

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL

ULUSLARARASI TOPLUM ve KORUMA SORUMLULUĞU:
LİBYA ve SURİYE ÖRNEKLERİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL

ULUSLARARASI TOPLUM ve KORUMA SORUMLULUĞU:
LİBYA ve SURİYE ÖRNEKLERİ

Danışman

Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Mehmet Hanifi BAYRAM (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Marella BODUR ÜN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Senem ATVUR (İmza)

Tez Başlığı: Uluslararası Toplum ve Koruma Sorumluluğu: Libya ve Suriye Örnekleri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 03/05/2019

Mezuniyet Tarihi : 30/05/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Uluslararası Toplum ve Koruma Sorumluluğu: Libya ve Suriye Örnekleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

17/05/ 2019

İmza

Asiye Gün Güneş Gülal

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL
Öğrenci Numarası	20128605101
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (x) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN
Tez Başlığı	Uluslararası Toplum ve Koruma Sorumluluğu: Libya ve Suriye Örnekleri
Turnitin Ödev Numarası	1132015217

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 292 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 17/05/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 8

alıntılar dahil % 10'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

17/05/2019

İmza

Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
TABLolar LİSTESİ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KORUMA SORUMLULUĞU KAVRAMININ TARİHİ

1.1. Haklı Savaş.....	7
1.2. İnsancıl Müdahale.....	17
1.2.1. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrası İnsancıl Müdahale.....	22
1.2.2. İnsancıl Müdahaleye Yönelik Eleştiriler.....	24
1.3. Koruma Sorumluluğu.....	26
1.3.1. Koruma Sorumluluğu Yaklaşımına BM Güvenlik Konseyi Daimî Üyelerinin Genel Bakışı.....	39
1.3.2. Koruma Sorumluluğuna Yönelik Eleştiriler.....	42
1.4. Sonuç.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: İNGİLİZ OKULU

2.1. İngiliz Okulu'nun Gelişimi.....	48
2.2. Uluslararası Toplum.....	54
2.3. Çoğulculuk – Dayanımcılık Tartışması.....	59
2.4. Uluslararası Toplumun Kurumları.....	73
2.4.1. Güç Dengesi.....	77
2.4.2. Büyük Güçler Yönetimi.....	79
2.4.3. Diplomasi.....	81
2.4.4. Uluslararası Hukuk.....	82
2.4.5. Savaş.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA ve KORUMA SORUMLULUĞU

3.1. Libya Tarihi.....	87
3.2. 2011 İsyanı.....	93
3.3. Büyük Güçler Yönetimi.....	114
3.3.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	115
3.3.2. Rusya Federasyonu.....	118
3.3.3. Çin Halk Cumhuriyeti.....	122
3.3.4. Avrupa Birliği.....	129
3.4. Güç Dengesi.....	134
3.5. Diplomasi.....	141
3.6. Uluslararası Hukuk.....	145

3.7. Sonuç	150
------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE ve KORUMA SORUMLULUĞU

4.1. Suriye Tarihi	156
4.2. 2011 İsyanı	162
4.2.1. Kimyasal Silah Kullanımı ve Askerî Müdahale Seçeneği	188
4.2.2. Diplomatik Faaliyetlerin İvme Kazanması	204
4.3. Büyük Güçler Yönetimi	219
4.3.1. Amerika Birleşik Devletleri	219
4.3.2. Rusya Federasyonu	226
4.3.3. Çin Halk Cumhuriyeti	230
4.3.4. Avrupa Birliği	234
4.4. Güç Dengesi	238
4.5. Diplomasi	243
4.6. Uluslararası Hukuk	253
4.7. Sonuç	256

SONUÇ	262
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	275
----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	325
-----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2. 1	Uluslararası İlişkilerin Üç Geleneği.....	66
Şekil 2. 2	İç İçe Geçmiş Halkalar Modeli	70
Şekil 3. 1	AB – Libya İhracat Oranları	130

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1	Koruma Sorumluluğu Prosedürleri.....	29
Tablo 2. 1	Çoğulculuk – Dayanışmacılık Bağlantısı	65
Tablo 2. 2	Farklı Düşünörlere Göre Uluslararası Toplumun Kurumları	74
Tablo 4. 1	Çin'in BM Güvenlik Konseyi Kararlarını Veto Etme Nedenleri	258

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ALBA	Latin Amerika için Bolivarcı İttifak
AWACS	Airborne Warning and Control System
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika
CNPC	China National Petroleum Corporation
CNOOC	China National Offshore Oil Corporation
DTİP	Doğu Türkistan İslam Partisi
ECOWAS	Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
EKNS	Suriye Kürtleri Ulusal Meclisi
EUFOR	European Union Force
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü
ICISS	Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu
IOM	Uluslararası Göç Örgütü
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği
KSYÖ	Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
LİMÖ	İhvan ve Libya İslami Mücadele Örgütü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OCHA	BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Demokratik Birlik Partisi
TİP	Türkistan İslam Partisi
UGK	Ulusal Geçiş Konseyi
UNESCO	BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
UNFPA	BM Nüfus Fonu
UNHCR	BM Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNICEF	BM Çocuklara Yardım Fonu
UNSMIL	BM Destek Misyonu

UNSMIS	BM Gözetim Misyonu
WFP	Dünya Gıda Programı
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
YPG	Halk Koruma Birlikleri

ÖZET

İngiliz Okulu teorisinde uluslararası toplum devletlerin ortak çıkar, kural ve kurumlar aracılığıyla bir araya geldiği ve uluslararası düzenin sürdürülmesi için asgari düzeyde işbirliği yaptıkları bir toplumdur. İngiliz Okulu içindeki temel tartışma alanlarından biri uluslararası toplumda düzen – adalet ikilemiyle bağlantılı olarak çoğulculuk – dayanışmacılık tartışmasıdır. İki yaklaşım da egemenliğe saygı ve müdahale etmeme ilkelerini temel almaktadır. Ancak dayanışmacılık devletlerin kendi vatandaşlarını koruyamadığı veya onlara zulmettiği durumlarda bu ilkelerin uluslararası hukuk çerçevesinde askıya alınabileceğini, çoğulculuk ise bu yaklaşımın uluslararası toplumun altını oyacağını iddia etmektedir. Uluslararası toplumun, ortak insanlığı koruma ve insanlığın güvenliğini sağlama görevi bulunduğu tartışması 17. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Bu tartışma, uluslararası toplumun harekete geçmemesi veya geçmekte geç kalması nedeniyle yeniden gündeme gelmiş ve koruma sorumluluğu kavramı ortaya atılmıştır. 2005 tarihli Dünya Zirvesi Belgesi’nde koruma sorumluluğunun yer alması, sonrasında da BM Güvenlik Konseyi kararlarında kapsamının netleştirilmesi, uluslararası toplumun dayanışmacı bir yapı arz ettiği algısını beraberinde getirmiştir. Buna göre uluslararası toplumun, devletlerin kendi vatandaşlarını koruyamadığı ya da korumakta başarısız veya isteksiz olduğu durumda öncelikle ilgili devletin kapasite artırımına yardım etme, sonrasındaysa tehdit altındaki insanları koruma sorumluluğu bulunmaktadır. Çalışmanın amacı uluslararası toplumun çoğulcu mu yoksa dayanışmacı mı olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda Libya ve Suriye örnek olayları çerçevesinde, koruma sorumluluğu normunun hangi koşullarda işlevsel kılındığı uluslararası toplumun kurumlarından büyük güçler yönetimi, güç dengesi, diplomasi ve uluslararası hukuk aracılığıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çoğulculuk, Dayanışmacılık, Koruma Sorumluluğu, Libya, Suriye.

SUMMARY

According to the English School theory, the international society exists, when states convene through common interests, rules and institutions and collaborate at a minimum degree to maintain the international order. One of the discussions within the English School is the pluralist – solidarist debate in connection with order and justice in international society. Both approaches are based on the principles of the sovereignty of states and non-intervention. However, solidarity claims that when states fail to protect or tyrannize their own citizens, these principles may be suspended within the frame of international law. On the other hand pluralism argues that this approach will undermine the international community. The argument that the international community has a common duty to protect humanity and to ensure the security of humanity can be traced back to the 17th century. This debate has come to the force once more due to the fact that the international community did not take action or was rather too late to take action and the concept of responsibility to protect has been put forward. The appearance of the responsibility to protect in the 2005 World Summit Document, and the following clarification of the concept's scope in the UN Security Council Resolutions have brought about the perception that the international society presents a solidarist structure Hereunder, in cases where states are unable or unwilling to protect its citizens, the international community is primarily responsible for helping to boost the capacity increase of the related state and then to protect the people who are under threat. The goal of the study is to reveal whether the international community is pluralist or solidarist. In this context, within the scope of Libya and Syria cases under which conditions the responsibility to protect norm has been functionalized is examined through the great power management, balance of power, diplomacy and international law which are the institutions of the international community.

Key Words: Pluralism, Solidarism, the Responsibility to Protect, Libya, Syria.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimden bu yana tüm kaygılarımı gideren, bana her zaman yardımcı olan, kaybolduğumda beni bulan ve sabırla dinleyen sevgili danışmanım Prof. Dr. Behire Esra Çayhan'a; tezime başladığımdan beri bana desteğini esirgemeyen, eleştirileriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Işıl Kazan'a, Dr. Öğr. Üyesi Senem Atvur'a ve Doç. Dr. Mehmet Hanifi Bayram'a teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte yanımda olan ve yalnızca teze odaklanmamı sağlayan eşim Ömer Serkan Gülal'a, annem Cemile Güneş'e, ağabeyim Emre Güneş'e ve yaşasaydı benimle gurur duyacak olan babam Mehmet Faruk Güneş'e teşekkür ederim. Ayrıca yeri geldiğinde eleştirerek, yeri geldiğinde ise motive ederek yanımda olan, mutlu olmamı sağlayan arkadaşlarım Fulya Akgül Durakçay'a, Merve Korukçu'ya, Erhan Pişkin'e, Sibel Doğanay'a ve sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Ceren Uysal Oğuz'a çok teşekkür ederim. Son olarak tüm stresimi alan, her zaman sevgilerini hissettiğim çocuklarım Pirinç ve Kapak'a da teşekkür ederim.

GİRİŞ

İngiliz Okulu teorisi realizm, rasyonalizm, radikalizmden yararlanan ve bunlarla bağlantılı olarak uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumunu ele alan eklektik bir teoridir. Uluslararası toplum; devletlerin ortak çıkar, kural ve kurumlar aracılığıyla bir araya geldiği ve uluslararası düzenin sürdürülmesi için asgari düzeyde işbirliği yaptıkları bir toplum modelidir. Tarihte birçok örneği bulunan uluslararası toplum günümüzde müdahale etmeme ve egemenliğe saygı ilkeleri etrafında ve güç dengesi, büyük güçler yönetimi, diplomasi, uluslararası hukuk ve savaş kurumları aracılığıyla işlemektedir.

İngiliz Okulu'nu diğer teorilerden ayıran bu üçlü yapısı, geçmişte de izleri bulunan dayanışmacı ve çoğulcu uluslararası toplum yaklaşımlarını beraberinde getirmektedir. Çoğulculuk, devletlerin asgari düzeyde fikir birliği sağlayabileceğini, dayanışmacılık ise devletlerin temel ahlaki standartlar üzerinde uzlaşabileceğini iddia etmektedir. Bununla birlikte birbirinden farklı uluslararası toplum yapıları öngören iki yaklaşım da uluslararası toplumun doğası ve egemenliğe saygı konularında uzlaşmaktadır. Ancak dayanışmacılığa göre insan haklarının ihlal edildiği durumlarda egemenliğe saygı ilkesi askıya alınmalı, uluslararası toplum sivillerin korunması amacıyla işbirliğine gitmelidir.

İnsani kaygılarla bir başka devletin iç işlerine müdahale etme tartışması haklı savaş doktrininde kendisine yer bulmuş, 18 ve 19. yüzyıllarda yaşananlarla birlikte insancıl müdahale adı altında uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde uluslararası toplumun dayanışmacı yönü ön plana çıkarken müdahale etmeme ve egemenliğe saygı ilkelerine ağırlık verilmesiyle birlikte bu yaklaşım etkisini yitirmiş ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeniden etkinlik kazanmıştır. İnsancıl müdahalenin farklı amaçlarla gündeme getirilmesi, devletler tarafından insani kaygılardan öte ulusal çıkarlar baz alınarak uygulanması veya uygulanmaması, kavramın sıkça tartışılmasına neden olmuştur. Ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı ve binlerce insanın hayatını kaybettiği olaylarda uluslararası toplumun harekete geçmemesi veya geç kalması yeni bir normun geliştirilmesi ihtiyacını gündeme getirmiş ve koruma sorumluluğu kavramı ortaya çıkmıştır.

Koruma sorumluluğu normunun üç adımı bulunmaktadır: önleme, tepki ve yeniden inşa. Tüm bu adımlar Birleşmiş Milletler (BM) eski Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından üç sütun stratejisi temelinde değerlendirilmiştir: devletin koruma sorumluluğu, uluslararası yardım ve kapasite artırımı, zamanında ve kararlı tepki. Koruma sorumluluğu normunun uluslararası toplum tarafından kabul edilip benimsenmesiyle birlikte uluslararası toplumun dayanışmacı yanı bir kez daha tartışılmaya başlamıştır. Ancak Libya'da sivil halkın korunması amacıyla

askerî müdahale gerçekleştirilirken Suriye’de zamanında ve etkili bir tepki verilememesi bu argümanı tartışmalı hale getirmektedir. Bu bağlamda çalışma, uluslararası toplumun çoğulculuktan uzaklaşmadığı hipotezine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı koruma sorumluluğunun hangi koşullarda işletildiğini, Libya ve Suriye örnek olayları çerçevesinde incelemektir. Libya ve Suriye örnek olayları güç dengesi, büyük güçler yönetimi, diplomasi ve uluslararası hukukun çalışması temelinde karşılaştırmalı analize tabi tutulacaktır. Bu çerçevede çalışmada yanıtlanması beklenen diğer sorular şunlardır: uluslararası toplum Libya’ya müdahale ederken Suriye’de neden temkinli davranmaktadır? Bu durum yalnızca ülkelerin iç dinamikleriyle mi ilgilidir? Uluslararası toplum koruma sorumluluğu normunu benimsemiş midir?

İngiliz Okulu’nu diğer teorilerden ayıran bir diğer unsur metodolojik çoğulculuğudur. Buna göre uluslararası toplum çok sayıda maddi manevi yapılar, aktörler, kültürler, inanç ve düşüncelerden oluşmaktadır ve uluslararası toplumu anlamak için farklı metodolojiler kullanmak gerekmektedir.¹ Geleneksel metodolojileri temel alan Okul, karşılaştırmalı ve tarihsel analiz ile yorumsamacılığı kullanmıştır. Bu çalışmada da geleneksel yöntem kullanılarak birincil kaynak olarak BM Güvenlik Konseyi, Genel Kurulu ve İnsan Hakları Konseyi kararları, BM Genel Sekreteri’nin raporları, ilgili kurumların resmî belgeleri ve yetkililerin basın açıklamaları ele alınacaktır. Bunun yanında, literatürde öne çıkan çalışmalar kullanılarak, teorik tartışma ve ilgili kavramların örnek olay bazında karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Libya ve Suriye’de uluslararası toplumu harekete geçiren olaylar kendi tarihsel süreçleri içinde değerlendirilecektir. İki örnek olaya uluslararası toplumun nasıl tepki verdiği uluslararası toplumun kurumları olan büyük güçler yönetimi, güç dengesi, diplomasi ve uluslararası hukuk üzerinden karşılaştırılacaktır. Kurumlar arasında yer alan savaş hem Libya hem de Suriye’de işletilmediği için çalışmaya dahil edilmeyecektir. Çalışmanın bir diğer kısıtı da iki örnek olayda rol alan tüm aktörlere yer verilmemesidir. Çalışma büyük güçler ve onların kararlarını etkileyen bölgesel aktörlerin politikaları ile sınırlandırılacaktır. Bu nedenle Libya bölümünde Arap Ligi, Afrika Birliği ve Türkiye’nin; Suriye bölümünde de Arap Ligi, Türkiye ve İran’ın politikaları yalnızca büyük güçlerle olan bağlantıları seviyesinde incelenecektir.

Arap Baharının² da etkisiyle Libya ve Suriye’de başlayan halk ayaklanmalarının çatışmaya ve iç savaşa dönüşmesi, sivillerin korunması amacıyla koruma sorumluluğu normu gündeme getirmiştir. Her ne kadar iç dinamikleri birbirlerinden farklı olsa da yakın dönemde

¹ Bellamy, 2005a: 12. Okul, karşılaştırmalı ve tarihsel analizlerin daha çok kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur.

² Tartışmalı bir kavram olmakla birlikte genel kullanımı gerekçesiyle “Arap ayaklanmaları, Arap devrimleri, Arap kışı” kavramları yerine Arap Baharı kavramı tercih edilmiştir.

ve benzer gelişmeler ışığında isyanların başlaması, sivil halkın kitlesel saldırılar sonucu hayatını kaybetmesi ve bu devletlerin kendi vatandaşlarını koruyamaması veya korumakta isteksiz/başarısız olması Libya ve Suriye'yi değişkenler bakımından benzer hale getirmektedir. Ancak iki ülkede de ağır insan hakları ihlalleri yaşanmasına rağmen uluslararası toplum, Libya'ya yönelik kararları hızlı bir şekilde alabilmiş ve Kaddafi yönetiminin uyarıları dikkate almaması nedeniyle askerî müdahale gerçekleşmiştir. Buna karşın üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen Suriye'de etkili ve kesin çözüm yönünde net bir adım atılamamıştır. Aynı süreç içinde başlayan ve benzer değişkenlere sahip olan iki örnekten birinde müdahale kararı alınırken diğesinde neden alınmadığı sorusu iki ülkeyi karşılaştırmanın temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde koruma sorumluluğu yaklaşımı ile bu yaklaşımın haklı savaş ve insancıl müdahale ile bağları tarihsel çerçeve içinde sunulacaktır. Bu bağlamda öncelikle kökeni Antik Yunan'a dayanan; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te görünür olan haklı savaş doktrini incelenecektir. Platon'dan başlayarak tarihsel süreç içindeki birçok düşünürün haklı savaş doktrinini nasıl ele aldığı, nelerle sınırlandırdığı, uygulanacak yöntemlerin ne olması gerektiği konuları üzerinde durulacaktır. Ardından bir devlet ya da devletler topluluğu tarafından, insan haklarına aykırı durumları ortadan kaldırmak ve sivilleri korumak amacıyla gerçekleştirilen insancıl müdahale doktrini ele alınacaktır. Kuvvet kullanımının sınırları, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında insancıl müdahalenin uygulandığı örneklerden kısaca söz edilecektir. Haklı savaş ve insancıl müdahaleye ilişkin literatür taraması verildikten sonra çalışmanın önemli kavramlarından biri olan koruma sorumluluğu normu, gelişimi ve uluslararası toplum tarafından benimsenmesi ayrıntılı bir şekilde, betimleyici yöntemle ele alınacaktır. Bu çerçevede koruma sorumluluğu ile haklı savaş arasındaki benzerliklere ve insancıl müdahale ile farklılıklara değinilecek, Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu (ICISS) raporu, BM çatısı altında koruma sorumluluğu normunun tartışıldığı ve benimsendiği BM Güvelik Konseyi kararları ile BM Genel Sekreteri'nin raporları incelenecektir. Koruma sorumluluğundan önce haklı savaş ve insancıl müdahale doktrinlerinin verilme nedenleri koruma sorumluluğu normunda haklı savaş kriterlerinden yararlanılması, insancıl müdahalenin isim değiştirmiş hali olduğu eleştirilerine itiraz edilmesi ve aralarındaki farklılığın gösterilme çabasıdır. Koruma sorumluluğu normu askerî müdahale seçeneğini içermekle birlikte önleme ve yeniden inşa süreçlerine de ağırlık veren ve karar verici otoriteyi sınırlandıran bir yaklaşımdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde İngiliz Okulu teorisinin gelişimi, teorisinin üç anahtar kavramından biri olan uluslararası toplum ve uluslararası toplumda düzen ile adalet kavramları

anlatılacaktır. Bu bağlamda İngiliz Okulu teorisyenlerinin uluslararası toplumu nasıl tanımladığı üzerinde durulacak, ardından Hedley Bull'un uluslararası toplum tanımı temel alınarak uluslararası toplumda düzen ve adalet kavramlarının yerinden söz edilecektir. Düzen ve adalet arasındaki ilişki, devletlerin asgari düzeyde fikir birliği sağlayabileceğini iddia eden ve daha dar bir uluslararası toplum anlayışı öngören çoğulculuk ile devletlerin temel ahlaki standartlar üzerinde uzlaşabileceğini iddia eden ve daha geniş bir uluslararası toplum anlayışı öngören dayanışmacılık çerçevesinde sunulacaktır. Uluslararası toplumun çoğulcu mu yoksa dayanışmacı mı olduğu sorusu ise Okul'un odaklandığı normatif konulardan biri olan insani gerekçelerle müdahale etme konusu baz alınarak tartışılacaktır. İngiliz Okulu içindeki çoğulculuk – dayanışmacılık tartışmasıyla uluslararası toplumun kurumlarının ne olduğu ve kurumların nasıl yorumlanacağı arasında da yakın ilişki bulunmaktadır.³ Kurumlar, uluslararası toplumun nasıl işlediğini gösterebilmektedir.⁴ Bu nedenle Bull'un uluslararası toplumun kurumları olarak sunduğu güç dengesi, büyük güçler yönetimi, diplomasi, uluslararası hukuk ve savaş üzerinde durulacaktır. Çalışmada uluslararası toplum ve çoğulculuk – dayanışmacılık tartışmasına odaklanılacağı için uluslararası sistem ve dünya toplumundan kısaca söz edilecektir.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde uluslararası toplumun çoğulcu mu yoksa dayanışmacı mı eğilim gösterdiği Libya ve Suriye örnek olayları çerçevesinde incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle Libya ve Suriye'de yaşananlar kronolojik olarak sunulacak, ardından uluslararası toplumun bu isyanlara yanıtı uluslararası toplumun kurumları üzerinden irdelenecektir. Kurumlara değinilmesinin temel nedeni kurumların uluslararası toplumun nasıl işlediğini gösterebilmeleridir. Bu bölümlerde öncelikle 2011 yılında başlayan isyanların nedenlerini anlamaya yardımcı olacak tarihsel olaylara ve ülkelerin siyasi yapılarına kısaca değinilecektir. Libya'daki isyanın nedenlerinin, kabile yapısının, isyanın başlamasında ve sonraki süreçte muhalefet içinde ön plana çıkan isimlerin geçmiş siyasi olaylarla bağlantısı bu anlatımı gerekli kılmaktadır. Suriye'de de benzer şekilde ülkenin ekonomik yapısındaki değişim, siyasi yapısının isyan başladıktan sonraki çatışma sürecine etkisi, Hafız Esad'ın kurduğu siyasi ve askerî sistemin 2011 sonrasında da etkili olması da tarihsel sürecin anlatımı için önemlidir. Çalışmada Libya ve Suriye'de yaşanan tüm olaylara değinilmemiş, yalnızca uluslararası toplumu harekete geçiren noktalar üzerinde durulmuştur. Benzer şekilde yaşanan gelişmelerde etkili olan aktörlerin tamamının rolü irdelenmemiş, inceleme alanı büyük güçler ve onları etkileyen aktörlerle sınırlandırılmıştır. Libya'da incelenen tarih aralığı, olayların

³ Buzan, 2004: 161.

⁴ Tepeciklioğlu ve Demirel, 2017: 80.

başlangıcından koruma sorumluluğuna referansla başlatılan müdahalenin sona ermesine kadar geçen süre ile sınırlandırılmıştır. Ancak Suriye’de herhangi bir müdahale gerçekleşmediği ve hükümet ile muhalefet arasındaki çatışmalar sona ermediği için Aralık 2018’e kadar olan süreç incelemeye dahil edilmiştir.

Çalışmada, uluslararası toplumun çoğulcu mu yoksa dayanışmacı mı olduğu sorusunun yanıtına, koruma sorumluluğu normunun uygulanışı ve geliştirilmesi üzerinden ulaşılması hedeflenmektedir. Bu noktada koruma sorumluluğu normunun geleceği, hukuki statüsündeki değişimler çalışmanın kapsamı dışındadır. Benzer şekilde büyük güçlerin etkinlikleri, politika değişiklikleri çalışmanın konusuyla sınırlandırılmıştır. Çalışma; iki farklı olayın kurumların işleyişi üzerinden incelenmesi, bu sayede hem sistemsel değişimleri hem de büyük güçler arasındaki ilişkileri göstermesi açılarından önem taşımaktadır. Çalışmanın, bu alanda sürdürülecek çalışmalara iyi bir kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM KORUMA SORUMLULUĞU KAVRAMININ TARİHİ

Çalışmanın temel kavramlarından biri olan “koruma sorumluluğu” uluslararası hukuk normu olmasa da uluslararası toplumun üzerinde uzlaştığı birtakım kuralları kapsayan ve gelişmekte olan uluslararası bir normdur. Bir ülkede yaşanan ağır insan hakları ihlalleri karşısında uluslararası toplumun sessiz kalması, doğru zamanda doğru şekilde hareket edememesi üzerine geliştirilen koruma sorumluluğu esasen yeni bir kavram olmayıp, kökeni Cicero’dan Grotius’a ve Vattel’e kadar dayanmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde kavramın tarihsel kökeni üzerinde durulacaktır.

Siyasal amaçlar için güç kullanımının ne zaman meşru olacağını belirleyen, bu meşrulaştırmaya sınırlar koyan tüm düşünce ve pratikleri ifade eden haklı savaş kuramında⁵, savaşın nedenlerinin (*jus ad bellum*) ve savaşta kullanılacak yöntemlerin (*jus in bello*) sınırları çizilmiştir. Savaşın nedenleri doğru niyet, haklı neden, orantılılık, son çare, başarı şansı ve meşru otorite ile sınırlandırılmıştır. Buna göre;

1. Doğru niyet: Ego tatmini veya düşmana karşı olan nefretten dolayı değil, kamu yararı esas alınmalıdır.
2. Haklı neden: Meşru müdafaa, başkalarını koruma, barışın tesisi, hakların korunması ve haksızlık edenlerin cezalandırılması için savaşa girişilmelidir.
3. Orantılılık: Savaşa neden olan durumun doğurabileceği zararın, savaşın yol açabileceği zarardan çok mu az mı olduğu sorusu sorulmalıdır.
4. Son çare: Güç kullanımının, tek veya en uygun yöntem olması gerekmektedir.
5. Başarı şansı: Güç kullanımına gitmeden önce başarı ihtimali ve bunun maliyetinin hesap edilmesi gerekmektedir.
6. Meşru otorite: Yalnızca egemen güç savaş başlatma hakkına sahiptir. Kilise hukuku ve skolastik düşünürlerde bu prens iken, modern dönemde egemen devlettir.

Savaşta dikkat edilecek unsurlar ise ayrımcılık ve orantılılık olarak belirlenmiştir. Buna göre;

1. Ayrımcılık: Savaşa katılmayan kimselere (sivillere), kasti olarak, saldırılmamalıdır.
2. Orantılılık: Yalnızca askerî değerleri, saldırı sonucunda ortaya çıkacak öngörülebilir yıkımdan daha fazla olan askerî hedeflere saldırılabilir. Bununla birlikte yasaklanmış silahlar kullanılmamalı ve savaş hukuku çiğnenmemelidir.⁶

Savaşın nedenleri ve yöntemleri açısından haklı savaş ile koruma sorumluluğu arasında benzerlikler bulunmaktadır. Güç kullanımının son çare olması, sivil ayırımına gidilmesi, orantılılık ilkeleri ve yalnızca meşru otoritenin müdahaleye karar verebilecek olması koruma sorumluluğu normunun temellerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte haklı savaş kuramının

⁵ The Blackwell Encyclopedia of Political Thought: 2037.

⁶ Bellamy, 2006: 122-124.

uygulamada savaşı meşrulaştıran bir yapı arz etmesi onu koruma sorumluluğundan ayırmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak haklı savaş kuramı ve gelişimi; ardından yine tarihsel gelişmeye bağlı kalınarak insancıl müdahale yaklaşımı ve son olarak da çeşitli eleştiriler yöneltilen ve hukuki statüsü tartışmalı olan koruma sorumluluğu normu ele alınacaktır.

1.1. Haklı Savaş

11 Eylül sonrasında yeniden gündeme gelen haklı savaş kuramı Hristiyanlık ile özdeşleştirilmesine rağmen kuramın izlerine hem diğer dinlerde hem de Antik Yunan'da rastlanmaktadır. Hristiyanlık öncesinde daha çok Yunanlıların birliği, kendi aralarında savaşmamaları; Roma'ya karşı girişilen haksız eylemlere cevap olarak haklı savaş üzerinde durulmuş; savaşın haklı nedenleri ve savaşta uyulacak kurallar yine Yunanlılar ve Roma özelinde ele alınmıştır.

Haklı savaş kuramına geniş kapsamlı bir açıklama getiren Platon, Yunanlıların köleleştirilmemesini ve Yunanlıların kendi aralarında savaşmamalarını öğütlemiş; savaşıldığı durumlarda Yunanlıların topraklarını yakıp yıkmamanın, evlerini ateşe vermenin doğru olmadığını, yalnızca o yılın ürünlerinin alınabileceğini ve Yunanlılarla yaşanan anlaşmazlığın savaş değil çatışma olduğunu söylemiştir.⁷ Bununla birlikte daha sonraki eserlerinde Yunan olmayanlarla girişilen savaşlarda dahi insancıl davranılmasının önemli olduğunu belirtmiştir.⁸

Aristo da, Platon gibi, kavramı daha çok Yunanlıların birliği üzerinden ele almış ve Yunan olmayan halkları, doğuştan, kaderlerinde Yunanlılara köle olarak hizmet etmek olan doğal düşmanlar olarak sınıflandırmış, barbarlar ile savaş halini “doğası gereği haklı” olarak nitelendirmiştir.⁹ Aristo haklı savaş kavramını kullanarak savaşın meşru nedenlerini formüle etmiş ve bir savaşın meşru sayılabilmesi için beş neden ileri sürmüştür: meşru müdafaa, zarar vermiş olanlardan öç alma, müttefiklere yardım etme, devlet (*polis*) için kaynak veya şöhret şeklinde avantaj kazanma ve kendilerini yönetemeyenler üzerinde otorite sağlama.¹⁰

Romalı filozof Marcus Tullius Cicero ise bir uyuşmazlığı çözüme kavuşturmak üzere iki yol önermiştir: tartışmak ve bu yol kapanmışsa zor kullanmak.¹¹ Cicero savaşın yalnızca güvenlik veya devletin onurunu korumak için yapılabileceğini, zafer için girişilen savaşların bile barış içinde yaşama arzusuyla başlatılması ve beka için girişilen savaşlara göre daha az

⁷ Platon, 2007: 176-7.

⁸ Bellamy, 2006: 17.

⁹ Nussbaum'dan akt. Bull vd., 2016: 177.

¹⁰ Bellamy, 2006: 18.

¹¹ Grotius, 2011: 40.

vahşilik içermesi gerektiğini söylemiştir.¹² Cicero, kendilerinden bir haksızlık görülen kimselere karşı bile yerine getirilmesi gereken birtakım ödevler bulunduğunu, öç almanın ve cezalandırmanın da bir sınırı olduğunu belirtmiştir.¹³ Ayrıca haklı savaş üzerine Romalı fikirlere önemli bir katkıda bulunmuştur. Haklı savaşın Romalı anlayışının olgun evresinde dört haklı sebep kabul edilmiştir:

1. Roma sınırlarının ihlali
2. Roma elçilerinin kişiliklerinin ihlali veya bu kişilere hakaret edilmesi
3. Roma ile yapılan anlaşmaların ihlali
4. O ana kadar Roma'ya dost olan bir kavmin Roma'nın düşmanına destek vermesi.¹⁴

Hristiyanlık öncesinde Roma'da savaşa başvurmanın ön koşulu zarara uğranması ve zarar verenin zararını ödemeye yanaşmaması olmuştur. Yabancı bir kavim veya kentin Roma'ya karşı bir eyleme girişip girişmediğine karar vermek fetiallerin¹⁵ dini görevi kabul edilmiştir. Fetialler ikna olmuş ise işlenen kötülük için yabancı kavimden zararın karşılanmasını talep etmiş, (...) tazminatın yerine getirilmemesi durumunda, savaşa başvurmak için "haklı bir nedenin" varlığını onaylamıştır. Bununla birlikte savaş veya barışın sonucuna ilişkin nihai karar senato ve Roma halkınca verilmiş; buna göre, ilan edilen bir savaşın *bellum justum et pium* (haklı ve adil savaş) olduğu kabul edilmiştir.¹⁶ Bu dönemde devletin varlığına yönelik bir tehdit oluşturan düşmana karşı her türlü şiddet meşru sayılmış, Hristiyanlık ise şiddetin her türüne ve askerî eyleme karşı çıkmıştır. Fakat Roma devletine katılımın artması ve İmparator Constantine'in Hristiyanlığı kabulüyle birlikte Hristiyanlar bu muhalif tavrı yeniden düşünmeye başlamıştır.¹⁷

Hangi koşullar altında savaşın meşru sayılabileceği konusunda Cicero'yu takip eden Ambrose, yalnızca nefsi müdafaa veya dini inanışın savunulmasının meşru olduğunu ileri sürmüş; anlaşmalara saygı duyulması, düşmana merhamet gösterilmesi ve askerîn kendi hayatını tehlikeye atsa bile düşman arasındaki masumlara özenli davranılması gerektiğini söylemiştir.¹⁸

¹² Bellamy, 2006: 19.

¹³ Grotius, 2011: 284.

¹⁴ Oppenheim'dan akt. Bull vd., 2016: 179.

¹⁵ Fetial (fetiales), savaş ilan edilmesi ve anlaşma imzalanması gibi uluslararası ilişkilerin çeşitli yönleriyle ilgilenen ve 20 kişilik rahipler grubundan oluşan bir yapıdır. Üyeleri ağırlıklı olarak soylu ailelerden seçilen ve hayat boyu hizmet eden bu kişilerin kararları bağlayıcı değil tavsiye edici niteliktedir. <https://www.britannica.com/topic/fetial> (erişim tarihi: 13.02.2017)

¹⁶ Nussbaum'dan akt. Bull vd., 2016: 178. Kararın dini bir kurulda alınmasının nedeni, savaş kurumunun doğal düzene ait olduğuna ve savaşta zafer kazanılmasının da ilahi bir hediye olduğuna inanılmasıydı. Zaferin kazanılmış olması, savaşın haklı olduğunu gösteriyordu. Uzun, 2010: 21.

¹⁷ Tuck, 2013: 97-8.

¹⁸ Bellamy, 2006: 24.

İmparatorluğun düştüğü ve Hristiyanlığın hızlıca yükseldiği bir dönemde yaşayan Aziz Augustine, haklı savaş kuramını sistemleştirmiş ve savaşın doğru niyetle başlatılması gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre bir savaşın haklı sayılabilmesi için dört gerekçe belirlemiştir: meşru müdafaa; önceden yapılan yanlışların düzeltilmesini kabul etmeyen veya haksız yere alınan mülkün iadesini reddeden devletten bunların tazmini, doğrudan Tanrı tarafından emredilmesi, dini ortodoksinin sağlanması.¹⁹ Bununla birlikte düşman topraklardaki masumları baskıya karşı savunmak, korumak veya kurtarmak, müttefikleri savunmak ve saldırıları püskürtmek de haklı nedenler arasında sayılmıştır.²⁰ Bir hükümdarın kendi krallığını genişletmek, insanları köleleştirmek veya yağmalamak amacıyla savaşmayacağını, böyle bir kararı yalnızca adaleti sürdürmek ve barışı korumak için alacağını da ifade etmiştir.²¹ Augustine'in haklı savaş kuramı sekiz maddede özetlenebilmektedir: cezalandırıcı savaş anlayışı, tavır ve isteklerin kötülüğü yönünden savaşın kötülüğünün değerlendirilmesi, şiddet kullanımı için otorite arayışı, dini mallara öncelik veren dualistik epistemoloji, evanjelik normların ruhani tutumlar açısından yorumlanması, otorite ve toplumsal değişime karşı pasif duruş, savaşa katılımı meşrulaştırmak için İncil metinlerinin kullanımı ve kıyaslamalı barış düşüncesi.²²

13. yüzyılın kilise hukukçularından olan Penyafortlu Aziz Ramon, haklı savaş doktrinini şu şekilde ifade etmiştir:

1. Savaşı başlatacak kişilere göre haklı olmalıdır. Buna göre savaş, rahip olmayan kimseler tarafından başlatılmalı, rahipler bunun dışında kalmalıdır.
2. Amacı haklı olmalıdır. Dolayısıyla kişiye veya mülkiyete yönelik bir zararın tazmini hedeflenmelidir.
3. Nedeni haklı olmalıdır. Buna göre silaha başvurmak dışında alternatif bir çözüm yolunun kalmaması gerekmektedir.
4. Doğru niyet olmalıdır. Nefret veya açgözlülüğten dolayı değil gerçek adalet arzusu için başlatılmalıdır.
5. Doğru otorite karar vermelidir. Buna göre Katolik Kilisesi veya egemen bir hükümdarın yetkilendirmesiyle açılmalıdır.²³

Savaşa dair yaklaşımını Augustine ile benzer temeller üzerine kuran Aquinas, savaşın hiçbir zaman haklı olamayacağını çünkü öldürmenin her zaman biraz adaletsizlik (haksızlık) barındırdığını fakat bazı özel durumlarda bu eylemin haklılaştırılabileceğini söylemiş ve çift

¹⁹ Charles, 2005: 346.

²⁰ Charles, 2005: 346.

²¹ Bellamy, 2006: 27-8.

²² Lagan, 1984: 19.

²³ Keen, 2016: 66-7.

etki doktrini ile orantılılık ilkesini önermiştir.²⁴ Aquinas haklı savaş için üç koşul ileri sürmüştür: meşru otorite, haklı neden ve doğru niyet. Bununla birlikte arabuluculuğun mümkün olmadığı durumlarda savaşın haklı sayılabileceğini belirtmiştir.²⁵ Aquinas'ın haklı savaş kuramı, savaşı başlatma kararına odaklanmıştır. Ona göre dışarıdan saldırıya uğrayan bir devlet kendini savunma hakkına sahiptir ve bu tarz bir savunmanın nedene ihtiyacı yoktur.²⁶ Ayrıca Hristiyan ülkesi sistemini tanımlarken Aquinas hükümdarın kendi ülkesinin refahından sorumlu olduğu kadar tüm bölgenin refahından da sorumlu olduğunu; Hristiyan ülkesinin herhangi bir yerindeki saldırıya veya mağduriyete direnmek için hükümdarın çağrılabilceğini de eklemiştir.²⁷

İspanyolların, Amerika'yı fetihlerinde yerlileri imansız olarak sınıflandırmakla kalmayıp, aynı zamanda onları yamyam, barbar ve köle olarak nitelenmesine karşı çıkan Fransisco de Vitoria yerlilerin doğuştan köle olmadığını vurgulamış ve onlara karşı girişilen bu savaşa karşı çıkmıştır.²⁸ Vitoria'ya göre savaşın haklı nedenleri şunlardır: "Hristiyanlığa geçenlerin ve masumların tirandan korunması, doğal işbirliği ve iletişim hakkı ile Hristiyanlığın tebliğinin engellenmesi".²⁹

Vitoria savaşa dair üç kural belirlemiştir:

1. Savaş ilan etme yetkisine sahip olanlar, savaşın ortaya çıkmaması için mümkün olan her yolu denemelidir. Savaş ilanında öncelik savaşın ilan edilmemesine çalışmaktır. Savaş ilan edecek olan, savaşaacağı kişilerin sevmesi gereken komşuları olduğunu unutmamalıdır. Savaşa istemeden, sadece savaş kaçınılmaz olduğu için girilir.
2. Savaşta amaç düşmanın ortadan kaldırılması değil, kendini savunma ve barışı tesis etmektir.
3. Zafer kazanıldığında, bu zafer ölçüyle ve Hristiyan tevazusuyla karşılanmalıdır. Muzaffer, kendisini iki halk arasındaki ihtilafı çözecek bir yargıç gibi görmelidir; o bir savcı değil, yargıçtır. Evet, zarar görenin hakkı tazmin edilecektir, ama mümkün olduğunca diğer tarafın mahvolmasına neden olmadan. Özellikle Hristiyan halklar arasındaki savaşta, suçlanacak olan yöneticilerdir, zira halk iyi niyetle prens için savaşmıştır.³⁰

16. yüzyılda modern devletin doğuşuyla birlikte ulusal çıkarlar ön plana çıkmaya başlamış ve haklı savaşın nedenleri de bu yönde evrilmiştir. Örneğin İngiliz düşünür ve hukukçu Thomas More savaşa yalnızca kendi topraklarını korumak, arkadaşlarının topraklarını

²⁴ Bellamy, 2006: 38. Çift etki doktrini yalnızca üç durumda masumların ölmesini meşru saymaktadır: fiilin iyi sonuçlarının bulunması, fiili gerçekleştirenin niyetinin iyi olması, fiilin iyi sonuçlarının kötü sonuçlarını hafifletmesi. Bkz. Sarıbeyoğlu, 2013: 1034.

²⁵ Aquinas, 1947: 1813-14.

²⁶ Finnis, 1998: 285.

²⁷ Kusano'dan akt. Gözen Ercan, 2013: 11.

²⁸ Nardin, 2002: 60.

²⁹ Vitoria'dan akt. Uzun ve Uzun, 2009: 53.

³⁰ Vitoria'dan akt. Uzun ve Uzun, 2009: 58.

istila edenleri sürmek, ya da ezilen insanları özgürleştirmek için insanlık adına başvurulabileceğini söylemiştir.³¹

İspanyol filozof Fransisco Suarez bir devletin, saldırıya uğradığında savaşa gitme hakkı olduğunu; kendini savunmanın askerî eylemi meşrulaştıracağını, tüm yasaların gücün güçle püskürtülmesine izin verdiğini söylemiştir. Suarez, saldırıya uğramadan ilk saldırının gerçekleştirilmesinin (taarruz savaşları) bazen kabul edilebilir olduğunu iddia etmiştir. Suarez'e göre; bu tür savaşlar bir devletin adaletsizliği engellemesi ve düşmanları kontrol altında tutması için gereklidir.³² Bir savaşın haklı sayılabilmesi için meşru bir iktidar tarafından yapılması; davanın gerekçesinin haklı ve savaşta uygulanacak yöntemlerin doğru olması; başlangıcında, sürdürülmesinde ve zafer sonrasında orantılılığa riayet edilmesi gerekmektedir.³³ Suarez savunma savaşı dışında önleyici savaş ve bunun haklı nedenleri üzerinde de durmuştur. Buna göre eğer bir devlet kendisini tehdit edilmiş hissediyorsa bu düşmana karşı askerî müdahale yapma yetkisine sahiptir ve bu tarz bir savaş hem önleyici hem de cezalandırıcıdır. Önleyici savaşın haklı gerekçeleri ise; hükümdarın mal varlığına el konulması, devletlere verilen hakların inkârı, devletin onuru ve itibarına saldırıdır.³⁴ Bunların yanı sıra, talep edildiği ve haklı olduğu durumlarda müdahale hakkı ve görevini kabul etmiş fakat bunun genel bir hak veya görev olduğu düşüncesini reddetmiştir; ona göre egemen kralın dünyanın herhangi bir yerindeki zararın öcünü alma gücüne sahip olduğu iddiası bütünüyle yanlıştır.³⁵

Alberico Gentili de eğer düşmanın şeytanca düşündüğüne inanması için nedenleri varsa hükümdarın saldırıya uğramayı beklememesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu meşrulaştırmanın gerisinde, tehlikeyi neyin oluşturduğuna dair algıyı şekillendiren korkunun önemli bir rolü vardır.³⁶ Gentili, hali hazırda düşünülmüş, hazırlığı yapılmış savunmanın ve hatta düşünülmemiş fakat olası tehlikeler sezildiği zaman gerçekleştirilecek savunmanın haklı olduğunu ileri sürmüştür.³⁷ Gentili'ye göre haklı savaşın ilahi, doğal ve insani olmak üzere üç nedeni vardır. Buna göre ilahi neden Tanrı'nın düzenidir ve bu haklı savaşı gerektirmektedir; saldırıya uğranıldığında kendi savunmak ve hakların çiğnenmesi doğal bir haklı nedendir; insani neden ise insani kanunlar ile tanınmış ve garanti edilmiş bir hakkın ihlalden doğmaktadır. Tüm bunlarla birlikte savaşın haklı bir nedenle açılması yeterli olmamakta aynı zamanda doğru bir şekilde sürdürülmesi de gerekmektedir.³⁸

³¹ Nardin, 2002: 58-9.

³² Suarez'den akt. Colonomos, 2013: 50.

³³ Suarez'den akt. Bull vd., 2016: 20.

³⁴ Suarez'den akt. Colonomos, 2013: 51.

³⁵ Fixdal ve Smith, 1998: 295.

³⁶ Colonomos, 2013: 55.

³⁷ Colonomos, 2013: 57.

³⁸ Erkiner, 2012: 132-4.

Augustine’de de görülen başka bir devletin vatandaşlarını baskı ve zulümden koruma fikri 17. yüzyılda kendi ulusal çıkarları söz konusu olmasa da müdahale edilmeli düşüncesine dönüşmüştür. Bu dönem, devletlerin bir başka devletin tehlikede olan veya ezilen vatandaşlarını kurtarmak amacıyla o devlete müdahale hakkı ile ilgili geniş ve keskin bir tartışmaya sahne olmuş; bir başka devlete kendi ulusal çıkarları için değil ilgili ülkenin vatandaşları için gerçekleşen bir müdahale tartışılmaya başlamıştır.³⁹

Hugo Grotius, savaşın doğal ve uluslararası hukuka uygunluğunu irdelemiş ve savaşın haklı sayılması için “kendisine karşı savaş açtığımız kimsenin, bize karşı daha önce bir haksızlık yapması” gerektiğini söylemiştir. Buna göre savaşı haklı gösteren nedenler bizim olan bir şeyi savunma, bize borçlu olunan bir şeyi elde etmeye çalışma ve cezalandırma.⁴⁰ Bununla birlikte Grotius, kendini savunmanın haklı sayılabilmesi için böyle bir savunmaya başvurmanın zorunlu olması; korku duyulan kimsenin sadece bize saldırma gücü değil, aynı zamanda saldırma niyeti de olduğu konusunda kesin bir kaniye varılmış olması gerektiği; tehlike olduğu varsayımının veya yalnızca çıkar gözeterek savaşa girişilmesinin, zorunluluğun verdiği hakkı sağlamadığı üzerinde durmuştur.⁴¹

Grotius, kendini savunma hakkı dışında başkalarının haklarını/canlarını koruma hakkına da değinmiş ve “bir yabancı hükümdarın uyrukları adına, onları kendi hükümdarlarının baskısından kurtarmak üzere, bu hükümdara karşı savaşa girişmek haklı mıdır?” sorusunu sormuştur. Buna istinaden; hükümdarların kendi uyrukları üzerinde birtakım özel hakları bulunduğunu fakat ezilenleri korumak amacıyla savaşa girmenin meşru olduğunu ve bu ahlaki kuralın başkasının ülkesini ele geçirmede bahane olarak kullanılmasının hakkı ortadan kaldırmayacağını ileri sürmüştür. Başkaları adına savaşa girişme nedenlerinin en kapsamlısının da insanlar arasında ortaklaşa hısımlık bağı olduğunu ve bunun da yardımda bulunmak için yeterli bir neden olduğunu söylemiştir.⁴² Cicero gibi Grotius da öç almanın ve cezalandırmanın birtakım sınırları olduğunu savunmuş; çocukların ve yaşlıların asla, kadınlarınsa ağır bir suç işlemedikleri sürece zarar görmemeleri görüşünü benimsemiştir. Bunlara ek olarak din ve bilim insanları, çiftçiler, ticaretle uğraşanlar ile savaş tutsaklarının zarar görmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³

Samuel Pufendorf’a göre kendimizi ve bize ait olanları, bizi incitmeye veya mallarımızı elimizden almaya çalışacaklara karşı korumak ve muhafaza etmek; diğerleri bize borçlu olduklarını vermeyi reddettiklerinde otoritemizi kabul ettirmek; zararımızı gidermek, ileride bir

³⁹ Tuck, 2013: 96.

⁴⁰ Bull vd., 2016: 73-74.

⁴¹ Bull vd., 2016: 75, 198-199.

⁴² Bull vd., 2016: 213-15.

⁴³ Grotius, 2011: 284, 287-89.

kez daha bize saldırmayacağını garantisini almak için savaş başlatmak meşrudur.⁴⁴ Grotius'un komşu devletin güçlenmesinin ve ileride bize savaş açma ihtimali olmasının haklı bir neden olmayacağı görüşüne karşı çıkan Pufendorf yine de önceliğin silah olmadığını, üçüncü bir kişinin hakemliği gibi yolların denenmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁵

Emerich de Vattel'e göre iki taraf da iyi niyetle hareket ettiği ve tarafsız yargılama için yeterli bilgi olmadığı zaman savaş iki taraf için de meşrudur. Bir hükümdarın her zaman siyasi ve stratejik çıkarlarını geliştirmeye çalıştığını ve bu nedenle hükümdardan, saldırı fiilen gerçekleşene kadar beklemesini ummanın gerçekçi bir bakış açısı olmayacağını; aksine, eğer hükümdar bu saldırıyı güç kullanarak önleme kapasitesine sahipse genelde yapacağını ve bu eylemin meşru kabul edileceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Bunun yanı sıra eğer otorite içeride kendi halkının ayaklanmasına neden oluyorsa dış güçler, düzensizlik iç savaş aşamasına ulaştığında müdahale etme hakkına sahiptir.⁴⁷

Kendi deyimiyle “askerî saldırganlığı” haklı çıkaran Grotius, Pufendorf ve Vattel gibi isimlere atıfta bulunan Kant, bu argümanların herhangi bir yasal etkisinin olmadığını vurgulamakla beraber insanoğlunun sahip olduğu etik kapasitenin, insan haklarının evrenselliği için temel oluşturduğunu savunmuş ve dünya insanların farklı derecelerde katılımcıları oldukları evrensel toplumun ulaştığı seviyede, dünyanın bir yerinde meydana gelen bir hak ihlalinin dünyanın her yerinde hissedildiğini öne sürmüştür.⁴⁸

Savaşı “ulusal tinin” ve toplumda “işbirliğine yönelik dayanışmanın canlandırılmasında” araç olarak gören; savaşın, insan özgürlüğünün gelişmesinde ve sivil toplumun olumsuz özelliklerinin aşılmasında önemli işlevi bulunduğunu ileri süren⁴⁹ Hegel savaşın haklılığını öncelikle Tanrı'ya daha sonra da içeride düzeni sağlayacak ve devleti güçlendirecek olmasına dayandırmıştır. Kant'ın savaşa yöneticiler yerine halkın karar vermesi gerektiği düşüncesini de tersine çevirerek buna yalnızca monarkın karar verebileceğini söylemiştir.⁵⁰

Haklı savaş düşüncesini geliştiren ve destekleyen bu isimlerin aksine “düşmanı olmadığı için insanlığın bir savaş yürütemeyeceğini” söyleyen Carl Schmitt şunları eklemiştir:

Bir devlet insanlık adına siyasal düşmanıyla savaştığında, bu, insanlığın savaşı olmaktan ziyade, bir devletin, savaştığı düşmanı karşısında evrensel bir kavramı tümüyle tasarrufu altına alma savaşı anlamına gelir. Amacı da tıpkı barış, adalet, gelişme, medeniyet kavramlarının kötüye kullanılmasında olduğu gibi,

⁴⁴ Carr, 1994: 258.

⁴⁵ Pufendorf'tan akt. Erkiner, 2012: 98

⁴⁶ Colonos, 2013: 62.

⁴⁷ Badescu, 2010: 22.

⁴⁸ Reiss'ten akt. Gözen Ercan, 2014: 317.

⁴⁹ Yalvaç, 2009: 28.

⁵⁰ Bağce, 2003: 119.

düşmanı aleyhine kendisini bu evrensel kavramla özdeşleştirmek, kavramı sahiplenmek ve düşmanın bu kavrama dayanmasını engellemektir. İnsanlık kavramı, emperyal genişleme faaliyetlerine ve ahlaki-insancıl karakteriyle de ekonomik emperyalizmin kullanımına çok elverişli, ideolojik bir aygıttır.⁵¹

Hristiyanlıkla birlikte gelişen haklı savaş kuramına Yahudilikte de rastlanmaktadır. Yahudi geleneğinde başka toplumların arasında yaşarken “barış içinde olma” isteği ile onlardan gelen saldırılara karşı koymak, yaşanan toprakları korumak ve genişletmek için “şiddete duyulan ihtiyaç” iç içe geçmiştir.⁵² Emirleri verenin Tanrı olması da meydana gelen savaşların Yahudiler tarafından “kutsal” sayılmasına neden olmuştur.⁵³ Kutsal Kitap’ta yer alan

Bir kente saldırmadan önce, kent halkına barış önerin. Barış önerinizi benimser, kapılarını size açarlarsa kentte yaşayanların tümü sizin için angaryasına çalışacak, size hizmet edecekler. Ama barış önerinizi geri çevirir, sizinle savaşmak isterlerse kenti kuşatın. Tanrınız Rab, kenti elinize teslim edince, orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin. Kadınları, çocukları, hayvanları ve kentteki her şeyi yağmalayabilirsiniz. Tanrınız Rab’bin size verdiği düşman malını kullanabilirsiniz.⁵⁴

ifadesi savaşta uyulması gereken kuralların çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Alıntıda geçen kurallar yedi Kenan ulusu dışındaki tüm ulus ve topraklar için geçerlidir. Kenan uluslarıyla yapılan savaşlarda tüm canlıların yok edilmesi emredilmiş, inanç değiştirip Nuh Kanunları’na uymayı kabul edenlerince öldürülmeyeceği ifade edilmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte Yahudi geleneğinde üç savaş türünden söz edilmektedir:

1. Dinsel savaş: Doğrudan Tanrı tarafından yönetilen ve eli silah tutan her erkeğin bu savaşta yer almasının zorunlu olduğu savaş türüdür.
2. Savunma savaşı: Bu savaşa yerine getirilmemiş dinsel görevleri olmayan her erkeğin katılması zorunlu tutulmuştur. Her iki savaş türünün de haklılığı doğrudan kabul edilmiş ve savaşın uygulanmasında herhangi bir sınır konması gereği duyulmamıştır.
3. Geçici savaş: Saldırı amacıyla yapılan, kralların savaşıdır.⁵⁶

Haklı savaş kuramı ve nedenleri, Yahudilik, Hristiyanlık veya Batı kültürüyle sınırlı kalmamış, İslamiyet’te de bir savaşın haklılık koşulları üzerinde durulmuştur. Örneğin Ebu Süleyman’a göre İslam’ın uluslararası ilişkiler teorisi, temelde barışı amaçlayan adalet ve işbirliği prensiplerine dayanmakta fakat savaşı da meşru görmektedir.⁵⁷ Macid Hadduri’ye göre

⁵¹ Schmitt, 2012: 84-5.

⁵² Ereker, 2004: 5.

⁵³ Kılıç ve Altuncu, 2017: 154.

⁵⁴ Tesniye’den akt. Yaman, 2015: 11.

⁵⁵ Kılıç ve Altuncu, 2017: 157.

⁵⁶ Bainton; Johnson’dan akt. Ereker, 2004: 6. Yahudilikte iki savaş çeşidinin ortaya çıktığından söz etmektedir: Milhemet Mitsva (emredilen savaş) ve Milhemet Reşut (isteğe bağlı savaş). Emredilen savaş kutsaldır ve zorunlu savaş statüsündedir, dolayısıyla Yahudi olan herkes savaşa katılmakla mükelleftir. Vaat edilen toprakların ele geçirilmesi ile Yahudilerin yaşamlarının korunması amaçlanmıştır. İsteğe bağlı savaşa ise yalnızca askerler katılmakta, halk muaf tutulmakta; savaşa başlanabilmesi içinse Sanhedrin’den (71 kişiden oluşan kurul/dini mahkeme) izin ve halktan onay alınması gerekmektedir. Bkz. Kılıç ve Altuncu, 2017: 158.

⁵⁷ Yurdusev, 2011: 37.

haklı savaş, belirli bir hukuk sisteminde gerekli formalitelere uygun olarak başlayan, sürdürülen veya inanç esasları ya da belli bir toplumun adetleri ile uyum içinde meşru nedenler için devam eden savaştır. İslam’da, eski Roma’daki gibi, savaş yalnızca *justum* değil aynı zamanda *pium*, yani dinin yaptırımları ve Tanrıların ima edilmiş emirleriyle uyum içinde olmuştur. Buna göre cihat haklı savaştır.⁵⁸

İslamiyet’in önemli kavramlarından biri olan cihat kavramı Allah yolunda ve Allah için yapılan her türlü gayreti kapsamakta, kişinin malı, canı, vatani ve kutsal değerleri için yaptığı haklı mücadeleyi ifade etmektedir.⁵⁹ İslam’ın devletler arası ilişkilerde kullandığı bir diğer kavram olan “siyer”⁶⁰ de devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde sergileyecekleri tutum ve siyaseti; harekete geçen kimsenin hak ve sorumlulukları olduğunu, savaş ve barış durumlarının belirli bir hukuk anlayışına göre düzenlenmesi gerektiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Ahmet Yaman’ın aktarımıyla Merğînânî kavramını şu şekilde belirlemiştir:

Savaşın keyfiyeti ve savaş hukuku, sulh anlaşması ve hükümleri, eman müessesesi ve diplomatik ilişkiler, ganimet ve esir hukuku, gayri Müslimlerin galibiyeti durumunda icra edilecek hükümler, kanunlar ihtilafı, öşür ve haraç vergileri, cizye ve yabancılar hukuku, dinden dönenlere dair hükümler ve isyancılara yönelik hükümler.⁶¹

Haklı savaşın nedenleri üzerinde duran bir başka düşünür de Farabi olmuştur. Ona göre bir savaşın haklı gerekçeleri şunlardır:

1. Medine’ye dışarıdan gelen düşmanı def etmek için olur. (savunma)
2. Medine’nin dışarıdan hak ettiği bir iyiliği elinde bulunduranlardan almak için olur. (saldırı)
3. Bir kavmi kendileri için en iyi ve en uygun şeye zorlamak amacıyla olur.
4. Bu alemdeki mertebesi, kendilerine en uygun iş, hizmet ve kölelik etmek olan kimseleri, kendileri için en uygun olan mertebeye, yani hizmet ve köleliğe itaat etmemeleri üzerine yapılır.
5. Medine halkından olmayıp da olanlarda Medine’ye ait bir hakkın bulunması ve Medine’yi bu haktan mahrum bırakması durumunda yapılır.
6. Medine dışından bir kavmin işledikleri cinayetten dolayı, onları cezalandırmak maksadıyla olur.

⁵⁸ Hadduri, 1999: 66-69.

⁵⁹ Gündüz, 2016: 25. Cihatta kural olarak kadınlar ve çocuklar fiili savaştan mazur görülmüştür. İslam, cihat dışındaki tüm savaş türlerini ortadan kaldırmıştır. Sadece nihai dini amaca sahip bir savaş meşru savaştır. Bkz. Hadduri, 1999: 70-77.

⁶⁰ “Hâl, durum, davranış, idare, yol, hareket, yürüme anlamlarına gelen siyer sözcüğü günümüzde devletler genel ve özel hukuku alanlarına dair doktriner görüşlerin bütününe ifade eden bir terim anlamı kazanmıştır. İslam hukukçuları, müslüman bir toplumun gayri müslim toplum ya da bireylerle ilişkilerde izleyeceği tutum, siyaset ve hukuk rejimini özellikle Hz. Muhammed’in ve onu takiben Hulefâ-yi Râşidîn’in bu konuda benimsedikleri davranış ve gittikleri yoldan çıkardıkları için ilgili hükümleri de siyer terimi altında bir araya getirmişlerdir. (...) Siyer; savaş, barış, diplomatik ilişkiler, uluslararası ticaret, kanunların ihtilafı, yabancılar hukuku, mürtedler ve meşru siyasi otoriteye karşı gelenlerle ilişkiler gibi konuları da kapsamaktadır.” <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer> (erişim tarihi: 18.03.2018)

⁶¹ Yaman, 1998: 33.

7. Medine halkının dışından olan bir kavmin bekası, Medine halkına zararlı hale geldiği için, onların kökünü kazımak, onları toptan ortadan kaldırmak maksadıyla olur.⁶²

Farabi'nin haksız savaş gerekçeleri:

1. Reis herhangi bir kavme sırf kendisine itaat etmeleri, emrinin tutulması ve onların itaat etmeleri için savaş açmışsa yahut onların reisi olması ve kendi görüşüne göre işlerini yönetmesi ve hüküm vermesi için savaş açmışsa,
2. Sırf galip gelmek amacıyla savaş açılmışsa
3. Bir öfkeyi dindirmek veya zafere ulaştığında bir lezzete nail olmak maksadıyla yapılan savaş
4. Birileri herhangi bir haksızlık sebebiyle reisi öfkelenirmiş fakat bu haksızlık ölümü ve savaşı hak etmediği halde reis savaş açmışsa bu savaş da haksız savaştır.⁶³

Bir diğer düşünür İbn Haldun, savaşın yaratılıştan beri toplumda daima var olduğunu ileri sürmüştür. Toplumda devamlı savaş olmasını, insan doğasında savaşıma ve öç alma güdüsünün olmasına bağlayan İbn Haldun'a göre dört savaş türü var olmuştur. Kabile savaşları; ilkel insanların ayırıcı vasfı olan kavgalar ve akıncılar; cihat; isyancılara ve ayrılıkçılara karşı yürütülen savaş ki Haldun'a göre bunlardan yalnızca cihat ve isyancılara karşı başlatılan savaş meşrudur.⁶⁴ İslam adına girilen haklı savaşta gayrimüslimlerden mal alınmasını meşru gören Haldun, İslam'ı benimsemeyi veya İslami iradeye itaati reddeden ve Müslümanlarla savaşa başvuran tüm şahısların ceza olarak mülkiyet haklarının bertaraf edildiğini ifade etmiştir.⁶⁵

Yaman'a göre İslamiyet, Grotius'tan çok önce savaş ve barış durumlarında uygulanacak hukuki ilkeleri ortaya koymuş; amacı adaleti sağlamak olduğundan da uluslararası ilişkilerde adalet duygusunun hâkim olmasını istemiştir. Buna göre misliyle karşılık verme ve düşmanca ilişkilerin uç noktası olan savaş dahi adalet ve insanlığa hizmet temellerine dayanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle bütün insanlığı ilgilendiren bir zulmü gidermek ve inanç hürriyetinin üzerindeki engelleri gidermek amacıyla gerçekleştirilen müdahale ve mücadeleler, bu hedeflere ulaşıncaya sonlanacak ve sınırı aşmayacaktır.⁶⁶

Haklı savaş kuramının ortaya çıktığı ilk dönemde daha çok Yunanlıların haklarını savunmak, Roma devletine karşı girilen haksız eylemlerin öcünü almak için savaşa başvurmanın meşruluğu üzerinde durulmuş, odak noktasına Yunanlılar ve Roma oturtulmuştur. Hristiyanlıkla birlikte Roma hukukunda da değişimler meydana gelmiş; savaşın Tanrı'nın emriyle başladığı, Hristiyanlara ve Hristiyanlığın yayılmasına karşı gelenlerle savaşmanın meşru sayıldığı, merkezde dinin yer aldığı bir döneme girilmiştir. 16. yüzyılda modern devletin

⁶² Cihan, 2016: 172-176.

⁶³ Cihan, 2016: 176.

⁶⁴ Hadduri, 1999: 79.

⁶⁵ Hadduri, 1999: 121.

⁶⁶ Yaman, 1998: 49.

doğuşuyla birlikte savaşın haklı nedenleri ulusal çıkarlara kaydırılmış, devletin bekası için girişilen her türlü savaşın meşru olduğu kabul edilmiştir. Ulusal çıkarların önemini koruduğu 17. yüzyılda, kendi devletinin ve vatandaşlarının zarar görmediği fakat başka topraklarda yaşayanların zulme uğradığı durumlara müdahale edilmesi gerektiği gündeme taşınmış; bir başka hükümdarın yönetimi altında zulüm gören kimselerin korunması da savaşın haklı nedenleri arasında yerini almıştır.

Savaşı ve şiddeti sınırlamak için ortaya atılan haklı savaş kuramı, zaman içinde savaşı meşrulaştıran bir araca dönüşmüş fakat yine de savaşta kullanılacak yöntemlere sınırlar getirmesi, herhangi bir ulusal çıkar olmadan bir başka devletin sınırları içinde yaşayan ve hükümdar tarafından zulme uğrayanların korunması gerektiği düşüncesiyle – istisnaları olmakla birlikte – güçsüzlerin korunması ve şiddetin sınırlanması amaçlarına hizmet etmiştir.

Kuramın savaşa girme nedenleri ve savaşta uygulanacak kurallar boyutu hem insancıl müdahale hem de koruma sorumluluğu yaklaşımlarına dayanak oluşturmaktadır.

1.2. İnsancıl Müdahale

Tek taraflı insancıl müdahale doktrini üzerine 600 yılı geçkin süredir düşünülüp tartışılmaktadır.⁶⁷ Normatif temelleri haklı savaşa dayanan müdahalenin hangi koşullarda gerçekleşeceği, kim veya kimler tarafından yürütüleceği, herhangi bir yetkilendirmenin gerekip gerekmediği, müdahalede uyulması gereken kurallar insancıl müdahale tanımı yapan düşünörlere göre değişiklik göstermektedir. Kimi ilgili devletin izni olmaksızın gerçekleştirilen askerî müdahale olduğunu, kimi BM yetkilendirmesinin şart olmadığını, kimi de bunun uzun dönemli siyasal bir proje olduğunu ve belirli şartları yerine getirmesi gerektiğini söylemiştir.

Jeff Holzgrefe insancıl müdahaleyi, bir devlet veya devletler topluluğunun kendi sınırları dışında, vatandaşı olmayan insanlara yönelik temel insan haklarının yaygın ve kapsamlı ihlalini önlemek veya durdurmak amacıyla, ilgili devletin izni olmaksızın, güç kullanımı ya da güç kullanma tehdidi olarak tanımlamıştır.⁶⁸ Thomas Franck de insancıl müdahalenin, devletler ve bölgesel örgütler tarafından (BM Güvenlik Konseyi'nin onayı alınmaksızın) baskıcı rejimlerin kendi halkına uyguladığı katliamı durdurmak; belirli bir sınıfa,

⁶⁷ Simon, 1993: 117. Aquinas, savaşa başvurmak için haklı bir neden olması gerektiğini söylerken bir toplumun diğerini cezalandırması durumunu düşünmüştür. Buna göre saldırıya uğrayan taraf, yaptığı yanlıştan dolayı bunu hak etmiştir. İnsancıl müdahalede de dikkat, bir topluluğun bir diğerine yaptığı yanlışlardan, bir hükümetin kendi vatandaşlarına yaptıklarına kaymıştır. Papalığa bağlı müdahalede, hükümdarın papa tarafından yetkilendirilmesi gibi, insancıl müdahalede de devletler BM tarafından yetkilendirilmektedir. Nardin, 2002: 59.

⁶⁸ Bernstein, 2010: 27.

gruba veya kabileye yönelik soykırımı sonlandırmak amacıyla gerçekleştirilen eylemler olduğunu söylemiştir.⁶⁹

Fernando R. Tesón'un bir tiranlığı veya anarşiyi sonlandırmak amacıyla, mağdurlar tarafından da memnuniyetle karşılanan ve desteklenen, çift etki doktriniyle de uyumlu ve bir hükümet veya ittifakın askerî güç kullanımı veya kullanma tehdidi⁷⁰ olarak tanımladığı insancıl müdahaleyi Ellery Stowell "bir devletin, otoritesinin sınırlarını aşacak şekilde sürekli ve keyfi olarak gerçekleştirdiği kötü muamelelerden o ülkenin vatandaşlarını korumak amacıyla güç kullanımı" olarak ifade etmiştir.⁷¹

Parekh Bhikru ise insanların dahil olabildiği sivil otorite yapısı inşa etmeye yardım eden, uzun dönemli siyasal bir proje olarak gördüğü insancıl müdahaleyi şu şekilde tanımlamaktadır: devletin otoritesinin dağılması ya da yanlış kullanılmasından kaynaklanan fiziksel sıkıntıyı sona erdirmek ve sivil otoritenin uygulanabilir yapısının ortaya çıkabileceği koşulların yaratılmasına yardım etmek amacıyla bir başka ülkenin iç işlerine müdahale etme eylemi.⁷² Bir eylemin müdahale sayılması için yerine getirilmesi gereken dört şart bulunduğunu ifade eden Bhikru'ya göre müdahalenin konusu olan devletin egemen olması; devleti ilhak etmek veya ele geçirmek için değil devletin iç işlerini düzenlemek adına yapılması; eylem, ilgili yönetim tarafından karşı çıkılması; müdahale eden devletin bunu isteyerek, bilinçli bir şekilde yapması gerekmektedir.⁷³

Lassa Francis Lawrence Oppenheim da bir devletin kendi vatandaşlarına zulmetmesi veya temel insan haklarını reddetmesi üzerine meselenin devletin iç işi olmaktan çıkacağını ve insanlığın yararına olacak bir müdahalenin meşru sayılabileceğini söylemiştir.⁷⁴

Müdahalenin ancak diğer tüm yollar denendikten sonra tercih edilmesi gerektiğini ifade eden Jerome Slater ve Terry Nardin'e göre gerçekleştirilecek müdahalenin ihlali ortadan kaldırması, önlemeyi amaçladığından daha fazla insani kayıpla sonuçlanmaması, uluslararası istikrarı bozacak bir sonuç yaratmaması gerekmektedir.⁷⁵

1994 yılında Avrupa Parlamentosu insancıl müdahale tanımı yapmış ve "bir devletin vatandaşlarının ve/veya o ülkede oturanların insan haklarının, başka bir devlet ya da devletler

⁶⁹ Franck, 2004: 136. Franck, BM Güvenlik Konseyi onayı alınarak ve almadan yürütülen insancıl müdahaleler arasında bir ayrıma gitmekte ve müdahalenin meşruiyeti üzerinde durmaktadır.

⁷⁰ Teson, 2001: 3.

⁷¹ Massingham, 2009: 811.

⁷² Parekh, 1997: 55; Parekh'ten akt. Wheeler, 1997: 15.

⁷³ Parekh, 1997: 53-54.

⁷⁴ Watts'tan akt. Gözen Ercan, 2013: 21.

⁷⁵ Slater ve Nardin'den akt. Ovalı, 2010: 927.

tarafından, kuvvet kullanma tehdidi ya da kuvvet kullanma suretiyle korunması” olarak ifade etmiştir.⁷⁶

Sonuç olarak insancıl müdahale öncelikle devlet veya devletler toplumu tarafından, insan hakları adına, bir hükümetin kendi vatandaşlarına yaptığı baskıyı, insan haklarına aykırı tutum ve davranışları ortadan kaldırmak için uluslararası hukuka uygun şekilde gerçekleştirilen müdahaledir. Bu noktada, tanımlardan yola çıkarak ezilenleri özgürleştirmek, bir başka hükümdarın uyrukları adına, onları baskı ve zulümden kurtarmak için savaşa girmeyi meşru kabul eden haklı savaş kuramıyla benzerlikleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İnsancıl müdahale bir ülkeye yönelik yalnızca askerî müdahaleyi değil, siyasi ve ekonomik yaptırımları, müdahale sonrası yeniden inşayı, barışın tesisi ve korunmasını da kapsamaktadır. Michael Walzer’a göre insancıl müdahaleler uzun vadeli taahhüt gerektirmektedir ki kendisi buna daimî müdahale demektedir. Uzun dönemli askerî mevcudiyet, sosyal yeniden inşa, siyasi vesayet gibi geniş çaplı ve tekrar eden güç kullanımını içermektedir.⁷⁷

Bir devlete yönelik kuvvet kullanma yasağı ilk olarak Millet Cemiyeti Misakı’nda yer almış ve doğrudan savaş yasaklanmıştır. Misak’ın girişinde de belirtildiği üzere devletler uluslararası barış ve güvenliği sağlamak, işbirliğini geliştirmek için savaşa başvurmamak gibi bir takım yükümlülükleri kabul etmişlerdir. Misak’ın 11. maddesinde⁷⁸ savaşa başvurmama konusu ayrıntılandırılmış ve sonraki maddelerde de anlaşmazlıklara barışçıl çözüm yolları belirlenmiştir. Bununla birlikte Misak devletlerin savaşa başvurma hakkını bütünüyle engellememiş, bu görevi 27 Ağustos 1928 tarihli Briand Kellog Paktı yerine getirmiştir. Paktın 1. maddesine göre “ taraflar uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için savaşa başvurmayı reddeder ve birbirleriyle olan ilişkilerinde savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmaktan vazgeçtiklerini açıklar.”⁷⁹ Savaşa başvurma kalıbının kullanılması, savaş kadar şiddetli olmayan kuvvet kullanımlarını kapsamaması, karara aykırı davranan devletlere karşı ne tür önlemler alınacağı konusuna değinilmemesi, meşru müdafaa hakkının açıkça düzenlenmemiş olması eleştirilere neden olmuştur.⁸⁰

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımına ilişkin en kapsamlı düzenleme 1945 yılında yürürlüğe giren BM Şartı ile yapılmıştır. Şart’ta “uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu

⁷⁶ Demirel, 2013: 153.

⁷⁷ Walzer, 1995: 57.

⁷⁸ “Cemiyet üyelerinden birine doğrudan doğruya dokunsun ya da dokunmasın, her savaşın ya da savaş tehdidinin bütün Cemiyet’i ilgilendirdiği ve Cemiyet’in ulusların barışını etkin bir biçimde korumaya özgü önlemleri almakla yükümlü olduğu kesin olarak açıklanır.” <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc> (erişim tarihi: 12.02.2018)

⁷⁹ Keskin, 1998: 32.

⁸⁰ Taşdemir, 2006: 99.

amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin önlemler almak (...)” üye devletlerce kabul edilmiş, Şart’ın 2(1). maddesi ile egemen eşitlik⁸¹ vurgulanmış, 2(4). maddesi⁸² ile de tüm üye devletlerin, uluslararası ilişkilerinde bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı herhangi bir biçimde kuvvet kullanması veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunması ve 2(7). maddesi⁸³ ile de iç işlerine müdahale yasaklanmıştır.

BM Genel Kurulu’nun soykırımı suç kabul etmesi üzerine 1948 yılında Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi onaylanmış, bu tarz eylemlerin önlenmesi ve cezalandırılması yükümlülük olarak kabul edilmiştir.⁸⁴ Ken Booth’a göre uluslararası insancıl hukukun gelişimiyle birlikte soykırım suçuna verilen cevaplar da BM Şartı’nın 2(4). maddesinin meşru istisnası sayılmaktadır. BM Şartı’nın 24. maddesinde⁸⁵ açıkça belirtildiği üzere ihtiyaç duyulan durumlarda müdahalenin gerçekleştirilebilmesi için BM Güvenlik Konseyi kararı gerekmektedir ve barışın tehdit edildiği durumlarda BM Şartı’nın 41 ve 42. maddelerine göre hareket edilecektir.⁸⁶

BM Şartı’nın 41. maddesine göre;

Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımı içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve BM üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir.

Söz konusu önlemlerin yetersiz kaldığı durumlarda ise 42. madde gereğince;

⁸¹ Buna göre devletler hukuken eşittir; her devlet, tam egemenliğinde mündemiç olan haklara sahiptir; her devletin diğer devletlerin kişiliğine saygı gösterme görevi vardır; devletin ülkesel bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı dokunulmazdır; her devlet siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini serbestçe seçme ve geliştirme hakkına sahiptir; her devletin uluslararası yükümlülüklerine tam ve iyi niyetle riayet etme ve diğer devletlerle barış içinde yaşama görevi bulunmaktadır. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin_ant1.pdf (erişim tarihi: 12.02.2018)

⁸² BM Şartı 2(4). madde: Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek BM’nin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar. BM Şartı’nın 2(1). Maddesi olan örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği üzerine kurulmuştur.

⁸³ BM Şartı 2(7). madde: Antlaşmanın hiçbir hükmü, BM’ye herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.

⁸⁴ Welsh, 2006: 54.

⁸⁵ BM Şartı V. Bölüm 24. madde: BM’nin üyeleri, örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyi’ne bırakırlar ve bu sorumluluk gereğince görevlerini yerine getirirken Güvenlik Konseyi’nin kendi adlarına hareket ettiğini kabul ederler.

⁸⁶ BM Şartı’nın 39. maddesine göre Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır.

Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve BM üyelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir.⁸⁷

Müdahale etmeme ilkesine karşılık insan hakları ikilemi, güçlü devletlerin güçsüzleri sömürmesi için insan haklarını kullandığı iddiaları insancıl müdahale kavramının sıkça tartışılmasına neden olmaktadır. Zerrin Ayşe Öztürk'e göre insancıl müdahale gerektiren durumlarda müdahale edip etmeme kararının devletlerin çıkarları temelinde alındığı bir uluslararası düzenin varlığı da bu tartışma ve ikileme katkıda bulunmaktadır.⁸⁸ Mohammed Ayoob da benzer şekilde insani gerekçelerle yapılan müdahalenin, büyük güçlerin, stratejik ve ekonomik çıkarlar için, küçüklere müdahalesinde araç olarak kullanılma potansiyeli bulunduğunu ve son dört yüzyıldır uluslararası düzenin sürdürülmesinde kullanılan egemenlik prensibinden uzaklaşılmasıyla sonuçlanmasına neden olabileceğini ileri sürmüştür.⁸⁹ Raymond Jay Vincent'a göre; eğer bir devletin egemenlik hakkı varsa, diğer devletlerin bu hakka saygı duyma ve onun iç işlerine müdahaleden kaçınma görevi bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde müdahale etmeme ilkesinin işlevi, devlet egemenliği ilkesinin korunmasıdır.⁹⁰ David Miller ise insanların temel haklarının risk altında olduğu ve kendi devletlerinin onları korumaya elverişli olmadığı durumlarda uluslararası yükümlülüklerin insani istisna olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹¹ Walzer da müdahale etmeme prensibinin güçlü devletlerin zayıfları sömürmesinde önemli bir engel olduğunu kabul ederken, acı çeken veya baskı görenlerin savunulması karşısında hiçbir prensibin duramayacağını belirtmiştir.⁹²

Walzer müdahalelerin her zaman karma motivasyonlu olduğunu söylemiştir. Buna göre devletler askerlerini başka ülkelere sırf hayat kurtarmak için göndermemektedir; yabancıların hayatları, karar mekanizmaları açısından, o kadar da önemli değildir ve insancıl sebeplerin yanında başka sebepler de bulunmaktadır. Walzer baskı altındaki insanlar adına girişilen askerî müdahalede müdahale eden devletin de belli bir dereceye kadar bu insanlarla aynı amacı paylaşması gerektiğini söylemiş ve şunu eklemiştir: "İnsancıl müdahale, 'insanlığın vicdanını sarsan' eylemlere karşı bir tepki olarak gerçekleştirildiğinde (başarı için haklı bir beklentiyle) haklı bir eylem olur. Bu tür durumlarda siyasi önderlerin vicdanları temel alınmaz."⁹³ Walzer ayrıca insanlığın vicdanını sarsan durumlarda BM'yi beklemek gibi edilgen bir tavır

⁸⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (erişim tarihi: 12.02.2018)

⁸⁸ Öztürk, 2011: 57.

⁸⁹ Ayoob, 2002: 88-92.

⁹⁰ Vincent, 1974: 14.

⁹¹ Shue, 2006: 18.

⁹² Wheeler, 1997: 15.

⁹³ Walzer, 2006: 150, 153, 157.

takınmanın da ahlaki bir neden olmadığını, kısıyımı durduracak potansiyeli olan devletlerin bunu durdurma hakkı olduğunu ve denemeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁴ Walzer bu noktada BM Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin veto yetkileri olduğunu vurgulayarak ve büyük güçlerden birinin çıkarı farklı bir uygulamayı gerektirdiği takdirde kısıyımı durduracak müdahale kararının çıkamama ihtimali olduğu üzerinde durmuştur.

Walzer'ın sözünü ettiği tek taraflı müdahalede iki problem ortaya çıkarmaktadır. İlki, ne zaman müdahale edileceğinin devlete bırakılması durumunda, devletin insancıl motivasyon yerine ulusal çıkarları peşinde koşma riski yani sömürü riskini doğurmasıdır. İkincisi ise devletler arası uzlaşma olmadığında, hangi durumların insancıl müdahaleyi meşrulaştıracağına belirsiz olmasıdır.⁹⁵ Bazı yorumcular, uluslararası hukukun katı yorumunun (müdahale etmeme prensibi ve iki istisnası) yanlış olduğunu, tüm devletlerin temel insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünün BM Şartı'nda yer aldığını bu nedenle de gerekli olduğu durumda Konsey onay olmadan da insancıl amaçlarla tek taraflı müdahalede bulunulabileceğini ileri sürmektedir.⁹⁶ Michael Byers ve Simon Chesterman da bu tarz bir müdahaleyi, insancıl ihtiyaçlar temelinde meşrulaştırmış fakat Robert Keohane BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan gerçekleştirilen insancıl müdahaleleri yetkisiz/resmi olmayan müdahaleler olarak tanımlamıştır.⁹⁷

İnsancıl müdahale yaklaşımı; insan güvenliğinin daha ön planda olduğu, uluslararası toplumun ahlaki sorumluluğu daha çok hissettiği Soğuk Savaş sonrası dönemde kendisine daha fazla yer bulmuştur. Bu nedenle çalışmada Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem olarak iki farklı döneme ayrılarak incelenmiştir.

1.2.1. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrası İnsancıl Müdahale

1945 yılından 1967 yılına (Altı Gün Savaşları) kadar Güvenlik Konseyi, çatışmaların insancıl boyutuyla ilgili herhangi bir karar almamış, 1970'li ve 1980'li yıllarda da çatışmaların insani boyutuna sınırlı öncelik vermiştir.⁹⁸

Soğuk Savaş döneminde devletler, egemenlik ve düzene insan haklarının uygulanmasından daha çok önem atfettiği için askerî insancıl müdahaleler meşru sayılmamış⁹⁹; vatandaşı olmayan kişileri kurtarmak için “bir şey yapmak” bir başka devletin iç işlerine müdahaleyi kışkırtmak, “bir şey yapmamak” ise ahlaki kayıtsızlık olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁰

⁹⁴ Walzer, 2006: 157-8.

⁹⁵ Wheeler, 1997: 15.

⁹⁶ Joyner'dan akt. Keskin, 2006-2007: 52.

⁹⁷ Bernstein, 2010: 27.

⁹⁸ Weiss, 2004: 136.

⁹⁹ Bellamy ve Wheeler, 2016.

¹⁰⁰ Wheeler, 2003: 1.

1945-90 arası dönemde Genel Kurul rutin olarak birçok askerî müdahaleyi (1956 Süveyş'e İngiliz-Fransız müdahalesi, 1975 Doğu Timor'a Endonezya müdahalesi, 1975 Batı Sahra'ya Fas müdahalesi, 1978 Kamboçya'ya Vietnam müdahalesi, 1979 Afganistan'a Sovyet müdahalesi, 1983 Grenada'ya ABD destekli müdahale) kınamıştır. 1962 Hindistan'ın Goa ve 1968 Sovyet destekli Çekoslovakya müdahaleleri ise kınanmamıştır.¹⁰¹ Hindistan'ın 1971 Doğu Pakistan'a ve Vietnam'ın 1978 Kamboçya'ya müdahaleleri binlerce insanın öldürülmesi ve mülteci konumuna düşmesi sonucunda gerçekleşmiş fakat aynı zamanda bu ülkelerin kendi stratejik çıkarları ağır basmıştır.¹⁰²

Soğuk Savaş dönemi iki blok arasındaki ideolojik farklılıkların şekillendirdiği, BM Güvenlik Konseyi üyelerinden bir veya birkaçının insancıl müdahaleye ilişkin kararları veto etmesiyle sonuçlanan bir dönem olmuştur. Neticede BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesiyle gerçekleştirilen veya BM'nin doğrudan üstlendiği bir insancıl müdahale örneği bulunmamaktadır.¹⁰³

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise insan hakları ihlallerine ilişkin artan küresel bilinç, daha önce hiç olmadığı kadar uluslararası topluluğun ilgisini çekmiş ve insanların korunması amacıyla müdahale edilmesi ciddi bir tartışma konusu haline gelmiş;¹⁰⁴ Soğuk Savaş sonrası müdahaleler, siyasi ve stratejik değil evrensel ve insancıl gayelerle, uluslararası toplum adına gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁵

1990'lı yıllarda geleneksel güvenlik anlayışında değişiklikler yaşanması ve insan güvenliğinin gündeme alınmasıyla birlikte BM'nin insancıl müdahaleye bakışı değişmiş ve 1990-94 yılları arasında BM'nin ilk 45 yılında aldığı kararların iki katı karar alınmıştır.¹⁰⁶

1990'ların başında egemenlik kavramı, otoritenin yanında sorumluluğu da içerecek şekilde yeniden tanımlanmış, insan haklarına saygı, egemenliğin temel bir niteliği olarak eklenmiştir. Bu tarz bir sorumluluk kendi vatandaşlarını, uluslararası toplumu ve onun kurumlarını kapsamaktadır.¹⁰⁷ 1992 yılında İngiltere meşru insancıl müdahale kriterleri belirlemiştir: durumun acil ve mücbir olması, zulmün yaşandığı devletin harekete geçmekte isteksiz veya yetersiz olması, müdahale dışında bir çarenin olmaması, müdahalenin gerekli ve orantılı olması.¹⁰⁸

¹⁰¹ Roberts, 2006: 78.

¹⁰² Keskin, 2006-2007: 54. Bu ülkelerin eylemlerini insancıl gerekçelere dayandırmayı reddetmesi hem uluslararası toplumda insancıl müdahalenin meşruluğu konusundaki olumsuz görüşlerini yansıtmakta hem de tamamen insani gerekçelerle hareket etmedikleri gerçeğini göstermektedir. Wheeler, 1992: 472.

¹⁰³ Murphy'den akt. Gözen Ercan, 2013: 23.

¹⁰⁴ Norooz, 2015: 1.

¹⁰⁵ Ayoob, 2002: 83.

¹⁰⁶ Telli, 2012: 211.

¹⁰⁷ Ayoob, 2002: 84.

¹⁰⁸ Marston, 1993: 828; Saxon ve Pratt, 2015: 144.

BM Güvenlik Konseyi 1991 yılında aldığı 688 sayılı kararla Irak yönetiminden kendi halkına ve özellikle de Kürtlere baskı yapmaktan vazgeçmesini talep etmiştir. Kararda, yaşananların “bölgenin uluslararası barış ve güvenliğine yönelik tehdit” oluşturduğu belirlenmiş ancak BM Şartı’nın VII. Bölümüne herhangi bir atıf yapılmamış ve “bütün gerekli araçları kullanma” izni de devletlere verilmemiştir. Buna rağmen ABD ve müttefikleri bu karara dayanarak Kuzey Irak’ta güvenli bölgeler oluşturmuştur.¹⁰⁹

Thomas Weiss, 1992 yılında Sudan’da yaşananların Somali’de yaşananlar kadar ağır ve şiddetli olduğuna, Sudan’a yönelik kıyaslanabilir bir müdahalenin gerçekleştirilmediğine dikkati çekmiştir.¹¹⁰ Aynı dönemde Angola, Liberya ve Afganistan’da da en az diğerleri kadar önemli iç savaş ve şiddetli çatışmalar gerçekleşirken medyanın ve kamuoyunun ilgisi de devletlerin Kürdistan, Somali ve Bosna’ya odaklanmalarını sağlamıştır.¹¹¹ Nisan 1994’te Ruanda ve Temmuz 1995’te Srebrenitsa’da BM barışı koruma güçleri, sivilleri kısımdan kurtaramamıştır. Adam Roberts’a göre BM barışı koruma güçlerinin tehlike altındaki sivilleri korumada başarısız olma nedenleri; birliklerin kapasite ve güvenliğiyle ilgili endişe, çatışmak için askerî hazırlığın olmaması, dış güçlerin insani gerekçelerle kendi askerlerinin hayatlarını riske atmada gönülsüz olmaları, idari gecikme ve karmaşa, BM’nin müdahale etmeme ve tarafsızlık değerlerine olan bağlılıktır.¹¹² Bunun yanı sıra Konsey’in yönlendirmesi ile yapılan müdahalelerin tamamı, zayıf devletlerde silahlı çatışmalardan etkilenen sivil halka yardım etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu da Soğuk Savaş sonrası müdahaleleri, insancıl müdahalenin yoğun bir şekilde tartışıldığı önceki dönem örneklerinden farklı kılmıştır.¹¹³

1.2.2. İnsancıl Müdahaleye Yönelik Eleştiriler

Soğuk Savaş döneminde insani kaygılardan çok ulusal çıkarlar çerçevesinde hareket edilmesine rağmen insani gerekçeler ön plana çıkarılmıştır. Güçlü devletlerin kendi çıkarları yönünde bu yaklaşımı her zaman kullanma riskinin olması ve geçmişte bu durumun örneklerinin bulunması insancıl müdahaleye kuşkuyla yaklaşılmasına ve müdahalenin eleştirilmesine neden olmuştur. Örneğin Temmuz 1994’te Fransa’nın Ruanda müdahalesi yaşamları kurtarmış fakat soykırımı durdurmak için geç kalmış ve bu süre zarfında 800 bin insan öldürülmüştür. Bunun yanı sıra Irak ve Somali olaylarında kamuoyunun müdahale

¹⁰⁹ Keskin, 2006-2007: 54.

¹¹⁰ Weiss’ten akt. Wheeler, 1997: 14.

¹¹¹ Wheeler, 1997: 14.

¹¹² Roberts, 2006: 82. Booth’a göre Ruanda’da yaşananlara ilişkin İngiliz Okulu’nun, otoriteyle davranmasını ve medeni değerlerin peşinden gitmesini beklediği kişiler ‘büyük sorumsuzlar’ olarak davranmışlardır. Booth, 2012: 380. Büyük sorumsuzlar kavramı Hedley Bull’a aittir. Bull, 1980’lerin başında süper güçleri büyük sorumsuzlar olarak tanımlamıştır. Bkz. Dunne ve Wheeler, 2004: 9; Bull, 1980.

¹¹³ Keskin, 2006-2007: 54

edilmesi yönündeki baskıları ve hükümetlerin müdahale istekleri Ruanda örneğinde görülmemiştir. Alex Bellamy'ye göre bu müdahaleyle ilgili ahlaki soru “uluslararası toplumun neden soykırım başladığı zaman müdahale etmediği ve bu konuda başarısız olduğudur”. Buna göre uluslararası toplumun soykırımı durdurmada başarısız olması, devlet liderlerinin halen devletçilik zihniyetinden çıkamadığını göstermiştir.¹¹⁴ 1999 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Kosova'ya müdahalesi, insancıl müdahalenin bir başka devletin iç işlerine karışmak, egemenliğin altını oymak, istenilmeyen liderleri görevden almak amacıyla yanlış kullanılabilmesi gibi tereddütler yaratmıştır.¹¹⁵

Kavrama yönelik en temel eleştiriler şu şekildedir:

1. Uluslararası hukukta insancıl müdahaleye yer yoktur.
2. Devletler aslında insancıl gerekçelerle müdahale etmezler. Realistlere göre (gerçek) insancıl müdahale, devletin çıkarlarına hizmet etmediği için rasyonel değildir.
3. Devletler askerlerinin hayatlarını başkalarını kurtarmak için tehlikeye atma hakkına sahip değildir.
4. İnsancıl müdahale için argüman üretmek yalnızca, güçlünün zayıfın iç işlerine karışmasını kolaylaştırmaktadır.
5. Temelde tepki seçiciliği yatmaktadır. Devletler, insani krizlerin olduğu noktalar arasında seçici davranmaktadır. Çünkü müdahaleye karar verecek olan hükümetler kendi ulusal çıkarlarını da hesaba katarak hareket etmektedir.
6. Ahlaki ilkelerde uzlaşmama durumunda en güçlü devletler kendi ahlaki değerlerini uluslararası toplumun zayıf devletlerine empoze etmede özgür olmaktadır. İnsan hakları ihlallerini oluşturanlar hakkında anlaşmazlık olduğu durumlarda insancıl müdahaleye izin verilmemelidir.
7. İnsan hakları başkaları tarafından dayatıldığında ya da empoze edildiğinde kök salamamakta ve müdahale işe yaramamaktadır.¹¹⁶

Devletçi yaklaşımın insancıl müdahaleye ilişkin eleştirileri de şu şekildedir:

1. Dünya egemen devletlerden meydana gelmektedir. Vatandaşlar, devletlerinin özel sorumluluğundadır.
2. Egemen olan her devletin iç işlerini uygun olan şekilde yürütme hakkı vardır ve dışardakilerin (yabancıların) iç işlerine karışma hakkı yoktur.
3. Her devlet, uluslararası hukukun taleplerine (gerekliklerine) bağlı kalarak ve uluslararası yükümlülükleriyle uyumlu olarak dış ilişkilerini yürütme hakkına sahiptir. Saldırıya uğraması veya yakın bir saldırı tehdidi olması hali dışında bir başka devlete müdahale edemez.
4. Sivil otorite meşruiyetini vatandaşlarından alır ve yegâne görevi onların kolektif çıkarlarını desteklemektir. Bu amaç için gerekli olan her şeyi yapma hakkı vardır ve buna karşılık çıkarlarını tehlikeye atan, onları feda eden veya onlara zarar veren faaliyetlerde bulunma hakkı yoktur.

¹¹⁴ Bellamy ve Wheeler, 2016.

¹¹⁵ Gierycz, 2010: 112. NATO müdahalesinin insani amaçlarla değil NATO'nun güvenilirliğinin/itibarının sürdürülmesiyle ilgili olduğu eleştirileri yöneltmiştir. Bkz. Welsh, 2006: 58.

¹¹⁶ Bellamy ve Wheeler, 2016.

5. Devlete itaat, vatandaşın ahlaki yükümlülüğüdür ve genel olarak insanların birbirlerine karşı sahip olabilecekleri ahlaki yükümlülükler de dahil olmak üzere tüm diğer yükümlülüklerden önce gelir.¹¹⁷

Geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerine müdahalelerde ayırım yapılması ve/veya doğru zamanda müdahale edilmemesi, realist yaklaşımın devletlerin kendi çıkarları söz konusu olmadığı sürece ihlallere müdahale etmeyeceği görüşünü destekler niteliktedir. Müdahalelerde insani kaygıların ön plana çıkarılması fakat buna uygun davranılmaması, aynı anda farklı ülkelerde yaşanan insan hakları ihlalleri arasında seçici davranılması, müdahalelerde geç kalınması veya müdahale sonrası yeniden inşa sürecinin başarısız geçmesi insancıl müdahale yaklaşımının kusurlu yönleri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte müdahale edilmediği durumda oluşabilecek zararın büyüklüğü bazı durumlarda askerî müdahaleyi gerekli kılmış ve müdahale başarılı olarak ele alınmıştır.

İnsancıl müdahalenin etkili ve zamanında bir çözüm sunamadığı, büyük güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanıldığı, insanları korumakta yetersiz kaldığı ve yeni tip sömürgeleştirme operasyonu olduğu iddiaları insancıl müdahalenin meşruiyetini derinden sarsmıştır. Devlet güvenliğinin halen önemli olduğu fakat onunla birlikte insan güvenliğinin ve insan haklarına saygının da önem kazandığı Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası toplumda da kabul gören bu yaklaşımın tartışmalı boyutu, 21. yüzyılda insani kriz durumlarında uluslararası toplumun yanıtız kalması veya geç yanıt vermesi sorunlarını ortadan kaldırmak amacıyla yeni bir normun ortaya çıkması ihtiyacını doğurmuştur.

1.3. Koruma Sorumluluğu

Koruma sorumluluğunun kökeni antik dönemde Cicero'dan, Rönesans'ta Grotius'a ve Aydınlanma Çağı'nda Kant'a kadar dayanmaktadır. Özellikle kuvvet kullanımı, ağırlıklı olarak insancıl müdahale kavramı etrafında tartışılrsa da Platon'a uzanan, Cicero ve Aziz Augustine tarafından geliştirilen haklı savaş kuramıyla yakından ilintilidir.¹¹⁸ Aquinas'ın hükümdara yüklediği sorumlulukla koruma sorumluluğu arasında paralellik kurulabilmektedir. Koruma sorumluluğunda insan haklarının kitlesel ihlali karşısında kolektif sorumluluk uluslararası topluma aitken Aquinas'ın yaklaşımında toplum Hristiyan ülkesiyle sınırlanmakta ve birincil sorumluluk hükümdara verilmektedir.¹¹⁹

Koruma sorumluluğunun ortaya çıkışı esasen Holokost gölgesinde, soykırımı tanımlama, önleme ve cezalandırma çabalarını harekete geçiren "bir daha asla" çağrısına dayanmaktadır. Bu anlamda uluslararası hukuk alanında birçok gelişme yaşanmış, BM

¹¹⁷ Parekh, 1997: 56.

¹¹⁸ Breau, 2016: 11.

¹¹⁹ Gözen Ercan, 2013: 11.

Soykırım Sözleşmesi ile Cenevre Sözleşmeleri hazırlanmış, Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur. Ancak Soğuk Savaş döneminde egemenliğin, insan haklarından daha önemli bir değer olarak algılanması nedeniyle insanlık suçlarının önlenmesi geri planda kalmış veya müdahaleler insani kaygılardan ziyade diğer unsurlar nedeniyle gerçekleştirilmiştir.¹²⁰ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte insan haklarının korunması ön plana çıkmışsa da çabalar bir kez daha yetersiz kalmıştır. 1990'lı yıllarda yaşanan insan hakları ihlalleri üzerine BM Genel Sekreteri Kofi Annan Binyıl Raporu'nda egemenlik ve iç işlerine karışmama prensiplerinin küçük ve zayıf devletlere koruma sunduğunu kabul etmiş ve eleştirenlere “Eğer insancıl müdahale egemenliğe karşı kabul edilemez bir saldırı ise, bir Ruanda'ya, bir Srebrenitsa'ya, ortak insanlığımızın her kuralını bozan insan haklarının ağır ve sistematik ihlallerine nasıl karşılık vermeliyiz?” sorusunu yöneltmiştir.¹²¹

Annan'ın Binyıl Raporu'na cevap olarak Kanada Hükümeti tarafından Eylül 2000'de Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, devletlerin ve uluslararası toplumun sorumluluklarını, bunların kapsamını, kural ve normları içeren bir rapor yayınlamıştır. Raporda, ilk olarak Francis M. Deng tarafından, 1990'lı yıllarda, mültecilerin korunmasını güçlendirmek amacıyla ortaya atılan “koruma sorumluluğu” kavramı temel alınmıştır. Buna göre; “koruma sorumluluğu”¹²² egemen devletlerin, kendi halkını önlenabilir felaketlerden – toplu katliam ve tecavüz, açlık – koruma sorumluluğu olduğunu ve bunu yapmadığı ya da yapmaya isteksiz olduğu durumlarda devletler topluluğunun sorumluluğunu ifade etmektedir.¹²³

Koruma sorumluluğunun, insan hakları, insancıl hukuk ve mülteci hukuku dışında egemenlik kavramıyla da derin bağları bulunmaktadır. Koruma sorumluluğu, egemenliğin ve devlet olmanın temel unsurlarından birini yani vatandaşları koruma görevini desteklemekte, devlet egemenliğine meydan okumamaktadır.¹²⁴ Thomas Hobbes'un da belirttiği gibi egemenin görevi, kendisine egemenlik gücünün verilmiş amacında, yani halkın güvenliğinin sağlanmasında yatmaktadır.¹²⁵

Toplumun iç çatışma, baskı veya devletin başarısızlığı nedeniyle ciddi zarar gördüğü ve devletin bunu durdurma veya engellemede isteksiz ya da başarısız olduğu durumlarda

¹²⁰ Bellamy ve Dunne, 2016: 3-5.

¹²¹ Birleşmiş Milletler, 2000: 49. 2001 yılında Nobel ödül töreninde yaptığı konuşmada da devlet egemenliğinin ağır insan hakları ihlallerine karşı bir kalkan olarak ele alınmaması gerektiğini ve sorumluluğun toplumun tüm üyelerinde olduğunu vurgulamıştır. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=2368#.WKXGCPKEydg> (erişim tarihi: 16.02.17)

¹²² Deng vd., 1996.

¹²³ ICISS, 2001: VIII.

¹²⁴ Luck, 2009: 13-14.

¹²⁵ Hobbes, 2012: 249. Güvenlikle kastedilen sadece koruma değil; aynı zamanda her insanın yasal emeğiyle, devlete tehlike veya zarar gelmeksizin elde edeceği, hayatın bütün konforlarıdır.

müdahale etmeme ilkesinin sınırlandırılabilceği görüşünün hakim olduğu raporda, büyük çapta gerçekleşen ölümler, soykırım, öldürme, göçe zorlama, terör eylemleri ve tecavüz içeren etnik temizlik karşısında devletin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği veya getiremediği istisnai durumlarda koruma amaçlı askerî müdahalenin gerçekleştirebileceği belirtilmiştir.¹²⁶

Uluslararası sistemin ve BM Şartı'nın temelinde yer alan devlet egemenliği kavramını dört grupta ele alan Stephen D. Kasner'in egemenlik tanımlarından¹²⁷ yola çıkıldığında da koruma sorumluluğunun devlet egemenliğiyle çelişmediği veya onun altını oymadığı görülmektedir.

Koruma sorumluluğu, egemenliği hem iç işleyişte hem de dış görevlerde kontrol olarak değil sorumluluk olarak yeniden ele almıştır.¹²⁸ Buna göre sorumluluk olarak egemenlik; devletlerin vatandaşlarının güvenliklerini ve yaşamlarını koruma sorumluluğunu, ulusal siyasi otoriterlerin içeride vatandaşlarına, dışarıda ise BM aracılığıyla uluslararası topluma karşı sorumluluğunu ve devlet görevlilerinin eylemlerinden (icrai ve ihmali suçlarından) kaynaklanan sorumluluğunu ifade etmektedir.¹²⁹ Dolayısıyla sorumlu egemenlik, koruma sorumluluğuna dayanak oluşturan ancak daha bütüncül bir çerçeveye sunan bir kavramdır.¹³⁰

Koruma sorumluluğu; önleme (*responsibility to prevent*), tepki (*responsibility to react*) ve yeniden inşa (*responsibility to rebuild*) sorumlulukları üzerine kurulmuş ve çatışmaların etkin bir şekilde önlenmesi için temel üç kriter belirlenmiştir: erken uyarı (durumun hassasiyetine ve buna bağlı olarak risklere ilişkin bilgi), önleyici prosedür ve siyasi irade.¹³¹ Raporda, önceliğin müdahale olmadığı, müdahaleye karar vermeden önce diğer tüm önleyici yöntemlerin tüketilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Önleyici yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girecek olan tepki sorumluluğu kapsamında masum siviller üzerindeki etkinin azaltılması ve karar vericiler üzerindeki etkinin artırılması için askerî, ekonomik ve politik – diplomatik üç alana odaklanılması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre;

- I. Askerî alanda: Çatışma veya çatışma riskinin olduğu durumlarda, silah ambargosu uygulanması, askerî yardım ve eğitim programlarının sonlandırılması,

¹²⁶ ICISS, 2001: 32.

¹²⁷ İç egemenlik, devlet içinde kamu otoritesinin örgütlenmesini ve bu otoriteyi elinde tutanların uyguladığı etkin kontrol seviyesini; karşılıklı bağımlılık egemenliği, kamu otoritesinin sınırlar arası hareketleri kontrol edebilme kabiliyetini; uluslararası egemenlik, devletler (veya diğer oluşumlar) arasında karşılıklı tanınmayı; Vestfalya tipi egemenlik, dış aktörlerin iç otorite yapılanmasına dahil edilmemesini ifade etmektedir. Kasner, 1999: 9.

¹²⁸ ICISS, 2001: 13.

¹²⁹ ICISS, 2001: 13.

¹³⁰ Bellamy, 2014a: 38.

¹³¹ ICISS, 2001: 20.

- II. Ekonomik alanda: Petrol ve elmas gibi gelir getiren işlemlerin sınırlandırılması, yabancı ülkelerdeki hesaplarının dondurulması, petrol ürünlerine erişimin engellenmesi,
- III. Politik ve diplomatik alanda: Temsilcilerin sınır dışı edilmesi, lider ve ailelerine seyahat yasağı getirilmesi

gibi önlemlerin, sivillerin korunmasında etkili olacağı üzerinde durulmuştur.¹³²

Tablo 1. 1 Koruma sorumluluğu prosedürleri¹³³

		Önleme	Tepki	Yeniden inşa
Politik/Diplomatik	Doğrudan	<ul style="list-style-type: none"> • Önleyici diplomasi • Siyasal yaptırım tehdidi 	<ul style="list-style-type: none"> • Diplomatik arabuluculuk • Siyasi yaptırımlar ve teşvikler 	<ul style="list-style-type: none"> • Yönetişim kurumlarının yeniden inşası • Yerel mülkiyeti maksimize etmek
	Yapısal	<ul style="list-style-type: none"> • İyi yönetişimi desteklemek • Uluslararası örgütlere üyeliği desteklemek 		
Ekonomik/Sosyal	Doğrudan	<ul style="list-style-type: none"> • Yardım koşulu • Ekonomik yaptırım tehdidi • Ekonomik teşvikler 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik yaptırım uygulanması • Ekonomik teşvikler 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik kalkınmayı desteklemek • Sürdürülebilir barış için sosyal programlar
	Yapısal	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik kalkınmayı desteklemek • Tolerans için eğitimi desteklemek • Toplumsal barış inşası 		
Anayasal/Yasal	Doğrudan	<ul style="list-style-type: none"> • Uyuşmazlıkların yasal çözümü • Uluslararası cezai kovuşturma tehdidi 	<ul style="list-style-type: none"> • Cezai kovuşturma 	<ul style="list-style-type: none"> • Ceza hukukunun yeniden inşası • Geçici hukukun yönetilmesi • Geleneksel adaletin desteklenmesi • Mülteci dönüşlerinin yönetilmesi
	Yapısal	<ul style="list-style-type: none"> • Adil anayasal yapıları desteklemek • İnsan haklarını desteklemek • Hukukun üstünlüğünü desteklemek • Yolsuzlukla mücadele etmek 		
Güvenlik	Doğrudan	<ul style="list-style-type: none"> • Önleyici konuşlanma • Güç gösterisi • Silah ambargosu ve askerî işbirliği programlarının sonlandırılması tehdidi 	<ul style="list-style-type: none"> • Sivillerin korunması için barışı koruma • Güvenli bölge ve uçuşa yasak bölgeler • Silah ambargosu • Radyo frekanslarını bozma 	<ul style="list-style-type: none"> • Ulus inşasını desteklemek için barışın korunması • Silahsızlanma, tasfiye ve yeniden bütünleşme • Güvenlik sektörü reformu

¹³² ICISS, 2001: 30.

¹³³ Evans, 2008: 150.

			• Güç kullanımı veya kullanma tehdidi	
	Yapısal	<ul style="list-style-type: none"> • Güvenlik sektörü reformu • Güven artırıcı önlemler • Küçük silah ve hafif silah kontrolü 		

Yüksek oranda can kaybı ve yine büyük çapta etnik temizlik gibi durumlarda devreye sokulacak askerî müdahale, altı temel kritere dayandırılmıştır:

1. Haklı neden: Soykırım amacıyla veya değil, devletin kasıtlı eyleminden, ihmalinden, harekete geçememesinden kaynaklanan veya başarısız devlet durumunun sonucu olarak meydana gelen büyük çaptaki ölümler ile öldürme, göçe zorlama, terör eylemleri ve tecavüzün gerçekleştiği büyük çaptaki etnik temizlik durumları, insan koruma amaçlı askerî müdahalelerin meşru nedenleridir.
2. Doğru niyet: Müdahaledeki tek amaç insanların acı çekmesini durdurmak veya önlemek olmalıdır.
3. Son çare: Güç kullanımına dayanan müdahaledir.
4. Orantılılık kriteri: Müdahalenin iyi planlanması gerektiği ve sivil hedefler konusunda dikkatli olunması koşuludur.
5. Yüksek başarı şansı: Müdahalenin yapılması için başarı ihtimalinin olmasıdır.¹³⁴
6. Doğru otorite: BM Güvenlik Konseyi, BM Genel Kurulu, bölgesel örgütler, ad hoc devletler veya devlet grupları müdahaleye karar verecek birimlerdir.¹³⁵ Buna göre BM Güvenlik Konseyi beş daimî üyesinin veto yetkilerini kullanmayacakları konusunda anlaşmaya varılmalı, Güvenlik Konseyi'nin çözümsüz kaldığı durumlarda ise Genel Kurul veya bölgesel örgütler devreye girebilmelidir.¹³⁶

Koruma sorumluluğu yaklaşımına göre, insanları koruma amaçlı müdahalenin en azından aşağıdaki dört temel şartı sağlaması gerekmektedir:

1. Ne zaman ve nasıl müdahale edileceği, yöntemi, kural ve kriterlerinin açık bir şekilde oluşturulması,
2. Askerî müdahalenin meşruluğunun sağlanması,
3. Gerçekleştiği zaman yalnızca belirlenen amaca hizmet edeceği, etkili olacağı, insani kayıp ve kurumsal zararın en azda tutulacağına garanti altına alınması,

¹³⁴ ICISS, 2001: 32-37

¹³⁵ ICISS, 2001: 53-55. Güvenlik Konseyi'nin temel aktör olmakla birlikte tek aktörü olmadığı, BM Şartının 10 ve 11. maddelerinin BM Genel Kurulu'na sorumluluk verdiği vurgulanmıştır. Bkz. ICISS, 2001: 48.

¹³⁶ ICISS, 2001: XIII.

4. Çatışmanın nedenlerinin ortadan kaldırılması, sürdürülebilir ve sürekli barışın tesisine yardımcı olması.¹³⁷

Koruma sorumluluğu kavramının tartışıldığı, henüz BM kararlarına girmediği dönemde devletler, kavrama ilişkin destek ve itirazlarını dile getirmiştir. Temmuz 2003'te İngiltere Başbakanı Tony Blair ve Kanada Başbakanı Jean Chretien, sosyal demokrat liderler buluşması için taslak metin sunmuştur. Koruma sorumluluğunu onaylayan ve ağır insancıl krizlerde kavramın egemenliğe üstün gelmesi fikrini destekleyen Blair “Bir halk, iç savaşın (isyan, baskı, devletin çöküşü) sonucu olarak ağır zarar görüyor ve devlet bunu önlemek/bunun üstesinden gelmek için isteksiz veya yetersiz kalıyorsa, müdahale etmeme prensibinin yerini koruma sorumluluğuna bırakacağını” söylemiştir. Buna istinaden, daha sonra koruma sorumluluğu destekçisi olacak olan, Almanya, Şili ve Arjantin bu fikre karşı çıkmış ve bunun Irak’a müdahaleyi meşrulaştırmak için ortaya atıldığına inandıklarını belirtmişlerdir.¹³⁸ Annan, dünyanın Ruanda soykırımını önlemedeki başarısızlığını ihmal suçu olarak nitelendirmiş; Blair de Ruanda’ya benzer olaylar yaşandığı takdirde artık olayların dışında kalamayacaklarını ve uluslararası toplumun, ne zaman ihtiyacı olursa Afrika’ya askerî ve insancıl destek sağlamak gibi ahlaki bir görevi olduğunu belirtmiştir.¹³⁹

ICISS raporuyla geliştirilen koruma sorumluluğu kavramı, Avrupa Birliği, Afrika Birliği ve BM’nin 2004 Üst Düzey Paneli tarafından kabul edilmiştir. “Daha Güvenli Bir Dünya: Ortak Sorumluluğumuz (*A More Secure World: Our Shared Responsibility*)” başlıklı raporda “hükümetlerin önleyemediği ya da önlemede isteksiz olduğu soykırım, etnik temizlik, uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlali gibi durumlarda, uluslararası toplumun koruma sorumluluğu olduğu ve son çare olarak, BM Güvenlik Konseyi’nin yetkilendirmesiyle askerî müdahale yürütülebileceği” onaylanmıştır.¹⁴⁰ Bu raporda koruma sorumluluğu kolektif güvenlik sistemini daha güçlü kılacak bir yöntem olarak ele alınmıştır.

Koruma sorumluluğu 2005 BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi’ne girmiş, ICISS raporundan farklı olarak koruma sorumluluğunun yalnızca soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar karşısında devreye gireceği belirtilmiş ve kapsamı daraltılmıştır. Koruma sorumluluğunun ICISS raporundaki kadar geniş ele alınmamasında hem kavramın içinin boşalacak olması hem de suistimal edilme riski etkili olmuştur. Yine raporda kapsamı geniş tutulan doğru otorite, BM Güvenlik Konseyi ile sınırlandırılmıştır. Dünya

¹³⁷ ICISS, 2001: 11.

¹³⁸ Bellamy, 2014a: 42-43.

¹³⁹ Bellamy, 2005b: 31.

¹⁴⁰ Annan, 2004: 66.

Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 138 ve 139. maddelerinde bu dört suç karşısında devletlerin ve uluslararası toplumun yükümlülükleri tanımlanmıştır.¹⁴¹

138. maddeye göre;

Her devlet vatandaşlarını, savaş suçları, soykırım, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korumakla yükümlüdür. Uluslararası toplum, devletleri bu sorumluluğu yerine getirme konusunda desteklemeli, onlara yardım etmeli ve BM'yi erken uyarı kabiliyeti tesis etmesi için desteklemelidir.

139. maddeye göre;

Uluslararası toplum, halkları soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korumaya yardım etmek için, BM Şartı'nın VI ve VIII. Bölümleriyle uyumlu olarak, uygun olan diplomatik, insancıl ve diğer barışçıl yolları kullanma sorumluluğuna sahiptir. Bu bağlamda, BM Şartı'nın VII. Bölümüyle uyumlu olarak uluslararası toplum, Güvenlik Konseyi üzerinden zamanında ve kararlı bir şekilde, bölgesel kuruluşlarla da işbirliği içinde, kolektif hareket edecektir.

Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi ile birlikte tüm devletler, vatandaşlarını soykırım, savaş suçu, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korumakla yükümlü olduklarını kabul etmiş, sorumlulukların yerine getirilmesinde gerekli yardımları yapacakları konusunda fikir birliğine varmış, sorumluluklar yerine getirilmediği takdirde BM Şartı'na uygun olarak askerî müdahalede bulunulabileceğini kabul etmişlerdir.

Annan, 2004 tarihli "Ortak Sorumluluğumuz" başlıklı raporda koruma sorumluluğunu kolektif güvenlik ve güç kullanımı bölümünde ele alırken, 2005 yılındaki "Herkes için Kalkınma, Güvenlik ve İnsan Haklarına Doğru (*In larger freedom: towards development, security and human rights for all*)" başlıklı raporunda konuyu "onurlu bir yaşam sürme özgürlüğü" bölümünde ele almıştır.¹⁴² Pınar Gözen Ercan'a göre dildeki bu değişiklik güç kullanımı üzerine kayan odağı daha barışçıl çağrışımları olan "sorumluluk" üzerine çekmek ve üye devletlerin desteğini kazanmaya yönelik bir yumuşatmadır.¹⁴³ Bu raporda Annan koruma sorumluluğunun gerekliliğinden ve sorumluluğun boyutlarından söz etmiştir:

Koruma sorumluluğunu benimsememiz gerektiğine inanıyorum. Bu sorumluluk her şeyden önce halkını koruma görevi ve varlık sebebi olan devletin sorumluluğudur. Ancak bir devlet kendi vatandaşlarını korumaz veya korumakta isteksiz olursa insan haklarının korunmasına yardım etmek amacıyla diplomatik, insani ve diğer yöntemleri kullanma sorumluluğu uluslararası toplumdur. Bu yöntemlerin

¹⁴¹ BM Genel Kurulu, 2005: 30. Kavramın altını oyacağı gerekçesiyle iklim değişikliği ve hastalıklar, koruma sorumluluğu kapsamında ele alınmamıştır. Ayrıca soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçların üzerinde uzlaşma sağlanmış tanımları bulunurken etnik temizliğin resmi bir tanımı bulunmamaktadır. 1992 tarihli 780 sayılı karara dayanarak geliştirilen tanım kullanılmaktadır.

¹⁴² Annan, 2005.

¹⁴³ Gözen Ercan, 2015: 170.

başarısız olması durumunda ise BM Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğü takdirde, BM Şartı çerçevesinde zorlama tedbirleri alma yoluna da gidebilir.¹⁴⁴

Dünya Zirvesi'nden üç ay sonra Aralık 2005'te Rusya, Çin ve daimî olmayan üyelerden Cezayir, Filipinler ve Brezilya önceki taahhütlerini geri almış ve Dünya Zirvesi'nin yalnızca koruma sorumluluğu kavramının Genel Kurul'da müzakere edileceğini taahhüt ettiğini ileri sürmüştür.¹⁴⁵ Gerçekleştirilen Güvenlik Konseyi oturumunda Cezayir, Dünya Zirvesi'nde koruma sorumluluğu kavramının tartışılmaya devam edilmesi kararı alındığını hatırlatmıştır. Mısır da benzer bir hatırlatmanın ardından Genel Kurul'un henüz yeniden görüşmelere başlamadığını belirtmiştir. Fransa ise yapılan bu açıklamaların bir yanlış anlaşılma olduğunu, koruma sorumluluğu kavramının yeniden tartışmaya açılmayacağını umduklarını ve Genel Kurul çatısı altında kavramın geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varıldığını söylemiştir. Bu açıklamalar üzerine Rusya da koruma sorumluluğu kavramının Güvenlik Konseyi belgelerinde yer almasının erken olduğunu ve bu bağlamda Genel Kurul'da konunun yeniden tartışılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶

BM Güvenlik Konseyi'nin koruma sorumluluğuna ilk kez atıfta bulunduğu, Cezayir, Brezilya, Çin, Filipinler ve Rusya'nın çekincelerinden dolayı altı ay süren yoğun tartışmaların ardından benimsenen 1674 sayılı "Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması (*Protecting civilians in armed conflict*)" kararı ile, 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin vatandaşların soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlikten korunması sorumluluğuna ilişkin 138 ve 139. maddeleri yeniden onaylanmıştır. Silahlı çatışmalarda sivillerin korunmasına dair 1265 (1999) ve 1296 (2000) sayılı kararlar ile BM ve bölgesel örgütlerin, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında işbirliği yapmasına ilişkin 1631 (2005) sayılı karar teyit edilmiş; çatışma durumlarında kadın ve çocukların, mülteciler ve yerinden edilmiş kimselerin korunması ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım edilmesi gerektiği tekrarlanmıştır. Ayrıca BM Şartı altında, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasının temel sorumluluk olduğu hatırlatılmış, silahlı çatışmaların önlenmesinin önemi vurgulanmıştır.¹⁴⁷ Haziran 2006'da düzenlenen Güvenlik Konseyi toplantısında ülkeler koruma sorumluluğu konusunda hem Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi hem de 1674 sayılı karara ilişkin olumlu ve destekleyici görüşlerini sunarken Çin şu açıklamayı yapmıştır:

1674 sayılı karar, Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nde yer alan "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğu" ilkesini yeniden onaylamıştır. Bu karar, birçok ülkenin

¹⁴⁴ Annan, 2005.

¹⁴⁵ Bellamy, 2009: 114.

¹⁴⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2005: 19.

¹⁴⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2006a: 2.

hakkında çekinceleri olduğu koruma sorumluluğu konseptiyle aynı şey değildir. Sonuç Belgesi bu konuyu kapsamlı bir şekilde detaylandırmıştır. Konu üzerine derinlemesine tartışma, farklı görüşlerin duyulması ve şüphelerin ortadan kalkması için, Genel Kurul'da devam etmelidir. Güvenlik Konseyi Genel Kurul'un yerini alamaz ve almamalıdır.¹⁴⁸

Haziran 2007 BM Güvenlik Konseyi toplantısında Çin ve Rusya bir kez daha koruma sorumluluğuna ilişkin çekincelerini dile getirmiştir. Çin tarafı koruma sorumluluğu kavramının doğru anlaşılması gerektiğini ve Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin Genel Kurul'dan kavramı değerlendirmeye ve geliştirmeye (zenginleştirmeye) devam etmesini istediğini söylemiş ve şunları eklemiştir¹⁴⁹:

Şu anda halen üye devletler arasında kavrama ilişkin farklı anlayış ve yorumlar bulunmaktadır. Güvenlik Konseyi bu nedenle koruma sorumluluğu kavramını yürürlüğe koymaktan imtina etmelidir. Güvenlik Konseyi, Genel Kurul'un koruma sorumluluğu kavramını, geniş bir mutabakata varmak amacıyla, tartışmasına saygı göstermeli ve destek olmalıdır.

2008 yılı BM bütçe komitesinde Latin Amerikalı, Afrikalı ve Arap delegeler 2005 yılında Dünya Zirvesi'nin koruma sorumluluğunu reddettiğini, Genel Kurul'un koruma sorumluluğu yaklaşımını benimsemediğini ve ilke olarak kabul etmediğini söylemişlerdir.¹⁵⁰

2009 yılında alınan A/63/677 sayılı ve "Koruma Sorumluluğunun Uygulanması (*Implementing the Responsibility to Protect*)" başlıklı kararda amacın; Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin sonuçlarını yeniden yorumlamak veya tartışmak olmadığı, alınan kararlara sadık kalınarak ve istikrarlı bir tutum sergilenecek uygulama yollarını bulmak olduğu, halkın korunmasının 21. yüzyılda egemenliğin ve devlet olmanın tamamlayıcı niteliği olduğu ifade edilmiştir.¹⁵¹ Karara göre her devlet vatandaşlarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlara karşı koruma sorumluluğuna sahiptir. Bir devletin vatandaşlarını bu dört suçtan koruma konusunda açıkça başarısız olması durumunda, uluslararası toplumun BM Güvenlik Konseyi kararına ve BM Şartı'nın ilgili bölümlerine dayanarak harekete geçeceği kabul edilmiştir.¹⁵² Raporda devletlerin yalnız ya da kolektif olarak daha fazla ne yapabileceklerini gözden geçirmeleri, insan hakları hukuku çerçevesindeki sorumluluklarını uygulamaları ve BM insan hakları mekanizmalarıyla işbirliği yapmaları, uluslararası insancıl hukuk ve mülteci hukuku ile ilgili uluslararası belgelere, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taraf

¹⁴⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2006b: 10.

¹⁴⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2007: 17. Daha sonraki açıklamalarda da koruma sorumluluğunun ilgili devlette olduğu hatırlatılmış, insancıl yardımların tarafsızlık ve bağımsızlık ilkeleriyle uyumlu olması, ilgili ülkenin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, yerel tartışmalara müdahil olmaktan veya barış sürecini engellemekten kaçınılması gerektiği üzerinde durulmuştur. <http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t512988.htm> (erişim tarihi: 22.04.2018).

¹⁵⁰ Evans, 2008: 288; Peltonen, 2011: 62.

¹⁵¹ BM Genel Kurulu, 2009: 4, 10.

¹⁵² BM Genel Kurulu, 2009: 1.

olmaları önerilmiştir.¹⁵³ Bununla birlikte BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, devletlerin koruma sorumluluğuyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmede açıkça başarısız olduğu durumlarda Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin veto yetkilerini kullanmaktan veya kullanmakla tehdit etmekten sakınmalarını istemiş; tüm üye devletlerin sahip oldukları sorumluluğun farkında olmaları ve etkili bir araç haline gelebilmesi için bu sorumluluğu paylaşmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁴

Ban Ki-moon koruma sorumluluğunu her biri eşit önemde olan “üç sütun stratejisi” temelinde değerlendirmiştir¹⁵⁵:

- I. Devletin koruma sorumluluğu: Devletlerin, kendi vatandaşları olsun ya da olmasın, tüm halkı soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar ve bunların teşvikinden sürekli olarak koruma sorumluluğudur. Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi’nin 138. paragrafında belirtilen ve hükümet veya devlet başkanlarının onayladığı “sorumluluğu kabul ediyoruz ve onunla uyumlu davranacağız” cümlesi koruma sorumluluğunun yapı taşıdır. Bu aynı zamanda bu gibi eylemleri komisyonun önlemesi sorumluluğunu da içermektedir.¹⁵⁶
- II. Uluslararası yardım ve kapasite artırımı: Uluslararası toplumun, devletlerin sorumluluklarını yerine getirmeleri için vereceği destektir. I ve II. ayağa dayanan önleme, koruma sorumluluğu için gerekli olan başarılı bir stratejinin temel unsurudur. Devletler, BM’nin erken uyarı kapasitesini geliştirmesine yardım edeceklerini de deklare etmişlerdir.¹⁵⁷
- III. Zamanında ve kararlı tepki: Devletin korumayı sağlamada açıkça başarısız olduğu durumlarda üye devletlerin zamanında ve kararlı tepkiler verebilme sorumluluğudur. Bunlar VI. Bölümdeki gibi barışçıl, VII. Bölümdeki gibi zora dayanan ve VIII. Bölümdeki gibi bölgesel veya yerel işbirliklerini içerebilir. Sözleşmeye uygun olarak, VII. Bölüme göre hareket etme yetkisi yalnızca BM Güvenlik Konseyi’ndedir.

2009 yılında Genel Kurul’un aldığı A/63/308 sayılı, “Koruma Sorumluluğu” başlıklı kararla, Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi’nin 138 ve 139. paragrafları hatırlatılarak, koruma

¹⁵³ BM Genel Kurulu, 2009: 11.

¹⁵⁴ BM Genel Kurulu, 2009: 27.

¹⁵⁵ BM Genel Kurulu, 2009: 8-9.

¹⁵⁶ BM Genel Kurulu, 2014a: 2.

¹⁵⁷ BM Genel Kurulu, 2014a: 2. Koruma sorumluluğunun uygulanmasına ilişkin olarak: 1. Devletleri, sorumluluklarını yerine getirmeleri konusunda teşvik etmek; 2. Vahşet suçlarını önlemek için eğitim, kurum inşası ve en iyi uygulamaların paylaşımı yoluyla ulusal kapasiteleri inşa etmek; 3. Ortaya çıkan ve devam etmekte olan krizlerde, ek kapasite veya uzmanlık tedariki ile devletlerin korumalarını desteklemek. BM Genel Kurulu, 2014a: 8.

sorumluluğunun değerlendirilmesine devam etme kararı alınmıştır. Kavramın politik ve hukuki boyutları son derece tartışmalı olsa da Ban Ki-moon Genel Kurul'un 63/308 sayılı kararıyla koruma sorumluluğunu desteklediği sonucuna varmıştır.¹⁵⁸

Temmuz 2009 tarihli, 49 devletin yer aldığı BM Genel Kurulu'nda beş delegasyon, koruma sorumluluğunun meşru bir kural olmadığını açıkça ifade etmiştir. Bu yaklaşım BM Genel Kurulu Başkanı Miguel d'Escoto Brockman tarafından da kavramsal not çerçevesinde ifade edilmiştir. Lihtenştayn koruma sorumluluğunu siyasi taahhüt olarak, Kanada ise tüm bunların aksine meşru/yasal bir kural olarak ele almış, Bangladeş de gelişmekte olan normatif bir kavram olarak ifade etmiştir.¹⁵⁹

A/64/864 sayılı, "Erken Uyarı, Değerlendirme ve Koruma Sorumluluğu (*Early warning, assessment and the responsibility to protect*)" başlıklı raporda Dünya Zirvesi'nde alınan kararlar tekrar edilmiş, erken uyarı ve değerlendirme kapasitesinin önemi vurgulanmış ve geçmişte yaşananlar hatırlatılarak BM'nin, hiçbir şey yapmama ile eksik/yanlış bilgilendirmeyle harekete geçme arasında bırakılmamasını sağlamak için, dünya çapında erken uyarı ve değerlendirme kapasitesine ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁰

2011 yılında düzenlenen oturumda, koruma sorumluluğu kavramının bölgesel ve yerel boyutu ele alınmıştır. Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 139. paragrafı, ulusal otoritelerin kendi halkını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan ve şiddetten açıkça koruyamadığı durumlarda, bölgesel ve yerel kurum ve kuruluşların bu suçların ve şiddetin önlenmesinde hem de zamanında ve kararlı bir karşılık verilmesinde yardımcı olabilecekleri birçok yol öngörmüştür. Bölgesel ve yerel yapıların (Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Afrika Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) koruma sorumluluğu konularında öncü olabileceği ve BM'nin de onları takip edeceği, korumanın toplumun ortak kaygısı olduğu ifade edilmiştir.¹⁶¹ Bununla birlikte BM Şartı'nın 52., 53. ve 54. maddeleri hatırlatılmış, Güvenlik Konseyi'nin izni olmaksızın bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel kuruluşlar tarafından hiçbir zorlama eylemine girişilmeyeceği, bu şekilde uluslararası barış ve güvenliğin korunması için girişilen ya da tasarlanan tüm eylemlerden her an tam olarak haberdar edileceği belirtilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁸ Payandeh'ten akt. Alpkaya, 2011: 20. Küba, Nikaragua, Ekvator, Venezuela, Zimbabve, Sudan, Suriye ve İran gibi gelişmekte olan bazı ülkelerin temsilcileri, koruma sorumluluğunu Batı emperyalizminin bir aracı olarak tanımlayarak rapora destek vermekten kaçınmıştır. Rapor 14 Eylül 2009'da 67 devletin imzasıyla Genel Kurul'un 63/308 sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

¹⁵⁹ Peters, 2011: 7.

¹⁶⁰ BM Genel Kurulu, 2010: 8.

¹⁶¹ BM Genel Kurulu, 2011a: 2.

¹⁶² BM Genel Kurulu, 2011a: 2. Madde 52(2): BM üyeleri, yerel uyuşmazlıkları Güvenlik Konseyi'ne sunmadan önce, bunları söz konusu anlaşmalar ya da kuruluşlar aracılığıyla ve barışçıl yollarla çözmek için çaba harcayacaklardır. Madde 53: Güvenlik Konseyi, gerekirse kendi yetkisi altında alınan zorlayıcı önlemlerin

A/66/874-S/2012/578 sayılı, “Koruma Sorumluluğu: Zamanında ve Kararlı Tepki (*Responsibility to protect: timely and decisive response*)” başlıklı rapora göre koruma sorumluluğu, uluslararası hukukun temel prensiplerine dayalı bir kavramdır. Sorumlulukları devletlerin yerine karşılamak BM’nin görevi değildir ve amaç devletlerin koruma sorumluluklarını yerine getirmelerinde başarılı olmalarına yardım etmektir.¹⁶³ En önemli vurgu sorumluluğun egemenliğin müttefiki olduğudur.¹⁶⁴ Raporda genel strateji açısından, o güne kadarki tecrübelerden çıkarılan beş derse yer verilmiştir:

1. Her durum birbirinden farklıdır. Koruma sorumluluğu ilkeleri uyumlu ve eşit uygulanmalıdır. Bununla birlikte kullanılacak yöntem ve araçlar içinde bulunulan şartlara göre belirlenmelidir.
2. Bu tür ayrımlar çifte standart ve seçicilik suçlamalarına yol açabilir. Algılar ve buna bağlı olarak ilkelerin uygulanması da önemlidir.
3. Üç sütunun birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları ve birbirlerini nasıl desteklediklerine dair daha incelikli ve bütünsel (uyumlu) bir anlayışa ihtiyaç vardır. Sütunların hiçbiri tek başlarına etkili olmayacaktır.
4. Etkili bir strateji hem önlemeyi hem de verilecek karşılığı içermelidir.
5. BM’nin çalışmalarının geliştirilmesinde partnerlerin rolü kritik önemdedir. Tecrübeler göstermiştir ki önleme ve cevap verme, BM bölgesel ortaklarıyla birlikte çalıştığı zaman daha etkili olmaktadır.¹⁶⁵

Genel Sekreter, Koruma Sorumluluğu: Zamanında ve Kararlı Tepki raporuna ilişkin açıklamasında koruma sorumluluğu ve egemenlik ilişkisi ile işbirliğinin önemi ve koruma sorumluluğu konusunda tartışmalar olmakla birlikte uzlaşa sağlandığı üzerinde durmuştur:

(...) Kamboçya’daki ölüm tarlaları, Ruanda ve Srebrenitsa’daki soykırımlar ve diğer büyük ölçekli trajediler devletlerin sorumluluklarını ve uluslararası insancıl hukuk altındaki yükümlülüklerini yerine getirmedeki başarısızlığını göstermektedir. (...) Koruma sorumluluğu zamanı gelmiş bir kavramdır. Bu kavram devlet egemenliğinin karşısında yer almadığı gibi egemenliği bir sorumluluk olarak yeniden onaylamaktadır. (...) Uluslararası işbirliği devletlerin kendi vatandaşlarını korumasına yönelik kapasite inşasında önemli role sahiptir. (...) Hepimiz egemenliğin, kendi vatandaşlarına karşı suç işleyen devletlerin arkasına saklanabilecekleri bir kalkan olmaması gerektiğinde hemfikiriz. (...) Koruma sorumluluğu ile silahlı çatışmalarda sivillerin korunmasını aynı görmek gibi bir eğilim söz konusudur.

uygulanması için bölgesel anlaşma ya da kuruluşlardan yararlanır. Bununla birlikte, Güvenlik Konseyi’nin izni olmaksızın bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel kuruluşlar tarafından hiçbir zorlama eylemine girişilmeyecektir. Madde 54: Güvenlik Konseyi, bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel kuruluşlar tarafından uluslararası barış ve güvenliğin korunması için girişilen ya da tasarlanan tüm eylemlerden her an tam olarak haberli bulundurulacaktır.

¹⁶³ BM Genel Kurulu, 2012a: 4.

¹⁶⁴ BM Genel Kurulu, 2012a: 5.

¹⁶⁵ BM Genel Kurulu, 2012a: 6-7.

Ancak iki yaklaşım arasında benzerlikler olduğu kadar temel farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin sivillerin korunması silahlı çatışmalarda uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukukunun ihlaliyle ilgiliyen koruma sorumluluğu soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik ile sınırlandırılmıştır ve savaş suçları dışındakiler silahlı çatışma olmadığı durumda da ortaya çıkabilmektedir. (...)¹⁶⁶

A/67/929-S/2013/399 sayılı “Koruma Sorumluluğu: Devlet Sorumluluğu ve Önleme (*Responsibility to protect: State responsibility and prevention*)” başlıklı Genel Sekreter raporu soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların ve şiddetin nedenleri ile dinamiklerini hesaplamakta, devletlerin bunları önlemek için alacağı yapısal ve operasyonel tedbirleri değerlendirmektedir.¹⁶⁷ Raporda, Suriye dahil yaşanan son olayların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların önlenmesinin ve önlemede başarısız olduğunda oluşabilecek olumsuz sonuçların ne kadar önemli olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca koruma sorumluluğu normunun, devletler üzerinde bağlayıcılığı olan uluslararası insan hakları, insancıl ve mülteci hukuku yükümlülükleriyle uyumlu olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁹ Üye devletlerin, 2005 Dünya Zirvesi’nde alınan kararları yerine getirmelerinde halen birkaç zorluk bulunduğu ifade edilmiştir. İlki ve en önemlisi siyasi irade ve liderliğin teoriden pratiğe evrilmesi gerekliliğidir. İkincisi, hangi seviyede nasıl bir ihtiyaç olduğunun farkına varmanın güç olmasıdır. Bu suçların nedenleri ve dinamikleri konusunda kapasite, bilgi ve uzmanlık eksikliği, önleyici eylem için ek engel oluşturabilmektedir. Üçüncüsü ise koruma sorumluluğunun hem ulusal hem de uluslararası sorumluluğu içermesidir. Zulmü önlemek bu suçlara karşı dirençli bir toplum yaratmak ulusal çaba gerektirirken, diğer devletleri desteklemek de uluslararası çabayı gerektirmektedir. Bu noktada BM, diğer üye devletler, bölgesel veya bölge altı örgütler ve sivil toplum ilgili devlete yardım etmelidir.¹⁷⁰

63/308’e cevap niteliğinde olan ve 63/677 sayılı rapordan da yararlanan A/68/947-S/2014/449 sayılı “Kolektif Sorumluluğumuzu Yerine Getirmek: Uluslararası Yardım ve Koruma Sorumluluğu (*Fulfilling Our Collective Responsibility: International Assistance and the Responsibility to Protect*)” başlıklı raporda ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerin, devletlerin vatandaşlarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunu gerçekleştirmelerine sağlayacakları desteğin çerçevesi çizilmiş,

¹⁶⁶ Secretary-General’s remarks to General Assembly Informal Interactive Dialogue on “The Responsibility to Protect: Timely and Decisive Response”. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2012-09-05/secretary-generals-remarks-general-assembly-informal-interactive> (erişim tarihi: 09.09.2017)

¹⁶⁷ BM Genel Kurulu, 2013a: 2, para. 8.

¹⁶⁸ BM Genel Kurulu, 2013a: 2, para. 4.

¹⁶⁹ BM Genel Kurulu, 2013a: 2, para. 6.

¹⁷⁰ BM Genel Kurulu, 2013a: 2, para. 65-69.

egemen eşitlik ilkesi yeniden onaylanmıştır.¹⁷¹ 63/677 sayılı raporda ele alınan 2. sütun çerçevesinde ortak sorumluluğu etkili bir şekilde uygulayabilmek için ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerin eylemlerine rehberlik edecek ilkeler belirlenmiştir: ulusal mülkiyet sağlamak, karşılıklı taahhüt inşa etmek, zarar vermemek, önlemeye öncelik vermek, esnekliği korumak.¹⁷²

Koruma sorumluluğu normunun kabul edildiği 2005 Dünya Zirvesi'ne giden dönemde ve sonraki yıllarda, norma yönelik dört temel eleştiri ve kaygı ön plana çıkmıştır. İlki, bazı devletlerin normun kendilerine karşı kullanılacağı korkusudur. İkincisi, devletlerin dünya politikasında çifte standart uygulamaların çok olduğunu ve normun da yalnızca güçlü olanların çıkarlarına göre uygulanacağını ileri sürmesidir. Üçüncüsü, bazı devletlerin askerî çözümleri desteklemek konusunda isteksiz olmasıdır. Bu görüşe göre insani gerekçelerle güç kullanımı, olayları daha da kötü hale getirme riski taşımaktadır. Dördüncüsü de egemen eşitlik gibi normlara yönelik saldırıların dünya düzeni için tehlike yaratmasıdır.¹⁷³

1.3.1. Koruma Sorumluluğu Yaklaşımına BM Güvenlik Konseyi Daimî Üyelerinin Genel Bakışı

Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi ve daha sonraki BM kararlarında kapsamı, uygulanacak prosedürleri ve yetkili otoritesi belirlenen koruma sorumluluğu normu hakkında BM Güvenlik Konseyi üyelerinin birbirinden farklı görüşleri bulunmaktadır. Tüm üyeler koruma sorumluluğunu kabul edip desteklemektedir. Bununla birlikte Rusya ve Çin devletlerin iç işlerine karışmama ile devletlerin birliğine, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı ilkelerini savunma eğilimi sergilemektedir.¹⁷⁴

Fransa ve İngiltere uluslararası toplumun, sivilleri koruma sorumluluğu ve onlara bu konuda yardım edecek olan uluslararası örgütleri koruma görevi olduğunu belirtmiş,¹⁷⁵ koruma sorumluluğunun, BM bağlamındaki evrimini desteklemiştir. Bununla birlikte Gareth Evans'a göre iki ülke de koruma sorumluluğuna, insancıl müdahale (veya müdahale hakkı)

¹⁷¹ BM Genel Kurulu, 2014a. Geleneksel Vestfalya sisteminde devlet, kendi sınırları içindeki insan ve kaynaklara yönelik en üst karar verici otoritedir. BM Antlaşması ile de devletlerarası ilişkileri düzenleyen ve belirleyen temel ilke olarak devlet egemenliği esas alınmıştır. Eldem, 2015: 5. BM Antlaşması'nın 2(1). maddesine göre "örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur."

¹⁷² BM Genel Kurulu, 2014a: 4-6.

¹⁷³ Welsh'ten akt. Foot, 2016: 937.

¹⁷⁴ Evans, 2016: 918.

¹⁷⁵Statement by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs of the United Kingdom. <http://www.responsibilitytoprotect.org/files/unitedkingdom-e.pdf>; Security Council Public Debate on the Protection of civilians in armed conflicts. [http://www.responsibilitytoprotect.org/files/France_\(FR\)\(EN\).pdf](http://www.responsibilitytoprotect.org/files/France_(FR)(EN).pdf) (erişim tarihi: 09.09.2017)

açısından bakmaya devam ettikleri için askerî operasyonlara çeşitli sınırlamalar getiren koruma sorumluluğu normunun gerçek destekçileri değildirlir.¹⁷⁶

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) temsilcileri hem Dünya Zirvesi'nde hem de daha sonrasında koruma sorumluluğunun güçlü bir destekçisi olduklarını; insanları savaş suçları, insanlığa karşı suçlar, etnik temizlik ve soykırıma karşı korumada daha etkin stratejiler geliştirmek için İnsan Hakları Konseyi'ndeki uluslararası ortaklarıyla önleme ve kapasite geliştirme sütununa odaklanarak çalışacaklarını dile getirmişlerdir.¹⁷⁷ Bununla birlikte Zirve'de koruma sorumluluğu kabul edilirken, ABD'li diplomatlar devletlerin koruma sorumluluğuna odaklanmış, uluslararası toplumun sorumluluğunun olay bazında ele alınması gerektiği üzerinde durmuş ve yasal olarak bağlayıcı bir dil kullanılmaması yönünde girişimlerde bulunmuştur.¹⁷⁸ 2010 yılı Ulusal Güvenlik Strateji'nde, ardından Dışişleri Bakanlığı'nın Dört Yıllık Diplomasi ve Gözden Geçirme Raporu'nda koruma sorumluluğuna doğrudan atıf yapılmış fakat Pentagon ve Senato norma hiç değinmemiştir. Julian Junk'a göre koruma sorumluluğunun temel prensipleri kabul edilmiş olsa da hem ABD kamuoyunda hem de Kongre'de koruma sorumluluğuna ilişkin kuşkular devam etmektedir.¹⁷⁹

Rusya koruma sorumluluğu prensibini onaylamakta fakat uluslararası toplumun rolünün, vatandaşlarını bu dört suçtan koruyabilmeleri için devletleri desteklemek olduğunu vurgulamaktadır. 2012 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Rus temsilci, kendi nüfusunu korumada en büyük sorumluluğun devlette olduğuna inandıklarını; uluslararası toplumun ilk ve en önemli rolünün, bu görevini yerine getirirken devlete gerekli yardımı sağlamak olduğunu ifade etmiş ve koruma sorumluluğu kapsamında askerî güç uygulanmasının çelişkili yanları üzerinde durarak koruma sorumluluğunun farklı amaçlar için uygulandığı örnekler bulunduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰ Rusya temel olarak koruma sorumluluğunun bir ve ikinci sütunları ile üçüncü sütunun barışçıl araçlarını kabul etmiş; uluslararası toplumun, devletlerin kapasitelerini güçlendirmelerine yardım etmesi ve önleyici diplomasiye odaklanmaları

¹⁷⁶ Evans, 2016: 917-918. İngiltere ve Fransa, uygun (ve bazen uygun olmayan) durumlarda askerî müdahalenin sıkı destekçisi olabilmektedirler. Örneğin İngiltere 2003 yılında Irak'ta, Fransa ise 2008 yılında Myanmar'da askerî seçeneği desteklemiştir. Ayrıca iki ülke de Libya'ya yapılan askerî müdahalede merkezi rol üstlenmiştir.

¹⁷⁷ Statement by the Delegation of the United States of America. <https://geneva.usmission.gov/2012/06/19/the-u-s-strong-supporter-of-the-concept-of-responsibility-to-protect-r2p/> (erişim tarihi: 09.09.2017)

¹⁷⁸ Junk, 2014: 536-542. Junk'a göre kuşkuyla yaklaşılmış Irak ve Afganistan'ın yarattığı savaş yorgunluğu ile bütçe sorununun etkileri bulunmaktadır.

¹⁷⁹ Junk, 2014: 552. Obama, 2010 yılında yaptığı konuşmasında vahşet suçlarının önlenmesinin temel ulusal güvenlik çıkarı ve ABD'nin ahlaki sorumluluğu olduğunu söylemiştir. Vahşetin önlenmesine ilişkin belgelerde "sorumluluk", koruma sorumluluğu yerine ABD'nin sorumluluğu veya küresel sorumluluk olarak kullanılmıştır.

¹⁸⁰ Statement delivered on behalf of the Permanent Mission of the Russian Federation to the United Nations. http://responsibilitytoprotect.org/Russia%20Statement%20_Transcribed_.pdf (erişim tarihi 25.09.17) Bununla birlikte Rusya, 2008 yılında Gürcistan'a yönelik askerî operasyonunu meşrulaştırmak için koruma sorumluluğu normunu kullanmaya çalışmıştır.

gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁸¹ 2013 BM Genel Kurulu'nda da koruma sorumluluğunun kapsamının, devletlere yardım etme ve potansiyellerini geliştirme ile sınırlanması gerektiğini; Rusya olarak önceliği, erken uyarı sistemlerini güçlendirmeye ve diğer önleme prosedürlerine verdiklerini; devletlerin kendi vatandaşlarını koruyamadığı veya barışçıl yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda, son çare olarak, BM Güvenlik Konseyi yetkisi ve BM Şartı ile uyumlu bir şekilde uluslararası müdahalenin devreye sokulabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁸²

Çin de, Rusya gibi, Dünya Zirvesi'nde ve daha sonrasında Libya özelinde alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarında koruma sorumluluğu normuna itiraz etmemiştir. Koruma sorumluluğunun yorumlanması ve uygulanması üzerine Çin'in görüşleri ise şu şekildedir:

1. Vatandaşlarını koruma sorumluluğu devletlere aittir. Uluslararası toplumun bu konuda yalnızca destek sağlaması devlet egemenliğiyle de uyumlu olacaktır. Bu nedenle, koruma sorumluluğu kavramı devlet egemenliği ve iç işlerine karışmama prensipleriyle çatışmamalıdır.
2. Koruma sorumluluğu kavramı dört uluslararası suçla sınırlandırılmıştır. Hiçbir devlet bunu genişletmemelidir. Daha da önemlisi, kavramın sömürüsü durdurulmalıdır. Koruma sorumluluğunun insancıl müdahalenin başka bir versiyonu olmasının önüne geçilmelidir.
3. Dört suçtan birini içeren bir kriz ortaya çıktığında, uluslararası toplumun bu krizi azaltmak için yapacağı faaliyetler BM Şartı'na uygun ve hükümet ile bölgesel örgütlerin görüşlerine saygılı olmak zorundadır. Kriz, BM çerçevesinde, tüm barışçıl yollar tüketilerek giderilmelidir. Devletlerin, koruma sorumluluğunu tek taraflı olarak kullanması önlenmelidir.
4. BM'nin krizlere yanıtı istendiğinde Güvenlik Konseyi devreye girmektedir. Konsey, koruma sorumluluğunu uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması bağlamında ele almalı ve kavramın suistimal edilmesinin önünde durmalıdır.
5. Erken uyarı ve değerlendirmede, toplanan bilginin tarafsızlık ve güvenilirliği ile değerlendirme sürecinin şeffaflığını ve doğruluğunu sağlamak, çifte standardı önlemek gerekmektedir.¹⁸³

Libya'ya yönelik askerî müdahalenin ardından, 2012 yılında, Çin Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir düşünce kuruluşunun başkan yardımcısı Ruan Zongze “sorumlu koruma (*responsible protection*)” yaklaşımını geliştirmiş ve koruma sorumluluğunun gelişimine katkı sunmayı hedeflemiştir. Buna göre:

1. Sorumlu korumanın konusu açık olmalıdır. Hedef ülkenin insanları ile ilgili bölgenin barış ve güvenliği hedef alınmalıdır. Korumanın nesnelere belirli siyasi partiler veya silahlı güçler değil masum insanlar olmalıdır. Yalnızca bu tür bir koruma yasal olacaktır.

¹⁸¹ Mateiko, 2014: 3.

¹⁸² On Russia's Position at the 68th Session of the UN General Assembly. http://www.mid.ru/en/web/guest/general_assembly/-/asset_publisher/lrZMhfoYRUj/content/id/1293432 (erişim tarihi 25.09.17)

¹⁸³ Statement by Ambassador Liu Zhenmin at the Plenary Session of the General Assembly on the Question of “Responsibility to Protect”. <http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t575682.htm> (erişim tarihi: 23.04.2017)

2. Uygulayıcılar meşru otoriteler olmalıdır. Vatandaşlarını korumada birincil sorumluluk ilgili ülke hükümetindedir. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi bu görevi yerine getirebilecek tek meşru otoritedir.
3. Korumanın araçları sınırlı olmalıdır. Öncelikle siyasi ve diplomatik yollar tüketilmelidir. Diplomatik çabalar her ne kadar yavaş ilerlese de daha az olumsuz yan etkileri olacaktır. Ancak askerî güç kullanımı koruma amacı güdülen ülke altyapısına ve ekonomisine zarar verecek, insani felaketleri artıracaktır.
4. Korumanın amacı açıklanmalıdır. Korumanın amacı insani felaketleri azaltmak olmalıdır. Koruma sonucunda daha fazla insan zarar görmemeli ve hükümeti devirmek amaçlanmamalıdır.
5. Bu yaklaşımının uygulayıcıları yani koruyucuları müdahale ve koruma sonrası yeniden inşa sürecini de üstlenmelidir.
6. BM, müdahalenin kapsamını, sürecini ve sonucunu denetleyecek mekanizmalar oluşturmalıdır.¹⁸⁴

Libya ve Suriye bölümlerinde ayrıntılı anlatılacak olan gelişmeler ışığında Çin ve Brezilya¹⁸⁵, koruma sorumluluğu normunun geliştirilmesi ve teşvikine ilişkin bazı yeni yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Söz konusu görüşler hem uygulamaya hem de BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurulu'nda koruma sorumluluğu normuna ilişkin kararlara yansımıştır.

1.3.2. Koruma Sorumluluğuna Yönelik Eleştiriler

Koruma sorumluluğunun insancıl müdahalenin isim değiştirmiş hali olduğu ve büyük güçlerin yeni sömürü mekanizması için geliştirildiği iddiaları gündeme getirilmiş, iki kavram arasındaki benzerlikler ortaya konmuştur. Neil MacFarlane, Carolin Thielking ve Thomas Weiss koruma sorumluluğu ve müdahale üzerine başlayan tartışmayı üç farklı gruba ayırmıştır: karşıtlar, agnostik ve şüpheçiler, iyimserler. Karşıtlar, insancıl müdahale ve koruma sorumluluğuna tartışmasız şekilde karşı çıkmaktadır. Onlara göre, sorumluluk olarak egemenlik yaklaşımı dünyayı medeni ve medeni olmayanlar olarak ikiye ayırmakta ve yarı-sömürge pratikleri canlandırma potansiyeli taşımaktadır. Bunun yanı sıra koruma sorumluluğunun Amerikan hegemonyasını örtmeye yarayan yufimizm örneği olduğu eleştirisini de yapmaktadırlar. Agnostik ve şüpheçiler ise konunun hâlâ problemliliğini; otorite, siyasi irade ve operasyonel kapasite sorununun devam ettiğini; yeni kavramın temel sorunları çözmek için yeterli olmadığını ve uygulamadaki değişiklikler için gerçekçi bir plan sunmadığını ileri sürmektedir. İyimserler ise koruma sorumluluğunu uygulanabilir bir işbirliğine yönelik gerçekçi ve önemli bir adım olarak görmektedirler. Bununla birlikte etkili

¹⁸⁴ Zongze, 2012. Andrew Garwood-Gowers, Ruan'ın bu altı maddesini koruma sorumluluğu ve haklı savaş ile bağlantılarını ele almıştır. Buna göre ilk madde doğru niyet ve yüksek başarı şansı; ikinci madde doğru otorite; üçüncü madde son çare, orantılılık ve yüksek başarı şansı; dördüncü madde doğru niyet ve yüksek başarı şansı; beşinci madde müdahale sonrası sorumluluk; altıncı madde ise gözlemci mekanizması kriterleriyle bağlantılıdır. Garwood-Gowers, 2016: 104.

¹⁸⁵ Bkz. 3.2. Bölüm: 112.

siyasi iradenin oluşması için etkili bir strateji geliştirilmesi gerektiğine de dikkat çekmektedirler.¹⁸⁶

ICISS raporunda da yer aldığı gibi koruma sorumluluğu esasen müdahale edenin değil koruma gereksinimi olan kişilerin perspektifinden konuya bakmaktadır ve gerekli korumayı sağlama sorumluluğu öncelikle devlete aittir ki bu yaklaşım da devlet egemenliğini güçlendirmektedir.¹⁸⁷ Ban Ki-moon 2008 yılında Berlin’de yaptığı konuşmada bir kez daha koruma sorumluluğunun insancıl müdahalenin farklı bir versiyonu olmadığını, koruma sorumluluğunun sorumluluk olarak egemenlik ilkesine dayandığını söyleyerek eleştirilere yanıt vermiştir.¹⁸⁸

İnsancıl müdahaleyle koruma sorumluluğu arasındaki benzerliklere karşılık iki kavram arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır:

1. İnsancıl müdahale konusunda herhangi bir uzlaşma bulunmazken daha somut sınır ve kuralları olan koruma sorumluluğu BM çatısı altında görüşülmüş ve uluslararası toplum tarafından kabul edilmiştir.
2. İnsancıl müdahalenin hangi koşullarda işlerlik kazanacağı belirsizken koruma sorumluluğunun soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar söz konusu olduğunda devreye gireceği Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi’nde karara bağlanmıştır.
3. İnsancıl müdahalede “ahlaki hak”, koruma sorumluluğunda ise “sorumluluk” ön plana çıkarılmıştır.
4. İnsancıl müdahalede BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan da güç kullanılırken koruma sorumluluğunda müdahaleye karar verecek otorite BM Güvenlik Konseyi ile sınırlandırılmıştır.
5. Koruma sorumluluğu, insancıl müdahaleden farklı olarak, üç aşamalı bir sorumluluğu içermektedir: önleme, tepki verme, yeniden inşa.

BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan müdahale edilmesini meşrulaştıracağı, hükümetler tarafından yapacaklarına destek alabilmek için kullanılacağı iddiası koruma sorumluluğuna yönelik en temel eleştiridir. Edward Luck’a göre koruma sorumluluğunun güçlü devletler tarafından, farklı amaçlarla gerçekleştirdikleri zorlayıcı müdahaleleri meşrulaştırmak için kullanılacağı kaygısı son derece anlaşılabilir bir durumdur. Nisan 2005’te Mısır’ın BM Daimî Temsilcisi Maged Abdelaziz, koruma sorumluluğu ilkelerinin BM Şartı’nda yer alan

¹⁸⁶ MacFarlane, Thielking ve Weiss, 2007: 979-81.

¹⁸⁷ Arsava, 2011: 115.

¹⁸⁸ Secretary General’s Press Release <http://www.un.org/press/en/2008/sgsm11701.doc.htm> (erişim tarihi 09.03.2017)

“güç kullanımı, egemenlik, toprak bütünlüğü, müdahale etmeme” ilkeleriyle çeliştiğini ve güçlünün zayıfı yargılamasına izin vereceğini belirtmiştir. Haziran 2005’te Bağlantısızlar Hareketi’ne üye ülkelerin dışişleri bakanları, koruma sorumluluğu ve insancıl müdahale arasındaki benzerliğe dikkati çekmiştir.¹⁸⁹ Bunun yanı sıra BM Güvenlik Konseyi’nin çıkmaza girdiği durumlarda ne olacağına ilişkin yeterli ve ayrıntılı bir karar alınmaması eleştirilmekte, tek taraflı müdahaleler “Truva atı” olarak görülmeye devam etmektedir.¹⁹⁰

Evans, koruma sorumluluğuna yönelik eleştirileri beş başlıkta toplamıştır.

1. İnsancıl müdahalenin isim değiştirmiş halidir.
2. Olağanüstü durumlarda her zaman askerî güç kullanımı anlamına gelmektedir.
3. Yalnızca zayıf devletlere uygulanmaktadır.
4. İnsanı korumaya dair tüm konuları kapsamaktadır.
5. Irak müdahalesi, koruma sorumluluğunun doğru uygulandığı en önemli örnektir.¹⁹¹

Evans’ın sıraladığı maddelere ek olarak, bazı devletlerin koruma sorumluluğu tanımının açık ve net olmamasına dair eleştiri ve endişelerini dile getirmesi, kavramın yeniden tartışılmasına ve belirsizliklerin giderilmesine ilişkin istekleri de koruma sorumluluğu yaklaşımının gerilemesine neden olmaktadır.¹⁹²

Koruma sorumluluğunun kapsamı Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi’nde ayrıntılandırılmış olmasına rağmen Mayıs 2008 Nargis Kasırgası’nda Fransa, koruma sorumluluğu çerçevesinde Myanmar’a yardım gönderilmesi için BM Güvenlik Konseyi’nin onayını istemiştir.¹⁹³ Fransa’nın bu isteği başta Çin olmak üzere birçok BM Güvenlik Konseyi üyesi tarafından, olayın tartışılacağı yerin Güvenlik Konseyi olmadığı,¹⁹⁴ koruma sorumluluğunun yalnızca soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar söz konusu olduğunda devreye girebileceği, kapsamının bu şekilde genişletilmeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun yanı sıra Fransa’nın Ruanda’ya yönelik Turkuaz Operasyonu da koruma sorumluluğunun kötüye kullanılmasının bir örneği kabul edilmektedir. Fransa’nın Ruandalıları korumak için yeterli çabayı göstermemiş olması, bu müdahalenin temel amacının insani yardım ve daha fazla kişinin

¹⁸⁹ Luck, 2009: 18.

¹⁹⁰ Bellamy, 2008: 617.

¹⁹¹ Evans, 2008: 56. Evans’a göre bunların en kötüsü de Irak müdahalesinin koruma sorumluluğuyla birlikte anılmasıdır.

¹⁹² Peltonen, 2011: 62.

¹⁹³ “Bypass junta’s permission for aid, US and France urge”, *The Guardian*, 09.05.2008.

¹⁹⁴ Asia-Pacific Centre for the Responsibility to Protect, 2008: 9. Çin; Myanmar’da yaşananların doğal felaket olduğunu, uluslararası barış ve güvenlik meselesi olmadığını ve Güvenlik Konseyi’nin yetki alanına girmediğini savunmuştur. Somali’de yaşananların uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak ele alındığı 1992 tarihli 794 sayılı kararı onayladığı ancak Myanmar’a ilişkin kararı onaylamadığı eleştirilerine de Somali’de devletin çıktüğünü ve egemenliğin işlevsiz kaldığını bu nedenle de kararı onayladığı yanıtını vermiştir. Bellamy, 2014a: 46.

kurtarılması olmadığı eleştirilerine neden olmuştur.¹⁹⁵ Rusya'nın Güney Osetya müdahalesi de koruma sorumluluğunu suistimal etme girişimi olarak ele alınmaktadır. "Soykırıma uğrayan" vatandaşlarını korumak amacıyla gerçekleştirdiği müdahaleyi meşrulaştırmak amacıyla Rusya, koruma sorumluluğu kavramına başvurmuştur. Buna istinaden Evans, Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un sözünü ettiği durumun koruma sorumluluğunun gerekçesi olmadığını ve BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan müdahale edilemeyeceğini söylemiştir.¹⁹⁶ Peter Hilpold'a göre ABD'nin Irak müdahalesi de koruma sorumluluğunun özünden doğan fakat aynı zamanda onu suistimal eden, BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan gerçekleştirilmiş bir müdahaledir.¹⁹⁷

Koruma sorumluluğunun büyük devletler tarafından kendi çıkarları için kullanılmasının örnekleri bulunmakla birlikte Bellamy'nin de ifade ettiği gibi Fransa ve Rusya'nın girişimlerinin başarısız olması koruma sorumluluğunun Truva atı olarak kullanılacağı korkusunun asılsız olduğunu göstermektedir.¹⁹⁸

Müdahale hakkı ve görevi yerine insanları koruma gerekliliği vurgusunun sıklıkla yapıldığı ICISS raporunda koruma sorumluluğu önleme, tepki verme ve yeniden inşa olarak üçe ayrılmış fakat ağırlık müdahale etme bölümüne verilmiştir. 85 sayfalık raporun dokuz sayfası önlemeye, 16 sayfası önleme ve yeniden inşaya, 32 sayfası müdahaleye ayrılmıştır. Koruma sorumluluğunda ağırlığın insani gerekçelerle yapılan askerî müdahaleye verilmesi, kavrama yönelik eleştirilere zemin hazırlasa da koruma sorumluluğu öncelikli olarak önleme ve askerî olmayan müdahalelere odaklanmaktadır. Bu nedenle de sıklıkla vatandaşlarını korumakta başarısız olan devletlere kapasite artırımı konusunda yapılacak yardım ve verilecek destekten söz edilmektedir. Koruma Sorumluluğunun Uygulanması başlıklı raporda da vurgulandığı üzere koruma sorumluluğu devletler başarısız olduğunda müdahaleden çok, devletlerin başarılı olmasına yardımcı amaçlamaktadır.¹⁹⁹

1.4.Sonuç

Savaşı sınırlamak amacıyla ortaya atılan haklı savaş kuramında savaş çeşitli kurallara bağlanmıştır. Meşru müdafaa, haksızlıkların giderilmesi, zararın tazmini, başka hükümdarların zulüm gören nüfusunun korunması amacıyla ve Tanrı'nın emriyle başlatılan savaşlar haklı savaş çerçevesinde değerlendirilmiştir. Barışçıl yöntemlerin tükenmesi üzerine girişilen savaşın

¹⁹⁵ Bellamy, 2008: 629.

¹⁹⁶ "Russia and the responsibility to protect", *Los Angeles Times*, 31.08.2008.

¹⁹⁷ Hilpold, 2014: 12. Hilpold'a göre bu olaylar koruma sorumluluğunun özünden doğan ve aynı zamanda onu suistimal eden olaylardır. Bunun yanı sıra Bush Doktrini'ndeki önleyiciliğin ICISS Raporu'ndakine benzemesi de koruma sorumluluğuna ilişkin kuşkuların oluşmasında etkilidir.

¹⁹⁸ Bellamy, 2010: 152.

¹⁹⁹ BM Genel Kurulu, 2009: 8.

doğru niyet, haklı neden, orantılılık, son çare, başarı şansı ve meşru otorite şartlarını sağlaması onu haklı kılmaktadır. Gelişmelere bağlı olarak dini, ulusal ve de insani yönü ağır basan haklı savaş kuramı özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda yaşananlarla birlikte etkisini yitirmeye başlamış ve insancıl müdahale kavramı ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda müdahale etmeme prensibinin kabul edilmesi insani gerekçelerle gerçekleştirilen müdahalelerin azalmasına neden olsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir. İnsancıl müdahale adı altında gerçekleştirilen geç kalınmış, binlerce sivilin ölmesiyle sonuçlanmış, BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan gerçekleştirilmiş operasyonlar ve uluslararası toplumun tepkisiz kaldığı zulümler insancıl müdahale kavramının sıklıkla eleştirilmesine neden olmuştur.

Haklı neden, doğru niyet, son çare, orantılılık, yüksek başarı şansı ve doğru otorite şartlarının koruma sorumluluğu yaklaşımında da bulunması, koruma sorumluluğunun haklı savaşın ve insancıl müdahalenin isim değiştirmiş hali olduğu ve zaman içinde büyük güçlerin zayıfları sömürmek için kullanacağı bir araca dönüşeceği eleştirilerine neden olmaktadır. Koruma sorumluluğu yaklaşımı ve haklı savaş arasında bağlantı bulunmakla birlikte müdahale dışında çözümler de barındırması ve askerî boyuttan çok sorumluluk boyutunu ön plana çıkarması koruma sorumluluğunu farklı kılmaktadır. Karar verici otoritenin net bir şekilde belirlenmesi ve yalnızca BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirilmesi; işlerlik kazanacağı koşulların etnik temizlik, savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlar ile sınırlandırılması; önleme, tepki ve yeniden inşayı kapsayan üç aşamalı bir yaklaşım olması nedeniyle haklı savaş ve insancıl müdahaleden ayrılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE: İNGİLİZ OKULU

Anarşik bir uluslararası sistemde devletlerin ortak çıkar, kural ve kurumlar aracılığıyla bir araya gelerek uluslararası toplum (devletler toplumu) oluşturduğunu, uluslararası düzenin sürdürülmesi için birbirleriyle işbirliği yapmaya devam edeceklerini ileri süren İngiliz Okulu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de anlatılacağı gibi, üç gelenekten – realizm, rasyonalizm ve radikalizm – beslenen eklektik bir teoridir. Uluslararası ilişkilerde alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve ilk kez 1981 yılında Roy Johns tarafından İngiliz Okulu şeklinde adlandırılmıştır.²⁰⁰

İngiliz Okulu, üç gelenekle bağlantılı olan uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu arasındaki üçlü ayrıma dayanmaktadır. Uluslararası sistem, devletler arasındaki güç politikasıyla; uluslararası toplum, devletler arasındaki ortak çıkar ve kimliğin kurumsallaştırılmasıyla ilgilidir ve dünya toplumu ise bireyleri, devlet dışı kuruluşları ve sonuç olarak tüm nüfusu bir bütün olarak ele almaktadır. Realizm uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine yapıyı ve uluslararası anarşiyi; rasyonalizm paylaşılan normların, kuralların ve kurumların yaratılmasını ve korunmasını; radikalizm ise devlet sistemi üstünlüğünü koymaktadır.²⁰¹ Hedley Bull da modern uluslararası toplumun içinde üç geleneği barındırdığını, tek bir geleneğin diğerlerinden üstün tutulmasının yanlış olduğunu; tek bir dünya politikası modelinin tüm dünyayı eksiksiz ve başarılı bir biçimde açıklayamayacağını söylemiştir.²⁰² Uluslararası toplumda üç unsur da (uluslararası sistem, uluslararası toplum, dünya toplumu) sürekli bir arada yaşama halinde ve etkileşim içindedir. Buradaki temel soru birbirleriyle olan ilişkilerinde ne kadar güçlü olduklarıdır. Her biri metodolojik ve kavramsal olarak birbirlerinden farklı olup bu yaklaşım, bütüncül ve çoğulcu metodoloji gerektirmektedir.²⁰³ Andrew Linklater İngiliz Okulu'nun realizm, rasyonalizm ve radikalizm üçlüsünün birbirleriyle diyalektik bir ilişki içinde olduğunu göstermeye çabalamış ve bu üçlüyü pozitivizm, yorumsamacılık ve eleştirel teoriyle bağlamıştır. Bunun dışında bu üç metodolojiyi de birbirleriyle diyalektik bir ilişki içine yerleştirmiş, eleştirel teorisinin pozitivizm ve

²⁰⁰ Johns, 1981.

²⁰¹ Buzan, 2001: 474-475.

²⁰² Bull'dan akt. Tepeciklioğlu, 2009: 41.

²⁰³ Buzan, 2005: 117. İlerlemeci bir uluslararası ilişkiler görünümünü savunanlar uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu sıralamasını benimserken; üçü arasında daimî geçişkenlik bulunduğunu savunanlar ise tarihin farklı dönemlerinde uluslararası ilişkilerin değişik politik örgütlenmelere sahne olduğu görüşünü ileri sürmekte ve dünya toplumunun baskın konuma geçebileceğini iddia etmektedir. Tepeciklioğlu ve Demirel, 2017: 95.

yorumsamacılık arasında var olan antitezi sentezlediğini iddia etmiştir.²⁰⁴ Richard Little da uluslararası sistemi pozitivizmle, uluslararası toplumu yorum bilimi ve yorumsamacılıkla, dünya toplumunu da eleştirel teori ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca fayda – maliyet analizini uluslararası sistem için, kurumsal ve karşılaştırmalı analizi uluslararası toplum için, kurumsal analiz ve normatif tartışmayı da dünya toplumu için önermiştir.²⁰⁵

Sonuç olarak İngiliz Okulu düşüncesinin temelinde uluslararası toplum bulunmakta ve yöntem olarak da yorum bilimi kullanmaktadır. İngiliz Okulu yazarları, uluslararası toplumu araştırmada en iyi yöntem olarak metodolojik çoğulculuğun önemi konusunda hemfikirdir. Buna göre uluslararası toplum çok sayıda maddi manevi yapılar, aktörler, kültürler, inanç ve düşüncelerden oluşmaktadır ve uluslararası toplumu anlamak için farklı metodolojiler kullanmak gerekmektedir.²⁰⁶

Çalışmanın bu bölümünde İngiliz Okulu teorisinin gelişimi ve temel argümanları üzerinde durulacak; uluslararası toplumun ve düzenin ne olduğu soruları yanıtlanacak ve düzen mi adalet mi tartışması İngiliz Okulu'nun çoğulcu ve dayanışmacı tarafları çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. İngiliz Okulu'nun Gelişimi

1950'li yıllarda ABD'de, Rockefeller Vakfı öncülüğünde kurulan ve uluslararası ilişkiler konusunda teorik tartışmalar yürüten *American Committee*'nin²⁰⁷ bir benzeri yine aynı vakfın desteğiyle 1958 yılında İngiltere'de kurulmuştur. Herbert Butterfield'in öncülük ettiği Komite'ye ilk olarak diplomatik tarihçi Desmond Williams dahil olmuş ardından Martin Wight, Donald Mackinnon, Michael Howard, Geoffrey Hudson, Adam Watson (Dışişleri Bakanlığı'ndan), William Armstrong (Hazine Bakanlığı'ndan), Hedley Bull katılmış ve 1960'lı yıllar boyunca bu isimler *British Committee*'nin merkezinde yer almıştır.²⁰⁸ 1985 yılında,

²⁰⁴ Little, 2000: 402.

²⁰⁵ Navari, 2015: 21.

²⁰⁶ Bellamy, 2005a: 12. Okul karşılaştırmalı ve tarihsel analizlerin daha çok kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur.

²⁰⁷ The American Committee ilk olarak 1954 yılında Dean Rusk ve Kenneth Thompson'ın himayesinde toplanmıştır. Komite, Amerikan realist düşüncesinin öne çıkan isimlerinden oluşmuştur: Reinhold Niebuhr, Hans Morgenthau, Arnold Wolfers, Paul Nitze, W. T. R. Fox, Kenneth Waltz. Bkz. Dunne, 1998: 90.

²⁰⁸ Tim Dunne, 1998: 91-92. Buzan, Charles Manning'in üye olmadığını fakat Wight ve Bull'u etkilediğini yazmıştır. Buzan, 2004: 31. Roy Johns ise 1981 yılındaki çalışmasında Manning'e kurucu üyeler arasında yer vermiştir. Tonny Brems Knudsen de Dunne'in Manning'i dahil etmemesine itiraz etmiş ve İngiliz Okulu'nun gerçek kurucularının Charles Manning ve Martin Wight olduğunu ileri sürmüştür. Knudsen, 2000: 30. Benzer şekilde Buzan ve Jackson gibi yazarlar E. H. Carr'a Okul içinde yer verirken, Suganami, Wilson ve Brown gibi isimler Carr'ı Okul'a dahil etmemiştir. Suganami, 2003. Suganami İngiliz Okulu'nun erken dönem kadrosu içinde C. A. W. Manning, Martin Wight, Hedley Bull, Adam Watson, Alan James ve John Vincent'in; ikinci kadrosu içinde ise Andrew Hurrell, Tim Dunne, Nick Wheeler, David Long, Peter Wilson, David Armstrong ve Paul Keal'in; üçüncü grupta Andrew Linklater, Ian Clark, Robert Jackson'ın ve son olarak dördüncü grupta da Barry Buzan ve Richard Little'in bulunduğunu ileri sürmüştür. Suganami, 2010: 16-7.

faaliyetlerine Vincent başkanlığında devam etmesi konuşulmasına rağmen Bull'un ölümüyle birlikte Komite fiilen sona ermiştir.²⁰⁹

Amerikan versiyonundan farklı olarak, güncel yerine tarihle, metodolojiden çok felsefeyle ve politikadan ziyade ilkelerle ilgilenen ve *British Committee on the Theory of International Politics* çatısı altında toplanan akademisyen ve bürokratlar, erken dönem tartışmalarında uluslararası teorinin ve uluslararası toplumun doğasının ne olduğu sorularına, ikinci aşamasında karşılaştırmalı devlet sistemlerine ve son aşamasında da Avrupa uluslararası toplumunun ortaya çıkışı, kolonizasyon ve dekolonizasyonun yeni küreselleşen uluslararası toplumun kurallar ve kurumlarına olan etkisine odaklanmıştır.²¹⁰

Ole Weaver, İngiliz Okulu'nun gelişimini dört aşamada ele almıştır:

1. 1958-1966 arası dönem: *British Committee*'nin 1958 yılında kurulmasından, Butterfield ve Wight'ın *Diplomatic Investigations* kitabını çıkardıkları 1966 yılına kadar kuramcılar genel olarak uluslararası toplum düşüncesine odaklanmıştır.
2. 1966-1977 arası dönem: Bull'un Batı uluslararası toplumunun doğasına odaklanan *The Anarchical Society* adlı kitabı ve Wight'ın uluslararası toplumu tarihsel bağlamda incelemeye açtığı *Systems of States* kitapları bu dönemde çıkmıştır. Bunun yanı sıra daha genç jenerasyon da etkisini hissettirmeye başlamıştır. (1974 yılında çıkardığı *Nonintervention and International Order* kitabı ile R. J. Vincent bu durumun örneğidir.)
3. 1977-1992 arası dönem: Bu dönemde, İngiliz Okulu'nu sağlamlaştırma ve bir anlamda bayrağı yeni kuşağa devretmekle ilgilenilmiştir. Komite'nin çalışmaları 1980'lerin ortalarına kadar sürmüş olsa da Bull'un ölümünün ardından düzenli toplantılar durmuş ve İngiliz Okulu'nun *British Committee* aşaması sonlanmıştır. Bu dönemin en önemli eserleri Bull ve Watson'un editörlüğünü yaptığı *The Expansion of International Society*, Adam Watson'un çıkardığı *The Evolution of International Society*'dir ki bu kitap Wight'ın başlattığı karşılaştırmalı tarihsel yaklaşımı devam ettirmiştir. Vincent'in temel eserleri ve birçok derlenmiş kitap yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.
4. 1992'den bugüne olan dönem: Yeni nesil İngiliz Okulu yazarlarının ortaya çıktığı bu dönemde Okul kendisini başarıyla yeniden üretmiştir.²¹¹

Devleti merkezine alan İngiliz Okulu'nun temel argümanı, anarşik bir uluslararası sistemde devletlerin ortak çıkar ve kurallar çerçevesinde bir araya gelip toplum oluşturabileceğidir. Bu bağlamda İngiliz Okulu devlet merkezli, uluslararası sistemin varlığını ve bu sistemin anarşik olduğu varsayımını kabul eden ve uluslararası toplum kurulabileceğini ileri süren; uluslararası ilişkileri açıklayan üç gelenekten (realizm, rasyonalizm, radikalizm) de yararlanan bir teoridir.

²⁰⁹ Watson, 1998.

²¹⁰ Dunne, 2013: 137. İngiliz Okulu, realizm ve liberalizmden farklı olarak tarihe; zaman içinde ortaya çıkan, kaybolan ve evrimleşen düzenlere, ilişki biçimlerine, uygulamalara ve kurumlara odaklanarak, kendi yöntemiyle çalışmıştır. Buranelli, 2015: 13.

²¹¹ Weaver'dan akt. Buzan, 2001: 473-4.

İngiliz Okulu'nun diğer teorilerden farkını ortaya koyan iki temel unsur bulunmaktadır: kuramsal olarak üç anahtar kavramı (uluslararası sistem, uluslararası toplum, dünya toplumu) ve çoğulcu yapısı (metodolojik çoğulculuk).²¹² Üç anahtar kavrama da önem veren İngiliz Okulu, üç analiz düzeyini de ele almış fakat ağırlıklı olarak uluslararası topluma odaklanmıştır. Anahtar kavramlarla bağlantılı olarak, üç geleneği ve aralarındaki ilişkiyi çalışmanın merkezine alan Wight Makyavelciler (realizm), Grotiusçular (rasyonalizm) ve Kantçılar (radikalizm) üzerinde durmuştur. Buna göre Makyavelciler için uluslararası politika herkesin herkese karşı savaşı veya egemen devletler arası çatışma ilişkisi ve uluslararası anarşidir. Grotiusçulara göre uluslararası politika, uluslararası anarşi olarak değil, çatışmanın yanı sıra işbirliğinin de olduğu bir ilişkidir. Kantçılar ise hem Makyavelcilerin uluslararası politikanın devletler arasındaki çatışmayla ilgili olduğu fikrini hem de Grotiusçuların devletler arası çatışma ve işbirliği birleşimi olduğu fikrini reddetmektedir. Buna göre uluslararası politika devletler arası tüm ilişkilerle ve daha da derinde devleti oluşturan insanlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir.²¹³ Wight uluslararası düşünceyi incelemek için öncelikle uluslararası ilişkilerin içeriğinin ne olduğunu açıklamak gerektiğini söylemiştir. Buna göre uluslararası ilişkilerin üç bileşeni bulunmaktadır: uluslararası anarşi (egemen devletler arasında bir üst otoritenin olmaması durumu), sürekli ilişki (diplomasinin kurumları, uluslararası hukuk kuralları ve ticarete ifade edilen), ahlaki dayanışma (siyaset ve ekonomiden daha derin görüş birliği, psikolojik ve kültürel olup, dünya kamuoyu, insanlık, devletler toplumu gibi kavramlarla ifade edilen).²¹⁴ Wight, rasyonalizmi realizm ve radikalizm arasında bir orta yol olarak tanımlamış ve teoriyi de rasyonalizme daha yakın konuma oturtmuştur.

Bull da modern devletler sisteminin tarihi boyunca, birbiriyle rekabet eden üç gelenek bulunduğunu belirtmiş ve Wight'tan farklı olarak Machiavelli yerine Hobbes'u koymuştur: uluslararası politikayı savaş durumu olarak gören Hobbesçu gelenek, insanlığın potansiyel topluluğu olarak gören Kantçı gelenek, uluslararası politikanın uluslararası toplumun içinde gerçekleştiği görüşüne sahip Grotiusçu gelenek. Buna göre Hobbesçu gelenek uluslararası ilişkileri herkesin herkese savaşı olarak tanımlamaktadır. Uluslararası ilişkilerin devletler arasında saf bir çatışmayı temsil eden sıfır toplamlı oyuna benzetildiği bu gelenekte barış, son savaştan bir sonraki savaşa kadar dinlenme sürecidir. Ayrıca devletler, diğer devletlerle ilişkilerini herhangi bir ahlaki veya yasal kısıtlama olmaksızın sürdürmekte özgürdür. Ahlak ve hukuk yalnızca toplum bağlamında geçerlidir fakat uluslararası yaşam, herhangi bir toplumun

²¹² Buzan, 2004: 6.

²¹³ Bull, 1992: xi-xii. Wight erken dönem çalışmalarında (*Power Politics* kitabında) Makyavelci düşünceyi benimsemişken zamanla düşüncelerinde Grotiusçu unsurlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

²¹⁴ Wight, 1987: 221.

sınırlarının ötesindedir. Kantçı geleneğe uluslararası politikanın doğası, Hobbesçu geleneğin aksine, ulus ötesi sosyal bağlarda yatmaktadır. Tüm insanlığın oluşturduğu toplum içinde, insanların çıkarları birdir ve aynıdır. Uluslararası politikayı sıfır toplamlı olmayan oyun olarak ele almakta ve uluslararası ilişkilerde devletlerin davranışlarını sınırlayan ahlaki zorunluluklar olduğunu ileri sürmektedir. Hobbesçu ve Kantçı gelenekle benzerlikleri bulunan fakat kimi noktalarda da onlardan ayrılan Grotiusçu geleneğe ise Hobbesçu geleneğin aksine devletler, arenadaki gladyatörler gibi basit bir mücadele içinde değildirler ve birbirleriyle olan çatışmalarında ortak kurallar ve kurumlarla sınırlandırılmışlardır. Kantçı geleneğin aksine Hobbesçular gibi, devletlerin veya egemenlerin uluslararası politikanın temel aktörü olduğunu ve uluslararası toplumun birincil üyelerinin bireyler değil devletler olduğunu iddia etmektedir. Grotiusçu bakış açısında uluslararası politika ne bütünüyle çıkar çatışmasını ne de bütünüyle ortak çıkarları ifade etmekte ve kısmen dağıtıcı kısmen de üretken bir oyuna benzemektedir. Grotiusçu görüşe göre devletler, birbirleriyle olan ilişkilerinde, oluşturdukları toplumun kural ve kurumlarıyla bağlanmıştır.²¹⁵

Her üç geleneğe de beslenen İngiliz Okulu kuramının realizm ve radikalizmle benzeşen ve onlardan ayrılan noktaları bulunmaktadır. Realizme benzer şekilde devleti merkezine alan ve gücün önemine vurgu yapan İngiliz Okulu, devletler arasında üst otoritenin olmadığı anarşik yapı varsayımını kabul etmektedir. Gücün önemi üzerinde duran ve gücün dış yönüyle modern egemen devlet ve insanların uğruna savaşacağı en üst bağlılık olduğunu söyleyen Wight²¹⁶, anarşi konusunda da iç siyasetin bir hükümet sistemi gerektirmesi gibi uluslararası siyasetin de bir hükümet sisteminin olmamasını gerektirdiğini belirtmiştir.²¹⁷ Buna göre eğer anarşi, ortak bir üst otoritenin olmaması ise bu tam da uluslararası politikanın iç politikadan ayrıldığı bir özelliktir fakat eğer anarşiyle tümüyle düzensizlik kastediliyorsa bu uluslararası ilişkiler için doğru bir tanımlama değildir. Uluslararası ilişkilerde çatışma olduğu gibi işbirliği de söz konusudur, güç politikalarının işleyişini karmaşıklaştıran veya değiştiren diplomatik sistem, uluslararası hukuk, uluslararası kurumlar ve savaşı sınırlayan kurallar vardır.²¹⁸ İngiliz Okulu'na göre devletlerin şiddet kullanma tekeli elinde bulundurması uluslararası sistemin sürekli savaş durumu olduğu anlamına gelmemektedir. Güç kullanımını sınırlandıran ortak çıkar sayesinde devletler uzlaşıp anlaşmakta ve uluslararası toplum mümkün olmaktadır.²¹⁹

²¹⁵ Bull, 2002: 23-25.

²¹⁶ Wight, 1995: 25.

²¹⁷ Wight, 1995: 102.

²¹⁸ Wight, 1995: 105.

²¹⁹ Linklater, 2005: 87.

Realistler uluslararası sistemde güç ve güvenlik için çabalarken, liberal veya ütopyan karşıtları da dünya toplumu olasılığına odaklanmıştır. İngiliz Okulu ise her iki yaklaşımın da uluslararası politikanın durumuna ilişkin bilgiler içerdiğini fark etmiştir.²²⁰ İngiliz Okulu, egemenliğin değişmeyen bir gerçeklik olmadığı ve anlamının değişen fikirlere bağlı olarak farklılaştığını kabul etmektedir. Bull'un iddia ettiği gibi devletler – anarşi durumunda – insani adaletin temel ilkeleriyle uyumlu bir uluslararası toplum oluşturabilmektedir. Hiçbir şey önceden belirlenmiş değildir. Her şey devletlerin kendilerini ayrı birer siyasi topluluk olarak nasıl gördüklerine ve insanlığın geri kalanına karşı hak ve görevlerinin ne olduğuna dayanmaktadır. Bu nedenle de İngiliz Okulu üyeleri, uluslararası ilişkilerde düzen – adalet ilişkisiyle bağlantılı olarak, dünya politikasının ahlaki ve yasal boyutuyla ilgilenmektedir.²²¹

Şiddeti bütünüyle dışlamayan Okul, uluslararası hukuk ve ahlakın anarşik yapıyı önemli ölçüde denetim altında tuttuğunu; gücün tüm dünyayı kuşatan bir tekelden yoksun olduğu ortamda çok belirgin ileri düzeyde bir düzenin var olduğunu öne sürmektedir. Şiddetin ortadan kaldırılamaz olduğunu düşündükleri için ebedi barışın mümkün olduğuna inanan ütopyacılar; uluslararası sistemin iddia edilen aksine daha düzenli ve medeni olduğunu düşündükleri ve devletlerin önceliğine vurgu yaparken bu yaklaşımı insan unsuruyla birleştirdikleri için de realist ve neo-realistlerden ayrılmaktadırlar.²²²

İngiliz Okulu, saldırgan güçler veya radikaller tarafından altının oyulabileceği gerekçesiyle uluslararası toplumun varlığının sürdürülmesinin zor olacağını ve uluslararası düzenin kesin olarak sağlandığının söylenemeyeceğini ileri sürmektedir.²²³

Güvenlik konusunda da İngiliz Okulu, realizm ve radikalizmle benzerlik ve farklılıklar göstermektedir. Ulusal güvenlik boyutuna odaklanan realizm gibi uluslararası güvenliğe odaklanan rasyonalizm de çoğulcudur ve ikisi de dünya politikasının temel güvenlik düzenlemelerinde devletler sistemine veya devletler toplumuna odaklanmaktadır. Bunlardan farklı olarak radikalizm, insan güvenliğine odaklanmakta ve bireysel güvenliğin uluslararası bir sorun olduğunu, yalnızca ülkesel yetki olarak ele alınmaması gerektiğini ileri sürmektedir.²²⁴

İngiliz Okulu kuramcılarına göre;

1. Güvenlik, araçsal bir nesneden çok normatif bir değer olarak anlaşılmalıdır.
2. Güvenlik, sosyal olarak inşa edilmiştir ve bu nedenle sabit/değişmez temellere dayanmamaktadır.

²²⁰ Linklater, 2005: 87.

²²¹ Linklater, 2005: 107.

²²² Linklater, 2009: 119-121.

²²³ Linklater, 2005: 88.

²²⁴ Jackson, 2003: 197-8.

3. Güvenlik söyleminin yankıları siyasi topluluk içinde kendisine yer bulur, topluluk devletlerle sınırlı değildir.²²⁵

İngiliz Okulu kuramcıları için güvenliğin ne olduğu boyutu, uluslararası toplumda ulusal çıkar ve güç politikasının rolünün bir değerlendirmesini içerme eğilimi göstermektedir.²²⁶ İngiliz Okulu yalnızca uluslararası ilişkiler tarihini analiz etmekle ilgilenmemekte aynı zamanda uluslararası arenada var olan ve gelecekte var olacak gelişmelerin ahlaki çıkarımlarıyla da ilgilenmektedir.²²⁷ İngiliz Okulu savaşın nedenleri ve yürütülmesi, müdahalenin meşruiyeti, evrensel kaynakların dağılımı ve insan haklarının içeriği gibi normatif konulara odaklanmaktadır.²²⁸ 1980'lerin ortalarından itibaren birçok teorisyen yoksulluk ve insan haklarına ilişkin normatif bir duruş sergilemeye, devletlerin iyi birer uluslararası vatandaş olma olasılığıyla ilgilenmeye başlamıştır.²²⁹ Bu bağlamda 1990'larla birlikte insan güvenliği boyutu da gündeme alınmış ve insani gerekçelerle müdahale Okul'un temel tartışma konularından biri haline dönüşmüştür.

Kurucu üyeler olan Butterfield, Wight, Watson ve Bull ağırlıklı olarak devletler sisteminin doğası, diplomasi, dış politika ilkeleri, uluslararası ilişkiler etiği ve savaş konularına eğilmiş,²³⁰ üç geleneği inceleyen Wight uluslararası toplumun ve Bull uluslararası sistemde düzenin ne olduğu, uluslararası toplumda düzen ve adaletin nasıl sağlanabileceği ve hangisinin daha önce geldiği gibi sorular üzerinde durmuştur. *International Theory: The Case for a Classical Approach* başlıklı eserinde “egemen devletlerin bütünlüğü siyasi bir toplum veya sistem oluşturur mu, eğer egemen devletler toplumundan söz edilebiliyorsa, ortak bir kültür veya uygarlığa mı dayanıyor, uluslararası toplumda savaşın yeri nedir, uluslararası toplumun bir üyesi bir başka devletin iç işlerine karışma hakkına sahip mi, eğer öyleyse hangi koşullar altında?” sorularını da yöneltmiştir.²³¹

²²⁵ Bellamy ve McDonald, 2010: 313.

²²⁶ Bellamy ve McDonald, 2010: 312.

²²⁷ Little, 2000: 414.

²²⁸ Dunne, 1998: 11.

²²⁹ Linklater, 2005: 88.

²³⁰ Butterfield ve Wight, 1966: 12.

²³¹ Bull'dan Dunne, 1998: 121. İngiliz Okulu'nu yeniden canlandırma amacıyla hareket eden isimlerden Barry Buzan vd. Okul'un normatif kanadından ayrılarak yapısalcı kanadı oluşturmuştur. Buna göre yapısalcı kanat temel olarak sosyal yapılara eğilmekte ve normatif kanadın aksine ne olması gerektiği ile değil ne olduğu ile ilgilenmektedir. Schouenborg'dan akt. Devlen ve Özdamar, 2010: 61. Buzan, yapısalcı bir İngiliz Okulu araştırma programının uluslararası toplumların bazı özelliklerini özne, dayanışmacı – çoğulcu yelpazesini karşılaştırma ölçütü ve birincil kurumları ana araştırma nesnesi olarak aldığı ifade etmektedir. Devlen ve Özdamar, 2010: 61. Buzan, İngiliz Okulu'nun Bull ve Vincent kanadının uluslararası toplum ve dünya toplumuyla ilgili yapısal unsurlarıyla Wendt'in uluslararası siyasetin sosyal teorisi arasında sentez yaratma amacı güttüğünü söylemiştir. Uluslararası politik ekonomiyi ve alt küresel seviyeyi eklemiştir. Buzan, 2004: 2-3. Buzan Wight'ın üç geleneğini revize etmiş ve Kantçılığı dünya toplumundan uluslararası topluma, zorlayıcı evrenselliği de dünya toplumundan uluslararası sisteme taşımıştır. Buzan, 2004: 109. İlk revizyonun (devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem ve topluma karşılık bireylerin ve ulus aşırı aktörlerin oluşturduğu dünya toplumu) ardından yeni bir üçleme ortaya koymuştur: insanlar arası toplumlar, ulus aşırı toplumlar ve devletler arası toplumlar. Buzan, 2004: 133

Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu sorular üzerinde durulacak, Okul'un temel tartışma alanlarından biri olan ve düzen – adalet ikiliği, müdahale etme sorumluluğu ile müdahale etmeme ilkesi üzerinden incelenecektir.

2.2. Uluslararası Toplum

Bu bölümde öncelikle toplum ve sistem sözcüklerini birbirinin yerine kullanan Wight'ın uluslararası toplum yaklaşımı ardından da iki sözcük arasında keskin bir ayırım yapan ve çalışmada temel alınan Bull'un uluslararası toplum yaklaşımı üzerinde durulmaktadır.

Uluslararası toplumu Wight'ın üç geleneği içinde ele aldığımızda uluslararası toplumun doğasının ne olduğu sorusuna Makyavelcilerin yanıtı uluslararası toplum olmadığıdır. Onlara göre uluslararası toplum düşüncesi bir illüzyon veya kurgudur. Uluslararası ilişkilerin uluslararası anarşi bileşenini vurgulayan Makyavelciler, uluslararası ilişkiler ile devletin doğası arasında ve devletin doğasıyla herkesin herkese savaşı düşüncesi arasında eşitlik kurmaktadır. Sonuç olarak bu görüşe göre uluslararası ilişkiler herkesin herkese savaşı olduğundan uluslararası toplum mümkün değildir. Grotiusçulara göre uluslararası toplum devletlerin oluşturduğu ve üst otoritenin olmadığı, kurgusal olmayan ve eylemleri diplomasi, uluslararası hukuk, güçler dengesi ve büyük güçler ittifakı tarafından gözlemlenen toplumdur ve devletler uluslararası toplumun kurallarına uymakla yükümlüdür. Grotiusçular uluslararası ilişkilerin ikinci bileşeni olan sürekli ilişkiyi vurgulamaktadır. Kantçılar ise uluslararası ilişkilerin üçüncü bileşeni olan ahlaki dayanışmayı vurgular ve uluslararası toplum nedir sorusuna uluslararası toplumun egemen devletlerden oluşan, toplumun arkaik kurgusu tarafından engellenmiş ve önlenmiş insanlıktan başka bir şey olmadığı şeklinde yanıt vermektedir.

Wight, uluslararası toplum teorisinin üç gelenekteki karşılığını şu şekilde özetlemiştir:

1. *Bellum omnium contra omnes* (Hobbes). Herkesin herkese karşı savaşı.
2. *Societas quasi politica et moralis* (Suarez). Siyasi ve ahlaki toplum.
3. *Civitas maxima* (Wolff). Bireylerin dünya toplumu.²³²

Wight uluslararası toplumun, diğer toplumlardan farklı olarak en kapsamlı toplum olduğunu ileri sürmüş ve dört özelliği üzerinde durmuştur:

1. Devletler birincil üyelerdir.²³³

²³² Wight ve Porter, 1992: 48; Wight, 1987: 221-224. Öncelikle devletler toplumunun (uluslararası toplumun) varlığı Grotius ile anılsa da bu yaklaşım selefi Suarez'de de görülmektedir. Bunun dışında Grotiusçu gelenekte uluslararası toplumun birincil üyeleri bireyler değil devletlerdir ancak dayanışmacı Grotiusçu gelenekte bireylerin hak ve ödevleri bulunmaktadır. Söz konusu yaklaşım düzen ve işbirliğinin var olan unsurunun korunması ve geliştirilmesini, kısaca devletler toplumunun devamlılığını desteklemektedir. Bkz. Knudsen, 2000.

²³³ Merkeze devleti alan Bull, dünya politikasında devletin yanında devlet dışı kuruluşlar ve hareketlerin de önemli olduğunu fakat devletin birincil önemini kaybetmediğini vurgulamıştır. Devletin önemi için Bkz. Hedley Bull, 1979.

2. Üye sayıları daima azdır. Diğer toplumların sayıları milyonları bulurken uluslararası toplumun üye sayısı 200'ü geçmez. 1648 Vestfalya Barışı ile en yüksek sayıya ulaşmıştır.
3. Bireylere nazaran daha heterojendir. Farklı toprak boyutları, coğrafi konum ve kaynakları, nüfusları, kültürel kodları ve sosyal anlaşmaları vardır.
4. Üyeleri ölümsüzdür. Zaman zaman devletler ölür veya ortadan kaybolur fakat büyük bir kısmında insan ömründen uzun yaşarlar.²³⁴

Egemen devletlerin uluslararası toplumun birincil üyeleri olduğu yaklaşımda vatandaşlar, yalnızca dolaylı olarak (ulusal hükümetleri yoluyla) uluslararası toplumun üyeleri olup, diğer toplumsal, iktisadi veya siyasi örgütler gibi kendi başlarına üyelikten hariç tutulmaktadır.²³⁵

Wight uluslararası toplum olmadığı takdirde uluslararası ilişkilerin Hobbes'un tarif ettiği doğa durumu olacağını ve yalnızca hayatta kalma mücadelesi verileceğini, uluslararası toplum var olduğu sürece korunan veya geliştirilen bir düzen olacağını ileri sürmüştür.²³⁶ Ayrıca uluslararası toplumu doğru şekilde anlamak için son bin yılda Avrupa'da gelişen uluslararası topluma odaklanmanın yetersiz olduğunu, karşılaştırmalı yaklaşım benimsenmesi ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmiştir.²³⁷

Wight, uluslararası toplumu tarihsel zaman ve coğrafi alan üzerinde ifade eden unsur olarak "normlar ve değerler" ile "kurumları" seçmiştir.²³⁸ *De Systematibus Civitatum* adlı eserinde üyeleri arasında belirli düzeyde kültürel birlik olmadan devletler sisteminin var olamayacağını söyleyen,²³⁹ ardından *Power Politics* adlı eserinde tarihteki tüm devlet sistemlerinin ortak bir kültüre dayandığını ve modern devlet sistemlerinin özellikle Batı veya Avrupa deneyimlerinin ürünü olduğunu açıkça savunan Wight'a²⁴⁰ karşı Bull dinsel, kültürel veya dinsel birlik olmadan da uluslararası toplumun var olabileceğini, uluslararası toplumun uluslararası sistemden farklı olduğunu ifade etmiştir. Yazıldığı dönem itibarı ile Soğuk Savaş ve süper güçler arası rekabetin neden olduğu endişelerinin şekillendirdiği *The Anarchical Society* adlı çalışmasında Bull, devletler sistemi ve uluslararası toplum arasındaki farklara,

²³⁴ Wight, 1995: 106-7.

²³⁵ Jackson, 2015: 111.

²³⁶ Wight, 1966a: 102-3.

²³⁷ Little, 2010: 410.

²³⁸ Jackson, 2015: 113. Bull asıl olarak "toplumsal yaşamın en temel hedeflerinde ortak çıkarlar duygusu", "bu hedefleri sürdüren" emredici kurallar ve "bu kuralları etkin hale getirmeye yardımcı olan kurumlardan" türeyen düzene vurgu yapmıştır.

²³⁹ Dunne, 1998: 125. Butterfield, Wight'ın bu görüşüne karşı çıkmış ve düzenli bir devletler sistemi için ortak kültürün gerekli bir koşul olmadığını söylemiştir.

²⁴⁰ Wight, 1995: 13.

Wight'ın konuya ilişkin görüşlerini²⁴¹ de içerecek şekilde yer vermiştir. Buna göre devletler toplumu veya uluslararası toplum ortak çıkarların ve değerlerin bilincinde olan bir grup devletin, birbirleriyle olan ilişkilerinde kendilerini birtakım kurallarla bağladıkları ve ortak kurumların işleyişinde işbirliği yaptıkları zaman ortaya çıkmaktadır. Devletler sistemi veya uluslararası sistem ise iki veya daha fazla devletin birbirleriyle ilişki kurdukları ve birbirlerinin kararları üzerinde yeterli etkileri olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Uluslararası toplum, uluslararası devletler sistemini gerektirirken, uluslararası sistem uluslararası toplum olmadan da var olabilmektedir.²⁴² Sonuç olarak uluslararası sistem devletlerin birbirleriyle etkileşim içinde oldukları ancak bir sistemin parçası olduklarının bilincinde olmadıkları bir durumda ortaya çıkarken uluslararası toplumun üyeleri ortak ve paylaşılan kimliklerinin farkındadır. Bull, bu sayede ortak medeniyete mensup olmasalar bile devletler arasında bir düzen sağlanabileceğini söylemiştir. Vincent da benzer şekilde uluslararası toplumun kültürel ve ahlaki karakterden çok faydacı ve işlevsel olduğunu ifade etmiştir.²⁴³

Robert Jackson'a göre uluslararası toplum devletler arasındaki karşılıklı yükümlülükleri içerirken, uluslararası sistem yalnızca bunların arasındaki temasları ve etkileşimleri varsaymaktadır.²⁴⁴ Buzan ve Little'a göre uluslararası sistemler belli kural, kurum ve ortak çıkarlara göre işlerken, uluslararası sistemden uluslararası topluma geçiş ortak bir kimlik oluşumuyla mümkündür.²⁴⁵ Ayrıca Little uluslararası sistemi tanımlamak için devletler arası etkileşimi gözlemlemenin yeterli olduğunu, uluslararası toplumda devlet insanları arasında özneler arası bir anlaşmanın var olduğunu ve bunu anlamak için farklı metodoloji gerektiğini söylemiştir. Başka bir deyişle Little'a göre pozitivistler hikâyeyi dışardan anlatmaktadır ve bu yöntem devletler arasındaki etkileşimi açıklamak için uygundur. Fakat uluslararası topluma dair bir anlayış geliştirmek için hikâyeyi içerden anlatmak gerekmekte ve bunu yapabilmek için de analistin diğer mekân ve zamanlardaki dünyaya nüfuz etmesini sağlayacak bir yöntem ihtiyacı duyulmaktadır.²⁴⁶

²⁴¹ Wight, birbirinden farklı devletler sisteminden söz etmiş ve uluslararası devletler sistemini süzeren devletler sisteminden ayırmıştır. Örneğin Roma İmparatorluğu ve onun barbar komşularıyla olan ilişkisi süzeren devletler sistemini; Yunan şehir devletleri sistemi de her zaman bir baskın güç olması gereken uluslararası devletler sistemini göstermektedir. Wight bu ikili ayrımın ardından birincil ve ikincil devletler sistemi şeklinde bir ayrıma daha gitmiştir. Buna göre birincisi devletlerden ikincisi ise devletler sisteminden oluşmaktadır. Batı Hristiyan Dünyası, Doğu Hristiyan Dünyası ve Abbasi Halifeliği arasındaki ilişki ikincil devletler sisteminin örneği olarak sunulmuştur. Bull, 2002: 10-11.

²⁴² Bull, 2002: 9-13. Örneğin Türkiye, Çin, Japonya, Kore ve Siyam, Avrupa egemen toplumlarının üyesi olmadan önce Avrupa egemen uluslararası sisteminin bir parçası olmuştur.

²⁴³ Linklater, 2005: 90.

²⁴⁴ Jackson, 2015: 111.

²⁴⁵ Yalvaç, 2011: 79.

²⁴⁶ Little, 2000: 408.

Tarihte her biri kültürel ve dilsel birliğe sahip belirli bir bölgede varlığını sürdürmüş, Antik Çin ve Greko Roman toplumları gibi, uluslararası toplum örnekleri bulunmaktadır. Geçmişteki uluslararası toplumların ortak özellikleri; ortak kültür veya medeniyet, ortak dil, epistemoloji, din, ahlaki kurallar, ortak estetik ve sanat geleneği üzerine kurulmalarıdır. 20. yüzyılın küresel uluslararası toplumu, 16 ve 17. yüzyılın Hristiyan uluslararası toplumları ile 18 ve 19. yüzyılın Avrupalı uluslararası toplumlarının aksine herhangi bir ortak kültür veya medeniyet üzerine kurulmamıştır.²⁴⁷ 15, 16 ve 17. yüzyıllarda, dönemin doğal hukuk düşünürleri (Vitoria, Suarez, Gentili, Grotius, Pufendorf) tarafından tasarlanan uluslararası toplumun temel özelliklerinin başında Hristiyan olmaları gelmiştir. Uluslararası toplumun üyelerinin kimler olacağıyla ilgili net bir bilgilendirme yapılmamış, üyelik kriterleri açık bir şekilde ifade edilmemiş, uluslararası toplum doğal hukukla bağlanmış, uluslararası toplumun üyeleri arasında şiddetin sınırlandırılmasına dair temel kurallar oluşturulmuş fakat devletlerin işbirliğinden kaynaklanan kurumlar tanımlanmamıştır.²⁴⁸ 18 ve 19. yüzyıllarda uluslararası politikadan Hristiyanlığın neredeyse bütünüyle yok olduğu dönemde devlet, açıkça konuşmaya başlamıştır. Önce mutlakiyetçi, ardından ulusal evresi tartışılmış ve farklı bir uluslararası toplum düşüncesi ortaya çıkmıştır. Uluslararası toplum bu dönemde Hristiyanlıktan çok Avrupalı kültür ve değerler çerçevesinde tasarlanmıştır. Uluslararası toplumun devletler veya uluslar toplumu olduğu düşüncesi netlik kazanmış ve toplumun diğer özellikleri de saptanmıştır: tüm üyeler aynı temel haklara sahiptir; üstlendikleri yükümlülükler karşılıklıdır; uluslararası toplumun kural ve kurumları devletlerin onayından türer; Doğu krallıkları, İslam emirlikleri veya Afrikalı şeflikler üyelikten çıkarılmalıdır.²⁴⁹ 20. yüzyılın uluslararası toplum düşüncesi, bir taraftan iki dünya savaşından ve uluslararası toplumun Avrupa sınırının ötesine genişlemesinden, diğer taraftan çatışma ve düzensizlikten kaçmak amacıyla devletler sisteminin ötesine geçme mücadelesinden, Rus ve Çin devrimlerinden beslenmiştir.²⁵⁰

Bull'a göre modern uluslararası toplumun ve diğer uluslararası toplumların, farklı şekillerde de formüle edilebilir ve genişletilebilir olan, öncelikli amaçları şunlardır:

1. Sistemin ve devletler toplumunun korunması. Devletler, dünya politikasının temel aktörleri ve içeride de hak ve görevlerin başlıca sahipleridir.
2. Bağımsızlığın veya devletlerin dış egemenliklerinin korunması.
3. Barışın sağlanması. Burada bahsedilen küresel veya kalıcı barış değil, uluslararası toplumun üyesi olan devletler arasında savaş olmama durumudur.

²⁴⁷ Bull, 2002: 16.

²⁴⁸ Bull, 2002: 27-29.

²⁴⁹ Bull, 2002: 32-33.

²⁵⁰ Bull, 2002: 36-37.

4. Ölümle sonuçlanan şiddetin sınırlanması.²⁵¹

Bull devletlerin, genellikle, kuvvet kullanımını sınırlamaya, mülkiyete saygı göstermeye ve bağımsız siyasal topluluklar olarak yalnızca vatandaşlarıyla olan ilişkilerinde değil birbirleriyle ilişkilerinde de karşılıklı güveni korumaya bağlı olduklarını savunmaktadır. Ortak bir kültür veya yaşam tarzından ziyade, üzerinde uzlaşılan bu ortak zemin uluslararası toplumun temel dayanağıdır.²⁵² Devlet merkezli olması, sistemin korunmasına odaklanması, Kantçı barışın dahil edilmemesi gibi unsurlar İngiliz Okulu'nu realizme yaklaştırsa da devletlerin egemen güçlerini bir üst otoriteye devretmeksizin de toplum olmanın getirilerinden yararlanabileceğine inanması noktasında realizmden ayrılmaktadır.

İngiliz Okulu'nun ikinci temel sorusu düzenin ne olduğudur. Bull, *The Anarchical Society*'de “dünya politikasında adalet düşüncesinin anlamı nedir, dünya politikasında adalet ve düzen nasıl ilişkilendirilebilir, düzen ve adalet ne kadar çatışıyor, öncelik hangisinin?” gibi soruların yanıtlarını aramıştır. Uluslararası düzen devletler arasında, bir arada yaşamanın temel ya da birincil amaçlarını sürdürme modelidir ve yalnızca belirli bir devlet veya bölge için değil herkes için iyi olanı içermektedir. Uluslararası düzen, BM Şartı'nda yer alan barış ve güvenlikle de yakından ilgilidir. Ancak uluslararası düzenin savaş olmaması anlamına gelen barış (negatif barış) ile özdeşleştirilmemesi gerekmektedir, çünkü devletler arasında bir arada bulunmanın asgari hedeflerinin yerine getirilmesinde güç kullanımına veya güç kullanma tehdidine başvurulabilmektedir. Aynı şekilde uluslararası düzenin savaştan korunma anlamında kullanılan güvenlikle de özdeşleştirilmesi uygun değildir çünkü bu tarz bir güvenlik bir arada yaşamanın temel amaçlarından yalnızca bir tanesidir.²⁵³ Wight da uluslararası toplumun kendini savunma ve baskı yapma hakkı bulunduğunu, ortak standartlarına itiraz edildiği durumlarda güç kullanılarak savunulabileceğini, güç dağılımı tehdit edildiği takdirde uluslararası düzenin güç kullanılarak yeniden sağlanabileceğini söylemiştir.²⁵⁴

Bull'a göre şiddete karşı güvenlik, anlaşmalara uyma ve mülkiyetin istikrarı sosyal hayatın temel, birincil, evrensel ilkeleridir ve bunlar yerine getirilmediği takdirde toplumun düzenli ve hatta var olduğu söylenemez. Uluslararası düzen veya uluslararası toplumda düzen için, modern uluslararası toplumun önde gelen üyeleri tarafından takip edilen altı temel ve birincil amaç bulunmaktadır:

²⁵¹ Bull, 2002: 16-18.

²⁵² Linklater, 2005: 91.

²⁵³ Bull, 1971: 270-271.

²⁵⁴ Wight, 1966a: 103.

1. Devletler sistemi veya devletler toplumunun korunması (devletlerin temel aktör olmalarının altının oyulması veya dünya devleti/evrensel imparatorluk yaratılması riskine karşı)
2. Devletlerin bağımsızlığının veya dış egemenliğinin sürdürülmesi
3. Devletler arası şiddetin sınırlandırılması
4. Uluslararası anlaşmalara uyum
5. Uluslararası toplumun üyeleri arasında savaş olmama durumu olarak barışın, yalnızca özel koşullar altında ve herkesin kabul ettiği ilkelere göre ihlal edilebileceği
6. Her devletin egemen yargı yetkisinin istikrarı (yetki alanı).

Modern uluslararası toplumda evrilen kural ve kurumlar aracılığıyla bu amaçlara uyulur ve düzen gerçekleştirilir.²⁵⁵

Bull uluslararası ilişkilerin temel prensiplerini şu şekilde belirlemiştir: uluslararası toplumun korunması (devletler uluslararası ilişkilerin asli aktörleri olarak yerlerini korumakla ilgilenmektedir), her devletin egemenliğinin sürdürülmesi (egemenlik, müdahale etmeme ilkeleri bununla bağlantılıdır ancak toplumun korunması için bazen ilkeler askıya alınabilmektedir), uluslararası ilişkilerde normal durum olarak barış (bazı durumlarda uluslararası toplumun korunması için savaş gerekebilmektedir).²⁵⁶

Bull'un ortaya attığı düzen – adalet tartışması da bir yanda daha dar bir uluslararası toplum anlayışı öngören ve uluslararası toplumun asgari düzeyde anlaşabileceğine inanan çoğulcular ile daha geniş bir uluslararası toplum öngören ve merkezine daha çok bireyi ve insan haklarını alan, gerektiğinde müdahaleyi savunan dayanışmacılar arasında sürmektedir.

2.3. Çoğulculuk – Dayanışmacılık Tartışması

Çatışma ve işbirliğinin bir arada gözlemlenebildiği sosyal ve ekonomik ilişkiler bütünü olan²⁵⁷ uluslararası toplumun insani kaygılarla gerçekleştirilen müdahaleler ve koruma sorumluluğu gibi konularda bütünüyle uzlaşa sağlayamamasıyla toplumun çoğulcu ve dayanışmacı yapısı arasında bağlantı bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde birbirinden bütünüyle ayrılmayan bu iki yaklaşım üzerinde durulacak fakat daha çok tarafların insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu karşısındaki tutumu ele alınacaktır.

Okul'un düzen – adalet tartışmasının bir uzantısı olan ve Bull tarafından ortaya atılan çoğulculuk-dayanışmacılık tartışması bir tarafta 20. yüzyılın başlarındaki Oppenheim çoğulculuğuna, diğer tarafta ise 17. yüzyılın başlarındaki Grotius'un dayanışmacılığına

²⁵⁵ Suganami, 2005: 35-6.

²⁵⁶ Ronnfeldt, 1999: 145.

²⁵⁷ Devlen ve Özdamar, 2010: 46.

dayanmaktadır. Çoğulcu tarafta Oppenheim'a, konumu çoğulculuk ve dayanışmacılık arasında orta yol olarak görülen Vattel eşlik etmektedir. Bull çoğulcu pozisyonu tanımlarken Oppenheim ve Vattel'in yanı sıra Henry Wheaton, Robert Philimore, William E. Hall, William V. Harcourt, Mountague Bernard ve T. J. Lawrence'tan da yararlanmışır.²⁵⁸ Dayanışmacı kanatta ise Grotius'u Van Vollenhoven ve Hersch Lauterpacht ile birleştirmiştir ki bu iki isim 20. yüzyılın ilk ve orta dönemlerinde Grotiusçu düşüncenin önde gelen savunucuları olmuştur.²⁵⁹

Bull, çoğulculuk – dayanışmacılık ayırımına ilk olarak Butterfield ve Wight'ın editörlüğünü yaptığı *Diplomatic Investigations* adlı kitapta yer alan *The Grotian Conception of International Society* bölümünde değinmiştir. Grotiusçu varsayımın temelinde, uluslararası toplumu oluşturan devletlerin, hukukun uygulanmasına ilişkin dayanışması veya dayanışma potansiyeli göstermesi yatmaktadır. Grotiusçu doktrininin karşısında yer alan uluslararası toplum anlayışına göre devletler bu türden bir dayanışma sergileyememekte yalnızca asgari amaçlar üzerinde uzlaşabilmektedir. Daha yalın bir uluslararası toplum anlayışı öngören bu yaklaşım çoğulculuk, Grotiusçu yaklaşım ise dayanışmacılık olarak adlandırılmaktadır. Buna göre ikisi arasında toplumun normatif içeriği konusunda anlaşmazlık bulunmaktadır ki bunlar uluslararası toplumda savaşın yeri, hukukun kaynağı (uluslararası toplumun üyelerinin bağlı olduğu hukukun kaynakları) ve uluslararası toplumda bireylerin rolüdür.²⁶⁰

Çoğulcu uluslararası toplum, devletlerin yalnızca asgari düzeyde – egemenliğe saygı ve müdahale etmeme ilkeleri – fikir birliği sağlayabileceğini iddia etmekte, uluslararası düzen kurmayı ve onu sürdürmeyi hedeflemektedir. Uluslararası toplum her biri kendi “iyi yaşam” ve adalet anlayışına sahip, kendi siyasi topluluğunu barındıran devletlerden oluşmakta ve bunlar birbirleriyle uyumlu olmadıkları için çatışma ihtimali bulunmaktadır.²⁶¹ Buna göre kültürel olarak bölünmüş dünyada, farklı gelenek ve siyasal sistemlere sahip olan üye devletlerin üzerinde anlaşabildikleri tek ortak girişim uluslararası düzenin korunmasıdır. Toplumun bağımsız ve yasal eşit üyeleri olarak devletlerin karşılıklı tanımları üzerine inşa edilen çoğulcu kural ve normlar, bir arada yaşamın yapısını sağlamaktadır.²⁶² Çoğulcu uluslararası toplum anlayışında devletler uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve ödevlerin taşıyıcısıdır ve bireyler, devlet tarafından sağlanan yasal haklara sahiptir. Kısaca bireyler uluslararası hukukun öznelere değil nesnelere, çünkü uluslararası toplumun üzerinde uzlaşa sağladığı evrensel

²⁵⁸ Knudsen, 2000: 10

²⁵⁹ Knudsen, 2000: 11.

²⁶⁰ Bull, 1966: 52. Grotius ve Oppenheim uluslararası toplum olduğunu iddia eder ve ikisi de dahili analojiyi reddetme fikriyle ilgilenir fakat Oppenheim'in sistemi dahili analojiden bağımsızken, Grotius'un sistemi önemli tavizler vermiştir. Bull, 1966: 65.

²⁶¹ Bellamy, 2005a: 10.

²⁶² Dunne, 2013: 145-146.

insan hakları yoktur. Realistlerle benzer şekilde çoğulcular da devletlerin, uluslararası ilişkilerin ahlaki konuları ve adalet konusunda fikir birliği sağlayamayacağını; bununla birlikte devletlerin, uluslararası toplumun kurallarına yalnızca ulusal çıkarlarından dolayı değil aynı zamanda yasal ve ahlaki otoriteye sahip oldukları için uyacaklarını ileri sürmektedir.²⁶³

Ahlak ve adalet taleplerinin uluslararası ilişkileri her zaman etkilemiş olduğunu gözlemleyen Wight, tüm zamanlar için başlıca siyasi görevin hukukun, adaletin ve refahın önünde gelen düzeni veya güvenliği tesis etmek olduğunu savunmuştur.²⁶⁴ Bull da başlangıçta, devletlerin adaletin anlamı üzerinde çoğunlukla anlaşamadıklarını ama uluslararası toplumu sürdürmenin en iyi yolunun nasıl olduğu konusunda uzlaşabildiklerini savunmuştur. Pek çoğu, her devletin diğerinin egemenliğine saygı göstermesi ve içişlerine karışmama ilkesine uyması gerektiği konusunda hem fikirdir. Herhangi bir toplumda düzen yalnızca bir takım ortak çıkarlar tarafından değil aynı zamanda birtakım kurallar tarafından sağlanmaktadır. Şiddet kullanımının sınırlandırılması kuralıyla şiddete karşı güvenlik, anlaşmalara sadık kalınması kuralıyla anlaşmaların istikrarının sağlanması, mülkiyet hakkı kuralıyla da mülkiyetin istikrarı amaçlarına saygı duyulmalıdır.²⁶⁵ Bull, uluslararası toplumun amacının bir bütün olarak insanlık toplumunda düzeni sağlamak olduğunu ve temelde önemli olanın devletler arasındaki değil tüm insanlık arasındaki düzen olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁶

Bull'a göre adalet yalnızca düzen bağlamında geçerli olup uluslararası düzenin dünya adaleti veya kozmopolitan adalet anlayışıyla işlemesi biraz zordur. Dünyanın ortak iyiliği düşüncesi ciddiye alındığı takdirde "devletlerin mülteci politikaları genel çıkara göre nasıl belirlenecek, dünyanın hangi ülkeleri veya bölgeleri en çok sermayeye ihtiyaç duyuyor, ticaret ve maliye politikaları nasıl düzenlenecek?" soruları ortaya çıkacak ve eğer uluslararası toplum adaleti öncelikli kılarsa da, insan haklarının ne olduğu konusunda anlaşmazlık olduğu veya öncelikler arasında hiyerarşi olduğu durumlarda sonuç yalnızca uluslararası düzenin altını oacaktır. Buna göre devletler toplumu düzenin adaletten önce geldiği görüşünü sergilemektedir.²⁶⁷ Örneğin 18. yüzyılda Polonya'nın bağımsızlığı uluslararası denge adına üç defa feda edilmiş; bir anlamda düzen, tüm egemen devletlere eşit davranılmasında ısrar eden adalet fikrine üstün gelmiştir.²⁶⁸ II. Dünya Savaşı'ndan bu yana çeşitli savaş suçları mahkemelerinin açığa çıkardığı gibi adalet ilkelerini uluslararası ilişkilere uygulama çabaları

²⁶³ Wheeler, 1992: 467-468. Realistlerle çoğulcular arasındaki bir diğer fark da realistlerin hayatta kalmaya, çoğulcularınsa bir arada yaşamaya odaklanmasıdır. Buzan, 2014: 90.

²⁶⁴ Linklater, 2005: 88.

²⁶⁵ Bull, 2002: 52.

²⁶⁶ Linklater, 2009: 133.

²⁶⁷ Hedley Bull, 2002: 83-85, 93.

²⁶⁸ Linklater, 2009: 131.

herhangi bir olayda çoğu zaman pek seçici olmaktadır. Bull, Batılı liberallerin temel insan haklarıyla ilgili düşüncelerinin Batılı olmayan bölgelerdeki birçok grup ve topluma çekici gelmediğini görmeleri gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.²⁶⁹ Devletlerin yalnızca kendi çıkarlarına uyduğu sürece insan haklarını destekleyeceği varsayımı nedeniyle Bull, uluslararası toplumun yalnızca seçici olarak bireysel adaleti destekleyebileceğine inanmıştır.²⁷⁰ Bull'a göre:

Eğer her bireyin hakkı dünya politikasının bir konusu olursa ve bu birey vatandaşı olduğu devletin sınırlarını aşan bir biçimde hak iddia ederse, o devletin egemenliği sorgulanacak ve erozyona uğrayacaktır, bu durum da egemen devletler sistemini felce uğratacaktır.²⁷¹

Yukarıda da değinildiği üzere İngiliz Okulu teorisyenleri 1980'lerle birlikte insan haklarına odaklanmaya, Yugoslavya'nın dağılması ve Ruanda'daki soykırımla birlikte konuyu ayrıntılı şekilde tartışmaya başlamıştır.²⁷²

Dayanışmacılar dünya toplumu ve uluslararası toplum arasındaki ilişkiye önem vermekte ve temel ahlaki standartlar üzerine farklı toplulukların uzlaşabileceği düşüncesine vurgu yapmaktadır. Dayanışmacı uluslararası toplum yaklaşımında devletin kendi vatandaşlarını koruma görevi dışında her yerdeki insan haklarının koruyucusu olma görevi bulunmaktadır. Buna göre başarısız devletler egemenlik haklarını ve ayrıcalıklarını kaybetmeli ve düzeline kadar uluslararası toplumun himayesine alınmalıdır.²⁷³ Dayanışmacıların üzerinde durduğu bir diğer nokta da adaletin desteği olmadan düzenin çalışmayacağıdır. Devlet merkezli dayanışmacılıkta odak nokta yalnızca bir arada yaşamak veya rekabet değil aynı zamanda ortak kazanımlar ile ortak değerleri de barındıran geniş işbirliğidir.²⁷⁴ Bull, dayanışmacılığı uluslararası politikada güç kullanımını devletler toplumunun ortak iradesine tabi kılmayı amaçlayan yaklaşım olarak ele almıştır. Söz konusu ortak iradenin Bull'un erken dönem yazılarında iki farklı tezahürü bulunmaktadır. İlki Bull'un polis eylemi dediği, devletler toplumunun kural ve değerlerini ihlal eden devletlere verdikleri yanıtta sergiledikleri dayanışmacı tavidir. İkincisi ve çalışmada üzerinde durulacak versiyonu ise müdahale etmeme ilkesine meydan okumayı gerektiren dayanışmacılık yaklaşımıdır. Devletlerin hak ve ödevleri üzerinde duran çoğulculuğun tersine dayanışmacılık, merkezine insanların hak ve ödevlerini almıştır.²⁷⁵

²⁶⁹ Linklater, 2009: 132.

²⁷⁰ Wheeler, 1992: 470.

²⁷¹ Bull'dan akt. Tepeciklioğlu, 2009: 77.

²⁷² Linklater, 2009: 134.

²⁷³ Jackson, 2003: 298-99.

²⁷⁴ Buzan, 2014: 116.

²⁷⁵ Dunne ve Wheeler, 2004: 95.

Vincent da hocası Bull gibi ilk dönem eserlerinde daha çoğulcu bir yapı çizmiştir. Çoğulculuk ve dayanışmacılık arasındaki gerilimi çözmek için Vincent egemenliği güçlendirecek temel haklar üzerinde kültürler arası uyum çağrısıyla dayanışmacıların destekçisi olmaya başlamış ve daha dayanışmacı uluslararası toplum geliştirme fikri üzerinde durmuştur.²⁷⁶ Bununla birlikte Vincent, devletler toplumunun, insancıl müdahale doktrini üzerinde bir anlaşmaya varabileceği konusunda ikna olmamıştır.²⁷⁷ Evrensel insan hakları konusunda şüpheli olan Bull'dan farklı olarak Vincent, şiddetin olmamasını (güvenlik hakkı, baskı ve zulüm olmaması) ve asgari geçim haklarını (yetersiz beslenme, açlık olmaması) tüm insanlığın temel hakları olarak tanımlamış, farklı kültürlerde farklı haklar olduğunu kabul etmekle birlikte temel insan hakları zemini olduğunu ileri sürmüştür. Uluslararası insan hakları hukuku hariç devletlerin her zaman bu haklara saygı göstermediğini fakat bunun umutsuzluğa yol açmadığını, aksine eyleme geçmek için bir çağrı niteliği taşıdığını, temel hakları koruma yükümlüğünün yalnızca devletlerde değil tüm insanlarda olduğunu ifade etmiştir. Bull'a oranla daha dayanışmacı tavır sergileyen Vincent'a göre var olan düzende büyük bir adaletsizlik yaşandığı durumda, uluslararası toplumun müdahale etmeme ilkesi askıya alınmalıdır.²⁷⁸

Bull, dayanışmacı uluslararası toplumu uluslararası kuralların kolektif olarak uygulanması ve insan haklarının korunması olarak tanımlamıştır. Güney hükümetlerinin vatandaşlarının temel sivil ve siyasi haklarını reddetmesi, o devletlerdeki azınlığın işkence görmesi ve öldürülmesi nedeniyle çoğulculuğun dayandığı normatif temelden kuşulanmaya başlamıştır. Genel olarak devletlerin kendi çıkarlarına göre hareket edecek olmalarından dolayı ortak iyilik peşinde koşma gayretlerini sınırlı bulsa ya da buna tam olarak güvenmese de Bull, düzenin ve toplumun korunması için adaletin de gerekli olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁹ Dayanışmacı devletler toplumunun, devletlerin kendi vatandaşlarına davranışlarını kontrol etme sorumluluğu bulunmaktadır ve bir devlet kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlamakta başarısız olduğunda devletler toplumu müdahale etmeme prensibini askıya almayı düşünmelidir.²⁸⁰ Bull, *Hagey Lectures*'ta adaletin yalnızca devlet veya ulusları değil tüm insanlığı ilgilendirdiğini ileri sürmüştür. Buna göre uluslararası toplumun ahlaki değeri, bireysel adalete katkıda bulunmasıyla değerlendirilmelidir ve uluslararası toplumun bireysel

²⁷⁶ Gonzalez ve Buzan, 2003: 323. Vincent dayanışmacı uluslararası toplum yerine dünya toplumu kavramını kullanmıştır. Ronfeldt, 1999: 144.

²⁷⁷ Wheeler, 1992: 478.

²⁷⁸ Wheeler, 1992: 479-480.

²⁷⁹ Dunne ve Wheeler, 2004: 99; Dunne, 2013: 142-146. Dunne da dayanışmacılığın, uluslararası toplumun dönüşümü değil, genişlemesi olduğunu vurgulamıştır.

²⁸⁰ Dunne, 1998: 100-101. Robert Jackson da Wight'ın üç geleneğini, devlet insanlarının dış politika uygulanmasında kullandıkları farklı değerler üzerinden ele almıştır. Hatta dördüncü olarak çevre sorumluluğuna öncelik veren gezegenin yönetiminden söz etmiştir. Buzan, 2004: 8.

adaleti korumakta başarısız olması kendi normatif değerini tehlikeye atacaktır.²⁸¹ Bull, son dönem eserlerine kadar düzenin adaletten önce geldiğini, devletlerin adalet konusunda uzlaşamayacağını vurguladığı ve insanların devletlerin uyguladığı haklara sahip olabileceğini belirttiği için rasyonalizmin realist tarafına yakın görünmüştür. Son dönem eserlerinde ise yapısal eşitsizliklere, insan haklarına eğilmiş ve dayanışmacılığa yani rasyonalizmin idealist/radikal tarafına biraz daha önem vermeye başlamıştır. Bull 1983'te verdiği seminerde

Uluslararası toplumun bizzat kendisince ortaya konulan kurallardan ayrı var olan egemen haklar fikri ve bunun kayıtsız şartsız kullanımı, ilke olarak reddedilmek zorundadır çünkü bireysel hak ve ödevler fikri pek güvenli olmasa da devletler toplumu içinde bir yer edinmiştir ve bunu geliştirmek için çabalamak bizim sorumluluğumuzdur. Değişen küresel gündem, devletlere dünyanın ortak iyiliğinin yerel temsilcileri olmayı zorunlu kılmıştır

diyerek dayanışmacılığa yaklaştığı yorumunu haklılaştırmıştır.²⁸²

Jackson'a göre ise dayanışmacı uluslararası toplum düşüncesinin temel zorlukları ve engelleri bulunmaktadır. İnsanlık toplumu politik bir gerçeklik değil, ahlaki bir görüştür. Bazı teorisyenler bu tarz bir toplumun kurulduğuna inanmakta fakat bunun kesin bir delili bulunmamaktadır. Jackson halen devletlerin birincil normatif birimler olduğu bir siyasi dünyada yaşadığımızı söylemektedir. Kısaca devletler uluslararası toplumun temel bileşenleridir ve hükümetlerarası kuruluşlar veya hükümet dışı kuruluşlar, varlıkları devletlere bağlı, yardımcı ve tamamlayıcı unsurlardır.²⁸³ Çoğulcular devletler arası ilişkilerin kurucu ilkesini egemenlik olarak ele almakta ancak yalnızca hayatta kalmaya değil bir arada yaşamaya odaklanmaktadır. Ayrıca dayanışmacıların adalet vurgusunun uluslararası topluma tehdit oluşturacağını ileri sürmektedir.

Birbirinden bütünüyle ayrılmayan çoğulculuk ve dayanışmacılığın ortak noktaları bulunmaktadır. Her iki yaklaşım da uluslararası toplumun varlığına ve değerine inanmakta, Hobbesçu realizm ve devrimci idealizm tarafından sunulan düşünceleri reddetmekte, uluslararası kuralların bağlayıcı niteliğini vurgulamakta, güç kullanımının bazen yalnızca meşru değil aynı zamanda uluslararası toplum için yapıcı olduğuna da inanmaktadır.²⁸⁴

İki yaklaşım arasındaki bağlantı Carsten Ronnfeldt'in tablolaştırmasında özetlenmektedir. Buna göre dayanışmacılık çoğulculukla ortak görüşlere sahip olmakla birlikte onun ötesine geçmektedir.

²⁸¹ Wheeler, 1992: 475.

²⁸² Bull'dan akt. Linklater, 2009: 144.

²⁸³ Robert Jackson, 2003: 112.

²⁸⁴ Bull'dan akt. Knudsen, 2000: 11.

Tablo 2. 1 Çoğulculuk – Dayanışmacılık Baęlantısı²⁸⁵

	Çoğulcu yaklaşım	Dayanışmacı yaklaşım
Toplumsal aktörler	Devlet	+ bireyler ve devlet dışı aktörler
Normatif kapsam	Devletlerin ahlakı: düzen endişesi ve müdahale etmeme prensibi	+ kozmopolitan ahlak: adalet endişesi ve insan hakları
Kurumlar	Güç dengesi, diplomasi, büyük güçler, savaş	+ insancıl müdahale
İşbirliği	Sınırlı	Yaygın

Çoğulcu ve dayanışmacı yaklaşımların üç gelenek içindeki yerleri de bunların sürekli etkileşim halinde olduklarının bir diğer göstergesidir. Çoğulcu yaklaşım rasyonalizmin realist tarafına daha yakın olup devletlerin insan toplumunun *de facto* baskın birimi olduğunu varsaymaktadır. Çoğulculuk, insanlık tarihinin mirası olan siyasi ve kültürel farklılığın ve özgünlüğün korunması ve geliştirilmesiyle ilgilidir.²⁸⁶ Uluslararası toplumun kapsamı asgari seviyededir; anarşi altında, uluslararası düzenle ilgili ortak endişelere odaklanmaktadır ve dolayısıyla egemenlik, diplomasi ve müdahale etmemeye ilgili anlaşmalara büyük oranda bağlıdır. Dayanışmacı yaklaşım ise rasyonalizmin radikal tarafına yakındır. Daha geniş ölçekli ve hatta kaçınılmaz olarak daha müdahaleci bir uluslararası düzen anlayışını destekleyen ortak ahlaki normlara odaklanmaktadır. Bununla birlikte dayanışmacı uluslararası toplum modeli dünya toplumu ile aynı Şey değildir.²⁸⁷ Jackson, Wight'ın üç geleneğini ahlaki sorumluluğa uyarlamıştır: realizm – ulusal sorumluluk, rasyonalizm – uluslararası sorumluluk ve radikalizm – insancıl sorumluluk. Buna göre ulusal sorumluluk devlet liderlerinin kendi vatandaşlarının güvenlik ve refahını korumaları; uluslararası sorumluluk başka devletlerin egemenlik haklarını tanımaları, diğer devletlerin iç yetki meselelerine müdahale etmemeleri, uluslararası hukuka ve savaş hukukuna uymaları; insancıl sorumluluk ise devlet liderlerinin, dünya genelinde, insan haklarına saygı göstermelerinin yanı sıra onu korumalarıdır.²⁸⁸

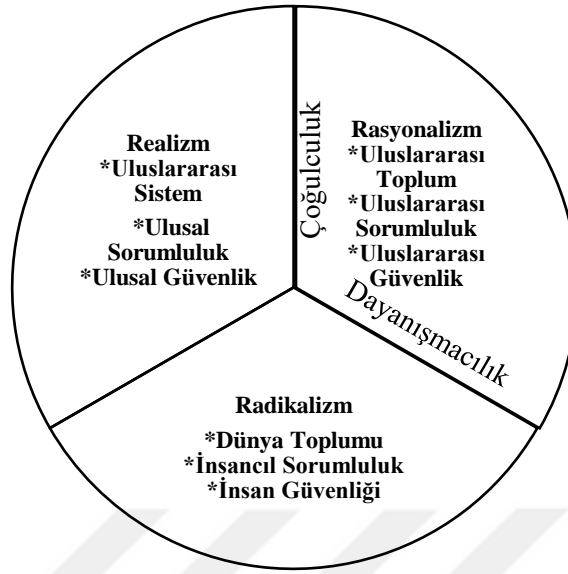
²⁸⁵ Ronfeldt, 1999: 144.

²⁸⁶ Buzan, 2004: 46.

²⁸⁷ Buzan, 2001: 478.

²⁸⁸ Wheeler, 1996: 125-126.

Şekil 2. 1 Uluslararası İlişkilerin Üç Geleneği²⁸⁹

Hem çoğulcular hem de dayanışmacılar uluslararası toplumun, üzerinde uzlaşmış değerler, kurallar ve kurumları içeren bir toplum olduğu ve devlet egemenliği ilkesinin önemi konusunda hemfikirdir. Aralarındaki tartışma uluslararası toplumun doğası, potansiyeli ve kısmen de devletler sistemi içindeki ortak norm, kural ve kurumların var olan (gerçek) ve potansiyel boyutu (kapsamı) üzerinedir ve bu tartışmadaki temel mesele insan hakları ve onunla bağlantılı olarak insancıl müdahale ve Batı'nın dünyanın geri kalanına ilişkin sorumluluğudur.²⁹⁰ İngiliz Okulu'nun temelinde yer alan bu konu ağırlıklı olarak insancıl müdahale ve günümüzde koruma sorumluluğu çerçevesinde ele alınmaktadır.

İnsancıl müdahale; ezilenleri özgürleştirmek, bir başka hükümdarın uyrukları adına, onları baskı ve zulümden kurtarmak için savaşa girişmeyi meşru kabul eden haklı savaş kuramına benzer şekilde bir hükümetin kendi vatandaşlarına yaptığı baskıyı, insan haklarına aykırı tutum ve davranışları ortadan kaldırmak gibi insancıl gerekçelerle gerçekleştirilen müdahaledir. Bull'a göre dayanışmacılık;

adil ve adil olmayan savaşlar arasında net bir ayrıma dayanan Grotiusçu görüşte ve aynı zamanda insancıl müdahale hakkının kendinde temellendiği (...) her bir insan tekinin sahip oldukları haklar doğrultusunda uluslararası hukukun öznesi ve uluslararası toplumun üyesi olduğu varsayımında apaçıktır.²⁹¹

²⁸⁹ Barry Buzan'ın *From International to World Society?* adlı kitabındaki Şekil 1 ve Şekil 2'nin sentezi oluşturulmuştur.

²⁹⁰ Buzan, 2004: 45.

²⁹¹ Linklater, 2009: 131.

İnsan haklarını büyük ölçüde ihlal eden devletlerin meşru egemen olarak görülme hakkını kaybedeceklerini bu nedenle de insan hakları ihlallerini durdurmak için müdahale edecek olan devletleri ahlaken yetkilendirebileceğini ileri sürmektedir.²⁹²

Dayanışmacı doktrine göre uluslararası hukuk altında bireylerin de hak ve ödevleri vardır ve bazı durumlarda bu hak ve ödevlerin uygulanması bir bütün olarak uluslararası toplum için meşru bir endişe olabilir. Devletler tüm insanlığın çıkarlarını korumakla ve insanlığa karşı suçları önlemekle yükümlüdür.²⁹³ Bull'un da belirttiği gibi uluslararası toplumun en baskın ve güçlü aktörleri devletler olmasına rağmen bireyler de uluslararası toplumun doğrudan üyeleridir.²⁹⁴ İnsan haklarının askerî müdahale için meşru bir temel oluşturmaya başlaması, uluslararası hukuk ve bireylerin rolüne yönelik dayanışmacı bakış açısı, analiz için yapıcı bir çerçeve sunmaktadır.²⁹⁵ Bull da daha sonra insancıl müdahale hakkının, eğer uluslararası toplumun ezici çoğunluğu tarafından destekleniyorsa ve kolektif olarak uygulanıyorsa, çoğulcu dünyada da kabul edilebileceğini ileri sürmüştür.²⁹⁶

Vincent devletlerin koruma yeterliliğinden önce temel ahlaki gereklilikleri yerine getirmesi gerektiğini hatta devletlerin sistematik ve büyük ölçekli insan hakları ihlallerine neden oldukları durumlarda uluslararası topluma insancıl müdahale görevi düştüğünü belirtmektedir. Buna göre devletlerin ahlaken bu zulmü durdurmak için güç kullanma yetkisi ve devletler toplumunun harekete geçme görevi bulunmaktadır.²⁹⁷ Wight da insancıl müdahalenin devletlerin insan toplumu için sahip olduğu genel sorumluluk ışığında görülmesi gerektiğini söylemiştir.²⁹⁸

Ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı durumlarda müdahale edilmesi gerekliliğini savunan Nicholas Wheeler bir müdahalenin insancıl sayılabilmesi için, haklı savaş doktrininden alınan, dört gerekliliği sağlaması gerektiğini belirtmiştir. İlki haklı nedendir ve Wheeler haklı nedeni, yüksek insani acil durum olarak da ele almış ve aciliyeti insan ölümlerinin oranları, sayıları üzerinden ele almanın iyi bir yöntem olmadığını savunmuştur. Ayrıca haklı nedeni, tek çözümün dışarıdan birilerinin gelip yaşamları kurtarması olduğu durumlar olarak tanımlamıştır. Fakat bu durumun geç kalmaya neden olabileceğini ileri sürmüştür. İnsanların ölümlerinin ya da yerinden edilmelerinin beklenmesinin tartışmalı boyutunu gündeme taşımış, erken müdahalenin (kurtarmanın) nasıl olabileceğini sormuş ve

²⁹² Wheeler, 2003: 13.

²⁹³ Knudsen, 2000: 19.

²⁹⁴ Bull'dan akt. Knudsen, 2000: 20.

²⁹⁵ Knudsen, 2000: 25. Dayanışmacılığa göre uluslararası hukukun kaynakları doğal hukuku da içermektedir.

²⁹⁶ Bull ve Bull'dan akt. Knudsen, 2000: 17.

²⁹⁷ Wheeler, 2003: 28.

²⁹⁸ Knudsen, 2000: 35.

oluşmak üzere olan bir katliam var ise ölümleri beklemeden müdahale edilebileceğini söylemiştir. İkincisi güç kullanımı son çare olmalıdır. Üçüncüsü orantılılık şartını yerine getirmelidir. Son olarak müdahalenin olumlu sonuçlanma olasılığının yani başarı şansının yüksek olması gerekmektedir.²⁹⁹

Dayanışmacıların savunduğu insan haklarına ilişkin taraflı askerî müdahaleye iki temel itiraz getirilmiştir. İlki realistlerden gelmiş ve insancıl müdahalenin ne zaman meşru olacağı konusunda temel prensipler oluşsa bile kendi ulusal çıkarlarına göre hareket eden devletlerin bu ilkeleri seçici olarak uygulayacağı dolayısıyla sömürüye açık bir yaklaşım olduğu iddia edilmiştir. Buna göre insancıl unsurlar, müdahalenin ne zaman meşru olacağına karar verecek tarafsız bir mekanizmanın yokluğunda devletler tarafından kendi ulusal çıkarları peşinde koştuklarını gizlemekte bahane olarak kullanılabilir. İkinci itiraz ise çoğulculardan gelmiştir. Onlara göre insan haklarıyla ilgili evrensel ilkeler üzerinde uzlaşma sağlanması mümkün değildir ve bu yöndeki bir girişimi empoze etmek yalnızca düzeni bozacaktır.³⁰⁰

Çoğulcu doktrin müdahale etmeme ilkesini özellikle işaret etmektedir. Tonny Brems Knudsen'in bireyin tüm kaderini devlete bırakan görüş olarak ele aldığı çoğulculuğa göre her devlet neyin iyi yaşam olduğuna kendisi karar verebilir.³⁰¹ Çoğulculara göre, egemen devletlerin, bir devletin içinde neyin adaletsizlik veya baskı olarak sayılacağı konusunda ve dolayısıyla insani müdahalenin ne zaman meşru olacağı konusunda hemfikir olmaları mümkün değildir. Çoğulcu doktrinin başlıca değeri uluslararası düzendir. Bireyi koruyan ilkeler uluslararası düzenin savunması değildir. Uluslararası hukukun uygulanmasıyla ilgili olarak çoğulcu yaklaşım eğer bireysel hakların uygulanması için bir mekanizma olmalıysa bu uluslararası düzene minimum zarar verecek şekilde düzenlenmelidir.³⁰²

Müdahale konusuna temkinli yaklaşan çoğulcu yaklaşım, odak noktasına mağdurları değil devletleri almıştır. Bu görüşte insancıl müdahalenin, uluslararası bir uyum sağlanmadığı takdirde uluslararası toplumu zayıflatacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Jackson daha çok kişinin kurtarılacağı hesaplansa dahi müdahalenin zor bir seçim olduğunu; böyle bir kararın ihtiyatlılık sorusunu durdurmayacağını ve durdurulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Devlet insanın ilk görevi bu tarz durumlarda kendi vatandaşını korumaktır. Ancak bunu sağladıktan sonra başkalarını kurtarmayı veya korumayı deneyebilecektir.³⁰³ Jackson'a göre insan haklarının tüm dünyada zorunlu kılınması, çoğulcu uluslararası toplumun dayandığı hoşgörü etiği ve uyum politikaları ile çatışacaktır. Dünya, radikal Kantçıların gördüğünden daha karmaşık ve

²⁹⁹ Wheeler, 2003: 34.

³⁰⁰ Wheeler, 1992: 471.

³⁰¹ Knudsen, 2000: 14.

³⁰² Knudsen, 2000: 16.

³⁰³ Jackson'dan akt. Wheeler, 1992: 481.

çelişkilidir. Her devlet/devlet lideri kendi ulusal çıkarlarını korumakla sorumludur ve bu sorumluluk, bir başka ülkede hükümet veya siyasi askerî bir kesim tarafından sömürülen insanları koruma sorumluluğunun önünde gelmektedir. Uluslararası toplumda bu konuda Kant'tan çok Grotius veya Hobbes'u takip etme eğilimi bulunmaktadır.³⁰⁴

Devletlerin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğu konusunda dayanışmacılarla aynı zeminde buluşan çoğulcular; bir devletin sorumluluğunu yerine getirmede başarısız olduğu durumda BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesiyle askerî operasyon yapılabileceğini, Konsey'in harekete geçmede veya askerî müdahalede başarısız olmasının BM'nin güvenilirliğini sarsacağını ileri sürmektedir.³⁰⁵ Bununla birlikte çoğulculara göre bir devlet içinde değişiklik gerekiyorsa bu barışçıl yollarla, ülke içinde gerçekleştirilmeli ve dışarıdan müdahaleyle buna zorlanmamalıdır. Bu şekilde düzenin altı oyulmadan adalet gerçekleştirilmiş olacaktır.³⁰⁶

Wheeler, daha zengin ve başarılı devletlerin, daha az başarılı olan devletlerdeki kabul edilemez yoksullukla ilgilenme sorumluluğu olduğunu ve bu tür devletlerin yeniden inşasına yardım etmek için, uluslararası hamilik (koruyuculuk) dayatmasının (yükümlülüğünün) gerekli olabileceğini ileri sürerken; Jackson bu sorumluluğun yoksulluğun yaşandığı devletlere ait olduğunu, hamilik uygulamasının hem kullanışsız hem de ahlaki açıdan uygunsuz olduğunu ileri sürmüş, bu yaklaşımın paternalist olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte uluslararası toplumun başarılı üyelerinin, başarısız devletlere finansal ve teknik destek sağlamada insan haklarını korumak, hukukun üstünlüğüne saygı göstermek, demokratik seçimler düzenlemek gibi belirli hedefleri şart olarak sunabileceğini; yalnızca o ülke hükümetinin rızası olduğu durumlarda, uluslararası toplumun herhangi bir devletin pasifize edilmesinde, yeniden inşasında veya geliştirilmesinde yer alabileceğini, etkin bir hükümetin olmadığı ülkelerin bu tür bir yardım almaya hakkı olmadığını eklemiştir.³⁰⁷

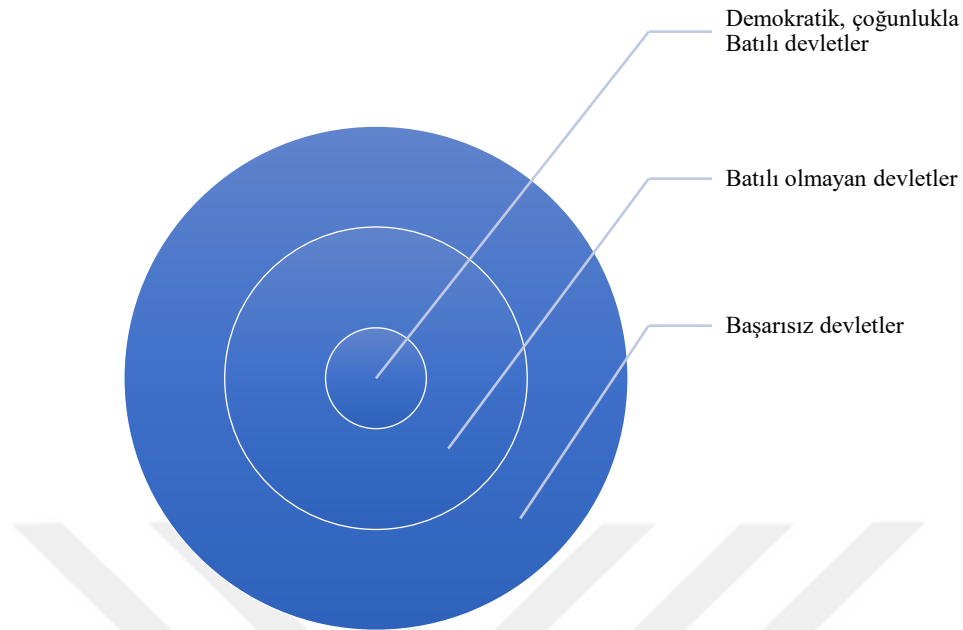
İnsani gerekçelerle müdahalelerin tartışıldığı ve kabul gördüğü dönemde uluslararası toplumun dayanışmacılığa kaydığı iddiası ortaya atılmıştır. Çoğulculara göre uluslararası toplumun dayanışmacılığa kaydığı algısı yanıltıcıdır. Bu durum belirli bölgelerle sınırlıdır ve dayanışmacılıklarının temelinde de ortak kültür ve değerleri bulunmaktadır.

³⁰⁴ Jackson, 2003: 214.

³⁰⁵ Bellamy, 2003: 7.

³⁰⁶ Ukhurgunashvili, 2014.

³⁰⁷ Suganami, 2005: 39.

Şekil 2. 2 İç İç Geçmiş Halkalar Modeli³⁰⁸

Jackson'ın devletleri üçe ayırdığı şemasında en dış çeperde başarısız devletler bulunmakta ve bunların güvenliği (toprak güvenliğiyle sınırlı) çoğunlukla uluslararası toplum tarafından garanti altına alınmaktadır. İkinci kısımda Batılı olmayan devletler yer almaktadır ki güvenlik, ulusal ve uluslararası boyutla sınırlı olup devletlerin ve müttefiklerinin kendilerini koruma ve bölgesel uluslararası düzeni koruma kapasitelerine dayalıdır. Merkezde ise demokratik Batılı veya Batı'nın etkisi altındaki devletler bulunmaktadır. Bu devletlerde ulusal veya uluslararası güvenliğin yanı sıra insan güvenliği de hesaba katılmaktadır. Özetle, Batılı devletlerde ve birbirleriyle olan ilişkilerinde dayanışmacı bir dünya söz konusudur fakat Batı'daki insan güvenliği algısının uluslararası toplumla, uluslararası hukukla veya etikle ya az ilgisi vardır veya hiç yoktur. Ortak kültür, tarihi deneyimler, coğrafi yakınlık, sekülerleşmiş Hristiyan ahlakının mirası, kısaca onları diğer iki çemberden ayıran unsurlarla daha çok ilgisi bulunmaktadır.³⁰⁹ Jackson'a göre uluslararası toplum halen çoğulcudur ve ortak çıkarlarla ilgili olarak kolektif hareket etmezler. Dünyanın bazı bölgelerinde, özellikle Avrupa ve Batı'da, insan hakları ve demokrasiyle bağlantılı olarak daha dayanışmacı özellikler benimseniyor olsa da dünyanın geri kalanında devletler egemenliklerini büyük bir siyasi topluluğa dahil etmekten uzaktırlar ve bu da uluslararası toplumun çoğulcu yapısını göstermektedir.³¹⁰

³⁰⁸ Jackson, 2003: 215.

³⁰⁹ Jackson, 2003: 215.

³¹⁰ Jackson, 2003: 128.

Çoğulcular, eleştirilerine rağmen, insan hakları gerekçesiyle gerçekleştirilen müdahaleyi bütünüyle reddetmemiş ve istisnaları olabileceğini belirtmişlerdir. Onlara göre müdahale etmeme, çoğulcu uluslararası toplumun önleyici ilkesidir, her devletin kendi yargı yetkisini uygulama hakkı vardır ve diğer devletler buna saygı göstermek zorundadır. Müdahale etmeme ilkesini etkisizleştiren üç gerekçe bulunmaktadır:

1. Uluslararası düzen: Ulusal güvenlik veya uluslararası barış ve güvenliğin haklı nedenleri için müdahale gerçekleştirilebilir.
2. Rıza: Müdahale edilecek devletin meşru hükümetinin davetiyle (isteğiyle) gerçekleşmelidir.
3. İnsani gerekçeler: Kendi hükümeti tarafından zulme uğrayan insanları kurtarmak amacıyla gerçekleştirilebilir.

İlk ikisi tüm niyet ve amaçlar için evrensel olarak kabul edilmiştir fakat üçüncüsü hedef ülkenin rızası olmadan gerçekleştiği için tartışmalıdır.³¹¹

Yapılan eleştirilere karşılık dayanışmacılar da BM'nin ilk ve en önemli insani kuruluş olduğu argümanını desteklemek için BM Şartı'nın gerekçesi ile 55. ve 56. maddelerini³¹² vurgulamakta, BM'nin insan hakları ilkelerinin ihlal edildiği durumlarda müdahale etmeme ilkesini tersine çevirecek yasal ve ahlaki görevi/ödevi olduğunu işaret etmekte, kolektif BM eyleminin yokluğunda insan hakları ihlallerini durdurmak için tek tek devletlerin müdahale hakkı olduğunu, nefsi müdafaa ile insancıl müdahalenin, müdahale etmeme ve güç kullanma üzerindeki genel yasağın meşru istisnası olduğunu söylemektedir.³¹³ Dayanışmacılar insani müdahale gibi gelişmelerin, uluslararası toplumun ahlaki sözünü yerine getirmesi ve insan haklarını geliştirmesi için yaşamsal olduğunu ileri sürmektedir.³¹⁴

Müdahalenin meşruluğu konusunda çoğulcu yaklaşım, Vestfalya tipi uluslararası toplumda, uluslararası düzeni yıkmak isteyen güçlere karşı gerçekleştirilecek müdahaleler haricindekilerin yasal olmadığını söylemekte; dayanışmacı yaklaşım ise adaletin unsurları ile

³¹¹ Jackson, 2003: 252-253.

³¹² BM Şartı'nın 55. maddesi: Uluslara arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçıl ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere BM: yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını; ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini; ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini kolaylaştıracaktır. 56. madde: Üyeler, 55. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak için, gerek birlikte gerekse ayrı ayrı, örgütle işbirliği içinde hareket etmeyi yükümlenirler.

³¹³ Wheeler, 1992: 471.

³¹⁴ Bellamy, 2005c: 284.

ilgili anlaşmaların sağlanması ve egemenliğin çözümlenmesi konusunda hemfikir olunan daha yoğun bir uluslararası toplum modeli ile birçok müdahaleyi meşru kılmaktadır.³¹⁵

Önlenebilir hastalıkları, gelir eşitsizliğini ve yol açtığı sorunları, yetersiz beslenmeyi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, çocuk ölümlerini ve bunlar gibi müdahale edilebilecek sorunları güvenlik sorunu olarak ele almayan çoğulcular bir başka devletin sınırları içinde yaşanan kitlesel insan hakları ihlalleri karşısında sessiz kalmayı seçtikleri için dayanışmacılar tarafından eleştirilmektedirler.

Dayanışmacıların eleştirilerine karşılık Jackson insancıl müdahale tartışmasının, insan haklarıyla ilgilenenler ve bunlara duyarsız kalanlar arasında bir tartışma veya insanların acı çekmesini önlemenin en iyi yolunun ne olduğu üzerine bir tartışma olmadığını belirtmiştir. Bu tartışma, uluslararası toplumun temel ilkeleriyle ilgilidir. Uluslararası adaleti koruma ve izleme konumundaki devletlerin bunu mümkün olan her zaman ve her yerde yapma sorumluluğunun yanı sıra uluslararası düzen ve istikrar, uluslararası barış ve güvenlik gibi değerleri feda etmemek ve hatta tehlikeye atmamak gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. Çoğulculara göre uluslararası istikrar ve büyük güçlerin birliği, azınlık haklarından ve bir başka ülkedeki insanları korumaktan daha önceliklidir. Uluslararası barış ve güvenlik tehlikeye girdiğinde veya devletler savaşa girdiğinde insancıl değerler de tehdit altındadır. Jackson'a göre insan hakları ve insani yardım eylemleri çoğulcu çerçevenin dışında hiçbir gerçekliğe sahip değildir ve dayanışmacılık açıkça çoğulculuğa bağımlıdır.³¹⁶ Devlet güvenliğinin insan güvenliğinin önünde tutulduğu çoğulcu yaklaşıma egemen devlet modelinin vaatlerini yerine getirmediği eleştirisi yapılmakta, müdahale etmeme ilkesinin devletçi elitlerin kendi halkına uyguladığı şiddetin cezasız kalmasına olanak tanıdığı ifade edilmektedir.³¹⁷

Dayanışmacıların üzerinde durduğu değerler (insan haklarının korunması ve güvence altına alınması gibi) çoğulcular tarafından tamamen reddedilmemektedir. Hidemi Suganami'nin de belirttiği gibi Bull'un şiddetin sınırlanması, mülkiyet hakları ve sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilmesi gibi temel insan ihtiyaçlarını içinde barındıran çoğulculuk yaklaşımının özünde dayanışmacılık bulunmaktadır.³¹⁸

Tartışmanın insan haklarıyla daraltılması, dayanışmacılığın tüm anlayışını güçsüzleştirmekte ve uluslararası toplumu gerçekte olduğundan daha az dayanışmacı göstermektedir. Dayanışmacılık ve çoğulculuk arasındaki durumu da dengesizleştirmekte,

³¹⁵ Buzan, 2001: 487. Wheeler'a göre devletler, kendi vatandaşlarının yaşamlarını tehlikeye attıklarında egemenliklerini fiilen kaybetmektedir. Wheeler, 2003: 12-3.

³¹⁶ Jackson, 2003: 291.

³¹⁷ Dunne, 2015: 61.

³¹⁸ Suganami, 2010: 26.

çoğulculuğun olduğundan daha güçlü ve dayanışmacılığın daha güçsüz görünmesine neden olmaktadır.³¹⁹

Sonuç olarak düzenin mi yoksa adaletin mi öncelikli olduğu konusunda yürütülen tartışmada düzenin sürdürülmesinin birincil, adaletin sağlanmasının ise ikincil derecede önem taşıdığını ileri süren çoğulcular devletlerin yalnızca asgari düzeyde uzlaşma sağlayabileceğini; heterojen yapısı nedeniyle evrensel bir adalet anlayışı üzerinde anlaşmanın mümkün olmayacağını; insani gerekçelerle gerçekleştirilecek olan müdahalelerin temelde ülkelerin ulusal çıkarlarıyla sınırlı olacağını bu nedenle de olaylar arasında seçici davranacaklarını; insancıl müdahale veya koruma sorumluluğu gibi yaklaşımların suistimale açık olduğunu; devletlerin bir başka devlet içinde yaşanan ağır insan hakları ihlallerini durdurmak için, öncelikli sorumluluğu olan kendi vatandaşlarının (askerlerin) güvenliklerini tehlikeye atmaması gerektiğini; daha dayanışmacı bir uluslararası toplumun uluslararası düzenin varlığını riske atacağını vurgulamaktadır. Devletlerle birlikte insanları da merkezine alan ve adalet üzerinde uluslararası toplumun temel norm ve kurallar etrafında hareket edebileceğini iddia eden dayanışmacılara göre insanlar uluslararası toplumun nesnelere değil öznelere; adaletin sağlanması birincil önem taşımaktadır ve her devletin bir başka yerde yaşanan vahşet suçlarına karşı harekete geçme, başka ülke vatandaşlarını koruma görevi bulunmaktadır.

2.4. Uluslararası Toplumun Kurumları

İngiliz Okulu içindeki çoğulculuk – dayanışmacılık tartışması uluslararası toplumun kurumlarının ne olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Uluslararası toplumun, çoğulcu – dayanışmacı yelpazesinin neresinde yer alacağı ve ne tür kurumlara sahip olduğu veya herhangi bir kurumu nasıl yorumlayacağı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.³²⁰ Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde uluslararası toplumda kurumların ne anlama geldiğinden ve öneminden, kurumları farklı ele alan İngiliz Okulu teorisyenlerinden söz edilecek ve son olarak Bull'un ele aldığı kurumlar üzerinde durulacaktır.

Kurum denildiğinde ortak hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik şekillenen bir takım alışkanlık ve uygulamalar işaret edilmektedir. Söz konusu kurumlar devletleri, uluslararası toplumun siyasi işlevlerini yerine getirmedeki merkezi rollerinden alıkoymamakta veya uluslararası sistemde vekil bir merkezi otorite işlevi görmemektedir. Daha ziyade devletler

³¹⁹ Gonzalez-Pelaez ve Buzan, 2003: 336-337. Buzan ve Gonzalez ekonomik boyutun da ele alınması gerektiğini; bunun, uluslararası ve dünya toplumları arasındaki ilişkiyi açıklamayı da kolaylaştıracağını söylemiştir.

³²⁰ Buzan, 2004: 161.

arasındaki siyasi işlevlerin icrasında işbirliğinin (ifadesi ve bu işbirliğinin) sürdürülmesi için birer araçlardır.³²¹

Krasner kurumları, kendi çıkarlarını artırmak için aktörler tarafından yaratılan normlara ve kurallara ilişkin resmi ya da gayri resmi yapılar, James March ve Johan Olsen belirli durumlarda belirli aktör grupları için uygun davranışları tanımlayan kural ve uygulamalar toplamı şeklinde tanımlamış, John Searle ise kurumların – fiziksel özelliklerinden bağımsız olarak – sosyal işlevi ve varlıklarının tanınmasıyla meydana geldiğini ileri sürmüştür.³²² İngiliz Okulu'nun kurum anlayışı Searle'ninkine yakındır ve Okul üyeleri kurumların net bir tanımını yapmak yerine onlar üzerine tartışmayı, önemleri ve işlevleri üzerinde durmayı tercih etmişlerdir. İngiliz Okulu “bir toplum ya da camiada tesis edilmiş gelenek, hukuk veya ilişki biçimi” şeklinde ifade edilen kurum tanımına daha yakın konumda yer almaktadır. Buzan'a göre kurumlar, bir toplum içinde evrilmiş olan uzun ömürlü sosyal uygulamalardır.³²³

İngiliz Okulu teorisi açısından ayrı bir öneme sahip olan kurumlar teorii ana akım, rasyonalist, neo-liberal kurumsalcılık ve rejim çalışmalarından ayıran ana unsurlardan biridir. Kurumlar, uluslararası toplumun asli içeriğini ayrıntılarıyla açıklamakta ve İngiliz Okulu düşünürlerinin uluslararası ilişkilerde düzenle neyi kastettiklerini temellendirmektedir.³²⁴ Bununla birlikte teorinin ana konularından biri olan uluslararası toplum kurumlarının ne olduğu konusunda Okul'un üyeleri arasında tam bir uyum bulunmamaktadır.

Tablo 2. 2 Farklı düşünülere göre uluslararası toplum kurumları³²⁵

Wight	Bull	Mayall ^b	Holsti ^c	James	Jackson
Dini yerler ve günler					
Hükümlerlik ilkeleri					
Ticaret			Ticaret (P)		
Diplomasi	Diplomasi	Diplomasi (I)	Diplomasi (P)	Diplomasi	Diplomasi
İttifak					
Teminat					
Savaş	Savaş		Savaş(P)	Savaş	Savaş
Tarafsızlık					
Arabuluculuk					
Güç dengesi	Güç dengesi	Güç dengesi (I)			
	Büyük güç yönetimi				
Uluslararası hukuk	Uluslararası hukuk	<u>Uluslararası hukuk</u> (I)	Uluslararası hukuk (F)	Uluslararası hukuk	Uluslararası hukuk
Egemenlik	<u>Devlet</u>	Egemenlik (P)	<u>Egemenlik</u> (F) Ülkesellik (F)	<u>Egemenlik</u> Siyasal sınırlar	<u>Egemenlik</u>

³²¹ Buzan, 2006: 78.

³²² Krasner, March ve Olsen, Searle'den akt. Buzan, 2004: 166; Buzan, 2006: 76-77.

³²³ Buzan, 2015: 15-16. Birincil kurumlar uluslararası toplumun üyeleri arasındaki ortak kimlikle ilgilidir ve kurucu işlevi bulunmaktadır. İkincil kurumlar ise belirli işlevsel amaçlara hizmet etmesi için devletler tarafından bilinçli olarak düzenlenmiş hükümetler arası oluşumlardır.

³²⁴ Buzan, 2004: 161. Kurumları merkezine alan İngiliz Okulu ve Rejim Teorisi arasındaki farklar için bkz. Buzan, 2004: 161-162.

³²⁵ Buzan, 2006: 86.

Toprak bütünlüğü (P) Müdahale etmeme (P) Kendi kaderini tayin (P) Ayrımcılık yapmama (P) İnsan hakları (P) Milliyetçilik (P)	Kolonyalizm (P)	Kolonyalizm
---	-----------------	-------------

^a Altı çizili sözcükler yazarın bir kurumu ilke veya temel veya esas olarak tanımladıkları.

^b Mayall için (I) kurum, (P) ilke

^c Holsti için (F) kurucu kurumlar, (P) prosedürel kurum

Bir bütün olarak ele almamasına rağmen farklı eserlerinde kurumlar üzerinde duran Wight kurumların “bireyler veya gruplar arasındaki ilişkileri yöneten tanınmış ve kurulu kullanımlar” olduğu tanımı üzerinde durmuş ve uluslararası toplumun gerçekten bir toplum olduğunu gösteren en önemli kanıtlardan birinin kurumların varlığı olduğunu ileri sürmüştür.³²⁶ Wight’a göre kurumlar uluslararası toplumun doğasına uygundur, dolayısıyla bir uluslararası toplumdaki diğerine farklılık gösterebilmektedir.³²⁷ Örneğin *Systems of States* adlı kitabında panhellenik kurumlar (Yunan kültürü ile ilgili) olan Helen tapınak ve festivallerini, uluslararası hukuku, üstünlükler ve güç dengesini, diplomatik sistem ve uluslararası kamuoyunu;³²⁸ ilk olarak 15. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan modern devletler sisteminde ise egemen devletleri, karşılıklı tanımayı, büyük güçleri, düzenli iletişim aracını, uluslararası hukuk ve güç dengesini o dönemki kurumlar arasında saymıştır.³²⁹ *Power Politics* adlı eserinde uluslararası toplumun kurumlarının diplomasi, ittifaklar, garantiler, savaş ve tarafsızlık olduğunu ifade etmiş,³³⁰ benzer şekilde *The Three Traditions*’ta da müzakere için diplomasiyi, ortak çıkar için ittifakları, karşılıklı yükümlülükler için garantileri, küçük farklılıklar için arabuluculuğu, uluslararası toplumun üyelerinin bağımsızlığı için güç dengesini ve farklılıklar için son çare olarak savaş kurumları arasında değerlendirmiştir.³³¹

Jackson ise güç dengesi ve büyük güçler dengesini kurumlara dahil etmemiş; diplomasi, uluslararası hukuk, savaş, egemenlik ve kolonyalizm üzerinde durmuş; modern uluslararası toplumun zaman içinde değişen düşünce ve koşullara göre norm ve kurumlarının yeniden tanımlandığını vurgulamıştır. Buna göre önceden var olan kurum ve pratiklerden meydana gelen Avrupa devletler toplumunun kurumları diplomasi ve uluslararası konferanslar ile savaş

³²⁶ Wight ve Porter, 1992: 140. Kurumların olduğu yerde toplum vardır.

³²⁷ Wight, 1995: 111.

³²⁸ Wight, 1977: 47-72.

³²⁹ Wight, 1977: 15.

³³⁰ Wight, 1995: 111.

³³¹ Wight ve Porter, 1992: 141. Buzan bunlara ek olarak dini mekân ve festivalleri, ticareti, tarafsızlığı, egemenliği ve hükümlerlik ilkelerini de Wight’ın ileri sürdüğü kurumlar arasında ele almıştır. Buzan, 2006: 86.

ve kavimler hukuku iken³³²; modern devletler toplumunun kurumları ise diplomasi, uluslararası hukuk, savaş, egemenlik ve kolonyalizmdir.³³³

Bull'a göre her toplum, kuralları etkin/etkili hale getirebilecek birtakım kurumlara ihtiyaç duymakta ve bu kurumların da en az sekiz işlevi yerine getirmesi gerekmektedir: yapmak, iletişim kurmak, yönetmek, yorumlamak, uygulamak, meşrulaştırmak, uyarlamak ve kuralları korumak.³³⁴ Kurumların sabit olmadıklarını ve değişebileceklerini ileri süren Bull, hükümetlerarası kuruluşlara uluslararası toplumun kurumları arasında yer vermemiş; yalnızca güç dengesi, büyük güçlerin yönetimi, diplomasi, uluslararası hukuk ve savaş üzerinde durmuştur.

Uluslararası toplumda düzenin sürdürülmesi birtakım ortak çıkarlar, kurallar ve kurumlara bağlıdır. Toplumsal yaşamın temel amaçları içinde ortak çıkarlar, kendi başına bu amaçların gerçekleştirilmesinde hangi davranışın uygun olacağı konusunda yeterli değildir ve bunun sağlanması için kurallar, kuralların etkinleştirilmesi için de kurumlar gerekmektedir. Bull uluslararası düzenin sağlanmasında rol oynayan üç kurallar bileşeni/üç kural düzeyi tanımlamıştır. İlki, devletler toplumu düşüncesini tanımlayan temel ve kurucu normatif ilkelerdir. İkincisi ise bir arada yaşama kurallarıdır ki bunlar şiddetin sınırlanması, ahde vefa ve egemenliğe saygıdır (mülkiyet hakları). Üçüncüsü de işbirliği kurallarıdır.³³⁵ Buzan'a göre Bull'un çoğulculuğa olan bağlılığından ayrılmayan kurumlar konusundaki duruşu şiddete karşı güvenlik, anlaşmalara uyma ve mülkiyet haklarıyla ilgili olan bir arada yaşama kurallarına dayanan toplum teorisinde yatmaktadır.³³⁶ Buna göre güç dengesi, savaş ve büyük güçlerin rolü sistemin şiddete nasıl sınırlamalar getireceğiyle; diplomasi ve uluslararası hukuk da iletişim, müzakere ve anlaşmaların kutsallığıyla ilgilidir.³³⁷

Bull, devletlerin hak ve ödevlerine bağlı birbiriyle ilişkili altı rol tanımlamıştır. Bu roller uluslararası toplumun kurumları arasında yer verdiği güç dengesi ve büyük güçler yönetimiyle de yakından ilgilidir³³⁸:

1. Merkezi veya kapsayıcı güç dengesini koruma görevleri bulunmaktadır.
2. Davranışlarının diğer devletler için kriz yaratmayacağını garanti altına almaya çalışmalıdır.

³³² Jackson, 2003: 11.

³³³ Buzan, 2004: 171.

³³⁴ Bull, 2002: 54. Bu işlevler eksiksiz değildir. Ayrıca hepsi bir kuralın etkililiği için gerekli olmayabilir.

³³⁵ Bull, 2002: 65-68.

³³⁶ Buzan, 2006: 80; Buzan, 2004: 169. Buzan'a göre bu durum hem kurumların çoğulcu yapısını hem de egemenliğe bunlar arasında yer verilmeyişini açıklamaktadır.

³³⁷ Buzan, 2006: 81-2.

³³⁸ Little, 2006: 110.

3. Mümkin olduğunca savaştan kaçınmalı, girdikleri durumda da kapsamını daraltmalıdırlar.
4. Baskın oldukları bölgelerde kontrol sağlamaya gönüllü olmalıdırlar.
5. Uluslararası toplumun genişlemesi fırsatı doğduğunda, etki alanları oluşturmaya istekli olmalıdırlar.
6. Uluslararası toplumda ortak politikaları teşvik etmek için işbirliği yapmaya istekli olmalıdırlar.

Çalışmada Bull'un ele aldığı kurumların incelenme nedeni temel olarak – Murat Demirel'in de özetlediği gibi – Bull'un uluslararası toplum ile sistemi belirgin çizgilerle ayırmış, İngiliz Okulu kuramının özüne uygun olarak kapsayıcı bir orta yol yapılanması sunmuş ve kurum tartışmasını sistematik olarak disiplinde merkezi bir yere taşımış olmasıdır.³³⁹ Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki bölümünde birbirleriyle bağlantılı olan güç dengesi, büyük güçlerin yönetimi, diplomasi, uluslararası hukuk ve savaş ele alınacaktır.

2.4.1. Güç Dengesi

Güç dengesi, bir devletin diğerlerine bütünüyle üstünlük kuramadığı durumu ve yalnızca askerî gücü değil, ekonomik ve teknolojik güç gibi dünya politikasındaki diğer güçleri de ifade etmektedir.³⁴⁰

Butterfield güç dengesini Newton'un kütle çekim yasasına benzetmiş ve güçlerin (kütlesi olan cisimlerin) birbirlerine uyguladıkları zıt yönlü kuvvetle dengeleneceklerini ileri sürmüştür.³⁴¹

Wight uluslararası politika içinde kullanılan birbirinden farklı güç dengesi tanımları olduğunu fakat denge metaforunun uluslararası politikaya uygulanmasının eşit güç dağılımı anlamına geldiğini, hiçbir gücün diğerlerini tehlikeye atabilecek kadar baskın gelemediği bir durum olduğunu ifade etmiştir.³⁴²

Bull'un güç dengesi tanımı ise Vattel'e dayanmaktadır. Vattel güç dengesini “hiçbir gücün baskın olmadığı ve diğerleri üzerinde baskı kurmadığı (diğerleri için hukuk kuralları koymadığı) bir durum” olarak nitelendirmektedir. Bu tanımın en önemli noktası gücün devlet

³³⁹ Demirel, 2017: 78-9. Demirel bu noktada Bull'un uluslararası toplum yaklaşımının; uluslararası ilişkiler literatürünün savaş-barış, egemenlik hakkı-iç işlerine müdahale gibi çıkmazlardan sıyrılması için de orta yol sunduğunu eklemiştir. Bull uluslararası toplum yaklaşımıyla, devletler sistemi ve dünya toplumu arasında bir orta yol sunmaktadır. Bunun yanı sıra devletler sistemi ve uluslararası toplumun modern dünyada bir arada var olabildiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Wight ve Bull'un ele aldığı, orta yolcu uluslararası toplum yaklaşımları üzerine bkz. Vollerthun, 1992.

³⁴⁰ Bull, 2002: 97. Bull askerî gücün ekonomik güçten ayrılması gerektiğini, her birinin kendi alanı içinde değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmektedir.

³⁴¹ Butterfield, 1966: 132.

³⁴² Wight, 1966b: 151.

içindeki dağılımı ile devletler arasındaki dağılımı arasındaki keskin ayrımı vurgulamasıdır. Bu bakış açısına göre güç dengesi anarşiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, güç dengesi herhangi bir siyasi arenada kapsayıcı otoritenin olmadığı bir kurumu işaret etmektedir.³⁴³ Her devlet kendi özerkliğini korumak istemektedir. Tüm devletlerin, diğer birimlerin özerkliklerini ortadan kaldıracak bir gücün oluşumunu engellemek gibi ortak çıkarları bulunmakta ve bu da kurumsallaşmış güç dengesini gerektirmektedir.³⁴⁴

Bull'a göre güç dengesinin varlığı uluslararası toplumla ilintilidir. Bull – yapısal realistlerden farklı olarak – uluslararası toplumda güç dengesinin güvenilir bir şekilde korunabileceğini fakat uluslararası sistemde güç dengesinin oluşturulabileceğinin bir kanıtı olmadığını ileri sürmektedir.³⁴⁵

Bull güç dengesini tanımlarken basit – karmaşık, genel – yerel, öznel – nesnel, geçici – zoraki güç dengelerinden de söz etmiş, ağırlıklı olarak genel ve yerel güç dengeleri üzerinde durmuştur. Buna göre genel güç dengesi bir bütün olarak uluslararası sistemde baskın bir gücün olmamasını; yerel güç dengesi ise belirli bir bölgede denge kurulmasını ifade etmektedir.³⁴⁶

Uluslararası düzenin sağlanmasının önemli unsurlarından biri olan güç dengesinin sürdürülmesinin modern devletler sistemi içinde tarihi üç işlevi yerine getirdiği söylenebilmektedir:

1. Uluslararası sistem içinde genel bir güç dengesinin varlığı, sistemin küresel bir imparatorluğa dönüşmesini engellemeye yardımcı olmuştur.
2. Yerel güç dengesinin varlığı belirli bölgelerdeki devletlerin egemenliklerini, yerel düzeyde baskın olan devletlerin tahakkümünden korumuştur.
3. Hem genel hem de yerel güç dengesi, uluslararası düzenin dayandığı diğer kurumların faaliyet gösterebilecekleri koşulları sağlamaya yardımcı olmuştur.³⁴⁷

Tüm kurumların birbirlerine bağlı olduğunu ileri süren Bull aynı zamanda, yalnızca kazara veya tesadüfen ortaya çıkan güç dengesi kurumu olmadan diğer kurumların bekalarının tehlikeye gireceğini ileri sürmüştür.³⁴⁸ Bununla birlikte güç dengesinin varlığının uluslararası hukukun işleyişinin vazgeçilmez bir şartı olması, dengenin sağlanması için sık sık uluslararası hukukun ihlalini gerektirmesi güç dengesi ilkesinin paradoksunu oluşturmaktadır. Baskın olan devletin, hukuk kurallarını göz ardı etmeye yönlendirebileceği durumlar olduğu açıktır. Vattel'in belirttiği gibi baskın konumdaki devlet diğer devletlere yasa koyma pozisyonundadır

³⁴³ Little, 2006: 101.

³⁴⁴ Little, 2006: 101.

³⁴⁵ Little, 2006: 104.

³⁴⁶ Bull, 2002: 97-100.

³⁴⁷ Bull, 2002: 102, 111-112.

³⁴⁸ Little, 2006: 97.

ve bir devletin baskın olduğu yerde, karşılık vereceklerinden korkmadan diğer devletlerin haklarını göz ardı etme durumu ortaya çıkabilmektedir.³⁴⁹

Güç dengesinin en temel görevi barışı korumak değil, devletler sisteminin kendisini korumaktır. Bu nedenle de güç dengesinin kurulma girişimleri her zaman barışın korunmasıyla sonuçlanmamaktadır. Dominant bir gücün denetlenmesi güç dengesinin korunması, devletin hukuk kurallarını ihlal edip etmediğine bakılmaksızın, bir başka devletin saldırı gücüne karşılık olarak güç kullanımını veya güç kullanma tehdidini gerektirmektedir.³⁵⁰

Sonuç olarak uluslararası toplumda düzenin korunması ve sürdürülmesi, devletlerin birbirlerini denetleyebilecekleri güç dengesini gerektirmektedir.

2.4.2. Büyük Güçler Yönetimi

Büyük güçler, birbirleriyle rekabet edebilen iki veya daha fazla güçten oluşan, üyelik kuralları olan bir kulüptür. Bu kulübün üyeleri askerî güç açısından ilk sıralarda yer almakta ve birbirleriyle kıyaslanabilir durumda bulunmaktadır.

Büyük güç olarak tanımlanan devletler; diğer devletler, kendi halkları ve liderleri tarafından özel hak ve görevlere sahip olduğu düşünülen güçlerdir ve hangi devletlerin büyük güç olarak tanımlanacağına karar verilirken kıyaslanabilir statü ve askerî güç alanında ilk sıralarda yer almalarına bakılmaktadır.³⁵¹ Uluslararası toplum Batı Avrupa'dan tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişlerken, 1914 öncesinde sekiz güçten oluşan büyük güçler kulübünün sayısında istikrarlı bir azalma meydana gelmiş ve güç dengesinin alanı genişlerken, belirleyicilerin sayısı azalmıştır.³⁵² Sonuç olarak baskın tek bir gücü dengeleyecek birimlerin yokluğu o gücün tüm devletler üzerinde tahakküm kurma riskini doğuracağı, güç dengesini ortadan kaldıracağı ve uluslararası toplumun varlığını tehdit edeceği için dengeyi sağlayabilecek iki veya daha fazla güce ihtiyaç duyulmaktadır.

Devletler, hukuk önünde eşit olmakla birlikte güç açısından eşit konumda değildir ve büyük güçlerin uluslararası düzene katkısı bu güç eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır.³⁵³ Büyük güçler uluslararası düzenin sürdürülmesine birbirleriyle olan ilişkilerini yöneterek ve üstünlüklerini kullanarak katkı sağlamaktadır. Büyük güçler birbirleriyle olan ilişkilerini uluslararası düzenin çıkarları çerçevesinde; genel güç dengesini koruyarak, aralarındaki krizleri kontrol ederek veya durdurarak ve birbirleri arasında çıkabilecek savaşları sınırlayarak veya kontrol altında tutarak yönetmektedirler. Uluslararası toplumun geri kalanıyla olan ilişkilerinde

³⁴⁹ Bull, 2002: 104.

³⁵⁰ Bull, 2002: 103-105.

³⁵¹ Bull, 2002: 196.

³⁵² Wight, 1966b: 167.

³⁵³ Bull, 2002: 199.

üstünlüklerinden şu şekilde faydalanmaktadırlar: yerel üstünlüklerinden tek taraflı olarak yararlanarak, birbirlerinin etki alanına saygı konusunda uzlaşarak, ortak hareket ederek.³⁵⁴ Büyük güçler kurumunun meşruiyeti, bu özelliklerini ne kadar kabullendirebileceğine dayanmaktadır. Baskın rollerini meşrulaştırmak için büyük güçlerin görevlerini kabul etmeleri gerekmektedir.³⁵⁵

Genel dengeyi korumak, krizlerden kaçınmak ve onları durdurmak gibi iki temel işlevi bulunan büyük güçler aslında, küçük güçlere benzer şekilde, düzen yerine düzensizliği teşvik edecek şekilde davranmakta; onu korumak yerine daha çok genel dengeyi bozmayı amaçlamakta; onları kontrol etmek yerine krizleri kışkırtmakta ve savaşları sınırlamak yerine onları kazanmak istemektedirler.³⁵⁶ Büyük güçler tarafından sürdürülen uluslararası düzen tüm devletlere eşit adalet sağlamamaktadır.³⁵⁷ Bunlara ek olarak Shunji Cui ve Buzan büyük güçlerin görevlerini örneklendirerek şu şekilde sıralamıştır:

1. Genel güç dengesini korumak. *Örnek:* I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun müzakere sonucu paylaşılması ve ABD – Sovyetler Birliği silah kontrol anlaşmaları.
2. Merkez krizleri önlemek veya kontrol altına almak. *Örnek:* güven artırıcı önlemler, Küba füze krizi zamanı ABD – Sovyetler Birliği diplomasisi.
3. Savaşları sınırlamak veya kontrol altına almak. *Örnek:* silah kontrol anlaşmaları.
4. Bölgesel düzeni sağlamak için yerel üstünlüklerden yararlanmak. *Örnek:* Monroe Doktrini, Japonya'nın Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı.
5. Birbirlerinin etki alanlarına saygı duymak. *Örnek:* Portekiz ve İspanya arasındaki Tordesillas ve Zaragoza Anlaşmaları, 1948 sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki tutumu.
6. Ortak harekete geçmek. *Örnek:* nükleer silahlanmanın sınırlandırılması için kolektif önlemler, Somali'deki korsanlık karşıtı operasyonlar.³⁵⁸

Büyük güçler uluslararası toplumun varlığıyla sınırlanmakta ve toplumun yeniden üretilmesine yardımcı olmaktadır. Bull, varsayımsal bir uluslararası sistemde büyük güçlerin olamayacağını çünkü büyük güç olmanın gerektirdiği hak ve ödevlerin uluslararası toplumun varlığını gerektirdiğini iddia etmektedir. Bu nedenle söz konusu hak ve ödevleri reddeden ve uluslararası toplumu alaşağı etmeyi amaçlayan Nazi Almanyası'nı büyük güç statüsünde ele almamaktadır.³⁵⁹

Büyük güçler yönetiminin güç dengesi ile olan ilişkisi uluslararası düzen açısından da önemlidir. Bull'un analizi ortaya çıkarmaktadır ki kurumsallaşmış büyük güçlerin yokluğunda

³⁵⁴ Bull, 2002: 200.

³⁵⁵ Dunne ve Wheeler, 2004: 96.

³⁵⁶ Bull, 2002: 201.

³⁵⁷ Bull, 2002: 220.

³⁵⁸ Cui ve Buzan, 2016: 23

³⁵⁹ Bull'dan akt. Little, 2006: 110.

güç dengesinin ortaya çıkması veya sürdürülebilir olması mümkün değildir. Aynı şekilde güç dengesinin yokluğunda da diğer kurumların bekası tehlikeye düşecektir.³⁶⁰ Güç dengesi ve büyük güçlerin ittifakı uluslararası güvenliğin de iki önemli unsurudur. Güç dengesi hegemon devlet, dünya imparatorluğu veya dünya hükümetinin oluşmasına karşı çoğulculuğun değerlerini ve devletler toplumunu korurken, büyük güçler de uluslararası barış ve güvenlik için işbirliği yapmaktadır.³⁶¹

Son olarak büyük güçler yönetiminde Bull'un üzerinde pek durmadığı devlet insanların etkisi konusunda Jackson, devlet insanlarına özellikle de büyük güçlerin yöneticilerine özel ilgi göstermektedir. Bu yaklaşıma göre büyük güçler büyük sorumluluklar getirmekte ve dünya ekonomisini düzeltmek, uluslararası barış ve güvenliği yeniden inşa etmek veya sağlamak için çağırılabilirler.³⁶²

2.4.3. Diplomasi

Diplomasi; dünya politikasında barışçıl yollarla, resmi temsilciler tarafından devletler ve diğer aktörler arasında yürütülen ilişkilerin idaresidir. Savaşın da uluslararası ilişkilerin resmi temsilciler tarafından yürütülmesinin bir örneği olması benzerlik sağlasa da diplomatların askerlerden farklı olarak kendilerini barışçıl yollarla sınırlaması iki kavramı birbirinden ayırmaktadır.³⁶³ Diplomatik sistemin uluslararası toplumun asli unsuru olduğunu ileri süren Wight'a göre diplomasi güçler arası iletişim sistemi ve sanatıdır.³⁶⁴

Diplomasi devletlerin ikili veya çok taraflı ilişkilerini, dış politika oluşum sürecini ve onların uygulanışını içermekte, geçici veya kurumsallaşmış olabilmekte ve iki veya daha fazla devletin etkileşime girdiği bir uluslararası sistemi gerektirmektedir. Bununla birlikte kurumsallaşmış diplomasinin çağdaş biçimi yalnızca uluslararası sistemin değil aynı zamanda uluslararası toplumun varlığına da ihtiyaç duymaktadır.³⁶⁵ İletişim olmadan ittifak ve ticaret olmayacağı, yalnızca kayıtsızlık ve çatışma olacağı için devletler bilinçli olarak iletişim kurma çabası içine girmektedir. Bull'a göre diplomasi devletler arası mesaj alışverişinden fazlasıdır. Uluslararası toplumun bütünlüğünü koruyan bir kurum olan diplomasi uluslararası toplumu şekillendirirken uluslararası toplum da diplomasinin nasıl işleyeceğini etkilemektedir.³⁶⁶

³⁶⁰ Little, 2006: 97.

³⁶¹ Jackson, 2003: 202.

³⁶² Jackson, 2003: 140. Jackson'a göre uluslararası toplumun çoğulcu yapısı devlet yöneticilerinin sorumluluklarını şekillendirmekte ve onları şarta bağlamaktadır. Uluslararası çoğulculuk, büyük güçlerin sorumluluğunu da azaltmakta ve planlı olarak bunu hedeflemekte fakat onu ortadan kaldırmak gibi bir amaç gütmemektedir. Dolayısıyla büyük güçler halen yaptıkları ve yapabilecekleri şeylerden sorumludur.

³⁶³ Bull, 2002: 156-157.

³⁶⁴ Butterfield ve Wight, 1966: 11-12; Wight'tan akt. Paul Sharp, 2003: 859.

³⁶⁵ Bull, 2002: 158-161.

³⁶⁶ Temperley, 2013.

Diplomasi, devletlerin veya diğer siyasi oluşumların farklı çıkarları gözettikleri fakat aynı zamanda bazı ortak çıkarlara da sahip oldukları bir faaliyettir.³⁶⁷

Diplomasi, uluslararası düzenin sağlanmasında önemli rol oynamakta, devletler arası ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Diplomasinin düzenle olan ilişkisi/işlevleri şu şekilde sıralanabilmektedir:

1. Dünya politikasında devlet liderleri ve diğer oluşumlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmaktadır. İletişim olmadan, uluslararası toplum ve uluslararası sistemin varlığı mümkün değildir.
2. Anlaşmaları müzakere etmektedir. Anlaşmaların müzakeresi olmadan uluslararası ilişkiler kısa süreli ve siyasi topluluklar arası düşmanca karşılaşmalar şeklinde olacaktır.
3. Yabancı ülkeler hakkında istihbarat veya bilgi toplamaktadır.
4. Uluslararası ilişkilerdeki anlaşmazlıkların etkilerini minimize etme /azaltma etkisi bulunmaktadır.
5. Devletler toplumunun varlığını simgeleştirme işlevini yerine getirmektedir.³⁶⁸

Uluslararası düzenle olan ilişkisi dışında diplomasinin uluslararası hukukla da arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Diplomasinin yokluğunda devletler arasında iletişim kurulamayacağı için uluslararası hukukun varlığından söz etmek mümkün olmayacaktır. Ayrıca diplomasinin anlaşmaları müzakere etme işlevi de yine uluslararası hukuk kurumuyla bağlantılıdır.³⁶⁹

Müzakere, toplumsal kurallar, değerler ve normların anlamı, uluslararası düzenin korunması ve sürdürülmesi açısından diplomasi uluslararası toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Bull'a göre her biri farklı değerleri, endişeleri, önyargıları, hassasiyetleri olan devletler bir araya geldiklerinde çeşitli anlaşmazlıklar yaşayabilmektedir ve bu anlaşmazlıkları en aza indirme görevi de diplomasidedir. Diplomasi uluslararası toplumun, onunla ilgili kuralların, normların ve beklentilerin somut bir hatırlatıcısıdır.³⁷⁰

2.4.4. Uluslararası Hukuk

Uluslararası hukuk, dünya politikasında devletleri ve diğer aktörleri birbirleriyle olan ilişkilerinde bağlayan kurallar bütünüdür³⁷¹ ve devletler ortak kural ve normların kendilerini bağladığını kabul etmektedir.

³⁶⁷ Bull, 2002: 170.

³⁶⁸ Bull, 2002: 163-166.

³⁶⁹ Bull'dan akt. Tepeciklioğlu, 2009: 183.

³⁷⁰ Temperley, 2013.

³⁷¹ Bull, 2002: 122.

Uluslararası hukuk kurumu, kuralların yasalaştırılması ve işletilmesinde baskın konumdadır. Uluslararası toplumun doğası uluslararası hukukun önemini vurgulamakta ve uluslararası hukukun kurallarına tabi olan devletlerin eylemlerinin analiz edilmesini sağlamaktadır.³⁷² Saganami uluslararası hukukun düzenin sürdürülmesinde önemli olduğunu, devletlerin bir arada yaşamasını güvence altına alan, bağlayıcı bir norm sistemini temsil ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte norm ve yasalar sosyal etkileşim ve özneler arası pratikler yoluyla değişebilmektedir.³⁷³

Uluslararası hukukun uluslararası düzenle olan ilişkisinde üç temel işlevi yerine getirdiği görülmektedir:

1. Egemen devletler topluluğu fikrini belirlemek.
2. Uluslararası toplumda devletler ve diğer aktörlerin bir arada yaşamalarının temel kurallarını (devletler ve diğer aktörler arasındaki şiddetin sınırlanmasıyla, aralarındaki anlaşmalarla, egemenlik veya bağımsızlıkla ilgili) belirtmek.
3. Uluslararası toplumun kurallarına (hem bir arada yaşama hem de işbirliği kuralları) uyumu harekete geçirmeye yardım etmek.³⁷⁴

Uluslararası düzenle olan ilişkisi aynı zamanda uluslararası hukukun sınırlarını da belirlemektedir. Buna göre;

1. Uluslararası hukuk, uluslararası düzenin gerekli veya zorunlu şartı değildir. Uluslararası hukukun yerine getirdiği işlevler uluslararası düzen için önemlidir fakat prensipte bu işlevler başka yollarla da gerçekleştirilebilmektedir. Bazı eski uluslararası toplumlar (Yunan şehir devletleri) uluslararası hukuk kurumu olmadan da varlıklarını sürdürmüşlerdir.
2. Uluslararası hukuk, düzeni sağlamak için tek başına yeterli değildir. Uluslararası hukuk güvence altına aldığı diğer koşullar sağlanmadan kendisine verilen görevleri yerine getiremez.
3. Uluslararası hukuk veya bazı uluslararası hukuk yorumları, uluslararası düzeni koruyacak önlemleri engellemektedir. Örneğin güç dengesinin korunmasında gerekli görülen bazı önlemlerle arasında çatışma bulunmaktadır.
4. Dünya politikası içinde hukuki araçlar bazen adaleti (uluslararası, insani veya kozmopolitan) güçlendirmek için kullanılabilir ki bu da uluslararası düzene zarar verebilecek bir araç veya amaçtır.³⁷⁵

³⁷² Fischer'dan akt. Demirel, 2017: 65.

³⁷³ Jude, 2011-12: 30.

³⁷⁴ Bull, 2002: 134-5.

³⁷⁵ Bull, 2002: 136-9.

Sonuç olarak uluslararası hukuk, uluslararası düzen dışındaki amaçlar için de bir araçtır ve düzenin karşısında da/aleyhinde de olabilmektedir.

Uluslararası hukukun düzene olan katkısı diğer kurumlarla olan ilişkisine de bağlıdır. Bu ilişki her zaman uluslararası hukukun lehine sonuç vermemekte, bazı durumlarda uluslararası hukuk kuralları ihlal edilebilmektedir. Bununla birlikte söz konusu durumlarda hukuk kurallarının ihlal veya ihmal edilmiş olmaları uluslararası hukukun etkin olmadığını göstermemektedir.³⁷⁶ Örneğin güç dengesi uluslararası hukukun vazgeçilmez bir şartıdır ancak dengenin korunması için atılacak adımlar uluslararası hukukun ihlaliyle sonuçlanabilmektedir. Bull, uluslararası hukukun güç dengesinde işleyen kurallar sistemine bağlı olduğunu ve bir bütün olarak sistem içinde veya belirli bir bölgede baskın olan bir devletin uluslararası hukuku göz ardı edecek bir pozisyonda olabileceğini belirtmiştir.³⁷⁷

Bull'un uluslararası hukuk üzerine fikirleri, genel olarak uluslararası toplum konusunda da etkilendiği Oppenheim'a dayanmaktadır. İkisi de güç dengesini uluslararası hukukun bir parçası değil şartı olarak görmektedir. İkisi de uluslararası hukukun ihlaline neden olsa bile güç dengesinin korunması için müdahalenin mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. İkisinin de görüşlerini desteklemek için kullandıkları tarihi kanıtlar bazen seçicidir ve bunlar, uluslararası hukuka aykırı alınmış olsa dahi, büyük güçlerin davranışlarını meşrulaştırmaya yönelmektedir.³⁷⁸

Sonuç olarak uluslararası hukuk, uluslararası toplumun varlığını ve işlerliğini ortaya çıkaran önemli bir kurumdur.³⁷⁹

2.4.5. Savaş

Savaş, siyasi birimler tarafından birbirlerine karşı yürütülen organize şiddettir. Şiddet, siyasi bir birim tarafından yürütülmedikçe savaş değildir ve cinayeti savaştan ayıran da budur.³⁸⁰

Savaşın modern devletler sistemi içindeki rolü devlet, devletler sistemi ve devletler toplumu olmak üzere üç açıdan ele alınmaktadır:³⁸¹

1. Devlet: Savaş, devletin amaçlarına ulaşmasını sağlayacak politik araçlardan biri olarak görülmektedir. Her zaman kasıtlı veya hesaplanmış bir girişim değildir, bazı durumlarda devletler kazara veya yanlışlıkla savaşa girmiş olabilirler.

³⁷⁶ Bull, 2002: 132.

³⁷⁷ Bull, 2002: 104.

³⁷⁸ Armstrong, 2006: 126.

³⁷⁹ Bull'dan akt. Demirel, 2017: 67.

³⁸⁰ Bull, 2002: 178.

³⁸¹ Bull, 2002: 180-181.

2. Devletler sistemi: Savaş veya savaş tehdidi a) belirli devletlerin hayatta kalıp kalmadığının; b) devletlerin yükselişe mi yoksa düşüşe mi geçtiğinin; c) sınırlarının değişip değişmediğinin; d) halklarının hükümet tarafından mı yoksa bir başkası tarafından mı yönetildiğinin; e) anlaşmazlıkların çözülüp çözülmediğinin; f) uluslararası sistemde dengenin mi yoksa baskın bir devletin mi hüküm sürdüğünün belirlenmesine yardım etmektedir. Uluslararası sistemin şekillenmesindeki tek belirleyici savaş veya savaş tehdidi değildir ancak sistemi tanımlarken kullanılan temel terimler – büyük ve küçük güçler, ittifaklar ve etki alanları, güçler dengesi ve hegemonya – savaş veya savaş tehdidiyle ilişkileri dışında çok zor anlaşılmaktadır.
3. Devletler toplumu: Devletler sisteminin bir bütün olarak kabul ettiği ortak değerler, kurallar ve kurumlar açısından savaş iki yönlüdür. Buna göre savaş bir taraftan uluslararası toplumdaki düzensizliğin bir göstergesidir ki bu da uluslararası toplumun herkesin herkese savaşına veya saf bir düşmanlığa dönüştürme tehdidini beraberinde getirmektedir. Devletler toplumu savaşı sınırlamak ve kontrol altına almakla ilgilenmektedir. Diğer taraftan devlet politikasının bir aracı ve uluslararası sistemin şekillenmesinde temel belirleyici olarak savaş, uluslararası toplumun kendi amaçlarına ulaşmak için yararlandığı bir araçtır. Uluslararası hukukun uygulanmasının, güç dengesinin korunmasının ve tartışmasız, hukukta genel olarak adil kabul edilen değişiklikleri teşvik eden bir araçtır.

Uluslararası toplum devletlerin savaşa gitme hakkını dört şekilde kısıtlamaya çalışmaktadır: egemen devletlere karşı savaş başlatmayı sınırlayarak; savaşın yürütülüş şekline sınırlamalar getirerek; tarafsızlar ve muharıplerin birbirleriyle olan ilişkilerinde hak ve görevleri ortaya koyup savaşın coğrafi yayılmasını kısıtlayarak; devletler sisteminin başlangıcından itibaren bir devletin meşru olarak savaşa başvurabileceği nedenleri sınırlayarak.³⁸²

Uluslararası toplum savaşı sınırlarken ve kontrol altında tutarken bir yandan da uluslararası düzenin sürdürülmesi için bazı savaş türlerine pozitif roller atfetmiştir. Geçmişte uluslararası hukukun uygulanması, 18. yüzyıldan itibaren güç dengesinin korunması ve son olarak değişimi sağlaması amacıyla gerçekleştirilen savaşlara olumlu anlamlar yüklenmiş ancak sonrasında savaş, bu amaçların gerçekleştirilmesinde bir araç olarak sayılmamaya başlamıştır.³⁸³ Uluslararası toplum Hindistan'ın Goa'yı ilhakına ve 1971 yılında Doğu Bengal'in Pakistan'dan bağımsızlığına yardım etmek için güç kullanmasına ses çıkarmamıştır.

³⁸² Bull, 2002: 182.

³⁸³ Bull, 2002: 182-3.

Genel bir güç dengesinin korunması devletler sisteminin bekası için gereklidir ve savaş bu işlevi yerine getiren pozitif bir unsur olarak ele alınmaktadır.³⁸⁴ Bununla birlikte uluslararası toplum, meşru müdafaa nedeniyle başlatılması dışında savaşın uluslararası hukukun uygulayıcısı olarak görülmesinde isteksizdir ve uluslararası topluma yönelik bir tehdit olduğu algısı daha yüksektir.³⁸⁵

³⁸⁴ Jones, 2006: 172.

³⁸⁵ Bull, 2002: 191; Jones, 2006: 172.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA ve KÖRUMA SORUMLULUĞU

Çalışmanın III. Bölümünde Libya'da yaşanan olaylar kronolojik olarak ele alınacak; konuyla ilgili BM kararları, uluslararası ve bölgesel örgütlerin ve diğer aktörlerin açıklamaları metin çözümlemesi yöntemi kullanılarak ilgili kavramlar perspektifinden analiz edilecektir.

Libya'da Şubat 2011'de başlayan olayların arka planında ülkenin geçmişe dayanan siyasal ve toplumsal sorunları yatmaktadır. Sömürge ve bağımsızlık dönemlerinde siyasal yapılanmanın eksikliği, muhaliflerin isteklerinin dikkate alınmaması ve protestoların sert şekilde bastırılması, toplumun her kesiminin kontrol altında tutulmaya çalışılması, rejime yakın kabilelerin zenginleşmesi ve yönetimde ayrıcalıklı konum elde etmesi gibi sorunlar isyanın nedenleri arasındadır. Vijay Prashad'a göre Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkelerden farklı olarak Libya'da, ekonomik kaygılardan bağımsız olarak halkın gerçek demokratik isteklerinin bastırılmasından duyulan öfke ön plandadır.³⁸⁶ Libya'da küçük bir grubun başlattığı eylemlerin büyüyerek tüm ülkeye yayılmasının gerisindeki nedenlerin anlaşılması için ülke tarihine ve toplumsal dinamiklerine bakmak gerekmektedir.

3.1. Libya Tarihi

Günümüzde Libya³⁸⁷ olarak anılan bölge Batı Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki sahipliğini yavaş yavaş ele geçirdiği 1800'lerde şekillenmeye başlamıştır. 1551-1911 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu himayesinde yer alan Libya, 1911-1943 arası İtalya, 1943-1951 arasında ise İngiltere ve Fransa yönetimleri altında varlığını sürdürmüştür.³⁸⁸

Çeşitli dini ve etnik grupları bünyesinde barındıran Libya, büyük kısmı birbirinin alt kümesi olan yaklaşık 140 kabileye ev sahipliği yapmaktadır. Faraj Adulaziz Najam'a göre Libya'da 30 büyük ve etkin kabile bulunmaktadır. Bununla birlikte nüfusun tamamı kabile üyesi değildir ve %15'i Türk, Mısırlı, Sahra-altı ve diğer Arap olmayan gruplardan (Berberiler) oluşmaktadır.³⁸⁹ 1951 yılında bağımsızlığını kazanan ve federal bir yapıya sahip olan Libya,

³⁸⁶ Prashad, 2012: 104-5.

³⁸⁷ 1963 yılında Libya Krallığı, 1969 yılında Libya Arap Cumhuriyeti, 1977 yılında Libya Arap Halk Sosyalist Büyük Cemahiriyesi ve son olarak 3 Ağustos 2011 tarihinde Libya adını almıştır. Kuşoğlu, 2012: 102.

³⁸⁸ Lust, 2017: 1087.

³⁸⁹ Wading through maze of Libyan tribes. <http://sandraoffthestrip.com/2011/02/22/nearly-impossible-to-wade-through-maze-of-libyan-tribes/> (07.03.2018)

1969 yılındaki askerî darbeye kadar Sanusi³⁹⁰ kabilesinden Seyyid Muhammed İdris tarafından anayasal monarşi ile yönetilmiştir. Bağımsız Libya'nın ilk anayasası, seçilmiş iki meclisli bir federal monarşi önermiştir. Buna göre merkezi hükümetin savunma, diplomasi, para birimi, bölgeler arası anlaşmazlıkların hukuki yollarla çözümü gibi temel devlet fonksiyonlarına; üç bölgesel yönetimin de tarım, iletişim, eğitim, vergilendirme, hukukun uygulanması gibi konularda özerkliğe sahip olması öngörülmüştür.³⁹¹

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Libya'nın sosyal ve ekonomik gelişimi için BM adına ülkede incelemeler yapılmış, temel ve öncelikli programlar belirlenmiş; Mısır, Fransa, İtalya, Pakistan, Türkiye, İngiltere ve ABD'nin desteğiyle sağlanacak olan finansal ve teknik programlar üzerinde durulmuştur.³⁹² Dış destek olmadan Libya ekonomisinin iyileştirilemeyeceği ve bunun zorluğuna ilişkin olumsuz görüş, 1959 yılında petrol kaynaklarının keşfiyle birlikte değişmeye başlamış ve Libya zengin kaynaklara sahip ümit vaat eden bir ülke durumuna gelmiştir. Petrolün keşfinden önce en fakir ülkeler arasında yer alan Libya'da halk, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamıştır. 1959 yılıyla birlikte uluslararası petrol şirketlerinin ülkeye yatırım yapmaya başlaması, ekonominin düzeltilmesi için ihtiyaç duyulan doğrudan yabancı sübvansiyonlara olan ihtiyacı azaltmıştır. Ekonomideki iyileşmeye rağmen 1969 yılına kadar oligarşi devam etmiş, hükümet yatırım yapması gereken bölgelere odaklanmamış ve sınırlı zümrenin büyümesine müdahale etmemiştir.³⁹³ Sanusi Monarşisi'nde vergi sistemi bulunmaması, petrol gelirlerinin Kral İdris ve çevresinde toplanması toplumdaki ekonomik uçurumun giderek büyümesine ve huzursuzluğa neden olmuştur. Bunun yanı sıra şiddet kullanma tekelinin devlette olmaması, devlet dışı silahlı grupların resmi kolluk kuvvetlerine göre Sanusilere daha yakın olması ve Kuzey Afrika ile Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliği var olan huzursuzluğu daha da artırmıştır.³⁹⁴

1 Eylül 1969'da Libyalı genç subaylar Sanusi Krallığı'nın varlığına son vermiş, monarşi ve kıdemli askerî personelle herhangi bir bağı olmayan genç subaylar yönetime gelmiştir. Darbeden bir hafta sonra, 14 üyeden oluşan Devrimci Komuta Konseyi Başkanı olarak Muammer el Kaddafi'nin adı açıklanmıştır. Konsey'in üyeleri ve Kaddafi'nin sosyoekonomik

³⁹⁰ Sanusi (Sinüsi, Senüsi) ailesi Fransızların Orta Afrika'da yayılmalarına ve İtalyanların Trablus'u istilasına direnmiş; 1. Dünya Savaşı sonrasında aşiretlerin desteğiyle direnişe öncülük etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Sanusi kabilesinden birinin seçilmesi tesadüf değildir. Cleveland, 2008: 140; Ayhan, 2012: 150.

³⁹¹ Lust, 2017: 1094-5.

³⁹² The Economic Development of Libya, 1960. Projenin iki önemli üyesi İngiltere ve ABD, yaptıkları ekonomik yardımlar karşılığında hazine arazileri ve hava yollarının kullanımı dahil birtakım fırsatlar elde etmiştir. Proje kapsamında İngiltere beş yıl süresince, ekonomik gelişme için yıllık 1 milyon sterlin ve bütçe açığı için de yıllık 2,75 milyon sterlin vermeyi kabul etmiş; ABD ise ilk yıl yedi milyon dolar, 1954'te başlamak üzere altı mali yıl boyunca dört milyon dolar ve 1960 yılı itibarıyla de bir milyon dolar destek vermeyi kabul etmiştir.

³⁹³ Shareia ve Irvine, 2014: 64.

³⁹⁴ Wright, Simons, Schiller'den akt. Doğan ve Durgun, 2012: 66.

ve siyasi geçmişleri, monarşi süresince liderlik edenlerle tezat oluşturmuştur. Çoğunluğu orta sınıftan ve daha az prestijli kabile/ailelerden gelen taşra kökenli bu subayların ikisi dışındakiler darbeden altı yıl önce Bingazi'deki askerî akademiden mezun olmuştur.³⁹⁵

1969 Devrimi olarak geçen bu olayın ardından Kaddafi Libya'da, örnek aldığı Mısır devriminin sosyal ideolojisini uygulamaya çalışmıştır. Libya'daki sosyal yapıya devrim perspektifinden bakıldığında iki temel unsur ortaya çıkmaktadır: toplumun sosyo-ekonomik bölümlemesi, İtalyanların ve Libyalı olmayan Arapların ekonomideki baskın rolü.³⁹⁶ 1969 ile birlikte sosyalist eğilim gözlenmeye başlamış, özel sektörün reddi ve kamulaştırmanın desteklenmesinde artış görülmüş, 1970'ler boyunca iç ve dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık hizmetleri gibi birçok alan devletin kontrolü altına girmiştir.³⁹⁷ Fakat tüm bu değişimlere rağmen kabile yapısı baskınlığını korumaya devam etmiştir.³⁹⁸

16 Aralık 1970 tarihinde yeni rejimin siyasi gündemi açıklanmıştır. Buna göre tarafsızlık, ulusal birlik ve tüm siyasi partilerin sindirilmesi için Libya topraklarındaki yabancı askerî üs ve birliklerin kaldırılmasına karar verilmiştir.³⁹⁹ Kaddafi yönetimi süresince farklı sistemler denenmiş (1969-77 yılları arasında tek parti altında yarı anayasal sistem, 1977-88 arasında Cemahiriye/kitlelerin devleti sistemi, 1988 ve ilerleyen dönemde zayıflamış Cemahiriye sistemi) ve 2000'ler itibarı ile daha açık bir sisteme yavaş ve başarısız geçiş yaşanmıştır.⁴⁰⁰

1977 yılında yapılan değişikliklerle Devrim Komuta Konseyi'nin yerini alan Genel Halk Kongresi, yasama veya yürütme görevini üstlenen Genel Halk Komitesi üyelerini atamış ve genel sekreterlik oluşturmuştur. Yapılan reformlara rağmen kabile ilişkileri Libya'nın sosyal, ekonomik ve siyasi ilişkilerinde önemli rol oynamaya devam etmiştir.⁴⁰¹ Libya'da sosyal çevre ve iş hayatı kabile ilişkileri çerçevesinde şekillenmiş, liyakat ve nitelik kabile bağlarından sonra gelmiştir.⁴⁰²

Kaddafi yaptığı reformlara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu ve İtalya idarelerinde de olduğu gibi kabile sisteminden vazgeçmemiştir. Kral İdris döneminde önemini koruyan ve devrilmesine tepki verilmemesinin de nedenlerinden biri olan aşiret yapısını Kaddafi de toplumsal güvenlik ve istikrarın garantörü olarak görmüş ve ilişkilerini bu çerçevede

³⁹⁵ Vandewalle, 2008: 9-10. Bunun önemi, monarşi döneminde üniversite eğitimi için gerekli olan özel sertifikayı alma niteliğine sahip olmayan bu kişilerin ancak askerî okula gidebilmeleridir.

³⁹⁶ Deeb ve Deeb, 1982: 189. Kaddafi, Mısır'daki sosyal sınıfların Libya'da gelişmediğini, sınıf bilinci ve mücadelesinin Libya toplumunda var olmadığını ileri sürmüştür.

³⁹⁷ Altunışık'tan akt. Shareia ve Irvine, 2014: 65.

³⁹⁸ Knapp'ten akt. Shareia ve Irvine, 2014: 68.

³⁹⁹ Vandewalle, 2008: 11.

⁴⁰⁰ Lust, 2017: 1095.

⁴⁰¹ Shareia ve Irvine, 2014: 63.

⁴⁰² Agnaia, 1997: 120.

kurmuştur.⁴⁰³ Bir tür ahlaki ve sosyal desteği temsil eden aşiret reisleri Libya’da siyasal kurumların hiç bulunmaması nedeniyle sığınma kapısı olagelmıştır.⁴⁰⁴

Genel Halk Komitelerinde ve ülkenin güvenlik aygıtlarında iş bulabilmek için kabilelerin etkisi, Kaddafi’ye olan bağlılıkları, özellikle 1970’lerden itibaren son derece önemli olmaya başlamıştır. Kaddafi’ye karşı olan kabilelerin, rejime karşı muhalefetin kaynağı ve Kaddafi’nin düşüşünün bir nedeni olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁰⁵ 1993 ve 1996 yıllarında Kaddafi’ye yönelik darbe ve suikast girişimlerinde kabileler arası rekabetin önemli ölçüde etkisi olmuş, suikast girişimlerinin sorumlusu olarak Warfallah kabilesi gösterilmiş, bu nedenle de kabile üyesi bazı subaylar idam edilmiştir.⁴⁰⁶

Kaddafi karşıtlığı belli başlı kabilelerle sınırlı kalmamış, öğrenci hareketleri ve çeşitli dini örgütlenmelerde de kendini göstermiştir. Örneğin Kaddafi’nin üniversiteleri ele geçirme çabası ve buna karşılık 1970’lerin ortalarında başlayan öğrenci eylemleri 2011 olayları ve sonrasında da etkili olmuştur. 5 Nisan 1976 tarihinde Kaddafi, katıldığı bir toplantıda kendisini dinleyenlere üniversiteleri kontrol etme gücünü ve yetkisini kullanmaları; rejim karşıtı gösterilere katılan, Bingazi ve Trablus’taki öğrenci olaylarına neden olan ve hükümete baskı yapmaya devam eden öğrencilerden kurtulmaları ve üniversitelere yürümleri çağrısında bulunmuştur. Toplantıya katılanlar, baskılara rağmen, üniversitelere saldırmayı reddetmiştir. Bu süreçte bazı öğrencilerin üniversitelere girişi yasaklanmış, Bingazi Üniversitesi’nde öğrenciler ve güvenlik güçleri arasında çatışma çıkmış ve öğrenciler, işçiler, öğretim üyeleri ve yazarlar tutuklanmıştır. Nisan ayında çıkan olaylarda birçok öğrenci okuldan atılmış, birçoğu müebbet olmak üzere minimum 15’er yıl hapis cezası almış, Mohammed Ben Saud ve Omar Dabboub isimli iki öğrenci ise idam cezasına çarptırılmış ve infaz halk önünde gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁷

Kaddafi’nin kültürel devrimi ve dinin devlet kontrolüne alınması radikal İslamcılarda rahatsızlık uyandırmış ve dini hareket içindeki İhvan ve Libya İslami Mücadele Örgütü (LİMÖ) gibi oluşumların Kaddafi karşıtlığı, rejim için önemli tehdit oluşturmuştur. Libya İhvanı, 1973

⁴⁰³ Obeidi’den akt. Ayhan, 2012: 150.

⁴⁰⁴ Prashad, 2012: 122.

⁴⁰⁵ Tribe in Extremists’ Strategies. <https://eng-archive.aawsat.com/hani-nasira/features/tribe-extremists-strategies>; Libyan Tribal Map: Network of loyalties that will determine Gaddafi’s fate. <https://eng-archive.aawsat.com/theaawsat/features/libyan-tribal-map-network-of-loyalties-that-will-determine-gaddafis-fate> (erişim tarihi: 14.03.2018)

⁴⁰⁶ SETA, 2011: 11. 1993 yılında hava kuvvetlerinde etkili olan Warfallah kabile üyelerinin düzenlediği darbe girişimi başarısız olmuş ve Kaddafi yalnızca kendi kabilesine dayanan ve oğullarının kontrolü altında bulunan askerî birlikler oluşturmuştur. Güvensizlik nedeniyle başvurduğu bu yöntem yine da darbe girişimlerine engel olamamıştır. Ayhan, 2012: 156.

⁴⁰⁷ <http://www.libya-watanona.com/libya/7apr76c.htm> (erişim tarihi: 14.03.2018) Libya’da öğrenci hareketi Kral İdris dönemine dayanmaktadır. Ocak 1963’te öğrenci protestolarına müdahalede polis bazı göstericileri öldürmüş, bu hareketin yıldönümlerinde benzer olaylar yaşanmıştır. Bkz. <http://www.libya-watanona.com/libya/libyans.htm> (erişim tarihi: 14.03.2018)

yılında yaşanan toplu tutuklamalardan sonra faaliyetlerini yer altına indirmiştir. 2006 yılında başlayan diyaloga kadar örgütün birçok üyesi idam edilmiş ve tutuklanmıştır. Diyalog süreciyle birlikte Seyfülislam Kaddafi, İhvan'ı "barışçı" olarak nitelendirmeye başlamış ve İhvan da reform çağrılarını sürdürmüştür.⁴⁰⁸ 1990'ların başında kurulan LİMÖ, 1980'lerde Sovyetlere karşı cihatta savaşmak için Afganistan'a giden ve savaş bittikten sonra ülkeye dönen cihatçıların oluşturduğu, içinde El-Kaide'nin de yer aldığı küresel ağlara dahil olan bir örgüttür. LİMÖ çatısı altında, Kaddafi rejimine karşı savaşacak güçlerin de eğitim alacağı kamplar oluşturulmuştur. Diğer Arap devletlerindeki benzerlerine kıyasla daha ihtiyatlı davranan LİMÖ, Kaddafi tarafından ilk kez 1995 yılında fark edilmiştir.⁴⁰⁹ LİMÖ 11 Eylül saldırılarından önce El-Kaide ağının anahtar unsurlarının oluşturulmasında etkin rol oynamış ve bu durum daha sonra Kaddafi rejiminin ABD ve İngiltere ile ilişkilerini yumuşatmasında etkili olmuştur.⁴¹⁰

LİMÖ'nün Libya için bir diğer önemi 2011 olaylarında etkin olmalarıdır. 2011 olaylarını takiben LİMÖ'nün birçok üyesi, Temmuz 2012 seçimleri için, Hizb Al-Watan altında birleşmiştir. Bunun yanı sıra 2011 iç savaşı Libya'lı mücahitlere El-Kaide ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) çatısı altında ülkelerine geri dönüş imkânı tanımıştır.⁴¹¹

Kaddafi karşıtı muhalefetin bir diğer kolu da Libya Muhalefeti Ulusal Konferansı çatısı altında bir araya gelen muhalif gruplardır: Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi, Ulusal Birlik, Libya Değişim ve Reform Hareketi, İslamcı Parti, Demokrasi ve Adalet için Cumhuriyetçi Parti.⁴¹² 2005 yılında Cephe'nin de aralarında bulunduğu muhalif gruplar Londra'da Libya Muhalefeti Ulusal Konferansı için bir araya gelmiştir. Konferansta anayasal meşruiyete dönüşün istikrarlı ve sürdürülebilir siyasal ortamın temeli olduğu vurgulanmış ve bunun için gerekli üç maddelik plan önerilmiştir:

1. Muammer el-Kaddafi'nin devrimci, siyasi, askerî ve güvenlik güçlerinden feragat etmesi;
2. Güvenilir olduğu bilinen ve bir yıldan uzun olmamak koşuluyla, ülke anayasal hayata dönüncüye kadar ülkeyi yönetebilecek ve sivillerden oluşacak bir geçiş hükümeti oluşturulması;
3. Temel özgürlük ve insan haklarını güvence altına alan, hukukun üstünlüğünü kabul eden, herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm Libya vatandaşlarına fırsat eşitliği sunan, ulusal kaynakları koruyan ve

⁴⁰⁸ Blanchard, 2010: 18.

⁴⁰⁹ Lust, 2017: 1122.

⁴¹⁰ Blanchard, 2010: 19.

⁴¹¹ Lust, 2017: 1123.

⁴¹² Blanchard, 2011. Orijinal kaynakta muhalif grupların isimleri sırasıyla The Libyan National Movement, the National Alliance, the Libyan Movement for Change and Reform, the Islamist Rally, the Republican Rally for Democracy and Justice'tir.

geliştiren, karşılıklı saygıya dayalı dengeli dış ilişkiler kuran anayasal ve demokratik bir devletin kurulması.⁴¹³

Kaddafi'nin politikaları uluslararası arenada da Kaddafi karşıtlığını ve ülkeye yönelik yaptırımları beraberinde getirmiştir. 21 Aralık 1988 tarihinde Londra'dan New York'a giden Pan Am hava yollarının 103 sefer sayılı uçağının Lockerbie kasabası üzerinde patlatılması neticesinde uçakta bulunan 259 kişi ve 11 kasabalı olmak üzere 270 kişi hayatını kaybetmiştir. Olayla bağlantılı olduğu belirlenen iki Libyalının yargılanmak üzere iadesi istenmiş fakat bu istek Libya tarafından reddedilmiştir. BM Ocak 1992'de aldığı 731 sayılı kararla Libya'yı sorumlu davranmaya davet etmiş ve Mart 1992'de aldığı 748 sayılı kararla BM Şartı'nın VII. Bölümüne dayanarak Libya'ya ekonomik yaptırım kararı almıştır. Uygulanan yaptırımlara 1999 yılına kadar dayanabilen Kaddafi, aynı yıl, iki şüphelinin Hollanda'da kurulan bir mahkemede yargılanmasına onay vermiş, 2003 yılında da olaydaki rolünü üstlenmiş ve mağdur ailelere 2,7 milyar dolar tazminat ödemeyi kabul etmiştir.⁴¹⁴

Kaddafi'nin, ABD'nin yürüttüğü terörle mücadele kampanyasını desteklemesi ve ülkeye yönelik yaptırımları sonlandırmak için verdiği tavizler iki ülke arası güvenlik işbirliğinin artmasını sağlamıştır. Atılan adımlarla birlikte Ağustos 2003'te BM, Libya'ya yönelik yaptırımları kaldırmış ve Aralık ayında da Libya nükleer silah programlarını sonlandırdığını açıklamıştır. Özellikle ABD ve İngiltere ile girilen yumuşama döneminde LİMÖ üyelerinin de dahil olduğu Libyalı İslamcıların sorgulama için ülkeye dönüşünün ve uzlaşma programının da önü açılmıştır.⁴¹⁵ 2006'da ABD Dışişleri Bakanlığı, Libya'yı terörizmi destekleyen devletler listesinden çıkarmaya karar vermiştir. Ekim 2008'de Libyalılar çeşitli bombalama eylemlerinin tazminatı olarak emanet fonuna 1,5 milyar Dolar aktarmaya söz vermiş ve ABD Başkanı George W. Bush, Libya'ya karşı tüm talepleri iptal eden 13477 sayılı yürütme emrini imzalamıştır.⁴¹⁶ 2007 yılında rejimle girilen diyalog sonucunda 2009'da LİMÖ bağlantılı mahkumlar serbest bırakılmaya başlamıştır.⁴¹⁷

⁴¹³ The National Conference of the Libyan Opposition. <http://www.hotels-rimini-it.com/en/libya-nclo.html> (erişim tarihi: 20.03.2018)

⁴¹⁴ "Lockerbie plane bombing", *The Guardian*, 20.05.2012; Plachta, 2001; BM Güvenlik Konseyi, 1992a; BM Güvenlik Konseyi, 1992b.

⁴¹⁵ Lust, 2017: 1123. ABD ile olan gerginlik Pan Am hava yollarının 103 sefer sayılı uçağıyla sınırlı değildir. 5 Nisan 1986'da Batı Berlin'de La Belle isimli bir gece kulübünde gerçekleşen patlamada iki Amerikan askeri hayatını kaybetmiş ve 77 vatandaşı da yaralanmıştır. 15 Nisan 1996 tarihinde ABD Libya'ya El Dorado Kanyon isimli 11 dakika süren bir operasyon düzenlemiştir. Hava saldırısında Trablusgarp'ta üç askerî hedef bombalanmış ve Fransız elçilik binası dahil askerî olmayan bazı bölgelere de zarar verilmiştir. ABD, gerçekleştirdiği operasyonun 51. maddeye uygun olduğunu ve meşru müdafaa hakkını kullandığını, buna karşılık Libya da söz konusu operasyonun meşru müdafaayı gündeme getirdiğini ileri sürmüştür. Olaya ilişkin kınamalar ve ayrıntılı görüşler için bkz. Taşdemir, 2006.

⁴¹⁶ Prashad, 2012: 135. Libya bu listeye 1979 yılında dahil edilmiştir.

⁴¹⁷ Witter, 2011; Libyan Islamic Fighting Group. <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/lifg.htm> (erişim tarihi: 20.03.2018)

2011 isyanıyla bağlantılı bir diğer olay da 1996 Ebu Selim Hapishanesi müdahalesidir. 29 Haziran 1996 tarihinde Trablus'taki Ebu Selim Hapishanesi'nde başlayan protestolara rejimin müdahalesiyle 1200'den fazla tutuklu öldürülmüştür. Kaddafi rejimi 2001 yılına kadar bu olayı gizli tutmuş ve tutukluların ailelerine durumu bildirmemiştir.⁴¹⁸

Sonuç olarak Kaddafi, uluslararası alanda imajını düzeltmesine rağmen içeride uyguladığı politikalar nedeniyle başarısız olmuş ve 2011 yılında giderek büyüyen isyan dalgasıyla yüz yüze gelmiştir. Ali Abdullatif Ahmida'ya göre Kaddafi'nin 1969 yılındaki anti-sömürgeci söylemi 2011 yılında kendisine çevrilmiştir.⁴¹⁹

3.2. 2011 İsyanı

Tunus ve Mısır'da çıkan olaylardan etkilenmiş olmakla birlikte Libya'daki isyan dalgası ekonomik kaygılardan çok halkın demokratik isteklerinin göz ardı edilmesine ve siyasi geçmişine dayanmaktadır. Risk değerlendirme listelerinin hiçbirinde yer almadığı için Libya'da yaşananlar beklenmediktir ve olaylar hızlı gelişmiştir.⁴²⁰

15 Şubat 2011 tarihinde, Ebu Selim Hapishanesi'nde öldürülenlerin yakınlarının ve insan hakları avukatı Fethi Tarbel'in tutuklanması üzerine aileler polis merkezi önünde protestoya başlamış, kısa süre içinde yüzlerce kişi onlara desteğe gelmiş ve eylem giderek büyümüştür. Protestocuların, Kaddafi'nin görevinden ayrılması ve siyasi tutukluların serbest bırakılması talebine güvenlik güçleri tazyikli su ve plastik mermilerle karşılık vermiştir.⁴²¹ Bu tarihten sonra gösteriler tüm ülkeye yayılmış ve rejimin müdahalesi de gittikçe sertleşmiştir. Protestoların şiddetle bastırılmaya çalışılması üzerine, 17 Şubat 2006 tarihinde Bingazi'de sert müdahalelerle bastırılan protestoların beşinci yıl dönümünü anmak için seçilen öfke gününde isyan tam olarak başlamış ve 1969 devriminden sonra görülmeyen Sanusi Monarşisi'nin üç renkli bayrağı isyanın sembolü haline gelmiştir.⁴²²

Kaddafi rejimi aşiretlerin kendisine sadık olduğu yanılsamasını yaratmış⁴²³ olsa da ülkede protestolar şiddetlendiğinde durumun farklılığı ortaya çıkmıştır. Ülkenin en büyük

⁴¹⁸ Libya: Arrests, Assaults in Advance of Planned Protests. <https://www.hrw.org/news/2011/02/16/libya-arrests-assaults-advance-planned-protests>; Libya: June 1996 Killings at Abu Salim Prison. <https://www.hrw.org/news/2006/06/27/libya-june-1996-killings-abu-salim-prison> (erişim tarihi: 01.03.2018); Prashad, 2012: 129.

⁴¹⁹ Ahmida, 2011: 2.

⁴²⁰ Bellamy ve Williams, 2011: 838.

⁴²¹ Libya: Arrests, Assaults in Advance of Planned Protests. <https://www.hrw.org/news/2011/02/16/libya-arrests-assaults-advance-planned-protests>; Libya revolt of 2011. <https://www.britannica.com/event/Libya-Revolt-of-2011> (erişim tarihi: 01.03.2018)

⁴²² Lust, 2017: 1130. 2006 yılında Danimarka gazetesi Jyllands-Posten'de yayınlanan tahrif edici ve İslamofobik bir karikatürün basıldığı tişört giyen İtalyan Bakan Roberto Calderoli'yi protesto etmek için Bingazi'deki İtalyan Konsolosluğu önünde toplanan kalabalığa polisin ateş açması ve rejimin eski sömürgeci gücü koruması toplumda derin bir öfkeye neden olmuştur. Bkz. Prashad, 2012: 106.

⁴²³ Prashad, 2012: 122.

kabileleri Warfallah dahil olmak üzere birçok kabile (Tarhuna, Zintan, Zuwarya, Avagir, Misurate, Obeidat) muhalefetten yana tavır almış ve Kaddafi'ye ülkeyi terk etmesi yönünde mesaj göndermiştir.⁴²⁴

18 Şubat 2011 tarihinde BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, üç günde 20'den fazla insanın öldüğünü söylemiş ve güvenlik güçlerinin göstericilere uyguladığı şiddeti kınamıştır. Yine aynı tarihte bir grup BM insan hakları uzmanı barışçıl gösterileri⁴²⁵ kontrol altına almada aşırı güç kullanımının meşru olmadığını, bu tür davranışların uluslararası yükümlülükleri ihlal ettiğini vurgulamış ve Kaddafi yönetimini, barışçıl gösteri hakkını güvence altına alması, aşırı ve ölümcül güç kullanımını durdurması konusunda uyarmıştır. Bunun yanı sıra Kaddafi yönetiminden, vatandaşlarının yaşam hakkına saygı taahhüdünü yerine getirmesi ve gazetecilerin hem ülkeyi hem de uluslararası camiayı bilgilendirmesine izin vermesi istenmiştir.⁴²⁶

Ülkede telefon ve internet hizmetleri kesildiği için bilgileri teyit etmek güçleşmiş olsa da uydu telefonlarından bağlananların verdikleri bilgilere göre rejim güçleri göstericilere karşı gerçek mühimmat kullanmıştır.⁴²⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yaptığı açıklamaya göre 20 Şubat 2011 tarihine kadar geçen dört günlük sürede ülke geneline yayılan protestolarda 233 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴²⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü Ortadoğu ve Kuzey Afrika temsilcisi Sarah Leah Whitson Kaddafi dahil zulme neden olan herkesin eylemlerinden dolayı bireysel olarak sorumlu tutulacağını, Kaddafi'nin muhalifleri sindirmek için kanlı girişimlerini sona erdirene kadar ölü sayısının artmasından endişe duyduklarını, Kaddafi'nin paralı askerleri dahil, tüm güçlerine durma emri vermesi gerektiğini söylemiştir.⁴²⁹

21 Şubat 2011 tarihinde Libya'nın BM Daimî Temsilci Yardımcısı İbrahim O. Dabbaşı Libya'da yaşananların insanlık ve savaş suçu olduğunu, Afrika ülkelerinden Kaddafi'nin

⁴²⁴ Ayhan, 2011a: 9. Zuwarya liderlerinden Şeyh Faraj Zurway'ın şiddet sona ermediği takdirde petrol akışının kesileceğini açıklaması, ülkedeki kabile yapısının yönetim ve ekonomideki güçlü varlığının sürdüğünü göstermektedir.

⁴²⁵ Alan J. Kuperman'a göre gösterileri barışçıl diye nitelendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Kuperman, gösterilerin barışçıl olmadığını, bazı şehirlerde barışçıl gösterilerin var olduğunu ve ülkede iç çatışma çıktıktan sonra rejimin onlara müdahale ettiği gerçeğiyle birlikte, göstericilerin şiddete başvurması nedeniyle hükümetin sert tavır aldığını ileri sürmüştür. Başlarda öldürücü nitelikte olmayan silah ve yöntemlere başvurulduğunu, zamanla gerçek silah kullanıldığını, ölümcül yaralanmalar yerine işlevsiz kılma yoluna gidildiğini fakat en sonunda öldürmeye başladıklarını belirtmiştir. Kuperman, 2013.

⁴²⁶ Daily Press Briefing by the Office of the Spokesperson for the Secretary-General. <https://www.un.org/press/en/2011/db110218.doc.htm>; Bahrain / Libya: UN experts urge authorities to guarantee right to protest without fear of being injured or killed. <http://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10737&LangID=E> (erişim tarihi: 07.03.2018)

⁴²⁷ "Reports: Libyan Protesters fired on", *Al Jazeera*, 21.02.2011.

⁴²⁸ Libya: Governments Should Demand End to Unlawful Killings. <https://www.hrw.org/news/2011/02/20/libya-governments-should-demand-end-unlawful-killings> (erişim tarihi: 23.03.2018)

⁴²⁹ Libya: Commanders Should Face Justice for Killings. <https://www.hrw.org/news/2011/02/22/libya-commanders-should-face-justice-killings> (erişim tarihi: 23.03.2018)

yanında savaşmak için gelen paralı askerlerin kullanıldığını ve mücadelenin rejim için değil Libya halkı için olduğunu vurgulamıştır.⁴³⁰ Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa'nın protestoculara yönelik şiddetin durdurulması çağrısından⁴³¹ bir gün sonra Arap Ligi Kaddafi yönetiminin göstericilere karşı müdahalesini kınamış, birlik nezdindeki otumlara katılma hakkını askıya almıştır.⁴³² Libya BM Daimî Temsilcisi Abdurrahman Muhammed Şalgam, Kaddafi yönetiminin arkasında durduğunun, yardımcısının açıklamalarının geçersiz olduğunu, ülkeyi kendisinin temsil ettiğinin altını çizmiş ve göstericilere karşı savaş uçakları kullanıldığı bilgisini yalanlamıştır.⁴³³ Arap Ligi'nin açıklamaları üzerine Kaddafi, Arap Ligi diye bir şeyin aslında olmadığını söyleyerek tepkisini göstermiştir.⁴³⁴

22 Şubat 2011 tarihinde Pillay, bir kez daha göstericilere yönelik şiddeti kınamış ve bunlar konuşulurken bile birilerinin öldürüldüğünden endişe duyduğunu dile getirmiştir. Libyalı yetkililerin ve kiralık katillerinin protestoculara ateş açmasının kabul edilemez olduğunu, uluslararası toplumun bu tür eylemleri kınamak için birleşmesi gerektiğini ve bu baskının/zulmün mağdurları için adaletin sağlanmasında kesin ve tartışmasız taahhütlerde bulunması gerektiğini söylemiştir. Elinde göstericilere karşı savaş uçakları ve keskin nişancılar kullanıldığına dair raporlar bulunan Pillay, inceleme yapma üzere bağımsız bir soruşturmanın yürütülmesini istemiş, sivillere yönelik yaygın ve sistematik saldırıların insanlığa karşı suç anlamına geleceğini ve sivillerin korunmasının düzen ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasında en önemli husus olması gerektiğini vurgulamıştır.⁴³⁵ BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon da yaptığı açıklamada, Libyalı yetkililerin göstericilere savaş uçakları ve helikopterlerden ateş açmasına ilişkin öfkesini ve şiddetin durdurulması çağrısını dile getirmiştir.⁴³⁶ BM Genel Sekreteri'nin Soykırımın Önlenmesi ve Koruma Sorumluluğu Özel Danışmanları Francis Deng ve Edward Luck da Libyalı yetkililere 2005 Dünya Zirvesi'nde vatandaşlarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlara karşı koruyacaklarını taahhüt ettiklerini

⁴³⁰ "Libya's UN Diplomats Break with Qaddafi", *The New York Times*, 21.02.2011.

⁴³¹ "Arab League: Violence Against Protesters Must Come to End", *Voa News*, 21.02.2011.

⁴³² "Arab League suspends Libya delegation", *Reuters*, 22.02.2011.

⁴³³ "Arap Ligi kınadı, BM strateji arayışında", *BBC*, 22.02.2011. 25 Ağustos 2011 tarihinde Arap Ligi Genel Sekreteri Nabil Elarabi Libya'nın tam üyelik statüsünün iade edildiğini açıklamıştır. O dönemde Libya'nın kısmen tanınan hükümeti olarak Ulusal Geçiş Konseyi'nin 27 Ağustos 2011 tarihinde yapılacak olan Arap Ligi toplantısına temsilci göndermesi kararlaştırılmıştır. Dönmez, 2015: 201.

⁴³⁴ "Gaddafi taunts critics, dares them to get him", *Reuters*, 16.03.2011.

⁴³⁵ Pillay calls for international inquiry into Libyan violence and justice for victims. <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10743&L> (erişim tarihi: 22.03.2018)

⁴³⁶ Outraged Secretary-General Calls for Immediate End to Violence in Libya. <https://www.un.org/press/en/2011/sgsm13408.doc.htm> (erişim tarihi: 22.03.2018)

hatırlatmıştır.⁴³⁷ Hem Pillay hem de Deng ve Luck yaptıkları açıklamalarda 2005 yılı Dünya Zirvesi'nde kabul edilen "ulusal otoritelerin kendi halkını bu suç ve şiddetten açıkça koruyamadığı durumlarda, zamanında ve etkili bir karşılık verilmesinde yardımcı olabilecekleri" kararına vurgu yaparak uluslararası toplumun Libya halkını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatmıştır.

18 Şubat'ta çağrı yapan BM insan hakları uzman grubu 22 Şubat'ta çağrılarını yinelemiş ve gücün insanları öldürerek sürdürülemeyeceğini, bu tür eylemlerin cezasız kalmayacağını, protestoculara karşı askerî uçakların ve paralı askerlerin kullanıldığını ileri süren raporların daha çok endişe yarattığını söylemiş ve muhaliflerin bastırılmasında keyfi tutuklamaların sonlandırılmasını istemiştir.⁴³⁸ Sivillere karşı gerçek mühimmat kullanıldığı iddialarına ve kınamalara karşılık Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam, silahlı kuvvetlerin sivil nüfustan uzakta bulunan silah depolarını bombaladığını, yürütülen mücadelenin teröristlere karşı olduğunu söylemiştir.⁴³⁹

BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Şubat tarihli basın açıklamasında Libya'daki durumdan duyulan endişe dile getirilmiş, sivillere karşı güç kullanımı ve barışçıl göstericilere yönelik baskı kınanmış, şiddetin derhal durdurulması ve halkın meşru taleplerinin yerine getirilmesi için gerekli adımların atılması çağrısında bulunulmuştur. BM Güvenlik Konseyi üyeleri Kaddafi yönetimini, kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğunu karşılamaya, insan haklarına ve uluslararası insancıl hukuka uygun hareket etmeye, uluslararası insan hakları temsilcilerinin ve kuruluşlarının girişine izin vermeye çağırmıştır. Tıbbi malzemelerin eksikliğine dikkat çekilen açıklamada, insani yardım ile tıbbi malzemelerin ve insani yardım çalışanlarının ülkeye girişine izin verilmesi konusunda uyarıda bulunulmuştur.⁴⁴⁰

Arap Ligi ve BM yetkililerinin yanı sıra Avrupa Birliği de Libya'da yaşanan şiddet olaylarını kınamıştır. AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton Birlik adına yaptığı açıklamada AB'nin, güç kullanımının derhal sona erdirilmesi ve ulusal diyalog yolu da dâhil nüfusun meşru taleplerinin ele alınmasını sağlayacak adımların atılması yönündeki isteğini yinelemiş; Kaddafi yönetimi'ne halkını koruma sorumluluğunu yerine getirme ve Libya'yı yetkililere, insan hakları ve uluslararası savaş hukuku kurallarına saygı

⁴³⁷ UN Press Release <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2011/English/2011-02-22-OSAPG,%20Special%20Advisers%20Statement%20on%20Libya,%202022%20February%202011.pdf> (erişim tarihi: 22.03.2018)

⁴³⁸ Libya: "Stop the massacre" - UN experts. <https://newsarchive.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10747&LangID=E> (erişim tarihi: 22.03.2018)

⁴³⁹ "Fresh violence rages in Libya", *Al Jazeera*, 22.02.2011.

⁴⁴⁰ Security Council Press Statement on Libya. <https://www.un.org/press/en/2011/sc10180.doc.htm> (erişim tarihi: 24.03.2018)

gösterme çağrısında bulunmuştur. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi ve Arap Ligi tarafından 22 Şubat'ta yapılan açıklamaların memnuniyetle karşılandığını, AB – Libya Çerçeve Anlaşması'na ilişkin olarak Libya ile yürütülen müzakerelerin askıya alınmasına karar verdiklerini ve tedbirler kapsamında daha ileri adımlar atmaya hazır olduklarını vurgulamıştır.⁴⁴¹

BM ve bölgesel örgütlerin şiddeti durdurma çağrısına karşılık Kaddafi protestocuları “hamamböcekleri” olarak nitelendirmiş ve kendisini destekleyenleri “hamamböcekleriyle mücadele” çağırıştır. Kendisini sevenlere çocuklarını sokaklardan çekmelerini, çocuklarının uyuşturduklarını, cehenneme gideceklerini belirtmiş ve destekçilerine evlerinden çıkıp protestoculara “kendi inlerinde” saldırılarını telkin etmiştir. Libya’yı ev ev temizleyeceğini belirten Kaddafi gerektiği takdirde Libya Anayasası ve uluslararası hukuka uygun şekilde kuvvet kullanacağını, protestoların devam etmesi halinde ülkenin iç savaşa sürükleneceğini veya ABD tarafından işgal edileceğini söyleyerek Libya halkını tehdit etmiştir.⁴⁴²

Libya’da yüzlerce sivilin öldürülmesinden duyulan endişenin dile getirildiği İnsan Hakları Konseyi 15. oturumunda her devletin her insanın yaşamını, özgürlüğünü ve güvenliğini koruma yükümlülüğü olduğu hatırlatılmıştır. BM Genel Sekreteri’nin ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri’nin 22 Şubat 2011 tarihinde Libya’daki şiddetin soruşturulması önerisinin ve Arap Ligi, Afrika Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği’nin Libya’da yaşananlara ilişkin açıklamalarının desteklendiği belirtilmiştir. Kaddafi yönetiminin sivillere yönelik şiddeti ve düşmanlığı teşvik etmesi reddedilmiş; bir kısmı insanlığa karşı suç statüsünde sayılabilecek sistematik insan hakları ihlalleri (ayrım gözetmeksizin sivillere karşı silahlı saldırılar, yargısız infazlar, keyfi tutuklamalar, işkence) sert bir şekilde kınanmıştır. Şiddetten kaçan mültecilerin içinde bulunduğu durum ve tıbbi malzeme yetersizliği ile ilgili endişeler dile getirilmiş; medya özgürlüğü dahil barışçıl toplanma ve ifade özgürlüğüne saygı duyulması gerektiğinin altı çizilmiş; sivillere karşı her türlü saldırıyı durdurması; tutuklu insan hakları savunucularını, avukatları, gazetecileri serbest bırakması; tüm sivillerin güvenliğini garanti altına alması; vatandaşlarının taleplerini dikkate alması; İnsan Hakları Konseyi’nin bir üyesi olarak, insan haklarının korunması ve teşviki konusunda verdiği taahhütlere saygı göstermesi ve Konsey ile tam anlamıyla işbirliği içinde olması gerektiği hatırlatılmıştır. Bununla birlikte bağımsız

⁴⁴¹ Libya ile ilgili olarak Yüksek Temsilci Catherine Ashton tarafından Avrupa Birliği adına yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/libya-ile-igili-olarak-yukse-temsilci-catherine-ashton-tarafından-avrupa-birliği-adına> (erişim tarihi: 24.03.2018)

⁴⁴² “Libya protests: Defiant Gaddafi refuses to quit”, *BBC*, 22.02.2011.

uluslararası soruşturma komisyonunun acilen sevk edilmesine karar verilmiş ve Libya'lı yetkililerin bu komisyonla işbirliğini sürdürmesi istenmiştir.⁴⁴³

Libya'da çıkan olaylardan sorumlu tutulan, güvenlik güçleri ve hükümet yanlısı grupların saldırılarına maruz kalan yüzlerce Mısırlı göçmenin⁴⁴⁴ ve şiddetten kaçan Libya halkının komşu ülkelere geçebilmek için sınırlara yığılması bölgenin güvenlik ve istikrarını tehdit etmeye başlamıştır.

24 Şubat'ta muhalifler, Adalet eski Bakanı Mustafa Abdül Celil başkanlığında Bayda şehrinde toplanmış, bir çeşit geçici yönetim kurulmasına karar vermiş ve birkaç gün sonra da 33 üyeden oluşan Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kurulmuştur. Konsey, ulusal toprakların ve vatandaşların emniyetinin sağlandığından emin olma, Libya'yı özgürleştirme, diğer ülkelerle ilişkileri düzenleme ve Libya halkını uygun bir şekilde temsil etme, sonunda özgür seçimler yapabilecek geçiş hükümeti olma amacıyla yola çıkmıştır.⁴⁴⁵ Konsey'in amaçları, 2005 yılında Libya Muhalefeti Ulusal Konferansı'nda önerilen üç maddelik planla benzerlik taşımaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Konferans'ta açıklanan amaçlardan biri de ülke anayasal hayata dönüncüye kadar ülkeyi yönetebilecek ve sivillerden oluşacak bir geçiş hükümeti oluşturulmasıdır. 2011 yılında kurulan Konsey ile bu amaca biraz daha yaklaşılmıştır. Ulusal Geçiş Konseyi'nin geçmiş ile olan bir diğer bağlantısı da 1970'li yıllarda rejimin şiddet kullanarak bastırdığı öğrenci hareketlerinde yer alan isimleri bünyesinde barındırmasıdır. Örneğin Bingazi Üniversitesi'ndeki aktivist öğrencilerden ve Libya Öğrenci Birliği'nin liderlerinden olan Ali Tarhuni Ekonomi Bakanı, Mahmut Şamam da Ulusal Geçiş Konseyi Enformasyon Bakanı olmuştur.⁴⁴⁶ Benzer şekilde Ebu Selim Hapishanesi davasını üstlenen Avukat Abdul Hafız Goga da Ulusal Geçiş Konseyi sözcüsü olmuştur.

Goga yaptığı açıklamada Konsey'in bir geçiş hükümeti olmadığını ve yabancı hükümetlerle iletişime geçmeyeceklerini söylemiş olsa da ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ülkenin doğusunu elinde bulunduran muhalif gruplarla temas kurduklarını dile getirmiştir. Bununla birlikte Goga aynı konuşmasında yabancı müdahalesine karşı olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir: "Yabancı müdahalesine tamamen karşıyız. Libya'nın geri kalanı Libya halkı tarafından özgürleştirilecek ve Kaddafi'nin güvenlik güçleri de yine Libya halkı tarafından saf dışı bırakılacaktır."⁴⁴⁷

⁴⁴³ A/HRC/S-15/1, 25 Şubat 2011.

⁴⁴⁴ Libya: Security Forces Fire on Protesters in Western City. <https://www.hrw.org/news/2011/02/26/libya-security-forces-fire-protesters-western-city> (erişim tarihi: 02.04.2018)

⁴⁴⁵ <http://ntclibya.org/> (erişim tarihi: 02.04.2018)

⁴⁴⁶ Ahmida, 2011: 3.

⁴⁴⁷ "Libya rebels from council, oppose foreign intervention", *Reuters*, 27.02.1011.

Navi Pillay ve Ban Ki-moon sık sık Kaddafi rejimini, kendi halkına uyguladığı geniş ve sistematik şiddet nedeniyle kınadıkları konuşmalarında koruma sorumluluğuna ve ilgili ilkelere göndermeler yapmış, Libya ve uluslararası topluma bu sorumluluklarını sıklıkla hatırlatmışlardır. 25 Şubat'ta Ban Ki-moon, Libya'da yaklaşık bin kişinin öldürüldüğünü, ülkenin doğusunun muhaliflerin elinde olduğunu, birçok şehirde çatışmaların sürdüğünü ve kendilerine Libya'daki durumun giderek kötüye gittiğini belirten raporlar ulaştığını söylemiştir.⁴⁴⁸

Raporlarda yer alan bilgilere göre insanlar rejim güçleri veya milisler tarafından vurulma korkusuyla evden çıkamamakta, Kaddafi yandaşları ev ev arama yapıp muhalifleri tutuklamakta ve hatta hastanelere gidip orada öldürmekte, Kaddafi ve aile mensupları halkı iç savaş veya toplu katliamla tehdit etmekte, kendi vatandaşına ateş etmek istemeyen askerler öldürülmekte, keyfi tutuklama ve işkence uygulamaları sürmekte ve paralı asker kullanılmaktadır. Ellerinde kesin bir kanıt olmadığını ancak raporların tutarlı ve güvenilir olduğunu söyleyen Ban Ki-moon uluslararası toplumun birincil sorumluluğunun risk altındaki sivilin korunması olduğuna inandığını söylemiştir. İlk kez bir İnsan Hakları Konseyi üyesinin özel oturum konusu olduğuna dikkat çekilen oturumda Libya'nın İnsan Hakları Konseyi üyeliğinin askıya alınmasının düşünülmeye gerektiği ifade edilmiş ve Pillay'ın sözleri bir kez daha vurgulanmıştır: "Bir devlet kendi vatandaşlarını uluslararası suçlardan korumakta açıkça başarısız olduğunda, uluslararası toplumun müdahale etme ve kolektif, zamanında ve kararlı bir şekilde koruma sorumluluğu bulunmaktadır." Soykırımın Önlenmesi ve Koruma Sorumluluğuna İlişkin Özel Danışmanların Libyalı yetkililere sorumluluklarını hatırlattıklarını belirten Ban Ki-moon, Güvenlik Konseyi'nin somut eylem düşünmesinin zamanının geldiğini, var olan şiddetin önüne nasıl geçileceğine ve korumanın nasıl gerçekleştirileceğine karar verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁴⁹

İnsan Hakları Konseyi A/HRC/RES/S-15/1 sayılı kararla Libya'da yaşananları araştırması için bağımsız bir uluslararası soruşturma komisyonu gönderilmesi kararı almıştır. Bu karardan bir gün sonra, 26 Şubat'ta, BM Güvenlik Konseyi barışçıl önlemler içeren 1970 sayılı kararı oy birliğiyle kabul etmiş ve Libyalı yetkililere vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatmıştır. Buna göre Güvenlik Konseyi, insan haklarının sistematik olarak

⁴⁴⁸ Secretary-General Tells Security Council Time to Consider Concrete Action in Libya, as Loss of Time Means More Loss of Lives. <https://www.un.org/press/en/2011/sgsm13418.doc.htm> (erişim tarihi: 05.04.2018)

⁴⁴⁹ Secretary-General Tells Security Council Time to Consider Concrete Action in Libya, as Loss of Time Means More Loss of Lives. <https://www.un.org/press/en/2011/sgsm13418.doc.htm> (erişim tarihi: 05.04.2018) Mülteci sorununa da dikkat çeken Ban Ki-moon, Avrupa dahil komşu ülkeleri, sınırlarını Libya'dan gelecek insanlara açmaları konusunda uyarılmış; şiddetin durdurulması, masumların kanının dökülmesinden sorumlu olanların cezalandırılması ve temel insan haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini söylemiştir.

ihlalini, barışçıl gösterilerin şiddetle bastırılmasını, sivillerin öldürülmesini endişeyle karşıladığını ve Kaddafi yönetiminin sivil nüfusa karşı şiddet ve düşmanlığı açıkça körüklemesinin reddedildiğini vurgulamıştır. Arap Ligi ve İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri'nin insan haklarının ve uluslararası insancıl hukukun ihlalini kınamasını da memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca Libya'da sivil nüfusa karşı yaygın ve sistematik saldırıları insanlığa karşı suç olarak ele almış, Libyalı yetkililere kendi halkını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatmış; Libya'nın bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve ulusal birliğine olan güçlü bağlılığı teyit etmiştir.⁴⁵⁰

1970 sayılı kararda, BM Şartı'nın VII. Bölüm 41. maddesi uyarınca

1. Şiddetin derhal sonlandırılması ve nüfusun meşru taleplerinin yerine getirilmesi için gerekli adımların atılması talep edilmiş;
2. Libyalı yetkililer insan haklarına ve uluslararası insancıl hukuka saygı göstermeye, uluslararası insan hakları gözlemcilerine erişim izni vermeye çağrılmış;
3. Tüm üye devletler, ülkeden ayrılmak isteyen yabancı uyruklu kişilerin tahliyesinde işbirliği yapmaya davet edilmiş;
4. 15 Şubat 2011 tarihinden bu yana Libya'da yaşananların Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Savcısı'na sunulmasına karar verilmiş; (...)
9. Silah ambargosu uygulanmasına; tüm üye devletlerin acilen, doğrudan kendi topraklarından veya üzerinden, kendi vatandaşlarınca, bayrakları, uçak veya gemileri kullanılarak, her türlü askerî malzemenin, teknik destek, eğitim ve finansal desteğin, doğrudan veya dolaylı tedarik, satış veya transferinin önlenmesi için gerekli önlemleri almalarına karar verilmiş; (...)
15. Seyahat yasağı uygulanmasına karar verilmiş bu çerçevede tüm üye devletlerin, Kaddafi ailesi ve yönetiminde yer alan belirli isimlerin ülkelerine girmesi veya ülkelerini transit geçiş için kullanmalarını engellemek için gerekli tüm önlemleri almalarına karar verilmiş; (...)
17. Kaddafi ailesine ait olan tüm ekonomik kaynak ve finansal varlıkların gecikmeksizin dondurulmasına karar verilmiştir.⁴⁵¹

1970 sayılı karara göre “Libyalı yetkililerin eylemleri sürekli izlenecek, Kaddafi yönetiminin kararda yer alan tedbirlere uyumuna bağlı olarak bu tedbirler sıkılaştırılabilecek, değiştirilebilecek, askıya alınabilecek veya kaldırılacaktır.”⁴⁵²

Silah ambargosu, seyahat yasağı ve mal varlıklarının dondurulmasıyla ilgili maddelerin etkin bir şekilde uygulanması yönünde atılan adımlar hakkında, bu kararın kabulünden sonra 120 gün içinde Komite'ye rapor verilmesi için, insani yardım kuruluşlarının gelişinin kolaylaştırılması ve desteklenmesinde, insani yardımda bulunulmasında Genel Sekreter ile

⁴⁵⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2011a: 1-2.

⁴⁵¹ BM Güvenlik Konseyi, 2011a. 1970 ve 1973 sayılı kararların hukuki niteliği için bkz. Arsava, 2016.

⁴⁵² BM Güvenlik Konseyi, 2011a.

işbirliği içinde hareket etmeleri ve birlikte çalışmalarını konusunda tüm üye devletlere çağrıda bulunulmuştur.⁴⁵³

Kaddafi bu süreçte, Belgrad'da yayın yapan Pink isimli televizyon kanalına telefonla bağlanmış ve halkın kendisiyle olduğunu, BM'nin aldığı yaptırım kararınınsa “boş ve hükümsüz” olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁴

1 Mart 2011 tarihinde, bir Konsey üyesinin insan haklarını sistematik ihlali durumunda üyeliğinin askıya alınacağına dair 15 Mart 2006 ve 60/251 sayılı karar hatırlatılmış ve Libya Arap Cumhuriyeti'nin üyeliğinin askıya alınmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁵ Aynı tarihte hem ABD hem de İngiltere'den çeşitli açıklamalar gelmiştir. ABD Senatosu, demokratik reformlar vb. amaçlarla hareket eden sivillere yönelik sistematik insan hakları ihlalinin sert bir şekilde kınanmış, Kaddafi ve ailesinin yönettiği operasyonlarda binlerce insanın öldüğünü vurgulamış, Kaddafi rejiminin sorumlusu olduğu Ebu Selim Hapishanesi ve Pan Am 103 olaylarını hatırlatmıştır. Kaddafi'nin acımasız bir diktatör olduğuna dikkat çekilen kararla Kaddafi, 1970 sayılı karara uygun hareket etmeye çağırılmıştır.⁴⁵⁶ İngiltere Başbakanı David Cameron biraz daha ileri gidip, her ne kadar 1970 sayılı kararda yer verilmemiş olsa da Libya'ya karşı askerî güç kullanımının tamamen gündem dışı olmadığını söylemiştir.⁴⁵⁷ BM Genel Sekreteri ise Ulusal Geçiş Konseyi sözcüsü Goga'yı destekleyecek şekilde, bölge halklarının tarihleri boyunca dışarıdan müdahaleye maruz kaldıklarını ve yeni bir gelecek yaratmak için çabalarken artık uluslararası toplumun değişimin içeriden gelmesi gerektiğini fark ettiğini dile getirmiştir.⁴⁵⁸

Tüm bu gelişmelerden iki gün sonra Kaddafi yanlısı ordu mensuplarının düzenlediği hava saldırısında 14 kişi hayatını kaybetmiştir. Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez'in arabuluculuk teklifini Kaddafi olumlu karşılayıp kabul ederken, oğlu Seyfülislam ise sorunların kendi halklarıyla ve kendi içlerinde çözümlenebileceğini, herhangi bir dış müdahaleye gerek duyulmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Abdül Celil de arabuluculuğu reddetmiş ve müzakerelerin ancak Kaddafi'nin gitmesi halinde başlayabileceğini belirtmiştir.⁴⁵⁹

BM kararına rağmen ülke genelinde çatışmaların devam etmesi ve can kayıplarının giderek artması sonucunda Abdül Celil uluslararası toplumun hızlı bir şekilde hareket etmesi gerektiğini, aksi takdirde daha fazla insanın öleceğini söylemiş ve uçuşa yasak bölge⁴⁶⁰

⁴⁵³ BM Güvenlik Konseyi, 2011a.

⁴⁵⁴ “Kaddafi yokuş aşağı gidiyor”, *Bianet*, 28.02.2011.

⁴⁵⁵ BM Genel Kurulu, 2011b.

⁴⁵⁶ The Senate of the United States, 2011.

⁴⁵⁷ “Cameron Doesn't Rule Out Military Force in Libya”, *The Wall Street Journal*, 01.03.2011.

⁴⁵⁸ BM Genel Kurulu, 2011c: 3.

⁴⁵⁹ “UCM'den Kaddafi'ye İnsanlık Suçu Soruşturması”, *Bianet*, 04.03.2011.

⁴⁶⁰ Uçuşa yasak bölge: Bir başka devletin kara ülkesi ile buna bitişik olarak yer alan iç suların ve karasularının üzerinde bulunan ve uçuşların yasaklandığı hava sahasıdır. Hem ilgili devletin askerî operasyonlarını engellemek hem de sivilleri korumak amacıyla başvurulabilmektedir. İhlali durumunda söz konusu hava araçlarının etkisiz

uygulamasını çağrısında bulunmuştur.⁴⁶¹ Libya’da yaşananları ilk kınayan uluslararası kuruluş olan İslam İşbirliği Teşkilatı da uçuşa yasak bölge uygulaması üzerinde durmuştur.⁴⁶² 8 Mart’ta olağanüstü toplantı düzenleyen İslam İşbirliği Teşkilatı Daimî Temsilciler Komitesi, Genel Sekreter’in 22 Şubat’ta sivillere karşı aşırı güç kullanımını kınadığı açıklamasını onaylamış; Libya’daki baskı ve yıldırma politikasının İslami değerler, insan hakları ve uluslararası insancıl hukuka aykırı şekilde insani trajediye dönüştüğü değerlendirmesini yapmıştır. Genel Sekreter’in İslam İşbirliği Teşkilatı üyelerini, Libya halkına gerekli ve acil insani desteğin sağlanması ve yerinden edilmiş kişilerin insani ihtiyaçları konusunda bilgilendirmekle görevlendirildiği toplantıda Libya’nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyma zorunluluğu, iç işlerine müdahale edilmediği ve İslam İşbirliği Teşkilatı’nın Libya’ya yönelik her türlü askerî müdahaleye karşı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶³

10 Mart 2011’de Afrika Birliği, Libya ile dayanışma içinde olduğunu ve Libya halkının demokrasi, siyasi reform, adalet, barış ve güvenlik isteklerinin meşru olduğunu söylemiş; bunların barışçıl ve demokratik bir üslupla karşılanması gerektiğinin altını çizmiş; Libya’nın birliğine ve toprak bütünlüğüne güçlü bağlılığı, Libya’ya yönelik herhangi bir askerî müdahaleye olan karşıtlığı bir kez daha vurgulamıştır.⁴⁶⁴

Fransa’nın 10 Mart’ta Ulusal Geçiş Konseyi’ni Libya’nın meşru hükümeti saydığını açıklamasının ardından AB, Libya’da sivillere uygulanan şiddeti kınadıklarını ve Ulusal Geçiş Konseyi’ni muhatap aldıklarını açıklamıştır.⁴⁶⁵ 11 Mart’ta Libya’daki gelişmeleri değerlendirmek üzere düzenlenen olağanüstü toplantıda bir kez daha Libya’daki durumdan duyulan endişe dile getirilmiş, Kaddafi yönetimi kınanmıştır. BM’nin 1970 sayılı kararı ve durumun Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne taşınması memnuniyetle karşılanmış, askerî müdahaleden söz edilmemekle birlikte, sivillerin korunması için kanıtlanabilir ihtiyaç, bölgenin desteği, meşru bir zemin olması kaydıyla üye devletlerin tüm seçenekleri inceleyeceği; krize yanıt vermek için Birleşmiş Milletler, Arap Ligi, Afrika Birliği ve uluslararası ortaklarla birlikte çalışılacağı belirtilmiştir.⁴⁶⁶ Körfez İşbirliği Konseyi de, aynı tarihlerde, Kaddafi rejiminin meşruluğunu yitirdiğini ve Ulusal Geçiş Konseyi’nin muhatap kabul edilmesi gerektiğini

hale getirilmesi ve/veya kara unsurlarının imha ve tahrip edilmesi mümkündür. Bu uygulama söz konusu devletin egemenliğine gerçek bir müdahale ve ulusal hava sahasının *de facto* işgali anlamına gelmektedir. Erdal, 2013: 63-64.

⁴⁶¹ “Rebel leader calls for immediate action on no-fly zone”, *CNN*, 10.03.2011.

⁴⁶² Brookings Doha Center, 2011.

⁴⁶³ Final Communique Issued by the Emergency Meeting of the Committee of Permanent Representatives to the Organization of the Islamic Conference on the Alarming Developments in Libyan Jamahiriya. https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=5022&ref=2110&lan=en (erişim tarihi: 11.04.2018)

⁴⁶⁴ African Union Press Release. <http://allafrica.com/stories/201103150970.html> (erişim tarihi: 11.04.2018)

⁴⁶⁵ Payandeh, 2012: 373.

⁴⁶⁶ Avrupa Birliği Konseyi, 2011a.

söylemiştir. Bununla birlikte Arap Ligi'nden Libya'daki şiddet olaylarını durdurmak için gerekli önlemleri alması, BM'den de sorumluluğunu yerine getirmesini istemiştir.⁴⁶⁷

Arap Ligi'nin 12 Mart 2011 tarihinde Kahire'de düzenlediği olağanüstü toplantıda Genel Sekreter Musa, Libya'da giderek kötüleşen duruma karşı Güvenlik Konseyi'nin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesini ve uçuşa yasak bölge ilan edilmesini istemiş ve diğer Arap Ligi üye ülkeleri de destek vermiştir. Alınan kararda Libya topraklarına her türlü yabancı müdahalesi reddedilerek, krizin sonlandırılmasının başarısız olması durumunda Libya'nın iç işlerine yabancı müdahalesi olabileceğini vurgulama sorumluluğundan söz etmiştir. Ayrıca Ulusal Geçiş Konseyi ile işbirliği ve iletişim halinde olacaklarını; meşruluğunu yitiren Libya'yı yetkililerin işlediği suçlara karşı Libya halkına destek vereceklerini; BM, Afrika Birliği, AB, İslam İşbirliği Teşkilatı ile işbirliğine devam edeceklerini belirtmişlerdir.⁴⁶⁸

Mart ayının ortasına gelindiğinde Kaddafi Batı'da askerî hakimiyetini kurmuş, Doğu'da da Misrata dışında Sirte ve Bingazi arasındaki yerleşim birimleri üzerinde kontrolü sağlamıştır. Olayların başlangıcında muhaliflerin tarafında yer alan Tarhuna ve Warfallah kabilelerinin rejime bağlılıklarını açıklamalarının da Kaddafi'nin ilerleyişinde etkisi olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁶⁹

Ülke içi muhalefetin ve bölgesel aktörlerin uçuşa yasak bölge çağrısı, Kaddafi hükümetinin BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 sayılı karara uymaması, kendi halkına karşı sistematik insan hakları ihlallerine devam etmesi ve etkinliğini artırması üzerine BM Güvenlik Konseyi bir kez daha toplanmıştır. Rusya, Çin, Brezilya, Almanya ve Hindistan'ın çekimser oylarına karşılık on olumlu oy ile 17 Mart 2011 tarihinde 1973 sayılı karar alınmıştır.

1973 sayılı kararla BM Güvenlik Konseyi, Libya'yı yetkililerin 1970 sayılı karara uymadığını hatırlatmış, giderek kötüleşen durum ve sivil kayıplara yönelik endişelerini dile getirmiş, Libya halkını koruma sorumluluğunun Libya'yı yetkililerde olduğunu yinelemiştir. Ülkedeki geniş ve sistematik insan hakları ihlallerinin yanı sıra Libya'yı yetkililer tarafından gazetecilere, medya çalışanlarına ve ilgili personele karşı yürütülen şiddet ve tehdit eylemlerini de kınamış ve Libya'yı yetkilileri 1738 sayılı kararda belirtildiği gibi uluslararası insancıl hukuktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeleri konusunda uyarmıştır. Libya'da yaşananlar insanlığa karşı suç kabul edilmiş, Arap Ligi, Afrika Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri'nin Libya'daki durumu kınadığı hatırlatılmıştır. BM Güvenlik Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın 8 Mart, Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi'nin 10 Mart, Arap

⁴⁶⁷ "GCC: Libya regime lost legitimacy", *Al Jazeera*, 11.03.2011.

⁴⁶⁸ Arap Ligi, 2011. Suriye ve Cezayir uçuş yasağı kararına sıcak bakmadıklarını açıklamıştır. Bkz. "Arap Birliği Libya'ya Uçuş Yasağı İstiyor", *Deutsche Welle*, 13.03.2011.

⁴⁶⁹ Ayhan, 2011a: 12.

Devletleri Ligi Konseyi'nin 12 Mart tarihli bildirgelerini ve BM Genel Sekreteri'nin 16 Mart tarihli ateşkes çağrısını dikkate almıştır. Alınan kararlar Libya'da paralı askerlerin kullanılmaya devam edilmesi kınanmış, yol açtığı mülteci sorununa dikkat çekilmiştir. Libya'nın egemenliği, toprak bütünlüğü ve ulusal birliğine güçlü bağlılığını onaylayarak, Libya'daki durumun uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit olmaya devam ettiğine karar verilmiştir. Bu çerçevede BM Şartı'nın VII. Bölümü altında,

1. Sivillere yönelik her türlü saldırı ve şiddetin tamamen sonlandırılması ve ateşkesin derhal sağlanması talep edilmiş;
2. Krize, Libya halkının meşru taleplerini karşılayabilecek bir çözüm bulma çabalarının yoğunlaştırılması gerektiği vurgulanmış;
3. Libya'yı yetkililerin uluslararası hukuktan (uluslararası insancıl hukuk, insan hakları ve mülteci hukuku) kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesi ve sivillerin korunması, temel ihtiyaçlarının karşılanması, insani yardımın hızlı ve engelsiz bir şekilde geçişinin sağlanması talep edilmiş;
4. Genel Sekreter'i bilgilendiren, tek başlarına veya bölgesel örgütler veya düzenlemeler yoluyla, Genel Sekreterle iş birliği içinde hareket eden tüm üye devletler, 1970 sayılı kararın 9. paragrafını dikkate almaksızın, gerekli tüm önlemleri almakla; Libya topraklarının herhangi bir yerinde ve herhangi bir şekilde yabancı işgal gücü oluşturmadan, sivilleri ve Bingazi dahil olmak üzere saldırı tehdidi altındaki sivil yerleşim yerlerini korumakla yetkilendirmiş ve bu paragrafta verilen yetki çerçevesinde aldıkları önlemleri acilen Genel Sekreter'e ve Güvenlik Konseyi'ne bildirmeleri istenmiş;
5. Arap Devletleri Ligi'nin, bölgede uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasındaki önemli rolü tanınmış ve BM Şartı'nın VIII. Bölümü göz önünde bulundurularak, 4. paragrafın uygulanmasında diğer üye devletlerle Arap Ligi üye devletlerinin işbirliği yapması istenmiş;
6. Sivillerin korunmasına yardım etmek amacıyla Libya Arap Cumhuriyeti üzerinde tüm uçuşlar yasaklanmış; (...)
13. 1970 sayılı kararda alınan silah ambargosu uygulamasının devamına karar verilmiş; (...)
17. Tüm üye devletlerin Libya Arap Cumhuriyeti'ne veya Libya'yı vatandaşlara veya şirketlere ait, onlar tarafından kullanılan uçakların kendi topraklarından kalkışına veya üzerinden uçmasına izin vermemesine karar verilmiş; (...)
19. 1970 sayılı kararda alınan mal varlıklarının dondurulması uygulamasının genişletilmesine karar verilmiş; (...)
28. Libya'yı yetkililerin eylemlerinin düzenli olarak izleneceği, 1970 ve 1973 sayılı kararlar çerçevesinde alınan önlemlerin (güçlendirilmesi, askıya alınması, kaldırılması dahil) her an gözden geçirilmeye hazır olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷⁰

Kararın sivillerin korunmasıyla ilgili olan 4. paragrafıyla gerçekleştirilecek askerî müdahalenin önü açılmıştır. Ulusal Geçiş Konseyi, Arap Ligi ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın

⁴⁷⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2011b. Uçuşa yasak bölge uygulaması daha önce insani yardım amacıyla 1991 yılında Irak ve 1992 yılında Bosna Hersek'te uygulanmış ancak sivil halkın korunması amacıyla ilk kez Libya'da uygulanmıştır. Bkz. Ulusoy, 2013: 280.

uçuşa yasak bölge uygulamasına geçilmesi ve sivillere yönelik şiddetin durdurulması için gerekli önlemlerin alınması çağrılarını tekrarlanmış ve böylece hem ülke halkının hem de bölgenin desteğinin alındığı vurgusu yapılmıştır. Kendi ülke vatandaşlarını korumakla yükümlü olan hükümetin bunu yapmak istememesi nedeniyle insanları koruma sorumluluğu uluslararası topluma geçmiş, BM Güvenlik Konseyi'nin onayı alınarak da koruma sorumluluğu altında askerî müdahaleye meşru zemin oluşturulmuş ve sonuç olarak koruma sorumluluğunun üçüncü ayağı işletilmiştir.

1970 sayılı karar sonrasında çekimser oylara rağmen BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesinde ve zorlayıcı tedbirler almasında üç unsur etkili olmuştur:

1. Taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması, isyancıların elinde olan Bingazi'nin düşmesi ve Kaddafi güçlerinin burada kıyım gerçekleştirebileceği korkusu ile Kaddafi rejiminin 1970 sayılı karara uymaması, insani yardımlara izin vermeyi reddetmesi ve diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalması. Bu süre zarfında BM Genel Sekreteri, Kaddafi ile 40 dakikalık bir görüşme gerçekleştirmiş fakat Kaddafi'yi ikna edememiştir. Diplomatik çözüm aranmasına devam edilirken birçok hükümet, yorumcu ve BM yetkilisi diplomasiyi tek başına bu katliamı önleyemeyeceğini düşünmüştür.
2. Almanya'nın karşı çıkmasına rağmen, İngiltere ve Fransa'nın sert bir uluslararası yanıt için çağrılarını kuvvetlendirmeleri ve uçuşa yasak bölge ile ilgili taslak metin sunmaları.
3. Bölgesel örgütlerin yaşananlar karşısında uluslararası toplumu, Kaddafi'yi durdurmaya, BM Güvenlik Konseyi'ni uçuşa yasak bölge kararı almaya çağırmaları ve yaşananlara karşı aldıkları pozisyonlar.⁴⁷¹

Ban Ki-moon 1973 sayılı kararı insanları, kendi hükümetinin şiddetinden koruma sorumluluğunu yerine getiren “tarihi bir karar” olarak nitelendirmiştir. Libya'daki durum göz önüne alındığında karar hükümlerinin bir an önce uygulanmasını beklediğini belirten Genel Sekreter kendisinin de sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olduğunu ve ortak çabanın geliştirilmesi için kendisinin de bölgeye gideceğini açıklamıştır.⁴⁷²

Kararın ardından Fransa hükümet sözcüsü François Baroin operasyonun amacının “Libya halkını korumak ve Kaddafi rejimini devirmek” olduğunu, İngiltere ise savaş uçaklarının hazırlandığını söylemiştir.⁴⁷³ Almanya Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle askerî operasyonu, birçok risk ve tehdit barındırdığı için onaylamadıklarını, Brezilya'nın BM Daimî Temsilcisi Maria Riberio Vioetti de operasyonun “bölgedeki gerginlikleri daha da arttıracığı

⁴⁷¹ Bellamy ve Williams, 2011: 840-1

⁴⁷² Statement on Libya. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-03-17/statement-libya> (erişim tarihi: 13.04.2018)

⁴⁷³ “BM kararı sonrasında Kaddafi geri adım attı”, *T24*, 18.03.2011.

ve sivillere yarardan çok zarar getireceği” yönündeki endişelerini dile getirmiştir.⁴⁷⁴ Tüm bu gelişmeler yaşanırken Kaddafi yönetimi de BM kararına uymaya hazır olduklarını göstermek için ateşkes kararı almıştır.⁴⁷⁵ Ancak isyancılar saldırıların devam ettiğini ve Kaddafi güçlerinin ateşkes uygulamadığını, Reuters kendilerine 38 sivilin öldüğüne dair bilgiler geldiğini ve bir ABD ulusal güvenlik yetkilisinin saldırıların devam ettiğini ilettiğini, BBC adına çalışan bir gazeteci uçuşa yasak bölge ilanına rağmen Kaddafi güçlerine ait bir uçağın muhaliflerce düşürüldüğünü, El Cezire kanalı Kaddafi güçlerinin Bingazi ve çevresine saldırdığını bildirmiştir. Libya Dışişleri Bakan Yardımcısı ise ateşkes kararı alındıktan sonra herhangi bir saldırı gerçekleştirmediklerini, Libya hükümet sözcüsü de ateşkesin gerçek, güvenilir ve geçerli olduğunu ve Malta, Çin, Türkiye, Almanya’dan gözlemcilerin acilen Libya’ya gelmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁷⁶

Uçuş yasağına rağmen Kaddafi yönetiminin Bingazi’ye jetlerle saldırdığı iddialarıyla birlikte ateşkes sona ermiştir. Bunun üzerine askerî seçeneği görüşmek üzere David Cameron, Nicolas Sarkozy, Hillary Clinton ve Arap liderler Paris’te toplanmıştır. İsyancılar uluslararası topluma Kaddafi güçlerinin bombardımanını durdurma çağrısı yaparken Kaddafi hükümeti saldırı iddialarını reddetmiş, rejim güçlerinin El-Kaide saldırısına maruz kaldığını ileri sürmüştür. Saldırıların yeniden başladığı iddialarıyla birlikte Ban Ki-moon Libya konusunda dünyanın tek ses olması gerektiğini, ABD Başkanı Barack Obama da Kaddafi’ye isyancılara saldırmayı kesmesi gerektiğini aksi takdirde askerî operasyonla karşılaşacağını söylemiştir. Hükümet sözcüsü saldırı iddialarını bir kez daha reddetmiş ve Sarkozy’ye, Cameron’a ve Ban Ki-moon’a Kaddafi’den “askerî müdahaleye izin veren BM kararının geçersiz olduğuna, iç işlerine müdahale etme yönünde bir adım atarlarsa buna pişman olacaklarına” dair bir mesaj iletmiştir. Obama’ya yazdığı nota ise aynı durumda kendisi olsa ne yapacağını sormuştur. Askerî operasyona her an başlanabileceği kararına karşılık, Kaddafi rejimi adına konuşan Dışişleri Bakanı Musa Kusa 1973 sayılı karara uydıklarını, uluslararası topluma karşı sorumluluklarını yerine getirdiklerini ve bunun ispatı olarak da Ban Ki-moon’dan uluslararası gözlemci talep ettiklerini vurgulamıştır. Yaşanan gelişmeler ışığında Kaddafi yönetiminin

⁴⁷⁴ “West mobilises for Libya air strikes”, *Mail & Guardian*, 18.03.2011; “Libya’ya askerî müdahalenin öni açıldı”, *Deutsche Welle*, 18.03.2011.

⁴⁷⁵ “Obama Warns Libya, but Attacks Go on”, *The New York Times*, 18.03.2011. Kaddafi hükümeti ateşkese bağlı kalacaklarını duyurmuşsa da BM Genel Sekreterliği bunun teyit edilemeyeceğini söylemiştir. O’Brien ve Sinclair, 2011: 11.

⁴⁷⁶ “Libya crisis as it happened: Friday 18 March”, *BBC*, 18.03.2011. Bir başka kaynakta da ateşkesin uygulanması için Türkiye, Malta ve Yunanistan’dan yardım istendiği söylenmiştir. Bkz. “Fransız uçakları Libya’ya saldırdı”, *BBC*, 19.03.2011.

iddialarını asılsız bulan Cameron Kaddafi'nin ateşkesi ihlal ettiğini ve müdahale zamanının geldiğini, Sarkozy de Fransız savaş uçaklarının Libya üzerinde uçuşa başladığını söylemiştir.⁴⁷⁷

19 Mart 2011 tarihinde Libya halkını desteklemek için Paris'te düzenlenen Dünya Liderleri Zirvesi'ne BM Genel Sekreteri, Arap Ligi Genel Sekreteri, AB Zirvesi Başkanı, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin yanı sıra Fransa, İspanya, Almanya, Kanada, Katar, Polonya, Danimarka, İtalya, Yunanistan, Norveç, Belçika, İngiltere, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, ABD, Ürdün, Fas'tan devlet başkanları ve bakanlar düzeyinde isimler katılmıştır. Rusya ve Çin'in katılmadığı Zirve'de 15 Şubat'tan bu yana Libya halkının değişim isteğine Kaddafi yönetiminin şiddetle karşılık vermesi ve insan hakları ihlallerine neden olması, 26 Şubat tarihinde alınan 1970 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında yer alan taleplere ve Arap Ligi, Afrika Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri ve AB'nin kınamalarına rağmen Kaddafi rejiminin şiddetini artırması üzerinde durulmuştur. 1973 sayılı karardan duyulan memnuniyet dile getirilmiş, ilgili kararın uygulanmasına katkıda bulunmak için kararlı ve kolektif hareket edilmesine karar verilmiştir.⁴⁷⁸ Libya'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulduğu ve Libya halkına ülkelerini yeniden inşa etmeleri için yardıma devam edeceklerini belirten liderler BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları, özellikle de askerî kararları uygulamak için bir araya gelmiştir.⁴⁷⁹

Fransa, İngiltere, ABD öncülüğünde; İtalya ve Kanada'nın desteğiyle başlayan “Şafak Operasyonu (*Operation Odyssey Dawn*) hava ve denizden yürütülmüştür. Operasyonda, Kaddafi rejimine bağlı hava savunma sistemleri, askerî üsler ve mühimmat depolarının hedef alındığı ve operasyonun Kaddafi yönetimi BM kararlarına uyan kadar sürdürüleceği belirtilmiştir. Koalisyon güçlerince yürütülen operasyonun ikinci gününde Libya silahlı kuvvetleri, tüm birliklerine Batılı güçlere karşı ateşkes emri vermiştir.⁴⁸⁰ Ancak ABD, Kaddafi'nin ateşkes kararını tanımadıklarını açıklamıştır.⁴⁸¹

1973 sayılı karara diğer bölgesel örgütlerin tepkileri de olumlu olmuştur. İslam İşbirliği Teşkilatı 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını olumlu karşılamış, kararın Libya

⁴⁷⁷ “Libya: Gaddafi forces attacking rebel-held Benghazi”, *BBC*, 19.03.2011; “Libya BM'den Gözlemci İstedi”, *T24*, 19.03.2011; “Libya military action – Saturday 19 March part 1”, *The Guardian*, 19.03.2011.

⁴⁷⁸ Paris Summit for the support to the Libyan people. <https://ca.ambafrance.org/Paris-Summit-for-the-support-to> (erişim tarihi: 15.09.2018)

⁴⁷⁹ “Statement from Paris summit on Libya”, *Reuters*, 19.03.2011.

⁴⁸⁰ “Kaddafi ateşkes emri verdi”, *Dünya*, 20.03.2011; “Şafak Yolculuğu'nda ikinci dalga”, *Dünya*, 20.03.2011. İtalya hava üslerini kullanıma açmış, Norveç operasyona katılacağını, Danimarka parlamentonun onayını beklediklerini, Polonya da lojistik destek sunabileceklerini, Belçika ise NATO şemsiyesi altında operasyona dahil olabileceklerini söylemiştir. NATO üyesi Almanya ve Türkiye ise askerî müdahaleye karşı olduklarını dile getirmiştir. “West mobilises for Libya air strikes”, *ABC News*, 19.03.2011; Malta ve GKRY güvenliklerini riske sokacağına dair endişelerini dile getirmiştir. Bkz. https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=1372&id=2310 (erişim tarihi: 15.09.2018)

⁴⁸¹ “Libya'dan orduya ateşkes emri”, *Habertürk*, 20.03.2011.

topraklarının herhangi bir yerinde işgal gücünün yer almasını dışlayan çözüm önerisini desteklemiş ve 1973 sayılı kararın alınmasına neden olan unsurlar ortadan kalktığında bu kararın hükümlerini iptal edecek yeni bir karar alınmasını istemiştir.⁴⁸² Afrika Birliği, 1973 sayılı kararı desteklemekle birlikte var olan durum ve bunun insancıl sonuçlarıyla ilgili endişeler üzerinde durmuştur. Libya'daki durumun bölgenin barış, güvenlik ve istikrarına tehdit oluşturduğunu, barışçıl ve sürdürülebilir bir çözüm bulunması gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁸³

Avrupa Konseyi, BM'nin almış olduğu 1970 ve 1973 sayılı kararlara tam destek vereceğini onaylamıştır. Konsey'in Kaddafi'nin yönetimi acilen bırakması çağrısını da uygun bulan AB için Libya'nın demokratik dönüşümünün önemini sürdürdüğü ifade edilmiş ve bu süreçte Ulusal Geçiş Konseyi'nin Libya halkının isteklerinin temsilcisi olarak oynadığı rol vurgulanmıştır.⁴⁸⁴

22 Mart'ta Libya'ya yönelik silah ambargosu başlatmayı kabul eden NATO, 24 Mart'ta da Libya'da uçuşa yasak bölge uygulamasını üstlenmeye karar vermiş ve Birleşik Koruyucu Operasyon (*Operation Unified Protector*) başlamıştır. Kaddafi rejimi tarafından sivillere yönelik saldırıların önlenmesinde NATO'nun uluslararası çabanın bir parçası olduğu ve bölgedeki partnerlerle de işbirliği yapacağı açıklanmıştır.⁴⁸⁵ NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen verdiği röportajda şu açıklamayı yapmıştır:

Tüm NATO müttefikleri olarak BM kararları çerçevesinde sorumluluklarını yerine getirmeye kararlıyız. Sivillerin korunması için uçuşa yasak bölge uygulamasının sorumluluğunu üstlenmeye karar verdik ve yetki bunun ötesine geçmeyecek. NATO operasyonunun yanı sıra koalisyon operasyonu da devam edecektir fakat NATO'nun BM Güvenlik Konseyi kararına uygun olarak daha geniş kapsamlı bir sorumluluk alıp almaması üzerine düşünmekteyiz.⁴⁸⁶

Libya'ya yönelik her türlü dış müdahaleye karşı olduklarını ifade eden Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Jean Ping, Kaddafi hükümeti ve isyancılar arasındaki çatışmanın

⁴⁸² Communiqué Issued by the Emergency Open Ended Ministerial Meeting of the OIC Executive Committee on the Alarming Developments in Libyan Jamahiriya. https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=5057&ref=2125&lan=en (erişim tarihi: 15.09.2018)

⁴⁸³ Afrika Birliği, 2011. BM Güvenlik Konseyi'nin daimî olmayan Afrikalı üyelerinden Güney Afrika, Nijerya ve Gabon'un 1970 ve 1973 sayılı kararlarda olumlu oy kullanması, Afrika'nın Libya'da ortak ve güçlü bir politika yürütemediğini de göstermektedir. Etiyopya, Gabon, Ruanda ve Senegal NATO müdahalesini desteklerken; Uganda, Güney Afrika ve Kenya müdahale ediliş şeklini eleştirirken; Zimbabwe, Cezayir ve Nijerya operasyona bütünüyle karşı çıkmış ve Batılı devletlerin Kaddafi rejimini devirmek için bu operasyonu yürüttüklerini ileri sürmüştür. Apuuli, 2012: 152.

⁴⁸⁴ Avrupa Birliği Konseyi, 2011b.

⁴⁸⁵ NATO Secretary General's statement on no-fly zone over Libya. https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71722.htm (erişim tarihi: 23.09.2018)

⁴⁸⁶ NATO Secretary General's statement on Libya no-fly zone. https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71763.htm (erişim tarihi: 23.09.2018)

sonlanması için müzakereleri hızlandırmayı, çatışmanın temelinde yer alan sorunları ortadan kaldıracak reformlar üzerinde tarafları uzlaştırmayı hedeflediklerini söylemiştir.⁴⁸⁷

Uçuşa yasak bölge uygulaması çağrısı yapan Arap Ligi Genel Sekreteri de operasyonun başlamasının ardından yetkilendirmenin Kaddafi güçlerinin bombardımanını durdurmayı aşırı yoğun bombardıman ve füze saldırılarını içermediğini, Libya'da gerçekleştirilen operasyonun uçuşa yasak bölge uygulamasından farklı olduğunu, amaçlarının sivillerin daha çok zarar görmesi değil korunması olduğunu söylemiştir. Libya'ya yönelik operasyona birçok Arap lider sessiz kalırken Venezuela, Nikaragua, Bolivya ve Küba liderlerinden itiraz yükselmiş ve müdahalenin ülkedeki katliamı durdurmayı değil Batılı güçlerin Libya petrol rezervlerini ele geçirmeyi hedeflediği iddia edilmiştir.⁴⁸⁸

Şafak Operasyonu'ndan birkaç gün sonra Güney Afrika Devlet Başkanı Jacob Zuma hava saldırılarını kınamış ve ateşkes çağrısı yapmıştır. Güney Afrika hükümeti hem BM Güvenlik Konseyi'nin askerî müdahalenin önünü açan kararını hem de Afrika Birliği'nin müdahale karşıtı tutumunu desteklemiştir. 1973 sayılı karara olumlu oy veren tek BRICS üyesi olan Güney Afrika daha sonrasında alınan kararın rejim değişikliği için suistimal edildiğini, NATO üyelerinin Afrika Birliği'nin Libya çatışmasını barışçıl yollarla çözüme girişimlerini engellediğini ileri sürmüştür. Hatta Kasım 2011'de yaptığı açıklamada BM eski Genel Sekreteri Annan, Libya'da yaşanan rejim değişikliğinin çok hızlı olduğunu ve bunun kendisinde hayal kırıklığı yarattığını söylemiştir.⁴⁸⁹

Libya devlet televizyonundan yapılan açıklamaya göre Şafak Operasyonu'nun ilk günü 64 sivil ölmüştür. ABD'nin yalanladığı bu bilgi Arap Ligi ve Rusya tarafından da doğrulanmış, hatta hastanelerin dahi hedef alındığı açıklanmıştır. BM Güvenlik Konseyi kararının sivillerin korunması amacıyla alındığını fakat operasyonda sivillerin hedef alındığını söyleyen Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aleksander Lukaseviç'in yanı sıra Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa da uçuşa yasak bölge ilan edilmesi istekleriyle hava saldırısını kast etmediklerini, çok fazla sivil ölü ve yaralı olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁰ Musa'nın bu açıklaması Fransız ve İngiliz yetkililerin açıklamalarıyla tezat oluşturmuştur. Fransız Savunma Bakanlığı sözcüsü Laurent Teisseire, Arap Ligi üyesi Katar'ın askerî operasyona dört uçakla katılmaya karar verdiğini, dolayısıyla operasyona Arap ülkelerinin de katılım gösterdiğini; İngiltere Savunma Bakanı Liam Fox da Arap Ligi üye ülkelerinin liderleriyle görüşüğünü, askerî operasyona katılabileceklerini beyan ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ "African Union chief ask West for dialogue on Libya", *Reuters*, 25.03.2011.

⁴⁸⁸ "Arab League condemns broad bombing campaign in Libya", *The Washington Post*, 20.03.2011.

⁴⁸⁹ Adams, 2016: 773.

⁴⁹⁰ "Rusya: Hastaneleri bile vurdunuz, ABD: Ateşkesi tanımyoruz", *Bianet*, 21.03.2011.

⁴⁹¹ "Arab League criticises Western strikes on Libya", *Times of Malta*, 20.03.2011.

Koalisyon ülkeleri Kaddafi sonrası döneme ilişkin kararlar almak amacıyla 29 Mart'ta Londra'da toplanmıştır. Libya Temas Grubu oluşturulmasının ve Libyalı muhaliflerin silahlandırılmasının da gündeme geldiği toplantıda ABD tarafı muhaliflerin El-Kaide ile bağlantılı olma ihtimali nedeniyle konuya temkinli yaklaşırken ve operasyonun rejim değişikliği hedefiyle genişletilmesinin koalisyonu böleceğini iddia ederken, Fransa silah desteği verebileceğini, Rusya ise silahlandırmanın BM kararına aykırı olduğunu açıklamıştır.⁴⁹² Toplantı öncesi Cameron ve Sarkozy'nin Kaddafi'yi istifaya çağırması ve Ulusal Geçiş Konseyi'ne desteklerini açıklaması BM kararının sınırlarının aşıldığı, doğrudan rejim değişikliği istendiği görüşünün yükselmesine neden olmuştur.⁴⁹³

31 Mart'ta da NATO Libya'ya yönelik askerî hareketin tüm yönetim ve kontrolünü ele almıştır. Buna göre Birleşik Koruyucu Operasyon'un üç unsuru bulunmaktadır: silah, ilgili malzeme ve paralı askerlerin Libya'ya geçişini önlemek amacıyla Akdeniz'de silah ambargosu uygulanması, sivil hedeflerin bombalanmasını önlemek için uçuşa yasak bölge uygulanması, sivillere veya sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırılara katılan veya saldırı tehdidinde bulunan askerî güçlere karşı hava ve denizden gerçekleştirilecek saldırıların yönetilmesi.⁴⁹⁴

Nisan ayında Afrika Birliği, Kaddafi hükümeti ve isyancılar arasında uygulanmak üzere ateşkes planı sunmuş ve bu tasarı Kaddafi tarafından kabul edilmiştir. Ulusal Geçiş Konseyi ise ateşkesi şu gerekçeyle kabul etmediğini açıklamıştır: “Afrika Birliği'nin girişiminde, Kaddafi ile oğullarının Libya'nın siyasi sahnesinden çekilecekleri belirtilmiyor. Dolayısıyla öneri geçersiz. Planda Libya'daki mevcut düzen içinde reforma gidileceğinden söz ediyor ve bunu da reddediyoruz”. Afrika Birliği'nin bu önerisine NATO temkinli yaklaşmış ve herhangi bir ateşkesin güvenilir, denetlenebilir olması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹⁵

13 Nisan 2011 tarihinde Katar ve İngiltere'nin eş başkanlığında 21 ülkenin, BM, Arap Ligi, NATO, AB, İslam İşbirliği Teşkilatı, Körfez İşbirliği Konseyi temsilcilerinin katılımıyla Libya Temas Grubu yaşananları tartışmak için Doha'da bir araya gelmiştir. Toplantıda Kaddafi'nin görevini bırakmamasının ülkedeki krizin sonlanmasını zorlaştırdığı, Libya halkının kendi geleceklerini belirlemesine izin verilmesi gerektiği vurgulanmış; muhalefete mali yardımın düşünüleceği ve malzeme desteği sağlanmasına devam edileceği belirtilmiştir.

⁴⁹² “Silahlandırsak mı silahlandırmazsak mı”, *Hürriyet*, 31.03.2011; “Obama, Libya'ya askerî müdahale hakkında ilk defa konuştu”, *T24*, 29.03.2011.

⁴⁹³ 29 Mart 2011 Basın Özeti, *BBC*, 29.03.2011.

⁴⁹⁴ NATO and Libya. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_71652.htm (erişim tarihi: 23.09.2018)

⁴⁹⁵ “Bingazili isyancılar Afrika Birliği barış planını reddetti”, *BBC*, 11.04.2011. Afrika Birliği Genel Sekreteri'nin, Kaddafi'nin çıkarlarını korumak için Libya'dan önemli miktarda fon aldığı, darbeye iktidara gelen Moritanya Başkanı'nın ülkenin 100 milyon dolarlık borcunu silen Kaddafi ile kişisel bağları olduğu, hali hazırda Birlik'in iki üyesinin NATO liderliğindeki operasyonu kınadığı bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Sherwood ve McGreal'den akt. Adams, 2016: 771.

Ulusal Geçiş Konseyi'nin de katıldığı toplantıda Konsey'in Kaddafi hükümetinin aksine, Libya halkının isteklerini temsil eden meşru muhatap olduğu ve katılımcıların Ulusal Geçiş Konseyi'nin amaçlarını gerçekleştirmesini desteklemeye hazır oldukları vurgulanmıştır.⁴⁹⁶

14 Nisan'da Berlin'de ABD, NATO ve koalisyon ortaklarının düzenlediği toplantıda Kaddafi rejimi sivillere yönelik saldırılarını durdurana, tüm güçler üslerine geri çekilene, insani erişime izin verene kadar Kaddafi üzerindeki baskının sürdürülmesi kararı alınmıştır.⁴⁹⁷

Bir tarafta Kaddafi'nin meşruiyetini yitirdiği ve yönetim değişikliği gerçekleşene kadar operasyonun devam edeceğini söyleyen devletler, diğer yanda operasyonun verilen yetkiyi aştığını iddia eden şüpheli devletler yer almaktadır. Yaşananları Libya'nın ulusal sorunu olarak nitelendiren ve hava saldırılarını kınayan Hindistan'a diğer BRICS üyeleri de destek vermiştir. 14 Nisan'da BRICS ülkeleri Libya'daki durumun barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğini ifade eden Sanya Deklarasyonu'nu yayınlamış; Afrika Birliği de 25 Mayıs'ta, NATO liderliğinde yürütülen bu operasyonun verilen yetkiyi aştığını ifade etmiştir.⁴⁹⁸

Çin, 10 Mayıs 2011 tarihli BM Genel Kurul toplantısında dört noktanın altını çizmiştir:

1. Silahlı çatışmalarda sivillerin korunması BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Sivillerin korunması ilgili devletin sorumluluğundadır. Uluslararası toplum buna destek olma konumundadır ve bunu yaparken de o ülkenin egemenliğine, toprak bütünlüğüne saygı göstermeli ve tarafsız bir tutum sergilemelidir. Sivillerin korunması kisvesi altında bir iç savaşa müdahil olunmamalı, rejim değişikliği girişiminde bulunulmamalıdır.
2. Sivillerin korunması için çatışmaların önlenmesi ve çözümünde daha fazla şey yapılmalıdır. Güvenlik Konseyi, öncelikli olarak, kargaşanın olduğu yerlerde önleyici diplomasi, çatışmaların önlenmesi ve azaltılması faaliyetleri yürütmelidir. Askerî çözümlerle değil, diyalog ve müzakere üzerinden barışçıl yollar aracılığıyla siyasi çözümler üreterek sivil kayıplar azaltılabilir.
3. Güvenlik Konseyi kararları kapsamlı ve sıkı bir şekilde uygulanmalıdır. 1970 ve 1973 sayılı kararlar şiddeti sonlandırmak ve sivilleri korumak için alınmıştır. Kararların yetkilendirmesini aşacak şekilde (bilerek ve isteyerek) yorumlanmasına ve eylemlerde bulunulmasına karşıyız. Kararların uygulanmasında, daha büyük sivil kayıplardan kaçınmak için çaba gösterilmelidir.
4. Silahlı çatışmalarda sivillerin korunması uluslararası insancıl hukuk normlarının geliştirilmesini ve evrimini içermektedir ki bu da uzlaşmaya varılması için daha geniş bir katılımı daha derinlemesine bir tartışmayı gerektirmektedir. Çatışma durumları çeşitlilik göstermektedir, sivillerin korunmasında her şeye uyacak tek bir yaklaşım yoktur. Hâlâ koruma sorumluluğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır ve Genel Kurul bu konudaki tartışmasını sürdürmelidir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ "Kaddafi görevinden ayrılmalı", *BBC*, 13.04.2011; Libya Contact Group Chair's Statement. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_04/20110926_110413-Libya-Contact_Group-Doha.pdf (erişim tarihi: 29.09.2018)

⁴⁹⁷ Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018)

⁴⁹⁸ Dunne ve Gelber, 2014: 20.

⁴⁹⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2011c: 21.

8 Haziran tarihli NATO Savunma Bakanları toplantısında, 14 Nisan tarihli Dışişleri Bakanları raporunda yer alan ifade teyit edilmiştir. Buna göre;

operasyonlar, sivillere ve sivil nüfusun olduğu bölgelere yönelik her türlü saldırı ve tehdit durana; rejim, keskin nişancılar ve paralı askerler dahil tüm güçlerini geri çekene; Libya halkının meşru isteklerine saygı duyan ve gerçek bir siyasi geçişin önünü açan güvenilir ve doğrulanabilir bir ateşkes olana kadar devam edecektir.⁵⁰⁰

Ağustos sonunda Libya'nın yeniden inşasında BM'nin önemli rolüne değinen Ban Ki-moon, BM Güvenlik Konseyi'ni Ulusal Geçiş Konseyi'nin her türlü mali destek talebine ivedilikle yanıt vermeye çağırmıştır. Ayrıca BM'nin Libya Özel Temsilcisi Ian Martin, Libya'ya askerî gözlemci gönderilmesi fikrinin gündemde olduğunu belirtmiş fakat Ulusal Geçiş Konseyi ülkenin güvenliğinin sağlanması için herhangi bir dış yardım gerekmediğini ve ülkeye gönderilecek barış gücü askerlerini istemediklerini söylemiştir.⁵⁰¹

16 Eylül 2011 tarihli 2009 sayılı kararda bir kez daha Libya'nın egemenliği, bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve ulusal birliğine olan güçlü bağlılık tekrarlanmıştır; insan hakları ve uluslararası insancıl hukukun ihlali sert bir şekilde kınanmıştır. Kadın ve çocuklara yönelik şiddet olayları, Libya'da barışın tesisi için ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin ve mültecilerin sürdürülebilir geri dönüşleri kritik bir faktör olarak ele alınmıştır. Çatışma sonrası barış inşası stratejilerinin ve önceliklerinin belirlenmesinde BM'nin demokratik, bağımsız ve birleşik Libya amaçlayan yeniden inşa sürecinde uluslararası topluma öncülük edeceği teyit edilmiş, Genel Sekreterin, Afrika Birliği'nin, Arap Ligi'nin, Avrupa Birliği'nin ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın çabaları memnuniyetle karşılanmıştır. Libya'daki silahların yayılması ve bunun bölgesel barış ve güvenliğe olası etkilerinden duyulan endişe ifade edilmiş, 1970 ve 1973 sayılı kararlara göre dondurulan hesapların Libya halkının yararına olacak şekilde garantiye alınması kararlılığı hatırlatılmıştır.⁵⁰² Yeniden inşa sürecine vurgu yapılan bu kararda kamu güvenliğini ve düzenini yeniden kurmak, hukukun üstünlüğünü desteklemek, kapsayıcı siyasi diyalogu üstlenmek, ulusal uzlaşmayı teşvik etmek, anayasa yapım ve seçim süreçlerine katılmak, kurumların güçlendirilmesi yoluyla devlet otoritesini güçlendirmek, insan haklarını korumak ve teşvik etmek, geçiş hukukunu desteklemek, ekonomik canlanmayı başlatmak için gerekli acil adımları atmak amacıyla üç aylık süre için BM Destek Misyonu (UNSMIL) kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca Libya Ulusal Petrol Şirketi ve Zueitina Petrol Şirketi, varlıkların

⁵⁰⁰ Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018)

⁵⁰¹ "Libya'nın geçici yönetimi BM askerî istemiyor", *BBC*, 31.08.2011.

⁵⁰² BM Güvenlik Konseyi, 2011d.

dondurulması ve diğer tedbirler kapsamında sınırlandırılmayacak, silah ambargosu kararı değiştirilecek, çeşitli bankalara getirilen tedbirler değiştirilecektir.⁵⁰³

27 Ekim 2011 tarihli 2016 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında da önceki kararda (2009) dondurulan ve tedbir getirilen varlıklara ilişkin kararlar tekrar edilmiş, 31 Ekim 2011 tarihinde ve Libya saatiyle 23.59'da askerî operasyonun sonlandırılmasına karar verilmiştir.⁵⁰⁴

NATO operasyonu 31 Ekim 2011 tarihinde sonlandırılmıştır. Rasmussen daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir operasyon yürütüldüğünü, örgütün askerî misyonunu tamamladığını söyleyerek şunları eklemiştir:

Bunu Libya halkı için birlikte yaptık. Artık kendi geleceklerini sağlam ve güvenli bir şekilde kendi ellerine alabilirler. Kendi ülkelerini özgürleştirdiler ve bölgeyi değiştirdiler. Bu, onların zaferidir. Elbette yapacak çok işleri var – uzlaşma, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı yeni bir Libya inşa etmek. Fakat dünya onların yanında yer alıyor. Ve NATO ihtiyaç olduğu ve istendiği takdirde yardıma hazırdır.⁵⁰⁵

31 Ekim 2011 tarihli 2017 sayılı kararda, Libya'da sürdürülebilir barış için ulusal mülkiyetin ve ulusal sorumluluğun anahtar olduğu ve UNSMIL'in Libya ulusal güçlerinin desteklenmesinde ve asiste edilmesinde, kamu güvenliği ve düzeninin yeniden inşasındaki önemi vurgulanmıştır. Silahların ve ilgili materyallerin terör örgütleri arasında yayılması üzerinde durulmuş ve Libyalı yetkililere bunun önüne geçilmesi için tüm önlemlerin alınması çağrısında bulunulmuştur. BM üye ülkelere, uluslararası ve bölgesel kuruluşlara Libyalı yetkililere gerekli desteğin sağlanması çağrısı yapılmıştır.⁵⁰⁶

Kasım ayında Brezilya'nın BM Daimî Temsilcisi BM Genel Sekreteri'ne iletildiği mektupta korurken sorumluluk kavramından söz etmiş ve koruma sorumluluğunun geliştirilmesi ve teşvikine ilişkin unsurlar sunmuştur. Koruma sorumluluğunun gelişimi, askerî müdahalelerin olumsuz sonuçları üzerinde durulan metinde koruma sorumluluğunun suistimal edilip rejim değişikliği için kullanılabileceğinden söz edilmiş ve koruma sorumluluğu uygulanırken uluslararası toplumun yüksek oranda sorumluluk sergilemesi gerektiği vurgulanmıştır. Önlemenin en iyi politika olduğu, önleyici diplomasinin silahlı çatışma riskini ve insan kaybını azalttığı, koruma sorumluluğu kapsamındaki güç kullanımının sınırlı ve yetkilendirme kararına uygun olması ve karar alındığı tarihten operasyon yeni bir kararla askıya

⁵⁰³ BM Güvenlik Konseyi, 2011d: 3.

⁵⁰⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2011d: 3.

⁵⁰⁵ NATO Secretary General statement on end of Libya mission. https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_80052.htm (erişim tarihi: 01.10.2018). Bu karara karşılık UGK NATO'nun operasyonu sürdürmesini istemiştir. Bkz. "Libya'daki NATO operasyonu bu gece bitiyor", *BBC*, 31.10.2011.

⁵⁰⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2011e.

alınıncaya kadar gözlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁵⁰⁷ Korurken sorumluluk yaklaşımı hem BRICS hem de Güney ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu durum aynı zamanda, bir normun kötüye kullanılmasının veya suistimal edilmesinin gücünü kaybetmesine yol açmadığını, aksine güçlenmesine ve yenilenmesine neden olabildiğini göstermiştir.⁵⁰⁸

2 Aralık 2011 tarihli 2022 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında Libya'nın ulusal birliğine, egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne olan güçlü bağlılık yeniden onaylanmıştır. Çatışma sonrası dönemde ulusal çabalara destek vermek için 16 Aralık 2011 tarihine kadar üç aylık bir dönem için UNSMIL kurulma kararı hatırlatılmıştır. BM'nin, UNSMIL dahil, acil önceliklerin belirlenmesinde Libya Geniş Hükümetine devam eden desteğinin önemi vurgulanmıştır.⁵⁰⁹

Operasyonun ve Kaddafi yönetiminin sona ermesinin ardından yeniden inşa sürecinin önemi sık sık vurgulanmış ve uluslararası topluma yeniden inşa sorumluluğu olduğu hatırlatılmıştır. Bu açıdan bakıldığında koruma sorumluluğu doktrinini insancıl müdahaleden ayıran en önemli unsurlardan biri olan üçlü yapısının Libya örneğinde uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak Libya'da çatışmanın sonlanmaması, isyancı güçlerin farklı ten rengine sahip kabile mensuplarına yönelik savaş suçu, insanlığa karşı suç işlemeye devam etmesi ve bunun kontrol edilememesi yeniden inşa sürecinin ve müdahalenin de bir anlamda başarısızlıkla sonuçlandığı iddialarına haklılık payı yaratmaktadır. Libya'da yaşananlar karşısında uluslararası toplumun nasıl hareket ettiği büyük güçler yönetimi, güç dengesi, diplomasi ve uluslararası hukuk kurumları incelenerek ortaya konulacaktır.

3.3. Büyük Güçler Yönetimi

Kendi halkları ve diğer devletler tarafından özel hak ve görevleri olduğu kabul edilen, birbirleriyle rekabet edebilen iki veya daha fazla gücün oluşturduğu büyük güçler kulübü, birbirleriyle olan ilişkilerini yöneterek, genel güç dengesini koruyarak, aralarındaki krizleri kontrol ederek veya durdurarak uluslararası düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ BM Genel Kurulu, 2011d. Ramesh Thakur'un korurken sorumluluk ve sorumlu korumaya ilişkin görüşleri için bkz. A Chinese version of responsible protection, *Japan Times*, 01.11.2013. Gareth Evans'ın korurken sorumluluk ve sorumlu korumaya ilişkin görüşleri için bkz. "From the responsibility to protect to responsible civilian protection", *The Daily Star*, 28.10.2013.

⁵⁰⁸ Azzam ve Pison Hindawi, 2016: 457.

⁵⁰⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2011f. UNSMIL'in görev süresi 16 Mart 2012'ye kadar uzatılmış; daha sonra alınan 2040, 2095, 2144, 2238 ve 2273 sayılı kararlarla da bu yaklaşım sürdürülmüştür.

⁵¹⁰ Bull, 2002: 196.

Daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere büyük güçlerin, baskın rollerini meşrulaştırmak için görevlerini kabul etmeleri gerekmekte⁵¹¹ ve üstünlüklerinden birbirlerinin etki alanına saygı konusunda uzlaşarak, ortak hareket ederek faydalanmaktadırlar.⁵¹²

Çalışmada, politikalarıyla ve etkinlikleriyle uluslararası topluma yön verebilen ABD, Rusya, Çin ve AB büyük güçler olarak ele alınmıştır. Arap Ligi ve Afrika Birliği büyük güçler arasında yer almamakla birlikte büyük güçlerin kararlarını etkileme noktasında önem arz etmiş ve bu nedenle büyük güçlerin onlarla olan ilişkileri üzerinde de durulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde büyük güçlerin sorunun çözülmesi hususunda aldıkları sorumluluklar, birbirlerini dengeleyecek şekilde sergiledikleri muhalif tutumlar tarihsel süreç içinde incelenmiştir.

3.3.1. Amerika Birleşik Devletleri

Libya ile kötü giden ilişkilerini 11 Eylül sonrasında düzelteren ABD'nin Libya politikası, her ne kadar ucu açık açıklamalar yapılmış olsa da, en başından itibaren Kaddafi'nin yönetimi bırakması ve ülkedeki şiddetin sona ermesi üzerine kurulmuştur. Geçmişte de Libya'ya yönelik ambargo uygulayan ABD 1970 sayılı kararı memnuniyetle karşılamış, 1973 sayılı kararlar uygulanmaya başlayan askerî operasyonun itici güçlerinden biri olmuştur.

ABD 25 Şubat'ta Kaddafi yönetiminin ABD'deki varlıklarını, yalnızca Libya halkının yararına ve insani yardım amacıyla kullanma şartıyla, dondurmuş; insan hakları ihlallerine neden olan Libya'lı yetkililerin ve ailelerinin vizelerini iptal etmiştir. 1 Mart 2011 tarihinde ABD Senatosu, Libya'daki insan hakları ihlallerini kınadığı ve BM'yi uçuşa yasak bölge uygulaması dahil Libya halkını şiddetten korumaya çağırdığı bir karar geçirmiştir.⁵¹³

Askerî müdahale kararının ardından Pentagon'dan yapılan açıklamada ABD'nin müdahaleyi destekleme amacının özellikle Bingazi çevresinde rejim güçlerinin Libya vatandaşlarına ve muhalif gruplara yönelik saldırısını önlemek ve rejimin uçuşa yasak bölge uygulamasına karşı direncini kırmak olduğu belirtilmiştir. Obama da yaptığı açıklamada Kaddafi'ye ateşkes için bir şans verildiğini fakat onun kendi halkını vurmaya devam ettiğini, bu nedenle de operasyon başlatıldığını açıklamıştır.⁵¹⁴ 21 Mart 2011 tarihli açıklamasında Obama, ABD politikasının Kaddafi'nin gitmesi gerektiği yönünde olduğunu söylemiştir. Aynı dönemde operasyonda görevli olan General Carter F. Ham, ABD'nin isyancılarla birlikte

⁵¹¹ Dunne ve Wheeler, 2004: 96.

⁵¹² Bull, 2002: 200.

⁵¹³ Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018)

⁵¹⁴ Coalition Operation Takes Aim at Libyan Air Defences. <https://geneva.usmission.gov/2011/03/20/coalition-operation-takes-aim-at-libyan-air-defences/> (erişim tarihi: 09.11.2018).

çalışmadığını, operasyonlarının amacının herhangi bir muhalif gücü desteklemek olmadığını vurgulamıştır.⁵¹⁵

Obama; Kaddafi'nin katliam yapmaya hazır olduğunu, bunun ahlaki boyutunun yanı sıra stratejik bir felaket olduğunu, mülteci sorununa yol açabileceğini ve diğer tiranlara gücü ellerinde tutmak için şiddeti tırmandırmaları yönünde örnek teşkil edebileceğini, muhalefetin kapasitesinin geliştirilmesi ve siyasi geçişi başarabilme yeteneğinin artırılabilmesi için uluslararası toplumla birlikte çalıştıklarını söylemiştir.⁵¹⁶

Bingazi'de yaşayan insanları kendi kaderlerine bırakmanın ABD'ye uygun olmadığını ifade eden Obama Libya operasyonuna Kongre'nin onayını almadan başlamış, kendisine yöneltilen yasaları ihlal ettiği eleştirilerine de “anayasal hakkını” kullandığı şeklinde yanıt vermiştir.⁵¹⁷

Kaddafi'nin kendi halkına merhamet göstermediğini, yüzbinlerce kişiyi öldürdüğünü, BM'nin aldığı barışçıl kararlara uymadığını, komşu devletlerin ve bölgesel örgütlerin de bu şiddetin durdurulmasını istediğini söyleyen Obama ABD'nin ulusal çıkarından bağımsız olan askerî müdahale kararını ölümleri durdurmak için onayladığını vurgulamıştır. Operasyonda yalnız olmadıklarını, hepsi on yıllardır sıkı müttefik olan İngiltere, Fransa, Türkiye⁵¹⁸, Kanada, Danimarka, İtalya, İspanya ve Yunanistan'ın yanı sıra Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin de kendilerine destek verdiğini söylemiştir. Kaddafi yönetimi sonrası geçiş sürecinde ülkeye desteklerinin devam edeceğini açıklayan ABD tarafı, dondurulan varlıkların 33 milyar dolarlık kısmının Libya'nın yeniden inşasında kullanılmasına karar vermiştir. Bununla birlikte bir taraftan ABD kanadı Kaddafi istifa edene kadar Libya'daki tehlikenin süreceğini, Kaddafi'nin olmadığı bir sistemin daha iyi olacağını vurgularken diğer taraftan askerî operasyonun rejim değişikliğini içerecek şekilde genişletilmesinin hata olacağını vurgulamıştır. ABD olarak doğrudan kendilerini tehdit etmese dahi, insanlık ve güvenlik adına dünyanın en güçlü devleti olarak yardıma çağırıldıklarını söylemiştir.⁵¹⁹ Bu süre zarfında ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Susan Rice Portekiz, Brezilya ve Rusya ile görüşmüş, Güney Afrika Başkanı'nı ise doğrudan Obama aramış ve bunun kişisel bir öncelik olduğunu söylemiştir. Obama ABD'nin alacağı pozisyonu Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev ve Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy ile de

⁵¹⁵ Louis Fisher, 2011: 2.

⁵¹⁶ Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018); “Obama’s Libya Speech: The Doctrine Is Clear, but the Mission Isn’t”, *Time*, 29.03.2011.

⁵¹⁷ Fisher, 2011: 1.

⁵¹⁸ Türkiye, askerî müdahale seçeneğine başlangıçta karşı çıkmıştır. 1973 sayılı kararın alınması üzerine operasyonun NATO tarafından yürütülmesi gerektiği fakat Türkiye'nin operasyona katılmayacağı belirtilmiştir. Operasyon başladıktan sonra da insani destek sunmak ve ambargoyu denetlemek üzere Türkiye savaş gemileri ve denizaltılarla operasyona destek vermiştir. “Türkiye'nin idealist dış politikasının Libya savrulması”, *Yakın Doğu Haber*, 29.06.2011; “Türk gemileri Libya açıklarında”, *Hürriyet*, 23.03.2011.

⁵¹⁹ “Obama’s Speech On Libya: ‘A Responsibility to Act’”, *NPR*, 28.03.2011.

görüştür.⁵²⁰ Bununla birlikte Obama operasyonu yönetmek istememiş yalnızca gerçekleştirilmesini kabul etmiştir.⁵²¹

Obama 29 Mart'ta yaptığı açıklamada amacın Kaddafi'yi devirmek olmadığını, amaçlarını daha mütevazı tuttuklarını, bu yola Irak'ta girdiklerini, operasyonun sekiz yıl sürdüğünü ve 5000 Amerikalının hayatına mal olduğunu dolayısıyla Libya'daki rejim değişikliğinin kendi sorumluluklarında olmadığını ifade etmiştir.⁵²² Aynı gün Hillary Clinton, Kaddafi iktidarı bırakmadığı sürece operasyonun devam edeceğini ve Kaddafi'nin görevi bırakması yönündeki siyasi ve diplomatik baskının artırılması gerektiğini söylemiştir.⁵²³

ABD kanadı bir taraftan Kaddafi'nin gitmesi gerektiğini diğer taraftan ise rejim değişikliğinin ve muhalifleri silahlandırmanın iç savaşa müdahil olmak anlamına geleceğini ifade etmiştir. Ayrıca silah kullanım eğitimi için uzman gönderilmesi gerektiği ve bu tarz bir sorumluluk almak istemedikleri üzerinde durmuştur. Bu tür bir müdahalede bulunmak istememelerinin diğer bir gerekçesi de muhaliflerin El Kaide veya Hizbullah gibi örgütlerle bağlantılı olma ihtimalidir.⁵²⁴ Bununla birlikte Libya'ya müdahale etmemenin ABD için daha büyük maliyet yaratacağı gerekçesiyle Libya'daki askerî harcamaları azaltmamıştır. 4 Nisan itibarı ile ABD'nin askerî rolü destekleyici olarak sınırlanmış fakat ülkenin istikrara kavuşması için oynadığı siyasi rol devam etmiştir.⁵²⁵

Obama Libya operasyonu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

(Libya'daki) şiddeti durdurmak için benzersiz yeteneğe, uluslararası onay/tezkereye, bize katılmaya hazır geniş bir koalisyona, Arap ülkelerinin desteğine, Libya halkının kendisinden yardım çağrısına sahibiz. Ayrıca Kaddafi güçlerini Amerikan birliklerini göndermeden durdurma yeteneğine sahibiz.⁵²⁶

Sonuç olarak ABD müdahalenin gündeme getirildiği ilk dönemde konuya çekimser yaklaşmış, müdahalenin ABD'nin ulusal güvenlik çıkarları için gerekli olup olmadığını sorgulamıştır. Bununla birlikte Obama, sık sık Kaddafi'nin kendi halkına saldırarak meşruluğunu yitirdiğini ve görevi bırakması gerektiğini, Kaddafi'nin eylemlerinin uluslararası barış ve güvenliğe de tehdit oluşturduğunu tekrarlamıştır. Obama'ya göre Kaddafi'nin güç kullanımını insanları komşu ülkelere sığınmaya zorlamakta, bu durum da bölgenin barış ve güvenliğini istikrarsızlaştırmaktadır. Libya'daki istikrarsızlığın Ortadoğu'ya yayılması da

⁵²⁰ Dunne ve Gelber, 2014: 16.

⁵²¹ "Libya and Obama's Doctrine: Leading from the Back", *Time*, 21.03.2011.

⁵²² "Barack Obama's address on Libya", *The Guardian*, 29.03.2011.

⁵²³ "Uluslararası Libya konferansı Londra'da başladı", *Habertürk*, 29.03.2011.

⁵²⁴ "Washington in Fierce Debate on Arming Libyan Rebels", *The New York Times*, 29.03.2011.

⁵²⁵ Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018).

⁵²⁶ Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018).

ABD'nin ulusal çıkarları açısından tehlikeli sonuçlara yol açma riskini beraberinde getirmektedir. ABD'nin bu çekinceleri 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına da yansımış, Libya'daki durumun uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır. Obama kendi başlarına hareket etmediklerini, büyük güç olarak bölge ülkeleri ve Libya halkı tarafından Libya'yı yeniden yaşanılır kılmak için çağırıldıklarını, bölgenin güven ve istikrarını korumak amacıyla harekete geçtiklerini sık sık yinelemiştir.

Nihayetinde ABD ve ortakları, geniş bir koalisyonu harekete geçirmek, sivilleri korumak, katliamı durdurmak, uçuşa yasak bölge tesis etmek gibi gerekçelerle kararlı ve emsalsiz bir hızla harekete geçmiştir.

3.3.2. Rusya Federasyonu

Batı yanlısı monarşi döneminde Sovyetler Birliği – Libya ilişkileri alt seviyelerde tutulmuş yalnızca 1963 yılında karşılıklı ticaret anlaşması imzalanmıştır. Kaddafi'nin yönetimi ele geçirmesinin ardından Sovyetler Birliği harekete geçmiş ve ilişkileri güçlendirmiştir. Askerî teçhizat ve eğitimin odak noktasında olduğu ilişkiler çerçevesinde 1974 – 75 yıllarında bir milyar dolar değerinde silah anlaşması yapılmış, 1973 – 1992 yılları arasında 11 binin üzerinde Sovyet askeri Libya'da kalmış, hükümete güvenlik ve savunma alanlarında tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Libya'nın neredeyse tüm kıdemli subayları Sovyetler Birliği'nde askerî eğitim almıştır.⁵²⁷

1970 ve 1980'li yıllarda yaklaşık 100 milyon dolar olan ticaret hacmi 1992 yılında uygulanmaya başlayan BM ambargosuyla birlikte yıllık bir milyon dolara gerilemiştir. 1981 – 85 yılları arasında Moskova'dan 4,6 milyar dolarlık silah alan Libya, yaptırımların da etkisiyle Moskova'ya olan borcunu ödeyemeyeceğini açıklamıştır ki bu durum iki ülke arasında yıllarca sürecektir olan gerilimin de nedenidir.⁵²⁸ 1999 yılında BM'nin Libya'ya yönelik yaptırımlarını kaldırmasından bir ay sonra Rusya yaptırımları askıya almış ve ikili ilişkiler yeni bir döneme girmiştir.⁵²⁹

İkili ilişkilerin düzelmesiyle birlikte askerî teçhizat ve bakım-onarım sistemleri satış anlaşmaları imzalanmıştır. Rusya'nın, Libya'nın önemli ticari ortaklarından biri olmasına rağmen Libya'daki payının Batı ile kıyaslandığında düşük kaldığı, Amerikalıların ve İngilizlerin Libya'ya uyguladıkları yaptırımlara rağmen Ruslardan daha fazla iş yaptıkları ifade edilmiştir.⁵³⁰

⁵²⁷ Beccaro, 2012: 76. 2004-2011 yılları arasında da benzer bir durum yaşanmıştır.

⁵²⁸ Pyadushkin, 2018.

⁵²⁹ Katz, 2008: 2. Silah satış anlaşmalarının değeri 4,6 milyar dolardır.

⁵³⁰ Katz, 2008: 2. Yapılan yeni anlaşmalara rağmen Libya-Rusya arasındaki borç sorunu çözülememiştir. 2000 yılında Libya'nın Rusya'ya olan borcu 3,8 milyar dolardır.

2003 yılında Libya'nın Lockerbie davasında attığı adımların ardından ABD ambargoları kaldırmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler ivme kazanmıştır. Bu duruma paralel olarak Libya'nın dünya toplumuna yeniden entegrasyonundan, Batılı şirketlerin yanı sıra, Rus şirketler de yararlanmıştır. İkili ilişkilerde geçmişten gelen borç sorunu bir dönem aksamalara, yeni sözleşmelerin imzalanmamasına neden olmuşsa da 2006 yılının sonlarında ilişkiler bir kez daha düzelmeye başlamıştır. Aralık 2006'da Tatneft dünyanın farklı bölgelerinden gelen 46 şirketin katıldığı ihaleyi almış, 2007 yılında da Gazprom, Libya Ulusal Petrol Şirketi ile Üretim Paylaşım Anlaşması imzalamıştır.⁵³¹ 2006 yılında 130 milyon olan ticaret 2007 yılında 232 milyon dolara yükselmiştir.⁵³²

Rusya Başbakanı Vladimir Putin'in Nisan 2008'de Libya'yı ziyaretinde 10 milyar dolar değerinde enerji ve silah anlaşmalarının yanı sıra sivil alanda da önemli anlaşmaların imzalanması karşılığında Libya'nın 4,5 milyar dolarlık borcunu silme kararı alınmıştır.⁵³³ Gazprom ve Tatneft ile yapılan anlaşmaların ve Rus demiryollarının aldıkları ihalenin bir türlü hayata geçirilmemesinin yarattığı gerilimi ortadan kaldırmak amacıyla 23 yıl aradan sonra ilk kez 2008 yılında Kaddafi Rusya'yı ziyaret etmiştir.⁵³⁴ Bu ziyaretin ardından da yeni anlaşmalar gündeme gelmiş ve sonuç olarak 2008 yılında değeri 10 milyar dolar olan askerî, teknik ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Ardından 2010 yılında Libya, Rusal adlı Rus firmasına (dünyanın en büyük alüminyum üreticisi) büyük bir yatırım yapmış ve iki ülke arasında 1,8 milyar dolar değerinde silah anlaşması imzalanmıştır.⁵³⁵

Libya ile önemli ticari anlaşmalar imzalayan Rusya, Şubat ayında başlayan olaylara ilişkin 1970 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını onaylamasının ardından 2 Mart 2011'de Libya'da yaşanan şiddeti kınamış ve bu tür sorunların ilgili ülke halkı tarafından ele alınması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Libya'ya yönelik yaptırım kararını desteklerken Libya ile olan ticari ilişkilerini de azaltma kararı almıştır.⁵³⁶

Askerî müdahalenin önünü açan 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında çekimser duruş sergileyen Rusya, Şafak Operasyonu'nun ardından ciddi ölçüde ekonomik zarara uğramıştır. BM Güvenlik Konseyi kararının uygulamaya geçmesinden birkaç gün önce 600 milyon euro değerinde anti balistik füze sistemleri anlaşmasının ve Sirte-Bingazi arasında

⁵³¹ TATNEFT Received First Oil in Libya. <http://www.tatneft.ru/press-center/press-releases/more/1725/?lang=en>; Libya. <http://www.gazprom-international.com/en/operations/country/libya> (erişim Tarihi: 10.09.2018).

⁵³² Katz, 2008: 2.

⁵³³ "Rusya – Libya flörtü ilerliyor", *Deutsche Welle*, 31.10.2008. Aynı dönemde Libya'nın ABD, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırması sonucunda Rusya'nın ve Gazprom'un stratejik hedefi gerçekleşmemiştir.

⁵³⁴ "Kaddafi'nin kendisi Moskova'da, akli Washington'da", *Deutsche Welle*, 31.10.2008.

⁵³⁵ Schumacher ve Nitoiu ile St. John'dan akt. Beccaro, 2012: 77.

⁵³⁶ Dunne ve Gelber, 2014: 15.

yapılacak olan hızlı tren projesinin belirsiz süreliğine iptali Rusya'nın ekonomik kaybını biraz daha artırmıştır.⁵³⁷

Rus tarafı, 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını veto etmeyip çekimser oy kullanırken kararın belirsiz yönlerini de eleştirmiştir. Askerî müdahalenin yalnızca Libya halkına değil bölgeye, bölgedeki barış ve güvenliğe zarar vereceğini, kendilerinin uzun vadeli istikrardan yana olduklarını söylemiştir.⁵³⁸ Batı'nın Libya'ya yönelik politikalarını destekleyen Medvedev Kaddafi'nin kendi halkına zulüm uygulayarak meşruiyetini kendisinin bozduğunu ileri sürmüştür.⁵³⁹

Bir devletin iç işlerine dışarıdan müdahale edilmesi fikrine karşı olan Rusya'nın askerî müdahaleyi de kapsayan 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını veto etmek yerine çekimser oy kullanması kimileri tarafından mantıksız bulunmuş ve eleştirilmiştir. Medvedev 21 Mart 2011 tarihinde yaptığı açıklamada Libya'nın iç meselelerinin barışçıl yöntemlerle çözülmesinden yana olduklarını, Libya halkını korumak ve çatışmanın artmasını önlemek amacıyla 1970 sayılı kararı onayladıklarını ve 1973 sayılı kararda çekimser kaldıklarını söylemiş ve eklemiştir:

Kararın yanlış olduğunu düşünmüyorum. Karar, Libya'daki olaylara ilişkin anlayışımızı tamamen olmasa bile genel olarak yansıtmaktadır. (...) Rusya, uçuşa yasak bölge uygulanmasıyla ilgili herhangi bir operasyona katılmayacak ve gerçekleşmemesini umduğumuz kara harekâtına da birlik göndermeyecektir.⁵⁴⁰

Rusya'nın çekimser tavrının nedeni ülke içinde fikir birliği sağlanamamasına da dayandırılmıştır. Putin müdahale kararını "eksik ve kusurlu" bulmuş ve Orta Çağ'daki Haçlı Seferleri'ne benzetmiştir. Medvedev ise Putin ile aynı gün yaptığı konuşmasında, isim vermeden, Haçlı Seferi benzetmesinin kabul edilemez olduğunu ve medeniyetler çatışmasına neden olabileceğini söylemiştir.⁵⁴¹ Bu dönemde Trablus eski Büyükelçisi Vladimir Chamov'un Kaddafi'nin ideal bir yönetici olduğuna ve daha da önemlisi Rusya'nın milyar dolarlık sözleşmelerinin korunmamasının Rusya'nın çıkarlarına ihanet olarak değerlendirilebileceğine ilişkin açıklamaları Chamov'un kovulmasıyla sonuçlanmıştır.⁵⁴² Bununla birlikte Rus Parlamentosu Uluslararası İşler Komitesi Başkanı Konstantin Kosachev de askerî müdahaleyi desteklediklerini, egemenliğin koruma sorumluluğunu gerektirdiğini ve Libyalı muhalif

⁵³⁷ Fasanotti, 2016.

⁵³⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2011g.

⁵³⁹ Makarychev, 2011.

⁵⁴⁰ Statement by Dmitry Medvedev on the Situation in Libya. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10701> (erişim tarihi: 09.11.2018).

⁵⁴¹ "Libya conflict: reactions around the world", *The Guardian*, 30.03.2011.

⁵⁴² Moscow's Perspective on War in Libya. <https://carnegieendowment.org/2011/03/31/moscow-s-perspectives-on-war-in-libya-pub-43371> (erişim tarihi: 10.09.2018).

güçlere siyasi destek verilmesini kabul ettiklerini açıklamıştır.⁵⁴³ Putin ile Medvedev arasındaki gerilim ve Chamov'un açıklamaları 1973 sayılı kararda çekimser kalınması dışında Rus dış politikasında dikkat çeken unsurlar olmuştur.

Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Vitaly Churkin de sivil nüfusun korunması gerekliliğinin ve Arap Ligi'nin uçuşa yasak bölge uygulaması teklifinin çekimser oy kullanılmasının nedenleri arasında olduğunu söylemiştir. Ancak kararın Arap Ligi'nin önerisinden saptığını ve geniş çaplı askerî müdahalenin önünü açtığını belirtmiş ve kararın nasıl uygulanacağını belirtmemiş olmasıyla ilgili Rusya'nın çekincelerine yanıt verilmemesini de eleştirmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov da uygulamanın Arap Ligi'nin önerisinden saptığını söylemiştir.⁵⁴⁴

Libya'ya müdahale konusunda çıkar odaklı yaklaşan Rusya'nın veto etmeme kararının gerisinde birçok neden olduğu ileri sürülmüştür:

1. Libya'nın Rus dış politikasındaki ikincil konumu ve Rusya'nın çıkarlarının enerji ve silah ticaretiyle sınırlı olması.
2. Müdahale yanlısı Fransa ile olan stratejik ilişkilerin güçlenmesi için Fransa'nın açık bir şekilde desteklenmesi. (Fransa dışında Avrupa'nın genel tutumu Rusya için önemli olmuştur. Bu nedenle Almanya gibi çekimser oy kullanmış, genel olarak NATO ile ilişkilerini bozmamıştır.)
3. Arap ülkelerinin tutumu. Rusya'nın tek tek Arap Ligi üye ülkeleriyle ilişkileri iyi olup Kaddafi'nin orta vadede iktidarı elinde tutma ihtimali düşük görülmüştür.
4. BRICS olarak ortak hareket edilmesi ve hareketin olası olumsuz sonuçlarını Batı'ya yüklenme isteği. (Bölgedeki ayaklanmaların başlangıcından itibaren Rusya pasif tutum sergilemiş, Batı'nın politikalarını baltalamamıştır.)⁵⁴⁵
5. Kaddafi'nin "sizi ya yönetirim ya da öldürürüm" şeklindeki açık beyanlarının zulmün inkârını zorlaştırması.⁵⁴⁶
6. BM Güvenlik Konseyi'nin çıkmaza girmesine ve güvenilirliğinin sarsılmasına izin verilmemesi.
7. Putin ve Medvedev arasındaki görüş farklılığı. Medvedev'in, Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul müzakerelerinin son aşamasına gelmişken, Batılı değerlerden uzaklaşmak ve koruma sorumluluğunu engellemek istememesi.⁵⁴⁷

Kararı veto etmesi durumunda uluslararası toplumun Kaddafi'nin sivil halka yönelik saldırılarının tümünden Rusya'yı sorumlu tutma ihtimali de ileri sürülen nedenler arasındadır. Bununla birlikte yine bu karar Rusya'nın çıkarlarına aykırı olarak görülmüştür.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Makarychev, 2011.

⁵⁴⁴ Russia on the military intervention in Libya. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2011-03-23/russia-military-intervention-libya> (erişim tarihi: 11.10.2018).

⁵⁴⁵ Russia on the military intervention in Libya. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2011-03-23/russia-military-intervention-libya> (erişim tarihi: 11.10.2018).

⁵⁴⁶ Mateiko, 2014: 5-6.

⁵⁴⁷ Baranovsky ve Mateiko, 2016: 59-60.

⁵⁴⁸ "Russia's response to the Libyan crisis: a paradigm shift?", *Russia Beyond*, 25.03.2011. Bu görüşe göre Rusya; ekonomik çıkarlarını korumak için Libya'daki isyancıların (kazanaların) yanında yer almalı, müdahale kararında

İsyanla birlikte sekteye uğrayan Rusya – Libya ekonomik ilişkileri Eylül 2011 tarihinde Rusya'nın, meşru hükümet olarak Ulusal Geçiş Konseyi'ni tanımaya başlamasına rağmen rayına oturmamıştır. Rusya Libya ile yaptığı ticari anlaşmaları Kaddafi üzerinden yapmış, bir süre muhatap bulamamıştır. Sonrasındaysa silahların IŞİD vb. terör örgütlerinin eline geçme riski olduğu için silah satışı riskli bulunmuştur.⁵⁴⁹ Rusya, Kaddafi'nin destekçisi olduğu imajını silememiş, bu algı Mayıs ayında Kaddafi karşıtı kampanyaya katılmasına⁵⁵⁰ ve Kaddafi güçlerine açıktan yardımını olmamasına rağmen Ulusal Geçiş Konseyi ile silahlı milisler arasında da devam etmiştir.⁵⁵¹ Tabii ki Rusya'nın Libya'ya ilişkin yorumları ticari ilişkilerle sınırlı kalmamış ülkenin istikrarı ve ülkede barış ortamının yeniden kurulması üzerinde de durulmuştur. Şiddet olaylarının tırmanmasıyla ve Kaddafi'nin iktidarda kalamayacağını netleşmesiyle birlikte meşruiyetini yitirdiği ve gitmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Ulusal Geçiş Konseyi'nin resmi olarak tanınmasının ardından Lavrov da buna dikkat çekmiş, Kaddafi'nin görevde kalmasını istemediklerini ancak NATO'nun Kaddafi'yi gönderme şeklinden rahatsızlık duyduklarını söylemiş ve eklemiştir:

Rusya hiçbir zaman Kaddafi hükümetini onaylamamıştır. Mayıs ayında Devlet Başkanı Medvedev Kaddafi'nin gitmesi gerektiğini açık bir şekilde dile getirmiştir. Ancak bazı NATO üye ülkeleri ve diğer bazı devletler BM kararlarını uygularken hukukun üstünlüğü ilkesini göz ardı etmiştir. NATO'nun da uygulamayı kabul ettiği BM kararlarının temel amacı sivililerin korunması olmasına rağmen Afrika Birliği ve BM'nin girişimleri dikkate alınmamış/önemsenmemiş ve sivil kayıplarda artış yaşanmıştır. Adaletin hukuk dışı uygulamalarla sağlanamayacağından eminiz.⁵⁵²

Sonuç olarak Rus tarafı 1973 sayılı karara ilişkin açıklamalarında ve sonrasında Rusya'nın sivil nüfusun korunmasından yana olduğu, Kaddafi'nin baskıcı yönetimi neticesinde meşruiyetini yitirdiği, Kaddafi'nin kendi halkına uyguladığı zulmün durdurulması gerektiği bu nedenle de alınacak kararlar engellemedikleri üzerinde durmuş, NATO'nun yürüttüğü askerî operasyonu BM Güvenlik Konseyi kararının ötesine geçtiği gerekçesiyle sık sık eleştirmiştir.

3.3.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin'in Libya ile diplomatik ilişkileri 1978 yılında imzaladıkları ve 1982 yılında yürürlüğe giren iki taraflı ticaret anlaşması ile bilim ve teknolojiye karşılıklı işbirliği anlaşması olmak üzere iki ekonomik anlaşma ile başlamıştır. Söz konusu anlaşmalara ek olarak Libya –

olumlu oy vermeliydi. Eğer Kaddafi'nin iktidarda kalacağı ve ilişkilerin süreceği düşünülüyse de müdahale kararını veto etmeliydi. Ancak Rusya bu seçenekleri uygulamayıp Libya'da bulunan taraflarla olan ilişkilerini askıda tutmuş, bu durum da dış politika karar alma sürecinde sorunlar yaşandığına dair eleştirilere neden olmuştur.

⁵⁴⁹ “Moscow demands forming of Libyan unified gov't before resuming arms supplies: Russian envoy”, *New China*, 19.11.2017.

⁵⁵⁰ “Qaddafi and Zuma Meet But Reach No Agreement”, *The New York Times*, 30.05.2011.

⁵⁵¹ Schumacher ve Nitou, 2015: 100.

⁵⁵² “Russia recognizes Libya's National Transitional Council”, *RT*, 01.09.2011.

Çin Ortak Komitesi oluşturulmuştur.⁵⁵³ Tüm bu kurumsal düzenlemeler ve ekonomik anlaşmaların ardından ticari ve finansal ilişkiler hızla gelişmiştir.

1992 yılında Lockerbie olayının ardından BM'nin Libya'ya yaptırım kararı alması Libya'yı Çin ile olan ticari ilişkilerini güçlendirmeye sevk etmiştir. Sonuç olarak o yıl Çin – Libya ticaret hacmi tarihi zirveye ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler, Libya'ya yönelik yaptırımların negatif etkisi ve ham petrol fiyatlarının düşmesiyle bozulmaya başlamış, 1994 yılının ardından da ticari hacim giderek düşmüştür. Ticaret hacmiyle kıyaslandığında 1980'lerde Çin'in Libya'daki yatırımları o kadar da önemli seviyelerde değildir. Ancak 2000 yılının ardından Çin'in yatırımları genişlemeye, Çin hükümetine ait üç petrol şirketi (CNPC, Sinopec ve CNOOC) Libya'da varlık göstermeye başlamıştır. 2007 yılı itibariyle ikili ticaret hacmi 2,4 milyar dolara ve 2009 yılında da bunu katlayarak 5,17 milyar dolara ulaşmıştır.⁵⁵⁴

Çin'in Libya petrolüne yönelik yatırımları Batı ile kıyaslandığında çok da yüksek değildir. Hatta Libya, Çin'in Libya petrolüne yapacağı yatırıma direnç göstermiştir. Örneğin CNPC'nin Verenex Enerji için verdiği teklif Eylül 2009'da Kaddafi yönetimi tarafından reddedilmiştir. Ülkede bulunan Çinli işçi sayısı 400 civarındadır. Kriz öncesi Libya petrolünün temel yatırımcıları ENI (İtalya), Occidental (ABD), Petro-Canada (Kanada), BP (İngiltere), Hess (ABD), Marathon (ABD), Conoco-Philips (ABD), Chevron Texaco (ABD) şirketleridir. Bununla birlikte Çin ağırlıklı olarak Libya'daki diğer alanlara (altyapı, tren yolları, hava limanları, elektrik santrali, apartman, okul, hükümet binaları inşaatı gibi) yatırım yapmıştır. 2009 yılında iki ülke arasında, değeri 5,841 milyar dolarlık 406 yeni sözleşme imzalanmış ve o yılın sonuna kadar Libya'da çalışmak üzere 24 bin Çinli işçi ülkeye yerleştirilmiştir.⁵⁵⁵

2011 yılında kriz patlak verdiğinde 75 Çinli şirket Libya'da yatırım yapmış, değeri 18,8 milyar dolar olan ve 36 bin Çinli işçiyi kapsayan 50 sözleşme imzalanmıştır.⁵⁵⁶ Saldırıların başlamasıyla birlikte Libya'daki projelerini askıya alan China Railways Construction Corp başlattığı tren yolu projelerinin 3,6 milyar dolarlık kısmını tamamlamamıştır. China State Engineering Corp da 2,7 milyar dolarlık konut projesini, Çin'in en büyük baraj yapım şirketi Sinohydro da aynı şekilde işlerini askıya almıştır.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Junbo ve Mendez, 2015: 3.

⁵⁵⁴ Junbo ve Mendez, 2015: 3. Hem CNPC hem de CNOOC'un Libya'da iştirakleri bulunmaktadır. Ayrıca 2010 yılı istatistiklerine göre Libya'nın Avrupa'ya toplam petrol ihracatı %85'in üzerindeyken Çin'e yalnızca %3'tür.

⁵⁵⁵ Junbo ve Mendez, 2015: 4.

⁵⁵⁶ Erian, 2012: 49-50; Freeman ve Yuan, 2011: 6-7; "China looks to Arab states for opportunities", *China Daily*, 09.09.2011. Ticaret Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre Çinli şirketlere yapılan saldırıların ardından sözleşmeli projelerde %45 düşüş gerçekleşmiştir.

⁵⁵⁷ China's future in Africa, after Libya. <https://uyghuramerican.org/article/chinas-future-africa-after-libya.html> (erişim tarihi: 09.11.2018).

Libya’da olayların başlamasıyla birlikte Çinli şirketlere ait 27 şantiyeye saldırı olduğu ve buraların yağmalandığı bilgisi ulaşmıştır. Bunun üzerine Çin ilk olarak Libya’da bulunan 36 bin vatandaşının güvenliğini sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Başlangıçta, kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlamak ve Libyalılara insani yardımda bulunmak dışında Çin, Libya konusunda aktif bir politika izlememiştir.

Uluslararası ilişkilerde güç kullanımına karşı olan, egemenliğe saygı ve müdahale etmeme ilkelerini politikasının temelinde oturtan Çin, Libya konusunda da benzer tavır sergilemiştir. Çinli yetkililer yaşananların Libya’nın iç meselesi olduğunu, Libya halkını ilgilendirdiğini ve dışarıdan yapılacak müdahalelere karşı olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir.

Çin, Libya’daki geniş çaplı yatırımlarına rağmen ülkeye yönelik yaptırım kararını (1970 sayılı kararı) onaylamış ve askerî operasyonun önünü açan 1973 sayılı kararı da veto etmemiş, çekimser oy kullanmıştır. Bunun nedenlerinden biri Çin’in Libya’da pozisyonunu bölge aktörlerine göre şekillendirmesi olmuştur. Örneğin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao, “Güney Afrika ve Afrika Birliği’nin Libya meselesine siyasi çözüm bulmada önemli rol oynadığını, Afrika meselelerinin Afrika yöntemi kullanılarak çözüleceğini ve Libya sorununun çözümünde Güney Afrika ve Afrika Birliği ile yakın temasta kalınacağını” belirtmiştir.⁵⁵⁸

1973 sayılı karara ilişkin Çin BM Güvenlik Konseyi’nin Libya’da sivillere yönelik şiddeti durdurmak için aldığı gerekli ve uygun önlemleri desteklediğini ancak uluslararası ilişkilerde güç kullanımına her zaman karşı olduklarını vurgulamıştır.⁵⁵⁹ Çin tarafı Libya’nın bağımsızlığına, egemenliğine, birliğine ve ulusal bütünlüğüne saygı duyulduğunu ve yaşanan sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğini söylemiş⁵⁶⁰ ve NATO’nun 1973 sayılı kararı Kaddafi rejimini devirmeye yardım etmek şeklinde yorumlamasını kınamıştır.⁵⁶¹ 1973 sayılı karara ilişkin Çin’in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong şu açıklamayı yapmıştır:

Çin her zaman uluslararası ilişkilerde güç kullanımına karşı olmuştur. 1973 sayılı karara ilişkin müzakereler süresince, Çin ve bazı Konsey üyeleri birtakım spesifik konuları gündeme getirmiştir. Ne yazık ki bunların çoğuna herhangi bir açıklama veya cevap gelmemiştir. Çin’in bu kararın bazı unsurlarına ilişkin ciddi endişeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Çin, Libya’da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına ilişkin Arap Ligi’nin 22 üyesince verilen karara büyük önem atfetmektedir. Bunun yanı sıra Afrika ülkelerinin ve Afrika Birliği’nin de pozisyonlarına (tutumlarına) büyük önem vermekteyiz.⁵⁶²

⁵⁵⁸ Calabrese, 2013: 12.

⁵⁵⁹ Bellamy, 2011: 267.

⁵⁶⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2011g.

⁵⁶¹ Bellamy; Zifcak’tan akt. Fridlund, 2015: 9. Çin’in yanı sıra Brezilya da kararı kınamıştır.

⁵⁶² Calabrese, 2013: 11.

Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Jiang Yu 20 Mart'ta yaptığı açıklamada da Çin'in çok taraflı askerî müdahaleden üzüntü duyduğunu, daha fazla sivilin ölmesine neden olmasına dair çekinceleri olduğunu ve Çin'in her zaman ülkenin egemenliği, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığından yana olduğunu söylemiştir.⁵⁶³ Kararın suistimaline ilişkin endişelerini dile getiren Çin tarafı bir kez daha acil ateşkes çağrısı yapmış, BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi'nin, Arap Ligi'nin ve Afrika Birliği'nin diplomatik çabalarını desteklemeye devam edeceklerini söylemiştir. Libya'daki sorunun Libya'nın toprak bütünlüğüne, egemenliğine, bağımsızlığına saygı çerçevesinde, barışçıl yollarla çözülmesini desteklediklerini, Libya halkının kendi geleceğini ve kaderini tayin etmesi gerektiğini söylemiştir. Çin'in 1973 sayılı kararı veto etmeme nedeni sorulduğunda verilen yanıt şu olmuştur:

Çin, uluslararası ilişkilerde güç kullanımına her zaman karşı olmuştur, 1973 sayılı kararla ilgili de birtakım çekincelerimiz vardı. Ancak Arap ülkelerinin ve Afrika Birliği'nin Libya'daki özel duruma ilişkin çekinceleri ve tutumları göz önünde bulundurulduğunda Çin oylamada çekimser kalmayı tercih etmiştir.⁵⁶⁴

G20 zirvesinde Başkan Jintao, Sarkozy'ye sivil can kayıplarının artmasını önlemek amacıyla NATO dahil tüm tarafları kapsayan acil bir ateşkes istediğini, askerî operasyon masum sivillere zarar verir ve daha büyük insani krizlere yol açarsa bu müdahalenin BM kararının amacını ihlal edeceğini, ayrıca tarihin gösterdiği gibi askerî müdahalenin problemleri çözmediğini, tüm tarafların ortak çıkarına uygun olan barışa bir şans verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁵ BM Güvenlik Konseyi kararının ve uçuşa yasak bölge kararının iç savaşı sonlandırmak ve sivilleri korumak için alındığını ancak askerî müdahalenin bu amaçla çelişen sonuçları olduğunu eklemiştir.⁵⁶⁶

Çin bu süreçte kendi ekonomik çıkarları açısından yanlış hareket ettiği, diplomatik ilişki kurmada geciktiği, Kaddafi'ye destek verdiği, müdahale etmeme prensibine sıkı sıkıya bağlandığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Çin tarafı, ekonomi ve enerji temelli çıkarlarından ötürü 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında çekimser kaldığı eleştirilerine karşılık konunun Çin'in ulusal çıkarlarıyla ilgili olmadığını, sorunun Libya'nın iç işi olduğunu ve Libya'nın geleceğine kendi halkının karar vermesi gerektiğine inandıklarını söylemiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶³ China expresses regret for military strike against Libya. http://www.gov.cn/misc/2011-03/20/content_1828081.htm (erişim tarihi: 07.08.2018)

⁵⁶⁴ Foreign Ministry Spokesperson Jiang Yu's Regular Press Conference on March 22, 2011. <http://www.china-embassy.org/eng/fyrth/t809578.htm> (erişim tarihi: 07.08.2018). Welsh'e göre Çin, Afrika'daki etkinliğini artırmak için diplomatik sermayeye önemli ölçüde yatırım yapmıştır. Güney Afrika, Nijerya ve Gabon'un verdiği olumlu oylar Çin'in kararında etkili olmuştur. Welsh, 2011a: 4.

⁵⁶⁵ "France and China grapple with G20 agenda, Libya", *Reuters*, 30.03.2011.

⁵⁶⁶ "China's attitude on Libya: Give peace a chance", *People's Daily Online*, 31.03.2011.

⁵⁶⁷ "China Moves Closer to Libyan Opposition", *The New York Times*, 22.06.2011.

İsyancı güçler NATO müdahalesini desteklemeyen ülkelerle yeni dönemde ekonomik ilişkilerin sıkıntıya girebileceğini söylemiştir. Çin tarafı, Kaddafi sonrası Libya'nın istikrara kavuşmasıyla birlikte Çinli yatırımcılarla olan ilişkilerini koruyacağını, ekonomik işbirliğine ve yatırımlara devam edeceğini umduklarını belirtmiştir. Bu açıklama isyancı güçlere ait petrol şirketi Agoco'nun "İtalyan, Fransız ve İngiliz şirketler gibi Batılı şirketlerle herhangi bir sorunumuz yok ancak Rusya, Çin ve Brezilya gibi ülkelerle bir takım siyasi konularda sorunlar yaşayabiliriz" açıklamasının ardından yapılmıştır. Abdul Hafız Goga ise Kaddafi ile yapılan anlaşmaların geçerli olacağını, Libya'nın yeniden inşasında Çin'in önemli bir rol üstlenmesini umduğunu söylemiştir.⁵⁶⁸ Diğer taraftan Nisan 2011'de Ali Tarhouni önceki hükümetle imzalanan tüm petrol anlaşmalarının geçerliliğini koruyacağını ancak Kaddafi karşıtı isyanı desteklemeyen ülkelerle yeni anlaşmaların yapılmayacağını söylemiştir. Kendilerini destekleyen ülkelere öncelik verileceğini de belirtmiştir. Abdul Celil açıklamasında, Ulusal Geçiş Konseyi'ne destek veren ülkelerle savaş sonrası yeniden inşa anlaşmaları yapılacağını ifade etmiştir.⁵⁶⁹ Bu durum Çin'in yeni rejim tarafından cezalandırılabileceği sonucunu doğurmuştur.

Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi Ban Ki-moon'u arayarak Libya'daki durumun kritik olduğunu; istikrarın sağlanması, Libya halkının kendi ülkesinin geleceğine karar vermesi ve BM'nin savaş sonrası lider rol oynaması gerektiğini; Çin'in de Afrika Birliği, Arap Ligi ve diğer bölgesel örgütlerle olan işbirliği ve iletişimini destekleyeceğini söylemiştir.⁵⁷⁰

İç savaş sürerken Pekin geleneksel politikasını sürdürmüş ve Trablus'u tüm Libya'nın meşru rejimi olarak kabul etmiş ve Ulusal Geçiş Konseyi'ni tanımamıştır. Ancak zamanla, Kaddafi rejimi güç kaybettiğinde, politikasını değiştirmiş ve 12 Eylül 2011 tarihinde Ulusal Geçiş Konseyi'ni Libya'nın meşru hükümeti olarak resmen tanımıştır. Çin'in Libya halkının kararlarına saygı duyduğu, Ulusal Geçiş Konseyi'nin önemli rolü ve konumuna değer verdiği vurgulanmıştır.⁵⁷¹

Tanıma kararından bir hafta önce Çin – Ulusal Geçiş Konseyi ilişkileri, Çin'in Kaddafi rejimi yetkilileriyle silah satışı görüşmeleri nedeniyle gerilmiştir. Çinli silah şirketlerinin BM ambargosunu delerek Kaddafi yönetimine 200 milyon dolar değerinde silah satış teklifi

⁵⁶⁸ "China looks to protect its assets in a post-Gaddafi Libya", *The Guardian*, 23.11.2011; "China urges Libya to protect investments", *Reuters*, 23.08.2011.

⁵⁶⁹ Erian, 2012: 51.

⁵⁷⁰ Foreign Minister Yang Jiechi Holds Telephone Conversation with UN Secretary General Ban Ki-moon over the Libyan Situation. <http://www.china-embassy.org/eng/zgyw/t851854.htm> (erişim tarihi: 07.08.2018).

⁵⁷¹ Foreign Minister Spokesperson Ma Zhaoxu's Remarks on China's Recognition of the Libyan National Transitional Council. <http://ke.china-embassy.org/eng/fyrth/t858833.htm> (erişim tarihi: 07.08.2018). Geçici hükümet ve isyancı muhaliflerin lideri Mahmut Cibril ile görüşükten sonra Çin Dışişleri Bakanı, UGK'yı önemli bir diyalog partneri ve giderek önemi artan siyasi güç olarak tanımlamıştır. Erian, 2012: 50.

sunduklarına dair belgeler ortaya çıkmıştır. Çin Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Libyalı yetkililerin Temmuz ayında silah satışıyla ilgili olarak Pekin'e geldiklerini fakat herhangi bir anlaşma imzalanmadığı ve silah gönderilmediği vurgulanmıştır.⁵⁷² Çin tarafından yapılan açıklamada Çin'in Libya halkının kararlarına ve tercihlerine saygı duyduğu, daha önce yapılan tüm anlaşmaların bir an önce yürürlüğe girmesi ve uygulanması gerektiği söylenmiştir. Ulusal Geçiş Konseyi da Çin'in Libya'nın yeniden inşasında rol oynamasının memnuniyet uyandıracığını belirtmiştir.⁵⁷³

26 Eylül'de New York'ta toplanan BM Yüksek Düzey toplantıda Çin tarafı, Libya'nın savaş sonrası yeniden inşasında lider rol üstlenecek olan BM'ye ve UNSMIL'e destek vereceklerini açıklamıştır.⁵⁷⁴

İç savaşın ardından Çinli yetkililer Paris'te yapılan Libya'nın Dostları Konferansı'na davet edilmiştir. Orada Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun, Kaddafi sonrası siyasi geçiş ve yeniden inşa sürecine dair dört öneride bulunmuştur: 1. Libya bir an önce istikrara kavuşturulmalıdır; 2. Libya'daki farklı kabilelerin, coğrafi bölgelerin ve fraksiyonların çıkarlarını karşılamak ve Libya'nın ulusal bütünlüğünü sürdürmek için kapsayıcı bir siyasi geçiş başlatılmalıdır; 3. Libya halkının seçimine, Libya'nın toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına, egemenliğine saygı duyulmalı; insanların kendi geleceklerini ve kaderlerini tayinine izin verilmelidir; 4. BM liderliği altında İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Ligi, Afrika Birliği'nin işbirliği ve koordinasyonu güçlendirilmeli, Libyalıların istikrarı yeniden sağlamaları ve kendi evlerini yeniden inşa etmelerine yardım edilmelidir.⁵⁷⁵

Çin'in Afrika'daki otoriter rejimleri desteklediği yönündeki eleştirilere Dışişleri Bakanlığı Afrika İlişkileri Birimi Direktörü Lu Shaye "Batı tarafından şu anda diktatör olarak adlandırılan Afrika eski liderleri, Hüsnü Mübarek ve Bin Ali dahil, geçmişte Batıyla yakın ilişkileri olan liderlerdi. (...) Kaddafi hiçbir zaman Çin'in dostu olmadı ancak birçok Batılı liderin misafiri olmuştur" şeklinde yanıt vermiştir.⁵⁷⁶

Çin'in Libya'ya yönelik operasyona itiraz etmesinin gerisinde uluslararası ilişkilerde güç kullanımına karşı olmasının yanı sıra birkaç farklı neden daha yatmaktadır:

1. Bu saldırılar BM tarafından desteklenmemiş veya yetkilendirilmemiştir. Çin'e göre BM barışı koruma amacıyla başlatılan müdahaleyi yönetebilecek veya başkalarını yönlendirebilecek tek meşru

⁵⁷² "Chinese arms companies offered to sell weapons to Gaddafi regime", *The Guardian*, 05.09.2011.

⁵⁷³ "Libya's NTC gains Chinese Recognition", *The Guardian*, 12.09.2011. Çin'in Libya'daki yatırımlarına rağmen Libya'ya yönelik yaptırımları desteklemesi ve 1973 sayılı kararı veto etmek yerine çekimser kalması kimilerini şaşırtmıştır.

⁵⁷⁴ Calabrese, 2013: 13.

⁵⁷⁵ Junbo ve Mendez, 2015: 12-13.

⁵⁷⁶ "Pragmatic China goes to work in new Libya", *South China Morning Post*, 27.10.2011.

otoritedir. Bu çerçevede NATO'nun yürüttüğü hava operasyonu BM Şartı'na uymamakta ve hatta Çin'in çok değer verdiği müdahale etmeme prensibini ihlal etmektedir.

2. Bombardıman Afrika Birliği'nin ve Arap Ligi'nin amaçlarının ötesine geçmiştir. İki örgüt de askerî müdahaleyle krizin kızışmasını veya yeni sorunlara yol açmasını istememiş, Çin de müdahale karşıtı tutumunun korunacağını ve Arap Ligi ve Afrika Birliği ile işbirliğinin güçleneceğini ummuştur.
3. Hava saldırıları Libya'daki durumu daha karmaşık hale getirmiştir ki bu da Çin'in ülkedeki ekonomik çıkarları için iyi değildir. Libya'daki durumun istikrara kavuşması Çin'in alt yapı projelerinin kaldığı yerden bir an önce başlaması için önemlidir. Yabancı müdahalesi ülkenin durumunu daha da belirsizleştirmektedir.
4. Çin 1973 sayılı kararda çekimser kalmasından kaynaklanan hatasını telafi etmek zorunda kalmıştır. Çekimserlik Batı müdahalesini cesaretlendirmiştir. Bu nedenle Çin'in hava saldırılarına karşı çıkması iyileştirici önlemdir. Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin Pekin ziyaretinde (hava saldırıları başladıktan sonra) Başkan Jintao kendisine Çin'in NATO müdahalesinden memnun olmadığını iletmiştir. Yine Çin Dışişleri Bakanı da Alman meslektaşıyla yaptığı görüşmede Libya'da acilen ateşkese gidilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu kadar karşı çıkışa ve memnuniyetsizliğe rağmen Çin bunları durdurmak için yeterli önlem almamıştır.⁵⁷⁷

Koruma sorumluluğunu bir norm veya ilke değil açıklığa kavuşturulması gereken bir kavram olarak gören Çin, koruma sorumluluğunun ortaya konduğu ICISS raporuna karşı çıkarken 2005 Dünya Zirvesi'nde ve 1674 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında koruma sorumluluğunu onaylamıştır. Bununla birlikte Çin temelde kavramın dört suçla sınırlanması, devletlerin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğu ve uluslararası toplumun da BM Şartı ve uluslararası insancıl hukukla uyumlu olarak devletlere bu görevleri yerine getirmelerinde destek olacağı bölümlerini kabul etmiştir. Ancak devletlerin kendi vatandaşlarını koruyamadığı ya da korumakta isteksiz olduğu durumlarda uluslararası toplumun zamanında ve kararlı tepki verme sorumluluğu olduğu bölümünü tartışmalı bulmuştur.⁵⁷⁸ 1973 sayılı kararı veto etmeyip, müdahalenin önünü açan Çin bu kararda koruma sorumluluğuna atıfta bulunmamış, daha sonrasında da müdahaleyi eleştirmiştir.

Sonuç olarak Çin egemen bir devletin iç işlerine müdahale etmeme prensibini risk almamak için zamanla esnetmiş, bölge ülkelerinin çağrılarını dikkate almış, müdahale kararını veto etmemiş ve dengeli politikasını sürdürmüştür.

⁵⁷⁷ Junbo ve Mendez, 2015: 11-12.

⁵⁷⁸ Shesterinina, 2016: 8.

3.3.4. Avrupa Birliği

AB üye ülkelerinin Libya ile birçok alanda ticari ilişkileri sürse de AB – Libya ilişkileri genel olarak inişli çıkışlı olmuştur. Hatta 1992-99 arası dönemde neredeyse hiç ilişki kurulmamıştır.⁵⁷⁹

AB Konseyi 22 Kasım 1993 tarihinde, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararına istinaden, Libya ile ekonomik ilişkilerin azaltılmasını onaylamıştır.⁵⁸⁰

Libya'ya ambargo uygulanmasıyla sorunların çözülemeyeceği, hatta bu durumun radikalleri daha da güçlendireceğini düşünen AB hem Libya hem de diğer Akdeniz ülkeleriyle diyalog başlatmak istemiştir. Ancak ikili ilişkilerdeki olumsuz hava Kasım 1995'te Barselona Süreci'ne ve Akdeniz'deki kolektif güvenlik sorunlarının görüşüldüğü toplantılara Libya'nın çağrılmamasıyla devam etmiştir. 1999 yılında Kaddafi'nin Lockerbie Davası'na ilişkin sorumluluk alması üzerine ülkeye yönelik yaptırımlar askıya alınmıştır. Ancak silah ve diğer askerî ekipmanın satış yasağı, sıkı vize uygulamaları, konsolosluk personelinin azaltılması ve söz konusu konsolosluk personelinin seyahat özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar geçerliliğini korumuştur.⁵⁸¹ Aynı yıl Libya 3. Avrupa – Akdeniz Dışişleri Bakanları Toplantısı'na özel davetli olarak katılmış, Libya'nın Barselona Süreci'ne girmesine karar verilmiş ve Libya Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'na gözlemci statüsünde dâhil olarak AB ile olan ilişkileri normalleştirmeye başlamıştır.⁵⁸² Ekim 2004'te, Libya'nın Berlin La Belle saldırısında hayatını kaybedenlerin ailelerine tazminat vermeyi kabul etmesi ve Afrikalıların Avrupa'ya göçü konusunda anlaşma yapma gerekliliği üzerine, AB Libya'ya uyguladığı ambargoyu bütünüyle kaldırmıştır.⁵⁸³

Geçmiş yıllardaki ambargo kararlarına rağmen AB üye ülkeleri her zaman Libya'nın önemli ticari ortakları olmuştur. Örneğin 1971-76 yılları arasında Fransa ve Libya arasında silahlanma ve enerji üzerine 12'den fazla anlaşma imzalanmıştır. İspanyollar hidrokarbon, Almanlar kimya ve petrokimya, İtalyanlar ise enerji, petrokimya ve silah sektörlerinde önemli yer edinmiştir.⁵⁸⁴ Daha yakın dönemde, Libya'da isyan başlamadan önce ülkenin toplam ticaretinin %70'i (yaklaşık 36,3 milyar dolar) AB üye ülkeleriyle gerçekleşmiştir. Libya'daki

⁵⁷⁹ Zoubir, 2009: 405.

⁵⁸⁰ BM Güvenlik Konseyi 1993 yılında 883 sayılı kararla Libya'ya yaptırım kararı almıştır. EU Sanctions Map. <https://www.sanctionsmap.eu/#/main/details/43/?search=%7B%22value%22:%22libya%22,%22searchType%22:%22id%22:1,%22title%22:%22regimes,%20persons,%20entities%22%7D%7D> (erişim tarihi: 07.09.2018).

⁵⁸¹ Avrupa Birliği Konseyi, 1999.

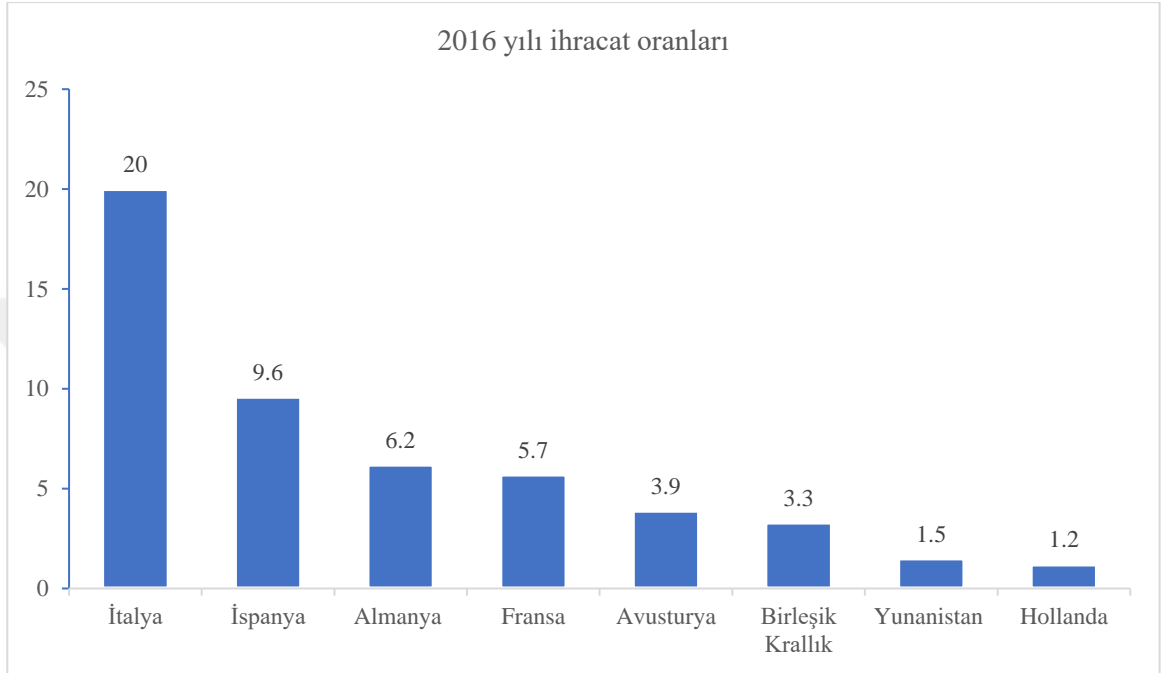
⁵⁸² Zoubir, 2009: 406.

⁵⁸³ EU arms embargo on Libya. https://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/libya/libya-1986 (erişim tarihi: 09.09.2018). Ekim 2010 tarihinde Libya ve AB, yasadışı göçle mücadelede yürütülecek politika konusunda anlaşmıştır. "EU and Libya reach deal on illegal migrants", *BBC*, 06.10.2010.

⁵⁸⁴ Zoubir, 2009: 404-410. Libya – İngiltere ilişkileriyle diğerleriyle olduğu kadar iyi gitmemiştir. İngiltere, 1984 yılında, Libya ile diplomatik ilişkileri kesme kararı almıştır. Gerilim ABD-Libya çekişmesiyle daha da büyümüş, Fransa ile ilişkiler de Çad politikasından dolayı bozulmuştur.

krizin ardından taraflar arası ticaret hacmi düşmüş olsa da AB, Libya için en önde gelen ticari ortak ve enerji ihracatçısı olmaya devam etmiştir.⁵⁸⁵ Örneğin ham petrol, petrol gazı, rafine petrol ve altın ihraç eden Libya'nın 2016 yılında en büyük ortağı yine AB olmuştur.

Şekil 3. 1 AB – Libya İhracat Oranları⁵⁸⁶

İsyanın başlamasıyla birlikte ithalat – ihracat açısından Libya'da önemli pazar payı bulunan AB üye ülkeleri arasında Kaddafi rejiminin durumuna ve isyanın nasıl sonlanacağına dair görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

AB, Libya'ya yönelik askerî müdahale kararında fikir birliği sağlayamamıştır. Örneğin Fransa ve İngiltere en başından itibaren Kaddafi'nin gönderilmesi ve insanlığa karşı suçların durdurulması için askerî müdahale seçeneğinin göz ardı edilmemesi gerektiği üzerinde dururken başta Almanya olmak üzere bazı ülkeler bu fikre sıcak bakmamış ve endişelerini dile getirmiştir. Libya'nın meşru temsilcisinin Kaddafi yönetimi mi yoksa Ulusal Geçiş Konseyi mi olduğuna dair de başlarda fikir birliği sağlanamamıştır. Fransa 10 Mart 2011 tarihinde Ulusal Geçiş Konseyi'ni Libya'nın resmi temsilcisi olarak tanıırken, İngiltere Ulusal Geçiş

⁵⁸⁵ Libya. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/libya/> (erişim tarihi: 09.09.18). 2012 yılında 32,8 milyar euro olan ithalat 2017 yılında 11,6 milyar euroya gerilemiştir. Bununla birlikte AB, 2017 yılında Libya'nın küresel ticaretinin %54,8'ini karşılamıştır.

⁵⁸⁶ Where does Libya export to?. https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/lby/show/all/2016/ (erişim tarihi: 17.07.2018).

Konseyi'nden "yakın olarak çalışılmak istenen muhatap" olarak söz etmiş, İtalya ve İspanya ise resmen tanımanın ortak bir AB kararıyla gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁸⁷

Libya'da yaşananlardan duyulan endişe sık sık dile getirilmiş ve sivil halka yönelik şiddetin durdurulması çağrıları yapılmıştır. 20 Şubat 2011 tarihinde AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton yaptığı açıklamada Libya'da yaşananlardan endişe duyduklarını söylemiş ve Libya'lı otoriteleri şiddet kullanımını durdurmaları konusunda uarmıştır.⁵⁸⁸ Libya'da yaşanan insan hakları ihlallerini durdurmak ve Kaddafi yönetiminin Libya'lıların taleplerini yerine getirmesini sağlamak için alınan 1970 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında AB üye ülkeleri birlik içinde hareket etmiştir.

1970 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla uygulamaya konan yaptırımlar dışında AB 28 Şubat 2011 tarihinde ilave kısıtlayıcı önlemler almıştır.⁵⁸⁹

İngiltere, 4 Mart 2011'de, isyancıları uyarma amacıyla askerî uzmanlar görevlendirdiğini açıklamıştır. Ülkeye silah ambargosu uygulanırken İngiltere'nin bu eylemi isyancıları güçlendirmek için müdahale olarak değerlendirilmiş ve Birlik içinde tartışmalara neden olmuştur.⁵⁹⁰ 9 Mart 2011 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda 18 ret, 18 çekimser oya karşılık 584 lehte oy gibi ezici bir üstünlükle AB ve AB'ye üye devletlerin Libya halkını geniş çaplı saldırılardan kurtarmak için koruma sorumluluklarını yerine getirmesi kabul edilmiştir.⁵⁹¹

11 Mart 2011 AB Zirvesi'nde Libya halkı ve mağdurlarla olan güçlü dayanışma dile getirilmiş ve Libya rejiminin kendi vatandaşlarına karşı uyguladığı geniş çaplı ve sistematik şiddet kınanmıştır.⁵⁹² Zirvede Fransa ve İngiltere'nin müdahale yanlısı tavrına rağmen askerî müdahale fikri reddedilmiştir. Almanya'nın askerî müdahale konusunda isteksizlik gösterdiği toplantıda Belçika Başbakanı Herman van Rompuy dış güçlerin istedikleri yere müdahale edebildiği sömürge döneminde yaşanmadığını ve Libya'ya müdahaleye sıcak bakmadıklarını açıklamıştır. Bununla birlikte toplantıda Kaddafi'ye yönetimi bırakma çağrısı yinelenmiş ve Libya halkının isteklerinin desteklendiği belirtilmiştir. Almanya kadar yüksek sesle dile getirmemiş olsalar da Polonya ve Estonya da askerî operasyona karşı durmuştur.⁵⁹³ Zirvede

⁵⁸⁷ "Libya: France recognises rebels as government", *BBC*, 10.03.2011. UGK'yı ülkenin tek meşru otoritesi olarak Almanya 13 Haziran'da, İngiltere ise 27 Temmuz'da tanımıştır. "Germany recognises Libya rebels as sole government", *BBC*, 13.06.2011; "Britain recognises Libyan rebels and expels Gaddafi's London embassy staff", *The Guardian*, 27.07.2011.

⁵⁸⁸ Declaration by the High Representative, Catherine Ashton, on behalf of the European Union on events in Libya. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/119397.pdf (erişim tarihi: 17.07.2018).

⁵⁸⁹ Avrupa Birliği Konseyi, 2011c.

⁵⁹⁰ "Libyan opposition leaders to get advice from UK military", *The Guardian*, 04.03.2011.

⁵⁹¹ Stavridis, 2016: 191.

⁵⁹² Avrupa Birliği Konseyi, 2012: 30.

⁵⁹³ Military intervention in Libya: where is ESDP?. <http://www.nouvelle-europe.eu/en/military-intervention-libya-where-esdp> (erişim tarihi: 09.09.2018). Ancak daha sonra Polonya ve Estonya NATO'nun operasyona desteğini onaylamıştır.

Libya'nın meşru temsilcisi olarak muhalefeti kabul eden Fransa'ya Birlik içinde tepki gösterilmiş ve İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt "İsveç rejimleri değil devletleri tanır. Diğer AB üyelerinin çoğu da böyle. Fransa'nın ne yaptığı biraz belirsiz" açıklamasını yapmıştır.⁵⁹⁴ Sonuç olarak Zirve'de Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde Libya'ya yönelik bir askerî müdahale kararı çıkmamış, Fransa ve İngiltere bekledikleri desteği görmemiştir.

Barişçıl yöntemleri temel alan 1970 sayılı kararda AB bir bütün olarak hareket etmiş, 1973 sayılı kararda ise Fransa ve İngiltere evet oyu verirken Almanya çekimser oy kullanmış ve Birlik bütünlüğü sağlanamamıştır. Almanya 1973 sayılı kararda çekimser oy kullanmasını ve askerî müdahaleye karşı duruşunu şu şekilde açıklamıştır: "Büyük riskler görüyoruz. Ülkedeki ölümler göz ardı edilemez. Ancak eğer atılacak adımlar başarısızlıkla sonuçlanırsa, daha geniş bir bölgede sürüncemede kalmış bir askerî çatışmanın içine çekilme riski var".⁵⁹⁵

BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararının ardından Avrupa Birliği Konseyi'nin 21 Mart 2011 tarihli basın açıklamasında Libya'daki duruma dair endişeler dile getirilmiş ve Kaddafi rejiminin kendi halkına uyguladığı sistematik insan hakları ihlalleri kınanmıştır. AB'nin temel amacının sivil nüfusu korumak ve Libya halkının demokratik toplum kurma isteklerini desteklemek olduğunun ifade edildiği açıklamada Kaddafi'nin bir an önce yönetimi bırakması gerektiği çağrısı yinelenmiştir. Konsey'in ve AB üye devletlerinin, sivillerin ve tehdit altındaki sivil bölgelerin korunması için, 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararınca desteklenen eylemlere katkıda bulunulacağını altı çizilmiştir. AB'nin Libya'da anayasal bir devlet kurmasına ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesine yardım edeceği ve bu süreçte insani yardımlarını da sürdüreceği bir kez daha belirtilmiştir.⁵⁹⁶ Bunun yanı sıra BM kararlarının uygulanmasında üye devletler arasında farklılıklar olduğunun kabul edildiği bildiride, AB'nin Libya konusunda azimli ve ortak hareket etme kararlılığında olduğunun altı çizilmiştir.⁵⁹⁷ Mart sonunda düzenlenen Londra Konferansı sonrası Ashton Kaddafi'nin meşruiyetini bütünüyle yitirdiğini, Libya'da demokrasiye geçişin hızlandırılması için çalışmaya devam edeceklerini, Arap Ligi ve Afrika Birliği'nin çabalarının önemli olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ "AB liderleri Libya krizi için toplandı", *Bloomberg*, 11.03.2011.

⁵⁹⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2011g.

⁵⁹⁶ Council of the European Union, Press Release. http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-11-66_en.htm (erişim tarihi: 09.09.2018). Libya'daki durumun ciddiyeti düşünüldüğünde Konsey, bazı kişi ve kurumlara yönelik kısıtlayıcı tedbirleri artırma kararı almıştır. Seyahat engeli ve mal varlıklarının dondurulması 11 kişiye daha uygulanmıştır. İngiltere Savunma Bakanı Liam Fox da operasyonun başlamasının ardından uluslararası toplumun Kaddafi rejiminin sona ermesini istediğini söylemiştir. Adams, 2016: 773.

⁵⁹⁷ Özgen, 2016: 167.

⁵⁹⁸ Libya konulu Londra Konferansını müteakip Yüksek Temsilci tarafından yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/libya-konulu-londra-konferansini-muteakip-yuksek-temsilci-tarafindan-yapilan-aciklama> (erişim tarihi: 18.09.2018).

1 Nisan 2011 tarihinde insani yardım operasyonlarına destek vermek amacıyla AB askerî operasyonuna ilişkin bir karar almıştır. Buna göre EUFOR Libya, BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) çağrısıyla “yerinden edilmiş kişilerin güvenli bir şekilde hareket edebilmelerine ve tahliyelerine katkıda bulunmak ve sahip olduğu özel kapasiteyle, insani yardım kuruluşlarının faaliyetlerine destek vermek” üzere görev alacaktır.⁵⁹⁹ Bununla birlikte herhangi bir BM çağrısı olmadığı ve İsveç gibi ülkeler bu tür bir eyleme katılmak istemedikleri için operasyon gerçekleştirilmemiştir.⁶⁰⁰

Libya'ya yönelik askerî müdahale konusunda uzlaşamayan AB üye ülkeleri insani yardım konusunda uzlaşmış ve 22 Mayıs 2011 tarihinde sınır yönetimi, güvenlik reformları, ekonomi, sağlık, eğitim ve sivil toplum inşasında AB desteğinin daha iyi verilebilmesi ve yönetilebilmesi için Bingazi'de bir AB ofisi açılmıştır. Libya krizine sivillerin korunması mekanizması ve insani yardım çerçevesinde tepki verdiğini belirten AB üye devletleri ve Komisyon, Ocak 2012 itibarıyla Libyalı sığınmacılar ve Libya halkı için insani yardım amacıyla 158,733,523 euro kaynak yaratmıştır.⁶⁰¹ Üzerinde uzlaşılan bir diğer konu da Kaddafi'nin görevden çekilmesi olmuştur. 1973 sayılı kararda çekimser oy kullanan Almanya da Kaddafi'nin görevde olmadığı özgür, demokratik ve barış içinde yaşayan bir Libya'dan yana tavır sergilemiştir. Almanya Dışişleri Bakanı Westerwelle Almanya'nın NATO liderliğindeki hava operasyonuna aktif olarak katılmamasının tarafsız olduğu anlamına gelmediğini, Kaddafi'nin gitmesi gerektiğini söyleyen ilk hükümetlerden biri olduklarını ve Kaddafi'nin dondurulan malvarlıklarının Libya'nın yeniden inşasında kullanılması gerektiğini söylemiştir.⁶⁰²

Koruma sorumluluğu doktrininin savunucularını barındıran AB, Libya'da koruma sorumluluğu çerçevesinde açık bir strateji belirleyememiştir. AB'nin Libya konusundaki tutumu çok yavaş, çok zayıf, çok bölünmüş ve özellikle de tutarsız olmakla eleştirilmiştir. Bazı yazarlar Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın Libya'da çöktüğünü ileri sürmüştür.⁶⁰³ Fransa ve İngiltere'nin müdahale yanlısı tutumu ve bu konudaki girişimlerine Almanya'nın muhalefet

⁵⁹⁹ AB Konseyi, Libya'daki insani yardım operasyonlarına destek vermek amacıyla askerî operasyon kararı aldı. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/ab-konseyi-libyadaki-insani-yardim-operasyonlarına-destek-vermek-amacıyla-askerî> (erişim tarihi: 09.09.2018). İtalyan Tümamiral Claudio Gaudiosi, EUFOR Libya Operasyonu'nun komutanlığına atanmış, operasyonun merkez üssü (OHQ) İtalya'nın başkenti Roma'da olarak belirlenmiş ve 7,9 milyon euro bütçe ayrılmıştır. Konsey aksi yönde karar vermedikçe EUFOR Libya'nın, ilk çalışma kapasitesine ulaştıktan sonra en geç dört ay içinde sona erdirilmesinde uzlaşmıştır.

⁶⁰⁰ Stavridis, 2014: 4-5.

⁶⁰¹ http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/libya_factsheet.pdf (erişim tarihi: 17.07.2018); “EU opens office in Benghazi”, *Politico*, 23.05.2011; Avrupa Komisyonu, 2011.

⁶⁰² “Germany recognises Libya rebels as sole government”, *BBC*, 13.06.2011.

⁶⁰³ Koenig, 2011: 3.

etmesi ve oybirliği sağlanamaması, Güvenlik ve Savunma Politikası'nın devreye sokulamaması, krizin NATO'ya havale edilmesi⁶⁰⁴ bu görüşü destekler niteliktedir.

Bununla birlikte Libya'ya müdahale edilmesi ve operasyon konusunda diğer büyük güçlerle uyum içinde çalışılmıştır. AB, müdahale konusundaki görüş ayrılığına rağmen insan hakları, Libya ekonomisinin yeniden canlanması, Libya halkının isteklerinin karşılanmasında destek verilmesi temelinde hareket etmiştir.

3.4. Güç Dengesi

Uluslararası toplumun anarşik yapısının sürdürülmesini sağlayan eşitliği ifade eden ve bir devletin diğer devletleri baskı altına alamadığı güç dengesinde, devletler kendi istekleriyle kutuplara ayrılmakta ve kendi özerkliklerini korumak istemektedir.⁶⁰⁵

Diğer kurumların çalışmasına da zemin hazırlayan güç dengesi kurumunun işlerliği kendisini devletlerin birbirlerini dengelemek için geliştirdikleri politikalarda, BM Güvenlik Konseyi toplantı tutanaklarında ve müdahalenin gidişatında göstermektedir.

En başından itibaren dışarıdan gerçekleştirilecek askerî müdahale seçeneğine karşı çıkan BRICS üyelerine karşılık Fransa ve İngiltere müdahale fikrinin savunuculuğunu üstlenmiş, Almanya ve ABD ise konuya şüpheyle yaklaşmıştır. Arap Ligi ve Afrika Birliği'nin askerî müdahaleye karşı çıkarken uçuşa yasak bölge uygulanması için çağrıda bulunmaları devletlerin aldıkları pozisyonları değiştirmiştir.

Libya'da şiddet olaylarının tırmanmasıyla birlikte Kaddafi yönetimini kınayan ülkeler şiddetin hangi yöntemlerle durdurulacağı konusunda fikir ayrılığı yaşamışlardır. Libya ile ciddi ticari bağları olan ve özellikle son yıllarda büyük yatırımlar yapan ülkeler başlangıçta aynı zeminde buluşmuş, Kaddafi ve yakınlarına yönelik yaptırım kararları almışlardır.

Ekonomik yaptırımlar ve ambargolar içeren 1970 sayılı karara ilişkin konuşan Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin, Libya'da sivillere uygulanan şiddeti kınadıklarını, bu durumun kabul edilemez olduğunu söylemiş ve şiddet eylemlerinin sonlandırılması çağrısı yapmıştır. Kaddafi yönetimine, Arap Ligi ve Afrika Birliği dahil uluslararası toplumun taleplerine uymalarını tavsiye etmiş, Libya'daki durumun çözümünün yalnızca siyasi yollarla mümkün olduğunu vurgulamıştır. Son olarak alınan kararın iç işlerine müdahale anlamı taşınmadığını, yalnızca şiddet uygulayanlara yönelik yaptırımları içerdiğini, sorunun çözümüne barışçıl yollar bulunması konusunda Rusya'nın her zaman destek vereceğini ifade etmiştir.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ Çelik, 2013: 88.

⁶⁰⁵ Little, 2006: 101.

⁶⁰⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2011h: 4.

Kaddafi ve yakınlarına yönelik ambargo kararını destekleyen Rusya bir taraftan da – Arap Ligi ile birlikte – dışarıdan gelecek müdahaleye karşı muhalif tutumunu sürdürmüştür.⁶⁰⁷

Kaddafi'nin 1970 sayılı karardaki talepleri dikkate almaması üzerine İngiltere askerî seçeneği gündeme getirmiştir. İngiltere Başbakanı Cameron sivillerin korunması amacıyla uçuşa yasak bölge oluşturulmasını ve muhaliflerin silahlandırılmasını içeren bir plan önermiş,⁶⁰⁸ İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmaksızın uçuşa yasak bölge uygulanabileceğini, bunun bölgedeki duruma bağlı olduğunu söylemiş ancak plan Fransa ve ABD tarafından reddedilmiştir.⁶⁰⁹ Bununla birlikte Fransız liderlerin kamuoyu önünde bu tür açıklamalar yaptığı ancak arka planda, gerektiği takdirde BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan da güç kullanılacağını söyledikleri iddia edilmiştir.⁶¹⁰

Cameron'ın açıklamalarıyla aynı gün Hillary Clinton askerî müdahale kararının zor ve belirsizliklerle dolu olduğunu, Libya gibi ülkelerde içeride ne olduğunun tam olarak bilinmemesinin bu tür kararların alınmasını daha da güçleştirdiğini, görüştüğü hiçbir ülkenin gündeminde bu seçeneğin ilk sıralarda yer almadığını söylemiştir. Bununla birlikte Clinton askerî müdahale ihtimalini bütünüyle reddetmemiş, şiddetin durdurulması için göz önünde bulunduracaklarını eklemiştir.⁶¹¹

Kaddafi'nin 1970 sayılı karardaki talepleri yerine getirmemesi ve şiddet eylemlerine devam etmesine verilecek yanıt konusunda devletler bir kez daha uzlaşmış ve Libya'nın İnsan Hakları Konseyi üyeliği askıya alınmıştır. Ancak Rusya ve Çin, bu kararın emsal teşkil etmemesi gerektiğini ve sorunların çözümünde güç kullanımına karşı olduklarını bir kez daha vurgulamıştır.⁶¹²

Başından itibaren askerî müdahale seçeneğine karşı olduğu bilinen ve böyle bir seçeneği veto etmesi beklenen Rusya ve Çin'in yanı sıra Almanya ve ABD de uçuşa yasak bölge planına şüpheyle yaklaşmış ancak Almanya'dan farklı olarak ABD, alternatif askerî seçenek ve planlar üzerinde çalışmaya başlamıştır.⁶¹³ ABD Savunma Bakanı Robert Gates uçuşa yasak bölge

⁶⁰⁷ “Russia slams no-fly zone plan as cracks appear in Libya strategy”, *Independent*, 02.03.2011. Bunlar yaşanırken Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam; Libya'daki durumun basında gösterildiği gibi olmadığını, ülkede barışçıl bir ortam olduğunu, medya raporlarında rejime bağlı hava kuvvetlerinin Trablus'a saldırdığı bilgisi verilmesi üzerine Güvenlik Konseyi kararı alınarak Libya'nın cezalandırıldığını söylemiştir.

⁶⁰⁸ “Libya crisis: Britain mulling no-fly zone and arms for rebels, says Cameron”, *The Guardian*, 28.02.2011.

⁶⁰⁹ “Cameron backtracks on Libya no-fly zone plan as US distances itself”, *The Guardian*, 01.03.2011.

⁶¹⁰ Davidson, 2013: 318.

⁶¹¹ Interview with Kim Ghattas of British Broadcasting Corporation. <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/02/157435.htm> (erişim tarihi: 03.10.2018)

⁶¹² BM Genel Kurulu, 2011c: 15-18. Li Baodong Libya'da olağanüstü bir durum yaşandığını, Arap ve Afrika ülkelerinin dile getirdiği görüş ve endişeler ışığında bu kararı desteklediklerini açıklamıştır. Churkin de Libya toplumundaki bölünmeyi ve ülkenin iç işleri ile egemenliğine dışarıdan gelebilecek müdahaleyi önlemek için diyaloga ihtiyaç duyulduğunu, Libya'daki çatışmanın barışçıl şekilde çözülmesinin Libya halkının imtiyazında olduğunu söylemiştir.

⁶¹³ Brockmeier, 2013: 69.

uygulanması için öncelikle Libya'nın hava savunmasının yok edilmesi gerektiğini, aksi takdirde müttefik uçaklarının vurulabileceğini, bu tür bir uygulamada tek bir uçak gemisinde bulunandan daha fazla uçağa ihtiyaç duyulduğunu, büyük bir ülke için büyük bir operasyon gerektiğini söylemiş ve olası riskler üzerinde durmuştur.⁶¹⁴

Uçuşa yasak bölge seçeneğini, itirazlara ve şüphelere rağmen, gündeminden düşürmeyen Sarkozy ve Cameron yazdıkları ortak metinde Avrupalı müttefiklerini Kaddafi'nin hava saldırılarını önlemek amacıyla oluşturulacak uçuşa yasak bölge dahil her türlü ihtimal için hazır olmaya çağırmıştır. Meşruiyetini kaybeden Kaddafi rejiminin 1970 sayılı kararı dikkate almadığı, kendi halkına uçak ve helikopterlerle saldırmaya devam ettiği, BM Güvenlik Konseyi'nin de uyardığı gibi bu eylemlerin insanlığa karşı suç statüsünde ve kabul edilemez olduğu tekrar edilmiştir. Mektupta Avrupa, Arap ve Afrika ülkelerinin takip etmesi gereken bir plan taslağı da sunulmuştur. Buna göre özellikle bölgedeki müttefik ve ortakların desteğiyle uçuşa yasak bölge dahil birçok seçenek için hazır olunmalı ve Libya halkının daha fazla acı çekmesini önlemek için Kaddafi ve ekibi gitmelidir.⁶¹⁵

Askerî müdahale konusunda Avrupalı müttefiklerinden ayrılan Almanya Başbakanı Angela Merkel, 11 Mart'ta Brüksel'de acil toplanan AB Zirvesi'nde Cameron ve Sarkozy'nin hava saldırıları ve uçuşa yasak bölge içeren bu planının engellenmesi için bir kampanya yürütmüş ve Avrupalı liderler de Merkel'e destek vermiştir. Almanya uçuşa yasak bölge uygulamasının var olan koşullarda yasal olmadığını, ancak yasal bir zemin oluşturulduğunda düşünebileceklerini söylemiş; Ashton da planı eleştirmiş, uçuşa yasak bölgenin risklerini vurgulamış ve potansiyel sivil kayıplar konusunda uyarıda bulunmuştur. Zirvede destek göremeyen Sarkozy Libya'da masum sivillerin uçak ve helikopterlerden doğrudan hedef alındığını söylemiş ve eklemiştir: "Ben ve Cameron merak ediyoruz, öylece beklemeli miyiz yoksa harekete mi geçmeliyiz... bekleyip sivillerin katledilmesini izleyemeyiz." Cameron da "tüm önlemler" kalıbının sert olduğunu, AB'nin askerî bir ortaklık olmadığını, kendisinin de olmasını istemediğini, askerî ortağın NATO olduğunu ifade ederek söylemlerini biraz yumuşatmaya çalışmıştır. Merkel ve AB üye ülkelerinin çoğu uçuşa yasak bölgenin yalnızca şu üç koşulun karşılanması halinde uygulanabileceği konusunda hemfikir olmuştur: kanıtlanabilir ihtiyaç, açık bir yasal zemin/dayanak, bölgenin desteği.⁶¹⁶

Almanya, uçuşa yasak bölge planına şüpheyle yaklaşan ve çok büyük değişiklik yaratmayacağını düşünen ABD'nin kendisiyle aynı doğrultuda hareket ettiğini düşünmüş hatta

⁶¹⁴ "No-fly zone for Libya would require attack: Gates", *Reuters*, 02.03.2011. Irak ve Afganistan'da yaşanan finansal ve askerî kayıplardan sonra daha temkinli yaklaşıldığı konuşulmuştur.

⁶¹⁵ "Full text of letter sent to EU leaders", *The Telegraph*, 11.03.2011.

⁶¹⁶ "Libya no-fly zone plan rejected by EU leaders", *The Guardian*, 11.03.2011. Bu durum Birlik içindeki güç dengesinin de bir örneğidir. Erken askerî müdahalenin önüne geçilmiştir.

bu yaklaşımını Paris Zirvesi'nde de sürdürmüştür.⁶¹⁷ Ancak harekete geçmek için bölge ülkelerinin ve Arap Ligi'nin desteğini bekleyen ABD, Arap Ligi'nin 12 Mart'ta yaptığı uçuşa yasak bölge çağrısıyla tutum değiştirmeye başlamıştır.

Cameron 14 Mart'ta yaptığı konuşmada artık zamanın daraldığını, uçuşa yasak bölge dahil Libya'ya paralı asker gönderiminin önlenmesi, yaptırımların artırılması, petrol şirketlerinden elde edilen gelirin Kaddafi'den alınıp Libya halkına verilmesi ve isyancı gruplara sermaye aktarılması gibi birtakım yeni önlemler alınması gerektiğini söylemiştir. Bu yoldaki çabasını devam ettireceğini vurgulamıştır:

Başarısız, dışlanmış bir devletin güney sınırlarımızda daha kötü bir hal almasını, İngiltere, komşularımız ve hatta Libya halkı için daha tehlikeli ve belirsiz bir dünya yaratmasını istiyor muyuz? Cevabımız hayır. Bu nedenle bu krize yanıt vermede Avrupa'nın ön saflarında olmayı sürdüreceğiz.⁶¹⁸

Paris'te düzenlenen G8 Zirvesi'nde Almanya'nın dile getirdiği ve Rusya'nın da destek verdiği itirazlar, toplantı bildirisinde uçuşa yasak bölgeden bahsedilmemesiyle sonuçlanmıştır. Westerwelle Almanya'nın Kuzey Afrika'daki bir savaşın içine çekilmek istemediğini ve Kaddafi'ye yönelik baskının artırıldığı siyasi bir çözümden yana olduklarını tekrarlamıştır. Kaddafi'nin kendi halkına karşı yürüttüğü iç savaşı sonlandırması ve Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesi gerektiğini söylerken Westerwelle askerî bir çözüme karşı olduklarını bir kez daha vurgulamıştır. Merkel de “eğer uçuşa yasak bölge işe yaramazsa kara birliklerimizi mi göndereceğiz? Başka yerlere müdahale etmezken neden Libya'ya müdahale ediyoruz?” sorularını yöneltmiştir.⁶¹⁹

ABD'nin Terörle Mücadele Danışmanı John Brennan'ın “Libya ABD'nin ulusal çıkarları için hayati önemde değil. Libya'yı isyancıların kim olduğu tam olarak bilinmiyor, El Kaide ile bağlantılı olabilirler” açıklamalarına karşılık Susan Rice, Samantha Power ve Hillary Clinton müdahaleden yana tavır sergilemiştir. Clinton Arap ülkeleriyle görüşmüş, Rice da BM'de istenilen sonucu almak için uğraşmıştır.⁶²⁰ Başlangıçta Brezilya ve Hindistan ile birlikte müdahale konusunda tereddütleri olan Güney Afrika ve Nijerya'nın oylarını ise Obama tersine çevirmiştir. Obama'nın Güney Afrika Devlet Başkanı Zuma'yı aramasının ardından Güney Afrika oylamada olumlu oy kullanmıştır.⁶²¹ Obama askerî operasyonun risklerinin bilincinde olduğunu, askerî güç kullanımının ilk tercihleri olmadığını Amerikan halkının da bilmesi

⁶¹⁷ Brockmeler, 2013: 69. ABD'nin uçuşa yasak bölge konusundaki isteksizliği için bkz. “Germany blocks plans for Libya no-fly zone”, *The Guardian*, 15.03.2011.

⁶¹⁸ “Libya point of decision nears as Cameron aims to secure UN resolution”, *The Guardian*, 14.03.2011.

⁶¹⁹ “Germany blocks plans for Libya no-fly zone”, *The Guardian*, 15.03.2011.

⁶²⁰ Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Obama, Rice'ı yalnızca uçuşa yasak bölge değil daha geniş çaplı güç kullanımı konusunda müzakere yürütmesi için görevlendirmiştir. Bkz. Brockmeier, 2013: 70.

⁶²¹ “Obama Takes Hard Line With Libya After Shift by Clinton”, *The New York Times*, 18.03.2011.

gerektiğini ancak Kaddafi'nin kendi halkına merhamet göstermediğini söyleyerek kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır.⁶²²

Westerwelle 1973 sayılı karar oylaması öncesi Guardian ile yaptığı görüşmede Batı'nın askerî müdahalesinin sonuçlarının öngörülemez olduğu konusunda uyarıda bulunmuş ve şunları eklemiştir:

Askerî operasyon bir iç savaşa müdahil olmak anlamına gelmektedir. Almanya'nın Avrupalı ortaklarıyla sıkı ilişkileri vardır ancak yine de Almanya askerî müdahaleye dahil olmayacak ve Libya'ya birlik göndermeyecektir. Askerî operasyona alternatif çözümler üretmek bir şey yapmamak değildir.⁶²³

Almanya'nın BM Daimî Temsilcisi Peter Wittig Kaddafi'nin görevi bırakması gerektiğini, meşruiyetini yitirdiğini, artık kendisinin muhatap kabul edilemeyeceğini, bölgedeki partnerleriyle (Arap Ligi ve Afrika Birliği) işbirliği içinde olduklarını, Libya'da demokrasiye geçiş sürecini desteklediklerini ve Ulusal Geçiş Konseyi'ni muhatap aldıklarını söylemiştir. Bununla birlikte uluslararası toplumun tamamının sert yaptırım kararları almasının etkili bir çözüm olacağını, askerî operasyonun büyük ölçekte yaşam kaybı riski taşımasının göz ardı edilemeyeceğini, Almanya'nın askerî operasyonu desteklemeyeceğini ve böyle bir operasyona kendi birlikleriyle katkı sunamayacaklarını bu nedenle de çekimser oy kullanacaklarını söyleyerek istikrarlı bir tutum sergilemiştir.⁶²⁴

1973 sayılı kararda çekimser oy kullanan devletler alınan karara ilişkin çekincelerini dile getirmiş ve çeşitli sorular yönelmiştir. Örneğin Hindistan'ın BM Daimî Temsilci Yardımcısı Manjeev Singh Puri “operasyona kimler katılacak, alınan önlemler nasıl yerine getirilecek, uygulamanın ayrıntıları nelerdir?” gibi sorular yönelmiş ancak yanıt alamamıştır. Brezilya'nın BM Daimî Temsilcisi Viotti de kararın Arap Ligi'nin çağrısının ötesine geçtiğini, kuvvet kullanımının sivillerin korunması ve şiddetin sonlandırılması gibi temel ve ortak amaçlara hizmet edeceğini düşünmediklerini söylemiştir.⁶²⁵

Libya'da sivil nüfusa karşı güç kullanımının kabul edilemez olduğuna dair görüşü değişmeyen Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin sivillere yönelik saldırıların, uluslararası insancıl hukukun ve insan haklarının ihlali olabilecek uygulamaların derhal ve koşulsuz olarak durdurulması gerektiğini söylemiştir. Sivil nüfusun korunması için bu kararın alınmasını önlemediklerini söyleyen Churkin, Arap Ligi'nin uçuşa yasak bölge isteğinin dikkate alınıp konunun tartışıldığından ancak Güvenlik Konseyi'nde kendilerinin ve diğer devletlerin yönelttikleri soruların yanıtızsız kaldığından söz etmiştir.⁶²⁶ Çin'in BM Daimî Temsilcisi Li

⁶²² “Allies Open Air Assault on Qaddafi's Forces in Libya”, *The New York Times*, 19.03. 2018.

⁶²³ “Germany won't send forces to Libya, foreign minister declares”, *The Guardian*, 17.03.2011.

⁶²⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2011g: 5.

⁶²⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2011g: 6.

⁶²⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2011g: 8.

Baodong, ülkesinin uluslararası ilişkilerde güç kullanımına her zaman karşı olduğunu, 1973 sayılı karar tartışılırken sorulan soruların yanıtsız kaldığını, kararın bazı bölümleriyle ilgili pürüzlerin sürdüğünü söylemiştir. Bunun yanı sıra Arap Ligi'nin uçuşa yasak bölge çağrısına ve Afrika ülkelerinin tutumuna büyük önem verdiklerini, Libya'daki olağanüstü durum ve Arap Ligi'nin görüşleri ışığında çekimser oy kullandıklarını açıklamıştır.⁶²⁷

Askerî müdahale seçeneğini destekleyen ABD ve Fransa bölge ülkelerinin ve Libya halkının yardım çağrılarına yanıt verdiklerini, muhaliflerden farklı olarak barışçıl yöntemlerin artık işe yaramadığını vurgulamışlardır. Rice Konsey'in amacının sivilleri korumak olduğunu, halkın yardım isteğini karşılamak için toplandıklarını⁶²⁸; Fransız Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Alain Juppe sivil nüfusun kendi kaderine terk edilemeyeceğini, 1970 sayılı karar dahil alınan önlemlerin şiddeti durdurma konusunda işe yaramadığını, zamanın çok önemli olduğunu ve çok fazla zamanları kalmadığını tekrar etmiştir.⁶²⁹

Sarkozy, 19 Mart tarihli Paris Zirvesi'nin ardından "ortaklarımızla aldığımız karar doğrultusunda Albay Kaddafi'ye bağlı kuvvetlerin, savaş uçaklarının Bingazi halkına saldırmasını engelliyoruz" açıklamasını yapmıştır. Ek olarak Kaddafi yönetiminin saldırılara son vermesi ve BM kararlarına uyması durumunda diplomasi kapısının yeniden aralanacağını belirtmiştir.⁶³⁰ Sarkozy dışında Kanada Dışişleri Bakanı Lawrence Cannon Libya konusundaki tüm seçeneklere açık olduklarını, Obama ise ülkesinin ve diğer koalisyon ülkelerinin Libya'da sivillere karşı şiddetin durdurulmasına yönelik olarak acilen harekete geçmeye hazır olduklarını söylemiştir.⁶³¹

1973 sayılı kararda çekimser oy kullanan Merkel, Paris Zirvesi'nde askerî müdahale kararında katılmadıkları noktalar olduğunu ancak alınan kararın başarılı bir şekilde uygulanmasını istediklerini, askerî müdahaleye dahil olmayacaklarını ancak AWACS erken uyarı uçaklarında Alman askerlerinin görev alabileceğini söylemiştir. Bir gün önceki açıklamasında Westerwelle, Kaddafi yönetimine yönelik yaptırımların sertleştirilmesini desteklediklerini ancak askerî müdahale seçeneği konusunda soru işaretleri olduğunu söylemiştir: "Diktatör kendi halkına karşı uyguladığı şiddeti derhal sonlandırmalıdır. Koltuğunu bırakmalı ve işlediği suçlar için hesap vermelidir".⁶³² Daha sonraki açıklamalarında da Kaddafi'nin gitmesi gerektiğini, yaşananları kınadıklarını belirten Westerwelle her askerî

⁶²⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2011g: 10.

⁶²⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2011g: 5.

⁶²⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2011g: 2.

⁶³⁰ "Libya'ya askerî müdahale başladı", *Deutsche Welle*, 19.03.2011.

⁶³¹ "Fransız uçakları Libya'ya saldırdı", *BBC*, 19.03.2011.

⁶³² "Libya'ya askerî müdahale başladı", *Deutsche Welle*, 19.03.2011.

angajmanın sivil kayıplara neden olacağını, bunu daha önce Irak ve Afganistan’da tecrübe ettiklerini, hedefe yönelik nokta atışın (*surgical strike*) işe yaramayacağını söylemiştir.⁶³³

Müdahalenin başlamasından birkaç gün sonra Rusya ve Çin acil ateşkes çağrısı yapmış ve bu çağrı Hindistan tarafından desteklenmiştir. Müdahalenin önünü açan kararın alınmasında çekimser oy kullanan Hindistan’a ek olarak kararı destekleyen Güney Afrika ve Nijerya da askerî operasyona muhalefet eden ülkelerin yanına katılmıştır.⁶³⁴ Bu ülkeler askerî operasyon yerine siyasi yaptırımların artırılması gibi diplomatik çözümler üzerinde durmuştur.

Askerî operasyonun gerekliliğini savunan liderler Libya müdahalesini, Kaddafi’nin Bingazi’ye yönelik toplu katliam tehditlerini durdurma temelinde meşrulaştırmıştır. Obama Mart sonunda yaptığı konuşmasında sarf ettiği “biliyoruz ki eğer bir gün daha bekleysek Bingazi, tüm dünyanın vicdanını lekeleyebilecek bir katliam yaşayabilirdi” sözüyle zamanında gerçekleştirdikleri askerî operasyonun haklılığını vurgulamıştır.⁶³⁵ Obama, Cameron ve Sarkozy Kaddafi’nin kendi halkına saldırmasına, Libyalı muhaliflerin yardım isteğine ve Arap Ligi’nin harekete geçilmesi çağrısına sessiz kalamadıklarını; BM Güvenlik Konseyi’nin yetkilendirmesi çerçevesinde uluslararası koalisyonla birlikte hareket ederek Kaddafi güçlerinin ilerlemesini durduklarını; Kaddafi’nin kendisine karşı gelenlere kan banyosu yaptıracağı açıklamalarını hatırlatarak on binlerce insanın hayatını kurtardıklarını ancak Kaddafi iktidarda kaldığı sürece Libyalıların acı çekmeye devam edeceklerini söylemişlerdir.⁶³⁶ En başından beri, Kaddafi’nin yönetimden çekilmesi gerektiğini savunan üç lider artık kendi görevlerinin BM Güvenlik Konseyi kararı sınırları içerisinde sivilleri korumak olduğunu ve bunu yaptıklarını ancak kendi halkını katletmeye çalışan Kaddafi gibi bir liderin Libya’nın geleceğinde yer alamayacağını, Kaddafi iktidarda kaldığı sürece NATO operasyonlarının sürdürülmesi gerektiğini de eklemişlerdir.⁶³⁷

BM Güvenlik Konseyi’nin daimî olmayan üyeleri Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika askerî müdahale konusuna başından beri şüpheyle yaklaşmıştır. Ancak Güney Afrika müdahalenin önünü açan kararda olumlu oy kullanmış, operasyon başladıktan sonraysa acil ateşkes istemiş ve çeşitli arabuluculuk faaliyetleri yürütmüştür. Hindistan’ın BM Daimî Temsilcisi Hardeep Singh Puri, NATO operasyonunun Libya’da var olan kabileler arası

⁶³³ “Berlin Ghosts”, *The New Republic*, 24.03.2011.

⁶³⁴ “The consensus on intervention in Libya has shattered”, *The Guardian*, 23.03.2011.

⁶³⁵ “Barack Obama defends US military intervention in Libya”, *The Guardian*, 29.03.2011. Muhammed Nuruzzaman, Obama’nın meşrulaştırma çabasının yanlış temelde olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Kaddafi siviller için değil yalnızca isyancı güçler için tehdit oluşturmuştur. Kaddafi’nin “bu gece geliyoruz, sizi inlerinizde bulacağız” türevi sözlerinin Batılı liderler ve medya tarafından yanlış yorumlandığını, koruma sorumluluğu yaklaşımının aslında Kaddafi rejimini devirmek için kullanıldığını söylemiştir. Bkz. Nuruzzaman, 2013.

⁶³⁶ “Libya’s Pathway to Peace”, *The New York Times*, 14.04.2011.

⁶³⁷ “Libya’s Pathway to Peace”, *The New York Times*, 14.04.2011.

düşmanlığı pekiştirdiğini ve operasyonun sivilleri korumaktan rejim değişikliğine doğru evrildiğini söylemiştir.⁶³⁸ Hem Çin hem de Rusya 1970 ve 1973 sayılı kararlar alınırken Arap Ligi ve Afrika ülkelerinin pozisyonlarının ve isteklerinin önemine ve Libya'nın içinde bulunduğu olağanüstü duruma vurgu yapmıştır. İki ülke de, gerisinde farklı nedenlerin olduğu tartışılrsa da, Libya'daki şiddeti durdurmak ve istikrarı sağlamak için kararı veto etmedikleri ve çekimser oy kullandıkları üzerinde durmuştur.

Sonuç olarak büyük güçler işbirliği yaparak güç dengesini işletmiş, BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmadan askerî müdahale gerçekleştirilmesini, kısaca uluslararası hukukun çiğnenmesini önlemiştir.

3.5. Diplomasi

Diplomasi; devletler ve diğer aktörler arasındaki iletişimi sağlama, anlaşmaları müzakere etme, diğer devletler hakkında istihbarat toplama, uluslararası anlaşmazlıkları en aza indirme işlevleri bulunan ve resmi temsilciler aracılığıyla devletler ve diğer aktörler arasında barışçıl yollarla yürütülen ilişkilerin idaresidir.⁶³⁹ Kaddafi yönetimi ve Ulusal Geçiş Konseyi temsilcilerinin hem birbirleriyle hem de diğer aktörlerle yaptıkları görüşmeler bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Libya'da krizin başladığı günden itibaren BM ve ona bağlı birimlerde, Arap Ligi, Afrika Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı kurul ve olağanüstü toplantılarında Libya'nın içinde bulunduğu durum, Kaddafi yönetiminin uyguladığı şiddet ve de Libya halkının şiddetten korunması sorumluluğu tartışılmış, Kaddafi yönetimiyle belirli bir zeminde uzlaşa sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu süreçte liderler bazen bir araya gelmiş bazen de resmi temsilcilerin ilettiği mesajlar ve basın aracılığıyla iletişim kurmuştur. Özellikle Kaddafi liderlerle birebir görüşmelerini minimumda tutmuş, iletmek istediklerini kitle iletişim araçlarıyla aktarmıştır.

Operasyon başlamadan iki hafta önce Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez Arap Ligi gözetiminde çalışacak olan ve Latin Amerika, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinin yer alacağı bir barış komitesi tarafından yürütülecek arabuluculuk planıyla ortaya çıkmıştır. Siyasi

⁶³⁸ "UN Security Council middle powers' Arab spring dilemma", *BBC*, 08.11.2011. Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika; Kaddafi'ye yönelik yaptırım kararlarını desteklemiş, 1973 sayılı kararda olumsuz oy kullanmamış fakat müdahale sonrasında rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca veto yetkileri bulunan BM Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin ve yakın müttefiklerinin, koruma sorumluluğu yaptırımlarının konusu olmayacağına dikkat çekmişlerdir. Michael W. Doyle da Ortadoğu, Afrika ve Asya'daki çatışmaların aksine İsrail-Filistin çatışmasında İsrail'in, ABD'nin desteği nedeniyle, koruma sorumluluğu normunun yaptırımlarından muaf tutulduğuna; Tibet ve Çeçenistan'da benzer şeyler yaşandığına dikkat çekmiştir. Doyle'a göre bunun tek nedeni dünyanın eşitsiz olmasıdır. Koruma sorumluluğu normunun bunu değiştiremeyeceğini de kabul etmek gerekmektedir. Doyle, 2016: 685.

⁶³⁹ Bull, 2002: 156-157; 163-166.

çözümünden yana olduğunu vurgulayan Chavez, yaptığı açıklamada ABD'nin Libya'yı işgale hazır olduğunu, bu tür arabuluculuk girişimlerinin zamanının geldiğini, Kaddafi ile konuştuğunu ve kendisinin müzakere komisyonu önerisini kabul ettiğini söylemiştir.⁶⁴⁰ Ancak Seyfülislam Kaddafi, Sky News televizyonuna yaptığı açıklamada Venezuela'nın girişimini takdir etmekle birlikte böyle bir plana ihtiyaç olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Onlar (Venezuela) dostumuz, onlara saygı duyuyoruz, onları seviyoruz ancak çok uzaktalar. Libya hakkında herhangi bir fikirleri yok. Libya Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da. Venezuela ise Orta Amerika'da. Bu girişimi takdir ediyoruz.”⁶⁴¹ ALBA (Latin Amerika için Bolivarcı İttifak) tarafından da desteklenen bu planla Libya'nın bütünlüğü ve barışı için kurulacak olan uluslararası insani yardım komisyonunun, uluslararası toplumun Libya halkına yardım etme isteğinin bir parçası olarak, NATO'nun askerî saldırısını önlemeyi amaçladığı açıklanmıştır.⁶⁴² Chavez'in hakkında çok bilgi vermediği planı Batı ülkeleri tarafından eleştirilmiş, fazla destek görmemiş ve başarısız olmuştur.

28 Mart'ta Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Guardian gazetesinde yayınlanan mülakatında iki tarafın (Kaddafi yönetimi ve isyancı güçler) isteği doğrultusunda ve NATO, Arap Ligi, Afrika Birliği çerçevesinde arabuluculuk rolü üstlenebileceğini belirtmiştir.⁶⁴³ Erdoğan'ın yaptığı açıklamadan bir gün sonra Londra'da bir araya gelen dışişleri bakanları ile uluslararası ve bölgesel örgütlerin temsilcileri Libya'ya yönelik askerî müdahale, insani yardım ve Libya'nın geleceği gibi konular üzerinde tartışmıştır. Rusya ve Çin yetkililerinin katılmadığı bu toplantı çerçevesinde Ulusal Geçiş Konseyi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda düzenlediği basın toplantısında, kendilerine verilen siyasi desteğin yanında silah desteğinin sağlanmasının da iyi olacağını, Libya halkının Kaddafi'nin gitmesini istediğini dile getirmiştir.⁶⁴⁴

Erdoğan'ın teklifinden bir süre sonra, Nisan ayında, Kaddafi hükümet sözcüsü Musa İbrahim yeni bir sistem isteyip istemediklerinin Libya halkına sorulması gerektiğini; Libya halkının Irak, Afganistan, Somali gibi olmaktan korktukları için süreci Kaddafi'nin iletmesini istediklerini söylemiştir. Ayrıca Kaddafi arabuluculuk yapmaları yönünde teklif sunmak için Türkiye ve Yunanistan'ın yanı sıra Ulusal Geçiş Konseyi'ni meşru otorite olarak

⁶⁴⁰ “Chavez’s Libya plan is short on detail”, *The Guardian*, 03.03.2011; “Gaddafi accepts Chavez talks offer”, *Al Jazeera*, 04.03.2011. Chavez'in planıyla ilgili yaptığı açıklamada Arap Ligi Genel Sekreter Yardımcısı, müzakereleri başlatmak için önerinin esaslarını bilmeleri gerektiğini dile getirmiştir.

⁶⁴¹ “Venezuela’s Chavez talks up Libya peace plan”, *Reuters*, 04.03.2011.

⁶⁴² “Latin American Chavez allies back Libya peace plan”, *Reuters*, 05.03.2011.

⁶⁴³ “Türkiye’den Libya’da arabuluculuk teklifi”, *BBC*, 28.03.2011.

⁶⁴⁴ “Uluslararası Libya konferansı Londra’da başladı”, *Habertürk*, 29.03.2011.

tanıyan İtalya ve Kaddafi'nin gitmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapan Malta'ya temsilci göndermiştir.⁶⁴⁵

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Kaddafi Obama'ya hitaben yazdığı mektupta kendisinden “oğlum” diye söz etmiş, Amerika'nın başkalarının güvenliğinden sorumlu olmadığı, onlara yalnızca yardım ettiği fikrinin doğru olduğunu belirtmiş; teröre karşı mücadelede birlikte hareket ettiklerini, ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirliği yaptıklarını hatırlatarak Libya'ya karşı NATO'nun siyasi ve askerî operasyonun sonlandırılmasını ve Libya'nın Libyalılara bırakılmasını istemiştir.⁶⁴⁶

Nisan ayında isyancıların askerî liderlerinden General Abdül Fettah Yunus, NATO'yu Misrata'daki halkı ölüme terk ettiği gerekçesiyle suçlamıştır. Kaddafi güçleri ve isyancılar arasındaki çatışmanın kesintisiz devam etmesi ve şiddetin artması üzerine BM, taraflar arasında ateşkes uygulanmasını istemiş ancak sonuç alınamamıştır.⁶⁴⁷

Afrika Birliği'nin Nisan ayındaki arabuluculuk girişimi sonucunda Kaddafi acil ateşkes, insani yardımın dağıtımı, yabancı uyrukluların korunması, siyasi uzlaşma için hükümet ve isyancılar arası diyalog ve NATO hava saldırılarının askıya alınmasını içeren planı kabul etmiştir. Ancak isyancıların sözcüsü, Kaddafi görevi bırakmadığı ve güçleri geri çekilmediği sürece ateşkesi kabul etmeyeceklerini açıklamıştır. Güney Afrika Devlet Başkanı Jacob Zuma barışa bir şans verme kararı aldıklarını söylemiştir. Avrupa Birliği'nin de onayladığı beş ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen bu girişime ilişkin NATO sözcüsü Oana Lungescu ittifakın, krizin çözümü için yalnızca askerî seçeneğin söz konusu olmadığını açıkça ortaya koyduğunu, ayrıca sivil halka yönelik şiddeti durduracak her türlü uluslararası çözümden memnuniyet duyduklarını söylemiştir. İsyancıların sözcüsü Mustafa Gheriani ise Libya halkının, Kaddafi'nin gitmesi yönünde karar verdiğini söylemiştir.⁶⁴⁸ Erdoğan'ın tanıttığı, ateşkes ile Kaddafi güçlerinin uyguladığı kuşatmaları kaldırması ve şehirlerden çekilmesini içeren barış planı 13 Nisan'da Doha'da düzenlenen Libya Temas Grubu toplantısında sunulmuştur.⁶⁴⁹ İsyancıların sözcüsü Mahmud Awad Şamam Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri yürütmesini ve barışçıl bir geçiş için inisiyatif almasını desteklediklerini fakat planın ancak Kaddafi'nin görevi bırakması ve ailesiyle birlikte ülkeyi terk etmesi durumunda uygulanacağını söylemiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ “Gaddafi regime offers conditional compromise”, *ABC News*, 05.04.2011.

⁶⁴⁶ “Libya: Text of Muammar Gaddafi's letter to Barack Obama”, *BBC*, 07.04.2011.

⁶⁴⁷ “BM Misrata'da ateşkes istedi”, *Deutsche Welle*, 07.04.2011.

⁶⁴⁸ “Libya: Gaddafi government accepts truce plan, says Zuma”, *BBC*, 11.04.2011.

⁶⁴⁹ “Türkiye Libya için devrede”, *Deutsche Welle*, 08.04.2011.

⁶⁵⁰ “İsyancılar: Türkiye aracılık etsin”, *Hürriyet*, 14.04.2011.

14 Nisan'da Sanya'da gerçekleştirilen BRICS Zirvesi'nde Medvedev Rusya'nın, diğer üyeler gibi, Libya'daki sorunların güç kullanımı yerine siyasal ve diplomatik yollarla çözülmesini istediğini, bu bağlamda da Zuma'nın arabuluculuk çabalarını takdir ettiklerini ifade etmiştir.⁶⁵¹

Mayıs sonunda Kaddafi ile görüşmek için Libya'ya giden Zuma bir kez daha taraflar arası arabuluculuk faaliyeti yürütmüştür.⁶⁵² Zuma ve Kaddafi ateşkes konusunda uzlaşmış ancak Kaddafi görevi bırakmayı kabul etmemiştir. Plana göre Kaddafi güçleri, isyancılar ve NATO tüm saldırıları durduracak ve böylece Libya sorunlarını kendi içinde çözecektir. Ancak UGK Dışişleri Bakanı teklifi reddetmiş ve planın siyasi girişimden ziyade Kaddafi'nin görevde kalmak için istediği bir şey olduğunu söylemiştir.⁶⁵³

Temmuz ayında bir araya gelen NATO ve Rusya yetkilileri Zuma ile görüşmelerinin ardından NATO'nun hava saldırıları konusunda uzlaşmadıklarını ancak barışçıl bir çözüm isteğini paylaştıklarını vurgulamış ve Zuma'nın Libya'da çözüm için teklif ettiği Afrika Birliği planını inceleyecekleri sözünü vermiştir.⁶⁵⁴ Görüşmenin ardından yapılan açıklamalarda Libya anlaşmazlığının Rusya ve NATO arasında stratejik ortaklık kurma çabalarını sabote ettiği, NATO'nun Kaddafi'nin gitmesine odaklandığı, en önemlisi de Libya'daki durumun acil ateşkes ilanı ile kontrol altına alınabileceği ve sorunun müdahil olunmaksızın ülke içi görüşmelere destek verilerek çözülebileceği üzerinde durulmuştur.⁶⁵⁵

5 Temmuz'da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ankara'da Ban Ki-moon'un Libya Özel Temsilcisi Abdelilah El Hatip, Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı Mahmut Cibril ve Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zeyd El Nahyan ile görüşmüş, siyasi çözüme ulaşma gayreti sergileyeceklerini açıklamış ve Ulusal Geçiş Konseyi'nin içinde bulunduğu mali sıkıntıya odaklanmıştır.⁶⁵⁶

26 Ağustos'ta Ulusal Geçiş Konseyi dahil ABD, AB, Arap ve Afrika ülkelerinin temsilcilerinin katılımıyla İstanbul'da Libya Temas Grubu toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda dondurulan mal varlıklarının Ulusal Geçiş Konseyi'ne aktarılması için BM Güvenlik Konseyi'nin yasal bir çerçeve oluşturması istenmiştir.⁶⁵⁷

Sarkozy ve Cameron'ın ev sahipliği yaptığı, 60 devlet ve kuruluş temsilcilerinin katıldığı Libya'nın Dostları Zirvesi'nde Libya'nın geleceği görüşülmüş ve Libya'yı temsilen

⁶⁵¹ BRICS Summit in China. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10937> (erişim tarihi: 21.09.2018).

⁶⁵² "Libya'da uzlaşma arayışı", *Deutsche Welle*, 30.05.2011.

⁶⁵³ "Libya: Zuma says Gaddafi will not quit", *BBC*, 31.05.2011.

⁶⁵⁴ "Libya dominates Russian meetings with NATO, Zuma", *Reuters*, 04.07.2011.

⁶⁵⁵ "Libya krizi, NATO-Rusya işbirliğini engelliyor", *BBC*, 04.07.2011.

⁶⁵⁶ "Ankara'da Libya zirvesi", *Hürriyet*, 05.07.2011.

⁶⁵⁷ "Libya Temas Grubu'nun İstanbul'daki Toplantısı Sona Erdi", *Voa News*, 26.08.2011.

Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı Abdül Celil davet edilmiştir. Zirveyle aynı gün Rusya da Ulusal Geçiş Konseyi'ni Libya'nın meşru otoritesi olarak tanıdığını açıklamış ve hemen akabinde görüşmelere dahil olmuştur.⁶⁵⁸ Toplantıda Abdül Celil tüm Libya halkının çıkarını gözetecek çoğulcu, demokratik, insan haklarının, temel özgürlüklerin ve adaletin güvence altına alınacağı yeni bir Libya kurulmasına ilişkin bir plan ortaya koymuştur. Abdül Celil Libya'da yaşanan insan hakları ihlallerinden sorumlu olanların hukukun üstünlüğü çerçevesinde yargılanmaları çağrısında bulunmuş ve isteği toplantıya katılanlar tarafından desteklenmiştir. Toplantıda Libya'nın siyasi geçişinde ve ülkenin yeniden inşasının koordinasyonunda BM'nin oynayacağı merkezi rol vurgulanmıştır. Aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi kararıyla dondurulan varlıkların Libya halkının ihtiyaçları doğrultusunda şeffaf bir şekilde kullanılması için erişime açılması kararı da memnuniyetle karşılanmıştır. Askerî operasyonların bittiği ve yeni bir devrenin başladığı, Libya Temas Grubu'nun misyonunu tamamladığı ve yerini Yeni Libya'nın Dostları Grubu'na bırakması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak Ulusal Geçiş Konseyi'nin, BM tarafından Libya halkının meşru temsilcisi olarak tanınması çağrısında bulunulmuştur.⁶⁵⁹

Diplomasinin uluslararası ilişkilerin müzakere yoluyla yönetilmesiyle sınırlanması sorunların barışçıl yollarla çözümediğinde diplomasinin de başarısız olduğu sonucunu doğurmaktadır.⁶⁶⁰ Ancak diplomasi devletler arası iletişimin barışçıl yollarla sağlanması olarak ele alındığında Libya'da askerî müdahaleyle sonuçlanan bir müzakere süreci hem Kaddafi hükümeti hem de Ulusal Geçiş Konseyi ile yapılan görüşmeler diplomasinin başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca insanlığa karşı suç işlendiği iddia edilen diğer olayların aksine Libya'da diplomasi kısa bir süre içinde kararlı bir tepki üretebilmiştir.⁶⁶¹

3.6. Uluslararası Hukuk

Dünya politikasında devletleri ve diğer aktörleri birbirleriyle ilişkilerinde bağlayan kurallar bütünü olan uluslararası hukuk,⁶⁶² uluslararası toplumun varlığını ortaya koyan, birlikte var olmanın kurallarını (şiddetin sınırlanması, anlaşmalara uyma, egemenliğe saygı) belirleyerek düzen oluşturmaya katkı sunan bir kurumdur.⁶⁶³

⁶⁵⁸ "Leaders meet in Paris for friends of Libya summit", *Channel 4 News*, 01.09.2011. Rusya, BM Güvenlik Konseyi üyeleri arasında UGK'yı en son tanıyan devlettir. 1 Eylül 2011 itibarıyla 95 ülke tanımıştır.

⁶⁵⁹ Friends of Libya Conference. <https://ca.ambafrance.org/Friends-of-Libya-conference> (erişim tarihi: 18.09.2011).

⁶⁶⁰ Morini, 2011.

⁶⁶¹ Welsh, 2011a: 1.

⁶⁶² Bull, 2002: 122.

⁶⁶³ Bull'dan akt. Demirel, 2017: 67.

Demirel'in de ifade ettiği üzere uluslararası hukukta bir üst otorite olmamasına rağmen uluslararası hukuk uluslararası toplum içinde gerektiğinde zor kullanarak (çeşitli yaptırımlar uygulayarak) düzen oluşturabilmektedir.⁶⁶⁴

Kaddafi yönetiminin kendi halkına yönelik insanlığa karşı suç statüsündeki şiddet eylemleri uluslararası toplumu harekete geçirmiş hem tek tek devlet temsilcileri hem de uluslararası ve bölgesel örgütlerin temsilcileri Kaddafi'ye şiddeti sonlandırma çağrılarını yapmıştır. Olayların başlamasından birkaç gün sonra BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay koruma sorumluluğuna vurgu yaparak Kaddafi'ye yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Libya'daki şiddet eylemlerinin durdurulması için yalnızca Batı değil, Latin Amerika, Arap ve Afrika ülkeleri de harekete geçmiş, uluslararası toplum bir bütün olarak hareket etme gayreti sergilemiştir.

Kaddafi'nin uyarıları dikkate almaması üzerine Arap Ligi Libya'nın birlik nezdindeki oturumlara katılma hakkını askıya almış, AB de Libya ile yürütülen müzakereleri durdurmuştur.⁶⁶⁵

Şiddeti sonlandırma çağrılarının herhangi bir sonuç vermemesi ve Kaddafi yönetiminin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmemesi üzerine önce ABD, Kaddafi ve ailesinin mal varlıklarını dondurmuş ve bu kişilere ilişkin mali işlemleri durdurmuştur.⁶⁶⁶ Bu karardan bir gün sonra Kaddafi yönetimine kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatan, Kaddafi ailesine ait varlıkları donduran, Kaddafi yönetimine ve ailesine seyahat yasağı getiren ve ülkeye silah ambargosu uygulanmasını, Kaddafi ve ailesinin Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından soruşturulmasını içeren 1970 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştır.⁶⁶⁷ Bu karara ek olarak AB Konseyi Libya ile iç baskı unsuru olarak kullanılacak ekipmanın ticaretini yasaklamış, sivil halka yönelik şiddet eylemlerinden sorumlu olduğu saptanan 10 kişiye vize yasağı ve 20 kişiye mal varlığı dondurma tedbirini uygulamaya başlamıştır.⁶⁶⁸

1970 sayılı kararın alımında BM Güvenlik Konseyi üyelerinin tamamı Kaddafi'nin eylemlerinin yanlışlığı ve yaptırım uygulanması gerektiği konusunda hemfikir olmuştur. Askerî

⁶⁶⁴ Demirel, 2017: 65.

⁶⁶⁵ Libya ile ilgili olarak Yüksek Temsilci Catherine Ashton tarafından Avrupa Birliği adına yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/libya-ile-ilgili-olarak-yukse-temsilci-catherine-ashton-tarafından-avrupa-birliği-adına> (erişim tarihi: 24.03.2018).

⁶⁶⁶ "ABD Libya'ya yaptırım kararı aldı", *BBC*, 26.02.2011.

⁶⁶⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2011a. 1 Mart 2011 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesi Başsavcısı, Kaddafi ve oğulları hakkında soruşturma başlatıldığını açıklamıştır. Bkz. "Uluslararası Ceza Mahkemesi Libya'yı soruşturacak", *BBC*, 03.03.2011; Kaddafi yönetimi yetkilileri hakkında Roma Statüsü'nün 16. maddesi uyarınca soruşturma başlatılması karara bağlanmıştır. Ulusoy, 2013: 280.

⁶⁶⁸ AB silah ambargosu ve yaptırım uyguluyor. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/libya-ab-silah-ambargosu-ve-yaptirim-uyguluyor-5210> (erişim tarihi: 18.09.2018).

güç kullanımını gündeme getiren Fransa ve İngiltere'nin aksine Rusya ve Çin çatışmaların, uzun sürse dahi, diplomatik ve barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasından yana tavır sergilemiştir. Örneğin Rusya Kaddafi'ye seyahat yasağı ve mal varlıklarının dondurulmasını içeren BM Güvenlik Konseyi kararını desteklerken bir taraftan da dışarıdan gerçekleştirilecek bir askerî müdahaleye karşı sert tutum takınmıştır. Rusya'nın NATO Büyükelçisi Dmitry Rogozin şunları söylemiştir:

Washington'da birilerinin Libya'ya ani bir saldırı/baskın amaçlaması büyük bir hata olacaktır çünkü NATO'nun sorumluluk alanı dışında bir askerî güç kullanımı uluslararası hukukun ihlali sayılacaktır. Kendi toprakları üzerinde ulusal hava kuvvetleri veya sivil havacılık faaliyetlerini engellemek halen bir başka ülkenin içişlerine müdahaledir.⁶⁶⁹

Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da 1970 sayılı kararın uygulanmasına odaklanmaları gerektiğini ve Libya yönetiminin uluslararası toplumun sesini dinleyeceğini umduklarını dile getirmiştir.⁶⁷⁰

Kaddafi yönetiminin sistematik insan hakları ihlallerine neden olması ve 1970 sayılı karara uymaması nedeniyle BM İnsan Hakları Konseyi 1 Mart 2011 tarihinde Libya'nın üyeliğini askıya almıştır.⁶⁷¹

Barışçıl çözümlerin ülkede ateşkes uygulanması ve şiddetin durdurulması konularında yetersiz kalması üzerine 17 Mart'ta beş çekimser ve on olumlu oyla, gerekli tüm önlemlerin alınmasını içeren 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiştir. Bir önceki bölümde ayrıntılı yazıldığı üzere bu kararlar, üye devletler sivillerin korunması için her türlü önlemi almakla yetkilendirilmiştir. Karardan bir gün sonra Kaddafi yönetimi ateşkes ilan ettiklerini açıklamışsa da bölgeden gelen saldırı haberlerinin devam etmesi üzerine müttefik güçler operasyona başlamıştır.

19 Mart'ta başlatılan askerî operasyondan birkaç hafta sonra Lavrov gerçekleştirilen müdahalenin aslında uluslararası hukuku çiğnediğini, BM Güvenlik Konseyi kararının bir iç savaşa müdahaleyi onaylamadığını söylemiştir.⁶⁷² Nisan ayında katıldığı ortak basın toplantısında Putin, yürütülen askerî müdahalenin egemenlik ilkesini ve Libya halkının isteklerini ihlal ettiğini ifade etmiş ve Danimarkalı mevkidaşına her çöken rejime veya monarşiye müdahale edip etmeyeceklerini sormuştur.⁶⁷³

Lavrov ve Putin'in Libya müdahalesiyle egemenliğin ihlal edildiği iddialarına rağmen Rusya 2005 Dünya Zirvesi'nde koruma sorumluluğunu kabul etmiş, tek taraflı müdahalelerin

⁶⁶⁹ "Russia slams no-fly zone plan as cracks appear in Libya Strategy", *Independent*, 02.03.2011.

⁶⁷⁰ "Russia slams no-fly zone plan as cracks appear in Libya Strategy", *Independent*, 02.03.2011.

⁶⁷¹ BM Genel Kurulu, 2011b.

⁶⁷² "Coalition bombing may be in breach of UN resolution's legal limits", *The Guardian*, 28.03.2011.

⁶⁷³ "Putin Criticizes West for Libya Incursion", *The New York Times*, 26.04.2011.

hukukun üstünlüğünü ve uluslararası istikrarın altını oyacağını, bu tür bir müdahalenin yalnızca BM Güvenlik Konseyi onayıyla gerçekleştirilebileceğini söylemiştir. Dolayısıyla Libya’da BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesiyle harekete geçmek uluslararası hukukun ihlali sayılmamaktadır. Ancak Rusya devlet içi çatışmalarda sivilleri koruma sorumluluğunun, muhalifleri dışardan destekleyerek rejim değişikliği için kullanılmaması gerektiğini eklemiştir. Rusya’ya göre 1973 sayılı kararın uygulanmasında NATO çatışmanın taraflarından birine askerî destek sağlayarak sivilleri koruma görevinin ötesine geçmiştir.⁶⁷⁴

Rusya dışında Çin’in de en temel eleştirisi tarafsızlığın yitirilmesi olmuştur. Tarafsız olunması beklenirken açıkça taraf tutulması ve silah ambargosu ihlal edilerek Katar⁶⁷⁵ ve Fransa’nın⁶⁷⁶ isyancılara silah göndermesi eleştirilmiştir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesinin dışına çıkılarak rejim değişikliği hedeflenmesine özellikle Rus ve Çin yetkililerinin ciddi itirazları olmuş, BM Güvenlik Konseyi kararında rejim değişikliğinin olmadığı hatırlatılmıştır. Ancak zamanla bu ülkeler de Kaddafi’nin görevi bırakması gerektiği yönünde açıklamalar yapmıştır. Rusya ve Çin’in eleştirilerini destekler nitelikte Jennifer Welsh de sivil nüfuslu alanların korunmasının arkasında yatan nedenin anlaşılabilir olduğunu ancak bir tarafın hareketleri sınırlanırken diğer tarafa açıkça yardım edildiğini söylemiştir.⁶⁷⁷

Operasyon süresince taraf tuttukları, Ulusal Geçiş Konseyi’ne silah yardımı yaptıkları ve BM kararında yer almamasına rağmen rejim değişikliğini hedefledikleri eleştirilerine İngiltere Savunma Bakanı şu şekilde yanıt vermiştir: “İngiltere sivillerin korunmasını, Kaddafi’nin 1973 sayılı karara uygun hareket etmesini ve Libya halkının kendi geleceğini belirleme hakkının olmasını hedeflemiştir. Bunlar NATO’nun hedefleriyle uyum içindedir.”⁶⁷⁸ Ayrıca Libya müdahalesinin uluslararası toplumun diğer çatışma bölgelerinde etkin karar alınmasını engelleyeceği ve bu nedenle Libya müdahalesinin desteklenmemesi yönündeki uyarılara da

Arap Ligi ve BM üye ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun Libya’da yaşanan zulmün kabul edilemez olduğu yönündeki kararlılığı uluslararası toplumun gerektiği gibi davrandığının bir örneğidir. 1674 sayılı kararda yer verilen ve 2005 yılında BM tarafından kabul edilen koruma sorumluluğuna uygun olarak eşgüdümlü bir şekilde hareket edilmiştir⁶⁷⁹

yanıtı verilerek eylemlerinin uluslararası hukuka uygun olduğu ifade edilmiştir.

⁶⁷⁴ Russia’s Approach to the Notion of Responsibility to Protect. <https://www.rusemb.org.uk/in3a/> (erişim tarihi: 01.10.2018)

⁶⁷⁵ “Libyan rebels supplied with anti-tank weapons by Qatar”, *The Guardian*, 14.04.2011.

⁶⁷⁶ “France air-dropped arms to rebels”, *BBC*, 29.06.2011.

⁶⁷⁷ Welsh, 2011a: 5. Obama 18 Mart’ta Kaddafi’ye ultimatomunda isyancıların kalelerinden geri çekilmesini söylemiştir.

⁶⁷⁸ House of Commons Defence Committee, 2012: 25.

⁶⁷⁹ House of Commons Defence Committee, 2012: 34.

İkinci eleştiri sivilleri korumak için başlatılan operasyonda sivil yerleşim yerlerinin hedeflenmesi ve sivillerin hayatını kaybetmesi olmuştur. Almanya Dışişleri Bakanı Westervelle'nin nokta atışının da işe yaramayacağı ve sivillerin yaşamını yitireceği uyarılarını destekler nitelikte olaylar meydana gelmiştir. Payandeh'e göre sivillerin ve sivil yerleşim yerlerinin korunmasını içeren karar sivil halka yönelik saldırılardan doğrudan sorumlu olan veya bu çerçevede kullanılan askerî ve siyasi kurumlara yapılan bombardımanı kapsamaktadır, ancak saldırı gerçekleştirildiği ispat edilmediği sürece Eğitim Bakanlığı'nın bombalanmasını meşrulaştırmak kolay değildir.⁶⁸⁰ NATO müdahalesinde, çatışmalara müdahil olmayan birçok sivil hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. NATO'nun iddialarının aksine Uluslararası Af Örgütü, BM uzmanları ve diğer hükümet dışı kuruluşlara göre saldırı düzenlenen bazı konut ve kırsal alanlarda askerî hedefe dair herhangi bir kanıt bulunamamış ve onlarca sivil (kadın ve çocuk) bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir.⁶⁸¹

Üçüncü eleştiri ateşkesin dikkate alınmaması ve saldırılara devam edilmesi olmuştur. BM kararı çerçevesinde kendisine yönelik hazırlanan eylem planının ardından Kaddafi tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. Bir taraf ateşkesin sürdüğünü iddia ederken diğer taraf Misrata'nın etrafının sarıldığını ve saldırıların devam ettiğini söylemiştir. 1973 sayılı kararda alınan önlemlerin pazarlık konusu olmadığını vurgulayan Obama, Kaddafi bunlara uymadığı takdirde uluslararası toplumun askerî operasyonla zorla kabul ettireceğini söylemiştir. Libya Dışişleri Bakan Yardımcısı Halid Kaim ateşkes ilanından sonra herhangi bir saldırı gerçekleştirmediklerini ifade etmişse de dikkate alınmamıştır.⁶⁸²

Hem operasyon süresince hem de sonrasında Libya'ya yönelik askerî operasyonun uluslararası hukuka aykırı olduğu yönünde eleştiriler getirilmiş, müdahale etmeme ve egemenliğe saygı ilkeleri hatırlatılmıştır. Ancak hem 1970 hem de 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararları BM Şartı'nın ilgili maddeleri çerçevesinde alınmıştır. BM Şartı'nın 41. maddesinde belirtildiği gibi Güvenlik Konseyi silahlı kuvvet kullanımı içermeyen önlemler alabilmektedir. 1970 sayılı karar da 41. madde uyarınca alınmış, ardından Kaddafi'nin bu karara uymadığı hatırlatılarak "önlemlerin yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla kuvvet kullanılabileceğini" ifade eden 42. maddeye dolaylı yoldan atıf yapılmış ve 1973 sayılı karar alınmıştır. Michael Schmitt de 1973 sayılı kararda doğrudan 42. maddeden bahsedilmese de Libya'daki durumun uluslararası barış ve güvenliğe

⁶⁸⁰ Payandeh, 2012: 390.

⁶⁸¹ Amnesty International, 2012; Human Rights Watch, 2012a.

⁶⁸² "Libya: President Obama gives Gaddafi ultimatum", *BBC*, 19.03.2011.

tehdit oluşturmaya devam ettiği vurgusunun yapıldığını ve zorlayıcı önlemlere kapının açıldığını söylemiştir.⁶⁸³

Başlangıçta yöneltilen itirazlara rağmen uluslararası düzenin sağlanmasının ve Libya'nın yeniden uluslararası topluma entegre olabilmesinin, egemen bir devlet olarak varlığını sürdürmesinin Kaddafi'nin olmadığı bir yönetimle mümkün olabileceği hususunda görüş birliğine varılmıştır. Her ne kadar NATO yetkisini aşmış, sivilleri koruma amacının dışına çıkmış, arabuluculuk çabaları ile ateşkes kararı görmezden gelinmiş ve uluslararası hukuk bazı açılardan ihlal edilmişse de uluslararası hukuk kurumu işletilmiştir. Bull'un da belirttiği gibi uluslararası hukukun diğer kurumlarla çatışması ve kurallarının ihlal veya ihmal edilmiş olması bu kurumun çalışmadığı anlamına gelmemektedir.⁶⁸⁴

3.7. Sonuç

Şubat 2011'de başlayan gösteriler, Kaddafi yönetiminin sert ve şiddetli müdahalesinin de etkisiyle çatışmaya dönüşmüş, yaşanan olaylarda binlerce kişi ölmüş ve şiddetten kaçabilmek için ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Bu süreçte hem bölgesel örgütler hem de BM Genel Sekreteri dahil birçok BM uzmanı Kaddafi'ye vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatmıştır. Kaddafi'nin beklenen yanıtı vermemesi üzerine uluslararası topluma üzerine düşen görevi yerine getirmesi çağrısı yapılmıştır. Kaddafi ailesine ve yönetimde yer alan bazı isimlere yönelik mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağının yanı sıra silah ambargosu uygulanmasını da içeren 1970 sayılı karar 26 Şubat tarihinde oybirliğiyle kabul edilmiştir. Kararda Kaddafi yönetimine şiddeti sonlandırma, insan hakları gözlemcilerinin ülkeye girişine izin verme çağrısı yapılmış ve eylemlerinin takip edileceği, gerektiği takdirde önlemlerin artırılacağı bildirilmiştir. Bu süreçte arabuluculuk girişimleri gündeme gelmiş fakat başarısız olmuştur. Kaddafi ve isyancılar arasındaki çatışmanın ve sivil can kayıplarının giderek artmasıyla birlikte Fransa, İngiltere ve ABD askerî operasyonun göz ardı edilmemesi gerektiğini dile getirmiş ve 17 Mart'ta 1973 sayılı karar oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Bölgesel örgütlerin ve Libya'daki muhalefetin çağrılarının dikkate alındığı ve memnuniyetle karşılandığı kararlar uçuşa yasak bölge uygulaması başlatılmış, üye devletler "sivillerin ve sivil yerleşim yerlerinin korunması için her türlü önlemi almakla" yetkilendirilmiş ve askerî müdahalenin önü açılmıştır.

1973 sayılı kararlar Libya halkını koruma sorumluluğunun Libyalı yetkililerde olduğu bir kez daha hatırlatılmıştır. Bu uyarı, koruma sorumluluğu doktrinine yapılan tek atıf

⁶⁸³ Schmitt, 2011: 47.

⁶⁸⁴ Bull, 2002: 132.

olmamakla birlikte Libya’da şiddeti durdurmaya ve sivilleri korumaya yönelik başlatılan operasyon koruma sorumluluğunun askerî ayağının uygulandığı ilk örnek olma özelliği taşımaktadır.⁶⁸⁵ Libya müdahalesinin bir diğer ayrıştırıcı özelliği ev sahibi hükümetin rızası olmadan müdahale edilmesi ve önceki örneklerinin aksine çok kısa sürede diplomasinin kararlı bir cevap vermesidir.⁶⁸⁶

Uluslararası toplumun Libya’da zamanında ve etkili kararlar alabilmesi, doktrinin kabul edildiğini gösterdiği gerekçesiyle birçok ülke tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ban Ki-moon müdahale sonrası yaptığı konuşmasında 1973 sayılı kararın, uluslararası toplumun şiddete maruz kalan sivilleri koruma sorumluluğunu yerine getirme kararlılığı göstermesini doğruladığını söylemiştir.⁶⁸⁷ Genel Sekreter gibi Evans da Libya’ya yönelik uluslararası askerî müdahalenin yasal, ahlaki, siyasi ve askerî tek gerekçesinin Libya halkını korumak olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸

Koruma sorumluluğu yaklaşımına göre insanları koruma amaçlı müdahalede ne zaman ve nasıl müdahale edileceğinin, yönteminin, kural ve kriterlerinin açık bir şekilde oluşturulması; askerî müdahalenin meşruluğunun sağlanması; gerçekleştiği zaman yalnızca belirlenen amaca hizmet edeceğinin, etkili olacağına, insani kayıp ve kurumsal zararın en azda tutulacağına garanti altına alınması; çatışmanın nedenlerinin ortadan kaldırılması, sürdürülebilir ve sürekli barışın tesisine yardımcı olması gerekmektedir.⁶⁸⁹ Buna bağlı olarak askerî müdahalenin meşru sayılabilmesi için ise haklı neden, doğru niyet, son çare, orantılılık, yüksek başarı şansı ve doğru otorite kriterleri sağlanmalıdır. Norooz’un analizine göre Libya’da söz konusu altı kriter de sağlanmıştır:

1. Haklı neden: Libya’da Kaddafi güçleri tarafından uluslararası suç, özellikle de insanlığa karşı suç ve savaş suçu işlenmiştir. Dolayısıyla gerçekleştirilen askerî müdahale haklı bir nedene dayanmaktadır.
2. Doğru niyet: Her ne kadar NATO’nun müdahalenin amacından saptığı eleştirileri yapılsa da müdahalenin çok taraflı gerçekleştirilmesi, Libya halkının ve bölge ülkelerinin desteğinin alınması nedeniyle bu kriter de sağlanmıştır.

⁶⁸⁵ 2008 yılında uluslararası toplumun, Kenya’daki çatışmaları kontrol altına almak için harekete geçmesi Evans’a göre koruma sorumluluğunun açık bir örneğidir. Ancak Kenya’da uluslararası toplum, askerî çözüm yerine diplomatik çözümle konuya müdahale etmiştir. Evans, 2011: 8. Bir diğer görüş için bkz. Nuruzzaman, 2013. Nuruzzaman’a göre koruma sorumluluğu Libya müdahalesine kadar hiç uygulanmamış; Darfur, Gazze ve Somali’de devre dışı bırakılmıştır. Tuba Eldem de 31 Ağustos 2006’da kabul edilen 1706 sayılı kararda Darfur’daki silahlı çatışmada sivillerin korunması gerekçesiyle koruma sorumluluğu doktrinine atıfta bulunarak BM Barışı Koruma Güçleri’nin bölgeye konuşlandırılmasına karar verildiğini fakat bu kararın Sudan yönetiminin onayına bağlanmasıyla askerî müdahalenin fiilen önünün kapatıldığını söylemiştir. Eldem, 2015: 16. Ayrıca Somali’de sivillerin korunması için gerekli önlemlerin alınmasını içeren 794 sayılı ve yine Haiti’de 940 sayılı karar da BM Güvenlik Konseyi’nin güç kullanımı yetkilendirmesi yaptığı örneklerdir ancak bu iki örnekte de müdahale edilen devletin onayı alınmıştır. Garwood-Gowers, 2013: 603-4.

⁶⁸⁶ Welsh, 2011a: 1.

⁶⁸⁷ Francioni ve Bakker, 2013: 7.

⁶⁸⁸ “UN targets Libya with pinpoint accuracy”, *The Sydney Morning Herald*, 24.03.2011.

⁶⁸⁹ ICISS, s. 11.

3. Son çare: Müdahale öncesinde, 1970 sayılı karar ile ekonomik, askerî, politik-diplomatik önlemler alınarak barışçıl çözümler aranmış ancak işe yaramamaları gerekçesiyle askerî müdahale gündeme getirilmiştir. Dolayısıyla askerî müdahaleye son çare olarak başvurulmuştur.
4. Orantılılık: Uçuşa yasak bölge uygulaması hayata geçirilmiştir.
5. Yüksek başarı şansı: Yanıtı zor olmakla birlikte NATO müdahalesi binlerce Libyalıyı kurtardığı için bu kriter de sağlanmıştır.
6. Doğru otorite: Dünya Zirvesi'nde alınan karara göre müdahaleye karar verecek otorite yalnızca BM Güvenlik Konseyi'dir ve Libya müdahalesine de BM Güvenlik Konseyi karar vermiştir.⁶⁹⁰

Askerî müdahaleyi meşrulaştıran kriterler sağlanmış olmakla birlikte 1973 sayılı kararda müdahalenin nasıl ve hangi yöntemle gerçekleştirileceğine dair ayrıntılı bilgi verilmemesi en başından itibaren özellikle çekimser oy kullanan ülkelerin temel eleştirisi olmuştur. Operasyon başladıktan sonra NATO'nun tarafsızlığını yitirip Libyalı isyancılara silah yardımında bulunması, sivilleri ve sivil yerleşim yerlerini koruma amacıyla yola çıkılmasına rağmen yetkisini aşarak rejim değişikliği amacı gütmesi hem koruma sorumluluğu doktrininin hem de genel olarak operasyonun hatalı olduğu imajını yaratmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesinde zaman sınırı veya herhangi bir kısıt bulunmamakta, karar tümüyle müdahale eden devletlere bırakılmaktadır. BM, VII. Bölüm çerçevesindeki gücünü önemli ölçüde müdahale eden devletlere aktarmıştır.⁶⁹¹

Libya müdahalesi bazı açılardan tartışmalıdır. Yıldırım Sak'a göre uçuşa yasak bölge uygulamasında hedefler net bir şekilde tespit edilmeden Fransız savaş uçaklarının Libya hava sahasına girmesi ve kuvvet kullanarak müdahalede bulunması 1973 sayılı karara dayandırılmayacak bir eylemdir ve uluslararası hukukun ihlalidir.⁶⁹²

Ramesh Thakur 1973 sayılı kararın sınırlarının ve amacının net olduğunu fakat NATO'nun yetkisini aştığını hatta BM Şartı'nı ihlal ettiğini ileri sürmüştür. 1973 sayılı kararın iç savaşa müdahil olmakla, rejim değişikliğini gerçekleştirmekle veya Kaddafi'yi hedef göstermekle ilgili değil, sivillerin korunmasıyla ilgili olduğunu söylemiştir.⁶⁹³ Thakur'a göre NATO Kaddafi'yi hedef almasına yönelik kısıtlamaları göz ardı etmiş, Kaddafi rejiminin ateşkes müzakere etme isteğini reddetmiş, iç savaşa müdahale etmiş ve isyancılara silah sağlayarak BM'nin silah ambargosu kararını delmiştir.⁶⁹⁴

Mehrdad Payandeh'e göre ise kararda bahsedilen meşru talepler zaten Kaddafi görevdeyken yerine getirilemeyecektir ve dolayısıyla Kaddafi'nin gidişi aslında dolaylı olarak

⁶⁹⁰ Norooz, 2015: 30.

⁶⁹¹ Payandeh, 2012: 400.

⁶⁹² Sak, 2015: 143.

⁶⁹³ Thakur, 2011: 13.

⁶⁹⁴ Thakur, 2012: 3.

karara uymaktadır. Ancak 1973 sayılı karar rejim değişikliğini kapsamamakta yalnızca Libya halkının meşru taleplerine yanıt verilmesini içermektedir. Payandeh alınan bu kararlar beklenmedik ölçüde geniş yetkiler verildiğini, zaman sınırı veya kısıtlardan söz edilmediğini vurgulamıştır.⁶⁹⁵ Luck da rejim değişikliğine yönelik eleştirilere şu şekilde yanıt vermiştir: “koruma sorumluluğunun amacı rejim değişikliği değil, insanları korumaktır. Bazı durumlarda insanları korumanın tek yolu rejimi değiştirmektir ancak yine de bu koruma sorumluluğunun hedefi değildir”.⁶⁹⁶ Bellamy ve Williams Libya’ya yönelik askerî müdahaleyle ilgili olarak NATO’nun 1973 sayılı kararı geniş yorumladığını ve sivil can kayıplarına neden olduğunu ve bu müdahalenin insani gerekçeler ve rejim değişikliği gibi diğer amaçlar arasındaki ilişki hakkında sorular gündeme getirdiğini söylemiş; bölgesel örgütlerin denetleyici rolü ve NATO’nun dolaylı koruması ve toplu katliamların durdurulmasına yardım edecekken sivillerin daha çok zarar görmesine neden olabileceğine dair bir takım eleştiriler ve sorular üzerinde durmuştur.⁶⁹⁷ Alan Kuperman ve Mary-ellen O’Connell’a göre NATO’nun Libya müdahalesi insancıl bir başarıdan ziyade insanların acı çekmesini önemli ölçüde artıran bir başarısızlıktır.⁶⁹⁸

Askerî müdahalenin barışçıl yollar tam olarak tüketilmeden ve çok kısa süre içerisinde gerçekleştirildiği gibi eleştiriler de yapılmıştır. Diplomatik ve ekonomik yaptırımlar içeren 1970 sayılı karardan çok kısa bir süre sonra askerî müdahale kararının çıkması müdahaleye ve taraflara şüpheyle yaklaşılmasına neden olmuştur. Ayrıca hem 1970 hem de 1973 sayılı kararların ardından ateşkesin uygulanıp uygulanmadığının denetimi sağlanmadan Paris Konferansı’nın toplanması ve tüm tarafların sürece dahil edilmemesi bir diğer eleştiri konusudur.⁶⁹⁹

Son olarak Kaddafi’nin neden olduğu şiddetin durdurulmasına rağmen ülkede çatışma nedenlerinin ortadan kaldırılamaması ve uzun dönemli barışın tesis edilememesi kısaca koruma sorumluluğunun yeniden inşa ayağının işletilememesi yaklaşımın eksiklikleri olduğu yönündeki iddiaların artmasına yol açmıştır. Önleme, tepki ve yeniden inşa üzerine kurulu olan koruma sorumluluğu doktrinine göre ilk olarak önleyici önlemlerin tüketilmesi gerekmektedir. Önlemlerin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girecek olan tepki sorumluluğu kapsamında masum siviller üzerindeki etkinin azaltılması ve karar vericiler üzerindeki etkinin artırılması için askerî, ekonomik ve politik-diplomatik üç alana odaklanılacaktır. Libya’da önleme sorumluluğu altında silah ambargosu, varlıkların dondurulması ve seyahat yasağı gibi her bir önleme ayağı uygulanmıştır. Sivillerin korunması konusunda yetersiz kalması üzerine tepki

⁶⁹⁵ Payandeh, 2012: 391; Fridlund, 2015: 9.

⁶⁹⁶ Will Syria follow Libya?. <https://www.cfr.org/interview/will-syria-follow-libya> (erişim tarihi: 18.10.2018).

⁶⁹⁷ Bellamy ve Williams, 2011: 846.

⁶⁹⁸ Kuperman; O’Connell’dan akt. Fridlund, 2015: 13.

⁶⁹⁹ SETA, 2011: 25.

sorumluluğu işletilmiş ancak doktrinin yeniden inşa ayağı üzerinde yeterince durulmamıştır ki Libya müdahalesine yönelik bir diğer eleştiri noktası da bu olmuştur. Uluslararası toplumun yeniden inşa sürecindeki başarısızlığı nedeniyle NATO müdahalesi kısa dönemde başarılı olmakla birlikte, uzun vadede olumsuz sonuçlara neden olmuş, ülkede yaşanan şiddet olayları bütünüyle durdurulamamıştır. Bellamy'ye göre Libya operasyonunun kusurları aşıkardır, bölgenin uzun dönemli istikrarını hakkında çok az şey bilinen isyancıların eline bırakmıştır.⁷⁰⁰

BM Soruşturma Komisyonu Mart 2012 tarihli raporunda Twergha'daki yerleşim yerlerinin boşaltıldığını, evlerin ve kamu binalarının Misratalı “devrimciler (*thumar*)” tarafından yağmalanmaya devam ettiğini, yolların kapatıldığını yazmıştır. Komisyon'un görüştüğü devrimcilerden birinin “Twerghaların gezegenden temizlenmesi gerektiğini” söylemesi ve Twerghalara ırkçı şiddet uygulanması genel endişeyi daha da artırmıştır. Misratalı devrimcilerin Libya genelinde Twerghalara, Zintanlı devrimcilerin de Mashashiyanlara yönelik işkence, öldürme ve keyfi tutuklama eylemlerine devam etmesi savaş suçu sayılmış, uygulanan şiddetin sistematik yapısı aynı zamanda insanlığa karşı suç kategorisinde değerlendirilmiştir.⁷⁰¹ Benzer bir raporu Nisan 2012 tarihinde İnsan Hakları İzleme Örgütü de yayınlamış ve yerel yönetime bağlı güvenlik güçleri tarafından yürütülen operasyonlarda yaşanan ağır insan hakları ihlalleri üzerinde durmuştur.⁷⁰²

Uluslararası toplumun Libya krizine verdiği yanıt dört temel özelliğe sahip yeni bir koruma politikasını yansıtmaktadır:

1. BM Güvenlik Konseyi bu krizi insancıl koruma açısından değerlendirmiştir.
2. Güvenlik Konseyi 1973 sayılı kararla ev sahibi hükümetin rızası olmadan insancıl müdahale yapılamayacağı engelini kırmıştır.
3. Bölgesel örgütler önemli “kapı bekçisi” görevi görmeye başlamıştır.
4. Uluslararası toplum, insani krizlere vereceği yanıtı şekillendirirken Güvenlik Konseyi üzerinden hareket edeceğinin taahhüdünü vermiştir.⁷⁰³

Libya'da hem kararı onaylayanlar hem de çekimsiz kalanlar askerî müdahale ve sivilin nasıl korunacağı konularında farklı fikirlere sahip olsalar da Libyalı yetkililerin ve uluslararası toplumun sivilin koruma sorumluluğu olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu vurgu da BM Güvenlik Konseyi üyelerinin düşüncelerinde koruma sorumluluğunun açık ve dolaylı olarak var olduğunu göstermektedir.⁷⁰⁴ Her ne kadar koruma sorumluluğunun belirli ayaklarını

⁷⁰⁰ Bellamy, 2011: 267.

⁷⁰¹ BM Genel Kurulu, 2014b.

⁷⁰² Libya: Wake-up Call to Misrata's Leaders. <https://www.hrw.org/news/2012/04/08/libya-wake-call-misratas-leaders> (erişim tarihi: 09.10.2018).

⁷⁰³ Bellamy ve Williams, 2011: 847.

⁷⁰⁴ Dunne ve Gelber, 2014: 18.

tartışmalı bulsalar veya hiç atıf yapmasalar da uluslararası toplum önemli bir dayanışma sergileyip insanların korunması konusunda ortak adım atabilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SURIYE ve KORUMA SORUMLULUĞU

Suriye’de protestolar Mart 2011’de başlamış, hem ekonomik hem de siyasal kaygılar nedeniyle kısa süre içinde tüm ülkeye yayılmıştır. Ancak yine de başlangıçta halkın kapsamlı katılımı sağlanamamıştır. İsyan, Suriye’nin tahıl üretim merkezi olan Dera bölgesinde başlamış zamanla fakir bölgeler de dahil olmuş ancak ekonomik kaygılar nedeniyle kentli orta veya üst sınıf olaylara mesafeli yaklaşmıştır.⁷⁰⁵

Suriye, Arap Baharı’ndan etkilenen diğer ülkelere göre bazı açılardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle ordu Beşar Esad’ın yanında yer almıştır. Halkın belirli bir kesimi Esad’a desteğini hiç kesmemiştir. Libya’da yaşananların da etkisiyle BM Güvenlik Konseyi daimî üyelerinden Rusya ve Çin’in yanı sıra İran, zaman zaman gücünü kaybeden Esad’a desteğini sonlandırmamıştır. İsyanla birlikte Suriye’de de ortaya çıkan din temelli terör örgütleriyle mücadelede farklı ülkeler de zamanla Esad yönetimiyle ilişki kurmuş veya dolaylı yoldan katkı sağlamıştır.

2011 yılında başlayan ve iç savaşa dönüşen isyan anlatılmadan önce isyanın nedenleriyle doğrudan bağlantılı olan siyasal ve toplumsal yapıya kısaca değinmek yerinde olacaktır.

4.1. Suriye Tarihi

1916 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na karşı başlayan ayaklanmanın sonucunda 1 Ekim 1918 tarihinde Şam ve 27 Ekim 1918 tarihinde de Halep kaybedilmiş,⁷⁰⁶ Mart 1920’de gerçekleştirilen eşraf kongresinde Filistin ve Lübnan’ı da kapsayacak şekilde Büyük Suriye’nin başına Emîr Faysal getirilmiştir.⁷⁰⁷ Ancak Nisan 1920’de düzenlenen San Remo Konferansı’nda bu krallık tanınmamış ve Filistin’in Suriye’den ayrılmasına, Suriye’nin Fransız mandası olmasına karar verilmiştir.⁷⁰⁸

Fransız mandası altında Suriye tarihi üç döneme ayrılmıştır: 1920-26 yılları anlaşmazlık ve çatışmaların hüküm sürdüğü dönem, 1926-36 yılları Fransa’nın ulusal talepleri ile milliyetçilerle görüşmelerin başladığı dönem ve 1936-46 yılları da Fransız manda idaresini sona erdirecek dönem.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ Athıoğlu, 2018: 144.

⁷⁰⁶ Şen, 2004: 67-8.

⁷⁰⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi> (erişim tarihi: 03.12.2018)

⁷⁰⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasimiler--hasan> (erişim tarihi: 03.12.2018)

⁷⁰⁹ Antonius’tan akt. Şen, 2004: 88. Fransızlar öncelikle Lübnan’ı ayırmış ardından da federal bir yapı kurmuştur. 1921 yılında Dürzilerle anlaşma yapmış ve Nisan 1922’de federasyon içinde Dürzilerin bağımsızlığını tanımıştır. Ancak bağımsızlığı tanıyan General Gouraud’un ardından gelen General Sarrail anlaşmayı reddetmiş ve çatışmalar

Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok kapalı topluluğu barındıran Suriye’de dini gruplar arası ilişkiler 19. yüzyılda Fransa, İngiltere ve Rusya’nın çeşitli azınlıkların hamiliğini üstlenmeleri ve bu yönde yürüttükleri politikalar nedeniyle kötüleşmiştir. Ülkedeki başlıca dini azınlıklar Aleviler, Dürziler ve Rum Ortodoks Hristiyanlar; etnik azınlıklar ise Kürtler, Ermeniler, Türkmenler ve Çerkezlerdir.⁷¹⁰ Ancak milliyetçilik akımından önce bölge halkı kendisini daha çok dini temelde tanımlamış, herhangi bir etnik unsur vurgusu yapmamıştır.⁷¹¹ Fransa, bölgedeki etkinliğini sürdürüebilmek amacıyla böl-yönet politikası izlemiş; etnik, dini ve mezhepsel farklılıkları ön plana çıkarmış ve politikalarını bunun üzerine kurmuş;⁷¹² Arap milliyetçiliğinin yükselişini önlemek için mezhepsel farklılıkları körüklemiştir.⁷¹³ Bu dönemde Fransa, azınlık gruplar arasındaki farklılığı vurgulamak amacıyla kendi valileri ve Fransız danışmanları olan iki ayrı yönetim kurmuştur.⁷¹⁴

17 Nisan 1946 tarihinde bağımsızlığını kazanan Suriye’de Fransa’nın etnik ve mezhepsel bölünme temelindeki politikalarının etkisi uzun yıllar sürmüş ve bu durum kendisini darbe girişimlerinde de göstermiştir. Ülkenin darbelerle dolu tarihine geçmeden önce siyasi ve toplumsal yapıyı derinden etkileyen Baas Partisi (Arap Diriliş Partisi) ve Suriye İhvanı’ndan kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Baas Partisi Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Selahaddin Bitar’ın liderliğinde bir grup Suriyeli Arap entelektüeli tarafından 1943 yılında kurulmuş; amacı “birlik, hürriyet ve sosyalizm” ve temel sloganı da “sonsuz misyonu olan Arap ulusu” olarak belirlenmiştir.⁷¹⁵

İdeolojisiyle Suriye’nin yoksul kesiminin ve işçi sınıfının ilgisini çeken Baas Partisi başlangıçta bir sınıf/azınlık partisi olma iddiası gütmemiştir. Ancak sekülerlik ve sosyalizm vurgusunun etkisiyle zamanla Sünni Müslüman olmayan azınlıkların partisi haline gelmiştir. Parti içindeki Alevi ve Dürzilerin sayılarındaki artış, bu grupların ordu ve partide önemli yerlere

büyümüştür. Fransa 1930 yılında Suriye’ye bağımsızlık vererek cumhuriyet ilan etmiş ancak manda rejimi yetkilerini sürdürmüş, Eylül 1936’da yapılan anlaşmayla da Suriye’den çekilmiştir. Armaoğlu, 2000: 199.

⁷¹⁰ Suriye Arap Cumhuriyeti’nin 22 milyonluk nüfusunun %74’ü Sünni Müslüman, %10’u Alevi, %3’ü Şii Müslüman, %10’u Hristiyan ve %3’ü de Dürzi inancından oluşmaktadır. Bununla birlikte büyük etnik azınlıklar arasında Kürtler, Süryaniler, Ermeniler, Türkmenler ve Çerkezler bulunmaktadır. BM Genel Kurulu, 2011e.

⁷¹¹ van Dam, 2000: 17-21. Osmanlı yönetimi altındayken de özellikle Sünni Müslümanlar, kendilerini yabancı bir güce katlanmak zorunda hissetmemiştir. Zaten Sünni Müslümanların genel olarak olumsuz tavrı Hristiyan ve Yahudilerden çok heterodoks Müslümanlara yönelik olmuştur.

⁷¹² Şahin, 2011: 105.

⁷¹³ Arsuzi’den akt. van Dam, 2000: 21.

⁷¹⁴ Cleveland, 2008: 245. Lazkiye ve Cebel-i Dürzi devletlerinin idari açıdan Suriye’den ayrılığı, 1936 ve 1939 yılları hariç, 1942 yılına dek sürmüştür.

⁷¹⁵ Özkoç, 2008: 33, 46. Baas Partisi’nde İslamiyet ikinci plana atılmamıştır ancak Sünni Arap milliyetçilerden farklı olarak İslamiyet’i Arapların ulusal dini olarak değil, ulusal kültür mirasının önemli bir ögesi olarak görmüşlerdir. Bu nedenle de ister Müslüman ister Hristiyan olsun tüm Araplar bu kültürün varisleri kabul edilmiştir. Ayrıntısı için bkz. van Dam, 2000: 42.

gelmeleriyle sonuçlanmıştır ki bu durum daha sonrasında Baas'ın iktidara gelişinde etkili olmuştur.⁷¹⁶ Alevi ve Dürzilerin ordudaki artışının bir diğer nedeni de Fransa'nın böl-yönet politikasının bir parçası olarak kurduğu etnik ve dini azınlıklardan oluşan özel birlikler ve bu birliklerin yerel ayaklanmaları bastırmak için kullanılmış olmasıdır.⁷¹⁷ Bu durum, taraflar arasındaki gerilimi artırmış ve sonraki süreçte ülkenin siyasal hayatında belirleyici rol oynamıştır.

Suriye İhvanı 1940'lı yıllarda Halep ve Hamalı Sünni toprak sahipleri ile bağlantılı İslam alimleri tarafından kurulmuş, ülkenin en geniş toplumsal tabanlı muhalefeti haline gelmiştir.⁷¹⁸

1958 yılında, Baas Partisi iktidarı döneminde, Mısır ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti denenmiş fakat planlamadan yoksun olan bu girişim 1961 yılında gerçekleştirilen bir askerî darbe ile çökmüştür.⁷¹⁹ Birleşik Arap Cumhuriyeti yıllarında Baas Partisi'nin lağvedilmesine rağmen partililer gizlice örgütlenmiş ve sonraki darbe süreçlerinde etkin rol oynamış⁷²⁰ ve Baas Partisi'ni yeniden iktidara getirmek amacıyla 1963 yılında bir askerî darbe gerçekleştirilmiştir.

8 Mart 1963 darbesinin akabinde Parti içindeki tasfiyelerle boşalan kadrolara hızlı bir şekilde Alevi subaylar getirilmiş ve Alevilerin ordudaki ağırlıkları artmıştır. 18 Temmuz 1963 tarihinde gerçekleşen Nasırcı darbe girişimini yine ağırlıklı olarak Alevi subaylardan oluşan azınlık grup bastırmış ve mezhep çatışmaları körüklenmiştir.⁷²¹ Alevi subayların ön plana çıktığı bu dönemde yeni rejim şirketleri millileştirmiş, büyük toprak sahiplerinin mallarına el koyup dağıtmış ve Suriye siyasal seçkinlerini yeniden yapılandırma politikası yürütmüştür.⁷²² Darbeler döneminin kapanmadığı Suriye'de, 1966 yılında bu kez Baas Partisi içinde yer alan bir grup darbe gerçekleştirmiştir.⁷²³

⁷¹⁶ Özkoç, 2008: 70-71, 103.

⁷¹⁷ van Dam, 2000: 22. Fransa bu birliklere eleman yetiştirecek özel akademiler kurmuş ve Sünnilerin katılımı teşvik edilmemiştir. Ağırlıklı olarak Alevilerin katılımının altında yatan nedenler arasında kırsal kesimden gelen bu insanların ordunun sağlayacağı olanaklardan yararlanma ile toplumsal konumunu düzeltme ve tarım sektöründekilere oranla daha rahat bir yaşama kavuşma isteği bulunmaktadır. Sünni Arap zenginlerse askerliği tembellik ve Fransız çıkarlarına hizmet olarak görmüş bu nedenle de (istisnai durumlar dışında) çocuklarını bu akademilere göndermemiştir. van Dam, 2000: 57.

⁷¹⁸ Orhan, 2011: 15.

⁷¹⁹ Özkoç, 2008: 92. "Suriye'nin kendine özgü toplumsal ve ekonomik koşulları hesaba katılmaksızın, Arap Sosyalizmi adı altında katı bir devlet kapitalizminin uygulamaya konması çöküşün yolunu açmıştır."

⁷²⁰ van Dam, 2000: 51. 1963 darbesinin ardından Parti üye sayısı hızla artmış, önceden uygulanan üyelik kuralları dikkate alınmamış, parti disiplini bozulmuştur. Bunun en önemli etkisiyse ideolojik ilkeler yerine mezhep, bölge, aşiret bağlarının bir araya getirdiği Parti içi bloklar oluşmasıdır.

⁷²¹ van Dam, 2000: 67.

⁷²² Cleveland, 2008: 442-3.

⁷²³ Özkoç, 2008: 96.

Suriye siyasi tarihinde önemli bir yer tutan Hafız Esad darbeler döneminde adından sıkça söz ettirmiş ve özellikle 1961 yılından sonra ön plana çıkmıştır. 1966 darbesinin ardından Savunma Bakanı olmuş ve yakın arkadaşı Salah Cedid de Parti'yi kontrol etmeye başlamıştır. Zaman içinde Esad ve Cedid arasında yaşanan iktidar mücadelesi 1969 ve 1970 yıllarında birbirlerinin taraftarlarını tasfiye etme ve tutuklama sürecini başlatmış ancak Esad Suriye Silahlı Kuvvetleri'ni, Cedid de Parti'nin sivil kanadını kontrol etmeye devam etmiştir. İki arasındaki gerilim Eylül 1970'te Ürdün iç savaşına müdahale edilmesiyle yeniden artmış ve Esad 13 Kasım 1970 tarihinde Parti'nin sivil birimleri ve Baasçıların hakimiyetindeki halk örgütü bürolarının işgal edilmesi, Cedid ile Devlet Başkanı Nur el-Din el-Atasi dahil Parti'nin tüm sivil liderlerinin tutuklanması emrini vermiştir.⁷²⁴ Yaşanan çatışmaların sonucunda 13 Kasım 1970 tarihinde bir kez daha askerî darbe gerçekleştirilmiş ve Mart 1971 tarihinde yedi yıllık dönem için yapılan referandum sonucunda Esad Suriye'nin Alevi kökenli ilk devlet başkanı olmuştur.⁷²⁵

Suriye İhvanı 1949 yılında Sosyalist İslami Cephe adıyla seçimlere girmiş ve %3 oranında oy almıştır. Zamanla oy oranını yükselten İhvan, Hafız Esad'ın yürüttüğü dış politika nedeniyle direnişe geçmiştir.⁷²⁶ 1976 yılında hükümet ve Parti yetkililerine, ileri gelen Alevilere şiddetli saldırılar düzenlenmiş, Suriye'de İslam devleti kurma güdüsüyle hareket eden isimler 1980 sonlarında kurulan Suriye İslam Cephesi'nde birleşmiştir.⁷²⁷

26 Haziran 1980 tarihinde Suriye İhvanı Esad'a suikast düzenlemiştir. Bunun üzerine Esad'ın kardeşi Rıfat intikam yemini etmiş ve Palmira'da tutuklu bulunan İhvan üyelerinin tümünün öldürülmesi emrini vermiş, 550 kişi öldürülmüştür.⁷²⁸

1980 yılında Şam'da hükümet tesisleri imha edilmiş, protestolar isyana dönüşmüştür. Halep yakınlarındaki Alevi köyünde yaşanan şiddet olaylarında 200 kişinin öldürülmesine karşılık rejim Hama'da 400 kişiyi infaz etmiş, bu olaya karşılık da İhvan yüzlerce kişiyi öldürmüştür.⁷²⁹ Bu dönemde İhvan silahlı örgütlerle bir bağı olmadığını iddia etmiş ancak rejim bunu dikkate almayarak baskısını artırmış ve 1980 tarihli 49 sayılı kanununla İhvan üyelerine idam cezası verilmiştir. Bu sert politikanın sonuçlarından biri de 1982 Hama katliamı olmuştur.⁷³⁰ Esad rejimi karşıtları Şubat 1982'de Hama'nın bir kısmını ele geçirip tüm Sünnileri

⁷²⁴ van Dam, 2000: 115-9; Cleveland, 2008: 443.

⁷²⁵ Özkoç, 2008: 159.

⁷²⁶ Bu süreçte tabanda da destek bulan Suriye İhvanı (Müslüman Kardeşler), kurdukları baskı aracılığıyla hükümetten birtakım tavizler elde edebilmiş, Suriye Anayasası'na Cumhurbaşkanının Müslüman olması şartını ekletmiştir. Bunun üzerine Esad "mücahit" sıfatını almıştır. Bkz. Bozarlan, 2015: 185-7.

⁷²⁷ Cleveland, 2008: 450-1.

⁷²⁸ van Dam, 2000: 174.

⁷²⁹ Bozarlan, 2015: 185-7.

⁷³⁰ Gürpınar, 2018: 334.

hükümete karşı cihada çağırılmış ancak hükümetin sert müdahalesi sonucunda on binlerce insan öldürülmüş ve ikinci kuşak liderler sürgüne gönderilmiştir.⁷³¹ Hama katliamının ardından Suriye İhvanı da politikasını değiştirmiş, Batı karşıtlığını arka plana atmış, İslam ve demokrasi arasındaki ilişki vurgulamış, uluslararası platformda kamuoyu yaratma gayretine girmiştir.⁷³²

Esad yönetimine muhalefet İhvan ile sınırlı kalmamıştır. Baas'ın 1960'lı yıllarda başlattığı millileştirme politikalarına yönelik tepki zamanla büyümüş, kırsal kesim ve azınlığa karşı kentli protestoları baş göstermiştir. Bunun yanı sıra Esad'ın Lübnan'da Filistin Kurtuluş Örgütü'ne karşı Maruni Hristiyanları ve Irak Savaşı'nda İran'ı desteklemesi Suriye içinde tepki çekmiş ve Esad'a yönelik muhalefet artmıştır.⁷³³

Esad, Parti kadrolarında Arap olmayan fakat Araplaşmış Kürtler, Ermeniler, Çerkezlere yer vermiştir. 1990'larda Suriye Parlamentosu'na farklı etnik kökenli kişilerin girmesi birliğin sağlanması için önemli bir adım olmakla birlikte Arap olmayanların Araplara oranla daha az kazanım elde etmesi ve Araplarla eşit görülmemesi ayırımın sürmesine neden olmuştur.⁷³⁴

Hafız Esad döneminde iktidar stratejisi açısından önemli görevlere yapılan atamalarda belirleyici ölçütler kişi olarak egemene mutlak sadakat ve kişisel bağımlılık, siyasi eliti bir arada tutan öge ise ideoloji değil makam hamiliği olmuştur.⁷³⁵ Devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği, silahlı kuvvetler başkomutanlığı gibi kilit önemdeki mevkilerin başına kendisi geçmiş, kendi çevresini – özellikle ailesini – askerîye ve çeşitli kurumların merkezine getirmiş, bir anlamda özelleştirilmiş devlet inşa etmiştir.⁷³⁶

Ekonomik açıdan bakıldığında da siyaset kaynaklı ayırımın sürdüğü görülmüştür. Ülke ekonomisinin petrole ve dışa bağımlılığı, parti siyasetinin kendi elitini doğurması 2011 yılında başlayacak isyanın da nedenleri arasındadır. Suriye ekonomisi 1970'li yıllarda petrol gelirleri, petrol üreten Arap ülkelerinden gelen mali yardımlar ve diğer ülkelerden gelen kredilerle birlikte patlama yaşamıştır.⁷³⁷ Kaynakların yeniden dağıtımı siyaseti yürüttüğü için başlangıçta

⁷³¹ Middle East Watch'tan akt. Gürpınar, 2014: 122.

⁷³² Gürpınar, 2014: 122. 2002 yılında Londra'da gerçekleştirdikleri toplantıda yayınladıkları bildiriye amaçlarının “çoğulculuğa ve güçler ayrımına dayanan; hukukun üstünlüğü, adalet ve eşitliğin sağlandığı; insan haklarının garanti altına alındığı; onurun korunduğu ve yurttaşların ulusal kararlara etkin katılımı ile kamu yararını paylaştığı sivil ve siyasi haklarından yararlandığı bir devlet kurmak” olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte İslam devleti kurma hedefinden vazgeçilmemiştir. Müslüman Kardeşler'e ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, 2007.

⁷³³ Cleveland, 2008: 447-450.

⁷³⁴ van Dam, 2000: 44.

⁷³⁵ 1960'lı yıllarda kurulan ve partiye eklenmiş olan halk örgütleri Esad döneminde artmış, ortaya çıktığı dönemde 35 bin olan üye sayısı 1984 yılında 538 bine yükselmiş ve temel işlevlerini yerine getiremeyen bu örgütlere “liderimize ebediyete kadar sadakat” yemini ettirilmiştir. Lobmeyer, 2007: 97.

⁷³⁶ Lobmeyer, 2007: 94. Bu yapının yanı sıra Esad yedi yıllığına referandumla iktidara gelmekte, dolayısıyla ülke demokratik bir görünüm de vermektedir. Ancak seçmen iradesi Baas Partisi'nin sahip olduğu mutlak çoğunluğu değiştirme imkanına sahip değildir ve parlamentonun (delegeleri beş yılda bir halk tarafından seçilen halk meclisi) fiiliyatta hiçbir yasama yetkisi bulunmamaktadır.

⁷³⁷ Cleveland, 2008: 445. Esad'ın politikaları petrol zengini devletleri kendisinden uzaklaştırınca kemer sıkma politikasına geçilmiştir.

rejime kazandırılan kırsal nüfus ve küçük burjuvaziden destek alan Esad, ekonominin devletleştirilmesi nedeniyle de eski (ekonomik ve toplumsal) elitlerin marjinalleşmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte desteğin kesilmesi, Körfez ülkelerinin petrolden elde ettikleri gelirin bir kısmını Suriye'ye aktarmayı bırakması ekonominin kırılmasına neden olmuştur.⁷³⁸ Petrolün yerini alacak gelir kaynağının geliştirilememesi, yüksek doğum oranları, hem Irak'tan gelen hem de ülke içi kırsaldan şehre göç dalgası işsizlik oranını artırmıştır.⁷³⁹ Yaşanan tüm bu gelişmeler ekonomiyi liberalleştirme ve yabancı yatırımcıyı teşvik politikalarını başlatmıştır ki bu dönemde Hafız Esad'ın hayatını kaybetmesi nedeniyle yerine oğlu Beşar Esad iktidara gelmiştir.⁷⁴⁰ Bunlarla birlikte 2005 yılında ordunun Lübnan'dan çekilmesinin ardından askerî yol boyunca gerçekleştirilen kaçakçılığa bağlı olan yıllık 750 milyon dolarlık gelir kaybolmuş, Lübnan bankacılık sektöründeki para aklama işleri sona ermiş, rejimin askerlere taşeronluğunu yaptırdığı Bekaa bölgesindeki uyuşturucu tarımının kontrolü kaybedilmiş, büyük oranda petrol üreticisi olan ülke 2006 yılı itibarı ile net petrol ithalatçısı olmuştur.⁷⁴¹

1990'lı ve 2000'li yıllarda iktidara yakın isimler ekonominin kontrolünü ele geçirmiştir. Beşar Esad'ın kuzeni Rami Mahluf'un ülkenin ilk cep telefonu ağı olan SyriaTel'in, havaalanındaki gümrüksüz satış mağazalarının, Suriye sınır kapılarının, Byblos Bank'ın büyük bir kısmının denetimini elinde bulundurması; petrol ürünleri, sigara ihracatı ile atıkların değerlendirilmesi gibi alanlarda hisse sahibi olması; El Şam ve El Suriye adlı iki konsorsiyumun başında olması bunun en önemli örneklerinden biridir.⁷⁴² Uluslararası şirketler, Beşar Esad'ın yakınlarını finanse etmeyi kabul ederek, yüksek gelir sağlayan (turizm, finans, arazi, lüks mallar gibi) sektörlerde yatırım yapabilmıştır.⁷⁴³ Beşar Esad'ın iktidara gelmesiyle birlikte bu tür yolsuzlukların sona ereceği beklentisi artmıştır.

Beşar Esad iktidara geldiğinde muhalefetle iletişimde daha ılımlı bir yol izlemiş ve Suriye İhvanı ile uzlaşma yoluna gitmiştir. Yapılan görüşmeler ve iletilen talepler neticesinde Kasım 2000'de yaklaşık 600 siyasi tutuklu serbest bırakılmış ve siyasi tutukluların bulunduğu

⁷³⁸ Haddad'dan akt. Baczko vd., 2018: 40.

⁷³⁹ Acar, 2013: 129.

⁷⁴⁰ Hinnebuch, 1995: 305, 310; Baczko vd., 2018: 41.

⁷⁴¹ Donati; Robinson'dan akt. Baczko vd., 2018: 41. 14 Şubat 2005 tarihinde Lübnan Başbakanı Rafik Hariri'nin ölümünü araştıran BM soruşturma komisyonu, Suriye'nin bu olaya karıştığına dair deliller sunmuştur. Yaşanan olay sonrasında Suriye, 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Lübnan'da bulunan askerî birliklerini çekmek zorunda kalmıştır. Prados, 2008: 107.

⁷⁴² El Şam 350 milyon dolar sermayeli ve üyelerini kendi seçebilen 70 kişilik bir heyeti bir araya getirirken, El Suriye 80 milyon dolar sermaye ile büyük ailelerden gelen 25 mirasçidan oluşmaktadır. Bu şirketler devletin verdiği işlerin birçoğunu almış ve ülkede iş yapacak yabancı şirketlerde hisse sahibi olmaları, bu şirketlerin yerleşme izni almaları için gerekli koşullardan biri haline gelmiştir. Donati'den akt. Baczko vd., 2018: 43

⁷⁴³ Donati'den akt. Baczko vd., 2018: 43.

Mezzeh Hapishanesi kapatılmıştır.⁷⁴⁴ İhvan'ın o dönemki lideri Ali Sadreddin Beyanuni şiddeti reddettiğini, Esad rejimini tanıdığını açıklamış ve Esad'dan üç talepte bulunmuştur: hapisteki Suriye İhvanı üyelerinin serbest bırakılması, sürgündeki üyelerin ülkeye dönüşüne izin verilmesi, Suriye İhvanı'na yönelik yasakların kaldırılması. Ancak bu talepler Esad tarafından reddedilmiş ve Suriye İhvanı içinde rejim değişikliği amacı gündeme gelmiştir.⁷⁴⁵

Yolsuzlukları sona erdirmesi beklenen Beşar Esad, uyguladığı ekonomi politikalarına ve siyasi reformlara rağmen köklü bir değişim gerçekleştirememiş ve bu durum tabanda rahatsızlık yaratmıştır. Yıllar içinde sınıflar arası uçurumun büyümesi ve muhalefetin de hem ülke içinde hem de dışında örgütlenmesi 2011 yılında başlayan isyanla sonuçlanmıştır.

4.2. 2011 İsyani

Suriye'de isyan başlamadan önce Beşar Esad Wall Street Journal'a verdiği röportajda diğer Arap liderlerin reform gerçekleştirmesi ve halktan kopuk yaşamaması gerektiğini, kendisinin de bir dizi reform paketi olduğunu, Ortadoğu'da yeni bir çağın başladığını açıklamış ve kendi ülkesinde Mısır ve Tunus'takine benzer olayların yaşanmayacağını, Suriye halkının inanışlarına gönülden bağlılığı nedeniyle ülkede istikrarın sürdüğünü söylemiştir.⁷⁴⁶ Ancak bu açıklamadan kısa bir süre sonra Suriye'de Esad yönetimine karşı "öfke günü" çağrısı yapılmış, Halep merkezli küçük bir muhalif grup eylem düzenlemiş, tutuklamalar gerçekleştirilmiş ancak protestolar sınırlı kalmıştır.⁷⁴⁷

Mart ayında Dera'da duvarlara hükümet aleyhinde grafitiler çizen 15 öğrencinin tutuklanmasıyla geniş çaplı protestolar başlamış, zamanla diğer şehirlere de sıçrayarak ülke geneline yayılmıştır. Daha fazla özgürlük, siyasi ve ekonomik reform talepleriyle başlayan protestolarda zaman içinde rejim değişimi talepleri yükselmiş,⁷⁴⁸ dini temelli örgütlerin de etkisiyle etnik ve dini bölünme yaşanmıştır.⁷⁴⁹

İsyanın Baas Partisi'nin en güçlü olduğu yerlerden biri olan Dera'da başlamasında 2000'li yıllardaki ekonomi politikaları, yetersiz yatırım ve yetkililerin kaynakları etkin

⁷⁴⁴ Şahin, 2011: 112.

⁷⁴⁵ Gürpınar, 2014: 123.

⁷⁴⁶ "Porte: Beşar Esad", *Al Jazeera*, 18.02.2014; "Esad Telaşlandı: Suriye'de Demokratik Reformlar Yapılacak", *Bianet*, 31.01.2011.

⁷⁴⁷ "Day of Rage for Syrians Fails to Draw Protests", *The New York Times*, 04.02.2011. Suriye'deki isyanın 15 öğrencinin tutuklanmasıyla başladığı ifade edilse de Ocak ve Şubat aylarında da protesto gösterileri düzenlenmiş ancak hedeflenen katılım sağlanamamıştır. Ayrıca protesto gösterilerinde Esad'a olan bağlılık vurgulanmış, hedef polis ile sınırlanmıştır. Bkz. Orhan, 2011: 7.

⁷⁴⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 2. Suriye'de 2000 yılından beri demokrasi mücadelesi sürdürülmüş, bu çerçevede Şam Deklarasyonu dahil çeşitli girişimler gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi ve reformcu hareketler için bkz. Orhan, 2011.

⁷⁴⁹ Athoğlu, 2018: 139. Protestoların özellikle cuma günlerinde yoğunlaşması, Sünni ağırlıklı Dera'da başlaması ve bastırılmasında Alevi subayların komutasındaki 4. Zırhlı Tümen'in kullanılması olayların mezhepsel yönünün ön plana çıkmasına neden olmuştur.

yönetememesi ve sonuç olarak yoksulluk artarken iş imkânlarının azalması, yıllardır süren kuraklıkla bağlantılı olarak tarım faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi gibi nedenler etkili olmuştur.⁷⁵⁰ Ardından okullarda peçe takmanın yasaklanmasıyla Banyas'ta, Şebbiha'ya⁷⁵¹ karşı Lazkiye'de, Sünni nüfusun ağırlıkta olduğu Hama ve mezhepsel olarak en karışık şehirlerden biri olan Humus'ta protesto gösterileri düzenlenmiştir.⁷⁵² Ayrıca Libya'da yaşananlara benzer şekilde, başlangıçta gösterilerde Suriye devlet bayrağı kullanılırken zamanla Baas öncesi dönemin bayrağı kullanılmaya başlanmış ve Esad'ın gitmesi gerektiği vurgusu artmıştır.⁷⁵³

Suriye, 1963 darbesinden Nisan 2011'e kadar Olağanüstü Hal Yasası ile yönetilmiştir. Söz konusu süreçte vatandaşların istihbarat birimlerinden ve sokaklardan alınması, tehdit olarak görülen her türlü yayının engellenmesi, toplanma ve seyahat özgürlüğünün engellenmesi, iletişimin devlet tarafından kontrolü, keyfi tutuklama ve hukuksuz yargılama gibi uygulamalara başvurulmuştur.⁷⁵⁴ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2010 yılı raporunda Suriye'de insan hakları savunucularının tutuklanmasına, blog yazarlarının göz altına alınmasına, internet sitelerinin sansürlenmesine değinilmiş ve ülkedeki insan hakları sorununun daha da kötüleştiği değerlendirilmiştir.⁷⁵⁵

30 Mart 2011 tarihinde Parlamento'da yaptığı konuşmada Esad siyasi, sosyal ve ekonomik reform serisini – protestolar sırasında ölenlerin soruşturulması dahil – Suriye halkının taleplerini karşılamak için hayata geçireceklerini söylemiştir. Bu çerçevede protestoların tırmanmasını önlemek için bir dizi reforma başvurmuştur. 7 Nisan 2011 tarihinde uzun yıllardır vatandaşlık bekleyen Kürtlere Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle vatandaşlık hakkı tanımıştır. 15 Nisan'da ülkeye ve vatandaşlara karşı suç işleyenler hariç, protesto gösterilerinde tutuklananların serbest bırakılacağını açıklamıştır. 21 Nisan'da, 1963 yılından beri yürürlükte olan olağanüstü hali kaldırmış, Yüksek Güvenlik Mahkemesi'ni feshetmiş ve barışçıl protesto hakkı tanımıştır. Esad 29 Mart'ta Başbakan Muhammed Naci Otri başkanlığındaki hükümetin istifasını istemiş, 14 Nisan'da Adil Sefer başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.⁷⁵⁶ Ancak bu girişimler isyanın tırmanmasını önleyememiştir. 22

⁷⁵⁰ Pinto, 2013: 205.

⁷⁵¹ 1980'lerde ortaya çıkan ve aralarında Hafız Esad'ın kuzeni Nemer Esad ile kardeşi Rıfat Esad'ın da bulunduğu üst düzey kadroların yasadışı işlerini yürütmesi için oluşturulmuştur. Hafız Esad'ın büyük oğlu Basil Esad bu grubun ortadan kalkması için mücadele etmiş ancak bütünüyle başarılı olamamıştır. 2011 isyanında yeniden ortaya çıkmışsa da bazılarının göre halkın korktuğu bilindiği için bu grubun adı belirli çevrelerce kullanılmıştır. Taştekin, 2016: 68-70.

⁷⁵² Demirtaş, 2014: 166.

⁷⁵³ Baczo vd., 2018: 79.

⁷⁵⁴ Acar, 2013: 129.

⁷⁵⁵ Human Rights Watch, 2011a.

⁷⁵⁶ Süer, 2012: 16. Rusya'nın BM Temsilcilerinden Pankin de Suriye'de düzen ve istikrarın sürdürülmesini desteklediklerini ve Esad'ın da reformlarına inandıklarını söylemiştir. BM Güvenlik Konseyi, 2011j.

Nisan'da, yapılan reformların yetersiz olduğu gerekçesiyle o tarihe kadarki en geniş çaplı protesto gerçekleşmiş, Suriye ordusu Dera ve çevresinde askerî operasyona başlamıştır.⁷⁵⁷

22 Nisan'da gerçekleştirilen askerî operasyondan önce de sivil kayıpların yaşandığı olaylarda Nisan ayı içinde yaklaşık 350-400 kişi hayatını kaybetmiştir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, uluslararası toplumun Esad yönetiminin kendi vatandaşlarını öldürmeyi sonlandırması çağrısını yinelemesini; Esad yönetiminin de uyarıları dikkate alıp önce şiddeti sonlandırmasını ardından da konuya ilişkin soruşturma başlatmasını istemiştir.⁷⁵⁸ Suriye'de protestoculara karşı askerî operasyon düzenleyen ve sivillerin ölümüne neden olan Esad yönetiminin kınanması için ABD, Fransa, Almanya ve İngiltere 27 Nisan 2011 tarihinde konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşımış ancak öneri Rusya ve Çin'in itirazları nedeniyle reddedilmiştir. ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Susan Rice Suriye güvenlik güçlerinin barışçıl protestoculara şiddet uygulamaya devam ettiğini; Suriye yönetiminin bir an önce keyfi tutuklamaları, işkence ve gözaltı uygulamalarını durdurması gerektiğini söylemiştir.⁷⁵⁹ İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Mark Lyall Grant Suriye yönetimini kınamış ve yapılması gereken dört nokta üzerinde durmuştur. Buna göre ilk olarak Esad yönetiminin barışçıl protestocuları koruma sorumluluğunu yerine getirmesi, protestocuların da eylemlerinin barışçıl olduğunu göstermesi gerekmektedir. İkincisi Esad yönetimi Suriye halkının meşru taleplerini yerine getirmelidir. Üçüncüsü şiddetin sorumluları bulunmalı; ölümlerle ilgili olarak bağımsız, şeffaf ve etkin bir soruşturma yürütülmelidir. Son olarak uluslararası toplum Suriye'de yaşanan şiddeti kınamada tek ses olmalıdır.⁷⁶⁰ Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Gerard Araud da Rice ve Grant ile benzer noktalardan söz etmiş, yaşananları Hama katliamına benzetmiştir.⁷⁶¹ Almanya'nın BM Daimî Temsilcisi Peter Wittig de Suriye'de barışçıl göstericilere uygulanan şiddeti kınamış, Suriye'deki durumun Konsey tarafından tartışılması gerektiğini vurgulamış ve yaşananlara ilişkin tarafsız, şeffaf ve etkin bir soruşturma yürütülmesi çağrısı yapmıştır.⁷⁶²

Hindistan, Brezilya ve Çin Suriye'de yaşanan çatışmanın siyasi diyalog yoluyla çözülmesinden yana tavır sergilemiştir. Rusya'nın BM Daimî Temsilci Yardımcısı Aleksandr Pankin de Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleri gibi Suriye'deki gerilimden endişe ettiklerini, Suriyeli yetkililerin şeffaf ve etkin bir soruşturma yürüteceklerine inandıklarını belirtmiştir.

⁷⁵⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 2.

⁷⁵⁸ Pillay denounces escalation of Government crackdown in Syria, calls for immediate end to killings. <https://m.reliefweb.int/report/398234> (erişim tarihi: 19.12.2018).

⁷⁵⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 4.

⁷⁶⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 5.

⁷⁶¹ BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 5.

⁷⁶² BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 6.

Suriye'deki durumun uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit oluşturmadığını ifade eden Pankin'e göre dışarıdan gelecek bir müdahale iç savaşa neden olacaktır.⁷⁶³

Bu süre zarfında Londra, Paris, Berlin, Roma ve Madrid'de Suriye büyükelçileri çağrılmış ve onlardan Esad'a şiddeti durdurma çağrısı yapmaları istenmiş, şiddetin durmaması halinde silah ambargosu, seyahat yasağı ve mal varlıklarının dondurulması dahil bir takım önlemler alınacağı bildirilmiştir.⁷⁶⁴ Suriye'nin BM Daimî Temsilcisi Beşar Caferi var olan şiddetin sorumlularının radikal gruplar olduğunu, silahlı çetelerin 51 ordu mensubunu öldürdüğünü, muhalif televizyon kanalını ve Esad'ı devirmek isteyen muhalif figürleri ABD'nin finanse ettiğini söylemiştir. Ancak BM Siyasi İşler Sorumlusu Lynn Pascoe Caferi'nin iddialarının tersi yönünde açıklamalar yapmış; medya, insan hakları örgütleri, BM kuruluşları ve diplomatik misyonların hazırladıkları raporlarda protestocuların silahsız ve barışçıl olduklarını söylemiştir. Bununla birlikte protestocuların silahlı kuvvetler mensubu birkaç kişinin ölümüne neden olduğuna dair raporların kendilerine ulaştığını da eklemiştir.⁷⁶⁵

BM Güvenlik Konseyi kararı alınamamasına rağmen hem Ban Ki-moon'un Suriye'de yaşananların araştırılması için bağımsız, şeffaf ve etkili soruşturma önerisini yineleyen hem de şiddeti ve insan hakları ihlallerini kınayan taslak karar BM İnsan Hakları Konseyi'ne sunulmuştur. 29 Nisan 2011 tarihinde 26 olumlu, yedi çekimser, Rusya ve Çin dahil dokuz olumsuz oyla kabul edilen kararda Suriye yönetimine şiddeti durdurması ve bu yönde çaba sarf etmesi çağrısı yapılmıştır.⁷⁶⁶ Aynı gün ABD, Suriye'deki insan hakları ihlallerinin sorumlularına yönelik yaptırım kararı almıştır. Bu çerçevede Suriye İstihbarat Genel Müdürlüğü ile İslam Devrim Muhafızları'na ve bazı hükümet mensuplarına ait mal varlıklarının dondurulmasına karar vermiştir.⁷⁶⁷

Mayıs ayında Suriye'de çatışmalar artarak devam etmiş, hükümet güçlerine ait tankların Banyas'a girdiği ve düzenlenen gösterilerde protestoculara ateş açtığı ileri sürülmüştür.⁷⁶⁸ 9 Mayıs 2011 tarihinde AB; silah ambargosu uygulanmasına, içeride baskı unsuru olarak kullanılacak her türlü mal ve teknolojiye teknik ve mali destek sunulmasının yasaklanmasına, insan hakları ihlallerinin faili kişi ve kuruluşların tüm finansal varlıklarının ve ekonomi kaynaklarının (taşınır/taşınmaz tüm mülklerinin) dondurulmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁹

⁷⁶³ BM Güvenlik Konseyi, 2011i: 7.

⁷⁶⁴ "Push in UN for Criticism of Syria is Rejected", *The New York Times*, 27.04.2011.

⁷⁶⁵ "UN fails to agree on condemning Syria", *The Guardian*, 28.04.2011.

⁷⁶⁶ BM Genel Kurulu, 2011f.

⁷⁶⁷ Executive order 13572. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/04/29/executive-order-13572-blocking-property-certain-persons-respect-human-ri> (erişim tarihi: 09.12.2018).

⁷⁶⁸ "Syrian forces fire on protesters as tanks roll into Baniyas", *The Guardian*, 07.05.2011.

⁷⁶⁹ The EU and the crisis in Syria. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/22664/eu-and-crisis-syria-factsheet_en (erişim tarihi: 09.12.2018).

BM Güvenlik Konseyi 10 Mayıs 2011 tarihinde, Suriye özelinde olmamakla birlikte, sivillere karşı güç kullanımı ve silahlı çatışmalarda sivillerin korunmasını gündemine almıştır. 6531 sayılı oturumda BM Genel Sekreteri'nin İnsan Haklarından Sorumlu Yardımcısı İvan Simonoviç Suriye'de devam eden şiddet olaylarının yaygın bir çatışmaya dönüşmesini engellemeleri gerektiğini söylemiş, İngiltere ve Almanya temsilcileri de Suriye'de yaşanan hükümet destekli şiddeti kınamıştır.⁷⁷⁰

2 Haziran'da Esad, çok partili demokrasiye geçiş sürecinin bir parçası olarak müzakereleri yürütecek bir Ulusal Diyalog Komisyonu kurulduğunu açıklamıştır. Ancak muhalifler, protestoculara yönelik baskı ve şiddetin devam etmesi nedeniyle bu toplantıları boykot etmiştir.⁷⁷¹

BM Koruma Sorumluluğu ve Soykırımın Önlenmesi Özel Danışmanları Francis Deng ve Edward Luck hükümet karşıtı protestolarda yaşamını yitirenlerin artmasına ilişkin endişelerini dile getirdikleri 2 Haziran 2011 tarihli açıklamalarında Suriye hükümetine vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatmıştır. Açıklamada Suriye'de yaşanan geniş çaplı ve sistematik saldırıların sivil nüfusu hedef aldığı ve uluslararası insan hakları hukukunun ihlal edildiği iddialarının bağımsız, tarafsız ve kapsamlı bir soruşturmayı gerektirdiği ifade edilmiştir.⁷⁷² Ancak sivillere yönelik saldırılar, çoğu kez evlerinden alınarak gerçekleştirilen keyfi tutuklamalar, işkence ve zorla kaybetme gibi sistematik insan hakları ihlalleri devam etmiştir. Bunun üzerine Deng ve Luck yeni bir açıklama yapmış ve Suriye'de yaşananları insanlığa karşı suç olarak değerlendirmiştir.⁷⁷³

Uluslararası alanda bunlar yaşanırken ülke içinde de örgütlenme devam etmiş, dağınık halde bulunan muhalif gruplar tek çatı altında toplanmaya, Esad yönetimine karşı tek ses olmaya davet edilmiştir. Bu çerçevede Suriyeli muhalifler ilk toplantılarını Suriye dışında gerçekleştirmiştir. Yurtdışında yaşayan Suriyeliler, farklı dini ve etnik azınlık gruplar, Suriye İhvanı ve çeşitli sivil toplum örgütleri Antalya'da bir araya gelerek 31 kişiden oluşan ve daha sonraki örgütlenmenin de ilk adımı sayılacak bir komite kurmuştur. Söz konusu girişimin ardından Temmuz ayında silahlı muhalif kanat olan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) kurulmuştur. Suriye ordusundan ayrılan Albay Riyad el Esad liderliğinde kurulan ÖSO, Esad yönetimine

⁷⁷⁰ Eruption of Crisis Drives Home Need to Implement (...) Security Council Told. <https://www.un.org/press/en/2011/sc10245.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018). ABD ve Rusya, Suriye konusuna değinmemiştir.

⁷⁷¹ BM Genel Kurulu, 2011e: 9.

⁷⁷² UN Press Release. <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2011/English/2011-06-02-OSAPG%20statement%20Syria%202%20June%202011%20FINAL%20ENGLISH.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

⁷⁷³ UN Press Release <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2011/English/2011-07-21-OSAPG%20statement%20Syria%2022%20July%202011%20FINAL.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

bağlı askerî ve güvenlik güçlerine karşı gerçekleştirilen silahlı saldırıların sorumluluğunu üstlenmiştir.⁷⁷⁴

Uluslararası medya kuruluşlarının ülkeye girmesine izin verilmediği için Suriyeli gazetecilerin ulaştırdığı bilgi ve görüntüler ışığında Suriye ordu mensuplarının halkı bastırmak için suyu ve elektriği kestiği, sivillere ağır silahlarla müdahale ettiği ve bazı askerlerin sivilleri vurmayı reddettiğine dair bilgiler paylaşılmıştır. Buna karşılık hükümet de silahlı grupların otomatik silahlar ve roketatarlarla kamu binaları ve özel binalara saldırdığını, barikatlar kurup ateşe verdiğini söylemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague barışçıl protesto düzenleyen sivillere ateş açılmasının hiçbir meşru dayanağı olmadığını, ABD Başkanı Obama ise yaşananların kendisini dehşete düşürdüğünü söylemiştir.⁷⁷⁵

3 Ağustos 2011 tarihinde gerçekleştirilen BM Güvenlik Konseyi oturumunda yüzlerce kişinin ölümünden ve ülkenin kötüye giden durumundan duyulan endişe dile getirilmiş, Suriyeli yetkililerin sivillere karşı güç kullanmaları ve ağır insan hakları ihlallerine neden olmaları kınanmıştır. Suriye yönetimine insan haklarına saygı duyması, uluslararası hukuktan doğan sorumlulukları yerine getirmesi ve Suriye'deki tüm taraflara da şiddeti sonlandırma çağrısı yapılmıştır. Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygının dile getirildiği bu kararda Suriye'deki çözümün; kapsayıcı, Suriye halkının temel özgürlüklerine imkân verecek ve meşru isteklerini yerine getirecek, Suriye liderliğinde yürütülecek bir siyasi süreç olduğu vurgulanmıştır.⁷⁷⁶

7 Ağustos'ta da Arap Ligi Genel Sekreteri Nabil el Arabi Esad yönetimine kendi halkına uyguladığı şiddeti durdurması, ulusal birliği sağlamak ve sivilleri korumak için gerekli önlemleri alması çağrısı yapmıştır. Esad'ın Suriyelilerin meşru taleplerini karşılamak için vakti olduğunu söyleyen Arabi Arap Ligi'nin her türlü dış müdahaleye karşı olduğunu yinelemiştir.⁷⁷⁷

17 Ağustos 2011 tarihinde Esad, Ban Ki-moon ile yaptığı telefon görüşmesinde Lazkiye ve Humus'taki operasyonları sonlandırdıklarını bildirmiş fakat bölgedeki isyancılar operasyonların sürdüğünü ileri sürmüştür.⁷⁷⁸

Suriye'de hemen hemen her gün farklı bir bölgede çatışma yaşanmasının ve sivil kayıplardaki artışın uluslararası toplumda karşılığı kendisini art arda yapılan açıklamalarda, ikili görüşmelerde ve çözüm arayışında göstermiştir.

⁷⁷⁴ BM Genel Kurulu, 2011e: 8.

⁷⁷⁵ "Syria: 100 die in crackdown as Assad sends in his tanks", *The Guardian*, 01.08.2011.

⁷⁷⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2011k. Lübnan temsilcisi alınan kararın Suriye'deki duruma yardımcı olamayacağını ve ülkesinin bu karardan ayrıldığını ifade etmiştir.

⁷⁷⁷ "Arab League calls on Syria to stop violence, security raids", *Kuwait News Agency*, 07.08.2011.

⁷⁷⁸ "Syria: Assad must resign, says Obama", *The Guardian*, 19.08.2011.

Olayların başladığı dönemde Esad yönetimine karşı daha ılımlı olan Obama, 18 Ağustos 2011 tarihinde ilk kez Esad'ın görevi bırakması gerektiğini söylemiş ve o güne kadar uygulanan ekonomik yaptırımlara yenilerinin ekleneceğini duyurmuştur. Obama yaptığı açıklamada şu noktalara dikkat çekmiştir:

ABD Suriye'deki barışçıl protestolara şiddetle karşılık verilmesine karşı çıkmakta, Suriye halkının evrensel haklarını desteklemektedir. Esad hükümetine çeşitli yaptırımlar uygulamaktayız. AB de benzer şekilde yaptırımlar uygulamaktadır. BM'nin Suriye'de yaşananları kınaması hususunda gösterilen çabaya destek veriyoruz. Suriye'nin geleceğine kendi halkı karar vermelidir ancak Esad onların önünde durmaktadır. Esad bir taraftan reform ve diyalog çağırısı yaparken diğer taraftan işkenceye, tutuklamalara, kendi halkına katliam yapmaya devam etmektedir. Sürekli olarak Esad'a ülkesinin demokratik geçişine liderlik etmesi veya yoldan çekilmesi gerektiğini söyledik. Ancak buna uymadı. Suriye halkının iyiliği için artık Esad'ın görevi bırakması gerekmektedir. Bu geçiş Suriyelilerin liderliğinde gerçekleşmelidir, ABD bunu dayatamaz ve dayatmayacaktır. ABD'nin bu noktada yapacağı şey Esad'ın görevini bırakmasını sağlamak, tüm Suriyeliler için demokratik, adil ve kapsayıcı bir Suriye oluşturma çabasına destek olmaktır. Bu çerçevede Esad yönetimine karşı yeni ekonomik yaptırımlar uygulanacaktır. Suriye hükümetinin mal varlıklarının dondurulmasına, ABD'nin Suriye'den yaptığı petrol ve petrol ürünleri ithalatının durdurulmasına, ABD vatandaşlarının Suriye petrolü veya petrol ürünleriyle ilgili ticari işlem yapmasının ve Suriye'ye yatırım yapma veya orada faaliyette bulunmasının yasaklanmasına karar verilmiştir.⁷⁷⁹

Obama'nın yaptığı çıkışın ardından Cameron, Sarkozy ve Merkel yaptıkları ortak açıklamada Esad'ın diğer Ortadoğu ülkeleri, Arap Ligi ve BM'nin şiddeti sonlandırma çağrılarını dikkate almadığına dikkat çekmiş ve eklemiştir: "Kendi halkına karşı acımasızca askerî güç kullanan, ülkenin içinde bulunduğu durumdan sorumlu olan Esad tüm meşruiyetini yitirmiştir. Suriye halkının kendi rejimini reddettiği gerçeğiyle yüzleşmesini, Suriye'nin çıkarları ve kendi halkının birliği için kenara çekilmesini istiyoruz."⁷⁸⁰ AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton da Esad'ın kendi halkının gözündeki meşruiyetini yitirdiğini söylemiştir.

Eylül 2011'de Fransa ve Rusya Dışişleri Bakanları bir araya gelmiş ve BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'de yaşananları kınayan bir karar alması üzerine görüşmüştür. Suriye'ye ilişkin kararları veto etmemeleri talebine karşılık Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Libya'da yaşananların tekrarlanmasını istemediklerini bu nedenle diyalogdan yana tavır sergilemeye devam edeceklerini söylemiştir.⁷⁸¹

⁷⁷⁹ President Obama: "The Future of Syria must be determined by its people, but President Bashar al-Assad is standing in their way". <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/08/18/president-obama-future-syria-must-be-determined-its-people-president-bashar-al-assad> (erişim tarihi: 19.12.2018).

⁷⁸⁰ "Syria: ssad must resign, says Obama", *The Guardian*, 19.08.2011.

⁷⁸¹ "Syria accused of crimes against humanity as 23 die", *The Telegraph*, 08.09.2011.

22 Eylül 2011 tarihinde gerçekleştirilen BM Güvenlik Konseyi toplantısında BM'nin çatışmayı önleme etkinliğini güçlendirme kararı alınmıştır. Arabuluculuk ve erken uyarı gibi diplomatik faaliyetlerin konuşulduğu toplantıda Rusya, Çin ve ABD Suriye'ye değinmezken İngiltere Dışişleri Bakanı Hague, askerî operasyonun (Libya'da olduğu gibi) gerekli olabileceğini ancak bunun son çare olduğunu ve Suriye'de bunu önermediklerini ifade etmiştir. Hague ayrıca Suriye'de yaşananlara yanıt vermede Konsey'in geç kaldığını ve bunun sonuçlarının kendileri için ağır olacağını belirtmiştir. Fransa Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Alain Juppe de önleyici diplomasinin BM Şartı'nın çok önemli bir parçası olduğunu, önleme mekanizması için Konsey'in bir an önce karar alması ve şiddeti kınaması gerektiğini söylemiştir. Almanya Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle de Konsey'in bir an önce kınama mesajı yayınlaması gerektiğine ve erken uyarının çatışmaların önlenmesinde etkili bir yöntem olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁸²

Euronews'te yayınlanan röportajında Medvedev “ekonomik ve siyasi bağları eskiye dayanan dost ülke” Suriye'de Esad yönetiminin orantısız güç kullandığının farkında olduklarını ve yaşananları onaylamadıklarını ancak Esad'a sert bir mesaj verilecekse Suriyeli muhaliflere de aynı şekilde bir mesaj verilmesi gerektiğini, tek taraflı yaklaşımı kabul etmeyeceklerini söylemiştir. Ayrıca Medvedev Suriye'deki protestocuların bir kısmının radikal, hatta terörist olduğunu söyleyerek bir anlamda olayları Esad yönetiminin teröristlerle mücadelesi olarak ele almıştır.⁷⁸³

Suriye'de yaşananlarla ilgili olarak bölgesel örgütler de çeşitli girişimler başlatmış ve şiddeti sonlandırmak için ne gibi önlemler alınabileceği tartışılmıştır. Arap Ligi Esad'a reform çağrısı yapmış, Eylül ayında da Arap Ligi Genel Sekreteri Nabil el Arabi Esad ile bir araya gelmiştir. Görüşme sonrası yaptığı açıklamada Arabi şiddeti sonlandıracak reformları gerçekleştirme konusunda fikir birliğine vardıklarını açıklamıştır.⁷⁸⁴ Fransız Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Alain Juppe Arap Ligi'nin reform çağrılarının Suriye için artık işlevsiz olduğunu, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi içindeki karşıt tavrını değiştirmesi gerektiğini, Esad rejiminin meşruiyetini kaybettiğini, BM'nin böyle bir krize karşı net duruş sergileyememesinin skandal olduğunu, şiddeti kınayan ve muhalefetle diyalogu destekleyen bir karar alınması gerektiğini söylemiştir.⁷⁸⁵

⁷⁸² Security Council Pledges Strengthened UN Effectiveness in Preventing Conflict, Including Through Use of Early Warning, Preventive Deployment, Mediation. <https://www.un.org/press/en/2011/sc10392.doc.htm> (erişim tarihi: 08.01.2019).

⁷⁸³ “Some Syrian protesters are terrorist, says Dmitry Medvedev”, *The Telegraph*, 08.09.2011.

⁷⁸⁴ “Arab League chief agrees reforms with Syrian leader”, *BBC*, 10.09.2011.

⁷⁸⁵ “Arab League presents Syria peace plan to Bashar al-Assad”, *The Telegraph*, 11.09.2011.

Uluslararası toplumun ateşkes ve reform çağrılarına rağmen Suriye’de şiddet devam etmiştir. Navi Pillay’ın açıklamalarına göre Mart ve Eylül ayları arasında Suriye genelinde yaklaşık 2600 kişi hayatını kaybetmiştir. Esad yönetimi ise bu sayıyı kabul etmemiş, çıkan olaylarda yaklaşık 1400 kişinin öldüğünü ve bunların da yarısının rejim güçlerine bağlı kişiler olduğunu söylemiştir. Can kayıplarının artması üzerine Moskova’da bir araya gelen Cameron ve Medvedev BM Güvenlik Konseyi kararı konusunda uzlaşmamıştır. Medvedev Suriye’de diyalog temelli bir çözüm hedefleyen kararı destekleyeceklerini ancak yaptırımlar dahil Suriye’ye yönelik baskıların gereksiz olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Cameron iki ülkenin konuya farklı açılardan baktığını ve kendilerinin Esad’ın içinde olduğu bir gelecek öngöremediklerini belirtmiştir.⁷⁸⁶

Eylül ayında bir araya gelen Arap Ligi üye ülke dışişleri bakanları Suriye’de reformdan yana tavır sergilemiş ancak Suriye’nin üyeliğinin askıya alınması çağrısı yapmıştır. Bununla birlikte Arabi Suriye’nin üyeliğinin sona ermesine Arap Ligi yönetiminin değil Arap devletlerinin karar verebileceğini ve Esad ile yaptığı görüşmelerin olumlu geçtiğini hatırlatmıştır.⁷⁸⁷ Suriye yönetimine ateşkes çağrısını yineleyen ve siyasi çözümün şiddet olayları devam ederken mümkün olmadığını belirten Arabi Suriye’de barışın sağlanması için başlatılacak müzakere sürecine muhalif partilerin ve hükümet yetkililerinin katılacağını,⁷⁸⁸ Suriye iç işlerine yapılacak her türlü müdahaleye karşı olduklarını söylemiştir.⁷⁸⁹ Bu arada muhaliflerin tek çatı altında toplanma girişimleri sonuç vermiş ve 23 Ağustos 2011 tarihinde İstanbul’da bir araya gelen muhalifler Suriye Ulusal Konseyi’ni kurmuş,⁷⁹⁰ 2 Ekim 2011 tarihinde de Konsey’in kurumsal yapısını açıklamıştır.⁷⁹¹ Kuruluşundan kısa bir süre sonra Fransa Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Juppe Suriye Ulusal Konseyi’nin birlikte çalışmaya devam edecekleri meşru muhatap olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Suriye için Libya tipi bir uçuşa yasak bölgenin düşünülmediğini, askerî tepkinin iç savaşı provoke edebileceğini, güvenli bölge oluşturulması için uluslararası birliklerin kullanılabileceğini söylemiştir.⁷⁹² AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton Konsey’in kurulmasının olumlu

⁷⁸⁶ “At least 2,660 killed in Syria since start of protests”, *The Telegraph*, 12.09.2011.

⁷⁸⁷ “Arap Birliği, Suriye ve Yemen’i uyardı”, *Al Jazeera*, 21.09.2011.

⁷⁸⁸ “Arap Birliği, Suriye’ye süre verdi”, *Al Jazeera*, 17.10.2011.

⁷⁸⁹ Ayhan, 2011b: 6.

⁷⁹⁰ “Syrian opposition moves towards setting up national council”, *The Guardian*, 23.08.2011. Suriye Ulusal Konseyi içinde Müslüman Kardeşler, Şam Deklarasyonu Grubu, sürgündeki Suriyeli, Kürt ve Süryani gruplar, Devrim Liderliği Yüksek Konseyi, Yerel Koordinasyon Komiteleri yer almaktadır. Ancak ülkede bu grupların dışında da muhalif gruplar bulunmakta ve faaliyetlerini sürdürmektedir. Çalışmada, uluslararası alanda meşru otorite olarak tanınmaları nedeniyle çatı örgütlenmeler üzerinde durulmaktadır.

⁷⁹¹ “Suriyeli muhalifler birleşiyor”, *BBC*, 02.10.2011. Suriye Ulusal Konseyi dış müdahaleleri reddetmiş ve ulusal niteliğini vurgulamak için hiçbir etnik grubun yönetime girmeyeceğini açıklamıştır.

⁷⁹² “France recognises Syrian council, proposes military intervention”, *Euobserver*, 24.11.2011; France to consider humanitarian relief for Syrians. <https://uk.ambafrance.org/Syria-military-option-not-on-the> (erişim tarihi: 02.01.2019).

bir adım olduğunu ancak Konsey'in resmi olarak tanınması için olayların iç yüzünü biraz daha anlamaya çalışmaları gerektiğini ifade etmiştir. Obama yönetiminden bir yetkili de bu girişimin önemli olduğunu ancak Konsey'in Suriyelilerden çok uluslararası toplumla görüştüğünü, onları muhalefet olarak yorumlamaktansa muhalif olarak yorumlamayı tercih edeceğini ve Konsey'e ilişkin bazı şüpheleri olduğunu belirtmiştir.⁷⁹³

Fransa, Almanya, Portekiz ve İngiltere'nin girişimleriyle Suriye krizi 4 Ekim 2011 tarihinde bir kez daha BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır. Kararın görüşüldüğü oturumda yalnızca Kolombiya koruma sorumluluğundan söz etmiş ve Esad yönetiminin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmektense tam tersi doğrultuda hareket ettiğine dikkat çekmiştir. 3 Ağustos 2011 tarihinde alınan kararın hatırlatıldığı taslak kararda Suriye liderliğinde yürütülecek bir siyasi sürecin var olan krizin tek çözümü olduğu ifade edilmiş ve Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı bir kez daha vurgulanmıştır. Sunulan taslak kararda Suriyeli yetkililerin sivillere karşı güç kullanması ile yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri kınanmış; tüm tarafların şiddet ile aşırılığı reddetmesi ve şiddeti acilen sonlandırması istenmiş; şiddet ve insan hakları ihlallerine neden olanların eylemlerinden sorumlu tutulması çağrısı yapılmıştır. Taslak kararda BM Şartı'nın 41. maddesindeki tedbirler dahil tüm seçeneklerin gözden geçirileceği belirtilmiş ve Suriye yönetiminden;

1. insan hakları ihlallerine son vermesi, uluslararası hukuktan doğan sorumluluklarını yerine getirmesi, İnsan Hakları Yüksek Temsilciliği ile işbirliği yapması
2. tüm nüfusun insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasına izin vermesi, tüm siyasi tutukluları ve göz altına alınan barışçıl göstericileri serbest bırakması ve medya yasağını kaldırması
3. sivillere karşı güç kullanımını sonlandırması
4. insan hakları gözlemleri ve insani yardım kuruluşlarının bölgeye geçişine izin verilmesi, hastanelere erişim gibi temel hizmetlerin sağlanması dahil kriz bölgelerindeki insani durumun iyileştirilmesi
5. şiddetten kaçanların gönüllü ve güvenli bir şekilde ülkeye dönüşünü sağlaması

talep edilmiştir.⁷⁹⁴ Brezilya, Hindistan, Lübnan ve Güney Afrika'nın çekimser oy kullandığı taslak kararı Rusya ve Çin veto etmiştir. Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin, Çin ile birlikte, Suriye'nin ulusal egemenliğine, toprak bütünlüğüne, askerî müdahale dahil müdahale etmeme ilkesine saygı duyduklarını ve Suriye'deki durumun Libya'dan ayrı düşünülemeyeceğini söylemiştir. Esad rejiminin destekçisi olmadıklarını, şiddetin kabul edilemez olduğunu, barışçıl protestoculara yapılan baskıyı kınadıklarını ancak sorunun

⁷⁹³ "Death of Qaddafi Revives Opposition, and Hope, in Syria", *The New York Times*, 21.10.2011. Suriye Ulusal Konseyi'ni, Suriye halkının temsilcisi olarak, yalnızca Libya'nın yeni hükümeti tanımıştır.

⁷⁹⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2011: 1-2. Kararda belirtilen noktaların 30 gün içinde uygulanması öngörülmüştür.

çözümünün diyalogdan geçtiğini, muhaliflerin Esad hükümetiyle görüşmesi gerektiğini, barışçıl bir çözümün ve değişimin mümkün olduğunu eklemiştir.⁷⁹⁵ Çin'in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong da Suriye'deki krizin siyasi diyalog yoluyla çözülmesini desteklediklerini, yaptırım veya bununla ilgili tehdidin var olan şartlarda işe yaramayacağını hatta aksine durumu daha da karmaşıklaştıracağını, Suriye'de barışın ve istikrarın korunmasının hem Suriye halkının hem de uluslararası toplumun ortak çıkarı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁶

Sivil kayıplara ve yerinden edilmiş kişilere odaklanan Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Araud AB'nin şiddetin ve baskının devam etmesine izin veren sorumlulara yaptırım uyguladığını, Rusya ve Çin'in vetosunun özgürlük ve demokrasi hareketi ile Konsey'in Suriye'ye karşı aldığı tüm kararların reddi anlamına gelen siyasi bir tercih olduğunu ancak bu vetonun kendilerinin ve ortaklarının çabalarını durdurmeyeceğini söylemiştir.⁷⁹⁷ ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Rice veto edilen kararın Libya veya askerî müdahale hakkında olmadığını, bu iddiayı ileri sürenlerin Esad yönetimine silah satmak isteyenler tarafından ortaya atıldığını; Konsey'in ağır insan hakları ihlalleri karşısında harekete geçmemesinin Suriye halkına zarar verdiğini; Konsey sorumluluğunu yerine getirene kadar konuyla ilgili çabalarını sürdüreceklerini dile getirmiş ve son olarak Rusya ile Çin'i veto kararlarından dolayı eleştirmiştir.⁷⁹⁸

Suriye yönetiminin neden olduğu ihlaller ve can kayıpları tartışılırken Esad yönetimi de Batılı devletler tarafından desteklenen silahlı terörist grupların birçok saldırısına maruz kaldığını, saldırılarda 1100 güvenlik görevlisinin öldürüldüğünü açıklamıştır.⁷⁹⁹

Yaşananlar ışığında 16 Ekim 2011 tarihinde Mısır'da gerçekleştirilen olağanüstü toplantıda Arap Ligi Dışişleri Bakanları 15 gün içinde, kendi gözetimlerinde, Esad yönetimi ile muhalefet arasında diyalog başlatılmasını talep etmiş, Suriye ise plana ilişkin çekincelerini dile getirmiştir. Suriye'nin Arap Ligi Büyükelçisi Yusuf Ahmet'e göre diğer Arap ülkelerinden lojistik destek ve dış güçlerden de yardım alan Suriyeli muhalifler Suriye'deki karışıklığın ve şiddetin nedeni olan terörist gruplardır.⁸⁰⁰ Ekim ayında gerçekleştirilen görüşmelerden sonuç alınmamış ancak 2 Kasım 2011 tarihinde Esad yönetimi ve Arap Ligi arasında anlaşmaya varılmıştır. Buna göre; protestoculara yönelik şiddet durdurulacak, siyasi tutuklular serbest

⁷⁹⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2011m: 4-5.

⁷⁹⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2011m: 5.

⁷⁹⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2011m: 3.

⁷⁹⁸ Security Council Fails to Adopt Draft Resolution Condemning Syria's Crackdown (...). <https://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

⁷⁹⁹ BM Genel Kurulu, 2011e: 9.

⁸⁰⁰ "Arab League calls for Syria dialogue within 15 days", *BBC*, 17.10.2011.

bırakılacak, güvenlik güçleri şehirlerden geri çekilecek, hükümet ve muhalefet arasında görüşmeler başlatılacak, Arap Ligi yetkililerinin ve basın mensuplarının ülkedeki durumu gözlemlmelerine izin verilecektir.⁸⁰¹ Anlaşmaya varılması memnuniyet yaratmış ancak Esad'ın daha önceki sözlerini yerine getirmemesi anlaşmanın uygulanmasına dair şüphelere de neden olmuştur. Ban Ki-moon gecikme olmaksızın anlaşmanın uygulanmasını istediklerini, söylemiştir. Bununla birlikte anlaşmanın sağlandığı gün çatışmalar devam etmiş ve Humus'ta 11 kişinin güvenlik güçlerince öldürüldüğü haberleri yayılmıştır.⁸⁰²

Esad'ın Arap Ligi'nin şartlarını kabul etmesinin ardından çatışmalar durmamış ve on günlük süre içinde yaklaşık 100 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁰³ Bunun üzerine Arap Ligi, 12 Kasım 2011 tarihinde, üzerinde uzlaşılan barış planına uyulana ve şiddet durdurulana kadar Suriye'nin üyeliğinin askıya alınmasına karar vermiştir. Ayrıca üye devletlerden büyükelçilerini Şam'dan çekmeleri istenmiş ve Esad yönetiminin şiddeti durdurulmaması durumunda Suriye Ulusal Konseyi'nin resmi olarak tanınabileceği vurgulanmıştır. Yemen ve Lübnan'ın ret oyu verdiği, Irak'ın çekimser kaldığı karara Suriye'nin Arap Ligi'ndeki Büyükelçisi Yusuf Ahmet itiraz etmiş ve kararın ortak Arap girişiminin sonu anlamına geldiğini söylemiştir.⁸⁰⁴ Üyeliğin askıya alınmasına ek olarak Esad yönetimine yönelik bir dizi yaptırım kararı alınmıştır. Buna göre Suriye Merkez Bankası'yla yürütülen tüm işlemler kesilmiş, Arap hükümetlerinin Suriye'de fonladığı projeler durdurulmuş, üst düzey Suriyeli yetkililerin diğer Arap ülkelere seyahati engellenmiş, Esad yönetimi ile ilintili mal varlıkları dondurulmuş, Suriye ve üye ülkeler arasındaki ticari uçuşlar kaldırılmıştır.⁸⁰⁵ Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim Arap Ligi'ne yolladığı mesajda Lig'i Suriye'nin krizini uluslararası krize çevirmeyi ve Suriye'nin iç işlerine müdahale etmeyi amaçlamakla suçlamıştır.⁸⁰⁶

Üyeliğin askıya alınmasının ardından Rusya'nın tavsiyesi üzerine Esad yönetimi Arap Ligi'nin barış teklifini kabul etmiştir. Suriye'ye gözlemcilerin girişine izin verilmesini, rejimin muhaliflerle masaya oturmasını, ordunun şehirlerden çekilmesini ve muhalif tutukluların serbest bırakılmasını içeren barış planı çerçevesinde ilk ekibin 72 saat içinde Suriye'ye gideceği belirtilmiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ "Syria accepts Arab League peace plan after Cairo talks", *BBC*, 02.11.2011.

⁸⁰² "Arab League to reveal Syria peace plan", *The Guardian*, 03.11.2011.

⁸⁰³ "Arab League Votes to Suspend Syria Over Crackdown", *The New York Times*, 12.11.2011.

⁸⁰⁴ "Syria suspended from Arab League", *The Guardian*, 13.11.2011; "Arap Birliği'nden Suriye'ye yaptırım", *Al Jazeera*, 13.11.2011.

⁸⁰⁵ "Syria unrest: Arab League adopts sanctions in Cairo", *BBC*, 27.11.2011. Arap Ligi'nin yaptırım kararını tüm üyeler uygulamamaktadır. Örneğin Irak hükümet sözcüsü, yaptırımların rejimi değil insanları etkilediğini dolayısıyla yaptırımları reddettiklerini söylemiştir. "Arabs seek UN support for Syria peace plan", *Reuters*, 24.01.2012.

⁸⁰⁶ "Isolating Syria, Arab League Imposes Broad Sanctions", *The New York Times*, 27.11.2011.

⁸⁰⁷ "Şam protokolü imzalandı", *Al Jazeera*, 19.12.2011. Barış planı kabul edilene kadar Suriye'nin Arap Ligi üyeliği askıya alınmış, ekonomik ve mali yaptırımlar ile seyahat tedbirleri uygulanmıştır. Ocak ayı sonunda Arap

22 Ağustos 2011 tarihinde BM İnsan Hakları Konseyi'nin S-17/1 sayılı kararıyla kurulan, ülkede yaşanan insan hakları ihlallerini belirleme ve suçlularını saptama görevi bulunan⁸⁰⁸ Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, 23 Kasım'da yayınladığı ilk raporunda Suriye hükümeti ile işbirliği yapmak istemiş ve belirli aralıklarla ülkeyi ziyaret etmek istediklerini bildirmiştir. Ayrıca Komisyon Başkanı, Suriye'nin Daimî Temsilcileri ile görüşme talep etmiştir. Komisyon'un ülkeye girişine izin vermeyen Suriye yönetimi Mart ayından itibaren inceleme yapan bağımsız özel bir komisyon kurulduğu bilgisini iletmiştir. Komisyon, Suriye yönetiminin bildirdiği özel komisyonla da görüşmek istemiş ancak bu girişimi de başarısız olmuştur.

Yayınlanan raporda keyfi gözaltı, zorla kaybetme, işkence, cinsel şiddet ve kötü muamele, çocuk haklarının ihlali, yerinden etme, ekonomik ve sosyal hakların ihlali gibi birçok hukuksuzluk yaşandığına, insanlığa karşı suç işlendiğine yer verilmiş ve bunların önlenmesi ile vatandaşların korunması konularında birincil sorumluluğun Suriye hükümetinde olduğu hatırlatılmıştır.⁸⁰⁹ Suriye hükümetine insan hakları ihlallerini acilen sonlandırmasını, BM insan hakları gözlemcileriyle nüfusun korunması ve insancıl yardımın sağlanması için ilgili kuruluşların bölgeye erişimine izin vermesini; Suriye'de yer alan muhalif gruplara uluslararası insan hakları hukukuna saygı göstermeleri ve onunla uyum içinde hareket etmelerini tavsiye etmiştir. Son olarak Komisyon olayların başlamasının ardından Arap Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı, hükümet dışı kuruluşlar, insan hakları savunucuları ve basın mensuplarıyla yaptığı toplantılar ve şiddetin mağdurları ile yaptığı görüşmeler sonucunda ve toplanan deliller ışığında Suriye'de yaşanan insan hakları suçlarının sorumlusunun Suriye yönetimi ve ona bağlı güvenlik güçleri olduğu sonucuna varmıştır. Bu nedenle de Suriye yönetimine acil ateşkes ve sorumluluklarını yerine getirmesi çağrısı yapmıştır.⁸¹⁰

9 Kasım 2011 tarihli BM Güvenlik Konseyi oturumunda ülkeler, sivillerin korunmasının BM'nin temel görevlerinden biri olduğu konusunda fikir birliğini sürdürürken Suriye'de sivil can kayıpları ve çatışmaya ilişkin karar alma konusundaki başarısızlıklarına da değinmiştir. Oturumda sivillerin güvenliğinden kendi hükümetlerinin sorumlu olduğu, sivilleri koruma eylemlerinin BM Şartı'nın amaç ve ilkeleriyle (özellikle de iç işlerine müdahale etmeme ve devletin egemenliğine, birliğine, toprak bütünlüğüne saygı gösterme) uyumlu olması gerektiği vurgulanmıştır. Sivillerin güç kullanılarak korunması kararının titizlikle

Ligi gözlemcilerini geri çekerek misyonu askıya almıştır. "Sharp Rise in Violence Halts Monitoring by League in Syria", *The New York Times*, 28.01.2012.

⁸⁰⁸ Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IICISyria/Pages/AboutCoI.aspx> (erişim tarihi: 19.08.2018).

⁸⁰⁹ BM Genel Kurulu, 2011e.

⁸¹⁰ BM Genel Kurulu, 2011e.

verilmesi, barışçıl çözümlerin tercih edilmesi; BM Güvenlik Konseyi kararlarının tam ve sıkı şekilde uygulanması, tarafların kararları kasten yanlış yorumlamaması, BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesinin ötesine geçmemesi gerektiği tekrar edilmiştir. Bu tür davranışların yalnızca BM Güvenlik Konseyi'nin otoritesinin ve önemli rolünün altını oyacağı konusunda da uyarıda bulunulmuştur. Rusya ve Çin de koruma sorumluluğuna değinmiş ancak Suriye konusunda yorum yapmaktan kaçınmıştır.⁸¹¹

2005 Dünya Zirvesi ve daha sonra alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarında da tekrarlandığı üzere bir devlet vatandaşlarını soykırım, etnik temizlik, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğuna sahiptir. Devletin bu sorumluluğu yerine getiremediği veya getirmek istemediği durumlarda ise uluslararası toplum BM Şartı'nın VI, VII ve VIII. Bölümlerine uygun olarak hareket etmekle yükümlüdür. Suriye'de çatışmaların başlamasının ardından bazı devletler BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye yönetimini kınadığı ve sorumluluklarını hatırlattığı kararlar alması yönünde ısrarcı fakat başarısız olmuştur. Rusya ve Çin'in vetolarına takılan BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen BM Genel Kurulu ve BM İnsan Hakları Konseyi Suriye'deki şiddeti kınayan ve yönetime sorumluluklarını hatırlatan – bağlayıcı olmayan – kararlar almıştır. Örneğin 2 Aralık 2011 tarihinde 37 olumlu, dört olumsuz (Rusya, Çin, Küba ve Ekvador), altı çekimser oyla kabul edilen kararla BM İnsan Hakları Konseyi Suriyeli yetkililerce yönetilen şiddet eylemlerini kınamış ve vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğunu hatırlatmıştır.⁸¹² 19 Aralık 2011 tarihinde BM Genel Kurulu 133 olumlu, 11 ret ve 43 çekimser oyla Suriye'deki insan hakları ihlallerinin kınandığı, Esad yönetimine vatandaşlarını koruma sorumluluğunun hatırlatıldığı kararı kabul etmiştir.⁸¹³

2011 yılı biterken Suriye'de çatışma artarak devam etmiş ve ateşkesin sağlanması için gerekli koşul oluşturulamamıştır. Mart – Aralık 2011 tarihleri arasında Esad yönetiminin yürüttüğü operasyonlarda dört bin protestocu öldürülmüş, yaklaşık 20 bin kişi tutuklanmış, binlerce insan yaralanmış, gözaltında işkence görmüş ve on binlercesi de ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁸¹⁴ Sağlık personeline ve ambulanslara yönelik saldırılar nedeniyle yeterli tıbbi destek sunulamamış, birçok yaralı hastanelerde tutuklanmaya devam etmiştir.⁸¹⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü Suriye'de yaşanan yaygın ve sistematik insan hakları ihlallerini insanlığa karşı suç olarak nitelendirmiştir. Binlerce insanın ölümüne neden olan çatışmalar ülke ekonomisine de zarar vermiştir. Gayri safi yurtiçi hasılanın %6-9'unu karşılayan turizm sektörü

⁸¹¹ BM Güvenlik Konseyi, 2011n: 24-5.

⁸¹² BM Genel Kurulu, 2011g.

⁸¹³ BM Genel Kurulu, 2012b.

⁸¹⁴ Human Rights Watch, 2011b.

⁸¹⁵ Human Rights Watch, 2012b.

çökmüş, ekonomi 2011 yılında %2-4 aralığında küçülmüştür.⁸¹⁶ Esad yönetimine göre ülke ekonomisi ABD, AB, Arap Ligi, Türkiye, İsviçre, Kanada, Avustralya, Japonya ve diğerlerinin tek taraflı ve hukuk dışı yaptırımlarının etkisi nedeniyle zarar görmüş; tarımdan finansa birçok sektörün işleyişi sekteye uğramıştır.⁸¹⁷

Arap Ligi, 22 Ocak 2012 tarihinde Esad'ın görevini yardımcısına bırakmasını ve iki hafta içinde muhaliflerle görüşmelere başlanmasını içeren bir barış planı teklif etmiş fakat Esad yönetimi planı kabul etmemiştir.⁸¹⁸ Söz konusu barış planı 31 Ocak'ta BM Güvenlik Konseyi'nde de görüşülmüştür. Arap Ligi Genel Sekreteri Arabi, Suriye'ye yönelik herhangi bir dış müdahaleyi (özellikle askerî müdahaleyi) önlemeyi hedeflediklerini, bu amaçla Suriye krizine barışçıl siyasi çözüm sunduklarını vurgulamıştır. Arabi'ye göre Arap Ligi barış planını desteklemek için BM Güvenlik Konseyi'nin çatışmanın tüm taraflarını dahil edecek bir ateşkes kararı alması gerekmektedir.

Hillary Clinton, krizin başından itibaren Arap Ligi'nin önemli görevler üstlendiğini ve Esad'ın kendi halkına zulmettiğini hatırlatmış; Güvenlik Konseyi'nin Arap Ligi'nin planını desteklemesi gerektiğini, ABD'nin bunu yapmaya hazır olduğunu söylemiştir. Bazı ülkelerin Suriye'nin Libya gibi olacağı endişesi taşımasının yanlış olduğunu da eklemiştir.⁸¹⁹ Fransa Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Juppe de BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye konusundaki sessizliğine bir son vermesini, rejimin bazı eylemlerinin insanlığa karşı suç kategorisinde olduğunu, her devletin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu bulunduğunu ancak Esad'ın görevini yerine getirmek yerine vatandaşlarını katlettiğini yinelemiştir. Juppe bu davranışın uluslararası barış ve güvenlik açısından da doğrudan sonuçları olacağını, binlerce insanın şiddetten kaçtığını, komşu ülkelerin egemenliğini ihlal ettiğini ve bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸²⁰

İngiltere Dışişleri Bakanı Hague de Suriye'de 10 aydır süren şiddetin sorumlularının bulunmasını ve Arap Ligi'nin planının desteklenmesini istemiştir. Söz konusu plan dışarıdan rejim değişikliği öngörmemekte, Suriye halkına kendi geleceğine karar verme imkânı sunmaktadır. Hague herhangi bir askerî eylem veya yetkilendirme öngörmeyen planın BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamına girmediğine dikkat çekmiştir.⁸²¹ Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin Suriye'deki çözümün Suriye liderliğinde yürütülen siyasi süreçten geçtiğini, uluslararası toplumun kilit oyuncularının tüm tarafların uyguladığı şiddeti durdurması

⁸¹⁶ BM Genel Kurulu, 2011c: 10.

⁸¹⁷ BM Genel Kurulu, 2011d: 9.

⁸¹⁸ "Arab League Floats Ambitious New Peace Plan for Syria", *The New York Times*, 22.01.2012.

⁸¹⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2012a: 13-4.

⁸²⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2012a: 15.

⁸²¹ BM Güvenlik Konseyi, 2012a: 16-7.

halinde çözümün yakın olduğunu söylemiştir. Ayrıca Arap Ligi'nin planında Suriye yönetimi ile muhalif gruplar arasında, Lig'in himayesinde diyalog kurma çabası takdir edilmiş ve Arap Ligi ile uyum içinde hareket edileceği belirtilmiştir. Buna göre özellikle bir ülkenin kaderi tehlikedeysse, o ülkenin muhalifleriyle ilişki kurmak yalnızca diplomatların değil siyasilere de görevidir.⁸²² Çin'in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong Suriye'deki krizin Arap Ligi çerçevesinde çözülmesini istediklerini ve Arap Ligi'nin siyasi çözüm çabalarını memnuniyetle karşıladıklarını dile getirmiştir. Li Baodong Suriye'de krizin çözümünde güç kullanımına, rejim değişikliği baskısına karşı olduklarını söylemiş ve BM Şartı'nda yer alan temel ilkelere saygı duyulmasını istemiştir.⁸²³

4 Şubat 2012 tarihinde Fas, BM Güvenlik Konseyi'ne bir taslak karar sunmuştur. Suriye'nin istikrarının bölgenin barış ve istikrarı anlamına geldiğine dikkat çekilen kararda krizin barışçıl yöntemlerle çözülmesinin hedeflendiği vurgulanmıştır. Ayrıca Esad yönetiminin neden olduğu yaygın insan hakları ihlalleri kınanmış; Esad yönetiminden ifade özgürlüğü ile toplanma ve örgütlenme hakkı için mücadele edenlere karşı saldırıları dahil tüm insan hakları ihlallerini sonlandırması, kendi vatandaşlarını koruması istenmiş; muhalif gruplar dahil tüm tarafların uyguladığı şiddet kınanmış; Arap Ligi'nin 2 Kasım 2011 ve 22 Ocak 2012 tarihli planlarına Esad yönetiminin uyması talep edilmiştir. Amacın Suriyelilerin liderliğinde demokratik, çoğulcu siyasal sisteme geçiş olduğu yinelenmiş, insani yardımların güvenli ve engelsiz erişimine izin vermesi için Esad yönetimine çağrı yapılmıştır.⁸²⁴ Rusya ve Çin'in olası vetosunu önlemek amacıyla taslak kararın 42. madde kapsamında herhangi bir önlem içermediğine, dolayısıyla da müdahalenin gündeme getirilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca muhalif gruplar dahil tüm tarafların şiddeti durdurması çağrısıyla da yine Rusya'nın olası tepkilerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁸²⁵ Ancak taslak karar Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle kabul edilmemiştir. Özellikle Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Araud kendilerini sürekli olarak rejim değişikliği ve askerî müdahale planlamakla suçlayan Rusya ve Çin'in veto kararını eleştirmiş, iki üyenin vetoları nedeniyle Suriye'de yaşananları görmezden gelmeye devam etmeyeceklerini ve etmemeleri gerektiğini söylemiştir.⁸²⁶ Almanya'nın BM Daimî Temsilcisi Wittig de binlerce kişinin ölümüne, tutuklanmasına ve işkence görmesine neden olan olaylar karşısında BM'nin sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olduğunu hatırlatmıştır.

⁸²² BM Güvenlik Konseyi, 2012a: 23-4.

⁸²³ BM Güvenlik Konseyi, 2012a: 25.

⁸²⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2012b. Taslak karar Bahreyn, Kolombiya, Mısır, Fransa, Almanya, Ürdün, Kuveyt, Libya, Fas, Umman, Portekiz, Katar, Suudi Arabistan, Togo, Tunus, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere ve ABD tarafından hazırlanmıştır.

⁸²⁵ Rus yetkililer Suriye'deki şiddetin tek sorumlusunun Esad yönetimi olmadığını, Esad yönetimi kınanacaksa muhalif grupların da kınanması gerektiğini sık sık dile getirmiştir.

⁸²⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2012c: 3-4.

Wittig, Rusya ve Çin'in veto ettiği taslak karardaki maddelerin 19 Aralık 2011 tarihinde Esad tarafından kabul edildiğine; (Rusya'nın iddia ettiği gibi) silah ambargosu, yaptırım kararı ve/veya rejim değişikliğinden söz etmediğine dikkat çekmiştir.⁸²⁷

ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Rice da Rusya ve Çin'i hedef alarak iki ülkenin Konsey'in yegâne amacını yerine getirmesini engellediğini, Suriye'deki durumun bölgesel barış ve güvenlik için büyüyen bir tehdit olduğunu, Konsey'in aylardır boş argümanlar ve ulusal çıkarları nedeniyle bu iki ülke tarafından alıkonulduğunu, reddedilen taslak kararın maddelerinin daha önce Esad tarafından da kabul edildiğini ifade etmiş ve uluslararası toplumun Suriye halkını koruması gerektiğini vurgulamıştır.⁸²⁸

İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Grant da müttefikleri gibi, taslak kararın (Rusya ve Çin'in iddia ettiği gibi) rejim değişikliği talep etmediğini, kararın askerî müdahale için kullanılamayacağını, silahlarla ilgili endişenin silah ambargosu anlamına gelmediğini ve son olarak Arap Ligi'nin uyguladığı yaptırımların BM yaptırımlarıyla aynı anlama gelmediğini ifade etmiştir. Rusya ve Çin'in vetolarından dolayı Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğunu yerine getiremediğine de dikkat çekmiştir.⁸²⁹

Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin ise en başından beri şiddeti sonlandırmayı ve siyasal süreci başlatmayı hedeflediklerini ancak Konsey'in bazı etkili üyelerinin siyasi uzlaşının altını oyduğunu, rejim değişikliği talep ettiğini, silahlı mücadeleyi beslediğini söylemiştir. Ayrıca Suriyeli muhaliflerin kendilerini silahlı radikal gruplardan uzak tutmaları yönündeki değişiklik talebini dikkate almadıkları gerekçesiyle taslak kararı hazırlayan ülkeleri eleştirmiştir. Çin'in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong da Suriye'deki tüm taraflara şiddeti sonlandırma, ülkede mümkün olan en kısa zamanda düzeni sağlama, Suriye halkının reform isteğine saygı duyma çağrısı yapmıştır. Arap Ligi'nin çabalarını takdir etmiş, BM Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı'nın amaç ve ilkeleriyle uyumlu hareket etmesi ve ülkedeki gerilimin azaltılmasına, siyasi diyalog kurulmasına, Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanmasına yardım etmesi gerektiği değerlendirmesini yapmıştır.⁸³⁰

Kararın veto edilmesinin ardından 10 Şubat 2012 tarihli açıklamalarında BM Koruma Sorumluluğu ve Soykırımın Önlenmesi Özel Temsilcileri Deng ve Luck, daha önce belirttikleri gibi, Suriye'de sivillere yönelik yaygın ve sistematik saldırıların insanlığa karşı suç olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte hem devletin hem de devlet dışı aktörlerin koruma sorumluluğu olduğunu ve de şiddeti uygulayan veya teşvik eden olarak bu

⁸²⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2012c: 4-5.

⁸²⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2012c: 5.

⁸²⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2012c: 7.

⁸³⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2012c: 9.

davranışlarından sorumlu tutulabileceklerinin altını çizmiştir.⁸³¹ Suriye’de çok ciddi insan hakları ihlalleri yaşanmasına rağmen uluslararası toplumun harekete geçmemesini eleştiren BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay Suriye yönetiminin kendi vatandaşlarını korumada açıkça başarısız olması karşısında uluslararası toplumun her bir üyesinin bu vatandaşları korumak için harekete geçmesi ve Suriye’de işlenen suçların cezalandırılması gerektiğini söylemiş ve Suriye’nin Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne sevk edilmesini talep etmiştir.⁸³²

BM Güvenlik Konseyi’nde taslak kararın veto edildiği tarihten itibaren on gün içinde Humus’ta yaklaşık 300 kişinin öldürüldüğü açıklanmıştır. Duruma ilişkin endişelerini sık sık dile getiren Arap Ligi üyeleri 12 Şubat 2012 tarihinde dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı düzenlemiştir. Suriye’de acil ateşkes uygulanması ve bunu gözlemek için BM ile ortak barışı koruma gücü oluşturulması, Suriye yönetimine bağlı güçlerin şehirlerden çekilmesi, Suriye yönetiminin sivilleri koruma sorumluluğunu üstlenmesi talep edilmiştir. Ayrıca ekonomik ambargonun geçerliliğini onaylamak için Esad yönetimiyle her türlü ticari ilişkinin (sivilleri doğrudan etkilemeyecek şekilde) durdurulmasına, Esad yönetimiyle yapılan anlaşma uyarınca başlatılan Arap Ligi gözlemci görevinin sorumluluklarının sonlandırılmasına, Suriye muhalefetiyle iletişim kanallarının açılmasına ve onlara her türlü siyasi desteğin ve ekipmanın sağlanmasına karar verilmiş; İslam İşbirliği Teşkilatı’nın sorumluluklarını üstlenmesi ve uluslararası çabalara destek sunması çağrısı yapılmıştır.⁸³³ Plan Suriye tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanı Hague söz konusu misyonda Batılı ülkelerin yer almayacağını söylemiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da Arap Ligi’nin misyona ilişkin ayrıntılar vermesini istemiş ve barışı koruma gücü gönderilmeden önce ateşkesin sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur.⁸³⁴

Rusya ve Çin’in vetoları nedeniyle kabul edilmeyen 4 Şubat 2012 tarihli taslak kararın benzeri 16 Şubat’ta BM Genel Kurulu’na sunulmuştur. Suriye’de yaşanan yaygın ve sistematik insan hakları ihlallerinin kınandığı bağlayıcı olmayan karar Rusya ve Çin’in olumsuz oylarına rağmen 137 olumlu oyla kabul edilmiştir.⁸³⁵ BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon 16 Şubat 2012 tarihli basın açıklamasında BM Genel Kurulu’nun A/RES/66/253 sayılı kararınca BM eski

⁸³¹ UN Press Release <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2012/English/2012-02-10-Statement%20on%20Syria%2010%20Feb%202012%20-%20ENGLISH.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

⁸³² Top UN Human Rights Official (...). <https://www.un.org/press/en/2012/ga11206.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018). Suriye, Uluslararası Ceza Mahkemesi’ni kuran Roma Tüzüğü (Statü) üyesi değildir. Bu nedenle Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde yargılanabilmesi için BM Güvenlik Konseyi’nin bu yönde bir karar alması gerekmektedir. BM Güvenlik Konseyi bu yetkisini yalnızca iki kez (Darfur ve Libya) kullanmıştır. Syria and the International Criminal Court. <https://www.hrw.org/news/2013/09/17/qa-syria-and-international-criminal-court> (erişim tarihi: 10.12.2018).

⁸³³ Arap Ligi, 2012.

⁸³⁴ “Syria rejects Arab League call for peacekeeping mission”, *The Guardian*, 12.02.2012.

⁸³⁵ BM Genel Kurulu, 2012e. 137 olumlu, 17 çekimser ve 12 ret oyuyla kabul edilmiştir.

Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Suriye krizine ilişkin BM ve Arap Ligi Ortak Özel Temsilcisi olarak belirlendiğini açıklamıştır. Annan'ın her türlü şiddeti ve insan hakları ihlallerini sona erdirmek, Suriye krizine barışçıl bir çözüm bulmak için arabuluculuk faaliyetleri yürütmesi hedeflenmiştir.⁸³⁶ Veto kararının ardından bir de Suriye'nin Dostları Grubu kurulmuştur. Grup ilk toplantısını 60'ın üzerinde ülke ve BM, Arap Ligi, AB, İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Mağrip Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi temsilcilerinin katılımıyla 24 Şubat 2012 tarihinde Tunus'ta gerçekleştirmiştir. Toplantıda Esad yönetimine şiddeti sonlandırma, insani yardımların geçişine izin verme çağrısı yapılmış; Suriye Ulusal Konseyi barışçıl demokratik değişimin meşru temsilcilerinden biri olarak ele alınmış ve ona destek verileceği dile getirilmiş; Suriye yönetimine yönelik yaptırımların uygulanmasına ve yenilerinin eklenmesine karar verilmiştir.⁸³⁷ Suriye'nin Dostları Grubu'na bağlı Yaptırımlar Üzerine Çalışma Grubu'nun 26 Şubat 2013 tarihinde Sofya'da düzenlediği toplantı sonucunda Suriye'den petrol ve diğer malların ithalatı sonlandırılmış, şiddetin sorumlularının malvarlıkları dondurulmuş, Suriye rejimine veya meşru muhalefetin amaçlarını engellemek için çalışan gruplara silah veya diğer askerî teçhizat transferi yasaklanmıştır.⁸³⁸

13 Şubat'ta yeni bir anayasa taslağından söz eden Esad, 26 Şubat'ta bununla ilgili referanduma gidileceğini açıklamıştır.⁸³⁹ Bu süre zarfında ülkedeki şiddet olaylarında artış yaşanmış, silahlı muhalif grupların yükselişi Esad yönetiminin uyguladığı baskı ve şiddeti de tırmandırmıştır. ÖSO'nun üye sayısı artmış ve ÖSO ile Suriye Ulusal Konseyi eşgüdümü artırma kararı almıştır. Ayrıca ÖSO önceden savunma pozisyonundayken artık saldırgan pozisyona geçmiş, kontrol noktalarına, güvenlik güçlerine ait tesislere, polis karakollarına ve hükümete ait araçlara saldırılar düzenlemeye başlamıştır.⁸⁴⁰ Esad yönetimi 15 Şubat'ta yaptığı bilgilendirmede 15 Mart 2011 – 18 Ocak 2012 tarihleri arasında 2493 sivil ile 1345 asker ve polisin öldüğünü açıklamıştır.⁸⁴¹

BM'ye bağlı Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu'nun 22 Şubat 2012 tarihli raporunda Suriye yönetiminin kendi halkını koruma sorumluluğunu yerine getirmede açıkça başarısız olduğu, yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri işlediği; benzer şekilde hükümet

⁸³⁶ Kofi Annan Appointed Joint Special Envoy of United Nations, League of Arab States on Syrian Crisis. <https://www.un.org/press/en/2012/sgsm14124.doc.htm> (erişim tarihi: 19.12.2018).

⁸³⁷ Group of Friends of the Syrian People: 1st Conference. <http://carnegie-mec.org/syriaincrisis/?fa=48418> (erişim tarihi: 19.12.2018); "Suriye'nin Dostları: Yenildik ama ...", *Yakın Doğu Haber*, 02.04.2012.

⁸³⁸ The Friends of the Syrian People International Working Group, 2013.

⁸³⁹ BM Genel Kurulu, 2012c: 7. Anayasadaki en önemli değişiklik Baas'ın önerdiği tek adayın referanduma girme usulünün kaldırılması ve Baas tekeline son verilmesidir. Taştekin, 2016: 146.

⁸⁴⁰ BM Genel Kurulu, 2012c: 7.

⁸⁴¹ BM Genel Kurulu, 2012c: 8. Suriye İhlalleri Belgeleme Merkezi'nin (The Violations Documenting Centre) verilerine göre 15 Mart 2011-15 Şubat 2012 tarihleri arasında 6399 sivil ve 1680 güvenlik güçleri personeli hayatını kaybetmiştir.

karşıtı grupların da – hükümetle kıyaslanacak kadar olmasa da – benzer ihlallere neden olduğu ifade edilmiştir. Komisyon bu raporunda Esad yönetimi, muhalifler ve diğer hükümet karşıtı grupları bir araya getirecek kapsayıcı siyasi diyalog başlatılmasını tavsiye etmiştir.⁸⁴²

Deng ve Luck da Mart ayında yaptıkları açıklamada Esad yönetiminin kendi vatandaşlarını koruma konusunda açıkça başarısız olduğunu yinelemiş, BM Güvenlik Konseyi'nin paralyze olmasının Esad yönetimini eylemlerini devam ettirme yönünde teşvik ettiğini, uluslararası toplumun zamanında ve kararlı bir tepki verememesinin Suriye halkını kendi başının çaresine bakmaya sevk ettiğini söylemiştir.⁸⁴³

BM Suriye Özel Temsilcisi Annan 16 Mart 2012 tarihinde Suriye yönetimine altı maddelik bir plan sunmuştur. Plana göre Esad yönetimi;

1. Suriye liderliğinde, Suriye halkının istek ve endişelerini karşılayacak kapsayıcı politikalar geliştirmeyi, yürütülecek siyasi süreçte Özel Temsilci ile çalışmayı taahhüt etmektedir.
2. Sivillerin korunması ve ülkenin istikrara kavuşturulması için çatışmanın sonlandırılmasını ve BM gözetiminde silahlı şiddetin durdurulmasını taahhüt etmektedir.
3. Çatışmadan etkilenen bölgelere insani yardım sağlanmasını, tarafların çatışmaya her gün iki saat ara vermesini ve yardımların sevkiyatına olanak tanınmasını kabul etmektedir.
4. Keyfi olarak tutuklanan insanların serbest bırakılmasını hızlandıracak ve kapsamını genişletecektir.
5. Basın mensuplarının ülkede serbest dolaşımına izin verecek ve ayrımcı vize politikası uygulamayacaktır
6. Vatandaşlara barışçıl gösteri yapma hakkı ve örgütlenme özgürlüğü tanıyacaktır.⁸⁴⁴

Esad yönetimi 25 Mart'ta altı maddelik planı uygulamayı kabul ettiklerini açıklamıştır.

BM Güvenlik Konseyi Başkanlık açıklamasında, Annan Planı'nı kabul eden Esad yönetiminden taahhütlerini acilen yerine getirmesi istenmiştir. Ayrıca Suriye'de çatışan tüm taraflara, yönetimin bu taahhütleri yerine getirmesini takip eden 48 saat içinde, ateşkese uyma çağrısı yapılmıştır.⁸⁴⁵ BM Güvenlik Konseyi de 14 Nisan 2012 tarihli 2042 sayılı kararla Annan Planı'nın uygulanmasını destekleyeceklerini açıklamıştır. Esad'ın planı kabul ettiğine ve Suriye muhalefetinin de bu ateşkese uyacağına dikkat çekilmiş, 10 Nisan 2012 tarihine kadar nüfusun yoğun yaşadığı yerlere yönelik ağır silah kullanımı ve askerî harekâtın durdurulmasına, birliklerin bu bölgelerden çekilmesine karar verilmiştir. Ayrıca tüm taraflara şiddeti sonlandırma ve ateşkes çağrısı yapılmış; 30 silahsız askerî gözlemcinin taraflarla ilişki kurması ve silahlı şiddetin durdurulması kararının uygulanmasına ilişkin rapor vermesi uygun görülmüştür. Kararda Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne

⁸⁴² BM Genel Kurulu, 2012c.

⁸⁴³ UN Press Release <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2012/English/2012-03-15-Statement%20on%20Syria%2015%20March%20FINAL%20EN.pdf> (erişim tarihi: 12.12.2018).

⁸⁴⁴ Annan, 2012.

⁸⁴⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2012d.

bağlılık bir kez daha vurgulanmış, Suriyeli yetkililerin neden olduğu insan hakları ihlalleri kınanmış ve ülkeyi terk etmek durumunda kalan Suriyelilere yardım edilmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.⁸⁴⁶ Bir hafta sonra alınan 2043 sayılı kararla da 90 gün süreyle ve 300 silahsız askerî gözlemciden oluşan BM Gözetim Misyonu (UNSMIS) oluşturulmasına karar verilmiştir.⁸⁴⁷ Ancak 16 Haziran 2012 tarihinde şiddet olaylarının artması nedeniyle faaliyetler askıya alınmıştır.⁸⁴⁸

7 Mayıs 2012 tarihinde Suriye’de parlamento seçimi yapılmış, 23 Haziran’da da yeni hükümet atanmıştır. Bu gelişmeler demokratik siyasal süreç için önemli adımlar olsa da yeterince kapsayıcı olmadığı gerekçesiyle muhalefette karşılık bulamamıştır. Bunun yanı sıra hükümet ve muhalefet arasında sağlıklı diyalog da kurulamamış, muhalefet yapılanları boykot etmiştir.⁸⁴⁹ Çatışmalar nedeniyle yerinden edilen kişilerin sayısındaki artış doğrudan tarım sektörünü de etkilemiş, yaptırımlarla birleşince ülke ekonomisi daha da kötüleşmiş, parası değer kaybetmeye başlamıştır.⁸⁵⁰

Haziran ayında ilk kez bir BM yetkilisi (BM Genel Sekreteri’nin Barışı Koruma Operasyonlarından Sorumlu Yardımcısı Herve Ladsous) Suriye’de yaşananları iç savaş olarak tanımlamıştır.⁸⁵¹ BM Koruma Sorumluluğu ve Soykırımın Önlenmesi Özel Danışmanları da hükümetin ve hükümet yanlısı silahlı grupların neden olduğu toplu katliamların insanlığa karşı suç olarak değerlendirilebileceğini söylemiş ve BM Güvenlik Konseyi’nden Navi Pillay’in Suriye’deki durumun Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne sevki talebini değerlendirmesini istemiştir.⁸⁵²

25 Haziran 2012 tarihinde gerçekleştirilen BM Güvenlik Konseyi oturumunda birçok ülke temsilcisi Esad yönetiminin kendi vatandaşlarını koruma konusunda açıkça başarısız olduğuna değinmiştir. Onlara ek olarak ABD’nin BM Daimî Temsilcisi Rice, sivilleri korumanın uluslararası toplumun temel görevi ve ABD’nin de önceliği olduğunu, Suriye yönetiminin altı maddelik Annan Planı’nı yerine getirmesi konusunda baskı yapmak için BM Şartı’nın VII. Bölümü çerçevesinde bağlayıcı yaptırımlar uygulanması gerektiğini söylemiştir. Çin’in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong, Suriye konusuna değinmeden, uluslararası toplumun sivilleri koruma görevini yerine getirirken BM Şartı’nın müdahale etmeme, egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkeleriyle uyum içinde hareket etmesi gerektiğini tekrar etmiştir. Rusya’nın

⁸⁴⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2012e.

⁸⁴⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2012f.

⁸⁴⁸ “BM Suriye’deki faaliyetlerini askıya aldı”, *Cumhuriyet*, 16.06.2012.

⁸⁴⁹ BM Genel Kurulu, 2012d: 6.

⁸⁵⁰ BM Genel Kurulu, 2012d: 9.

⁸⁵¹ “Syria in civil war, UN official says”, *Reuters*, 12.06.2012.

⁸⁵² UN Press Release <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2012/English/2012-06-14-Statement%20-%20English.pdf> (erişim tarihi: 03.12.2018).

BM Daimî Temsilci Yardımcısı Sergey Karev de sivillerin korunması için yeni yöntemler uydurmak gerekmediğini belirtmiştir.⁸⁵³

Suriye'deki şiddeti durdurmak, demokratik ve çoğulcu bir Suriye konusunda anlaşmaya varabilmek için Annan, "Eylem Grubu" olarak adlandırılan dokuz ülkeye toplanma çağrısı yapmıştır. 30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de düzenlenen toplantıya BM ve Arap Ligi Genel Sekreterleri, BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri, Türkiye Dışişleri Bakanı, Arap Ligi'ndeki rolleri nedeniyle Irak, Kuveyt, Katar Dışişleri Bakanları ile AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton katılmış ve Suriye'nin içinde bulunduğu durum tartışılmıştır. Toplantıda Suriye'de giderek artan ölümler, insan hakları ihlalleri kınanmış, sivillerin korunması konusundaki başarısızlıktan, şiddetin yoğunlaşmasından, ülke içinde daha derin bir çatışmaya dönme riskinden ve problemin bölgesel boyutundan duyulan endişe dile getirilmiştir. Toplantının sonuç bildirisinde Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına, ulusal birliğine ve toprak bütünlüğüne duyulan bağlılık ve Suriye halkının kendi geleceğini bağımsız ve demokratik yollarla belirlemesine duyulan saygı dile getirilmiş, Esad yönetimi ve muhaliflerin de yer aldığı bir geçiş hükümetinden söz edilmiştir. Buna göre tüm taraflar BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 2042 ve 2043 sayılı kararlara ve Annan Planı'na uymalı, şiddetin kalıcı bir şekilde durdurulması için Esad yönetimi ve muhalifler BM Gözetim Misyonu (UNSMIS) ile işbirliği içinde çalışmalı, hükümet çatışmadan etkilenen bölgelere insani yardımların geçişine izin vermelidir.⁸⁵⁴

Hükümet karşıtı silahlı gruplar 18 Temmuz'da Şam'da bulunan ulusal güvenlik binasına intihar saldırısı düzenlemiş; Suriye Savunma Bakanı ile yardımcısı, İçişleri Bakanı ve üst düzey askerî yetkililer hayatını kaybetmiştir.⁸⁵⁵ Saldırıdan bir gün sonra Suriye'deki şiddete ilişkin bir taslak karar gündeme getirilmiş, yalnızca Çin'in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong konuya değinmiştir. Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'nin sunduğu taslak kararda Suriyeli yetkililerin sivillere karşı ağır silahlar kullanması, silahlı muhalif gruplar dahil tüm tarafların neden olduğu insan hakları ihlalleri kınanmıştır. Suriye'deki durumun uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit oluşturduğuna karar verilmiş, şiddet olaylarının kızışmasından ve Esad yönetiminin altı maddelik Annan Planı'na uymamasından duyulan endişe dile getirilmiş, tüm taraflara ateşkes ve BM ile birlikte çalınma çağrısı yapılmış, UNSMIS'in görev süresinin 45 gün daha uzatılması talep edilmiştir. Son olarak Suriye yönetiminin karar maddelerini on gün içinde

⁸⁵³ Secretary General Describes Appalling Catalogue of Violence Inflicted on Civilians in Conflict (...). <https://www.un.org/press/en/2012/sc10683.doc.htm> (erişim tarihi: 03.12.2018).

⁸⁵⁴ Action Group for Syria, Final Communique. <http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf> (erişim tarihi: 03.12.2018).

⁸⁵⁵ "Suriyeli bakanlar saldırıda öldü", *Al Jazeera*, 18.07.2012.

yerine getirmemesi durumunda BM Şartı'nın 41. maddesi çerçevesinde yaptırımlar uygulanması öngörülmüştür.⁸⁵⁶ Ancak taslak karar Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle kabul edilmemiştir.

Aynı tarihte Batılı devletler, Rusya'nın hazırladığı taslak karar üzerine çalışmayı reddetmiştir.⁸⁵⁷ Rusya ve Çin'in, Suriye'deki katliamın durdurulması için alınması planlanan bu kararı veto etmeleri karşısında dehşete kapıldığını belirten İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Grant, söz konusu iki ülkenin ilk veto kararından bugüne 14 binden fazla masum insanın öldürüldüğünü, Esad yönetiminin şiddeti artırdığını söylemiştir. BM Şartı'nın VII. Bölümünden söz edilmesini askerî müdahale için kapı aralamak olarak görmenin mantıksız olduğunu, Konsey'in bu çerçevede daha önce birçok karar aldığını ve oylanmış taslak kararda da 42. maddeden değil 41. maddeden söz edildiğini vurgulamıştır. Son olarak Rusya ve Çin'in Konsey'in daimî üyeleri olarak Suriye'deki krizi sonlandırma sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olduklarına, Kofi Annan ve Ban Ki-moon tarafından istenen desteği vermediklerine dikkat çekmiştir.⁸⁵⁸

Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Araud, ilk veto kararlarından beri ölü sayısı giderek artarken (4 Ekim 2011'de 3 bin, 4 Şubat 2012'de 6 bin ve 19 Temmuz 2012'de 17 bin) Rusya ve Çin'in diplomatik ilişkiden yana tavır sergilemesini eleştirmiştir. Ayrıca Esad ile görüşmeye devam etmelerinin Esad'ı cesaretlendirdiğini ve kendilerinin de Rusya ve Çin'e rağmen Suriye'nin demokratik geçişi için muhalifleri desteklemeye devam edeceğini eklemiştir.⁸⁵⁹ Almanya'nın BM Daimî Temsilcisi Wittig Esad'ın kendi halkını korumakta başarısız olduğunu, Güvenlik Konseyi'nin barışçıl çözüm bulmada Suriye halkına yardım etme sorumluluğu olduğunu, Esad yönetiminin ağır silahları ile birliklerini sivil yerleşim yerlerinden çekmesi ve ağır silah kullanımını durdurması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶⁰ ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Rice tüm taraflara ateşkes öneren kararın veto edildiğini, kararın kendi halkına ve sivil yerleşim yerlerine ağır silahlarla müdahale etmeye devam etmesi durumunda Esad yönetimine karşı yaptırım uygulamayı içerdiğini dolayısıyla yalnızca ağır silahları kapsadığını ve (Rusya ve Çin'in iddia ettiğinin aksine) bu yaptırımların askerî müdahalenin önünü açmadığını vurgulamıştır. Rusya ve Çin'in, BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye çatışmasındaki sorumluluğunu yerine getirmesini engellediğini söyleyen Rice uluslararası toplumu, Esad

⁸⁵⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2012g. Pakistan ve Güney Afrika da çekimsiz oy kullanmıştır.

⁸⁵⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2012-2013.

⁸⁵⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2012h: 3.

⁸⁵⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2012h: 4.

⁸⁶⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2012h: 5.

yönetiminin elinde çok fazla kimyasal silah bulundurduğu ve kendi halkına karşı kimyasal silah kullanma riski olduğu konusunda uyarılmıştır.⁸⁶¹

Taslak kararı sunan ülkelerin eleştirilerine karşılık Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamına giren bir kararı onaylamayacaklarını sürekli ve açık bir şekilde ifade ettiklerini, dolayısıyla taslak kararı hazırlayan ülkelerin de bunun bilincinde olduğunu söylemiştir. Bu tür bir kararın, yaptırım yoluyla baskı ve hemen ardından da Suriye'nin iç işlerine müdahale anlamına gelecek olan askerî müdahalenin önünü açacağını belirten Churkin, Konsey üyelerinin bu amacı kabul etmediklerini ancak askerî müdahale seçeneğini dışlamayı da reddettiklerini ifade etmiştir. Churkin'e göre taslak karar yalnızca Suriye yönetimini suçlu bulan, Cenevre kararının ruhuna uymayan ve bugünün gerçeklerini yok sayan tek taraflı bir karardır.⁸⁶² Çin'in BM Daimî Temsilcisi Li Baodong terörizmin ve şiddetin her türlüşüne karşı olduklarını, 18 Temmuz 2012 tarihinde Şam'da gerçekleştirilen terör faaliyetlerini kınadıklarını, uluslararası toplumun ateşkes konusunda tarafları zorlaması ve krizin çözümü için uygun koşulları oluşturması gerektiğini dile getirmiştir. Ban Ki-moon'un, Kofi Annan'ın ve UNSMIS'in önemine vurgu yapan Baodong taslak kararı reddetme nedenlerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Yalnızca bir tarafa baskı yapmayı amaçladığı için kusurludur.
2. Suriye konusunda uluslararası güven ve işbirliğini aşındırmakta, Cenevre'de sağlanan uzlaşımın altını oymaktadır.
3. Güvenlik Konseyi'nin birliğini tehlikeye atmaktadır. Konsey 2042 ve 2043 sayılı kararları alabilmiştir. Ancak söz konusu taslak kararı sunanlar siyasi irade veya işbirliği göstermemiş, diğer ülkelerin endişelerini giderecek adımlar atmayı reddetmişlerdir.
4. Egemen eşitlik ve diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmeme devletler arası ilişkilerin temel prensipleridir. Çin bu anlamda Suriye konusunda kendi çıkarlarına göre hareket etmemekte, Suriye'nin geleceğine Suriye halkının bağımsız bir şekilde kendisinin karar vermesi ve krizin askerî değil siyasi yollarla çözülmesi gerektiğine inanmaktadır.⁸⁶³

20 Temmuz 2012 tarihinde UNSMIS'in görev süresinin 30 gün daha uzatılmasını içeren 2059 sayılı karar kabul edilmiştir. Kararda, birincil sorumluluğun Esad yönetiminde olduğu vurgusuyla tüm taraflar UNSMIS personelinin güvenliğini sağlamaya çağrılmıştır.⁸⁶⁴

Kofi Annan, taraflarca kabul edilen planın uygulanmaması ve katliamın devam etmesi üzerine 2 Ağustos 2012 tarihinde görevinden istifa etmiş ve şunları söylemiştir: "Suriye yönetiminin altı maddelik planı uygulamayı reddetmesi, uzlaşmaz tavrını sürdürmesi ve

⁸⁶¹ BM Güvenlik Konseyi, 2012h: 10.

⁸⁶² BM Güvenlik Konseyi, 2012h: 9. Karar oylamasından bir gün önce Şam'da terörist grupların düzenlediği saldırıya da değinilmiştir.

⁸⁶³ BM Güvenlik Konseyi, 2012h: 13-4.

⁸⁶⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2012i.

muhalefetin de askerî operasyonlarını artırması nedeniyle ülkede şiddet devam etmektedir.” Annan’a göre uluslararası toplumun görüş ayrılığı da bu durumun şiddetlenmesine neden olmaktadır.⁸⁶⁵ Annan’ın görevi bırakmasının ardından 17 Ağustos’ta yerine Lehdar Brahimi atanmıştır.⁸⁶⁶

Suriye’de sivillere karşı ağır silah kullanımının devam etmesi üzerine BM Genel Kurulu 3 Ağustos 2012 tarihinde bu durumu kınayan bir karar almıştır. Karar 133 olumlu, 31 çekimser, aralarında Rusya ve Çin’in yer aldığı 12 olumsuz oyla kabul edilmiştir. Kararda Rusya ve Çin’in vetoları nedeniyle sivillerin korunması konusunda Esad yönetiminin politikalarını etkileyecek önlemler alınmadığı ifade edilmiştir. Esad yönetiminden kimyasal veya biyolojik silah kullanmaması veya bu silahları devlet dışı aktörlere transfer etmemesi talep edilmiştir.⁸⁶⁷ Aynı ay içinde Arap Ligi’ne kıyasla geç olmakla birlikte İslam İşbirliği Teşkilatı da 14 – 15 Ağustos 2012 tarihinde Mekke’de yapılan Olağanüstü İslam Zirve Toplantısı’nda Suriye’nin üyeliğini askıya almıştır.⁸⁶⁸

Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Suriye yönetiminin kendilerine henüz yerinde inceleme izni vermediğini ancak kendileriyle çeşitli raporları paylaştığını bildirmiştir. 15 Ağustos 2012’de yayınladıkları raporda çocukların ÖSO dahil hükümet karşıtı silahlı gruplar tarafından kurye olarak ve bazen savaşçı olarak kullanıldığına yer verilmiştir. Komisyon ayrıca şu noktalara dikkat çekmiştir:

1. Suriye yönetimi ve Şebbiha insanlığa karşı suç ve savaş suçu işlemiş, uluslararası insan hakları hukukunu ve uluslararası insancıl hukuku ihlal etmiştir.
2. Hükümet karşıtı muhalif gruplar savaş suçu işlemiştir.
3. Hem Suriye yönetimi hem de muhalif gruplar çocuk haklarını ihlal etmiştir.
4. Suriye yönetimi ve muhalif gruplar uluslararası insancıl hukuk kurallarına bağlı kalmak zorundadır.⁸⁶⁹

Sonuç olarak çatışan tüm taraflar Suriye’de işlenen savaş suçlarının sorumlusu olarak belirlenmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin 30 Ağustos tarihli oturumunda da Suriye’de yaşananların insancıl boyutu, mülteci konumunda bulunan ve ülke içinde yerinden edilen

⁸⁶⁵ Kofi Annan resigns as UN-Arab League Joint Special Envoy for Syrian Crisis. <https://news.un.org/en/story/2012/08/416872-kofi-annan-resigns-un-arab-league-joint-special-envoy-syrian-crisis> (erişim tarihi: 09.12.2018).

⁸⁶⁶ UN, Arab League appoint veteran diplomat to take over Annan’s role on Syrian crisis. <https://news.un.org/en/story/2012/08/417782-un-arab-league-appoint-veteran-diplomat-take-over-annans-role-syrian-crisis> (erişim tarihi: 09.12.2018). Cenevre barış görüşmelerinin başarısız olması sonucunda Brahimi Mayıs 2014’te istifa etmiş ardından Temmuz ayında göreve Steffan de Mistura atanmıştır. Bkz. <https://news.un.org/en/story/2014/05/468162-syria-un-arab-league-envoy-brahimi-resigns> ve <https://www.un.org/press/en/2014/sga1480.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018).

⁸⁶⁷ General Assembly (...). <https://www.un.org/press/en/2012/ga11266Rev1.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018). Ban Ki-moon, Suriye’de yaşananları BM’nin temsil ettiği her şeyin testi olarak ifade etmiştir.

⁸⁶⁸ Res 2/4-Ex’ten akt. Terzioğlu, 2018: 591.

⁸⁶⁹ BM Genel Kurulu, 2012d.

kişilerin durumu ele alınmıştır. Oturumda bir kez daha Esad yönetiminin koruma sorumluluğunu yerine getirmediği, uluslararası insan hakları hukukunu ve uluslararası insancıl hukuku ihlal ettiği üzerinde durulmuş ve Kolombiya ve Togo temsilcileri Konsey'in yaşananlara ilişkin sert bir mesaj vermesini istemiştir.⁸⁷⁰

Eylül ayında yaptığı açıklamada Genel Sekreter Ban Ki-moon, Genel Kurul ve İnsan Hakları Konseyi kararlarında koruma sorumluluğuna atıfta bulunulduğunu, koruma sorumluluğunun uygulandığı Libya ve Fildişi Sahili'nde önemli başarılar elde edildiğini ifade etmiş ve BM'nin Suriye'deki tutumunu eleştirmiştir:

Ocak ayında Suriye'nin, koruma sorumluluğunu uygulama kapasitemiz ve irademiz için kritik bir test olduğunu söylemişim. Takip eden sekiz ayda yüksek oranda yaşam kaybı görmeye devam ettik. Artan mezhepsel şiddet sarmalı kontrolden çıkarken, kriz sınırları aşarken kafamızı başka yöne çeviremeyiz. Konsey'in hareketsiz durumu Suriyelilere ve kendi güvenilirliğine zarar veriyor ve koruma sorumluluğu kavramını güçsüzleştiriyor. Harekete geçmemek bizim için bir seçenek olamaz, BM'nin temel sorumluluklarını yerine getirmeliyiz.⁸⁷¹

Suriye'deki krize siyasi çözüm bulunması amacıyla liderler ve temsilciler ikili görüşmeler düzenlemiş ve Suriye muhalefetini temsilen Suriye Ulusal Konseyi ile bir araya gelmiştir. Ancak Konsey'in Suriye'deki muhalif gruplar üzerinde yeterince etkili olamaması daha kapsayıcı bir oluşumu gerektirmiştir. 31 Ekim'de Hillary Clinton Suriye Ulusal Konseyi'ni artık muhalefetin görünür lideri olarak değerlendirmediklerini söylemiş, muhalefeti daha etkin şekilde temsil edecek, Suriyelilerin özgürlükleri için mücadele edecek yeni bir muhalefet çağrısı yapmıştır. Uyarılar dikkate alınmış ve 7 Kasım'da George Sabra Konsey başkanı seçilmiştir.⁸⁷² Bu değişimden bir hafta sonra 12 Kasım'da Doha'da bir araya gelen muhalifler yeni ve daha kapsayıcı olan Suriye Devrimci ve Muhalif Güçler Ulusal Koalisyonu'nu kurmuştur. Suriye Ulusal Koalisyonu olarak da anılan oluşum önce Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri, ardından Fransa, Türkiye, İngiltere ve ABD tarafından Suriye'nin meşru temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır.⁸⁷³ Suriye Ulusal Koalisyonu'nun meşru otorite olarak tanınması üzerine Medvedev, Rusya'nın Suriye'de taraf tutmadığını ancak bazı devletlerin tek taraflı olmaktan öteye gittiği yönünde eleştiride bulunmuştur.⁸⁷⁴

Kasım ayında BM – Arap Ligi Ortak Temsilcisi Lehdar Brahimi, Suriye'de askerî müdahalenin gündemde olmadığını, üzerinde herkesin uzlaşacağı siyasi çözümün tek seçenek

⁸⁷⁰ BM Genel Kurulu, 2012f.

⁸⁷¹ Secretary-General's remarks to General Assembly Informal Interactive Dialogue on "The Responsibility to Protect: Timely and Decisive Response". <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2012-09-05/secretary-generals-remarks-general-assembly-informal-interactive> (erişim tarihi: 13.12.2018).

⁸⁷² The Syrian National Council. <http://carnegie-mec.org/diwan/48334?lang=en> (erişim tarihi: 13.12.2018).

⁸⁷³ "Guide to the Syrian opposition", *BBC*, 17.10.2013.

⁸⁷⁴ "France recognises Syria opposition coalition", *Al Jazeera*, 14.11.2012.

olduğunu söylemiştir. Suriye'ye yönelik karar almada başarısız olan BM Güvenlik Konseyi'ne de değinen Brahimi çözüm için kendisinin Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ve Arap Ligi Genel Sekreteri Nabil el Arabi ile görüştüğünü ve diplomatik faaliyetleri sürdürdüğünü eklemiştir.⁸⁷⁵

2012 yılında Suriye yönetimi ve hükümet karşıtı silahlı gruplar öldürme, işkence, tecavüz, zorla alıkoyma gibi insanlık dışı uygulamalara başvurmuş, uluslararası hukuku ihlal etmiş, binlerce insanın ölümüne ve evlerini terk etmesine neden olmuştur. Muhalif kaynaklara göre ülkede 34,346 sivil hayatını kaybetmiştir. 341 binin üzerinde Suriyeli Lübnan, Ürdün, Irak ve Türkiye'ye sığınmıştır.⁸⁷⁶ Ağustos, Ekim ve Aralık aylarında Suriye Hava Kuvvetleri, uluslararası insancıl hukuku ihlal eden ve sorumlularının savaş suçundan yargılanabileceği saldırılar gerçekleştirmiştir. Sivillerin hedef alındığı bu saldırılarda 152 kişi hayatını kaybetmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, muhaliflerin askerî yapıları ve karargâhlarındaki hasarın – sivil yerleşim yerlerine oranla – daha az olduğunu tespit etmiştir. Örgüt, tüm hükümet ve şirketlere Suriye'ye silah ve mühimmat satışını ve tedarikini durdurmaları çağrısı yapmıştır.⁸⁷⁷ Tüm bu insan hakları ihlallerine karşılık BM Güvenlik Konseyi yalnızca üç karar alabilmiştir. Özellikle Rusya, Esad yönetiminin hedeflendiği ve askerî müdahalenin amaçlandığı gerekçesiyle sunulan taslak kararları veto etmiştir.

4.2.1. Kimyasal Silah Kullanımı ve Askerî Müdahale Seçeneği

2013 yılı El Nusra⁸⁷⁸ gibi örgütlerin eylemlerinin ön plana çıktığı bir yıl olmuştur. Taşdemir ve Özer'in de belirttiği gibi çatışmaların yayılması ve Suriye yönetiminin ülke genelindeki otoritesini yitirmesi 'yönetilemeyen alanların' ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu alanlarda ortaya çıkan terör ve terör örgütleri de küresel cihadizm ya da cihat dışı terörizm ile suç şebekeleri için üsler sağlamıştır.⁸⁷⁹ Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu hükümet güçleri ve hükümet karşıtı silahlı grupların sivillere yönelik öldürme, keyfi tutuklama, işkence, tecavüz, zorla kaybetme ve diğer insanlık dışı faaliyetleri sürdürdüğünü raporlamıştır. Tarafların kimyasal silah kullandığına dair kanıt bulamayan Komisyon, hükümet güçlerinin

⁸⁷⁵ UN-Arab League envoy calls on Security Council to agree on resolution to help end crisis. <https://news.un.org/en/story/2012/11/424862-syria-un-arab-league-envoy-calls-security-council-agree-resolution-help-end> (erişim tarihi: 13.12.2018).

⁸⁷⁶ Human Rights Watch, 2013.

⁸⁷⁷ Syria: Aerial Attacks Strike Civilians. <https://www.hrw.org/news/2013/04/10/syria-aerial-attacks-strike-civilians> (erişim tarihi: 13.12.2018). İnsan Hakları İzleme Örgütü raporunu hazırlarken, yalnızca muhaliflerin kontrolündeki bölgelere girebildiği için sınırlı sayıda görgü tanığı ve kurbanla görüşebilmiştir.

⁸⁷⁸ "İŞİD Suriye'de", *Bianet*, 03.07.2015.

⁸⁷⁹ Taylor'dan akt. Taşdemir ve Özer, 2017: 54.

Aralık ayından beri msket bombası (ve BM21 Grad roketatarı) kullandığını, ÷lkede savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlendiğini tespit etmiştir.⁸⁸⁰

19 Mart'ta Suriye'nin resmi haber ajansı, h÷k÷met karşıtı silahlı grupların Halep yakınlarında kimyasal silah y÷kl÷ f÷ze saldırısı d÷zenlediğini ve 15 kişinin hayatını kaybettiğini duyurmuştur.⁸⁸¹ Saldırının ardından Suriye'nin BM Daimi Temsilcisi Beşar Caferi kimyasal silah kullanımının araştırılması için BM'nin heyet g÷ndermesini talep etmiştir. Rusya Caferi'nin talebini desteklerken Fransa ve İngiltere soruşturmanın tek olayla sınırlandırılmaması gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte Fransa ve İngiltere, Ban Ki-moon'a ilettikleri metinde Aralık ayından Nisan ayına kadar Halep, Humus ve şam'ın çevresinde kimyasal silah kullanıldığını ve ellerinde diplomatların, sağlık personelinin, görg÷ tanıklarının ve muhalif kaynakların açıklamalarının yanı sıra sinir gazı içeren toprak örnekleri olduğunu belirtmişlerdir. Saldırıları kimin geręekleřtirdięi tartişması sürerken soruşturmanın genişletilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır.⁸⁸² Nisan ayındaki BM Güvenlik Konseyi oturumunda Suriye'deki trajedinin devam ettiği, uluslararası toplumun sorumluluğunu üstlenmesi, siyasi geğiş sürecinin başlatılması ve Esad yönetiminin görevini devretmesi, muhalif grupların da Cenevre Bildirisi çerçevesinde müzakerelere katılması gerektiği görüşleri paylaşılmıştır.⁸⁸³ Esad yönetiminin sivillere ağır silahlar, savaş uçaklarıyla müdahale ettiği, yerleşim yerlerini Scud füzeleriyle vurduğuna ilişkin Arap Ligi raporunun ardından BM Genel Kurulu 107 olumlu, 12 olumsuz ve 59 çekimser oyla Esad yönetimini koruma sorumluluğunu yerine getirmeye çağırđıęı bir karar kabul etmiştir. Kararda ayrıca Esad yönetiminin keyfi gözaltındaki kişileri serbest bırakması talep edilmiş ve tüm taraflara şiddeti sonlandırma çağırısı yapılmıştır.⁸⁸⁴

17-18 Haziran 2013 tarihinde Kuzey İrlanda'da geręekleřtirilen G8 Zirvesi'nde Suriye üzerine görüşmeler devam etmiştir. Zirvenin sonuç bildirisinde Suriye'deki şiddeti sonlandırmak, barış ve istikrarı sağlamak için Suriye halkının desteklenmeye devam edileceği, Suriye'deki insani ihtiyaçların karşılanması için 1,5 milyar dolarlık ek fon oluşturulacağı, kapsayıcı ve demokratik siyasi çözümün desteklendiği, her türlü kimyasal silahın kullanımına

⁸⁸⁰ BM Genel Kurulu, 2013b: 5, 7. 23 Ocak 2013 tarihli 6906 sayılı BM Güvenlik Konseyi oturumunda (Filistin-İsrail barış sürecine ilişkin) Ruanda'nın BM Daimi Temsilcisi, Esad yönetiminin koruma sorumluluğunu yerine getirmediğine, savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlediğine dikkat çekmiş; hem yönetimi hem de muhalifleri sivillere yönelik şiddet eylemlerinden ötürü kınamış ve çözümün siyasi süreçten geçtiğini dile getirmiştir. Bkz. BM Güvenlik Konseyi, 2013a.

⁸⁸¹ "Suriye ajansı: İsyancılar kimyasal silah kullandı", *BBC*, 19.03.2013.

⁸⁸² "Britain, France claim Syria used chemical weapons", *Foreign Policy*, 18.04.2013. Fransa ve İngiltere saldırılarda Suriye birliklerinin de yaralandığını kabul etmekle birlikte bunların kendi açtıkları ateşlerin sekmesi sonucu geręekleřtiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Obama, kimyasal silah kullanımının gündeme gelmesi üzerine bunun oyunu değiştirecek bir geleişme olduğu yorumunu yapmıştır.

⁸⁸³ BM Güvenlik Konseyi, 2013b.

⁸⁸⁴ BM Genel Kurulu, 2013c.

karşı çıkıldığı beyan edilmiş ve tüm taraflara insani yardımların geçişine izin verilmesi çağrısı yapılmıştır.⁸⁸⁵ Suriye'nin Dostları grubu da 22 Haziran 2013 tarihinde Doha'da Suriye'deki gelişmeleri tartışmak için bir araya gelmiştir. Dışişleri bakanları düzeyinde gerçekleştirilen toplantıda Hizbullah'ın Esad yönetimine destek vermesi eleştirilmiş, bu tür müdahalelerin Suriye'nin birliğine zarar vereceği ifade edilmiştir. Toplantıda şu kararlar alınmıştır: muhaliflere ihtiyaç duyulan ekipmanı sağlamak, rejimi destekleyen milis ve savaşçıların Suriye'ye geçişini önlemek, Suriyelilerin korunması ve desteklenmesi için BM'de uygun yollara başvurmak.⁸⁸⁶ Toplantının ardından Suriye'nin Dostları Grubu'na bağlı Yaptırımlar Üzerine Çalışma Grubu Suriye'ye yönelik ek kısıtlayıcı önlemler almaya, Esad yönetimi tarafından ülke içinde ve dışında bilgi ve iletişim akışını kısıtlamak için kullanabilecek gözetim teknolojisi sağlanmasının durdurulmasına karar vermiştir.⁸⁸⁷

İncelemelerini sürdüren Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Suriye çatışmasına taraf olan güçlerin savaş suçu işlediğine ve kimyasal silah kullandıklarına dair deliller olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Buna göre 19 Mart'ta Halep ve Şam'da, 13 Nisan'da Halep'te ve 29 Nisan'da İdlib'de kimyasal silah kullanıldığına dair deliller bulunmuş ancak eldeki verilerle failerin kim olduğu tespit edilememiştir.⁸⁸⁸ Bir sonraki raporda söz konusu suçların faillerinin yargılanması gerektiği, Suriye'de askerî çözüme yer olmadığı ve barışın tek yolunun Cenevre Bildirisi'ne dayalı siyasi çözüm olduğu vurgulanmıştır. Türkiye ve İran'ın taraflara Ramazan ayı boyunca çatışmalara ara verme çağrısı yanıtız kalmıştır. Ayrıca yardıma muhtaç olan kişi sayısı 2,8 milyona ulaşmasına rağmen hem hükümet hem de hükümet karşıtı silahlı gruplar insani yardımların geçişini engellemiştir.⁸⁸⁹

21 Ağustos 2013 tarihinde Esad yönetiminin Şam ve Guta arasındaki bölgeye sarin gazı saldırısı düzenlediği iddia edilmiştir. Hükümet yetkilileri iddiayı yalanlamış ve saldırının sorumlularının terörist gruplar olduğunu ileri sürmüştür. Konuya ilişkin soruşturma yapılması için sahaya BM uzmanları gönderilmiş ancak sonuç alınmadan önce diplomasi trafiği başlamış ve bir kez daha askerî seçenek gündeme gelmiştir.

Obama ve Cameron gerçekleştirdikleri ikili görüşmenin ardından saldırıları Suriye rejiminin yaptığına dair işaretler olduğunu ve eğer iddialar doğru çıkarsa rejime ciddi bir karşılık verileceğini açıklamıştır. Bunun üzerine ABD Savunma Bakanı Chuck Hagel Akdeniz'de yeniden konuşlanan donanma güçlerinin tepki vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.

⁸⁸⁵ G8, 2013. <https://www.mofa.go.jp/files/000006559.pdf> (erişim tarihi: 19.12.2018).

⁸⁸⁶ Friends of Syria Core Group – Final Communiqué. <https://www.gov.uk/government/news/friends-of-syria-core-group-final-communication> (erişim tarihi: 19.12.2018).

⁸⁸⁷ Syria Sanctions. <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/syria/> (erişim tarihi: 19.12.2018).

⁸⁸⁸ BM Genel Kurulu, 2013d: 21.

⁸⁸⁹ BM Genel Kurulu, 2013e: 5, 7.

Suriye yönetimi adına konuşan Enformasyon Bakanı Umran Zuabi ise ABD'nin öncülük edeceği bir askerî müdahalenin tehlikeli sonuçları olacağını ve bölgenin kaosa sürükleneceğini söylemiştir. Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim İranlı mevkidaşına saldırıyı terörist grupların gerçekleştirdiğini görmeleri için BM uzmanlarıyla işbirliği yapacaklarını iletmiştir.⁸⁹⁰ Bu süreçte yapılan açıklamalarda ABD, İngiltere ve Fransa saldırıdan Esad yönetimini sorumlu tutarken ve askerî seçeneği gündeme getirirken Rusya ve Çin BM soruşturmasının beklenmesi ve sağduyulu olunması gerektiği üzerinde durmuştur.

Daha sonraki günlerde ABD saldırıyı Esad hükümetinin yaptığına dair reddedilemeyecek kanıtları olduğunu ifade etmiş, Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Aleksandr Lukaseviç ise uluslararası toplumu sağduyulu davranmaya ve uluslararası hukuka saygı göstermeye çağırmıştır. Çin'in resmi haber ajansı Xinhua da Batılı devletlerin BM soruşturması bitmeden bir sonuca varmaya çalıştıkları bilgisini yayınlamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmadan gerçekleştirilecek bir askerî eylemin uluslararası hukukun ihlali anlamına geleceğinin, Fransa ve İngiltere ise büyük bir insani ihtiyaç olduğu durumda BM'nin bypass edilebileceğinin altını çizmiştir. Hatta İngiltere Dışişleri Bakanı Hague, BBC'ye yaptığı açıklamada BM desteği olmadan da askerî müdahalenin bir seçenek olduğunu dile getirmiştir.⁸⁹¹

İngiltere'nin konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşımak istemesi ve askerî eylem içeren bir karar talep etmesiyle tartışma alevlenmiştir. Suriye Başbakanı Vail Nadir el-Halki Suriye devlet televizyonunda yaptığı açıklamada başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin Suriye'ye askerî müdahale gerçekleştirmek için senaryolar yazdığını, çeşitli bahaneler ürettiğini söylemiştir. Suriye'nin BM Daimî Temsilcisi Beşar Caferi Şam'da hükümet birliklerine karşı kimyasal silah kullanılan üç vakanın da incelenmesini istemiştir. İran'ın dini lideri Ali Hamaney de ABD müdahalesinin büyük bir felaket olacağını, bölgenin barut fıçısı olduğunu ve geleceğinin öngörülemeyeceğini söylemiştir. Rusya'nın ve Ban Ki-moon'un öncelikle soruşturmanın sona ermesi çağrılarına kulak asmayan İngiltere Dışişleri Bakanı Hague'e göre BM Güvenlik Konseyi'nde anlaşma sağlanamadığı durumda dahi uluslararası toplumun Esad yönetimine karşı harekete geçme sorumluluğu bulunmaktadır. BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri arasındaki anlaşmazlığın sürmesi üzerine Ban Ki-moon beş üye ülkeye birlikte hareket etmelerini, diplomasi ve barışa şans vermelerini, tartışmayı bırakıp konuşmalarını tavsiye etmiştir.⁸⁹²

⁸⁹⁰ "Syria: Cameron and Obama threaten serious response", *BBC*, 25.08.2013.

⁸⁹¹ "Syria crisis: Russia and China step up warning over strike", *BBC*, 27.08.2013. İngiltere eski Başbakanı Tony Blair, *Times* gazetesinde yayımlanan köşe yazısında Batı'nın Suriye ve Mısır'a demokrasi ve özgürlüğü desteklemek için müdahale etmemesinin bölge için bir felaket anlamına geleceğini yazmıştır.

⁸⁹² "Syria crisis: UK puts toward UN proposal", *BBC*, 28.08.2013.

İngiliz hükümeti, istihbarat örgütlerinin kendilerine sundukları deliller doğrultusunda Suriye’de kimyasal silah kullanımı üzerine bir rapor yayınlamıştır. Rapora göre saldırıyı Esad yönetimi gerçekleştirmiştir. İngiltere, kimyasal silah kullanımının savaş suçu ve insanlığa karşı suç sayılması nedeniyle BM Şartı’nın VII. Bölümü çerçevesinde Esad yönetimini kınayan ve sivilin korunması için her türlü önlemi öngören BM Güvenlik Konseyi kararı alınmasını hedeflemiştir. Hatta bu kararın alınmadığı durumda İngiltere’nin uluslararası hukuktan doğan hakları çerçevesinde müdahale edebileceği iddia edilmiştir. Buna göre Suriye’deki durum insancıl müdahalenin üç koşulunu (uluslararası toplum tarafından kabul edilen ikna edici kanıt olması, güç kullanımı dışında bir seçenek olmaması, müdahalenin gerekli ve orantılı olması) da karşıladığı için İngiltere’nin insancıl müdahale doktrini çerçevesinde müdahale hakkı bulunmaktadır.⁸⁹³ Cameron’un çabalarına rağmen Parlamento olası bir askerî müdahaleye onay vermemiştir. İngiltere’nin müdahale etmesini reddeden İşçi Partisi lideri Ed Miliband insanların Irak’ta yaşananlardan ders çıkarmalarını istediğini bu nedenle de karşı çıktıklarını ifade etmiştir.⁸⁹⁴ İngiltere Savunma Bakanı Philip Hammond ise onay alınamamasının hayal kırıklığı olduğunu ancak ABD ve diğer ülkelerin kimyasal silah kullanımına verilecek yanıt üzerine tartışmaya devam edeceklerini söylemiştir.⁸⁹⁵ Kısaca Hammond İngiltere yer almasa dahi askerî müdahalenin ihtimal dahilinde olduğuna dikkat çekmiştir.

BM uzmanlarının soruşturma raporuna göre Şam çevresinde kimyasal silah kullanıldığına ve saldırının Suriye yönetimindeki bölgeden gerçekleştirildiğine dair deliller bulunmuştur.⁸⁹⁶ Bunun üzerine 27 Eylül 2013 tarihinde 2118 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiştir. Kararda Suriye’nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne olan güçlü bağlılık ifade edildikten sonra kimyasal silahların yayılmasının uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit oluşturacağı teyit edilmiştir. 21 Ağustos 2013 tarihinde Şam’da kimyasal silah kullanılmasının uluslararası hukukun ihlali olduğu belirtilmiş ve sivilin öldürülmesi kınanmıştır. Karara göre Suriye Arap Cumhuriyeti’nin diğer devletler veya devlet dışı aktörlere doğrudan veya dolaylı yoldan kimyasal silah kullanması, bu silahları üretmesi, geliştirmesi, elinde tutması, edinmesi, depolaması yasaktır ve bu yasak Suriye’deki tüm taraflar için geçerlidir. Suriye Arap Cumhuriyeti’nin Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü’nün (KSYÖ) aldığı kararın tüm yönlerine uyması ve KSYÖ ile işbirliği içinde olması gerektiği değerlendirilmiştir. Suriye’de bulunan kimyasal silahların tamamının BM

⁸⁹³ Policy Paper. <https://www.gov.uk/government/publications/chemical-weapon-use-by-syrian-regime-uk-government-legal-position/chemical-weapon-use-by-syrian-regime-uk-government-legal-position-html-version> (erişim tarihi: 29.08.2018).

⁸⁹⁴ “Syria crisis: Cameron loses Commons vote on Syria action”, *BBC*, 30.08.2013.

⁸⁹⁵ “İngiltere Meclisi: Suriye’ye müdahaleye ret”, *BBC*, 30.08.2013.

⁸⁹⁶ BM Genel Kurulu, 2013f.

Güvenlik Konseyi denetiminde imhasına ve karara uyulmaması halinde BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamında önlemler alınmasına karar verilmiştir. Son olarak Suriye krizini sona erdirecek tek çözümün 30 Haziran 2012 tarihli Cenevre Bildirisi'ne dayanan Suriye liderliğinde kapsayıcı siyasi süreç olduğu vurgulanmıştır.⁸⁹⁷

Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu 21 Ağustos tarihli saldırıya ilişkin incelemesinde saldırıyı gerçekleştirenlerin Suriye ordusuna ait depolara erişebildiğini tespit etmiştir. 26 Ağustos'ta da orduya ait savaş uçağından yangın bombası atıldığı; Suriye yönetiminin o tarihten sonra da sivil yerleşim yerlerine ağır silahlarla, helikopter ve jetlerle bombardımana devam ettiği belirlenmiştir. Bununla birlikte hükümet karşıtı silahlı grupların da sivillere yönelik şiddet eylemlerine ev yapımı bombalar, ağır silahlar ve intihar saldırılarıyla devam ettiği ifade edilmiştir.⁸⁹⁸ Aralık 2013'te BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ilk kez doğrudan Esad'ı da dahil edecek şekilde savaş suçu işlendiğine dair açıklamalar yapmıştır: sorumluluk, devlet başkanı dahil olmak üzere büyük oranda hükümete aittir.⁸⁹⁹ Ban Ki-moon da kimyasal silahların gelecekte de savaş aracı olarak yeniden ortaya çıkmaması için uluslararası toplumun kimyasal silah kullananları sorumlu tutması gibi ahlaki ve siyasi yükümlülükleri olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁰

2013 yılının sonuna gelindiğinde Suriye yönetiminin yanı sıra hükümet karşıtı silahlı grupların da sürdürdüğü şiddet olayları neticesinde çatışmalarda ölen sivillerin sayısı 100 bini geçmiştir. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'ne göre 4,25 milyon Suriyeli ülke içinde yerinden edilmiştir. Kasım 2013 itibarıyla de BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne başvuru yapan Suriyeli sayısı 2,23 milyonu bulmuştur. Ülkenin 88 devlet hastanesinden 32'si kapatılmış, yüzlerce sağlık personeli güvenlik güçlerince tutuklanmıştır.⁹⁰¹ İnsani yardım, gıda ve tıbbi imkânlarla erişim gibi temel ihtiyaçlardan mahrum, kuşatma altında yaşayan insan sayısı da 250 bine ulaşmıştır.⁹⁰² Ülke ekonomisine bakıldığında da durum iç açıcı değildir. Petrol ürünlerine uygulanan kısıtlamalar, bazı petrol sahalarının El Kaide ile ilişkili grupların eline geçmesi ve bu grupların petrol satışından gelir elde etmeleri nedeniyle ülkenin petrol gelirlerinde ciddi düşüş yaşanmıştır. İmalat sektörü de hem yaptırımlar hem de fabrikaların

⁸⁹⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2013c. 1998 tarihli Roma Statüsü'nün 8. maddesine göre zehir veya zehirli madde kullanılması; boğucu, zehirli veya diğer gazlar ile benzeri sıvı, malzeme veya cihazlar kullanılması savaş suçudur.

⁸⁹⁸ BM Genel Kurulu, 2014c: para 86, 100-104, 128, 130. Suriye yönetimi 26 Ağustos tarihli saldırısıyla uluslararası insancıl hukuku ihlal etmiştir. Ayrıca Komisyon Suriye'de birçok olayda sarin gazı kullanıldığını saptamıştır.

⁸⁹⁹ "UN implicates Bashar al-Assad in Syria war crimes", *BBC*, 02.12.2013.

⁹⁰⁰ Those guilty of chemical weapons attacks in Syria must be held accountable – Ban. <https://news.un.org/en/story/2013/12/457832-those-guilty-chemical-weapons-attacks-syria-must-be-held-accountable-ban> (erişim tarihi: 21.12.2018).

⁹⁰¹ Human Rights Watch, 2014.

⁹⁰² BM Genel Kurulu, 2014c.

yakılması ve zarar görmesi nedeniyle sınırlı ölçüde iş yapar hale gelmiştir. Benzer şekilde tarım alanlarının ve ürünlerinin zarar görmesi nedeniyle üretim azalmış, ürün fiyatları yükselmiş, bu da beraberinde yeni sorunlar getirmiştir.⁹⁰³

Soykırım, savaş suçu, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçu önlemede devletlerin sürekli çabasına, kendi vatandaşlarını korumakta başarısız oldukları durumlarda ise uluslararası toplumun desteğine ihtiyaç duyulduğunu hatırlatan Ban Ki-moon'a göre Suriye'de yaşananlar, öncelikle devletin ardından uluslararası toplumun sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olduklarının göstergesidir. Ban Ki-moon geçen iki buçuk yılda Suriye'de yaşanan kıyımı önlemedeki kolektif başarısızlığın, uluslararası barış ve güvenliği sağlamakla görevli BM ve üye devletler üzerinde ahlaki bir yük oluşturduğunu söylemiştir.⁹⁰⁴

BM, ABD ve Rusya'nın girişimleriyle bir kez daha Suriye krizine çözüm bulmak amacıyla toplanma kararı alınmıştır. Ban Ki-moon görüşmeleri, 100 binin üzerinde Suriyelinin öldüğü ve 9,5 milyon Suriyelinin evini terk etmek zorunda kaldığı olayların sona ermesi için önemli bir fırsat olarak görmüştür. Kasım ayında Esad yönetimi II. Cenevre olarak anılan barış görüşmelerine katılacağını ve Suriye halkının önceliğinin ülkenin teröristlerden temizlenmesi olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan İngiltere, Fransa ve Suriye Ulusal Koalisyonu Esad'ın Suriye'nin geleceğinde yer alamayacağını açıklamıştır. Toplantıya kimlerin katılacağı da ayrı bir tartışma unsuru olmuştur. Özel Temsilci Brahimi çözüm için Suudi Arabistan ve İran'ı da listeye dahil etmiştir.⁹⁰⁵ Ancak ABD'li yetkililer Brahimi'nin İran'ı davet etmesinden rahatsız olmuştur. Suriye'de geçiş hükümeti kurulmasını desteklemeyen İran'ın toplantıda yer almasının uygun olmadığını; İran'ın, Suriye'de geçiş yönetimi anlaşması koşuluyla toplantıya katılabileceğini bildirmiştir. Buna karşılık Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov İran'ın davet edilmemesinin saygısızlık olacağını ve İran'ın Suriye sorununda önemli bir aktör olarak çözüm sürecine dahil olması gerektiğini söylemiştir.⁹⁰⁶ Sonuç olarak İran kendilerine sunulan önkoşulu kabul etmemiş ve toplantıya katılmamıştır.⁹⁰⁷ Annan Planı'nın uygulanması, insani yardım ve eğitim konuları üzerinde durulan toplantı⁹⁰⁸ görüş ayrılıkları nedeniyle yarıda kesilmiştir. Suriye Dışişleri Bakanı muhalefetten bir kez daha terörist şeklinde söz ederken ve Esad'ın Suriye için önemini vurgularken, muhaliflerin sözcüsü ise Esad'ın çekilen acıları

⁹⁰³ BM Genel Kurulu, 2013e: 7, para 37.

⁹⁰⁴ BM Genel Kurulu, 2013a:16, para. 73.

⁹⁰⁵ "Syria government confirms Geneva peace talks attendance", *BBC*, 27.11.2013.

⁹⁰⁶ "ABD: İran, Cenevre 2 Suriye barış görüşmelerine gelemez", *BBC*, 20.01.2014.

⁹⁰⁷ "What is the Geneva II conference on Syria?", *BBC*, 22.01.2014.

⁹⁰⁸ Geneva II Talks on Syria. <https://www.brookings.edu/blog/education-plus-development/2014/01/22/geneva-ii-talks-on-syria-not-just-ceasefire-and-humanitarian-access-committing-to-education/> (erişim tarihi: 21.12.2019).

sonlandırarak siyasi bir çözüm istemediğini söylemiştir.⁹⁰⁹ Görüşmelerin ikinci turuna Şubat ayında devam edilmesine karar verilmiş ancak o toplantıdan da sonuç alınamamıştır.

22 Şubat 2014 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi, Suriye’de yaklaşık 10 bini çocuk olmak üzere 100 binin üzerinde insanın öldürülmesinden; binlerce insanın yerinden edilmesinden; Suriye yönetimi ile muhalefetin eylemleri nedeniyle giderek kötüleşen insan insani durumdan duydukları endişeyi dile getirdikleri 2139 sayılı kararı kabul etmiştir. Koruma sorumluluğuna doğrudan atıf yapılan kararda tüm taraflara şiddeti durdurma, Suriye’nin kültürel değerlerini koruma, sivillere ve sivil yerleşim yerlerine yapılan saldırıları sonlandırma, BM Güvenlik Konseyi Başkanı’nın 2 Ekim 2013 tarihli açıklamasındaki insani yardımların ulaştırılmasına ilişkin kriterleri yerine getirme, BM insani yardım kuruluşları (UNCHR, UNICEF, UNFPA, WFP, WHO, FAO, IOM) ile ortaklarının hızlı ve kesintisiz geçişine izin verme ve güvenliklerini sağlama çağrısı yapılmış; Suriye yönetimine de vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğu hatırlatılmıştır. Krize siyasi çözüm bulunmadığı takdirde insani durumun kötüleşeceği vurgulanmış, Cenevre görüşmelerinden duyulan memnuniyete değinilmiştir. Son olarak Genel Sekreter’in kararın uygulanıp uygulanmadığına ilişkin raporunu 30 gün içinde sunması ve daha sonrasında da her 30 günde bir Konseyi bilgilendirmesi istenmiştir.⁹¹⁰

Ban Ki-moon 24 Mart’ta sunduğu ilk raporda, 22 Şubat – 21 Mart arasında ayırım gözetmeyen, orantısız saldırıların ve kuşatmanın devam ettiğini, insani yardımların ulaştırılmasında güçlüklerle karşılaşıldığını, Suriye yönetiminin varil bombası kullanımı dahil hava saldırılarını sürdürdüğünü, El Nusra ve IŞİD’in bomba yüklü araçlar ve intihar saldırılarıyla sivillerin ölümüne neden olduğunu yazmıştır.⁹¹¹ 23 Nisan tarihli ikinci raporda 22 Mart – 21 Nisan arasında hükümet güçleriyle muhalifler arasındaki çatışmanın devam ettiğini, hükümet güçlerinin ağır silah kullandığını, hükümet karşıtı silahlı gruplarınsa füze ve roket rampaları kullanarak sivillerin ölümüne neden olduğunu ve bir önceki raporda yazdıklarının geçerliliğini koruduğunu ifade etmiştir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi’ni çatışma nedeniyle gıda, su ve tıbbi destek gibi temel ihtiyaçlardan mahrum kalan 3,5 milyon Suriyeli için harekete geçmeye çağırmıştır.⁹¹² 22 Mayıs tarihli üçüncü raporda, belirli bölgelerle sınırlı olmakla birlikte çatışmanın devam ettiğini, hükümet güçlerinin Halep üzerinde ayırım gözetmeyen hava saldırılarını sürdürdüğünü, Halep’in ana pompa istasyonunun muhalif gruplar tarafından

⁹⁰⁹ “Geneva 2 talks fail to achieve promised transition for Syria”, *The Conversation*, 03.02.2014.

⁹¹⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2014b. S/PRST/2013/15 sayılı açıklamada sivillerin korunması, insan hakları ihlallerinin sonlandırılması ve insani yardımların ihtiyaç bölgelerine erişiminin sağlanması istenmiştir. Bkz. BM Güvenlik Konseyi, 2013d.

⁹¹¹ BM Güvenlik Konseyi, 2014c.

⁹¹² BM Güvenlik Konseyi, 2014d.

patlatılması sonucu orada yaşayan 2,5 milyon insanın sudan mahrum kaldığını, ÖSO – El Nusra – IŞİD çatışmasında 115 bin kişinin yerinden edildiğini yazmıştır.⁹¹³

22 Mayıs'ta Fransa, BM Güvenli Konseyi'ne bir taslak karar daha sunmuştur. Taslak kararda BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon ile BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay'in Suriye'de insanlığa karşı suç ve savaş suçu işlendiğine dair açıklamaları hatırlatılmış ve ihlallerin devam ettiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Suriye'deki durumun uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğu, bu bağlamda Suriye'deki durumun Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevki, Esad yönetimi ile hükümet dışı silahlı grupların Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Savcı ile işbirliği yapması öngörülmüştür.⁹¹⁴ Karar üzerine tartışmaya başlanmadan önce Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Araud, Suriye yönetimi ve silahlı muhalif grupların zulmü nedeniyle ölü sayısının 160 bini, yerinden edilenlerin ise dokuz milyonu geçtiğini ve artık bu duruma sessiz kalınmaması gerektiğini söylemiştir. Araud, sessiz kalmanın yaşananları kabul etmek ve suç ortaklığı yapmakla eşdeğer olduğuna dikkat çekmiş, sundukları taslak kararlar daha önce üzerinde uzlaşılan 2118 ve 2139 sayılı kararların uygulanmasını hedeflediklerini belirtmiştir. Kararı veto etmenin tüm yaşananların üstünü örtmek anlamına geleceğini bu nedenle daha önce Darfur ve Libya'da yaptıkları gibi Suriye'de de cezasızlığın önüne geçmelerini daimî üyelerden talep etmiştir. Ancak Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle taslak karar kabul edilmemiştir. ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Samantha Power Konsey'in zulümleri durdurma ya da en azından faillerin yargılanmasını sağlama sorumluluğu olduğunu fakat Rusya'nın vetosu nedeniyle Suriye halkının adalete kavuşamadığını ifade etmiştir. Power, Rusya ve Çin'in veto kararının Suriye rejiminin yanı sıra radikal İslamcı terörist grupları da koruduğuna dikkat çekmiştir.⁹¹⁵ İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Grant, Rusya ve Çin'in veto ettiği taslak kararın 13 BM Güvenlik Konseyi üyesi, 65 ülke ve 100'den fazla hükümet dışı kuruluş tarafından desteklendiğini ve kararın onaylanmamasının bu iki ülkenin ayıbı olduğunun altını çizmiştir.⁹¹⁶

Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin Suriye'de çatışan tüm tarafları ve uyguladıkları şiddeti kınadıklarını, taslak karara destek veren ülkelerin motivasyonunu anladıklarını ve paylaştıklarını belirttikten sonra kendilerinin her kararı veto etmediğini ancak sunulan taslak kararın taraflı yönleri olduğunu söylemiştir. Churkin Batılı devletlerin silah yardımı yaptığı grupların El Nusra Cephesi'ne katıldığını belirtmiş, Suriye'ye yapılacak insani yardımları bu örgütün kontrol noktalarından geçirmeyi teklif etmelerini ve Suriye'deki terör

⁹¹³ BM Güvenlik Konseyi, 2014e.

⁹¹⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2014f.

⁹¹⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2014g: 4-5.

⁹¹⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2014g: 7.

eylemlerini kınamamalarını eleştirmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevk talebinin Suriye'de askerî müdahaleye zemin hazırlama amacı taşıdığını iddia eden Churkin'e göre Suriye'yi rejim değişikliğine zorlamak krizi uzatacak ve Cenevre müzakerelerinin altını oyacaktır. Bunun en temel örneği olarak da Libya'da yaşananları hatırlatmıştır. 1970 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla Libya'daki durum Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınmış ancak herhangi bir çözüm üretmek yerine çatışmayı daha da körüklemiştir. Konuyu Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşımak Libya'da adaleti sağlamamış veya ülkeyi normalleştirmemiştir. Üstelik NATO bombardımanları nedeniyle daha çok sivil hayatını kaybetmiştir. Churkin, ABD ve İngiltere'nin kendilerini Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne soruşturmasından muaf tutma çabasının, taslak kararın taraflı olduğunun bir diğer kanıtı olduğunu dile getirmiştir. Son olarak Suriye'de en nihayetinde adaletin üstün geleceğine, suçluların cezalandırılacağına inandıklarını fakat önceliklerinin barışın sağlanması olduğunu vurgulamıştır.⁹¹⁷

Çin'in BM Daimî Temsilcisi Wang Min, kendilerinin uluslararası hukukun her türlü ihlaline karşı olduklarını ancak sunulan taslak kararla ilgili ciddi şüpheleri olduğunu söylemiştir. Buna göre Çin;

1. Faillerin soruşturulması için Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne başvurmanın ilgili devletin yargı egemenliğine ve tamamlayıcılık ilkesine uygun şekilde yapılması gerektiğine inanmaktadır. Bu gibi durumlarda BM Güvenlik Konseyi'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne başvurmasıyla ilgili çekinceleri bulunmaktadır.
2. Suriye'deki krizin çözümü için başlatılan siyasi çabanın çeşitli zorluklarla karşılaştığının farkındadır ancak uluslararası toplum bu konuda sabırlı olmalıdır. Suriye'de öncelikli konu Suriye yönetiminin ve silahlı muhalif grupların ateşkese ikna edilmesidir. Mevcut koşullar altında Suriye'deki durumu Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevk etmek taraflar arasında güven inşa edilmesine veya Cenevre müzakerelerinin başlatılmasına yardım etmemekte, aksine uluslararası toplumun siyasi çözüm çabalarına zarar vermektedir.
3. Konsey'in, karar alması için zorlanması yerine görüşmelere devam etmesi gerektiğine inanmaktadır.

Wang Min, Suriye'de objektif ve tarafsız çabalarına devam edeceklerini, bu konuda herhangi bir ulusal çıkarları olmadığını, bundan sonraki süreçte de siyasi bir çözüm için çabalayacaklarını belirtmiştir.⁹¹⁸ Suriye'nin BM Daimî Temsilcisi Caferi, uluslararası hukuk sisteminin dayandığı unsurlardan olan devletlerin kendi bölgelerinde adalet ve hesap verilebilirlik sağlama sorumluluğuna istinaden yaklaşık 30 bin soruşturma yürüttüklerini, Suriye yönetiminin adaleti sağlama çabasına devam edeceğini söylemiştir. Caferi'ye göre teröristlere finansman, silah, eğitim, istihdam sunan; binlerce paralı askerî Suriye'ye

⁹¹⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2014g: 12-3. Churkin ve Araud birbirlerini suçlayan sözlerinin ardından yeniden söz almış, karşılıklı suçlamalar devam etmiştir.

⁹¹⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2014g: 14.

gelmesine olanak tanıyan Türkiye, Suudi Arabistan, Katar, Fransa, İsrail ve diğer devletlerin, eylemlerinden sorumlu tutulması gerekmektedir. Son olarak Caferi, çözümün Cenevre süreci çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁹¹⁹

14 Temmuz 2014 tarihinde 2165 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiş ve Suriye'deki tarafların, 2139 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını ve 2 Ekim 2013 tarihli BM Güvenlik Konseyi Başkanlık açıklamasını dikkate almamasının yarattığı rahatsızlık dile getirilmiştir. Türkiye, Lübnan, Mısır, Irak ve Ürdün'ün sayıları üç milyona yaklaşan Suriyeliyi ülkelerine kabul etmeleri takdir edilmiştir. Çatışmanın tüm tarafları uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukundan doğan sorumluluklarını karşılamaya çağırılmış, Suriyelilerin korunmasındaki birincil sorumluluğun Esad yönetiminde olduğu yeniden teyit edilmiştir. BM insani yardım kuruluşlarının ve uygulayıcı ortaklarının ihtiyaç duyulan bölgelere insani yardım götürebilmesi için Bab al-Salam (Öncüpınar), Bab al-Hawa (Cilvegözü), Al Yarubiyah ve Al-Ramtha sınır kapılarını kullanmasına, ilgili komşu devletlerin onayı alınarak BM Genel Sekreteri'ne bağlı bir gözlem mekanizması oluşturulmasına ve bu iki maddenin 180 gün süreyle geçerli olmasına karar verilmiştir. Suriye'deki krizin sürdürülebilir tek çözümünün Suriye liderliğinde bir siyasi süreç olduğu bir kez daha tekrarlanmış, 2165 veya 2139 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarının Suriyeli taraflarca uygulanmaması durumunda ileri önlemler alınması kabul edilmiştir.⁹²⁰

İnsani yardımın ulaştırılmasına ve kimyasal madde kullanılmamasına ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen Suriye yönetimi kitlesel sivil kayıplara neden olan, ayırım gözetmeyen ve orantısız hava saldırılarını sürdürmüş, başta IŞİD olmak üzere silahlı gruplar savaş suçu işlemeye devam etmiştir. Saldırılarda sağlık personeli ve basın mensuplarının hedef alındığı ve birçok saldırıda klor gazı kullanıldığı tespit edilmiştir.⁹²¹

BM Güvenlik Konseyi, 2165 sayılı karardan bir ay sonra 15 Ağustos 2014 tarihinde 2170 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu kararda IŞİD, El Nusra ve onlarla bağlantılı yabancı terörist savaşçıların akışını engellemek için tüm üye devletlerin ulusal önlemler alması istenmiş; teröristlere finansal desteğin ve aktif ya da pasif herhangi bir katkı sunmanın yasaklandığı 1373 sayılı ve 2011 tarihli BM Güvenlik Konseyi kararı yeniden onaylanmıştır. Ayrıca BM Şartı'nın VII. Bölümü çerçevesinde IŞİD ve El Nusra'nın da El Kaide'ye yönelik yaptırım listesine eklenmesine ve bu gruplara ekonomik yaptırımlar uygulanmasına karar verilmiştir.⁹²²

⁹¹⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2014g: 17.

⁹²⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2014h. 17 Aralık 2014 tarihli ve 2191 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ile gözlem mekanizması ve sınır kapılarına ilişkin maddelerin geçerliliği bir yıl daha uzatılmıştır. BM Güvenlik Konseyi, 2014i.

⁹²¹ BM Genel Kurulu, 2014d.

⁹²² BM Güvenlik Konseyi, 2014j.

29 Ağustos 2014 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, sağlık personelinin bölgede faaliyet göstermesiyle ilgili 2175 sayılı kararı onaylamıştır. Buna göre tüm tarafların uluslararası insancıl hukuka uygun hareket etmesi bir kez daha teyit edilmiş, her türlü şiddet kınanmıştır. Tüm taraflar insancıl yardım personelinin sorunsuz geçişine izin vermeleri, onların güvenliklerini sağlamaları konularında uyarılmış; üye devletlerden, yardım personeline yönelik saldırıların cezasız kalmamasını garantiye almaları istenmiştir.⁹²³

Çatışmaların başladığı tarihten Eylül 2014'e kadar Suriye'deki ölü sayısı 191 bine ulaşmış, Temmuz 2012 – Temmuz 2014 yılları arasında 249 saldırıda yedi farklı msket bombası kullanılmıştır. Ayrıca Eylül 2014 itibarıyla Türkiye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Mısır'daki Suriyeli mülteci sayısı üç milyonu aşmış bu nedenle Mısır dışındaki ülkeler mülteci sayısını kısıtlamak için çeşitli önlemler almıştır.⁹²⁴ Suriye'deki çatışmalardan etkilenen sivillerle ilgili açıklamasında Navi Pillay, Suriye'de savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlendiğini, Esad yönetiminin vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmediğini ve uluslararası toplumun da Suriye vakasını Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevk etmede başarısız olduğunu ifade etmiştir.⁹²⁵

2014 yılında IŞİD'in faaliyetlerini artırması, halifeliğini ilan etmesi ve kontrolündeki bölgeyi genişletmesi nedeniyle IŞİD'e karşı Irak'ta sürdürülen mücadele Suriye'ye de taşınmış ve kolektif hareket kararı alınmıştır.⁹²⁶ Buna istinaden Eylül ayında Suriye'de IŞİD ile mücadele etmek için ABD liderliğinde küresel koalisyon kurulmuş ve 22 Eylül'de IŞİD'e karşı hava saldırıları başlamıştır.⁹²⁷ IŞİD'e Karşı Küresel Koalisyon'un temel amaçları ortaklara askerî destek sağlamak, IŞİD'in finansmanını durdurmak, yabancı asker akışını kesmek, bölgedeki insani krizleri ele almak olarak belirlenmiştir.⁹²⁸

⁹²³ BM Güvenlik Konseyi, 2014k. Bu karar Suriye özelinde alınmış bir karar değildir. Bu nedenle Suriye'ye ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararları arasında sayılmamıştır. Karara yer verilmesinin nedeni Suriye'de sağlık personeline yönelik saldırıların artması ve BM Güvenlik Konseyi kararlarında konunun taraflara hatırlatılmış olmasıdır.

⁹²⁴ Human Rights Watch, 2015. Msket bombası kullanımı, 2008 yılında imzalanan ve Ağustos 2010'da yürürlüğe giren Msket Bombası Yasağı Sözleşmesi ile yasaklanmıştır ancak Suriye bu sözleşmeye taraf değildir.

⁹²⁵ "UN human rights commissioner attacks security council for failure over Syria", *The Guardian*, 22.08.2014.

⁹²⁶ "IŞİD hilafet ilan etti", *Al Jazeera*, 29.06.2014.

⁹²⁷ Koalisyon içinde Arap ülkeleri de dahil olmak üzere 79 üye (75 ülke ve dört uluslararası kuruluş) bulunmaktadır. Zaman içinde ülkelerin koalisyon içindeki rolleri değişmiş, oluşuma yeni ülkeler dahil olmuştur. Örneğin Kanada Şubat 2016'da bombardıman ekibinden çekilmiş, gözetleme ve jet yakıt ikmali görevlerini sürdürmüştür. BM İnsan Hakları Konseyi, 2016a: 35.

⁹²⁸ The Global Coalition to Defeat ISIS. <https://www.state.gov/s/sect/> (erişim tarihi: 23.12.2018). 2014 yılından Aralık 2018'e kadar Koalisyon, Suriye içinde yaklaşık 52 bin km²'lik alanı IŞİD'den temizlemiş, üç milyondan fazla insanı kurtarmış, Eylül-Aralık 2018 arasında 36 yüksek öncelikli hedefi yok etmiş, 40 farklı ülkeden gelen 700 yabancı teröristi gözaltına almıştır. 5 Things to Know About the Fight Against ISIS in Syria. <https://www.defense.gov/explore/story/Article/1718356/5-things-to-know-about-the-fight-against-isis-in-syria/> (erişim tarihi: 23.12.2018).

24 Eylül 2014 tarihinde alınan 2178 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında yabancı terörist savaşçı tanımı yapılmış ve tüm üye devletlerin bu kişilere karşı alacağı önlemler sıralanmıştır. BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamında alınan önlemler arasında üye devletlerin etkin sınır kontrolü ile teröristlerin veya terörist grupların dolaşımını önlemesi, finansal destekleri engellemesi, bölgesel ve uluslararası işbirliği kurması yer almıştır.⁹²⁹

IŞİD ve El Nusra gibi El Kaide ile bağlantılı terör örgütlerinin Suriye'nin belirli bölgelerini kontrol altına almalarıyla birlikte ülkede şiddetin seviyesi ve sivillere yönelik saldırılar artış göstermiştir. Ülkeye doğrudan erişimi olmadığı için tanık görüşmeleri, fotoğraf ve videolar, uydu görüntüleri, adli ve tıbbi metinlere dayanarak hazırlanan Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu da raporunda bu noktalar üzerinde durmuştur. 2014 yılında Hama ve Humus'ta intihar saldırıları ve arabalara yerleştirilen bombalarla sivilleri hedef alan saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu gruplar 2011-12 yıllarında askerî unsurları hedef alırken 2013-14'te sivilleri hedef almaya başlamıştır.⁹³⁰ Ayrıca hükümet güçleri de kimyasal silah yüklü varil bombaları kullanmaya devam etmiştir. Nisan ayında 10 günlük süre içinde Esad yönetimi sekiz vakada klor yüklü varil bombası kullanmıştır.⁹³¹ 2015 yılının başında KSYÖ, Suriye yönetiminin beyan ettiği kimyasal silah üretim tesislerinin imhasına başladığını ve kimyasal silahların %98'inin imha edildiğini açıklamıştır.⁹³²

Sivillere yönelik saldırılarına devam eden IŞİD önce Ocak ayında ardından Şubat ayında Şam'ı hedef almış ve onlarca kişinin ölümüne neden olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, daha önce IŞİD'e ilişkin aldığı kararlara ek olarak 12 Şubat 2015 tarihinde 2199 sayılı kararı kabul etmiştir. Kararda IŞİD, El Nusra ve El Kaide ile bağlantılı olduğu düşünülen kişi ve gruplara dış yardımlar, kültürel mirasın korunması, bankacılık faaliyetleri, mal varlıklarının dondurulması, söz konusu örgütlere silah temini, satışı ve aktarımı üzerinde durulmuş ancak ağırlıklı olarak petrol ve petrol ürünleri ticaretine odaklanılmıştır. IŞİD, El Nusra ve El Kaide ile bağlantılı olduğu düşünülen kişi ve gruplarla petrol ve petrol ürünleri ticareti yapılması kınanmış, bu ilişkinin söz konusu terör örgütlerine destek anlamına geleceği tekrarlanmıştır.⁹³³

⁹²⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2014l. Yabancı terörist savaşçı, ikamet ettiği veya vatandaşı olduğu bir ülkeden başka bir ülkeye terör eylemi gerçekleştirmek/planlamak/hazırlamak/iştirakçisi olmak ve terör eylemleri için eğitim almak ya da vermek için giden kişidir.

⁹³⁰ BM Genel Kurulu, 2014e: para 14-5, 13, 26, 47. Rapora göre Esad yönetimi, ayırım gözetmeyen bombardımanına devam etmiştir. Ayrıca varil bombası kullanıldığına ilişkin ilk rapor Ağustos 2012'de gelmiş olmakla birlikte Nisan 2014'te de içi kimyasallarla dolu varil bombaları kullanımı devam etmiştir.

⁹³¹ BM Genel Kurulu, 2014d.

⁹³² "Suriye'de ilk kez kimyasal silah tesisi imha edildi", *Al Jazeera*, 03.02.2015. Eylül 2018'de KSYÖ'den yapılan açıklamaya göre Suriye yönetiminin bildirdiği 27 kimyasal silah üretim tesisinin işlevsiz hale getirilmesi tamamlanmıştır. Organisation for the Prohibition Chemical Weapons, 2018.

⁹³³ BM Güvenlik Konseyi, 2015a.

2118 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı alınırken klor gazı kimyasal silah kategorisinde değerlendirilmemiş ancak Suriye yönetimi bu gazı çeşitli olaylarda kullanmıştır. Bunun üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi 6 Mart 2015 tarihinde 2209 sayılı kararı almıştır. Kararda 2118 sayılı kararın kimyasal silaha ilişkin maddeleri ile kimyasal silah kullanımının savaş suçu olduğu hatırlatılmıştır. Suriye’de herhangi bir kimyasal maddenin silah olarak kullanılması kınanmış; bir kez daha Suriye’deki tüm tarafların kimyasal silah kullanmaması, üretmemesi, depolamaması ve/veya transfer etmemesi gerektiği yinelenmiş ve kullananların yargılanacağı vurgulanmıştır.⁹³⁴

Yaptıkları her açıklamada Suriye yönetimi ile devlet dışı silahlı grupların savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlediğini vurgulayan Soykırımın Önlenmesi ve Koruma Sorumluluğu Özel Temsilcileri Nisan 2015’te Yarmuk’ta yaklaşık 18 bin Filistinli ve Suriyelinin yaşadığı kuşatma altındaki kamptaki ilaç, yiyecek ve su sıkıntısına ilişkin endişelerini dile getirmiştir. BM Koruma Sorumluluğu ve Soykırımın Önlenmesi Özel Danışmanları Adama Dieng ve Jennifer Welsh, Dünya Zirvesi’ne referansla Suriye yönetiminin kendi vatandaşlarını koruyamadığı durumda uluslararası toplumun zamanında ve kararlı tepki vermesi gerektiğini, uluslararası toplumun Suriye halkını yüzüstü bırakmaya devam edemeyeceğini tekrarlamıştır.⁹³⁵

Kimyasal silah kullanımının devam etmesi üzerine 7 Ağustos 2015 tarihli 2235 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla Suriye’deki tüm taraflara KSYÖ ve BM ile işbirliği çağrısı yapılmıştır. Suriye’de zehirli kimyasal kullanımının yasak olduğu ve hiçbir tarafın bu kimyasalları üretemeyeceği, saklayamayacağı, kullanamayacağı veya transfer edemeyeceği yinelenmiştir. Kararda BM ve KSYÖ Ortak Soruşturma/Araştırma Mekanizması kurulmasına karar verilmiştir.⁹³⁶ Saldırıları sonrası yapılan açıklamalarda Suriye yönetimi saldırıların sorumlusu olarak teröristleri gösterirken, muhalefet saldırılardan yönetimi sorumlu tutmuştur. BM Güvenlik Konseyi kararı ile oluşturulan mekanizmanın temel görevi de saldırıların sorumlularını ve destekçilerini ortaya çıkarmaktır. 2235 sayılı kararın ardından açıklama yapan Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı, 21 Ağustos’tan beri 120 kimyasal saldırı gerçekleştiğini, bu nedenle soruşturma komisyonu kurulmasından memnun olduğunu söylemiş ancak alınan kararın doğrudan Esad’ı hedef almamasını ve BM Şartı’nın VII. Bölümü çerçevesinde yaptırımlar uygulanmamasını eleştirmiştir.⁹³⁷

⁹³⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2015b.

⁹³⁵ UN Press Release http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2015/English/2015-04-09_%20Special%20Advisers'%20statement%20on%20the%20situation%20in%20Yarmouk%20-%20Syria.pdf (erişim tarihi: 23.12.2018). Yarmuk’ta yaşayan Filistinliler de kendi aralarında Esad’ı ve muhalefeti destekleyenler şeklinde kutuplara ayrılmış, sonrasında çatışmalar başlamıştır.

⁹³⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2015c.

⁹³⁷ SMDK Basın Bildirisi. <http://tr.etilaf.org/bas%C4%B1n-bildirisi/birlesmis-milletler-genel-kurulunun-2235-say%C4%B1l%C4%B1-karar%C4%B1-hakk%C4%B1nda.html> (erişim tarihi: 23.12.2018).

Eylül ayında Esad yönetimi, Rusya'yı IŞİD'le mücadelesine yardım etmeye çağırılmış, Rusya Devlet Başkanı Putin de Parlamento'nun onayını alarak 30 Eylül'de hava saldırılarına başlamıştır. Operasyona ilişkin olarak Putin Esad yönetiminin teröristlerle mücadelesine destek çerçevesinde önceden belirlenen noktaları vuracaklarını ve operasyonun karadan yürütülmeyeceğini söylemiştir.⁹³⁸ Rusya'nın Esad yönetiminin yanında aktif olarak yer alması karşısında ABD, İngiltere, Fransa, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye ortak bildiri yayınlamıştır. Bildiride Rusya'nın muhalif grupları ve sivilleri hedef alan saldırılarını sonlandırması ve IŞİD'e odaklanması istenmiş, Rusya'nın yürüttüğü operasyonun gerilimi artıracığı uyarısı yapılmıştır.⁹³⁹

Çin, Mısır, Fransa, Almanya, Irak, İtalya, Ürdün, Lübnan, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, ABD, Rusya, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın yanı sıra AB ve BM temsilcileri Suriye'de çözümü görüşmek için 30 Ekim 2015 tarihinde Viyana'da bir araya gelmiştir. Görüşmede Suriye'nin birliğinin, toprak bütünlüğünün, egemenliğinin, bağımsızlığının ve seküler karakterinin asli unsur olduğu; siyasi sürecin Suriye liderliğinde gerçekleşeceği, Suriye halkının Suriye'nin geleceğini tayin edeceği; IŞİD ve benzeri terörist grupların mağlup edilmesi gerektiği konularında uzlaşmıştır.⁹⁴⁰ Bunun yanı sıra ülkeler, üzerinde etkili oldukları taraflara ateşkese uymaları yönünde baskı yapacakları sözü vermiş, ateşkesin uygulanması ve siyasi sürecin başlatılmasının gözden geçirilmesi için altı aylık süre zarfında yeniden toplanacaklarını beyan etmiştir.⁹⁴¹ Toplantı sonunda Uluslararası Suriye Destek Grubu kurulmuştur. 19 kurucu üye (Çin, Mısır, AB, Fransa, Almanya, İran, Irak, İtalya, Ürdün, Umman, Lübnan, Katar, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, BM ve ABD) ile çalışmalara başlanmış daha sonrasında Arap Ligi, Avusturalya, Kanada, Japonya, Hollanda, İspanya ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın katılımıyla devam edilmiştir. 2012 Cenevre Bildirisi'nin esas alındığı planda siyasi süreç için zaman çizelgesi oluşturulmuştur. Buna göre Suriye yönetimi ile muhalifler arasında Ocak 2016'da müzakereler ve altı ay içinde de siyasi değişim başlayacak; 18 ay içinde de seçimler yapılacaktır.⁹⁴²

⁹³⁸ "Rusya Suriye'de ilk kez hava saldırısı gerçekleştirdi", *BBC*, 30.09.2015.

⁹³⁹ "Türkiye: Rusya Suriye'de muhalifleri vurmaya son vermeli", *BBC*, 02.10.2015.

⁹⁴⁰ Final declaration on the results of the Syria Talks in Vienna agreed by participants. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5960_en (erişim tarihi: 23.12.2018).

⁹⁴¹ Suriye için Uluslararası Destek Grubu tarafından yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriye-icin-uluslararasi-destek-grubu-issg-tarafindan-yapilan-aciklama-5885> (erişim tarihi: 23.12.2018).

⁹⁴² The International Syria Support Group. <http://syriainstitute.org/wp-content/uploads/2016/06/ISSG-Cheat-Sheet-Secure.pdf> (erişim tarihi: 23.12.2018). Nisan ayında genel seçimler yapılmış ancak hem BM hem de ABD seçim sonuçlarını tanımadıklarını açıklamıştır.

IŞİD’le mücadele konusunda uzlaşıldıktan bir gün sonra Sina Yarımadası üzerinde Rus uçağı düşürülmüş, 12 Kasım’da Beyrut ve 13 Kasım’da Paris saldırıları gerçekleşmiştir.⁹⁴³ Saldırıları üzerine 20 Kasım’da toplanan BM Güvenlik Konseyi IŞİD, El Nusra ve El Kaide ile bağlantılı tüm kişi ve grupların uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu anımsatmış, IŞİD’in 26 Haziran Susa ve 10 Ekim Ankara saldırıları dahil tüm saldırılarını kınamış, kurbanların aileleri ve ülkelerine başsağlığı mesajı iletmiştir. Alınan 2249 sayılı kararla da tüm üye devletler, IŞİD’in finansmanını ortadan kaldırmaya ve bu örgüte insan akışını önlemeye çağırılmıştır. Daha da önemlisi bu örgütle mücadele kapasitesine sahip tüm üye devletlerin gerekli tüm tedbirleri almasına karar verilmiştir.⁹⁴⁴ Böylece İngiltere ve Almanya’nın (Suriye’de) IŞİD’e Karşı Küresel Koalisyon’a askerî destek vermesinin de hukuki temeli oluşturulmuştur.⁹⁴⁵

17 Aralık 2015 tarihinde alınan 2253 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında BM Şartı’nın VII. Bölümü çerçevesinde IŞİD ve El Kaide ile bağlantılı kişilere ait mal varlıklarının dondurulmasına, bu kişilere seyahat yasağı getirilmesine, bu kişilere veya gruplara doğrudan ya da dolaylı olarak silah temini, satışı veya transferinin yasaklanmasına karar verilmiştir.⁹⁴⁶ Bir gün sonra alınan 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında da Suriye’nin içinde bulunduğu duruma ilişkin endişe dile getirildikten sonra Suriye halkını korumada birincil sorumluluğun Esad yönetiminde olduğu, çatışmanın sürdürülebilir tek çözümünün Suriye halkının meşru taleplerini karşılayacak kapsayıcı ve Suriye liderliğindeki siyasi süreçten geçtiği hatırlatılmıştır. Karar daha önce üzerinde uzlaşılan Annan Planı ve 2012 tarihli Cenevre Bildirisi ile benzerlik taşımaktadır. Bu kararla;

1. 30 Haziran 2012 tarihli Cenevre Konferansı’nda öngörülen, Suriye halkının kendi geleceğine kendisinin karar verdiği, çatışmayı sona erdirmek için Suriye içinden ve Suriyelilerin liderliğindeki bir siyasi geçişin uygulanması bir kez daha onaylanmıştır.
2. Suriye’de siyasi geçiş süreci için Suriye hükümetinin ve muhalefetin resmi müzakerelere başlaması istenmiştir.
3. BM’nin Suriye’de siyasi çözüme ulaşma çabalarında Uluslararası Suriye Destek Grubu’nun merkezi konumdaki rolü kabul edilmiştir.
4. Altı aylık süre içinde güvenilir, kapsayıcı, mezhepçi olmayan hükümet ve yeni anayasa hazırlanması için bir takvim oluşturulmasına, 18 ay içinde BM gözetiminde adil ve özgür seçim yapılmasına karar verilmiştir.

⁹⁴³ Security ‘Unequivocally’ (...). <https://www.un.org/press/en/2015/sc12132.doc.htm> (erişim tarihi: 23.12.2018). Bunlar dışında IŞİD, 26 Haziran’da Susa ve 10 Ekim’de Ankara’da terör saldırısı gerçekleştirmiştir.

⁹⁴⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2015d.

⁹⁴⁵ Terzioğlu, 2018: 594. Bu ülkeler Irak cephesinde daha önce de aktif olarak yer almışlar. İngiltere için bkz. “UK could join Syria airstrikes before Christmas, Osborne suggests”, *The Guardian*, 22.11.2015; Almanya için bkz. Langland, 2016.

⁹⁴⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2015e. Bu karar Suriye özelinde alınmış bir karar değildir bu nedenle Suriye’ye ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararları arasında sayılmamıştır.

5. IŞİD ve El Nusra Cephesi söz konusu ateşkesin dışında tutulmuştur. Bu iki gruba yönelik her türlü savunma veya saldırı eyleme devam edileceği açıklanmıştır.
6. Taraflara, insani yardım kuruluşlarının bölgeye hızlı, güvenli ve engelsiz geçişine izin vermeleri, yardımların muhtaç durumdaki tüm insanlara ulaşmasının önünü açmaları çağrısı yapılmıştır.
7. Tüm taraflardan sivillere yönelik her türlü saldırıyı durdurmaları; uluslararası insan hakları hukuku, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası hukuktan kaynaklanan görevlerini yerine getirmeleri istenmiştir.
8. BM Genel Sekreteri'nden 60 gün içinde bu kararın uygulanmasına ilişkin rapor vermesi talep edilmiştir.⁹⁴⁷

22 Aralık 2015 tarihli ve 2258 sayılı kararda BM Güvenlik Konseyi'nin insani yardımların güvenli bir şekilde ulaştırılmasını temel alan 2139, 2165 ve 2191 sayılı kararlarının etkin bir şekilde uygulanmamasının yarattığı endişe belirtilmiş ve 2165 sayılı kararın bir yıl süreyle uzatılmasına karar verilmiştir. Genel Sekreter'in kararın uygulanmasına ilişkin rapor sunması talep edilmiş ve söz konusu kararın (ve öncüllerinin) uygulanmaması durumunda BM Şartı çerçevesinde daha ileri önlemler alınacağı vurgulanmıştır.⁹⁴⁸

Hava saldırılarını 2015 yılı boyunca artıran Koalisyon, yerel güçlerin Suriye'deki stratejik alanların kontrolünü geri almasına yardımcı olmuştur.⁹⁴⁹ Bununla birlikte IŞİD ve El Nusra yaygın ve sistematik saldırılarını sürdürmüş, sivil yerleşim yerlerine yönelik bombalı ve roketatarlı saldırılar düzenlenmiş, insanlar kimliklerinden dolayı çeşitli grupların şiddetine maruz kalmıştır. Esad yönetimi de 2014 yılında Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne katılmasına rağmen birçok varil bombalı saldırıda kimyasal madde kullanımına devam etmiştir. Ekim 2015 itibarıyla ölenlerin sayısı 250 bine ulaşmış, çatışmalarda 7,6 milyon kişi ülke içinde yerinden edilmiş ve 4,2 milyon kişi komşu ülkelere sığınmıştır.⁹⁵⁰

4.2.2. Diplomatik Faaliyetlerin İvme Kazanması

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 2254 sayılı kararla Suriye'deki çözümün siyasi süreçten geçtiğinin bir kez daha vurgulanmasının ardından Esad yönetimi ile muhalifler arasında 29 Ocak 2016 tarihinde görüşmeler başlamıştır. Ancak görüşmeler 4 Şubat'ta durdurulmuş ve Mistura barış görüşmelerinin 25 Şubat'a ertelendiğini açıklamıştır. Mistura görüşmelerin ertelenmesinin müzakere sürecinin sona erdiği ya da başarısız olduğu anlamına

⁹⁴⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2015f. Batı, Esad'ın görevi bırakmasını; Rusya ve Çin ise barış müzakerelerinde Esad'ın görevi bırakması koşulunun öne sürülmemesini istemiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry de bir yandan Esad'ın ülkeyi bir arada tutamadığını diğer yandan da görevi erkenden bırakmasının savaşı uzatabileceğini söylemiştir. "BM Suriye konusunda uzlaştı: Ateşkes ve müzakere yolu açıldı", *BBC*, 19.12.2015.

⁹⁴⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2015g.

⁹⁴⁹ Timeline: US Policy on ISIS. <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-us-policy-isis> (erişim tarihi: 27.12.2018).

⁹⁵⁰ Human Rights Watch, 2016

gelmediğini söylerken çatışmanın tarafları birbirlerini suçlamıştır. Muhalefet ve onları destekleyen ülkeler Suriye yönetiminin sivilleri vurmaya devam etmesinin ve Rusya'nın bunu desteklemesinin süreci baltaladığını ileri sürerken Suriye yönetimi ise muhalefeti Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye'nin istekleri doğrultusunda görüşmeleri başarısız kılmakla suçlamıştır.⁹⁵¹

Görüşmelerin ertelenmesinin ardından Uluslararası Suriye Destek Grubu 11 Şubat'ta Münih'te toplanmıştır. Cenevre görüşmelerini durduran nedenlerin ortadan kaldırılması için de önemli bir adım sayılan bu toplantı sonucunda saldırıların durdurulmasını ve insani konuları ele alması için iki komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁹⁵² Toplantıda 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının şu maddelerinin uygulanması bir kez daha kabul edilmiştir: Cenevre Bildirisi'nde öngörülen koşullarda Suriye liderliğinde siyasi geçişi sağlamak, ayırım gözetmeyen etkisi olan silahların kullanılmaması için baskı yapmak, ülke genelinde ateşkes uygulanmasını desteklemek ve süreci hızlandırmak, keyfi tutuklanan insanların serbest bırakılmasını ve ihtiyaç duyulan yerlere acil insani yardım götürmesini sağlamak, terörizmle savaşmak.⁹⁵³

Dieng de Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun toplanmasını ve BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararının uygulanmasını kolaylaştırmak için taahhüt vermesini memnuniyetle karşılamıştır. Suriye'de insanların işkenceye, ayrımcılığa, keyfi gözaltı ve kaybetme uygulamalarına, tıbbi bakım mahrumiyetine ve açlığa maruz kaldığını söyleyen Dieng, Destek Grubu'nun belirlediği önlemlerin önemli olduğunu söylemiştir. Dieng vatandaşları koruma sorumluluğunun Esad yönetiminde olduğunu ancak Esad yönetiminin bunu yapmakta açıkça başarısız olduğunu bu nedenle de uluslararası toplumun zamanında ve kararlı bir tepki verme sorumluluğu bulunduğunu vurgulamıştır.⁹⁵⁴ IŞİD'in saldırılarını yaygınlaştırması üzerine Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu da uluslararası toplumun barış çağrısı yapmak zorunda olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁵

26 Şubat 2016 tarihli ve 2268 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında, Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun insancıl görev gücü ve ateşkes görev gücü kurulmasına ilişkin 11

⁹⁵¹ "Syria conflict: UN suspends peace talks in Geneva", *BBC*, 03.02.2016.

⁹⁵² Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç'in Basın Bilgilendirme Toplantısı. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic_in-haftalik-olagan-basin-bilgilendirme-toplantisi_-15-subat-2016_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi: 27.12.2018).

⁹⁵³ Note to Correspondents: Statement of the International Syria Support Group. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2016-02-11/note-correspondents-statement-international-syria-support> (erişim tarihi: 27.12.2018).

⁹⁵⁴ UN Press Release http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2016/English/2016-02-12_Special%20Advisers'%20statement%20on%20the%20situation%20of%20civilians%20in%20the%20Syrian%20Arab%20Republic.pdf (erişim tarihi: 27.12.2018).

⁹⁵⁵ BM İnsan Hakları Konseyi, 2016b.

Şubat 2016 tarihli açıklaması memnuniyetle karşılanmıştır. Çatışan tüm taraflar, 27 Şubat itibarı ile başlayacak olan ve üzerinde Uluslararası Suriye Destek Grubu eş başkanları ABD ve Rusya'nın uzlaştığı ateşkese uygun davranmaya davet edilmiştir. Tüm üye devletlere Suriye'deki barış süreci için hem yönetim hem de muhalifler üzerinde bu yönde baskı kurmaları çağrısı yapılmıştır.⁹⁵⁶ Esad yönetimi ve muhalif kanat (İŞİD ve El-Nusra hariç) ateşkes kararını onaylamış, Esad yönetimi muhaliflerin kararı ihlali durumunda karşılık vereceklerini beyan etmiştir.⁹⁵⁷

BM Güvenlik Konseyi, 3 Mayıs 2016 tarihinde kabul edilen 2286 sayılı kararında temel sorumluluğun uluslararası barış ve güvenliğin korunması olduğunu vurgulamış; çatışmanın tüm taraflarından uluslararası hukuk, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukundan doğan sorumluluklarını yerine getirmelerini istemiş; vatandaşları korumada birincil sorumluluğun ilgili devlette olduğunu yeniden teyit etmiştir. Kararda ayrıca sağlık personeline, hastanelere ve diğer sağlık kuruluşlarına yönelik saldırılar kınanmış; sağlık personelinin, hasta ve yaralıların, bunların ulaşım araçlarının ve hastanelerin güvenliğinin sağlanması, insani yardımların güvenli ve engelsiz geçişine olanak tanınması talep edilmiştir.⁹⁵⁸ Üye devletlere sorumluluklarını hatırlatan bu kararın önemine vurgu yapan Dieng'e göre devletler Suriye halkını bir kez daha yüzüstü bırakmamalı, onları dört suçtan koruma görevlerini yerine getirmelidir. 27 Nisan – 5 Mayıs tarihleri arasında yalnızca Halep'teki sağlık tesislerine altı saldırı düzenlenmiş, 27 Nisan'da Al Quds Hastanesi'ne düzenlenen saldırıda 55 sivil ve 5 Mayıs'ta Kuzey İdlib'de yer alan Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişiler kampına düzenlenen saldırıda 30 sivil hayatını kaybetmiştir.⁹⁵⁹

Suriye'de çatışmaların sona ermemesinde hem hükümete hem de silahlı gruplara yönelik dış desteğin etkisi olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁶⁰ Rusya ve İran, Suriye yönetiminin yanında yer alırken başta ABD olmak üzere birçok devlet, hükümet karşıtı silahlı gruplara destek sunmuş, İŞİD ve El Nusra gibi terör örgütlerinin yanında savaşmak için birçok yabancı terörist ülkeye giriş yapmıştır. Başından beri terörle mücadele ettiklerini söyleyen Esad da Suriye'deki tüm protestocuların terörist olmadığını, Mart ayında başlayan gösterilerde barışçıl insanların da bulunduğunu ancak Katar'dan para alan ve daha sonrasında silahlı gruplar

⁹⁵⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2016a.

⁹⁵⁷ "BMGK'nın onayının ardından Suriye'de ateşkes başladı", *Sputnik*, 26.02.2016.

⁹⁵⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2016b. Bu karar Suriye özelinde alınmış bir karar değildir bu nedenle Suriye'ye ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararları arasında sayılmamıştır.

⁹⁵⁹ UN Press Release <http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2016/English/2016-05-09%20OSAPG%20statement%20on%20the%20situation%20in%20Syria.pdf> (erişim tarihi: 24.12.2018).

⁹⁶⁰ UN Press Release http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2016/English/2016-12-02_Statement%20Special%20Advisers%20Dieng%20and%20Simonovic%20on%20the%20Situation%20in%20Aleppo.pdf (erişim tarihi: 24.12.2018); BM İnsan Hakları Konseyi, 2016c: 4.

etrafında örgütlenen kimselerin olayları provoke ettiğini söylemiştir. Ayrıca Rusya ve İran'ın Suriye'ye yönelik desteğinin kendilerini korumak anlamına geldiğini, Suriye'deki terörün Avrupa, Rusya ve İran'ı da etkileyebileceğini eklemiştir.⁹⁶¹

Ekim ayının başında Fransa ve İspanya ile Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu iki taslak karar da reddedilmiştir. Fransa ve İspanya'nın sunduğu taslak kararda Halep üzerindeki tüm askerî uçuşların ve hava bombardımanının acilen durdurulması, tüm tarafların ateşkese uyması talep edilmiştir. Çin ve Angola'nın çekimser kaldığı oylamada Rusya ve Venezuela olumsuz oy vermiş bu nedenle karar kabul edilememiştir. İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Matthew Rycroft Rusya'nın barış ve diplomasiye yana tavır almak yerine Esad yönetimiyle işbirliği yaptığını, veto kararının anlamlı bir nedeni olmadığını, Rusya yüzünden Suriye halkının ölmeye devam edeceğini söylemiştir. ABD'nin BM Büyükelçisi David Pressman da kararın tek amacının Halep'teki bombardımanı durdurmak olduğunun altını çizmiştir. Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin Batı'nın Libya'yı yıldıktan sonra gözünü Suriye'ye çevirdiğini ve krizin çözümü için herhangi bir olumlu girişim sunmadıklarını belirtmiştir. Rusya'nın sunduğu taslak metin El Kaide, IŞİD ve El Nusra ile bağlantılı gruplara finansmanın ve malzeme desteğinin önlenmesine ilişkindir. Karar Çin, Mısır, Rusya ve Venezuela'nın olumlu oylarına karşılık, iki çekimser ve dokuz olumsuz oy nedeniyle kabul edilmemiştir. Rycroft Rusya'nın taslak metninin, ilgiyi veto karardan başka yöne çekmeye çalışan alaycı bir girişim olduğunu, Halep'teki bombardımanın acilen sonlandırılması çağrısı yapmadığı için kabul edilmediğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Pressman da bu kararın Rusya ve Suriye yönetiminin Halep'te yaptıklarına Konsey'in onay vermesi için aldatıcı bir girişim olduğunu ileri sürmüştü, Çin'in BM Daimî Temsilcisi ise Konsey'in Suriye'de diyalog yoluyla siyasi çözüme ulaşmaya odaklanması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁶²

31 Ekim 2016 tarihli ve 2314 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında Suriye'de kimyasal silah kullanımına devam edildiğine ilişkin iddiaların KSYÖ'ye bağlı inceleme misyonu tarafından araştırıldığına dikkat çekilmiş, bir kez daha kimyasal silah kullanımı kınanmış, kimyasal saldırıların sorumlularının yargılanacağı hatırlatılmıştır. Bunun yanı sıra Ortak Soruşturma Mekanizması'nın görev süresinin 18 Kasım'a kadar uzatılmasına karar verilmiştir.⁹⁶³ Kasım ayında alınan 2319 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla da mekanizmanın görev süresinin bir yıl daha uzatılması uygun görülmüştür. Kararda kimyasal silah kullanımına ilişkin bilgilendirme ve kınamanın ardından IŞİD'in Suriye'de varlığını

⁹⁶¹ "Esad: Rusya ve İran, Şam'a yardım ederek kendi istikrarlarını savunuyor", *Sputnik*, 01.07.2016.

⁹⁶² Security Council Fails to Adopt (...). <https://www.un.org/press/en/2016/sc12545.doc.htm> (erişim tarihi: 25.12.2018)

⁹⁶³ BM Güvenlik Konseyi, 2016c.

sürdürmesinin yarattığı endişe dile getirilmiş, tüm üye devletlere 2178 sayılı karar çerçevesindeki sorumlulukları; son olarak Esad yönetimine 2235 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı hatırlatılmıştır. BM Genel Sekreteri'nin Konsey'e rapor sunması ve her 60 günde bir KSYÖ'yü bilgilendirmesi talep edilmiştir.⁹⁶⁴

5 Aralık'ta Mısır, Yeni Zelanda ve İspanya Güvenlik Konseyi'ne Esad yönetiminin sorumluluklarını yerine getirmesini ve insani yardımların ulaştırılabilmesi için kararın kabulünü takip eden 24 saat içinde Suriye'de ateşkes uygulanmasını içeren bir taslak karar sunmuş ancak Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle kabul edilmemiştir. Taslak karar görüşmelerinde Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Churkin, Rusya ve ABD Dışişleri Bakanları Lavrov ve Kerry'nin Suriye krizine çözüm bulmak amacıyla ikili görüşmeler devam ederken taslak karar sunulmasının provokasyon olduğunu ve bu tür bir dayatmayı kabul etmeyeceklerini söylemiştir. ABD'nin BM Daimî Temsilci Yardımcısı Michele Sison ise Rusya ile yapılan görüşmelerin mazeret olarak kullanıldığını fakat Rusya'nın Halep halkına yardım etmekten çok kendi askerî kazanımlarına odaklanması nedeniyle görüşmelerde herhangi bir ilerleme kaydedilemediğini ifade etmiştir. Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi François Delattre Suriye'nin içinde bulunduğu durum dikkate alındığında, sivillerin hayatını kurtaracak her türlü kararı desteklemenin Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğu olduğunu, Rusya'nın uluslararası toplumun çağrılarına kulak tıkadığını dile getirmiştir. Ayrıca Esad yönetiminin Halep'i almasına İran ile birlikte yardım ettiğini ve sivil ölümlerini dikkate almadığını da eklemiş ve Rusya'yı eleştirmiştir. İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Rycroft, taslak kararın yeterince müzakere edilmediği bu nedenle Rusya ve Çin'i veto yetkilerini kullanmaya sevk ettiği iddialarına karşı çıkmış ve Çin'in veto kararının şaşırtıcı olduğunu belirtmiştir. Rycroft'a göre diyalog ve müzakere vurgusu yapan Çin, Rusya'nın yanında yer almayı tercih etmiştir. Çin'in BM Daimî Temsilcisi Liu Jieyi Suriye'deki durumun karmaşık ve hassas olduğunu, Güvenlik Konseyi'nin Rusya ve ABD'ninki gibi diplomatik çabaları desteklemesi ve onlarla işbirliği yapması gerektiğini vurgulamıştır. Sunulan taslak kararın Suriye'deki duruma veya diplomatik çabalara herhangi bir yararı olmadığını ve İngiltere'nin de çeşitli saldırılarla Güvenlik Konseyi'nin atmosferini zehirlediğini söylemiştir.⁹⁶⁵

Aralık ayında Rusya'nın da desteğiyle Esad yönetimi Halep'in kontrolünü ele geçirmiş, Türkiye'nin arabuluculuğuyla muhalif grupların ve sivillerin bölgeden tahliyesi konusunda anlaşılmıştır. 14 Aralık'ta başlayan tahliyelerde çatışma çıkması üzerine BM Güvenlik Konseyi tüm taraflardan, tahliyelerin gözetimi için güvenli ve engelsiz erişim istemiştir. 19 Aralık 2016

⁹⁶⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2016d.

⁹⁶⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2016e.

tarihli ve 2328 sayılı kararda da sivillerin ve savaşçıların Halep'ten tahliyesine verilen önemden söz edilmiş ve bu tahliyenin uluslararası insancıl hukukla uyumlu olması gerektiği vurgulanmıştır. BM'den ve ilgili diğer kuruluşlardan tahliyeleri tarafsız ve doğrudan gözlemlemesi talep edilmiştir. BM Genel Sekreteri'nden beş gün içinde kararın uygulanmasına ilişkin rapor sunması, 2258 sayılı karardaki gibi çatışan tüm tarafların sağlık ve insani yardım personelini, sağlık kuruluşlarını koruması istenmiştir.⁹⁶⁶ Bu karardan bir gün sonra Türkiye, Rusya ve İran Dışişleri Bakanları Moskova'da, Suriye krizinin çözümünü tartışmak amacıyla bir araya gelmiştir. Askerî seçeneğin krizin çözümünde yeri olmadığı konusunda uzlaşmış ve siyasi sürecin yeniden başlatılmasına karar verilmiştir. Toplantı bildiri metninde Suriye'nin bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün desteklediği ifade edilmiş; BM ve Suriye Uluslararası Destek Grubu'nun bu süreçteki rolünün önemli olduğu değerlendirilmiştir; IŞİD ve El Nusra dışarıda tutularak ateşkesin genişletilmesi konusunda fikir birliği sağlanmıştır.⁹⁶⁷ Toplantının iki önemli sonucu olmuştur. İlki, 29 Aralık'ta yürürlüğe girecek ateşkes kararına birçok hükümet karşıtı silahlı grubun imza atması, ikincisi ise 2017 yılında önemli gelişmelerin sağlanacağı Astana görüşmelerini başlatmasıdır.

Suriye'de şiddetin artması üzerine 21 Aralık 2016 tarihli ve 2332 sayılı kararla, bir kez daha Suriye halkını korumada birincil sorumluluğunun Esad yönetiminde olduğu teyit edilmiş, daha önce kabul edilmiş olan 2165 sayılı kararın insani yardım ulaştırılmasında kullanılacak güzergâh ve gözlem mekanizması oluşturulmasına ilişkin maddelerinin bir yıl süreyle uzatılmasına karar verilmiş; çatışmada yer alan tarafların uluslararası hukuk, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk kapsamındaki sorumluluklarını yerine getirmelerine ilişkin talep tekrar edilmiştir. Genel Sekreter'den uygulamaya ilişkin rapor sunması istenmiş ve son olarak alınan kararlara uyulmaması halinde BM Şartı çerçevesinde daha ileri önlemler alınacağı belirtilmiştir.⁹⁶⁸ Aynı tarihte BM Genel Kurulu'nda, Rusya ve Çin dahil 15 ülkenin olumsuz oyuna rağmen 15 Mart'tan itibaren Suriye'de yaşanan savaş suçlarını soruşturacak bir mekanizma kurulmasına karar verilmiştir.⁹⁶⁹

⁹⁶⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2016f.

⁹⁶⁷ "Rusya, Türkiye ve İran'ın ortak Suriye bildirisinin tam metnini yayınladı", *Sputnik*, 21.12.2016. Yaklaşık 50 bin militanı bulunan yedi örgüt (Feylak el Şam, Ahrar'uş Şam, Ceyşul İslam, Suvar el Şam, Ceyşul Mücahidin, Ceyş İdlib, Cebhe eş Samiye) ateşkes anlaşmasını imzalamıştır. "Rusya, Suriye'de Ateşkes Katılan Grupların Listesini Yayınladı", *Bianet*, 29.12.2016. Zaman içinde anlaşmaya farklı örgütler de dahil olmuştur.

⁹⁶⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2016g. Alınan her kararda sürdürülebilir tek çözümün siyasi seçenek olduğu vurgusu yapılmıştır.

⁹⁶⁹ Syria: UN General Assembly Adopts Resolution on War Crimes Investigations. <https://www.hrw.org/news/2016/12/21/syria-un-general-assembly-adopts-resolution-war-crimes-investigations> (erişim tarihi: 26.12.2018). Bu karardan birkaç gün önce alınan A/RES/71/130 sayılı BM Genel Kurulu kararında Esad yönetimine vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca 2 Kasım 2015 tarihli A/C.3/70/L.47 sayılı kararda da benzer bir hatırlatma yapılmıştır.

31 Aralık 2016 tarihinde Türkiye ve Rusya'nın iç savaşı sona erdirebilecek ve siyasi süreci başlatabilecek arabuluculuk faaliyetlerinin desteklendiği 2336 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiştir. Kararda, Suriye'deki tüm taraflara, daha önce alınan kararlar ışığında, yardım kuruluşlarının güvenli ve engelsiz geçişine izin vermeleri gerektiği yinelenmiştir. İlgili tüm BM Güvenlik Konseyi kararlarının, özellikle 2254 ve 2268 sayılı kararların, eksiksiz uygulanmasının önemi vurgulanmıştır.⁹⁷⁰ Suriye yönetimi ile muhalif kanadın temsilcilerini bir araya getirecek olan Astana Zirvesi'nin Suriye liderliğindeki siyasi sürecin önemli bir parçası olduğu ve Cenevre'deki müzakerelerin yeniden başlaması için önemli bir adım olduğu ifade edilmiştir.⁹⁷¹

Temmuz 2012 – Ağustos 2016 arasında Suriye'de 13 çeşit yasaklı msket bombası kullanılmıştır.⁹⁷² Ayrıca BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde çeşitli önlemler alınmasına rağmen kimyasal silah kullanımı devam etmiştir. Ağustos, Eylül ve Aralık aylarında IŞİD'in kimyasal silah kullandığı tespit edilmiştir.⁹⁷³ Klor ve hardal gazı kullanılan bu saldırılar dışında KSYÖ'ye bağlı inceleme misyonuna Suriye yönetimi 46, açık adreslerse (sosyal medya dahil) 65 olası vaka ihbarı yapmıştır.⁹⁷⁴ Ayrıca IŞİD'in 2014 yılından 2016 yılı sonuna kadar yaklaşık 52 kimyasal silah kullandığı iddia edilmiştir.⁹⁷⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü, IŞİD dışında bölgede Esad yönetiminin de savaş suçu işlediğini bildirmiştir. Eylül ve ekim aylarında, Esad yönetimi Rusya ile birlikte Halep'te msket bombası kullanmış, ayırım gözetmeyen etkisi olan silahlarla tıbbi tesis dahil birçok yerleşim yerini vurmuş, 90'ı çocuk 440 sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁹⁷⁶

Suriye'deki kimyasal saldırıları araştıran Ortak Soruşturma Mekanizması'nın saldırılardan Esad yönetimi ve IŞİD'i sorumlu tutması üzerine BM Güvenlik Konseyi'nde BM Şartı'nın 41. maddesi kapsamında bir takım tedbirler alınmasını içeren taslak karar görüşülmüştür. Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Delattre Konsey'in güvenilirliğinin tehlikede olduğunu, siviller öldürülürken ve failleri belirlenmişken harekete geçilmesi gerektiğini; İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Rycroft da benzer şekilde içinde buldukları durumun siyasetle değil çocukların zehirlenmesine karşı harekete geçmekle ilgili olduğunu söylemiştir. Ancak karar Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle kabul edilmemiştir. ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Nikki Haley Rusya ve Çin'i yaşananları görmezden gelmek ve Esad yönetiminin

⁹⁷⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2016h.

⁹⁷¹ BM Güvenlik Konseyi, 2016h.

⁹⁷² Human Rights Watch, 2017.

⁹⁷³ Kimball ve Davenport, 2019.

⁹⁷⁴ Fact-Finding Mission. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (erişim tarihi: 26.12.2018).

⁹⁷⁵ "ISIS Used Chemical Arms at Least 52 Times in Syria and Iraq, Report Says", *The New York Times*, 21.11.2016.

⁹⁷⁶ Russia/Syria: War Crimes in Month of Bombing Aleppo <https://www.hrw.org/news/2016/12/01/russia/syria-war-crimes-month-bombing-aleppo> (erişim tarihi: 26.12.2018).

kimyasal silah kullandığını reddetmekle suçlamıştır. Rusya'nın BM Daimî Temsilci Yardımcısı Vladimir Safronkov ise kendilerine yöneltilen suçlamaları kabul etmemiş; Ortak Soruşturma Mekanizması'nın son iki raporuna ilişkin çekinceleri olduğunu, Batı'nın rejim değişikliği hedeflediğini dile getirmiştir. Ayrıca Aralık 2016'da sunulan taslak kararda olduğu gibi bu kararlar da Batı'nın, Astana'da süren siyasi çözüm arayışlarını baltalamayı hedeflediğine dikkat çekmiştir. Çin'in BM Daimî Temsilcisi Liu Jieyi de Suriye'de ateşkesin sağlandığını ve yeni müzakere turlarının başladığını hatırlatmış; Çin'in her türlü kimyasal silah kullanımına karşı olduğunu söylemiş ve failerin cezalandırılmasını istemiştir. Ancak soruşturmalar sürerken böyle bir sonuca ulaşmak için erken olduğunu, Batı'nın Cenevre barış görüşmeleriyle de tezat oluşturan böyle bir kararın oylanması konusunda baskı yapmasının doğru olmadığını da eklemiştir.⁹⁷⁷

Nisan ayında Han Şeyhun'da gerçekleştirilen kimyasal saldırının ardından Fransa, İngiltere ve ABD, kimyasal silah kullanımını kınayan ve Ortak Soruşturma Mekanizması'nın ve inceleme misyonunun bölgeye erişimini talep eden taslak karar sunmuş, Çin çekimser kalırken Rusya kararı veto etmiştir. İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Rycroft Rusya'nın bir yandan soruşturma talep ederken diğer yandan soruşturma öngören kararı reddetmesinin karışık mesajlar verdiğini, Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Delattre ise kararın kabul edilmemesinin hayal kırıklığı olduğunu söylemiştir. Rusya'nın BM Daimî Temsilci Yardımcısı Safronkov ise hatalı unsurlar içeren taslak kararın Rusya'nın endişe ve öncelikleri dikkate alınmadan hazırlandığını bu nedenle de veto yetkilerini kullandıklarını ifade etmiştir.⁹⁷⁸

2017 yılında Suriye'de savaşan taraflar daha çok IŞİD ile mücadeleye ve çatışan taraflar arası uzlaşa sağlamaya odaklanmıştır. Rusya, İran ve Hizbullah'ın desteğiyle Esad yönetimi, ABD'nin desteğiyle de Suriye Demokratik Güçleri radikal grupların kontrolündeki bölgeleri ele geçirebilmiştir. Diplomatik sürecin etkin işletildiği 2017 yılında iki taraf da sivillere ve sivil altyapıya saldırmaya, bu saldırılarda msket ve yangın bombası kullanmaya devam etmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporuna göre 2017 yılında en az 22 hava saldırısında yangın bombası (ZAB alev bombacıkları), 2016 ve 2017 yıllarında Doğu Hama, Kuzey Hama ve Han Şeyhun'da sinir gazı kullanılmıştır.⁹⁷⁹

Temmuz ayında düzenlenen G20 Zirvesi'nde bir araya gelen Rusya, ABD ve Ürdün aracılığıyla Suriye'nin güneybatısında ateşkes tesis edilmiştir. Görüşmede ateşkes kontrolünün uydu ve insansız hava araçlarıyla takip edilmesine, bölge güvenliğininse Rus askerî polisi aracılığıyla sağlanmasına karar verilmiştir. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı, Suriye'de

⁹⁷⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2017a.

⁹⁷⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2017b.

⁹⁷⁹ Human Rights Watch, 2018.

çatışmanın sona ermesi için IŞİD'e karşı mücadelelerini sürdüreceklerini, insanların evlerine dönmelerine imkân sağlayacaklarını söylerken, Lavrov da bunun ABD ve Rusya'nın birlikte çalışabileceklerinin göstergesi olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁸⁰ Uygulanan ateşkes özellikle ülkenin güneybatısında şiddetin azalmasını sağlamıştır.⁹⁸¹

BM Güvenlik Konseyi kararlarına, KSYÖ ile işbirliği anlaşmasına ve Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne rağmen Esad yönetimi klor içerikli kimyasal silah kullanımına devam etmiştir. Yönetimin ihlallerinin yanı sıra Suriye devlet güçlerinin yanında yer alan Rus güçleri hastane ve sağlık personelinin hedef alan saldırılara devam etmiş, IŞİD Karşısı Uluslararası Koalisyon da saldırılarında birçok sivilin ölümüne neden olmuştur.⁹⁸²

Ekim ayında BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan taslak kararda, 2235 sayılı kararla oluşturulan Ortak Soruşturma Mekanizması'nın görev süresinin bir yıl daha uzatılması talep edilmiş ancak Rusya kararı kabul etmemiştir. Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Vassily Nebenzia, kararın oylanmasından önce Mekanizma'nın raporunu sunması ve konunun tartışılmasının daha doğru olacağını, raporun da iki gün içinde sunulacağını söylemiş ve toplantının 7 Kasım'a ertelenmesini istemiştir.⁹⁸³ 16 Kasım'da BM Güvenlik Konseyi'ne iki taslak karar sunulmuş ve ikisi de kabul edilmemiştir. İki taslak kararda da Suriye'de kimyasal silah kullanımı kınanmıştır. Rusya'nın reddettiği taslak kararda ek olarak Ortak Soruşturma Mekanizması'nın görev süresinin 12 ay uzatılması talep edilirken; ABD, İngiltere ve Fransa'nın reddettiği taslak kararda da bağımsız ve tarafsız bir mekanizma çağrısı yapılmıştır.⁹⁸⁴ Oylamadan bir gün sonra Ortak Soruşturma Mekanizması'nın görev süresinin 30 gün uzatılmasına ilişkin bir taslak karar daha sunulmuş ancak bir kez daha Rusya kararı veto etmiştir. ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Haley, sunulan taslak kararın bir gün önce Rusya'nın desteklediği kararlar aynı olduğunu, Rusya'nın Konsey'in zamanını boşa harcadığını ve ortak zeminde buluşmayı reddettiğini ileri sürmüştür. Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Delattre de kararın teknik bir karar olduğunu, siyasi herhangi bir unsur taşımadığını dolayısıyla Rusya'nın vetosunun anlamsız olduğunu söylemiş ve veto kararının olası üç sonucuna değinmiştir. Buna göre Ortak Soruşturma Mekanizması kendiliğinden (*ipso facto*) ortadan kalkacaktır. Daha da önemlisi kimyasal silahların yayılmasının önlenmesi mekanizmasının altını oyma riski barındıran bu karar başka ülkeler için de emsal oluşturacaktır. İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Rycroft da Rusya'nın kimyasal silahlarla ilgili kararları peş peşe veto etmesinin kendilerini umutsuzluğa sürüklediğini ifade etmiştir. Eleştirilere karşılık Rusya'nın BM Daimî

⁹⁸⁰ "Ceasefire brokered by US and Russia begins in Syria", *Independent*, 09.07.2017.

⁹⁸¹ BM Genel Kurulu, 2018a: 7.

⁹⁸² BM Genel Kurulu, 2017a.

⁹⁸³ BM Güvenlik Konseyi, 2017c.

⁹⁸⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2017d.

Temsilcisi Nebenzia Ortak Soruşturma Mekanizması'na ilişkin endişelerini daha önce ilettiklerini ancak sunulan taslak kararın endişelerle herhangi bir ilgisi olmadığını ve böyle bir kararın oylamaya sunulmasının doğru olmadığını beyan etmiştir. Çekimser oy kullanan Çin'in BM Daimî Temsilci Yardımcısı Haitao Suriye'nin kritik bir süreçten geçtiğini, siyasi sürecin önemli olduğunu ve oylamaya zorlamanın bu sürece herhangi bir katkı sunmadığını belirtmiştir.⁹⁸⁵

2017 yılında BM Güvenlik Konseyi Suriye'ye ilişkin yalnızca bir karar almıştır. 19 Aralık 2017 tarihli ve 2393 sayılı kararda Suriyelilerin korunmasında birincil sorumluluğun Esad yönetiminde olduğu teyit edilmiş; şiddetin sonlandırılması, insancıl yardımların ulaştırılması, ateşkes uygulanması için BM Güvenlik Konseyi'nin daha önce aldığı kararlar hatırlatılmış ve siyasi çözümün yokluğunda Suriye'deki durumun daha da kötüleşeceği ifade edilmiştir.⁹⁸⁶

2018 yılına gelindiğinde, Suriye nüfusunun yarısından fazlası iç savaş nedeniyle evlerini terk etmek, 13,5 milyon Suriyeli ise insani yardıma muhtaç olarak yaşamını sürdürmek zorunda bırakılmıştır.⁹⁸⁷

Şubat ayında BM Güvenlik Konseyi Suriye'de yaşanan şiddetin sonlandırılması ve çatışan tüm tarafların uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi çağrısı yapan 2401 sayılı kararı kabul etmiştir. BM yardımlarının ulaştırılabilmesi için Esad yönetiminden kuşatma uygulamasını sonlandırması, onayladıkları ateşkes kararına tüm tarafların saygı göstermesi istenmiş ve BM üye devletlerinin terörle mücadele konusundaki politikalarının uluslararası hukuka uygun olması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. BM Şartı'nın 25. maddesi uyarınca üye devletlerin BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarını kabul etmek ve uygulamak zorunda olduğu hatırlatılmıştır. Buna göre; insani yardımların engelsiz, güvenli ve düzenli olarak ulaştırılabilmesi için aralıksız en az 30 gün çatışmalara son verilmesi talep edilmiştir. Ancak 2254 sayılı kararda olduğu gibi El Nusra, IŞİD ve/veya El Kaide ile bunlarla bağlantılı grup ve kişilerle mücadele ateşkes kapsamı dışında tutulmuştur. Üye devletlere, kalıcı bir ateşkes için gerekli önlemleri almaları, ateşkesin gözlemlenmesi çağrısı yapılmış ve Genel Sekreter'den 15 gün içinde kararın uygulanmasına ilişkin bir rapor sunması talep edilmiştir.⁹⁸⁸

Mart ayının büyük bir kısmında Duma'da ateşkes uygulanmış ancak Doğu Guta'da genel olarak şiddet eylemleri yoğunlaşmış, muhaliflerin kontrolündeki bölgede en az 1700, hükümetin kontrolündeki bölgede ise düzinelerce insan ölmüş ve toplamda binlerce kişi tahliye

⁹⁸⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2017e.

⁹⁸⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2017f. Bolivya, Çin ve Rusya çekimser oy kullanmıştır.

⁹⁸⁷ BM Genel Kurulu, 2018a: 7.

⁹⁸⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2018a.

edilmiştir. 2 Nisan'da dört bin savaççı ve yakınları Duma'dan tahliye edilmiş ancak bu olaydan dört gün sonra 6 Nisan'da Duma'ya hava saldırıları ve topçu ateşi başlamıştır. Benzer saldırıların Şam'da da yapıldığına ilişkin raporlar ortaya çıkmış ve 7 Nisan'da Duma'ya kimyasal saldırı gerçekleştirildiği bilgisi ulaşmıştır. BM Suriye Özel Temsilcisi Mistura ellerinde bulunan raporlara göre 49 kişinin bu saldırılarda hayatını kaybettiğini, yüzlercesinin de yaralandığını açıklamıştır. BM Genel Sekreteri Gueterres gibi, var olan koşullarda raporların doğrulanma imkânı olmadığını belirten Mistura bunları göz ardı edemeyeceklerini eklemiştir. ABD ve Fransa'nın müdahil olmayı reddettiği saldırılara ilişkin Suriye hükümeti, Rusya ve İran saldırıların arkasında İsrail'in olabileceğini söylemiştir.⁹⁸⁹ Saldırıdan üç gün sonra KSYÖ de Duma'ya inceleme misyonu gönderileceğini açıklamıştır.⁹⁹⁰

Arnavutluk, Avustralya, Bulgaristan, Kanada, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Litvanya, Letonya, Karadağ, Hollanda, Norveç, Peru, Polonya, Katar, Moldova, Slovenya, İsveç, Makedonya, Türkiye, Ukrayna, İngiltere ve ABD'nin Nisan ayında sunduğu taslak karar Rusya'nın vetosu nedeniyle reddedilmiştir. Aynı tarihte Rusya da iki taslak karar sunmuş fakat onlar da kabul edilmemiştir. İlk taslak kararda Suriye yönetiminin klor gazı kullanarak 2118 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını ihlal ettiği belirtilmiş ve Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne uyması çağrısı yinelenmiştir. Çabaları desteklenen KSYÖ'ye bağlı inceleme misyonunun yanı sıra bir yıllık süre için BM Bağımsız Soruşturma Mekanizması oluşturulması tasarlanmıştır.⁹⁹¹ Fransa'nın BM Daimî Temsilcisi Delattre, Duma'da yaşananların insanlığa karşı suç ve savaş suçu olduğunu, bu tür eylemleri normalleştirmenin uluslararası düzene zarar vereceğini ve buna izin vermeyeceklerini söylemiştir.⁹⁹² ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Haley kendi sundukları taslak metin ile Rusya'nın sunduğu arasında benzerlikler olduğunu ifade etmiş ancak soruşturmanın bağımsızlığına ilişkin çok temel bir ayrıma dikkat çekmiştir. Buna göre ABD ve müttefikleri soruşturmanın tamamen bağımsız yürütüleceğinin garantisini verirken Rusya soruşturmacıları kendisinin belirleyeceği, bağımsız olmayan bir yöntem önermiştir.⁹⁹³ Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Nebenzia KSYÖ ve BM Ortak Araştırma Mekanizması'nın Şam karşıtlarının kuklasına dönüştüğünü; sunulan taslak kararda önceki mekanizmanın kusurlu yönlerinin yeniden sunulduğunu; yeni mekanizmanın Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne uymadan, kendi uygun bulduğu şekilde soruşturma

⁹⁸⁹ Note to Correspondents (...). <https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2018-04-09/note-correspondents-remarks-staffan-de-mistura-special> (erişim tarihi: 26.12.2018).

⁹⁹⁰ OPCW Will Deploy Fact-Finding Mission to Douma, Syria. <https://www.opcw.org/media-centre/news/2018/04/opcw-will-deploy-fact-finding-mission-douma-syria> (03.01.2019)

⁹⁹¹ BM Güvenlik Konseyi, 2018b. Bolivya ve Rusya olumsuz, Çin çekimsiz oy kullanmıştır.

⁹⁹² BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 2.

⁹⁹³ BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 3.

yürüteceğini ve bunun bağımsızlıkla ilgisi olmadığını vurgulamıştır. Taslak kararı hazırlayanların farklı öncelikleri olduğunu, Suriye'ye yönelik güç kullanımını meşrulaştırmayı hedeflediklerini iddia etmiş ve Rusya'nın bir kez daha uluslararası hukuk, barış ve güvenliği korumak için veto yetkisini kullanacağını, Rusya'nın terörizmle savaşıyan resmi hükümet tarafından davet edildiği için Suriye'de bulunduğunu ancak ABD'nin milisleri ve teröristleri koruduğunu da eklemiştir.⁹⁹⁴

İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Pierce son altı gün içinde dördüncü kez kimyasal silah konusunu görüştiklerini, BM Güvenlik Konseyi'nin 14 üyesinin daha bir gün önce daimî beş üyenin sorumluluklarını yerine getirmesi çağrısı yaptığını, kendilerinin ve müttefiklerinin buna hazır olduğunu ancak Rusya'nın bir kez daha sınırı aştığını dile getirmiştir. Rusya'nın Han Şeyhun'da bağımsız araştırmayı desteklediğini, araştırma sonucunda sarin gazı kullanıldığının ortaya çıktığını ancak BM Güvenlik Konseyi tarafından soruşturma yapmakla yetkilendirilmeyen Rusya'nın kimyasal saldırı olduğuna dair delil olmadığını söylediğini ve soruşturma mekanizmasının yenilenmesini veto ettiğini hatırlatmıştır. Pierce'a göre Rusya bu şekilde davranarak BM Güvenlik Konseyi üyesi olarak güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuş ve kendi güvenliği dahil herkesin güvenliğini sağlayan küresel normları da tehlikeye atmıştır.⁹⁹⁵ Çin'in BM Daimî Temsilcisi Wu Haitao Suriye'de yaşananlara ilişkin endişelerini dile getirirken güç kullanma tehdidine karşı olduklarını, Suriye'de siyasi çözümü desteklediklerini ve bu konuda her türlü desteği sunmaya hazır olduklarını ve çekimser oy kullandıklarını açıklamıştır.⁹⁹⁶

Rusya'nın da 10 Nisan'da sunduğu taslak kararda Suriye'de kimyasal silah ve zehirli kimyasal kullanımı kınanmış, bunları IŞİD ve diğer devlet-dışı aktörlerin kullandığına dikkat çekilmiş ve BM Bağımsız Soruşturma Mekanizması oluşturulması teklif edilmiştir. Karar; altı olumlu iki çekimser ve yedi olumsuz oyla reddedilmiştir.⁹⁹⁷ Rusya'nın BM Daimî Temsilcisi Nebenzia tasarlanan mekanizmanın gerçekten bağımsız ve tarafsız olacağını altını çizmiştir. İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Pierce'a göre Rusya'nın sunduğu taslak siyasi sürece katkı sunmayan bir oyalamadır. Rusya haftalardır Konsey'in kaygılarını gidermek için hiçbir şey yapmamıştır. Ayrıca Pierce kararı, egemen devletleri uluslararası hukukun ve normların üstünde gördüğü için kabul edilemez olarak nitelemiştir.⁹⁹⁸ ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Haley de aylardır ateşkes önerdiklerini, Rusya ve İran'ın desteğiyle Esad'ın bu çağrılarını ve siyasi diyalog teklifini reddettiğini, kimyasal saldırılarına devam ettiğini hatırlatmış, Rusya'nın

⁹⁹⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 4.

⁹⁹⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 5-6.

⁹⁹⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 6.

⁹⁹⁷ BM Güvenlik Konseyi, 2018d. Çin olumlu ancak Fransa, İngiltere ve ABD olumsuz oy kullanmıştır.

⁹⁹⁸ BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 9.

bir kez daha Esad'ın yanında yer almayı seçtiğini dile getirmiştir. Haley'ye göre Rusya'nın Suriye politikası BM Güvenlik Konseyi'nin güvenilirliğini sarsmakta ve değersizleştirmektedir. Rusya, Esad rejimini korumak için, taslak kararında soruşturmacıları belirlemeyi ve soruşturmanın bulgularını rapor yayınlanmadan önce incelemeyi istemektedir, dolayısıyla bağımsız bir mekanizma söz konusu değildir.⁹⁹⁹

Aynı gün sunulan üçüncü taslak karar da kabul edilmemiştir. Rusya'nın sunduğu taslak karar beş olumlu, altı çekimser, dört olumsuz oyla reddedilmiştir. Reddedilen kararın diğerlerinden farklı olarak yeni bir soruşturma mekanizması ön görmemesi, yalnızca Suriye'de zehirli kimyasalın silah olarak kullanımını kınaması, taraflara BM ve KSYÖ ile işbirliği yapmaları gerektiğini hatırlatması nedeniyle temsilciler çekimser kalmayı ya da olumsuz oy kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁰

7 Nisan'da Duma'da gerçekleştirilen saldırıyla ilişkili olarak ABD, İngiltere ve Fransa 14 Nisan 2018 tarihinde Esad yönetiminin klor gazı kullanımına devam ettiği gerekçesiyle hükümete ait üç noktayı (Şam'da bulunan bilimsel araştırma merkezi, Humus'un batısında bir kimyasal silah deposu, Humus yakınlarında komuta merkezi ve kimyasal silah malzeme deposu) vurmuştur.¹⁰⁰¹ Rusya'nın ABD Büyükelçisi Anatoliy Antonov yapılanların sonuçsuz kalmayacağı konusunda uyarılarda bulunmuş, Suriye hava savunma sistemlerinin 12 seyir füzesini imha ettiğini söylemiştir. İran eylemlerin bölgesel sonuçları olacağını ifade etmiş ve saldırıları kınamıştır. Diğer taraftan Türkiye ve NATO destek açıklamaları yapmıştır. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ise tarafları, uluslararası hukuka uygun davranmaları ve gerilimi artıracak eylemlerden kaçınmaları konusunda uyarmıştır. Bakanlık düzeyinde yapılan açıklamalarda Rusya Dış İşleri Bakanlığı Suriye'nin önce Arap Baharı, ardından IŞİD ve şimdi de ABD ile ortaklarıyla mücadele ettiğine, saldırıların Şam'ın barışçıl gelecek şansı bulduğu noktada yapıldığına dikkat çekmiştir. ABD Savunma Bakanlığı da bombardımanın bir defaya mahsus yapıldığını, Suriye'de uluslararası hukukun yok sayılmasına, çocukların öldürülmesine kendilerinin ve müttefiklerinin göz yumamadığını, açıkça Esad rejimini hedef aldıklarını, BM'nin Suriye'deki iç savaşa son vermek için acilen toplanması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁰²

Suriye'ye yönelik bombardımanın başladığı gün ABD Başkanı Donald Trump, 7 Nisan'da Duma'da gerçekleştirilen saldırının bir insanın değil bir canavarın eylemleri olabileceğini söyleyerek önce Esad yönetimini ardından da onu destekleyen Rusya ve İran'ı hedef almıştır: "2013 yılında Putin Suriye'nin kimyasal silahlardan arındırılacağı garantisini

⁹⁹⁹ BM Güvenlik Konseyi, 2018c: 10.

¹⁰⁰⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2018e. Bolivya, Çin, Rusya, Kazakistan ve Etiyopya olumlu; Fransa, Polonya, İngiltere ve ABD olumsuz; Fildişi Sahili, Ekvator Ginesi, Kuveyt, Hollanda, Peru ve İsveç çekimser oy kullanmıştır.

¹⁰⁰¹ "US fire sone time shot at Syria after chlorine attack", *Reuters*, 14.04.2018.

¹⁰⁰² "ABD, İngiltere ve Fransa Suriye'yi vurdu", *Sputnik*, 14.04.2018.

vermiştir. Esad'ın son saldırısı ve bugünkü yanıt Putin'in sözünü tutmadaki başarısızlığının sonuçlarıdır.”¹⁰⁰³ Saldırlardan kısa bir süre sonra Suriye Başkanlığı'nın Twitter hesabından “onurlu ruhlar aşağılanamaz” mesajı yayınlanmıştır.¹⁰⁰⁴ Bu arada bombardımanın hukuki boyutu da gündeme getirilmiştir. Fransız hükümeti 2118 sayılı karar çerçevesinde uluslararası hukuka uygun hareket ettiklerini belirtmiştir. 2118 sayılı kararın 21. maddesine göre Suriye’de kimyasal silah kullanıldığı takdirde BM Şartı'nın VII. Bölümü çerçevesinde önlem alınmasına karar verilmiştir. Fransa da VII. Bölümün barış ve güvenliğin tehdit edildiği durumlarda askerî gücün kullanımını öngördüğünü anımsatmış ve hareketini buna dayandırmıştır.¹⁰⁰⁵ Ancak Rusya; ABD, Fransa ve İngiltere'nin uluslararası hukuku ihlal ettiklerini ileri sürmüş ve BM Güvenlik Konseyi'ne bir taslak karar sunmuştur. Taslak kararda ABD ve müttefiklerinin BM Şartı'nı ve uluslararası hukuku ihlal eden güç kullanımını sonlandırmaları çağrısında bulunmuş ve yapılanlar kınanmıştır. Kınama kararı Bolivya, Çin ve Rusya'nın olumlu oyuna karşılık Fildişi Sahili, Fransa, Kuveyt, Hollanda, Polonya, İsveç, İngiltere ve Almanya'nın olumsuz, Etiyopya, Peru, Kazakistan ve Ekvator Ginesi'nin çekimser oylarıyla reddedilmiştir.¹⁰⁰⁶

Rusya, 7 Nisan'da Duma'da kimyasal silah kullanımı ve ardından ABD, Fransa ve İngiltere'nin Suriye'ye yönelik saldırılarına ilişkin, “beyaz miğferliler” olarak anılan grubun provokasyonlarına dikkat çekmiştir. Kasım ayında gerçekleşen kimyasal saldırının ardından da KSYÖ'nün kapsamlı bir soruşturma başlatmasını ve uluslararası toplumun da beyaz miğferlilerin provokasyonlarına dikkat etmesi gerektiğini yinelemiştir.¹⁰⁰⁷ Çin'in BM Daimî Temsilcisi Ma Zhaoxu da Suriye'ye insani yardım yapmaya devam edeceklerini ve sorunların siyasi yollarla çözümünü desteklediklerini bir kez daha yinelemiştir.¹⁰⁰⁸

Eylül ayının ilk haftasında 22 günlük bir ateşkesin ardından Rusya İdlib'e yönelik hava saldırılarına yeniden başlamıştır. Beyaz Saray, muhalefetin kontrolündeki az sayıda bölgeden biri olan İdlib'e saldıran Rusya'yı düşüncesizlikle suçlamış ve binlerce kişinin ölümüne neden

¹⁰⁰³ “President Trump on Syria Strikes”, *The New York Times*, 13.04.2018.

¹⁰⁰⁴ “US, Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack”, *The New York Times*, 13.04.2018.

¹⁰⁰⁵ France and allies strike Syrian chemical weapons Arsenal. <https://uk.ambafrance.org/France-and-allies-strike-Syrian-chemical-weapons-arsenal> (erişim tarihi: 04.01.2019).

¹⁰⁰⁶ BM Güvenlik Konseyi, 2018f.

¹⁰⁰⁷ Comment by the Foreign Ministry's Information and Press Department on the chemical attack in Aleppo. http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/3421029 (erişim tarihi: 04.01.2019). Saldırıyı El Nusra gerçekleştirmiş ve 73 sivil yaralanmıştır.

¹⁰⁰⁸ Statement by Ambassador MA Zhaoxu at the Security Council Briefing on Syria. <http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t1555285.htm> (erişim tarihi: 04.01.2019).

olabileceği konusunda uyarılmıştır. Rusya ise ABD'nin kapsamlı bir Suriye planı olmadığını ve İdlib'in terörist yuvası olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁹

Suriye'de olayların başladığı 15 Mart 2011 tarihinden Aralık 2018'e kadar Suriye'deki durumla ilişkili 23 BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştır. Kararların Esad yönetimi veya muhalif gruplar tarafından ihlal edilmesi, BM Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin bu ihlaller karşısında ortak tavır sergileyememesi nedeniyle 13 Aralık 2018 tarihinde 2449 sayılı bir karar daha alınmıştır. Kararla BM Şartı'nın amaç ve ilkeleri ışığında Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı yeniden teyit edilmiştir. Binlerce insanın yaşamını yitirdiği, milyonlarca insanın göç etmek zorunda kaldığı ve/veya tıbbi yardıma ihtiyaç duyduğu hatırlatılmış ve daha önce alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarının yetersiz uygulanmasından duyulan endişeden söz edilmiştir. Suriye yönetiminin temel önceliğinin vatandaşlarını korumak olduğu bir kez daha onaylanmıştır. Suriye liderliğinde kapsayıcı bir siyasi geçişe imkân sağlamak için 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının acilen ve eksiksizce uygulanması talebi yinelenmiş, siyasi bir çözüm bulunmadığı takdirde durumun daha da kötüleşeceği uyarısı yapılmıştır.¹⁰¹⁰

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 24 kararın yanı sıra BM İnsan Hakları Konseyi de Suriye üzerine 35 karar yayınlamıştır. Ayrıca 2012 yılından bu yana BM İnsan Hakları Konseyi'ne bağlı Soruşturma Komisyonu Esad yönetiminin, devlet politikası olarak, savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlediğini bildirmiştir. Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü – Ortak Soruşturma Mekanizması hükümet güçlerinin 2014-15 yılları arasında klor gazı kullandığını, 2015-16 yılları süresince de IŞİD'in sülfür hardalı saldırıları gerçekleştirdiğini tespit etmiştir. Her ne kadar büyük oranda etkinliği azaltılmış olsa da IŞİD, intihar eylemleri düzenlemeye ve insanlığa karşı suç statüsündeki saldırılarına devam etmiştir. BM Soruşturma Komisyonu, Esad yönetimini destekleyen Rusya, İran ve Hizbullah'ın – her ne kadar Rusya saldırılarda teröristleri hedef aldığını söylese de – savaş suçu işlediğini belirtmiştir. Suriye İnsan Hakları Gözlemevi de hazırladığı raporda hem Rusya'nın hem de ABD ve müttefiklerinin binlerce sivilin ölümüyle sonuçlanan hava saldırıları gerçekleştirdiğini yazmıştır. Sivillerin ölümüne neden olan yedi grubun temel alındığı rapora göre 2018 yılında 4162 sivil Esad yönetimi ve İranlı misiler, 1107'si diğer gruplar, 478'i IŞİD ve Heyet Tahrir Şam, 467'si Rus güçleri, 417'si ABD liderliğindeki uluslararası koalisyon güçleri, 285'i Demokratik Birlik Partisi (PYD) tarafından öldürülmüştür.¹⁰¹¹ Ayrıca ülkede uluslararası hukuku, 2286 ve 2139 sayılı BM Güvenlik

¹⁰⁰⁹ "Russia relaunched Idlib bombing campaign", *Deutsche Welle*, 04.09.2018.

¹⁰¹⁰ BM Güvenlik Konseyi, 2018g.

¹⁰¹¹ Syrian Network for Human Rights, 2019.

Konseyi kararlarını ihlal edecek şekilde tıbbi tesislere ve sivil altyapıya yönelik saldırılara devam edilmiştir.¹⁰¹²

Mart 2011'den Ekim 2018'e kadar Suriye'de 500 binin üzerinde insan yaşamını yitirmiş,¹⁰¹³ 5,6 milyonun üzerinde Suriyeli ülkesini terk etmek ve yaklaşık 6,6 milyon Suriyeli ise ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁰¹⁴ Savaşın ülke ekonomisine zararı fiziki maliyeti 120 milyar dolar olmakla birlikte, yaklaşık 388 milyar dolara ulaşmış, birçok sektör işlemez hale gelmiştir.¹⁰¹⁵ Sonuç olarak kendi vatandaşlarını korumakla yükümlü olan Esad yönetiminin Suriye halkına karşı orantısız güç kullanımı milyonlarca insanın zarar görmesiyle sonuçlanmıştır. Ülkedeki otorite boşluğunun da etkisiyle ortaya çıkan terör örgütlerinin sivillere yönelik eylemleri ve Esad yönetimi-hükümet karşıtı silahlı gruplar-terör örgütleri arasında yaşanan çatışma da daha fazla sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Yaşanan bunca kayba rağmen uluslararası toplum zamanında ve kararlı bir tepki vermemiş ve şiddetin sürdürülmesini dolaylı olarak desteklemiştir.

4.3. Büyük Güçler Yönetimi

Büyük güçlerin, uluslararası sistemin barış ve güvenliğini etkileyecek konuların belirlenmesinde önemli hak ve görevleri bulunmaktadır. Suriye örneğinde de soruna çözüm bulmaya, insancıl yardımları organize etmeye, krizi çözmek için BM'ye çeşitli taslak kararlar sunmaya, kimyasal silah kullanımının sona ermesi için uğraşmaya, terörizme karşı küresel mücadeleye ve bölgesel istikrarsızlığı önlemeye odaklanmışlardır.¹⁰¹⁶

Çalışmada, Libya'da olduğu gibi, politikalarıyla ve etkinlikleriyle uluslararası topluma yön verebilen ABD, Rusya, Çin ve AB büyük güçler olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede Suriye krizinin savaşa dönüşmesini engellemek amacıyla birbirlerini dengeleyen ve uluslararası düzenin sürdürülmesine katkı sağlayan büyük güçlerin Suriye politikası tarihsel süreç içinde ele alınmıştır.

4.3.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin Suriye politikası genel hatlarıyla terörle mücadele, hükümet karşıtı gruplara yardım, çatışmaya siyasi çözüm bulmak için sürdürülen diplomatik çaba, mülteci akınından

¹⁰¹² Global Centre for the Responsibility to Protect, 2018a. Rapora göre Eylül 2015-Ekim 2018 arasında Rusya 5200 IŞİD militanını, 1885'i çocuk olmak üzere 7988 sivil öldürmüştür. ABD koalisyonu da Eylül 2014-Ekim 2018 arasında 768'i çocuk olmak üzere 3222 sivil öldürmüştür.

¹⁰¹³ <http://www.iam-syria.org/death-tolls.html> (erişim tarihi: 11.01.2019).

¹⁰¹⁴ Global Centre for the Responsibility to Protect, 2018b.

¹⁰¹⁵ Experts discuss post-conflict reconstruction policies after political agreement in Syria. <https://www.unescwa.org/news/syrian-experts-discuss-post-conflict-reconstruction-policies-after-political-agreement-syria> (erişim tarihi: 13.12.2018).

¹⁰¹⁶ Averre ve Davies, 2015: 829.

etkilenen bölge ülkeleri ve Suriye'ye insani yardım çerçevesinde ilerlemiştir. Esad'ın olmadığı bir Suriye öngören Obama en başından beri Suriye krizine müdahil olma konusunda temkinli davranmıştır. Bununla birlikte Obama döneminde bölgedeki insani yardım faaliyetlerinin yürütülmesini kolaylaştırmak ve IŞİD'le mücadele etmek için Suriye'ye yönelik hava operasyonları düzenlemiştir. 2016 yılında Obama'dan görevi devralan Trump da bu misyonu devam ettirmiş ancak 2018 yılında artık Suriye'den çıkılması gerektiğine dair açıklamalar yapmaya başlamış ve yönetim içinde çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından da önce başlayan ikili ilişkiler 1967 yılındaki Arap – İsrail Savaşı'na kadar sorunsuz ilerlemiş, sonrasında bölge dinamikleri ve İsrail ile olan ilişkiler çerçevesinde inişli çıkışlı bir yapı arz etmiştir. Özellikle 29 Aralık 1979 tarihinde Suriye'nin, uluslararası terörü destekleyen devletler listesine alınmasıyla birlikte ilişkiler iyice kötüleşmiştir.¹⁰¹⁷

1979 yılı itibarıyla ABD teröre destek veren ülkelere uygulanan iki kararı Suriye'ye de uygulamaya başlamış ve bu çerçevede Suriye'ye askerî teçhizat satışını yasaklamış, terör listesindeki ülkelere yardım yapan veya ölümcül askerî teçhizat sağlayan üçüncü ülkelere de yardımın durdurulmasına karar vermiştir.¹⁰¹⁸ 1990 ve 2001 yılları arasında ilişkilerde düzelmeye gözlenmiş ve iki ülke bölgesel konularda işbirliğine gitmiştir ancak Suriye'nin politikaları nedeniyle 2003 yılında bir kez daha ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında Suriye, El Kaide soruşturmasında ABD ile eşgüdümlü hareket edeceğini açıklamıştır. Terörle mücadelede birlikte hareket edilecek olması ilişkilerde olumlu bir adım olmakla birlikte Suriye'nin El Kaide dışındaki bazı terör örgütleriyle ilişkisini kesmemesi ve yabancı savaşçıların Irak'a geçişine izin vermesi ABD'de rahatsızlık yaratmıştır. Her ne kadar Suriye iddiaları kabul etmese de ABD, yabancı savaşçıların ve askerî teçhizatın Irak'a geçişini durdurmaları konusunda Suriye'yi uyarmıştır.¹⁰¹⁹ Bu süreçte Suriye'ye yönelik bir dizi yaptırım kararı daha alınmıştır. Örneğin 2003 yılında Suriye terör örgütlerini desteklemeyi kesene, Lübnan işgalini sonlandırana, Irak'taki terör faaliyetlerine yardımlarını ve kitle imha silahları geliştirmeyi durdurana kadar geçerli olacak birtakım sınırlamalar getirilmiştir. Planlanana göre daha sınırlı uygulanan bu kararlar gıda ve ilaç dışındaki malların ihracatı, Suriye uçaklarının

¹⁰¹⁷ US Relations with Syria. <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3580.htm> (erişim tarihi: 13.12.2018). Suriye halen ABD'nin terörü destekleyen devletler listesinde Kuzey Kore, İran ve Sudan'ın yanında yer almaktadır. Bununla birlikte Suriye, 1986 yılında Londra'daki bomba eyleminden sonra herhangi bir terör faaliyetine doğrudan katılmamış ancak terör örgütleriyle temas halinde kalmıştır. Suriye, ABD'nin terör listesinde yer alan Lübnan Hizbullah, Hamas, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlık'a desteğini dolaylı da olsa sürdürmüştür. Sharp, 2010.

¹⁰¹⁸ Sharp, 2010. Otomatik olarak uygulanmaya başlayan kararlardan ilki dış yardımların sonlandırılmasıdır. İkincisi ise bu ülkelere mal ve teknoloji ihracatının yedi milyon doların üstüne çıktığı durumlarda Kongre'ye bildirme zorunluluğudur.

¹⁰¹⁹ Prados, 2008: 107.

ABD'ye inmesi ve ABD üzerinden uçuşu yasaklanmıştır. Buna ek olarak ABD finans kurumlarının Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerinin sonlandırılmasına, hükümet üyeleri ve bazı Suriyelilerin mal varlıklarının dondurulmasına karar verilmiştir. Daha sonraki yıllarda da bazı hükümet yetkililerinin ve Esad ailesine mensup kimselerin mal varlıkları dondurulmuş, ABD vatandaşlarının ve ABD dışında yer alan ABD'li finans kuruluşlarının bu kişilerle işlem yapması engellenmiştir.¹⁰²⁰

Lübnan Başbakanı Hariri'nin öldürülmesinin ardından diplomatik ilişkiler de sınırlanmış ve ABD'nin Şam Büyükelçisi geri çekilmiştir.¹⁰²¹ 12 Temmuz 2006 tarihinde başlayan Lübnan (Hizbullah) – İsrail Savaşı'nda Suriye'nin Hizbullah'a lojistik ve siyasi destek sunması nedeniyle ilişkiler daha da gerilmiş, ABD eleştirilerini artırmıştır.¹⁰²²

Çalışmada öne sürüldüğü üzere iki ülke arasındaki ilişkiler her zaman çok sıkı olmamış ancak Obama'nın başkanlığı döneminde bölgesel gerilimin azaltılması, Ortadoğu'da barışın sağlanması gibi karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ilişkilerin düzeltilmesi için birtakım adımlar atılmıştır. Yaptırımlar kaldırılmamış ancak 9 Şubat 2009 tarihinde iyi niyet göstergesi olarak ABD Ticaret Bakanlığı, Boeing 747 uçaklarının yedek parçalarının Suriye ulusal hava yolu şirketine satılmasına ilişkin bir ihracat yasası kabul etmiştir. Aynı ay içinde görüşmeler devam etmiş fakat ABD'li yetkililer Suriye'ye ilişkin çekinceleri olduğunu belirtmiş, Obama'nın isteği doğrultusunda diyalog ve diplomasi yoluyla ortak nokta bulmaya çalışılmıştır. Haziran 2009'da Lübnan'da başarılı bir seçim gerçekleşmesinin ardından barış sürecinde Suriye'nin büyük bir payı olduğu vurgulanmıştır. Ek olarak Temmuz ayında Obama, Suriye Sorumluluk Yasası altında telekomünikasyon ile teknoloji alanlarında Suriye'ye daha çok ihracata izin verilebileceğini¹⁰²³ ve Şam büyükelçisinin göreve iade edileceğini açıklamıştır.¹⁰²⁴

Obama yönetiminin olumlu tavrı isyanın başladığı dönemde de sürmüş hatta olaylara ilişkin karışık mesajlar verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Hillary Clinton, Mart sonunda yayınlanan röportajında Suriye'ye giden birçok Kongre üyesinin Esad'ın reformist olduğuna inandıklarını ifade ettiklerini, dolayısıyla artık Suriye'de farklı bir lider bulunduğunu söylemiştir.¹⁰²⁵ Clinton'ın bu açıklaması, Esad yönetimini desteklemek olarak yorumlanmış ve eleştirilmiştir. Clinton bir sonraki açıklamasında Suriye'deki baskıcı politikadan üzüntü

¹⁰²⁰ Sharp, 2011: 22-23.

¹⁰²¹ "Syrians join US in gun battle to defend embassy", *The Guardian*, 13.09.2006.

¹⁰²² Prados, 2008: 108. 22 Temmuz 2006 tarihinde Bush, Suriye'nin yıllardır terörü desteklediğini, bu savaşta da İran yapımı silahları Hizbullah'a sevk ettiğini söylemiştir. Condoleezza Rice ise (bu eleştirilere rağmen) iki ülke arasındaki diplomatik kanalların ortadan kalkmadığını, Suriye hazır olduğunda yeniden bu kanalların kullanılabilirliğini belirtmiştir.

¹⁰²³ Sharp, 2010; Sharp, 2011.

¹⁰²⁴ "US to send ambassador back to Syria", *CNN*, 23.06.2009. Ancak olayların başlamasının ardından 6 Şubat 2012 tarihinde büyükelçilik kapatılmıştır.

¹⁰²⁵ "Why Washington is at a loss over Syria", *BBC*, 02.04.2011.

duydıklarını belirtmiş; Suriye yönetimini vatandaşlarının haklarına saygı duymaya, onlara barışçıl gösteri hakkı tanımaya, Suriye halkına yarar sağlayacak ekonomik ve siyasi reformlar yapmaya çağırmıştır.¹⁰²⁶ Ayrıca ABD'nin Libya benzeri bir müdahale planlamadığını, uluslararası toplumun böyle bir beklentisinin olmaması gerektiğini çünkü iki durumun da kendine özgü olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁷

Suriye yönetiminin şiddeti artırması sonucu ABD Suriye'ye yönelik yeni yaptırım tedbirlerine başvurmuştur. 29 Nisan'da bazı hükümet yetkililerine uygulanmaya başlayan yaptırımlar, Mayıs ayında Beşar Esad'ı da kapsayacak şekilde genişletilmiş, Ağustos ayında doğrudan veya dolaylı ticaret yasaklanmıştır.

ABD'nin Suriye politikasının Obama'nın Ağustos 2011'de yaptığı konuşmayla şekillenmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. İsyanın çıktığı dönemde Esad'ın reformist olduğu ve askerî müdahalenin söz konusu olmadığı ifade edilirken bu konuşmasında Obama Esad'ın gitmesi gerektiğini söylemiş ve politikalarını bu yönde şekillendirmeye başlamıştır. Yaptırım kararlarını zaman içinde genişleten ve esneten Obama yönetimi Ağustos 2012'de Esad yönetimi karşıtı silahlı muhalif gruplara 25 milyon dolar değerinde ölümcül olmayan malzeme desteği sunulacağını açıklamıştır. Ancak bu karar ABD içinde eleştirilmiş, Obama yavaş hareket etmekle suçlanmış ve muhaliflerin silahlandırılması talep edilmiştir.¹⁰²⁸ 12 Aralık 2012 tarihinde Obama, Suriye Ulusal Konseyi'ni Suriye halkının tek meşru temsilcisi olarak tanıdıklarını açıklamış ve bu adımın Konsey'e tüm tarafları temsil edecek, siyasi geçişi sağlayacak şekilde hareket etmek gibi sorumluluklar yüklediğini vurgulamıştır.¹⁰²⁹

Suriye'de kimyasal silah kullanımının gündeme gelmesiyle birlikte Obama Ağustos 2012'de yaptığı konuşmada kimyasal silah kullanımının kırmızı çizgisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Esad yönetiminin uluslararası toplumun uyarılarını dikkate almayıp şiddeti artırması üzerine ABD Kongresi'nde Suriye'ye yönelik askerî müdahale seçeneği tartışılmıştır. Bir taraf Esad'ın görevden alınmasını ve insancıl destek sunulmasını isterken diğer taraf askerî müdahalenin öngörülemez sonuçlarına dikkat çekmiş ve ABD güçlerinin kullanılmasına eleştirel yaklaşmıştır. Görüşmeler sonucunda askerî müdahale kararı alınmamış ancak kimyasal silah kullanımının tüm hesapları ve dengeleri değiştireceği vurgulanmıştır.¹⁰³⁰ Suriye'ye yönelik olası askerî müdahale konusunda Obama yönetimi içinde de görüş ayrılığı yaşanmıştır. Suriye'deki silahlı gruplara askerî destek verilmesini savunanlara karşılık aralarında

¹⁰²⁶ Sharp, 2011: 5.

¹⁰²⁷ "Syria unrest: Twelve killed in Latakia protest", *BBC*, 27.03.2011.

¹⁰²⁸ "Exclusive: Obama authorizes secret US support for Syrian rebels", *Reuters*, 02.08.2012.

¹⁰²⁹ "US recognises Syrian opposition coalition", *Al Jazeera*, 12.11.2012.

¹⁰³⁰ Remarks by the President to the White House Press Corps. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/08/20/remarks-president-white-house-press-corps> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Obama'nın da bulunduğu ekip bu grupların çok iyi tanınmadığına, iyi bir geçmişe sahip olmadıklarına ve silahlandırmanın içinde bulunulan durumu daha da kötüleştirebileceğine dikkat çekmiştir.¹⁰³¹ Sonuç olarak Kongre'den askerî müdahale onayı çıkmamış, öncelikler insancıl yardım, siyasi geçişin sağlanması, azınlık ve insan haklarının korunması için muhalefete yardım edilmesi şeklinde korunmuş ve Obama Suriye politikasında geri adım atmıştır.

ABD askerî müdahaleye karşı olduğunu ancak Esad'ın olmadığı ve Suriye halkının meşru taleplerinin karşılandığı bir Suriye için destek vereceğini söylerken 2013 yılındaki kimyasal saldırı dengeleri değiştirmiştir. Haziran 2013'te yaptığı açıklamada kimyasal silah kullanımının kırmızı çizgisi olduğunu yineleyen Obama, Suriyeli muhalif gruplara askerî yardım yapılacağını da açıklamıştır.¹⁰³² Bununla birlikte ABD içinde silah yardımlarının yetersiz olduğuna ve Obama'nın Esad yönetimine karşı askerî eylemler gerçekleştirecek bir uluslararası koalisyon toplaması gerektiğine ilişkin öneriler sunulmuştur.¹⁰³³ 21 Ağustos 2013 tarihinde Suriye'de kimyasal silah kullanılması üzerine Obama Kongre'den bu saldırıya karşılık vermek için sınırlı yetki istemiştir. Hatta Eylül ayında yaptığı açıklamada Obama, Güvenlik Konseyi'nin Suriye konusunda bloke olduğunu, eğer kimyasal silah kullanımını engelleme konusunda ciddilerse uluslararası yanıt verilmesi gerektiğini ve bunun Güvenlik Konseyi'nden bağımsız olabileceğini söylemiştir.¹⁰³⁴ Fakat diplomatik faaliyetler neticesinde ABD ve Rusya uzlaşmış, Esad kimyasal silahlarla üretim tesislerinin yok edilmesini kabul etmiş ve askerî müdahale seçeneği rafa kaldırılmıştır.¹⁰³⁵ Obama kimyasal silah kullanımının kırmızı çizgisi olduğunu belirtmesine rağmen Libya'dakinden farklı hareket etmiş ve sınırlı askerî müdahale için Kongre'nin onayına başvurmuştur. Bu olay Obama'nın askerî müdahale konusundaki çekimser tavrının sürdüğünün ve ABD'nin Suriye politikasında attığı geri adımların ikinci örneğidir.

ABD'nin Suriye politikası IŞİD'in Suriye'de de güçlenmesiyle birlikte değişmiş, Irak'ta başlatılan IŞİD'le mücadele Suriye'ye taşınmıştır. ABD liderliğindeki IŞİD'e Karşı Küresel Koalisyon 2014 yılında hem IŞİD'i bölgeden temizlemek hem de Suriyeli muhalif grupların kontrolünü kaybettikleri bölgeleri IŞİD'den geri almalarına yardımcı olmak için hava saldırılarına başlamıştır. Bunun yanı sıra Kasım 2014'te Suriyeli muhalif güçleri eğitmek ve

¹⁰³¹ Perra, 2016: 12.

¹⁰³² "Obama approves arming Syrian rebels", *USA Today*, 13.06.2013.

¹⁰³³ "US says it will give military aid to Syria rebels", *BBC*, 14.06.2013.

¹⁰³⁴ Remarks by the President Obama in a Press Conference at the G20. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/06/remarks-president-obama-press-conference-g20> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰³⁵ Humud vd., 2019: 47.

donatmak için bir program geliştirilmiştir.¹⁰³⁶ Yıllık bütçesi 500 milyon dolar olan ve üç bin kişinin eğitimini hedefleyen programda yalnızca 150 kişinin eğitilmesi ve bunun 384 milyon dolara mal olması nedeniyle program Ekim 2015'te durdurulmuş, Nisan 2016'da yeniden açılmış ve bu kez tam sayı belirtilmeden düzinelerce kişinin eğitileceği bilgisiyle yetinilmiştir.¹⁰³⁷

2016 yılında Trump'ın başkanlığı döneminde de Obama'nın başlattığı IŞİD'le mücadele ve Suriye krizine siyasi çözümün hayata geçirilmesi için gerçekleştirilen diplomatik faaliyetler sürdürülmüş, hem BM Güvenlik Konseyi oturumlarında hem de ikili görüşmelerde Rusya ile uzlaşma zemini bulmaya çalışılmıştır.

Şubat 2018'de ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson Suriye'de beş hedefleri olduğunu açıklamıştır: IŞİD ve El Kaide'nin kalıcı olarak ortadan kaldırılması ve bir kez daha farklı şekilde ortaya çıkmalarının önlenmesi; 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Suriye halkı ile Esad yönetimi arasındaki çatışmanın sona ermesi ve Esad sonrası bağımsız, istikrarlı, birleşik Suriye'nin işlerlik kazanması; İran'ın Suriye üzerindeki etkisinin azaltılması; mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin evlerine dönmesi için güvenli koşulların sağlanması; Suriye'nin kitle imha silahlarından temizlenmesi.¹⁰³⁸ Tillerson, IŞİD'in tamamen temizlenmediğini ve bu gerçekleşene kadar Suriye'de kalmaya devam edeceklerini söylerken Trump ABD birliklerinin Suriye'den çekileceğini ilan etmiştir.¹⁰³⁹ Bunun üzerine Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton da, İran Suriye'deki güçlerini geri çekene kadar ABD'nin Suriye'deki varlığının korunacağını söylemiştir.¹⁰⁴⁰

Trump, Nisan ayında bir kez daha IŞİD'in tam anlamıyla yok edildiğini, Suriye'de kalmanın ülke ekonomisine çok ciddi bir maliyet yüklediğini, son 17 yıl içinde Ortadoğu'ya yedi trilyon dolar harcandığını ve karşılığında hiçbir şey alınmadığını bu nedenle de artık ABD askerlerinin ülkeye dönmelerini istediğini dile getirmiştir.¹⁰⁴¹ Trump'ın bu açıklamasından birkaç gün sonra Esad yönetiminin bir kez daha kimyasal silah kullandığı iddiaları üzerine ABD, Fransa ve İngiltere bir günlük operasyon başlatmış ve hükümete ait tesisleri vurmuştur. Operasyonun hemen ardından ABD politikasının değişmediği, IŞİD'in ortadan kaldırılmasına odaklanıldığı, Esad'a yönelik herhangi bir askerî operasyonun planlanmadığı ancak Rusya ve

¹⁰³⁶ Timeline: US Policy on ISIS. <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-us-policy-isis> (erişim tarihi: 27.12.2018).

¹⁰³⁷ "Pentagon resumes training dozens of Syrian rebels", *The Hill*, 04.01.2016.

¹⁰³⁸ Remarks on The Way Forward for the United States Regarding Syria. <https://tr.usembassy.gov/remarks-way-forward-united-states-regarding-syria/> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰³⁹ Humud vd., 2019.

¹⁰⁴⁰ "Bolton: US troops staying in Syria until Iran leaves", *Defense News*, 24.09.2018.

¹⁰⁴¹ Remarks by President Trump and Heads of the Baltic States in Joint Press Conference. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-heads-baltic-states-joint-press-conference/> (erişim tarihi: 05.01.2019). Trump'ın bu isteği, kendisine yakın siyasilerce de eleştirilmiştir.

İran'ın desteklediği Esad'ın uluslararası hukuku ihlal etmesine sessiz kalınmayacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁴²

2018 yılının sonlarına doğru ABD'nin Suriye politikasında bir kez daha görüş ayrılıkları belirmeye başlamıştır. 11 Aralık 2018 tarihli basın toplantısında IŞİD Karşıtı Koalisyon ABD Özel Temsilcisi Brett McGurk Suriye'den tamamen çıkmanın zaman alacağını şu sözlerle ifade etmiştir: “Yıllar içinde öğrendik ki bir grubu yenilgiye uğratmak onların fiziksel alanlarını yok edip sonra da oradan gitmek anlamına gelmiyor. Güvenlik kazanımlarının kalıcılığını sağlamak için yerel güvenlik güçlerinin orada olacağından emin olmalısınız.”¹⁰⁴³ Ayrıca Suriye iç savaşının BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde çözümlendiğini ve İran güçlerinin Suriye'den çekildiğini görmek istediklerini belirtmiştir. 18 Aralık 2018 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Yardımcı Sözcüsü Robert Palladino IŞİD kalıcı olarak ortadan kaldırılana kadar Suriye'de kalacaklarını ve işlemin henüz tamamlanmadığını söyleyerek McGurk'ü desteklemiştir. Bu açıklamadan bir gün sonra Trump IŞİD'le olan işlerinin bittiğini dolayısıyla artık askerî birliklerini çekeceklerini Twitter'dan duyurmuştur. Aynı gün içinde Pentagon sözcüsü Dana White, yine Twitter'da, IŞİD karşıtı askerî operasyonun henüz sona ermediğine ilişkin açıklama yapmıştır.¹⁰⁴⁴ Trump'ın Suriye'den çıkma konusunda ısrarcı tavrı sonucunda Savunma Bakanı Jim Mattis ve hemen ardından McGurk istifalarını sunmuştur. Trump'ın neden olduğu bu karmaşa, ani ve sert dönüşler ABD'nin Rusya'ya yakın olan Suriye'yi geri kazanma konusunda elinin zayıf olduğu yorumlarına neden olmuştur.¹⁰⁴⁵

ABD en başından itibaren Suriye'de yaşananları kınamış, insancıl yardım yollamış, silahlı muhalif grupları eğitmiş, IŞİD Karşıtı Küresel Koalisyon kurup IŞİD'le mücadele etmiş ancak Suriye iç savaşına müdahil olmamaya özen göstermiştir. Obama her ne kadar birkaç kez sınırlı askerî müdahale seçeneğini gündeme getirmişse de uygulamamıştır. Obama, hükümetinin görece tepkisiz tavrının yerinde olduğunu çünkü müdahalenin daha iyi sonuca ulaşılacağını garanti etmediğini söylemiştir.¹⁰⁴⁶ Trump da bu politikayı sürdürmüş, maliyet kaygıları nedeniyle askerî müdahaleyi gündemine almamıştır. Sonuç olarak ABD Suriye'ye yönelik askerî müdahale seçeneğini birkaç kez masaya yatırmış olsa da bu konuda ısrarcı olmamış ve politikalarını IŞİD ve El Kaide'ye karşı mücadele ile sınırlandırmıştır.

¹⁰⁴² Department of Defense Press Briefing. <https://dod.defense.gov/News/Transcripts/Transcript-View/Article/1493749/department-of-defense-press-briefing-by-pentagon-chief-spokesperson-dana-w-whit/> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁴³ Department Press Briefing. <https://www.state.gov/r/pa/prs/dpb/2018/12/288024.htm> (erişim tarihi: 04.01.2019).

¹⁰⁴⁴ “Trump's Stunning About-Face on Syria”, *Foreign Policy*, 19.12.2018.

¹⁰⁴⁵ “Trump's Stunning About-Face on Syria”, *Foreign Policy*, 19.12.2018.

¹⁰⁴⁶ “Obama explains is thinking on Syria and it is profoundly conservative”, *The Washington Post*, 21.01.2014.

4.3.2. Rusya Federasyonu

Rusya'nın Suriye politikası genel hatlarıyla Esad yönetiminin sürdürülmesi, Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin artırılması, Batı'nın olası müdahalesinin engellenmesi üzerine kurulmuştur.

Rusya – Suriye ilişkileri, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından iki yıl önce 1944 yılında başlamış ve hemen ardından 1946 yılında Sovyetler Birliği ve Suriye arasında siyasi, diplomatik ve askerî yardımı içeren bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰⁴⁷ Bu tarihten sonra iki ülke arasında saldırmazlık, silah ticareti, alt yapı çalışmaları gibi alanlarda bir dizi anlaşma daha imzalanmıştır.

1955 – 1976 yılları arasında Sovyetler Birliği Suriye'ye 2,5 milyar dolar değerinde silah tedarik etmiş;¹⁰⁴⁸ 1960'lı yıllar ve 1970'lerin başında Suriye'nin ulusal endüstrisinin kurulumunda yoğun çaba harcamış; makineler dışında mühendisler ve bilim insanları göndermiştir. Ayrıca demir yolu yapımı ve tarım sektörüne de önemli katkılar sunmuştur.¹⁰⁴⁹

8 Ekim 1980 tarihinde iki ülke arasında – eşitlik ilkesi temelinde – her alandaki işbirliğini geliştirme ve güçlendirme amacıyla Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre taraflar uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ve gerilimin azaltılması için her türlü katkıyı sunacak; başta Ortadoğu'nun problemleri olmak üzere ikili ilişkiler ve tarafları ilgilendiren uluslararası sorunlara ilişkin olağan istişarelerini geliştirip genişletecektir. Daha da önemlisi taraflardan birinin barış ve güvenliğini veya uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir durum ortaya çıktığında taraflar, eşgüdümlü hareket etmek, söz konusu tehdidi ortadan kaldırmak ve barışı yeniden tesis etmek amacıyla birbirleriyle iletişime geçecektir.¹⁰⁵⁰ Söz konusu anlaşmayla Sovyetler Birliği'nin Suriye – İsrail çatışmasında alacağı pozisyon da belirlenmiştir.

Suriye'nin önemli silah tedarikçilerinden biri olan Sovyetler Birliği ile silah ticareti 1980 – 1985 yılları arasında 14,5 milyar dolara ulaşmıştır. 1986 yılında değeri 624 milyon dolar, 1987 yılında ise 1,2 milyar doları geçen yeni silah anlaşmaları imzalanmıştır. İki ülke arasındaki silah ticareti yalnızca askerî teçhizat teminiyle sınırlı kalmamış, teknik destek ve

¹⁰⁴⁷ Karabulut, 2007: 69.

¹⁰⁴⁸ Relations Between Syria and USSR. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00353R000100290001-4.pdf> (07.04.2018).

¹⁰⁴⁹ “Moscow's Historical Relationship with Damascus: Why it Matters Now”, *Huffington Post*, 25.01.2016. Sovyetler Birliği bu desteğini diplomaside sergilemiş, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tereddüt etmeden Arapların yanında yer almıştır. İsrail'in saldırıları durdurulmaması ve birliklerini geri çekmemesi üzerine İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

¹⁰⁵⁰ Treaty of friendship and cooperation. <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201222/volume-1222-i-19728-english.pdf> (erişim tarihi: 07.04.2018).

askerî eğitim de bu anlaşmalar çerçevesinde sunulmuştur.¹⁰⁵¹ Örneğin 1984 yılında Suriye'ye yaklaşık 13 bin danışman gönderilmiş, 1985 yılında Mihail Gorbaçov ve Hafız Esad arasında yaşanan Suriye'nin dış politikasına ilişkin anlaşmazlık sonucunda danışmanların bir kısmı geri çekilmiştir.¹⁰⁵²

1980'li yıllarda giderek artan silah ticaretinin yanı sıra Sovyet denizaltıları Suriye'nin Tartus limanında ve deniz uçakları Tiyas askerî hava üssünde faaliyet göstermiştir. Türkiye ile Akdeniz'in önemli bölgelerine ulaşacak şekilde karadan denize füzeler ve Sovyet uçakları Suriye'de konuşlandırılmıştır. O dönemde Suriye'de kurulan hava savunma sistemi, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin ayrılmaz bir güvenlik aygıtı olduğu yorumlarına neden olmuştur.¹⁰⁵³

1990'lı yıllarda Rusya'nın iç politikada yaşadığı birtakım sorunlar ve Suriye'nin izlediği pragmatik politika¹⁰⁵⁴ nedeniyle ilişkiler yıpranmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından Suriye'nin daha önce aldığı kredileri Rusya'ya ödemeyi reddetmesi sonucunda siyasi gerilim ortaya çıkmıştır. Rusya içinde, Suriye konusunda önlemler alınması gündeme gelmişse ancak hayata geçirilmemiştir. 1994 yılında Suriye'nin borcunu ödeyeceği garantisini vermesi üzerine askerî – teknik işbirliği ve 1998 yılında iki milyar dolar değerinde silah anlaşmaları imzalanmıştır.¹⁰⁵⁵ ABD bölümünde de anlatıldığı üzere ABD – Suriye ilişkileri iyileşme yönünde ilerlerken 2003 yılında yeniden sekteye uğramış ancak aynı dönemde Rusya – Suriye ilişkileri canlanmaya başlamıştır. 2005 yılında Beşar Esad'ın Moskova'yı ziyaretiyle ikili ilişkiler bir kez daha rayına oturmuş, Rusya Maliye Bakanı, Suriye'nin 13,4 milyar dolarlık borcunun %73'ünün silineceğini açıklamıştır.¹⁰⁵⁶ Ayrıca Medvedev, 2010 yılındaki ziyaretinde petrol ve gaz altyapısının yanı sıra nükleer enerji santrali geliştirilmesi hususunda yardım sözü vermiştir.¹⁰⁵⁷

Rusya ve Suriye, kısa dönemli anlaşmazlıklar dışında aralarındaki yakınlığı ve işbirliğini koruyabilmiştir. Bu durumun Rusya'nın 2011 yılında başlayan isyana yönelik politikalarına etkisini yadsımamakla birlikte tüm politikayı ikili ilişkilere indirgemek yanlış olacaktır. Libya'daki askerî müdahalenin önünü açan 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında çekimsiz oy kullanmasının ardından NATO'nun yetki aşımını ve askerî müdahalenin hukuksuzluğunu vurgulayan Rusya, Suriye'de de benzer hataları yapmamak için temkinli

¹⁰⁵¹ Syria – USSR Relations. <https://www.globalsecurity.org/military/world/syria/forrel-ussr.htm> (erişim tarihi: 07.04.2018).

¹⁰⁵² Collelo, 1988: 227.

¹⁰⁵³ "Syria: The Cuba of the Middle East", *Commentary*, Temmuz 1986.

¹⁰⁵⁴ Karabulut, 2007: 81. Suriye, I. Körfez Savaşı'nda Irak'a karşı ABD'nin liderliğindeki uluslararası ittifaka katılmıştır.

¹⁰⁵⁵ Kreutz, 2007: 18-22

¹⁰⁵⁶ Kreutz, 2007: 29

¹⁰⁵⁷ "Syria's relations with Russia", *SBS News*, 26.08.2013.

hareket etmiştir. Suriye’de isyan başladıktan birkaç ay sonra Esad yönetiminin şiddeti azaltmak yerine artırması karşısında Medvedev 5 Ağustos 2011 tarihli röportajında Esad’ı gerekli siyasi reformları yapmaya ve muhalefetle uzlaşmaya çağırmıştır. Esad’ın bunları yapmaktan başarısız olduğu durumdaysa Rusya’nın Suriye’ye ilişkin birtakım kararlar almak zorunda kalacağını, bu nedenle de gelişmeleri yakından takip ettiklerini söylemiştir.¹⁰⁵⁸ Medvedev ve Putin arasındaki görüş ayrılığı – Libya’da olduğu gibi – Suriye’de de ortaya çıkmış ve Putin’in başkan olmasıyla birlikte Esad karşıtlığı son bulmuştur.

Rusya; Esad yönetimine yönelik yaptırımları içeren ve yalnızca yönetimi kınayan taslak kararları veto ederek müdahalenin önünü açabilecek kararlar alınmasını engellemiş, isyanın başladığı tarihten 2018 yılının sonuna kadar 12 taslak kararı veto etmiştir. Hatta Lavrov 2012 yılındaki bir konuşmasında BM Şartı’nın ülkelerin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygıyı öngördüğünü, dolayısıyla dışarıdan müdahaleyle bir rejimi yıkmaya çalışmanın BM Şartı’nı ihlal edeceğini ve Esad’ın devrilmesine yönelik her kararı veto edeceklerini söylemiştir.¹⁰⁵⁹

Esad yönetiminden ziyade uluslararası hukukun korunduğu vurgusu her fırsatta dile getirilmiştir. BM Güvenlik Konseyi oylamalarında Putin, Lavrov ve diğer yetkililer sık sık amacın BM Şartı’nın ve uluslararası hukukun korunması olduğunu ifade etmiştir. 2013 yılında New York Times gazetesinde yayınlanan yazısında Putin, ABD’nin olası Suriye operasyonunun şiddeti artıracığına, yeni bir terör dalgasına neden olacağına, uluslararası hukuk sistemini ve dengeyi bozacağına dikkat çekmiştir. Putin’e göre Suriye’de yaşananlar demokrasi mücadelesi değil, çok dinli bir ülkede hükümet ve muhalefetin silahlı çatışmasıdır. Ülkede demokrasi destekçileri olmakla birlikte çok sayıda El Kaide mensubu bulunduğunu vurgulayan Putin, ABD’nin Ağustos ayında askerî müdahale seçeneğini tartışmasına atıf yaparak uluslararası hukuka göre yalnızca meşru müdafaa durumunda ve BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi dahilinde güç kullanılabileceğini hatırlatmıştır.¹⁰⁶⁰

ABD ve AB’nin muhalif gruplara verdiği destek karşısında Rusya da en başından itibaren Esad yönetimine mali ve askerî desteğini sunmuştur. Yine ABD, AB ve diğerlerinin Esad yönetimine yönelik yaptırımları ve çatışma nedeniyle durma noktasına gelen sanayi, turizm ve tarım sektörlerinin de etkisiyle çöken ekonomiyi güçlendirmek amacıyla Suriye Ticaret Bankası ile yaptığı işlemleri artırmıştır.¹⁰⁶¹ Esad yönetimine verilen mali ve askerî

¹⁰⁵⁸ Interview by Dmitry Medvedev. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/12204> (erişim tarihi: 04.04.2018).

¹⁰⁵⁹ “Lavrov: Esad’ın devrilmesini öngören her kararı veto edeceğiz”, *Yakın Doğu Haber*, 13.09.2012.

¹⁰⁶⁰ “A Plea for Caution From Russia”, *The New York Times*, 11.09.2013.

¹⁰⁶¹ “Russian banks strengthen ties with blacklisted Syrian lenders”, *Reuters*, 31.10.2013. Esad yönetimi Rusya’dan satın aldığı hava savunma sistemlerinin ödemelerini ikinci sıra Rus bankalarına yaparken bir yandan

malzeme desteğine Eylül 2015'te sahada aktif rol oynanması da eklenmiş ve Rusya hava saldırılarına başlamıştır. Verilen operasyonel desteğin uluslararası hukuka uygunluğunu vurgulayan Lavrov başlattıkları operasyonun ABD liderliğindeki IŞİD'e Karşı Küresel Koalisyon ile benzer misyonda olduğuna dikkat çekmiştir. Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov da Esad yönetiminin zayıf olduğu noktalarda yardım edeceklerini ve temelde IŞİD'le mücadele edeceklerini ifade etmiştir.¹⁰⁶² Rusya'nın Esad'ın yanında yer almasına ilişkin eleştirilere karşı Putin, Suriye'nin resmi makamlarının çökmesinin yalnızca teröristleri harekete geçireceğini söylemiş ve eklemiştir: "Bu nedenle onların altını oymak yerine onları yeniden canlandırmalı ve devlet kurumlarını güçlendirmeliyiz."¹⁰⁶³ Suriye'de yürüttüğü operasyonu terörle mücadele operasyonu olarak sunan Rusya yalnızca Esad'ın yanında savaşa katılmakla sınırlı kalmamış, Suriye krizine siyasi çözüm arayışları çerçevesinde bir dizi diplomatik faaliyet de yürütmüştür. Hem bölge ülkeleri hem de ABD ve AB üye ülkeleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Suriye'de çatışan tarafları bir araya getiren zirveler düzenlenmesine ön ayak olmuştur.

Rusya'nın Suriye krizinde Esad'ın yanında yer alması ve tüm politikasını bu yönde şekillendirmesinin nedeni olarak uluslararası hukukun korunması vurgulanmış olsa da Rusya'nın ulusal çıkarları da bu politikada etkili olmuştur. Öncelikle Esad yönetiminin dışarıdan yapılacak bir müdahaleyle devrilmesi daha sonraki krizlerde de aynı yönteme başvurulmasının önünü açma riski taşımaktadır. Ayrıca Esad'ın olmadığı bir Suriye'nin İran başta olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkileri etkileyeceği düşünülmektedir. Sağlam'a göre Sünni rejimlerin desteklenmesi ve rol model olarak sunulması da Rusya için kaygı vericidir. İslami hareketlerin yükselişe geçmesi, radikal İslamcı grupların silahlandırılması, Kafkasya'da bir kez daha Sünni İslam tehdidini ortaya çıkarması, bölgenin istikrarını dolayısıyla da Rusya'nın ulusal çıkarlarını tehdit etmektedir. Ayrıca iki ülke arasındaki silah ticareti, istihbarat paylaşımı ve Rusya'nın Akdeniz'de varlık göstermesinde önemli olan Tartus limanı Rusya'nın Suriye politikasını şekillendiren önemli unsurlardır.¹⁰⁶⁴

Sonuç olarak Rusya Suriye'deki istikrarlı politikası sonucunda hem Suriye'de hem de bölgede çeşitli kazanımlar elde etmiştir. 2013 yılında Esad'a yardımı kesmesi karşılığında 15

da Suriye Ticaret Bankası, Moskova menşei küçük bankalarda çeşitli hesaplar açıp diğer ülkelerle yaptığı ticareti bu hesaplar üzerinden sürdürmüştür.

¹⁰⁶² "Russia defends its military action in Syria, sees eye-to-eye with US on terrorist targets", *US News*, 01.10.2015. Suriye'nin daveti ile operasyona başladıklarını ileri sürmesi bazı açılardan eleştirilmiştir. En temel eleştiri de normal koşullarda uluslararası hukuka uygun olan bu durumun Suriye'de uygun olmadığı ve Esad yönetiminin birçok devlet tarafından Suriye'nin meşru temsilcisi olarak sayılmadığıdır. ABD liderliğindeki IŞİD karşıtı koalisyon, operasyonlarını meşru müdafaaya dayandırmıştır. Bkz. "Russia Says Its Airstrikes In Syria Are Perfectly Legal. Are They?", *Huffington Post*, 03.01.2017.

¹⁰⁶³ Meeting of the Valdai International Discussion Club. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/50548> (erişim tarihi: 03.07.2011).

¹⁰⁶⁴ Sağlam, 2014: 216-217.

milyar dolarlık silah anlaşması teklif eden Suudi Arabistan yönetimi¹⁰⁶⁵, 2015 yılının ikinci yarısında Rusya'yı ziyaret etmiş ve çeşitli silah anlaşmaları imzalamıştır. Benzer şekilde aynı dönemde Mısır, İsrail, Ürdün, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri ile de yeni anlaşmalar yapılmıştır.¹⁰⁶⁶ Rusya Dış Politika Konsepti'nde de Suriye politikasının sürdürüleceğine, dışarıdan müdahaleyle liderlik değişikliğine karşı çıkmaya devam edileceğine ve Suriye'deki müzakereci rollerinin artırılacağına dikkat çekilmiştir.¹⁰⁶⁷

4.3.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin'in Suriye politikası müdahale etmeme ilkesi çerçevesinde şekillenmiş, Suriye'nin istikrara kavuşturulmasında tek seçeneğin siyasi çözüm olduğu fikri benimsenmiştir. Bu bağlamda Rusya ile paralel hareket eden Çin, Esad yönetimini hedef alan BM Güvenlik Konseyi kararlarında veto yetkisini kullanmış veya çekimser kalmıştır.

Çin – Suriye diplomatik ilişkileri 1956 yılında kurulmuş,¹⁰⁶⁸ sonraki yıllarda iki ülke ilişkileri silah ticareti aracılığıyla gelişmiştir. Örneğin 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Sovyetler Birliği ve Suriye arasındaki anlaşmazlıktan faydalanan Çin, Suriye'ye orta menzilli balistik füze ve ilgili teknolojiyi satmıştır. 1992 yılında katı yakıtlı füze yapımı için aşamalı olarak yaklaşık 100 ton kimyasal teslim etmiş,¹⁰⁶⁹ 1996 yılında füze teknolojisi, 1999 yılında 10 ton toz alüminyum satmış ve 2000'lerin başında Suriye'nin konvansiyonel silah tedarikçileri arasında ilk beşin içine girmiştir.¹⁰⁷⁰ 1990'lı yıllarda Çin, ilişkileri askerî teçhizatı ticaretinin ötesine taşımış ve Suriye'ye elektrik, inşaat, tarım, telekomünikasyon ve turizm alanlarında yatırım yapmıştır.¹⁰⁷¹

2001 yılında bir araya gelen dönemin Başkan Yardımcısı Hu Jintao ve Beşar Esad ilişkileri güçlendirme kararı almıştır. 2000'li yıllarda petrol ve gaz altyapısının modernizasyonu için Suriye'ye yüklü miktarda fon aktarılmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi de artış göstermiş, 2007 yılında, bir önceki yıla oranla %33 artarak, 1,87 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süreçte Çin Suriye ile yalnızca ticari ilişki kurmamış diplomatik ve kültürel ilişkiler geliştirerek iki ülke arasındaki bağı derinleştirmiştir. Tarafların sömürgecilik, işgal, iç işlerine müdahale tecrübeleri ilişkilerine farklı bir boyut katmıştır.¹⁰⁷² Örneğin Suriye'nin Lübnan'daki askerî

¹⁰⁶⁵ “Moscow rejects Saudi offer to drop Assad for rich arms deal”, *RT*, 09.08.2013.

¹⁰⁶⁶ Stent, 2016: 109. Silah anlaşmaları dışında Suudi Arabistan Rusya'ya ağırlıklı olarak tarımsal projeler olmak üzere 10 milyar dolarlık yatırım sözü vermiştir.

¹⁰⁶⁷ Dynner, 2017.

¹⁰⁶⁸ “China may be the biggest winner of all if Assad takes over Syria”, *Newsweek*, 19.01.2018.

¹⁰⁶⁹ “China said to sell parts for missiles”, *The New York Times*, 31.01.1992.

¹⁰⁷⁰ “China's Role in the Syria Crisis, Revisited”, *The Diplomat*, 28.09.2015.

¹⁰⁷¹ Chang, 2011: 11-12.

¹⁰⁷² Zambelis, 2008.

varlığına ilişkin 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında Çin, Rusya ile birlikte çekimser kalmayı tercih etmiştir.¹⁰⁷³ 2011 isyanıyla başlayan süreçte de ticari bağlardan çok bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve müdahale etmeme ilkelerine ve siyasi diyaloga odaklanmıştır.

Çin, Rusya ile birlikte, Esad yönetimine yaptırımları içeren ve Suriye'ye askerî müdahalenin önünü açabilecek olan kararlara karşı olduğunu ve dışarıdan müdahaleyle rejim değişikliğinin uluslararası hukuka uygun olmadığını belirtmiştir. Çinli yetkililer Mart 2011'den itibaren askerî seçeneğin kabul edilemeyeceğini, Esad'ın dışarıdan yapılacak bir müdahaleyle uzaklaştırılmayacağını, Suriye krizinin çözülmesinin tek yolunun siyasi süreçten geçtiğini vurgulamıştır.

Suriye'de protestoların başlamasından 10 hafta sonra Suriye Dışişleri Bakanı Faysal al-Mekdad Çinli yetkililerle görüşmek üzere Pekin'e gitmiştir. Görüşmenin ardından Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Jiang Yu Suriye'nin Ortadoğu için önemli olduğunu ve onun istikrarının bölgenin güvenlik ve istikrarını ilgilendirdiğini söylemiştir. Dışarıdan gelecek her türlü müdahaleye karşı olduklarını ve Suriye'nin geleceğinin kendi halkı tarafından belirlenmesi gerektiğini de eklemiştir.¹⁰⁷⁴ Ekim 2011'de Çin Dışişleri Bakanlığı Esad yönetimini reformları daha hızlı harekete geçirmesi konusunda ilk kez uyarılmış ve yönetime Suriye'deki tüm tarafların katılımını sağlayan kapsayıcı siyasi süreci başlatmasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁷⁵ Aynı ay içinde yapılan basın toplantısında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Jaing Yu, Esad yönetiminin reform vaatlerini yerine getireceğine, halkın çağrılarına cevap vereceğine, tüm tarafların siyasi sürece aktif olarak katılacağına inandıklarını söylemiştir.¹⁰⁷⁶ Çin'in Arap Ligi politikası da bu süreçte farklılaşmış, Libya'da Arap Ligi'nin politikalarını baz alırken Suriye'de aynı politikayı sürdürememiştir. Ancak 27 Ekim 2011 tarihinde Çin'in Ortadoğu Özel Temsilcisi Wu Sike Arap Ligi'nin Suriye'de kapsamlı siyasi geçiş sürecini faaliyete geçirme çabalarını desteklediğini söylemiştir.¹⁰⁷⁷

4 Şubat 2012 tarihinde Esad yönetimine ilişkin taslak kararın veto edilmesinin ardından Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Cui Tiankai, veto kararının daimî üyeler arasındaki işbirliğini bozmayacağına inandıklarını, bölgenin istikrarı ve güvenliği için işbirliği yapmaya devam edeceklerini, tüm tarafların diyalog çerçevesinde sorunun çözülmesini istediğini vurgulamıştır.¹⁰⁷⁸ Oylamadan bir ay sonra Çin, 4 Mart'ta altı maddelik bir öneri hazırlamıştır.

¹⁰⁷³ Security Council Declares Support for Free (...). <https://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁷⁴ Xinhua'dan akt. Calabrese, 2013: 15.

¹⁰⁷⁵ "China urges Syria regime to deliver on promised reforms", *The Guardian*, 11.10.2011.

¹⁰⁷⁶ "China to send envoy to Syria, urges reform", *Reuters*, 25.10.2011.

¹⁰⁷⁷ Calabrese, 2013.

¹⁰⁷⁸ "China: Syria veto won't hurt cooperation with US", *Firstpost*, 09.02.2012.

Annan Planı ile benzerlikleri bulunan plan çerçevesinde “şiddetin durdurulması, taraflar arası diyalog başlatılması ve insani yardım sağlanması, Arap ülkelerinin olumlu çabalarına Çin’in desteğinin vurgulanması, Arap Ligi’nin krize siyasi çözüm sağlamasının desteklenmesi” amaçlanmıştır.¹⁰⁷⁹ 2014 yılında gerçekleştirilen II. Cenevre görüşmelerinde Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Suriye krizine ilişkin beş unsur ileri sürmüştür. Buna göre Suriye sorunu siyasi yollarla çözülmeli, Suriye’nin geleceğine Suriyeliler karar vermeli, kapsayıcı bir siyasi geçiş süreci teşvik edilmeli, ulusal uzlaşısı ve birlik sağlanmalı, Suriye ve komşu ülkelere insancıl yardım ulaştırılmalıdır.¹⁰⁸⁰

Mart 2016’da Çin, uzun yıllar İran’da büyükelçilik yapan Xie Xiaoyan’ı barış sürecinin ilerletilmesine yardımcı olması için Suriye Özel Temsilcisi olarak görevlendirmiştir.¹⁰⁸¹ Nisan ayında Suriye’yi ziyaret eden Xie Xiaoyan ateşkes anlaşmasının uygulanmasını ve taraflar arasında diyalog kurmayı hedeflediğini söylemiştir. Suriye tarafı da ateşkesi uygulamaya hazır olduklarını, Suriye krizinde Çin’in daha çok rol almasını, Suriye halkına daha çok destek vermesini ve Suriye’de en kısa zamanda barış ve istikrarın yeniden tesis edilmesine yardımcı olmasını istemiştir.¹⁰⁸² Xie Xiaoyan daha sonraki tarihlerde de hem Esad yönetimi hem muhalif liderler hem de Mistura ile bir araya gelmiş ve siyasi çözüm sürecine ilişkin görüş alışverişinde bulunmuştur. Xie Xiaoyan Çin’in konuyu beş açıdan ele almaya devam edeceğini söylemiştir:

1. İlgili tüm taraflarla iletişimi sürdürmek, tarafları barış görüşmelerini desteklemeye çağırmak.
2. BM’nin arabuluculukta temel rolünü ve Mistura’nın arabuluculuk çabalarını desteklemeye devam etmek.
3. Cenevre Barış Görüşmelerine, Uluslararası Suriye Destek Grubu’na ve diğer barış girişimlerine katılmaya devam etmek.
4. Suriye halkına yardım sunmaya devam etmek.
5. Suriye’nin yeniden inşa sürecinde uygun yollarla destek olmak.¹⁰⁸³

Sorunun çözümünde temel olarak terörle mücadele, çıkış yolu olarak diyalog ve garanti olarak yeniden inşa üzerinde duran Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, diyalog ve müzakerenin tek çıkar yol olduğunu, Suriye’nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde oluşturulacak siyasi çözümü BM Güvenlik Konseyi’nin daimî üyesi olarak

¹⁰⁷⁹ Zongze, 2012.

¹⁰⁸⁰ Foreign Ministry Spokesperson Hong Lei’s Regular Press Conference on January 20, 2014. <http://tt.chineseembassy.org/eng/zt/fyrth/t1120778.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁸¹ “China appoints first special envoy for Syria crisis”, *Reuters*, 29.03.2016.

¹⁰⁸² Special Envoy of the Chinese Government on Syrian Issue Xie Xiaoyan Visits Syria. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/t1358513.shtml (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁸³ Special Envoy of the Chinese Government on Syrian Issue Xie Xiaoyan Attends International Symposium on the Syrian Issue. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/xybfs_663590/xwlb_663592/t1559820.shtml (erişim tarihi: 08.08.2018).

destekleyeceklerini vurgulamış; uluslararası toplumun Suriye’de uzun dönemli barış ve istikrar için ülkenin yeniden inşasına destek olması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁸⁴ Çin’in arabulucu rolü ve müzakereden yana tavrı BM Güvenlik Konseyi oturumlarında da kendisini göstermiştir. Esad yönetimine yönelik yaptırım kararlarını veto etmesine karşılık, Nisan 2018’de Duma’da kimyasal silah kullanımı ve bunun soruşturulmasına ilişkin kararı Rusya veto ederken Çin tüm çekinceleri gidermediği için çekimser kalmayı tercih etmiş ve tüm taraflara sakin olmalarını telkin etmiştir.¹⁰⁸⁵

Çin’in Suriye politikası incelendiğinde Libya’dakinden farklı olarak Suriye’de az sayıda Çinli bulunduğu, yatırım ve ticaret oranlarının o kadar da yüksek olmadığı görülmektedir. Buna rağmen Çin, Esad yönetimine yönelik önlemleri içeren kararlarda veto yetkisini kullanmayı veya çekimser kalmayı tercih etmiş ve koruma sorumluluğu yaklaşımını suistimal etme riski bulunan Batı’ya karşı Rusya’ya destek verilmiştir.¹⁰⁸⁶ Çinli yetkililer bu kararlar sonrası yaptıkları açıklamalarda uluslararası hukuku ve BM Şartı’nı koruduklarını ifade etmiştir. Açıklamalarda şu noktalar ön plana çıkmıştır:

1. Taslak metinler hassasiyet gözetilmeden ve uyarılar dikkate alınmadan, rejim değişikliği amacı güdülerek oluşturulmuştur.
2. BM Şartı, BM Güvenlik Konseyi’ne rejim değişikliği için baskı yapma yetkisi vermemiştir.
3. Çin en başından beri Suriye’de uzun dönemli barış ve istikrarı, Suriye halkının çıkarlarına hizmet edecek ve bölgenin uzun dönemli istikrarına katkı sunacak siyasi çözümü desteklemiştir.

Çin’in Suriye politikası en başından beri diyalog ve müzakere temelli siyasi çözüm etrafında şekillenmiştir. Yapılan açıklamalarda krizle ilişkili tüm tarafların güvenilir adımlar atması, ateşkes kararını uygulaması gerektiği vurgulanmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hong Lei de Suriye meselesinin çözülmesinin tek yolunun Suriye halkının temel çıkarlarına hizmet eden ve bölgenin uzun dönemli istikrarına katkı sağlayacak siyasi çözüm olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸⁷ Ancak Çin’in Suriye politikası arabuluculuk faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, Esad yönetimine verdiği siyasi ve ekonomik desteği de hiç kesmemiş ve Batı’nın

¹⁰⁸⁴ Wang Y: Counter-terrorism, Dialogue and Reconstruction Are Three Key Points For Solving Syrian Issue at New Stage. <http://sc.china-embassy.org/eng/zgyw/t1514519.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁸⁵ BM Güvenlik Konseyi, 2018h.

¹⁰⁸⁶ Temmuz 2017’de Baltık Denizi’nde Rus donanmasıyla ortak tatbikat düzenlemiş, Eylül 2018’de Vostok-2018 tatbikatına 3200 asker, 30 savaş uçağı ve helikopter, 900 askerî teçhizat göndermiş, sonrasında da düzenli ortak tatbikat yapma kararı almıştır. “Vostok 2018: Rusya ve Çin’den Soğuk Savaş sonrasının en kapsamlı tatbikatı”, *BBC*, 28.08.2018. Bu hareket Batı’ya karşı birlik vurgusu açısından da önemlidir.

¹⁰⁸⁷ Foreign Ministry Spokesperson Hong Lei’s Regular Press Conference on May 3, 2016. <http://frankfurt.china-consulate.org/det/fyrth/t1360346.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

yaptırımlarının etkisini azaltmak amacıyla Rusya ve İran ile birlikte Esad yönetimine aylık 500 milyon dolarlık fon sağlamıştır.¹⁰⁸⁸ Çin'in Suriye krizinde daha etkin rol alma çabasının birkaç temel nedeni bulunmaktadır. İlki Çin'in iç güvenlik kaygıdır. Suriye'deki çatışmalara katılan Uygur militanlarının sayısı ve bunların Şıncan Uygur Özerk Bölgesi ile bağlantıları Çin'de endişe yaratmaktadır. Suriye'de çatışan taraflardan biri olan Türkistan İslam Partisi (TİP), Çin'in Şıncan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki şiddetten sorumlu tuttuğu Doğu Türkistan İslam Partisi'nin (DTİP) halefidir. Çin, DTİP'in El Kaide tarafından doğrudan desteklendiğini ve finanse edildiğini ileri sürmüştür, TİP gibi Esad karşıtı örgütlerden ziyade IŞİD'e odaklanması ve Türkiye'nin Uygurlarla olan tarihsel bağı Çin'in endişelerini artırmıştır. İkincisi ise Çin'in "tek yol tek kuşak" politikasını hayata geçirme arzusudur. 2013 yılında ortaya çıkan proje Çin'i Güney ve Orta Asya, Ortadoğu ve Avrupa'ya bağlama amacı taşımaktadır.¹⁰⁸⁹ Proje kapsamında geliştirilecek koridorlardan Çin – Orta Asya – Güney Asya Ekonomik Koridoru Çin'i Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye'ye bağlamayı öngörmekte¹⁰⁹⁰ ve Suriye krizinin sürmesi Çin'in bu politikasını sekteye uğratma riski taşımaktadır. Üçüncüsü ise Çin'in dış politikasında benimsediği egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ile bir arada yaşama prensipleridir.

Sonuç olarak Çin, her ne kadar sahada aktif olarak Esad yönetiminin yanında yer almasa da hem BM Güvenlik Konseyi hem de barış görüşmelerindeki rolüyle Suriye krizinde önemli bir rol üstlenmiş ve denge unsuru olmuştur.

4.3.4. Avrupa Birliği

AB en başından itibaren Suriye halkının meşru taleplerini karşılayan, Suriye liderliğinde, kapsayıcı bir siyasi sürecin işletilmesine dayanan bir politika benimsemiştir. Ayrıca Esad yönetiminin meşruiyetini yitirdiği ve Suriye'nin geleceğinde Esad'ın yeri olmadığı sık sık vurgulanmış fakat zamanla siyasi geçiş sürecinin ilk birkaç ayında Esad'ın yönetimde kalabileceği fikri kabul edilmiştir.

AB – Suriye ikili ilişkileri 1977 yılında imzalanan İşbirliği Anlaşması ile başlamıştır. Taraflar arasında Ortaklık Anlaşması için de müzakereler yürütülmüş ancak 2004 yılında Suriye ve AB'nin kitle imha silahlarının imhası konusunda anlaşamaması ve Fransa'nın Lübnan'daki Suriye askerî varlığına ilişkin endişeleri ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ "Insecurity Drives China's Syria Policy", *The Diplomat*, 10.09.2013.

¹⁰⁸⁹ "China is supporting Syria's regime. What changed?", *The National Interest*, 17.09.2016.

¹⁰⁹⁰ Derruder vd. 2018.

¹⁰⁹¹ Yücel, 2011: 93.

Suriye krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte de Ortaklık Anlaşması imzalanma süreci dondurulmuştur.¹⁰⁹² Ayrıca Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde yapılan tüm ikili işbirliği programları Mayıs 2011’de AB tarafından askıya alınmış, Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla verilen teknik yardım ve krediler de Kasım 2011’de durdurulmuştur.¹⁰⁹³ Yaptırımların etkisiyle, Suriye’nin önemli ticari partnerlerinden biri olan AB ile ticaret hacmi de düşmüştür. Örneğin 2007 yılında AB’nin Suriye’ye ihracatı 3,387 milyon euro, Suriye’den ithalatı ise 3,273 milyon euro iken 2011 yılında ticari ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Sonraki yıllarda da ticari ilişkiler düşük seviyede kalmıştır.¹⁰⁹⁴

AB Mayıs 2011’de uygulamaya başladığı yaptırımların bir kısmını zaman içinde kaldırmış, yaşananlara göre yenilerini eklemiş ve yapılacak ödemeler için esnetmiştir. Mayıs 2013’te alınan kararlar silah ve ilgili materyal harici iç baskı unsuru olarak kullanılabilir ürünlerin ithalat ve ihracatı yasaklanmış, altyapı projeleriyle finans ve ulaşım sektörlerine kısıtlamalar getirilmiş, mali ve ekonomik kaynakların dondurulması gibi yeni kararlar uygulamaya konmuştur.¹⁰⁹⁵ Aralık 2013’te Suriye’nin kültürel mirasına ait malların ticaretine kısıtlama getirilmiştir.¹⁰⁹⁶ Aralık 2014’te sivillere karşı hava saldırıları düzenlediği gerekçesiyle Suriye’ye jet yakıtı ve ilgili maddelerin ihracatı,¹⁰⁹⁷ Mayıs 2015’te ise BM Güvenlik Konseyi’nin 2199 (2015) sayılı kararında da yer aldığı üzere, Mart 2011’den beri Suriye’den hukuksuz yollarla çıkarılan dini, kültürel, tarihi, arkeolojik ve nadir eserlerin ticareti yasaklanmıştır.¹⁰⁹⁸

AB’nin Suriye politikasından bağımsız olarak Fransa ve İngiltere daha çok ABD ile birlikte hareket etmiştir. Bu durum, Libya’da olduğu gibi, Suriye’de de bazı konularda Birlik içerisinde görüş ayrılıklarına neden olmuş, çeşitli görüşmelerden sonra uzlaşa sağlanabilmiştir. Bunlardan ilki Suriyeli muhaliflere silah yardımı yapılmasıdır. Aralık 2012’de Fransa, hükümet

¹⁰⁹² Syria. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/syria/> (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁹³ Syria. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/syria_en (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁹⁴ http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113451.pdf (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹⁰⁹⁵ Official Journal, 2013a.

¹⁰⁹⁶ Official Journal, 2013b.

¹⁰⁹⁷ Official Journal, 2014. Aralık ayında alınan bir diğer kısıtlama kararıyla Suriye’den silah ve ilgili malzeme alımı ve Suriye’ye içeride baskı unsuru olarak kullanılabilir mal ve teknoloji satışı yasaklanmıştır. Gerekli görüldüğü takdirde, uluslararası hukuka uygun olarak, AB üye devletlerine gemi ve uçakları arama yükümlülüğü getirilmiş, AB üye devletlerinden Suriye’ye ihraç edilmemiş olan mallara da el konulmasına karar verilmiştir. Suriye’den ham petrol ve petrol ürünleri alımı ve bu sektörler yatırım yapılması, teknik ve finansal destek dahil Suriye’de yeni elektrik santrali yapımına dahil olunması, Suriye’deki petrol ve gaz sanayilerinde kullanılacak mal ve teknoloji ihraç edilmesi, Suriye’den yasal olmayan yollarla çıkarılan kültürel mirasa ait ürünlerin ticareti yasaklanmıştır. Suriye Merkez Bankası’nın AB içindeki varlıkları dondurulmuştur. Suriye resmi kuruluşları ve Merkez Bankası’yla altın, kıymetli metal ve elmas ticareti; üye devletlerin Suriye’ye yeni hibe ve kredi vermesi yasaklanmıştır. Suriye’deki insan hakları ihlalleriyle bağlantılı 63 kuruluş ve 211 şahsın mal varlıkları dondurulmuş, 211 kişiye seyahat yasağı getirilmiştir. EU External Service, 2016.

¹⁰⁹⁸ Official Journal, 2015. Yaptırımların geçerliliği 1 Haziran 2019 tarihine kadar uzatılmıştır.

karşısı silahlı muhaliflerin savunma amaçlı silah alabilmeleri için doğrudan yardım yapmaya başlamıştır.¹⁰⁹⁹ Mart 2013'te Fransa ve İngiltere Suriyeli muhaliflerin silah ambargosundan muaf tutulmasını önermiş ancak İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt öneriye şüpheyle yaklaşmış ve hali hazırda bölgede çok fazla silah olduğunu söylemiştir. Almanya, Avusturya ve İsveç silahların İslamcı teröristlerin eline geçme ve bölgesel çatışmayı artırma riski nedeniyle öneriye karşı çıkarken Belçika öneriyi desteklemiştir. AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Ashton da Fransa ve İngiltere'yi desteklemiş, muhaliflerin siyasi ve ekonomik destek yoluyla modernize edilebileceğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁰ Görüşmelerden iki ay sonra Fransa ve İngiltere'nin önerisi kabul edilmiş ve Mayıs 2013'te ise AB Konseyi, Suriye Ulusal Koalisyonu'na askerî teçhizat satış ve tedariki için Suriye'ye yönelik silah ambargosunu esnetmiştir.¹¹⁰¹

21 Ağustos 2013 tarihinde Suriye'de gerçekleşen kimyasal saldırı sonrasında AB üye ülkeleri arasında ikinci kez görüş ayrılığı yaşanmıştır. Askerî seçeneğin gündeme getirildiği olayda Cameron'a parlamento onayı çıkmazken Hollande kararlarının değişmediğini ve hazır olduklarını söylemiştir. Merkel ve İtalya Dışişleri Bakanı Emma Bonino ise uluslararası yetkilendirme olmaksızın herhangi bir müdahaleye katılmayacaklarını açıklamıştır.¹¹⁰²

AB üyesi ülkeler arasındaki üçüncü ayrılık Ekim 2016'da İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya yaptırım uygulanması önerisinde ortaya çıkmıştır. İki ülke, Esad yönetimine verdiği destek nedeniyle Rusya'ya yeni yaptırımlar eklenmesini istemiş ancak Almanya, İtalya, Macaristan ve Yunanistan öneriye karşı çıkmış ve karar alınamamıştır. Ancak Avrupa Zirvesi sonrasında yapılan açıklamada Esad yönetiminin ve başta Rusya olmak üzere müttefiklerinin eylemleri kınanmış, insan hakları ihlallerini sonlandırmaları talep edilmiştir.¹¹⁰³

Nisan 2018'de Esad yönetiminin kimyasal silah kullandığı iddiaları üzerine ABD ile birlikte harekete geçen Fransa ve İngiltere'nin eylemleri AB içinde dördüncü kez görüş ayrılığına neden olmuştur. Ancak yine de AB üye ülkeleri dışişleri bakanları Suriye'ye yönelik bombardımanın anlaşılabilir olduğunu ve Esad'ın kimyasal silah kullanımının durdurulması gerektiğini açıklamıştır. Operasyonun tartışıldığı toplantıda Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Mass tıkanan Cenevre görüşmelerinden farklı bir yol denemesi, Hollanda Dışişleri Bakanı

¹⁰⁹⁹ "France funding Syrian rebels in new push to oust Assad", *The Guardian*, 07.12.2012.

¹¹⁰⁰ "EU divided over approach to Syria conflict", *Reuters*, 23.03.2013.

¹¹⁰¹ Council declaration on Syria, 27 May 2013
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/137315.pdf (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹¹⁰² Shaw, 2013.

¹¹⁰³ "EU leaders shy away from new Russia sanctions", *Politico*, 22.10.2016; Press Release. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/20/european-council-conclusions-external-relations/pdf> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Stef Blok ise Cenevre'ye alternatif yollar denenmemesi ve BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla çözüm bulunması gerektiğini söylemiştir. Avusturya Dışişleri Bakanı Karin Kneissl de Cenevre görüşmelerinden yana tavır sergilemiş ancak Moskova ve Batı arasında ikili görüşmeler yapılmasını önermiştir.¹¹⁰⁴ Aynı oturumda bir kez daha Rusya'ya ek yaptırım uygulanması gündeme getirilmiş ancak bazı üye ülkelerin Rusya ile yakın ilişkilerinden dolayı konu tartışmalı bir duruma dönüşmüş ve yaptırım kararı yine kabul edilmemiştir.¹¹⁰⁵

AB, Suriye stratejisi kapsamında kendi içinde uygulayabilmek amacıyla birçok karar benimsemiştir. Örneğin 2017 yılında AB Dışişleri Bakanları, siyasi ve insani eylemler içeren ve savaş suçları ile insan hakları ihlalleri için hesap verebilirlik ilkesinin işletilmesine olanak sağlayan Suriye Stratejisi'ni kabul etmiştir. Birçok AB ülkesinde polis ve savcılar Suriye'de savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlediği iddia edilen kişilere yönelik soruşturma başlatmıştır.¹¹⁰⁶ Ayrıca AB; insani yardıma, mülteci ve ülke içinde yerinde edilmiş kişi sorununa odaklanmış ve bu bağlamda çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmüştür. 2017 ve 2018 yıllarında düzenlenen Suriye'nin ve Bölgenin Geleceğinin Desteklenmesi konulu, uluslararası toplumun 70 temsilcisinin bir araya geldiği iki konferans düzenlenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Suriye'deki siyasi çözüme uluslararası toplum ve AB'nin vereceği destek teyit edilmiştir.
2. Çatışma nedeniyle ortaya çıkan insani ihtiyaçlara ilkeli bir uluslararası karşılık verilmesi için desteğin artırılması ve koşulların iyileştirilmesine karar verilmiştir.
3. Hem Suriye hem de komşu ülkelerde ikamet eden Suriyelilere yardım ulaştırılmasında uluslararası taahhüdün sürdürülmesi hususunda uzlaşmıştır.¹¹⁰⁷

AB Dışişleri Bakanları, 2017 yılında benimsenen Suriye Stratejisi'ni 2018 yılında tekrar onaylamıştır. Buna göre AB'nin Suriye'deki amaçları şunlardır:

1. BM Suriye Özel Temsilcisi ile uluslararası ve bölgesel aktörlerin himayesinde ve 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı uyarınca yürütülecek siyasi geçiş süreciyle savaşın sonlandırılması.
2. 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ve Cenevre Bildirisi ile uyumlu olarak, siyasi muhalefetin güçlendirilmesi yoluyla anlamlı ve kapsayıcı geçiş sağlanması.
3. Suriye halkının ihtiyaçlarını etkili bir şekilde ve zamanında karşılayarak insanların kurtarılması.
4. Sivil toplum kuruluşlarını güçlendirerek Suriye'de demokrasi, insan hakları ve ifade özgürlüğünün teşvik edilmesi.
5. Savaş suçları için hesap verebilirliğin geliştirilmesi.
6. Suriye nüfusunun ve toplumunun direncinin desteklenmesi.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁴ "Divided EU foreign ministers meet to discuss Syria plan", *Deutsche Welle*, 16.04.2018.

¹¹⁰⁵ "EU threatens new sanctions against Syria but not Russia", *Reuters*, 16.04.2018.

¹¹⁰⁶ Human Rights Watch, 2018: 8.

¹¹⁰⁷ EU External Service, 2019.

¹¹⁰⁸ EU External Service, 2019.

Sonuç olarak AB Suriye’de istikrarın sağlanması ve Cenevre Bildirisi, 2254 sayılı BMGK kararı ve ilgili diğer kararlar uyarınca Suriye halkının demokratik talep ve ihtiyaçlarının karşılandığı, samimi ve kapsayıcı bir siyasi sürecin hayata geçirilmesi politikasını benimsemiştir.¹¹⁰⁹ Mart 2011’den 2018 yılı sonuna kadar çeşitli konularda Fransa ve İngiltere ile Birlik’in diğer üyeleri arasında çeşitli fikir ayrılıkları ortaya çıkmış olsa da uzlaşısı sağlanmış ve ortak hareket edilebilmiştir.

4.4. Güç Dengesi

Güç dengesi, diğer kurumların çalışmalarını sağlayan temel kurumdur. Bu kurum içinde devletler çeşitli politikalar geliştirerek bir gücün baskın hale gelmesini ve uluslararası toplumun anarşik yapısının bozulmasını engellemeye çalışmaktadır. Suriye örneğinde de devletler arasındaki politika farklılıkları bu kurumun sorunsuz işlemesini sağlamıştır.

Uluslararası toplum Suriye krizinde en başından itibaren askerî müdahale seçeneğine temkinli yaklaşmış ve siyasi çözüm üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Suriye’de insan hakları ihlallerinin ağırlaşması ve savaş suçu işlenmesi karşısında birkaç kez askerî müdahale gündeme gelmiş, ancak uluslararası toplumun kurumları aracılığıyla müdahalenin önüne geçilmiştir.

Suriye’deki protestolara şiddetle karşılık verilmesi ve Esad yönetiminin askerî operasyona başlaması üzerine konu BM Güvenlik Konseyi’ne taşınmıştır. 27 Nisan 2011 tarihinde başlayan süreçte, her ne kadar taraf tutulmadığı iddia edilse de Rusya ve Çin Esad yönetiminin, ABD ve AB ise Suriyeli muhaliflerin yanında yer almıştır.

Esad yönetiminin vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmemesi üzerine uluslararası toplum etkili ve kararlı cevap vermeye çağrılmış, herhangi bir dış müdahalenin önüne geçilmesi için de çeşitli barış planları hazırlanmış ve taraflara sunulmuştur. Barış planlarının kabul edilmemesi veya uygulanamaması neticesinde, Esad yönetimine karşı unsurlar içeren birçok taslak karar BM Güvenlik Konseyi’nde görüşülmüştür. Ancak Rusya ve Çin Suriye’ye yönelik tek taraflı bir kararı kabul edemeyeceklerini, kararların askerî müdahalenin önünü açabileceğini belirtmiş ve önerileri reddetmiştir. Ardından ağır insan hakları ihlallerine varan uygulamalar nedeniyle Esad yönetimine yönelik yaptırım kararı gündeme gelmiş fakat bir kez daha Rusya ve Çin’in vetolarıyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine başta ABD olmak üzere AB, Arap Ligi, Türkiye ve birçok ülke daha Esad yönetimine karşı kısıtlayıcı tedbirlere başvurmuştur. Bu noktada Rusya ve Çin’in ABD ve müttefiklerini

¹¹⁰⁹ Suriye: Yüksek Temsilci Mogherini’nin AB adına yaptığı açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriye-yukse-temsilci-mogherininin-ab-adina-yaptigi-aciklama-7505> (erişim tarihi: 08.08.2018).

dengelemesi Esad yönetiminin gücünü korumasını sağlayan nedenlerden biri olmuştur. Genel bir yaptırım kararı alınmadığı için Rusya, Çin ve İran Esad yönetimine bağlı kurum ve kuruluşlarla finansal ve ticari işlemlerini sürdürmüş, Suriye'nin üçüncü ülkelerle ticaret yapabilmesinin önünü açabilecek bankacılık faaliyetleri geliştirmiştir. Bununla birlikte yaptırımlar ve çatışmalar nedeniyle hasar gören ülke ekonomisine destek sağlayabilmek için Esad yönetimine maddi yardım ve kredi imkânı sunulmuştur.

Çatışmalar şiddetlendikçe ve Esad yönetimi askerî önlemlerinin dozunu artırdıkça ülkede reformların hayata geçirileceğine dair inanç kaybolmuş ve Esad'ın meşruiyetini yitirdiği açıklamaları yapılmaya başlamıştır.¹¹¹⁰ Batı'nın bu çıkışına 2012 yılında Arap Ligi de dahil olmuş ve Esad'ın görevini yardımcısına devredeceği bir geçiş planı hazırlamıştır. Bölge ülkelerinin ve özellikle Arap Ligi'nin görüşüne önem veren Çin ve Rusya bir kez daha kararı veto etmiş ve dışarıdan müdahaleyle rejim değişikliğine karşı olduklarını açıklamıştır. Hemen ardından Rusya ve Çin 4 Şubat'ta sunulan taslak kararı da veto etmiş ve Esad yönetimine açıkça destek vermekle eleştirilmiştir. Buna cevaben ilk olarak Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Liu Weimin Suriye konusunda herhangi bir tarafı tutmadıklarını veya bir tarafa karşı olmadıklarını, aksine tarafsız ve adil bir duruş ile sorumlu pozisyonlarını koruduklarını; amaçlarının sorunu daha da karmaşıklaştırmak yerine Suriyelilerin şiddet ve çatışmadan kurtulması olduğunu söylemiştir.¹¹¹¹ Ardından Guardian gazetesine açıklama yapan Çin'in İngiltere Büyükelçisi Liu Xiaoming de Arap Ligi'nin siyasi çözüm çabasını desteklediklerini ancak sunulan taslak kararın olayları sakinleştirmek, diyalogun önünü açmak, bölgeye barış ve istikrar getirmek yerine şiddeti tırmandıracağını ve durumu yönetilemez hale getireceğini, bu nedenle de kararı veto ettiklerini dile getirmiştir. Liu Xiaoming'e göre BM Güvenlik Konseyi, BM Şartı'na uygun, Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde hareket etmeli ve olayları yatıştıracak kararlar almalıdır.¹¹¹² Sonuç olarak Rusya ve Çin veto yetkilerini kullanarak Esad'ın iktidarda kalmasını sağlamıştır.

Rusya ve Çin'in tüm eleştirilerine rağmen ABD ve müttefikleri; rejim değişikliğini ve askerî müdahaleyi hedeflemediklerini, Suriye halkının meşru taleplerinin karşılandığı bir siyasi süreci desteklediklerini vurgulamıştır. Ancak yine de askerî seçeneğin gündeme geldiği durumlar yaşanmıştır. İlki 2012 yılında Obama yönetiminin geri adım atması nedeniyle, ikincisi ise 2013 yılında Rusya'nın diplomatik faaliyetlerinin etkisiyle önlenmiştir. 21 Ağustos 2013

¹¹¹⁰ Suriye'ye ilişkin Konsey kararları 3142. Dış İşleri Konseyi Toplantısı. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriyeye-iliskin-konsey-kararlari-3142-dis-isleri-konseyi-toplantisi-6415> (erişim tarihi: 08.08.2018). 2012 yılında AB Konseyi Esad'ın görevini bırakarak demokratik geçiş sürecine imkân tanımasını istemiş, yaşanan şiddet olaylarını kınamış, BM Güvenlik Konseyi üyelerine Suriye halkını destekleme çağrısını yinelemiştir.

¹¹¹¹ "China defends Syria veto, doubts West's intention", Reuters, 06.02.2012.

¹¹¹² "China believes Syria needs a peaceful solution", The Guardian, 09.02.2012.

tarihinde Suriye’de kimyasal silah kullanılması üzerine Obama, kimyasal silah kullanımının kırmızı çizgisi olduğunu söylemiş ve sınırlı askerî müdahale için Kongre’nin onayını istemiştir. İngiltere ve Fransa¹¹¹³ da ABD’nin bu kararına destek vereceklerini açıklamış ve iç politikada destek arayışı içine girmiştir. Bu gelişmelere karşılık Rusya, konuya ilişkin soruşturma bitmeden herhangi bir karara varmanın doğru olmadığına dikkat çekmiştir.¹¹¹⁴ Siyasi çözümün Suriye’deki sorunları ortadan kaldırmak için tek gerçekçi yol olduğunu belirten Çin Dışişleri Sözcüsü Hong Lei, tek taraflı askerî müdahalenin uluslararası hukuku ve uluslararası ilişkilerin temel ilkelerini ihlal anlamına geleceğini ve Suriye meselesini daha da karmaşıklaştıracağını vurgulamıştır. Ayrıca Çin Maliye Bakan Yardımcısı Zhu Guangyao, askerî müdahalenin petrol fiyatlarını tırmandıracağı için küresel ekonomiyi de olumsuz etkileyeceği yönünde uyarıda bulunmuştur.¹¹¹⁵

Konuyla ilgili olarak Putin, Suriye’de kimyasal silah kullanıldığını ancak bunu Suriye ordusunun kullandığına inanmadıklarını, son zamanlarda başka devletlerin iç çatışmalarına (askerî) müdahalenin çok sık gündeme getirildiğini söylemiş¹¹¹⁶ ve Suriye’yi kimyasal silahların imhası konusunda anlaşmaya zorlamıştır. Rusya’nın bu hamlesi sonucunda 2118 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı alınmış, ABD ile uzlaşmış ve askerî müdahale ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Rusya bu çabasıyla hem askerî müdahaleyi önlenmiş hem de bölgedeki etkinliğini teyit etmiştir.

ABD ve Rusya’nın Suriye’de farklı politikalar benimsemeleri onları her zaman karşı karşıya getirmemiş, bazı konularda uzlaştırmış ve ortak hareket etmeye teşvik etmiştir. Örneğin taraflar IŞİD’le mücadele konusunda fikir birliğine varmış, yalnızca bunun nasıl sürdürüleceği ve Esad’ın bu noktada nerede yer alacağı konusunda anlaşmamıştır. ABD liderliğindeki IŞİD’e Karşı Küresel Koalisyon, muhaliflerin kontrol alanlarını genişletmesine ve kaybettikleri bölgeleri geri almasına yardım ederken Eylül 2015’te de Rusya Esad yönetimiyle birlikte IŞİD’e karşı hava operasyonlarına başlamıştır. Bu gelişmenin ardından ABD ve Rusya, daha büyük bir krize neden olabilecek herhangi bir kazayı ve çatışmayı önlemek amacıyla hava güvenliği protokolleri imzalamıştır. Çatışma ihtimallerini minimuma indiren ancak tam olarak birlikte hareket etmeyen iki ülke, Rusya’nın bombaladığı bölgeler ve ateşkesin bozulması gibi konularda karşı karşıya gelmiştir. Hama, Humus ve İdlib’de gerçekleştirilen hava saldırılarında sivillerin ölmesi üzerine Fransa, Almanya, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye ortak açıklama

¹¹¹³ Fransız halkının %64’ü Suriye’ye yönelik bir askerî müdahaleye Fransa’nın dahil olmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca halkın %58’i de Hollande’ın herhangi bir operasyon yürütebileceğine inanmadığını belirtmiştir. “French oppose military intervention in Syria and don’t trust Francois Hollande to carry it out”, *The Telegraph*, 31.08.2013.

¹¹¹⁴ “US says it will give military aid to Syria rebels”, *BBC*, 14.06.2013.

¹¹¹⁵ “Insecurity Drives China’s Syria Policy”, *The Diplomat*, 10.09.2013.

¹¹¹⁶ “A Plea for Caution From Russia”, *The New York Times*, 11.09.2013.

yapmıştır. Açıklamada saldırıların yalnızca aşırılık ve radikalleşmeye neden olacağı bu nedenle Rusya'nın sivilleri ve Esad karşıtı muhalefeti hedef aldığı saldırıları sonlandırması, bunun yerine IŞİD'e karşı mücadeleye odaklanması istenmiştir. Obama da konuya ilişkin açıklamasında Suriye iç savaşını Rusya ve ABD arasında vekalet savaşına dönüştürmeyeceğini, bunun süper güçler arasındaki satranç oyunu olmadığını belirtmiştir.¹¹¹⁷ Lavrov ise eleştirilere şu şekilde yanıt vermiştir: “eğer terörist gibi görünüyorsa, terörist gibi hareket ediyorsa, terörist gibi yürüyorsa, terörist gibi savaşıyorsa teröristtirler.” IŞİD'i, onlara ait cephaneleri, depoları ve yerleşim yerlerini hedef aldıklarını, uluslararası hukuka uygun hareket ettiklerini vurgulayan Lavrov, ABD liderliğindeki koalisyonunsa bunu yapıp yapmadığını bilmediklerini söylemiştir.¹¹¹⁸ Bu tartışmadan bir ay sonra Obama bir kez daha Esad yönetimine silah temininin durumu daha kötüleştiği, bu nedenle de silah yardımının sonlandırılması gerektiği konusunda Putin'i uyarmıştır. Rusya'nın bu desteğinin ABD'nin Suriye politikasını değiştirmeyeceğini belirten Obama, Rusya ile IŞİD'in tehlikeli olduğu ve şiddet içeren aşırılıkla mücadele konusunda aynı görüşü paylaştıklarını, diğer konulardaki fikir ayrılıkları ve çatışmalara rağmen bu konunun çıkarları yakınlaştırma potansiyeli olduğunu söylemiştir.¹¹¹⁹

Antonio Perra'ya göre Rusya ve ABD, IŞİD veya terörle mücadele konusunda anlaşsa dahi jeopolitik amaçları nedeniyle tam uzlaşa sağlayamamaktadır. İki ülke de bölgedeki konumlarını riske atmak istemediği için birbirlerinin bölgedeki etkilerini dengeleyecek politikalar üretmektedir. Örneğin Rusya, ABD'nin Ortadoğu'da tek oyuncu olmasını istememektedir. ABD ise Suriye'nin en büyük düşmanı olan İsrail ve İran'ın bölgedeki etkilerine karşı denge sağlayan Suudi Arabistan ile olan tarihsel bağları nedeniyle Rusya'nın etkisini kırmaya çalışmaktadır.¹¹²⁰

2012 yılında, Suriye ile ilgili olarak Esad'ın görevden alınmasına ilişkin sunulacak her kararı veto edeceklerini açıklayan Lavrov 2015 yılında da Batılı devletlerin Suriye'ye müdahale etme isteklerini eleştirmiş ve şunları sormuştur: “Saddam Hüseyin asıldı. Irak daha iyi, daha güvenli bir yer mi oldu? Kaddafi öldürüldü. Libya daha iyi bir yer mi oldu? Şu an Esad'ı şeytan gibi gösteriyoruz. Ders çıkarmayı deneyebilir miyiz?”. Lavrov ayrıca siyasi çözüm sürecini ve Batı'nın IŞİD'le mücadelesini desteklediklerini ancak bu mücadelenin Suriye'nin siyasal sisteminin değişmesi şartına bağlanamayacağını, Rusya'nın önceliğinin terörle mücadele olduğunu ve buna paralel olarak siyasi cephede birçok şeyin yapılabileceğini eklemiştir.¹¹²¹

¹¹¹⁷ “Obama says Russian strategy in Syria is recipe for disaster”, *The Guardian*, 02.10.2015.

¹¹¹⁸ “Russian Foreign Minister Defends Airstrikes in Syria”, *The New York Times*, 01.10.2015.

¹¹¹⁹ “Obama: Russia's support for Assad a big mistake”, *The Hill*, 09.11.2015.

¹¹²⁰ Perra, 2016: 10.

¹¹²¹ “Russian Foreign Minister Defends Airstrikes in Syria”, *The New York Times*, 01.10.2015.

Rusya'nın Esad konusunda ısrarcı olması ABD ve müttefiklerinin kararlarını da zamanla değiştirmiştir. Ağustos 2011'de başlayan Esad'ın gitmesi gerektiği söylemi 2015 yılında yön değiştirmiş, siyasi geçiş sürecinin ilk dönemlerde iktidarda kalabileceğine evrilmiştir.¹¹²²

Suriye'de terörle mücadele devam ederken liderler Esad yönetimini ve muhalifleri bir araya getirerek siyasi diyalog başlatmış, yapılan anlaşmalar sonunda çatışmasızlık bölgeleri oluşturulmuş ve belirli bölgelerde ateşkes uygulanmış, terörle mücadele ve Suriyelilere yönelik insancıl yardım konusunda birçok BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştır. ABD'nin kırmızı çizgisi olarak vurguladığı kimyasal silah konusunda da birçok adım atılmış, Esad yönetiminin bildirdiği tesisler çalışamaz hale getirilmiş ve kimyasallar imha edilmiştir. Ancak bu durum kimyasal saldırıların önüne geçememiştir. Nisan 2018'de bir kez daha Esad yönetiminin kimyasal silah kullandığı iddiası üzerine ABD, İngiltere ve Fransa Esad yönetimine ait dört tesisi bombalamış, operasyon yalnızca bir gün sürmüştür. Bunun üzerine görüşen Putin ve Hasan Ruhani saldırıların Suriye krizine siyasi çözüm bulma şansını baltaladığına dikkat çekmiş ve bir kez daha BM Şartı ihlal edilerek böyle bir saldırı gerçekleştirilmesinin uluslararası ilişkilerde kaosa neden olacağını söylemiştir.¹¹²³

IŞİD'in büyük oranda temizlenmesi ve Esad yönetiminin birçok bölgenin kontrolünü yeniden ele alması üzerine Suriye'nin yeniden inşa sürecinin başlatılması gündeme gelmiştir. Esad yönetimine verdiği desteğe devam eden Çin hükümeti, 2017 yılında Suriye'de sanayi bölgeleri kurulması için iki milyar dolar vermeyi taahhüt etmiş, Arap bölgesine 23 milyar dolarlık yardım ve kredi verileceğini açıklamıştır.¹¹²⁴ Ayrıca Çin'in, Esad'ın da desteğiyle, Şam'ı Çin – Merkez Asya – Batı Asya ekonomik koridoruna dahil edebileceği söylenmiştir.¹¹²⁵ ABD ise Suriye'nin yeniden inşa sürecine vereceği desteği Esad'ın yönetimde olmaması koşuluna bağlamıştır.¹¹²⁶ Suriye'de 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının öngördüğü şekilde siyasi çözüm gerçekleşene kadar Esad yönetiminin kontrolü altında olan bölgelerin yeniden inşasına yardım edilmeyeceği,¹¹²⁷ Suriye halkına yönelik şiddet devam ettiği müddetçe Esad yönetimini ve destekçilerini küresel mali ve ticari sistemden izole etme kararlılığının sürdüğü, ABD'nin Esad yönetimine baskıyı artıracığı ve ek finansal maliyetler yükleyeceği

¹¹²² "On regime change in Syria, the White House capitulates to Russia", *The Washington Post*, 17.12.2015. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri bu dönemde de Esad'ın gitmesi konusunda ısrarlarını sürdürmüştür.

¹¹²³ "Russia's Putin predicts global chaos if West hits Syria again", *Reuters*, 15.04.2018.

¹¹²⁴ "China and Reconstruction of Syria", *The Diplomat*, 28.07.2018.

¹¹²⁵ "Why an end to the war in Syria gives China an opportunity to extend its influence", *South China Morning Post*, 14.10.2018.

¹¹²⁶ The Senate of the United States, 2018. ABD, Esad yönetiminde olan bölgelere doğrudan veya dolaylı herhangi bir yardım yapılmayacağını açıklamıştır.

¹¹²⁷ Humu vd. (2019): 2.

açıklanmıştır.¹¹²⁸ ABD'nin siyasi çözüm gerçekleşene kadar Suriye'nin yeniden inşasına yardım etmeyeceği ve yaptırımları kaldırmayacağı açıklamasının ardından AB de benzer bir tavır sergilemiştir. Ancak birçok Batılı şirket Suriye'nin yeniden inşasında yer alabilmek için Şam'da düzenlenen fuara katılmış ve potansiyel müşterilerle ilişki kurmaya çalışmıştır.¹¹²⁹ Rusya bu süreçte Esad'a alternatif bir figürün olmadığına, Esad gittiği takdirde yerine beklentileri karşılayacak bir liderin gelmeyeceğine dikkat çekerek Almanya ve Fransa'yı ABD'ye verdikleri desteği sonlandırmaya ve Suriye'nin yeniden inşasını desteklemeye çağırmıştır. Ağustos ayında Merkel ile bir araya gelen Putin, Suriye'nin yeniden inşasına yardım etmedikleri takdirde daha büyük bir mülteci akınıyla karşılaşabilecekleri konusunda Merkel'i uyarılmış,¹¹³⁰ Suriyeli mültecilerin geri döndüklerinde yaşayacakları bölgelerin inşasına yardım etmelerinin üzerlerindeki yükü hafifleteceğini belirtmiştir.¹¹³¹

Suriye'nin yeniden inşa sürecine ilişkin açıklamalardan sonra Esad da, Suriye'de terörü destekleyen ülkelerin bu süreçte yer alamayacağını, ABD'nin isteklerinin kendi hegemonyasını kurma isteğiyle ilgili olduğunu, İran'la tarihi çok eskiye dayanan ilişkilerini ABD istediği için kesemeyeceğini söylemiştir.¹¹³²

Esad yönetiminin Rusya, Çin ve İran'ın desteğiyle finansal açıdan ayakta kalabilmesi, Rusya ve İran'ın desteğiyle kontrolünü kaybettiği bölgeleri geri alabilmesi Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde ve diplomatik alanda Batılı devletleri dengelemesinin bir sonucudur. Sonuç olarak Libya'nın emsal teşkil etmesinin önüne geçilmiş ve uluslararası düzen korunmuştur.

4.5. Diplomasi

Devletler ve diğer aktörler arasında iletişimi sağlayan, uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesine olanak tanıyan diplomasi kurumu, Suriye krizinin çözümünde de etkin bir rol oynamıştır. Büyük güçler arasındaki fikir ayrılıklarının çatışmaya dönüşmesi engellenmiş, Esad yönetimi ve muhalif grupların yer aldığı barış görüşmeleri düzenlenmiş ve çözüme dair ortak zemin bulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde Suriye'de çatışan taraflar arası uzlaşa sağlanması ve kararlaştırılan planların uygulamaya geçirilmesinde etkili olan Cenevre ve Astana görüşmeleri üzerinde durulmuştur.

¹¹²⁸ Department of the Treasury, 2018. ABD'nin Suriye Özel Temsilcisi James Jeffrey, Suriye'deki yıkımdan Esad yönetiminin sorumlu olduğunu, kendilerinin Esad yönetimine yardım etmeyeceğini ve AB, BM, Dünya Bankası gibi kuruluşların da yardım etmemesi için çeşitli girişimlerde bulunacaklarını söylemiştir. "ABD Suriye özel temsilcisi: Bu şartlarda finansal yardım sağlamamız imkânsız ve gülünç", *Euronews*, 01.11.2018.

¹¹²⁹ "Long reach of US sanctions hits Syria reconstruction", *Reuters*, 02.09.2018.

¹¹³⁰ "Russia Presses Europe to Break With Trump and Help Rebuild Syria", *Bloomberg*, 12.10.2018.

¹¹³¹ "Putin urges Europe to help rebuild Syria so refugees can return", *The Guardian*, 18.08.2018.

¹¹³² "Esad: İran ile olan ilişkilerimizi, sadece İran ile tartışırız", *Sputnik*, 14.06.2018.

Suriye’de çatışan tarafların, bölgesel ve uluslararası aktörlerin bir araya geldiği birçok diplomatik faaliyet yürütülmüştür. 4 Şubat 2012 tarihinde Esad’ın uyguladığı sistematik şiddetin kınandığı taslak kararın reddedilmesinin ardından iki önemli gelişme yaşanmıştır. İlki Suriye krizinin diplomatik yollarla çözümü için BM ve Arap Ligi Ortak Özel Temsilciliği mekanizması kurulması, ikincisi ise 60’tan fazla ülke ve örgüt temsilcisini bir araya getiren Suriye’nin Dostları Grubu’nun oluşturulmasıdır. BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan, 16 Şubat 2012 tarihinde BM ve Arap Ligi Ortak Özel Temsilcisi olarak görevlendirilmiş ve günümüzde de devam eden Cenevre barış görüşmelerini başlatmıştır. Suriye’nin Dostları Grubu ilk toplantısını 24 Şubat 2012 tarihinde Tunus’ta düzenlemiş ve toplantı sonunda Suriye Ulusal Konseyi Suriye’nin meşru temsilcilerinden biri olarak nitelendirilmiştir. Toplantının bir diğer çıktısı da Suriye’nin Dostları Grubu’na bağlı Yaptırımlar Üzerine Çalışma Grubu kurulmasıdır. Bu grup Esad yönetimine yönelik çeşitli kısıtlayıcı tedbirlerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir oluşum olarak işlevini sürdürmüştür. Grup daha sonrasında da toplantılarına devam etmiş, bu bağlamda Suriye’deki muhaliflerle ilişkiler geliştirilmiştir. Bu girişimin ardından Annan, 30 Haziran 2012 tarihinde Suriye’deki krize demokratik bir çözüm bulabilmek amacıyla dokuz ülke temsilcisini bir araya getirmiştir. Önceki bölümde de üzerinde durulan bu toplantı sonucunda Suriye’nin siyasi çözümünde temel alınacak iki belgeden biri olan Cenevre Bildirisi ortaya çıkmıştır.¹¹³³ Buna göre Suriye halkının kendi geleceğini bağımsız ve demokratik yollarla belirlemesine, Esad yönetimi ve muhaliflerin de yer aldığı bir geçiş hükümetinin kurulmasına karar verilmiştir.¹¹³⁴

Suriye krizine ilişkin önemli adımları içeren Cenevre barış görüşmelerinin ikincisi ABD, Rusya ve BM’nin girişimleriyle Ocak 2014’te düzenlenmiştir. Başarısız geçen görüşmede ülkenin geleceğinde Esad’ın yer alıp almayacağı konusunda fikir birliğine varılamamış olsa da toplantı iki açıdan önem taşımaktadır. İlk olarak Esad yönetimi de barış görüşmelerine aktif olarak katılmıştır. İkincisi de dönemin Özel Temsilcisi Brahimi’nin İran’ı davet etmesidir. İran toplantıya katılmamış olsa da bu davetle İran’ın Suriye’ye ilişkin siyasi çözümde önemli bir yere sahip olduğunun altı çizilmiştir.

İki barış görüşmesi arasında liderler hem Esad yönetimi hem de muhaliflerin temsilcisi olan Suriye Ulusal Konseyi (ve daha sonrasında Suriye Ulusal Koalisyonu) temsilcileriyle bir araya gelmiş, ihtiyaç bölgelerine insancıl yardımların gönderilmesi, güvenliğin sağlanması, şiddetin sonlandırılması ve ateşkes uygulanması gibi konularda fikir alışverişinde bulunmuştur.

¹¹³³ Diğer belge 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıdır.

¹¹³⁴ Action Group for Syria, Final Communique. <http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf> (erişim tarihi: 03.12.2018).

Bu süreçte Esad yönetimi ve muhalefet temsilcileri bir araya getirilememiş, siyasi geçiş konusunda uzlaşa sağlanamamıştır.

Suriye'deki diplomatik faaliyetler 2015 yılında yeniden başlamış, Ekim ayında Viyana'da birçok ülkeyi barındıran kapsamlı bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonucunda Uluslararası Suriye Destek Grubu kurulmuş, Cenevre Bildirisi'nin temel alındığı bir siyasi geçiş planı hazırlanmıştır. 11 Şubat 2016 tarihinde bir araya gelen Uluslararası Suriye Destek Grubu Suriye liderliğinde siyasi geçişi sağlama ve şiddeti sonlandırma konusunda bir kez daha ortak zeminde buluşmuştur. 2016 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme Rusya, İran ve Türkiye'nin Suriye'deki krizin çözümü için 20 Aralık'ta bir araya gelmesidir. 2017 yılı itibarıyla diplomatik faaliyetler ivme kazanmış hem 20 Aralık 2016 tarihli toplantının devamı olarak Astana görüşmeleri başlamış hem de Cenevre görüşmelerinin önü açılmıştır.

2017 yılında Suriye'de ateşkesin güçlendirilmesi ve Suriye'de çatışan tarafların müzakere sürecine dahil edilmesi amacıyla Rusya, İran ve Türkiye garantörlüğünde Astana'da bir toplantı düzenlenmiştir. Astana görüşmeleri olarak adlandırılan bu toplantıya Suriye yönetimi, silahlı muhalif grupların temsilcileri, ABD ve son olarak BM özel temsilcisi Mistura davet edilmiştir.¹¹³⁵ Toplantı sonucunda taraflar;

1. Suriye'de askerî bir çözüm olmayacağı konusunda fikir birliğine varmış ve 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı temelinde siyasi bir çözüme inandıklarını belirtmiştir.
2. Somut adımlar atmak ve taraflar üzerindeki nüfuzlarını kullanmak suretiyle ateşkesi güçlendirmek, ihlallerin asgariye indirilmesine katkı sunmak, şiddeti azaltmak ve 2165 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına uygun olarak insani yardımların güvenli ve sorunsuz erişimini sağlamak için çalışacaklarını beyan etmiştir.
3. IŞİD ve El Nusra dışarıda bırakılarak, ateşkes tam riayet edilmesi ve tahriklerin önlenmesi amacıyla üçlü bir mekanizma kurulmasını kararlaştırmıştır.
4. 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının uygulanmasını sağlamak için sürdürülen çabalara katkıda bulunmak amacıyla Suriyelilerin öncülüğünde ve sahipliğinde, BM'nin kolaylaştırıcılığındaki siyasi sürecin belirli hususlarına ilişkin olarak Astana platformunda işbirliği yapılmasına karar vermiştir.¹¹³⁶

16 Şubat'ta düzenlenen II. Astana görüşmesinde Esad yönetimi adına konuşan Caferi, muhaliflerin ve onların savunucusu olan Türkiye'nin Astana görüşmelerini sekteye uğratmak istediğini, Türkiye'nin birliklerini Suriye'den çekmesi ve sınırlarını cihatçılara kapatması gerektiğini çünkü Türkiye'nin de garantörü olduğu ateşkesin cihatçılar tarafından ihlal edildiğini söylemiştir.¹¹³⁷ Silahlı muhalif grupların temsilcisi de müzakereleri zaman kaybı

¹¹³⁵ Türkiye'nin isteği doğrultusunda PYD toplantıya çağırılmamıştır. Trump yönetimi, ABD'nin Kazakistan Büyükelçisi George Albert Krol'un gözlemci sıfatıyla toplantıya katılacağını açıklamıştır.

¹¹³⁶ "Astana bildirgesinin tam metni", *Al Jazeera*, 24.01.2017.

¹¹³⁷ "Syrian government delegation says Turkey, rebels aim to disrupt Astana talks", *Reuters*, 16.02.2017.

olarak nitelemiş ve üçüncü tura katılmayacaklarını belirtmiştir. Suriye’de çatışan tarafların birbirlerini ateşkes ihlalleri nedeniyle suçladığı bu toplantıda herhangi bir ortak bildiri ortaya çıkmamış yalnızca Ocak ayında kararlaştırıldığı gibi üçlü gözlemci mekanizmasının kurulacağı duyurulmuştur.¹¹³⁸

2017 yılında devam eden Cenevre görüşmelerinin dördüncüsünde Esad yönetimi ve muhaliflerle ayrı ayrı görüşülmüştür. Toplantı sonucunda tüm taraflar 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının uygulanması konusunda bir kez daha fikir birliğine varmıştır. Buna ek olarak Mistura, üçünü davet metnine de eklediği, dört paketi gündeme almıştır. İlk üç pakette altı ay içinde güvenilir, kapsamlı ve mezhepçi olmayan bir yönetim kurulmasına ilişkin konular, altı aylık süre içinde yeni bir anayasa hazırlanmasına ilişkin süreç ve program, BM gözetiminde ve yeni bir anayasa altında, 18 ay içinde yapılacak serbest ve adil seçimler ele alınmıştır. Dördüncü pakette ise terörle mücadele, güvenlik yönetimi¹¹³⁹ ve güven artırıcı önlemlere yer verilmiştir.¹¹⁴⁰

Cenevre görüşmeleri arasında geçen süre zarfında çatışmalar devam etmiş hatta dördüncü görüşme süresince Suriye’de 300 sivil hayatını kaybetmiş, binlerce insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. İnsan Hakları için Suriye Ağı, sivil toplum olarak üzerlerine düşen görevi yerine getirdiklerini, taraflara Cenevre sürecine katılmaları yönünde baskı yaptıklarını, Mistura’nın sunduğu paketlerin uygulanması için çalıştıklarını ancak tüm bu süreçte rejim güçlerinin saldırılarına devam ettiğini açıklamıştır.¹¹⁴¹

Suriyeli muhalifler, Esad yönetiminin bombardımana devam etmesi nedeniyle 14 Mart 2017 tarihinde üçüncüsü düzenlenen Astana görüşmelerine katılmamıştır. Toplantıda Suriye’deki çatışmanın sona erdirilmesi ve II. Astana görüşmelerinde kararlaştırıldığı gibi ateşkesin uygulanmasını hedefleyen işbirliği değerlendirilmiştir. İran’ın üçüncü garantör ülke olarak sürece katılımını resmen açıklaması memnuniyetle karşılanmış, ateşkesin uygulanması ve güçlendirilmesi hususunda verilen taahhüt bir kez daha onaylanmıştır. Üçlü izleme mekanizmasının işlerliği artırılarak ihlallerin en az indirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca UNESCO’nun kültürel miras alanları listesine aldığı bölgelerde güvenliğin artırılması için

¹¹³⁸ “Second Round of Astana Talks Yields Pact on Syria Ceasefire Monitoring”, *Sputnik*, 17.02.2017.

¹¹³⁹ Kavram, uluslararası alanda barış ve istikrarın sürmesi amacıyla politik, ekonomik ve idari otoritenin ortak kullanımındır. Burak Tangör’den akt. Tangör ve Yalçınkaya, 2010: 131.

¹¹⁴⁰ Staffan de Mistura, United Nations Special Envoy for Syria Briefing to the Security Council on the outcomes of Geneva 4. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/027728F00D254082C12580DE00485108?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/027728F00D254082C12580DE00485108?OpenDocument) (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹¹⁴¹ Members of the International Syrian Support Group. <http://sn4hr.org/blog/2017/03/22/37858/> (erişim tarihi: 08.08.2018).

uluslararası yardım konusu görüşülmüş ve Astana sürecinin Suriye yönetimi ile muhaliflerin katılımı çerçevesinde devam edeceği belirtilmiştir.¹¹⁴²

Cenevre görüşmeleri bu süreçte hem yavaş ilerlemiş hem de sonuçsuz kalmıştır. V. Cenevre görüşmeleri 24 Mart'ta başlamış ve barış sürecinde atılacak adımlar müzakere edilmiş, ağırlıklı olarak terörle mücadele üzerinde durulmuştur.¹¹⁴³

Mayıs ayında gerçekleşen IV. Astana görüşmelerine tüm taraflar katılmış, çatışmasızlık bölgeleri ve güvenli bölge oluşturulmasına ilişkin muhtıra imzalanmıştır. Diplomatik faaliyetlerin önemli çıktılarında biri olan bu muhtıraya göre İdlib'in tamamı ile Lazkiye, Halep ve Hama'nın belirli kesimleri, Kuzey Humus'un belirli kesimleri, Doğu Guta bölgesi, Dera ve Kuneytra'nın belirli kesimlerini kapsayan dört çatışmasızlık bölgesi oluşturulacak; bunların sınırları ve ayrıntıları ise üç garantör ülkenin ortak çalışma grubunda – 4 Haziran'a kadar – belirlenecektir.¹¹⁴⁴ Çatışmasızlık bölgeleri altı aylık süre için oluşturulmuş ancak garantör ülkelerin uzlaşması halinde süresinin uzatılmasına karar verilmiştir. Çatışmasızlık bölgeleri dahilinde taraflar arası çatışmalar durdurulacak, insani yardımların hızlı, güvenli ve engelsiz geçişi sağlanacak, sivillerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ile Suriyelilerin ülkelerine geri dönmesi için uygun koşullar sağlanacaktır.¹¹⁴⁵ Suriyeli muhalifler İran'ın garantörü olduğu bir anlaşmayı kabul etmeyeceklerini bildirmişse de Suriye yönetimi 6 Temmuz 2017 tarihine kadar geçerli olacak şekilde ateşkes ilan etmiştir. Anlaşmanın ilanını takip eden haftalarda ülke genelinde çatışmalar azalmış ancak Dera'da artış göstermiştir.¹¹⁴⁶

Astana görüşmelerinin ardından yine Mayıs ayı içinde Cenevre görüşmelerinin altıncısı düzenlenmiştir. Diğerlerine göre daha kısıtlı sürede yapılan görüşmelerde Mistura'nın daha önce sunduğu dört paket, ağırlıklı olarak da siyasi geçiş ve müzakerelerin nasıl yürütüleceği üzerinde durulmuştur.¹¹⁴⁷ Ancak görüşmelerin gidişatı muhalifler arasında huzursuzluk yaratmış ve ÖSO temsilcileri görüşmelere katılımı askıya almıştır.¹¹⁴⁸ Suriye Kürtleri Ulusal

¹¹⁴² “Kazakh MFA’s statement on outcomes of Third International Meeting on Syria”, *Kazinform*, 17.03.2017.

¹¹⁴³ Transcript of press stakeout by the United Nations Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura – End of the Fifth Round of the Intra-Syrian Talks. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/1DC82541A3B3849FC12580F50074E4BE?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/1DC82541A3B3849FC12580F50074E4BE?OpenDocument) (erişim tarihi: 08.08.2018).

¹¹⁴⁴ Suriye’de Çatışmasızlık Bölgelerinin Oluşturulmasına Dair Muhtıranın İmzalanması Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-139_-suriye_de-catismasizlik-bolgelerinin-olusturulmasına-dair-muhtiranin-imzalanmasi-hk_.tr.mfa (erişim tarihi: 08.08.2018). Ancak muhalifler İran'ın garantör olduğu böyle bir anlaşmayı onaylamayacaklarını açıklamıştır.

¹¹⁴⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2017.

¹¹⁴⁶ “Astana’da Suriye görüşmeleri başladı”, *Deutsch Welle*, 04.07.2017.

¹¹⁴⁷ Transcript of Press Conference by UN Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura Conclusion of the 6th round of Intra-Syrian talks. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/9FAAE694CE0CA9F3C12581260037109D?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/9FAAE694CE0CA9F3C12581260037109D?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.08.2018).

¹¹⁴⁸ “ÖSO temsilcileri, Cenevre-6’ya katılımı askıya aldı”, *Sputnik*, 19.05.2017.

Meclisi (EKNS) temsilcisi ise siyasi geçişin – Suriye yönetimi nedeniyle – görüşülemediğini ve ilerleme kaydedilemediğini ifade etmiştir.¹¹⁴⁹

4 Temmuz 2017 tarihinde bir kez daha tüm taraflar Astana görüşmelerine katılım sağlamıştır. Çatışmasızlık bölgelerinin sınırlarının ve bunları denetleyecek güçlerin henüz net bir şekilde belirlenmediğinin ifade edildiği toplantının sonunda yeni herhangi bir anlaşma ortaya çıkmamıştır. Mistura, BM'nin son üç yıldır ateşkes uygulanması için çabaladığını ve net bir sonuç alınmadığını ancak Astana barış görüşmelerinin çatışmasızlık bölgeleri oluşturarak bunu kısmen başardığını söylemiştir. Astana ve Cenevre'nin tamamlayıcı ve karşılıklı olarak birbirlerini destekleyici rolüne vurgu yapan Mistura ateşkesi amaçlayan Astana'nın, Cenevre olmadan bunu sürdürülebilir kılmasının mümkün olmadığını da belirtmiştir.¹¹⁵⁰ Astana görüşmeleri, çatışmaların sonlanmasına, terörle mücadeleye, silahsızlandırma sürecine odaklanırken Cenevre görüşmeleri siyasi geçiş sürecine ağırlık vermiştir. Hatta bu nedenle de Cenevre sürecinde Esad yönetimi ve muhalifler görüşülecek konular üzerinde de uzlaşmamıştır. Esad yönetimi terörle mücadeleye odaklanırken diğer konuları arka plana itmeye özen göstermiştir.

10 Temmuz 2017'de Cenevre görüşmelerinin yedincisi için taraflar bir araya gelmiştir. Mistura, Kahire ve Moskova platformlarıyla birlikte üçüncü paket (anayasa ve seçimler) üzerinde çalıştıklarını belirtmiş ve tarafların görüşmelere devam etme isteğinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Mistura taraflardan, dört paket için net pozisyonlar belirlemelerini istemiş ve Eylül ayında yapılması planlanan sekizinci görüşmede tarafları (Suriye yönetimi ve muhalefet) aynı odada oturmaları için zorlayacaklarını söylemiştir. Mistura, ikili görüşmeler yapılmasının ve bazı önceliklerle ilgili bir araya gelinmesinin hem kendilerine hem de duruma yardımcı olduğunu söylemiştir.¹¹⁵¹ Örneğin Trump ve Macron'un bir araya geldikleri görüşmede Macron Esad'ın gitmesinin terörün sona ermesi kadar öncelikleri olmadığını söylemiştir.¹¹⁵²

İdlib ve çevresinde oluşturulacak çatışmasızlık bölgesinin sınırları Eylül ayında VI. Astana görüşmelerinde belirlenmiş ve garantör ülkeler tarafından çatışmasızlık bölgelerinin düzenlenmesi, insani yardım konuları ve ulusal uzlaşma için diyalog konularına ilişkin beş belge imzalanmıştır.¹¹⁵³ Buna göre üç garantör ülkenin gözlemcileri belirlenen sınırlar içindeki

¹¹⁴⁹ “Suriyeli muhalif yetkili: Cenevre-6 görüşmelerinde siyasi geçişi konuşuyoruz”, *Sputnik*, 18.05.2017.

¹¹⁵⁰ “5th Round of Astana Syria Peace Talks End Without Agreement”, *The Diplomat*, 07.07.2017.

¹¹⁵¹ Transcript of Press Conference by UN Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura Conclusion of the 7th round of Intra-Syrian talks. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/22B97E792150668AC125815F002DB370?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/22B97E792150668AC125815F002DB370?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.08.2018).

¹¹⁵² “Trump ile görüşen Macron yineledi: Esad'ın gitmesi önceliğimiz değil”, *Sputnik*, 13.07.2017.

¹¹⁵³ “Russian top diplomat comments on Astana process results”, *Kazinform*, 06.10.2017.

kontrol ve gözlem noktalarında konuşlanacak, ateşkesin uygulanmasını denetleyecek ve olası ihtilafları asgari düzeyde tutacaktır. Gözlemciler arasındaki eşgüdüm, Müşterek Koordinasyon Merkezi tarafından sağlanacaktır.¹¹⁵⁴ Ekim ayında yedincisi düzenlenen görüşmelerde ise IŞİD ve El Nusra ile onlarla bağlantılı diğer örgütlerle mücadeleye devam edileceği ifade edilmiştir. Toplantıda Ulusal Diyalog Kongresi düzenlenmesi önerisi sunulmuş, Türkiye ve İran destek verirken Suriyeli muhalifler görüşmelerin BM sponsorluğunda Cenevre’de devam etmesini daha uygun bulmuş ve kongreye şüpheyle yaklaşmıştır.¹¹⁵⁵ Muhalifler Soçi’de düzenlenmesi planlanan kongreyi siyasi geçiş sürecini atlatma girişimi olarak yorumlamıştır. Buna karşılık Rusya temsilcisi müzakere sürecini boykot eden grupların siyasi süreçte de yer alamayacağını duyurmuştur.¹¹⁵⁶ Soçi’deki zirveye Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani katılmıştır. Zirve sonucunda 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Suriye’de barış ve istikrarın yeniden tesisi amacıyla üç ülke arasındaki işbirliğinin devam etmesine karar verilmiştir. Yapılan ortak açıklamada BM Güvenlik Konseyi’nin terör örgütü kapsamında değerlendirdiği gruplarla mücadelede sona gelindiği; insani yardım, yerinden edilenlerin güvenli bir şekilde dönüşü, kalıcı ateşkes ve altyapının yeniden tesisi gibi konularda Suriye’ye yardım edecekleri hususunda fikir birliğine varıldığı belirtilmiştir. Son olarak liderler Suriye’nin birliğinin yeniden sağlanmasında, Suriye halkının desteğini alacak bir anayasa hazırlanmasında, BM gözetiminde adil ve şeffaf seçimlerin yapılmasında ve çatışmaya siyasi bir çözüm bulunmasında Suriyelilere destek sunacakları taahhüdünü vermiştir.¹¹⁵⁷

Kasım ayında sekizincisi düzenlenen Cenevre görüşmelerinde Mistura müzakere sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamıştır. Muhalif grupların çabalarına karşın Esad yönetiminin yalnızca terörizm konusunda uzlaştığını, başkanlık seçimleri ve anayasal süreçle ilgili konulara kendilerini kapattıklarını, farklı fikirleri duymak istemediklerini söylemiştir.¹¹⁵⁸ Mistura’ya göre Esad, sponsoru olan Rusya’nın baskısı olmadan veya savaş alanında çok büyük bir değişim olmadan, bölünmüş veya kısıtlı imkâna sahip muhalefetle görüşmek

¹¹⁵⁴ http://www.mfa.gov.tr/no_-288_-14-15-eylul-2017-tarihlerinde-gerceklestirilen-altinci-astana-toplantisinde-idlib-catismasizlik-bolgesinin-ilani-hk.tr.mfa

¹¹⁵⁵ “Astana görüşmelerinin yedinci turu sona erdi”, *Evrensel*, 01.11.2017; Joint statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana 30-31 October 2017. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2927578 (erişim tarihi: 09.09.2018).

¹¹⁵⁶ “Syria opposition rejects Russia-sponsored peace initiative”, *Reuters*, 01.11.2017. Rusya’nın PYD’yi çağırması Türkiye açısından sorun yaratmıştır.

¹¹⁵⁷ Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Sayın Cumhurbaşkanımıza refakatle Soçi’ye ziyareti. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglundun-sayin-cumhurbaskanimiza-refakatle-sociyi-ziyareti.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.09.2018).

¹¹⁵⁸ Transcript of Press Conference by UN Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpNewsByYear_en\)/CB030AA3D9D07157C12581F7002F92A3?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpNewsByYear_en)/CB030AA3D9D07157C12581F7002F92A3?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.09.2018).

istememektedir.¹¹⁵⁹ Cenevre görüşmeleri başarısız olurken Astana görüşmelerinde her ne kadar terörle mücadele ve ilgili konular özelinde olsa da aşama kaydedilmiştir. VIII. Astana görüşmelerinde zorla alıkonan kişilerin karşılıklı olarak serbest bırakılmasına ve mayın temizleme faaliyetleri yürütülmesine ilişkin iki belge kabul edilmiştir.¹¹⁶⁰

2017 yılı diplomatik açıdan çok yoğun bir yıl olmuş, Suriye krizine çözüm bulabilmek için çatışan taraflar bir araya gelmiş, başta terörle mücadele olmak üzere ateşkes, çatışmasızlık bölgesi gibi konularda başarı sağlanmıştır.

Mistura'nın başarısızlık açıklamasından sonra Ocak 2018'de Cenevre görüşmeleri yeniden başlatılmış ve müzakerelere devam edilmesine karar verilmiştir. Bu görüşmede yeni bir anayasa hazırlanması ve 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının uygulanmasına odaklanılmıştır.¹¹⁶¹ Cenevre görüşmelerinden birkaç gün sonra Soçi'de Suriye Ulusal Diyalog Kongresi düzenlenmiş ve Mistura'nın üzerinde durduğu anayasa hazırlanma süreci tartışılmıştır. Sonuç olarak anayasa komitesinin kurulması ve bunun için de 150 kişilik aday listesinin hazırlanması kararlaştırılmıştır. Komitenin yetkilerinin, seçilme kriterlerinin ve kurallarının Cenevre'de açıklanacağı ve komite üyelerinin Mistura tarafından belirleneceği bildirilmiştir. Kongre'ye katılmayan muhalefet adına Türk heyeti 50 kişilik liste sunmuştur.¹¹⁶² Suriye Ulusal Diyalog Kongresi nihai bildirisinde Suriye'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne saygı ve tam bağlılık ile iç işlerine karışmama ilkesi çerçevesinde Suriye'ye yönelik herhangi bir dış baskı ve müdahale olmaksızın ülkenin geleceğine Suriye halkının demokratik seçimler yoluyla karar vereceği ifade edilmiştir. Suriye'nin sahip olacağı değerler vurgulandıktan sonra anayasa komitesinin hükümet ve geniş temsilli muhalefet heyetinden oluşacağı belirtilmiştir. 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde, BM himayesinde yürütülecek siyasi çözüme katkı sunmak amacıyla komitenin anayasa reform taslağı oluşturması hususunda fikir birliğine varılmıştır.¹¹⁶³ Kongrede hem siyasi geçiş hem de çözüm yolunda önemli bir sonuca ulaşılmıştır. Bununla birlikte Suriye krizinin çözümünde Rusya'nın etkili tavrı da bir kez daha ortaya çıkmıştır. Muhalefetin bir önceki protestosuna karşılık müzakere sürecine dahil olmadıkları takdirde çözüm sürecinde de yer alamayacakları çıkışının ardından, Soçi hava

¹¹⁵⁹ "Golden opportunity lost as Syrian peace talks collapse", *The Guardian*, 14.12.2017.

¹¹⁶⁰ Sekizinci Yüksek Düzeyli Astana Toplantısının Sonuçları Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-396_-sekizinci-yukse-duzeyli-astana-toplantisinin-sonuclari-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 09.09.2018).

¹¹⁶¹ Statement of Special Envoy for Syria, Mr. Staffan de Mistura, at the conclusion of the special round 9 meeting of the UN-convened intra-Syrian talks in Vienna. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpNewsByYear_en\)/C9487D320F70CD89C12582240046D6F5?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpNewsByYear_en)/C9487D320F70CD89C12582240046D6F5?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.09.2018).

¹¹⁶² Soçi'deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin Sonuçları Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-30_-socideki-suriye-ulusal-diyalog-kongresinin-sonuclari-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 09.09.2018).

¹¹⁶³ Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Nihai Bildirisi. <http://www.mfa.gov.tr/suriye-ulusal-diyalog-kongresi-nihai-bildirisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.09.2018).

limanı ve kongre merkezi rejim bayraklı resim ve logolarla donatılmıştır. Suriye'nin meşru temsilcisi olarak Esad yönetiminin ön plana çıkarıldığı görüşmeleri muhalefet heyeti sonlandırmak istemiş ancak görüşmelere katılmamakla yetinmiştir. Türk heyeti bu nedenle muhalefet adına liste sunmuştur.

Bir yandan diplomatik görüşmeler sürerken diğer taraftan da Nisan ayında Duma'da gerçekleştirilen kimyasal saldırının ardından ABD ve Rusya arasında sosyal medya diplomasisi sürdürülmüştür. 11 Nisan'da Trump, Twitter hesabından Rusya'yı tehdit etmiş ve şunları yazmıştır: "Rusya, Suriye'ye atılacak tüm füzeleri vuracağına yemin ediyor. Hazır ol Rusya. Çünkü yeni, sevimli ve akıllı füzeler gelecek. Kendi halkını öldüren ve bundan zevk alan bir 'gazla öldüren hayvan' ile müttefik olmamalıydın". Trump'ın bu çıkışının ardından Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova Facebook üzerinden yaptığı açıklamada yıllardır kendi bölgesindeki uluslararası terörizmle mücadele eden meşru hükümetleri değil teröristleri vurmaları gerektiğini belirtmiştir. Trump önceki tivitinden 40 dakika sonra Rusya ile ilişkilerin daha önce hiç olmadığı kadar kötü olduğunu, Soğuk Savaş döneminde dahi bu hale gelmediklerini, ekonomilerine yardım edilmesi için onların ABD'ye, ABD'nin de tüm ülkelerin birlikte çalışmasına ihtiyacı olduğunu; silahlanma yarışının durdurulması gerektiğini söylemiştir. Zaharova da yine Facebook hesabından Trump'a "mükemmel fikir" şeklinde yanıt vermiştir.¹¹⁶⁴

IX. Astana görüşmelerinde IŞİD, El Nusra ve El Kaide ile bağlantılı kişi ve gruplarla mücadele konusundaki kararlılık bir kez daha teyit edilmiştir. Tutukluların ve zorla alıkonanların serbest bırakılması ile cenazelerin (kayıp kişiler dahil) devri konusunda çalışan üç garantöre bağlı Çalışma Grubu'nun ikinci kez toplanması memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹⁶⁵ Siyasi uzlaşma sürecini ilerletmek için ortak çabayı sürdüreceklerini taahhüt eden liderler aynı zamanda Astana görüşmelerinde elde edilen kazanımların ateşkesin sürdürülmesi, şiddetin azaltılması ve Suriye'nin istikrara kavuşturulmasındaki etkinliğinin de altını çizmiştir.¹¹⁶⁶

Temmuz ayında onuncusu gerçekleştirilen Astana görüşmelerine hem silahlı muhalif gruplar hem de ABD katılmamıştır. Muhalif gruplar katılmama nedenlerini Rusya'nın Suriye halkını vurmaya devam etmesine dayandırmıştır.¹¹⁶⁷ Suriye yönetiminin katıldığı toplantının

¹¹⁶⁴ "Trump on Syria: Get Ready Russia Because Missiles Will Be Coming", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 11.07.2018.

¹¹⁶⁵ Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3224470 (erişim tarihi: 15.12.2018).

¹¹⁶⁶ "Ninth round of Astana Process Syrian peace talks reaffirm previous agreements", *The Astana Times*, 17.05.2018.

¹¹⁶⁷ "Russia to host Syria peace talks in July", *Reuters*, 15.05.2018. Haziran ayında Rusya'nın İdlib'e hava saldırısı düzenlediği iddia edilmiş ancak Rusya iddiaları yalanlamış ve bölgede terörist gruplar arasında çatışma

odağında mülteci durumundaki Suriyelilerin ülkeye dönüşü, tutukluların serbest bırakılması ve Suriye Anayasa Komitesi kurulması yer almıştır.¹¹⁶⁸ Mistura, Eylül ayında, Astana garantörü ülkelerin heyet başkanlarıyla Cenevre’de bir araya gelmiş, anayasa komitesi ve kurallarını görüşmüştür. Rejim ve muhalefet tarafından önerilen listeye ilişkin ilke mutabakatı teyit edilmiş, teşkil edecek gruplardan üçüncüsü olan sivil toplum grubunun oluşumu istişare edilmiştir.¹¹⁶⁹

Suriye’deki diplomatik girişimler Cenevre ve Astana ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle Rusya ve Türkiye Suriye’de silahtan arındırılmış bölge, terörle mücadele, sınır güvenliğinin sağlanması gibi konularda işbirliği faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir. 17 Eylül’de iki ülke arasında 10 maddelik İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesindeki Durumun İstikrara Kavuşturulmasına (İstikrarlaştırılmasına) İlişkin Muhtıra imzalanmış ve 10 Ekim itibarıyla 15 – 20 km derinliğinde ve 250 km uzunluğundaki bölgenin ağır silahlardan temizlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca varılan anlaşmaya göre muhalifler buldukları yerlerde kalacak, bütün radikal gruplar bu alandan temizlenecek, alanın iki tarafında da Rus askerî polisi ile Türk askerî devriye gezecek, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin İdlib çevresindeki 12 gözlem noktası güçlendirilecek, İran – Rusya – Türkiye ortak koordinasyon merkezi geliştirilecektir.¹¹⁷⁰ BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, İdlib anlaşmasının birçok sivilin hayatını kurtaracağını söylemiş ve çatışmanın tüm taraflarını sivil halkı korumak ve insani yardım sağlamak amacıyla bu anlaşmaya katılmaya çağırmıştır.¹¹⁷¹ Askerî seçenek yerine siyasi çözümü destekleyen AB üye ülkeleri de diplomatik sürece destek vermiş ve belirli dönemlerde liderler bir araya gelmiştir. Almanya, Rusya, Türkiye ve Fransa devlet liderleri yayınladıkları ortak bildiriye krizin askerî çözümler yerine siyasi süreçle çözülebileceğini, bunu sağlamayı hedefleyen uluslararası çabalar arasındaki eşgüdümün artırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin ikamet ettikleri asıl yerlere gönüllü ve güvenli olarak geri dönüşü için uygun şartların oluşturulması gerektiğine, bu alanda çalışan uluslararası kuruluşlar dahil tüm taraflar arasındaki koordinasyon ihtiyacına dikkat çekilmiş, Suriye’de yaşananların bölgesel ve küresel istikrara yönelik risk ve tehdit oluşturmasının yarattığı ortak kaygı dile getirilmiştir.¹¹⁷²

yaşandığına dair kendilerine de bilgi geldiğini ileri sürmüştür. “Rusya, uçaklarının İdlib’teki köyü vurduğunu reddetti”, *Sputnik*, 08.06.2018.

¹¹⁶⁸ “Syria talks led by Russia, Iran and Turkey revived in Sochi”, *Al Jazeera*, 30.07.2018.

¹¹⁶⁹ Cenevre Görüşmeleri Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-240_-cenevre-gorushmeleri-hk-11-9-18.tr.mfa (erişim tarihi: 09.01.2019).

¹¹⁷⁰ “İdlib’te Türkiye’yi bekleyen zorlu görev”, *Gazete Duvar*, 18.09.2018; “İdlib’de silahsız bölge: Soçi mutabakatı işliyor mu?”, *BBC*, 11.10.2018.

¹¹⁷¹ “BM Genel Sekreteri Guterres: İdlib anlaşması hayatları kurtaracak”, *Sputnik*, 21.09.2018.

¹¹⁷² Dörtlü Zirve Ortak Bildirisi: “BM’nin kolaylaştırıcılığında, Suriyelilerin öncülüğünde yürütülecek kapsayıcı bir siyasi süreç desteklenecektir”. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99421/dortlu-zirve-ortak-bildirisi-bm->

Astana sürecinin önemli başarılarından biri de Suriye’de çatışan taraflar arasında zorla alıkonan veya kaçırılan kişilerin serbest bırakılması konusunda uzlaşılmasıdır. Astana süreci kapsamında ve BM’nin desteğiyle Zorla Alıkonan/Kaçırılan Kişilerin Serbest Bırakılması, Cenazelerin Takası ve Kayıp Şahısların Akıbetinin Tespitine İlişkin Çalışma Grubu bünyesinde bir pilot proje hazırlanmıştır. Kasım ayında bu proje çerçevesinde Suriye yönetimi ve muhalifler söz konusu kişileri karşılıklı ve eşzamanlı olarak serbest bırakmıştır.¹¹⁷³

Yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere karşın Suriye’de çatışma ve kimyasal silah kullanımı sona ermemiş, ateşkes ihlal edilmiştir. XI. Astana görüşmeleri de bu çatışmaların hemen ardından başlamış ve terörle mücadeleye odaklanılmıştır. Garantör ülkeler IŞİD ve El Nusra ile onlarla bağlantılı terörist gruplarla mücadeleye devam edeceklerini ancak Suriye’de terörle mücadele iddiaları altında emrivaki bir durum yaratma çabalarının (ABD’nin Suriye’nin kuzeydoğusunda IŞİD ile mücadele adına yürüttüğü faaliyetler) kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷⁴ Yayınlanan ortak bildiri de 17 Eylül tarihli İdlib Muhtırası’nın uygulanmasındaki kararlılığın altı çizilmiş, Suriye’de kimyasal silah kullanımı kınanmış ve bu konuya ilişkin raporların Kimyasal Silahlar Sözleşmesi’ne uygun olarak acilen incelenmesi talep edilmiştir.¹¹⁷⁵ Esad yönetiminin, Astana’da belirlenen anayasa komitesinin Mistura¹¹⁷⁶ tarafından oluşturulmasına itiraz etmesi nedeniyle bu görüşmelerde de siyasi geçiş konusunda sonuç alınamamıştır.¹¹⁷⁷

Suriye’de çatışma sonlandırılmamış ve siyasi geçiş süreci tam anlamıyla işletilememiş olmakla birlikte diplomasi kurumu; Esad yönetimi, muhalif gruplar ve diğer devletler arasındaki iletişimi güçlendirmiş ve müzakere yoluyla anlaşmalar yapılmasını sağlamıştır.

4.6.Uluslararası Hukuk

Uluslararası hukuk kurumu, daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere, diğer kurumlar aracılığıyla işlemekte ve uluslararası düzene katkı sağlamaktadır. Suriye örneğinde de diğer kurumların yardımıyla uluslararası hukukun üç temel prensibi (şiddetin sınırlanması, ahde vefa, müdahale etmeme) işletilmeye çalışılmıştır.

nin-kolaylastiriciliginda-suriyelilerin-onculugunde-yurutulecek-kapsayici-bir-siyasi-surec-desteklenecektir- (erişim tarihi: 09.01.2019).

¹¹⁷³ Astana Süreci Kapsamında Suriye’de Gözaltında Tutulanların Karşılıklı Olarak Serbest Bırakılması Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-320_-astana-sureci-kapsaminda-suriye-de-gozaltinda-tutulanlarin-karsilikli-olarak-serbest-birakilmasi-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 09.01.2019).

¹¹⁷⁴ “Astana 11 Turu Bitiminde Deklarasyon Yayınlandı”, *SANA*, 29.11.2018.

¹¹⁷⁵ Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana 28-29 November 2018. <http://mfa.gov.kz/en/content-view/joint-statement-by-iran-russia-and-turkey-on-the-international-meeting-on-syria-in-astana-28-29-november-2018> (erişim tarihi: 09.01.2019).

¹¹⁷⁶ Mistura Kasım ayı sonunda görevini bırakmış ve yerine Geir Pedersen getirilmiştir.

¹¹⁷⁷ “UN says Astana meeting on Syria a missed opportunity, no progress”, *Reuters*, 29.11.2018.

Esad yönetiminin kendi vatandaşlarını korumak yerine onlara yönelik askerî operasyon başlatması, yıllar içinde savaş suçu sayılan kimyasal silah kullanımına başvurması, otorite boşluğu nedeniyle binlerce kişinin ölümüne neden olan terör örgütlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esad yönetiminin neden olduğu şiddetin kınanması için uluslararası toplum Ağustos 2011'e kadar tek ses olamamış, büyük güçlerin politika mücadeleleri neticesinde Esad yönetimine yönelik herhangi bir bağlayıcı karar alınamamıştır. Ancak ilerleyen süreçte uluslararası hukuk çerçevesinde birçok adım atılmış ve şiddet sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle bölgesel örgütler ve çeşitli ülkeler Esad yönetiminin şiddeti sonlandırmasını sağlayabilmek için yönetime karşı bir dizi kısıtlayıcı tedbir kararını uygulamaya koymuştur. Ayrıca Arap Ligi ve İslam İşbirliği Teşkilatı Suriye'nin üyeliğini askıya almış, AB de Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasını rafa kaldırmıştır. Bu tür önlemlerin yanı sıra zamanla Suriye'de çatışan tarafların ateşkese uyması, sivillere ve sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırıların durdurulması, ayırım gözetmeyen etkisi olan silah kullanımının sonlandırılması, insancıl yardımların bölgeye güvenli ve engelsiz erişiminin önündeki engellerin kaldırılmasına ilişkin birçok BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştır.

Uluslararası toplumun askerî müdahaleye temkinli yaklaşımı kimyasal silah kullanımıyla sona ermiş; şiddetin sınırlandırılması, Esad yönetiminin yapacağı olası yeni saldırıların önüne geçilmesi ve silahların radikal grupların eline geçmesinin önlenmesi amacıyla askerî müdahale seçeneği tartışılmaya başlamıştır. Lavrov Suriye'nin askerî altyapısını yok etmenin ve savaş alanını zafer kazanması için muhalefete bırakmanın çatışmaları sonlandırmayacağını, iç savaşın devam edeceğini yalnızca hükümet tarafının artık muhalif tarafta bulunacağını söylemiştir.¹¹⁷⁸

Obama Ağustos 2013'te yaptığı konuşmasında kimyasal silah kullanımının kırmızı çizgisi olduğunu belirtmiş ve Kongre'den müdahale onayı istemiştir. Eylül ayında ABD Dış İlişkiler Komitesi yedi ret oyuna karşılık 10 olumlu oyla askerî müdahale seçeneğinin kabul edildiğini ve Senato'ya sunulacağını açıklamıştır. Obama'nın bu çıkışını Fransa ve İngiltere de desteklemiştir.¹¹⁷⁹ Putin ise BM Güvenlik Konseyi kararı alınmadan gerçekleştirilecek bir müdahalenin saldırganlık anlamına geleceğini, eğer kimyasal silah kullanıldığına ve bunu Esad yönetimine bağlı birliklerin yaptığına dair bir kanıt varsa bunun BM Güvenlik Konseyi'nde tartışılması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁸⁰ Putin daha sonra New York Times'ta yayınlanan yazısında askerî müdahalenin etkisiz ve anlamsız olduğuna, Libya'dan ders çıkarılması gerektiğine, diplomatik ve siyasi çözüm yollarına odaklanmanın daha verimli olacağına dikkat

¹¹⁷⁸ "Russia warns West over illegal Syria intervention", *The Telegraph*, 26.08.2013.

¹¹⁷⁹ "Senato komitesinden Suriye önerisine kabul", *BBC*, 05.09.2013.

¹¹⁸⁰ "G20: Suriye'ye askerî müdahale tartışılıyor", *BBC*, 05.09.2013.

çekmiştir. Müzakere sürecine dönülmesi gerektiğini belirten Putin, ABD'nin Suriye'ye müdahalesinin uluslararası hukuk sistemini ve dengeyi bozacağını, Suriye'ye yönelik askerî müdahaleyi önlemelerinin karşılıklı güveni güçlendireceğini ve işbirliğinin önünü açacağını belirtmiştir. Ayrıca daha önceki açıklamalarını bir kez de yinelemiş ve Esad yönetimini değil uluslararası hukuku koruduklarını vurgulamıştır.¹¹⁸¹ Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının iki istisnası meşru müdafaa ve BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olarak belirlenmiştir. Rusya da Suriye'de bu şartı gündeme getirmiş, gerçekleştirilecek eylemin uluslararası hukukun ihlali anlamına geleceği üzerinde durmuştur. Sonuç olarak Rusya'nın diplomatik girişimleriyle uluslararası hukukun temel prensiplerinden olan müdahale etmeme ve ahde vefanın işletilmesiyle askerî müdahalenin önüne geçilmiş ve 2118 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla birlikte Esad yönetiminin KSYÖ ile işbirliği yapmasına karar verilmiştir.

Çin de müdahale etmeme prensibine dayalı Suriye politikasını uluslararası hukukun ve BM Şartı'nın korunmasına dayandırmıştır. Çin veto yetkisini kullandığı kararlarda toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı ilkelerini gerekçe olarak göstermiş, bir başka devletin iç işlerine müdahalenin uluslararası hukukun ihlali anlamına geleceğini hatırlatmıştır.

Suriye'de şiddet tam anlamıyla sınırlandırılmamış, çatışmalar neticesinde yüzbinlerce insan yaşamını yitirmiştir. Ancak Suriye iç savaşının bölgesel savaşa dönüşmesi de engellenmiştir. Bölgenin güvenliğini ve istikrarını tehdit eden terör örgütleriyle mücadelede uluslararası hukuka uygun şekilde ortak hareket edilmesine özen gösterilmiş, belli başlı ihlaller yine hukuka uygun şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Başta IŞİD olmak üzere Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden örgütlerle mücadelesi de buna örnek olarak verilebilmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında hem IŞİD hem de PYD (ve uzantılı örgütler) Türkiye'ye yönelik birçok saldırı gerçekleştirmiş, onlarca sivilin ölmesine neden olmuştur. Ülkeye yönelik saldırıları sonlandırmak ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla Türkiye, BM Şartı'nın 51. maddesinden doğan hakları ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1373, 2170 ve 2178 sayılı kararları çerçevesinde Suriye'ye yönelik Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır.¹¹⁸²

2018 yılında ise ABD destekli Suriye Demokratik Güçleri'nin parçası olan YPG/PYD'nin kontrolündeki Afrin'den Hatay ve Kilis'e yönelik roket saldırıları ve taciz ateşi sonucunda birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Yaşanan olaylar nedeniyle Türkiye, 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtı olarak adlandırılan askerî operasyona başlamıştır. Türkiye'nin BM Daimî Temsilci Yardımcısı Güven Begeç Suriye temelli terör örgütlerinin (IŞİD ve

¹¹⁸¹ "A Plea for Caution From Russia", *The New York Times*, 11.09.2013.

¹¹⁸² Kasapoğlu ve Ülgen, 2017: 2. Operasyonun hedef ve amaçları genel olarak sınır hattının terör unsurlarından temizlenmesi olsa da Taşdemir ve Özer'in de belirttiği gibi daha taktiksel amaçları da bulunmaktadır. Operasyonun hukuki boyutu için bkz. Taşdemir ve Özer, 2017: 55. Operasyon 29 Mart 2017 tarihinde sona ermiştir. Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.08.2018).

PKK/KCK'nın Suriye ayağı olan YPG/PYD) Türkiye için doğrudan tehdit oluşturduğunu ve BM Şartı'nın 51. maddesi çerçevesinde hareket edildiğini belirtmiştir. Bir önceki yıl gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Operasyonu'nun başarıyla sonuçlandığını ve 2,015 km²'lik alanın IŞİD'den temizlendiğini hatırlatmış; bir kez daha orantılı hareket edileceğini, amaçlarının Türkiye sınırını temizlemek ve Afrin'i teröristlerden arındırmak olduğunu söylemiştir.¹¹⁸³ Operasyona ilişkin olarak Suriye yönetimi, Türkiye'nin uluslararası hukuku ve BM Şartı'nı ihlâl ettiğini, Güvenlik Konseyi'nin de bunu durdurma sorumluluğunu yerine getirmediğini beyan etmiştir.¹¹⁸⁴

Nisan 2018'deki BM İnsan Hakları Konseyi raporunda BM Genel Sekreteri ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin, Esad yönetiminin Suriye'de yaşanan insanlığa karşı suç ve savaş suçlarının sorumlusu olduğunu hatırlatmıştır. Sivillerin öldürülmesinden, uluslararası insancıl hukukun ihlallerinden, uluslararası insan hakları hukukunun suistimalinden sorumlu olanların hesap verme sorumluluğu ve bu kişilerin adil, bağımsız, ulusal, bölgesel veya uluslararası mahkemelerde yargılanması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁸⁵

Libya'da yürütülen askerî operasyonun da etkisiyle Rusya ve Çin askerî müdahalenin önünü açabilecek her türlü karara karşı çıkmış ve sık sık uluslararası hukukun müdahale etmeme ve egemenliğe saygı ilkelerine değinmiştir. Esad yönetimini korudukları, veto kararlarıyla ve Esad yönetimine yaptıkları yardımlarla Suriyelilerin ölümüne neden oldukları, şiddetin sonlandırılmasının ve Suriyelilerin liderliğindeki siyasi sürecin önünü tıkadıkları gerekçesiyle eleştirildiklerinde de Esad yönetimini değil uluslararası hukuku koruduklarını vurgulamışlardır. Sonuç olarak Suriye krizinde diplomasi yoluyla uluslararası hukukun temel ilkeleri korunmuş, ahde vefa ve egemenliğe saygı prensipleri işletilmiştir.

4.7. Sonuç

Suriye'de Mart 2011'de başlayan protestolara hükümetin askerî müdahaleyle yanıt vermesi olayların daha da büyümesine neden olmuş ve sonuçta 2018 yılı itibarıyla henüz sona ermeyen bir iç savaş ortaya çıkmıştır.

Çatışmaların şiddetinin ve sivil kayıp oranlarının artması nedeniyle konu BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmış ancak Ağustos ayına kadar Esad yönetiminin eylemlerini kınayan herhangi bir karar alınmamıştır. Bu süre zarfında BM üst düzey yetkilileri olayların çatışmaya dönüşmesini önlemeleri için uluslararası topluma çağrı yaparken, Güvenlik Konseyi'nde karar

¹¹⁸³ BM Güvenlik Konseyi, 2018i.

¹¹⁸⁴ BM Güvenlik Konseyi, 2018j. Türkiye'nin, BM Şartı'nın 51. maddesine atf yaparak ve terörle mücadele edileceği gerekçesi sunarak -IŞİD Karşıtı Koalisyon'un yaptığı gibi- Suriye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saldırmasını meşrulaştırmaya çalıştığını ileri sürmüştür.

¹¹⁸⁵ BM Genel Kurulu, 2018b.

alamayan bazı ülkeler de Esad yönetimine yönelik kısıtlayıcı tedbirleri hayata geçirmiştir. BM Koruma Sorumluluğu ve Soykırımın Önlenmesi Özel Danışmanları Francis Deng ve Edward Luck, krizin başlamasından yaklaşık altı ay sonra kurulan Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu ve İnsan Hakları İzleme Örgütü Suriye’de insanlığa karşı suç işlendiğine dair açıklamalar yapmışlardır. Tüm bu açıklamalar BM Güvenlik Konseyi’ni harekete geçirmeye yetmemiş, Suriye’ye ilişkin ilk karar 14 Nisan 2012 tarihinde alınabilmektedir. Daha sonraki tarihlerde yayınlanan raporlarda terör örgütleri ve silahlı gruplar ile Esad yönetiminin faili olduğu birçok savaş suçu işlendiği ifade edilmiştir.

Mart 2011 – Aralık 2018 tarihleri arasında BM Güvenlik Konseyi, Suriye özelinde, 24 karar almıştır. Bununla birlikte birçok karar da veto edilmiştir. Rusya, altısı Çin ile birlikte olmak üzere, toplam 12 kararı veto ederek Esad yönetimine ilişkin yaptırım ve kınama kararlarının alınmasını engellemiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Rusya ve Çin’in hükümet yetkilileri çekimser kaldıkları veya veto yetkilerini kullandıkları kararlarda sıklıkla uluslararası hukukun korunması, egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine saygı, diyalog ve müzakere taraftarlığı, Suriye’nin ikinci Libya olmasının önüne geçilmesi nedenlerini ileri sürmüştür.

Çin özelinde bakıldığında Nisan 2012’de Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Le Yucheng, bazı devletlerin Libya’da koruma sorumluluğu adı altında yaptıklarını Suriye’de de yapmayı istediklerini ancak eylemlerinin koruma sorumluluğundan çok uzak olduğunu söylemiştir. Libya’dan çıkardıkları dersleri unutmamaları gerektiğine dikkat çeken Le Yucheng, NATO’nun sivilleri koruma operasyonunun ilk gününde 64 sivilin öldüğünü, 150’sinin de yaralandığını, tüm operasyon süresince toplam 20 bin sivilin hayatını kaybettiğini ve 900 bin kişinin de yerinden edildiğini vurgulamıştır. Çin’in sorumluluklarını yerine getirmediği eleştirilerine de yanıt verdiği konuşmasında, Libya’da yaşananları ölü bir hastayla başarılı operasyona benzetmiş, sorumluluğun bazen “hayır” demek anlamına geldiğini ve esasen ihtiyaçları olan şeyin koruma sorumluluğu değil korurken sorumluluk olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁸⁶ Büyükelçi Chen Shiqiu ise röportajında BM Güvenlik Konseyi’nin Suriye konusunda uzlaşmadığını, büyük güçlerin farklı çıkarlarının birbirleriyle çatışması nedeniyle koruma sorumluluğunun uygulanmasının güç olduğunu söylemiş ve şunu eklemiştir:

Eğer Suriye’de yaşananlar insani felaket olarak ele alınacaksa, muhalefetin silahlandırılmasını nasıl anlamalıyız? Bundan dolayı durum Suriyelileri korumaktan ziyade Esad’ı devirmek gibi görünüyor. Çin Esad’ı savunmuyor, yalnızca bir ülkedeki rejim değişikliğine kendi halkının karar vermesi gerektiğine inanıyor.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁶ China’s Relations with the World at a New Starting Point. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t925181.shtml (erişim tarihi: 09.08.2018).

¹¹⁸⁷ Tiewa ve Haibin, 2014: 419.

Çinli yetkililer Suriye'nin stratejik konumunun önemini vurgulamak için Henry Kissinger'ın şu sözünü hatırlatmıştır: “Suriye olmadan Ortadoğu’da barışı sağlayamazsın”. Çin, Suriye’ye yönelik bir askerî müdahalenin bölgesel savaşa dönmesinden, bir sonraki hedefin İran olmasından endişe etmiştir. Olası bir İran müdahalesinde eğer rejim devrilirse Çin’in bölgedeki çıkarları da etkilenecek ve Ortadoğu’nun stratejik yapısı tamamen değişecektir.¹¹⁸⁸ Mu Ren Çin’in veto nedenlerini şu şekilde özetlemiştir:

Tablo 4. 1 Çin’in BM Güvenlik Konseyi Kararlarını Veto Etme Nedenleri¹¹⁸⁹

Sistemsal Nedenler	İç Motivasyon
<ul style="list-style-type: none"> Batı (ABD) destekli müdahaleler Rusya'nın vetoları 	<ul style="list-style-type: none"> Rejim değişikliğine neden olabilecek dış müdahale olasılığı (algı) Suriye'de rejim değişikliği (öngörü)
<ul style="list-style-type: none"> Suriye'nin iç dinamikleri 	<ul style="list-style-type: none"> Terörizm destekli muhalefetin iktidara gelmesi (öngörü)
<ul style="list-style-type: none"> Suriye'nin jeopolitik önemi 	<ul style="list-style-type: none"> Ortadoğu'da istikrarsızlık (öngörü)
<ul style="list-style-type: none"> Libya'ya yönelik askerî müdahale 	<ul style="list-style-type: none"> Şıncan'ın istikrarının korunması (endişe) Ortadoğu'daki ithalat kaynaklarının güvenliğini sağlamak

Rusya adına yapılan açıklamalarda da sık sık uluslararası hukuku korudukları ve Libya’dan aldıkları ders doğrultusunda hareket edildiği ve etmeye devam edileceği dile getirilmiştir. Örneğin Putin 2015 yılında verdiği röportajda Esad’ı değil Suriye’nin meşru hükümetini desteklediklerini, meşru hükümetin ortadan kaldırılmasının veya tahrip edilmesinin Libya’da olduğu gibi olumsuz sonuçları olacağını söylemiştir. Ülkeyi kimin yöneteceğine Suriye halkının karar vermesi gerektiğini, bu nedenle bazı devletlerin Esad’ın gitmesini şart koşmasının doğru olmadığını, öte yandan Esad yönetiminin Suriye’yi IŞİD ve diğer terör örgütlerine karşı koruduğunu belirtmiştir.¹¹⁹⁰ Daha sonraki açıklamalarında da Esad’ın da hatalar yaptığını fakat temelde egemenliğini korumaya çalıştığını, Rusya’nın amacının Irak ve Libya’daki senaryoların Suriye’de uygulanmasının önüne geçmek olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁸ Ren, 2014: 270.

¹¹⁸⁹ Ren, 2014: 271.

¹¹⁹⁰ “All Eyes on Putin”, *60 Minutes*, 27.09.2015. Putin ayrıca Esad yönetimine terörle mücadele konusunda destek vermeye devam edeceklerini söylemiştir.

¹¹⁹¹ Interview to German newspaper Bild. Part 2. <http://en.special.kremlin.ru/events/president/transcripts/51155> (erşim tarihi: 09.12.2018) Putin, IŞİD’le mücadele kapsamında Esad yönetimi haricinde bazı silahlı muhalif gruplara da yardım ettiklerini açıklamıştır.

Dışişleri Bakanı Lavrov da Esad yönetimiyle kişisel ilişkileri olmadığını, Suriye’de taraf tutmadıklarını yalnızca Suriye’nin Libya ile aynı kaderi paylaşmasını istemediklerini ve Libya’dan ders çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁹²

Çin ve Rusya, Esad yönetimine karşı önlemler içeren kararları bu gerekçelerle veto ederken BM Güvenlik Konseyi’nin diğer üç üyesiyle çatışmanın sona ermesi, Suriyelilerin korunması ve Suriye’nin istikrara kavuşturulması konularında uzlaşmış ancak bunların uygulanmasında başvurulacak yöntemler hususunda anlaşmazlığa düşmüştür. Çin ve Rusya’nın yanı sıra ABD, İngiltere ve Fransa da diyalog ve müzakere çağrısı yapmış, istisnaları olmakla birlikte askerî müdahale seçeneğine karşı çıkmış ancak BM Şartı’nın 41. maddesi kapsamında bir takım askerî olmayan önlemler alınması ve konunun Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne sevkî için bazı kararlar sunmuştur. 41. madde çerçevesinde alınacak kararların 42. maddenin önünü açabileceği ve rejim değişikliği için zorlayabileceği argümanı ile Rusya ve Çin bazı kararların alınmasını engellemiştir. Üzerinde uzlaşılan bir diğer konu da vatandaşlarını koruma sorumluluğunun ilgili hükümete ait olduğudur. BM Güvenlik Konseyi’nde 16, Genel Kurulu’nda dört, İnsan Hakları Konseyi’nde ise 14 kez koruma sorumluluğuna doğrudan atıf yapılmıştır. Suriye halkını koruma sorumluluğunun Esad yönetiminde olduğu hatırlatılmış ve vatandaşlarını koruma çağrısı yinelenmiştir. Bununla birlikte koruma sorumluluğunun üçüncü sütununa yani bir devletin vatandaşlarını korumada açıkça başarısız olduğu durumda uluslararası toplumun zamanında ve kararlı bir cevap vermesine değinilmemiştir.

Genel olarak bakıldığında Suriye konusunda BM Güvenlik Konseyi’nin birlikte hareket edememesinde şu unsurlar etkili olmuştur:

1. Bölgenin hassas durumu uluslararası uzlaşmayı zorlaştırmıştır. İran ve Hizbullah Esad yönetimine, Suudi Arabistan ve Katar da ülkedeki Sünni muhaliflere finansal ve askerî destek sağlamaya devam etmiştir. Türkiye de başta Esad yönetimine reformları hayata geçirmesi yönünde baskı yaparken bir süre sonra muhaliflerin destekçisi konumuna gelmiştir.¹¹⁹³
2. Rusya ve Çin, Batı’nın demokrasi ve insan hakları için müdahale etme (*muscular humanitarianism*) fikrine her zaman şüpheyle yaklaşmıştır. Suriye’de de yaptırım ve askerî müdahale gibi zorlayıcı tedbirlerden ziyade diyalog ve müzakere gibi barışçıl yolları ön plana çıkarmayı tercih etmişlerdir.¹¹⁹⁴

¹¹⁹² “Russian top diplomat says Syria cannot repeat Libya’s fate”, *TASS Russian News Agency*, 02.12.2016.

¹¹⁹³ Gifkins, 2012: 19-20.

¹¹⁹⁴ Garwood-Gowers, 2013: 613.

3. Libya'ya yönelik müdahalede NATO, BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesinin dışına çıkmıştır. Rusya ve Çin, Suriye'de de benzer bir durumun yaşanmasından endişe etmiştir.
4. Daimî üyelerin kendi iç dinamikleri, ulusal çıkarları ve bölgeyle olan bağları Suriye politikalarında etkili olmuştur.
5. Esad karşıtı muhalif grupların dağınık yapısı ve özerk bölgeler bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkları da körüklediği için belirsizliği artırmış ve yeni anlaşmazlıkları ortaya çıkarmıştır.
6. Konsey üyelerinin, Suriye'de çatışan tarafları birbirlerinden farklı algılamaları ve nitelendirmeleri onları iki ayrı kampa bölmüştür. Çin ve Rusya muhalif grupların büyük bir kısmını terörist, Esad yönetimini ise Suriye'nin egemenliği için mücadele eden meşru hükümet olarak nitelendirmiş ve bu mücadelesinde yönetime destek vermeyi tercih etmiştir. ABD, İngiltere ve Fransa ise Esad'ın kendi halkına zulmeden, meşruiyetini yitiren ve görevi bırakması gereken siyasi figür, muhalif grupları ise kendi hakları ve özgürlükleri için mücadele eden, Suriye'nin istikrarını yeniden sağlayacak yapılar olarak ele almış ve onlara destek sunmuştur.

Koruma sorumluluğunun işletileceği dört durumdan (insanlığa karşı suç, savaş suçu, soykırım ve etnik temizlik) ikisinin gerçekleştiği bilgisi BM'ye bağlı soruşturma komisyonu raporlarında paylaşılmış ancak uluslararası toplum şiddeti sona erdirmek için zamanında ve kararlı bir çözüm sunamamıştır. Bu nedenle koruma sorumluluğunun altı prensibi Suriye özelinde incelendiğinde Libya'dakinden farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Askerî müdahale gerçekleşmediği için bazı noktalar belirsiz kalmakta, ancak koruma sorumluluğunun üçüncü ayağının işletilmesi gerektiğini destekleyecek argümanlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

1. Haklı neden: Suriye'de yüz binlerce insan yaşamını yitirmiş, milyonlarcası ülkesini terk etmek veya ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca ilk olarak İnsan Hakları Konseyi'nin A/HRC/S-17/2/Add.1 sayılı raporunda da belirtildiği üzere ülkede savaş suçu işlendiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu kriter sağlanmıştır.
2. Doğru niyet: İnsanların acı çekmesini önlemek amacıyla kolektif olarak harekete geçmeyi sağlayacak bu kriter sağlanamamıştır.
3. Son çare: Çatışma devam etmekte ve diplomatik yollar üzerinde çalışılmaktadır. Ayrıca BM Şartı'nın öngördüğü askerî olmayan önlemler de tümüyle tüketilmemiştir.
4. Orantılılık: Müdahale gerçekleşmediği için bu unsur yanıtızsızdır.

5. Yüksek başarı şansı: Suriye'nin hem içinde bulunduğu durum hem de bölgeye olası etkileri nedeniyle yanıtı zordur ancak başarı şansı düşük görülmektedir.
6. Doğru otorite: Askerî müdahale gerçekleşmediği için bu unsur da yanıtıdır.

Sonuç olarak Suriye örneği koruma sorumluluğu açısından hem Esad yönetiminin hem de uluslararası toplumun başarısız olduğu bir örnektir.

SONUÇ

İngiliz Okulu teorisi realizm, rasyonalizm ve radikalizmden beslenen; uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumuna önem veren; metodolojik çoğulculuğu benimseyen bir teoridir. Günümüzde bu üç anahtar kavram arasında uluslararası toplum ön plana çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere uluslararası toplum; devletlerin ortak çıkar ve değerlerin bilincinde olduğu, birbirleriyle olan ilişkilerinde kendilerini ortak kurallarla bağladıkları ve ortak kurumların işleyişinde işbirliği yaptıkları ilişkiler bütünüdür.¹¹⁹⁵ Bu noktada Okul içinde işbirliğinin sınırlarına ilişkin bir ayırım ortaya çıkmaktadır: devletlerin sınırlı işbirliği sağlayabileceğini ileri süren çoğulculuğa karşılık daha geniş işbirliği ve karşılıklı ödümleri içeren dayanışmacılık. Buna göre çoğulculuk devletlerin, egemenliğe saygı ve müdahale etmeme ilkeleri çerçevesinde hareket edeceğini ve temelde uluslararası toplumda düzeni hedeflediğini; dayanışmacılık ise devletlerin kendi vatandaşlarını koruma görevi yanında her yerdeki insan haklarını da koruma görevi bulunduğunu, uluslararası toplumda adaletin sağlanması gerektiğini, adalet olmadan düzenin olamayacağını iddia etmektedir. İki yaklaşım da devleti temel alır ve devlet egemenliğine önem verirken dayanışmacılık biraz daha ileri giderek devletin yanına bireyleri ve devlet dışı aktörleri de dahil etmektedir. Bunun yanı sıra iki yaklaşım da uluslararası toplumun kurumları konusunda hemfikirken, dayanışmacılık insancıl müdahale ve koruma sorumluluğunu da kapsayacak bir politika sunmaktadır. Tartışmalı bir konu olan insancıl müdahalenin ardından koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkması ve üzerinde uzlaşa sağlanması dayanışmacı uluslararası topluma geçildiği algısını yaratmaktadır.

Dayanışmacı temelleri olan koruma sorumluluğu yaklaşımına göre devletlerin kendi vatandaşlarını soykırım, etnik temizlik, savaş suçu ve insanlığa karşı suçlardan koruma ve uluslararası toplumun da ilgili devletlere kapasite artırımında destek verme sorumluluğu bulunmaktadır. Devletlerin bu sorumluluğu açıkça yerine getirmediği veya getiremediği durumdaysa uluslararası toplum, halkları bu suçlardan korumak için BM Şartı'nın VI. Bölümü kapsamında diplomatik ve barışçıl yollara ve VII. Bölümü kapsamında da zora dayanan uygulamalara başvurma sorumluluğuna sahiptir. Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nde, 1674 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı, 63/306 sayılı BM Genel Kurulu kararı ve daha sonraki görüşmelerde koruma sorumluluğuna ilişkin kıstaslar onaylanmış ve normun uygulanmasında izlenecek adımlar belirlenmiştir.

¹¹⁹⁵ Bkz. 2.2. Bölüm.

Koruma sorumluluğu yaklaşımının BM çatısı altında görüşüldüğü ve birçok açıdan üzerinde uzlaşıldığı dönemde uluslararası toplumun dayanışmacı yönü ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte koruma sorumluluğu dört insan hakları suçuna odaklanarak ortak insanlığa yaptığı vurguyla dayanışmacılığın temellerini desteklerken, devletin merkezi rolünü ve devletin kapasitesini artırma ihtiyacını vurgulamasıyla da çoğulculuğa yaklaşmaktadır.¹¹⁹⁶

Çalışmada incelenen Libya ve Suriye örnek olaylarında devletlerin koruma sorumluluğu olduğu, uluslararası toplumun da ilgili devletlere kapasite artırımında yardım etmesi gerektiğine atıf yapılmış ancak süreçler farklı yönetilmiştir.

Uluslararası toplumun Libya'da yaşananları insani çerçevede ele alması ve sivilleri korumak amacıyla askerî müdahale gerçekleştirmesi, dayanışmacı uluslararası toplum fikrinin ve koruma sorumluluğu yaklaşımının önemli bir başarısı olarak sunulmuştur. Ancak aynı dönemlerde Suriye'de ortaya çıkan duruma ilişkin böyle bir karar alınmamış olması dayanışmacılığa ilişkin soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir.

Libya ve Suriye'de protestolar, Arap Baharı'nın etkisiyle yakın dönemlerde başlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Libya'da taraflar Kaddafi karşıtlığı ve demokratik talepler, Suriye'de ise daha çok ekonomik kaygılar ve reform istekleri etrafında birleşmiştir. Ancak iki ülkede de protestolar meşru hükümetlerin kendi halklarına zulmetmesiyle sonuçlanmıştır.

15 Şubat 2011 tarihinde Libya'da başlayan protestoları Kaddafi yönetiminin şiddetle bastırmaya çalışmasının ardından 18 Şubat'ta BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay yaşanan şiddeti kınamış ve Kaddafi'ye vatandaşlarını koruma sorumluluğunu hatırlatmıştır. 21 Şubat'ta ise Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa şiddetin durdurulması çağrısı yapmış ve bir gün sonra Libya'nın otumlara katılma hakkı askıya alınmıştır. Arap Ligi'nden birkaç gün sonra da Avrupa Birliği yaşananları kınamıştır. Bu süreçte BM'ye bağlı özel danışmanlar ve insan hakları uzman grupları konuya ilişkin açıklamalar yapmış, Kaddafi yönetiminin hukuk dışı uygulamalarına dikkat çekmiştir. Protestoların başlamasından 11 gün sonra BM Güvenlik Konseyi, BM Şartı'nın VII. Bölüm 41. maddesi uyarınca önlemler içeren 1970 sayılı kararı almıştır. Uluslararası toplum Libya'da yaşananları insancıl koruma açısından değerlendirmiştir. BM Güvenlik Konseyi de Libya halkını insanlığa karşı suçlardan korumak amacıyla askerî müdahaleye meşru zemin hazırlayan 1973 sayılı kararı almış ve 19 Mart'ta bombardıman başlamıştır.

Suriye'de ise protestolar 15 Mart 2011 tarihinde başlamış, 22 Nisan'da Suriye ordusunun müdahalesiyle birlikte şiddet eylemleri artış göstermiştir. 27 Nisan'da BM Güvenlik Konseyi'nin kınama kararı alması için girişimlerde bulunulmuş ancak Rusya ve Çin'in itirazı

¹¹⁹⁶ Foot, 2011: 48.

nedeniyle bu girişimler başarısız olmuştur. 7 Ağustos'ta Arap Ligi Genel Sekreteri Nabil el Arabi şiddeti durdurma çağrısı yapmış ve 12 Kasım'da Suriye'nin Arap Ligi üyeliği askıya alınmıştır. AB ise Suriye'deki insan hakları ihlalleriyle bağlantılı isimlere yönelik tedbirleri ve Suriye'ye yönelik silah ambargosunu içeren yaptırımları Mayıs ayında benimsemiştir. Suriye'ye yönelik ilk BM Güvenlik Konseyi kararı 14 Nisan 2012 tarihinde alınabilmiştir. Bununla birlikte Mart 2011'den itibaren Suriye'ye yönelik kolektif herhangi bir yaptırım kararı uygulanmamıştır. Yıllar içinde birbirinden farklı terör örgütlerinin ortaya çıktığı, kimyasal silah saldırılarının yaşandığı Suriye'de çatışmalar devam ederken, Libya'dan farklı olarak, uçuşa yasak bölge uygulaması gibi önlemlere başvurulmamıştır. Bu süreçte bir dizi diplomatik faaliyet yürütülmüş, bu kapsamda sivillerin korunması amacıyla çatışmasızlık bölgeleri oluşturulmuştur.

Wheeler'a göre insanları koruma amacıyla gerçekleştirilecek müdahalede haklı neden insani acil durumdur ve bu durum sayılardan bağımsızdır. Ölüm oranları yerine, insanların kurtulması için dışarıdan birilerinin gelmesinin tek seçenek olup olmadığına bakılmalıdır.¹¹⁹⁷ Fakat Libya ve Suriye örnekleri incelendiğinde ölüm oranları ve muhtaç durumda yaşayan insanların sayıları da önem arz etmektedir. Suriye'de Mart 2011'de başlayan ve iç savaşa dönüşen olaylarda 2018 yılı sonu itibarıyla 500 binin üzerinde insan yaşamını yitirmiş, yaklaşık altı milyon Suriyeli ülkesini terk etmiş ve yaklaşık yedi milyon Suriyeli de ülke içinde göç etmiştir. Buna rağmen Libya'da olayların başlamasından bir ay sonra sivilleri korumak amacıyla müdahale kararı alınırken Suriye'de kınama kararı dahi alınamamıştır. Uluslararası toplumun Libya ve Suriye'de farklı hareket etmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle iki ülkenin iç dinamikleri, buldukları bölge ve bölge ülkeleriyle ilişkileri, BM Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin Libya ve Suriye ile ilişkileri gibi birçok unsur karar alma sürecinde etkili olmuştur.

Libya'da protestoların başlamasından 10 gün sonra muhalifler Ulusal Geçiş Konseyi çatısı altında bir araya gelmiş, çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmeye başlamış ve bir süre sonra da Rusya ve Çin dahil birçok devlet tarafından Libya'nın meşru hükümeti olarak tanınmıştır. Buna karşılık Suriye'de muhalifler, protestoların başlamasından yaklaşık altı ay sonra Suriye Ulusal Konseyi altında bir araya gelmiştir. Fakat kapsayıcı olmadığı ve etkin politika sürdüremediği gerekçesiyle eleştirilmiş, Kasım 2012'de yerine Suriye Ulusal Koalisyonu kurulmuştur. Koalisyon başta Arap Ligi ve Avrupa Birliği üyeleri olmak üzere birçok devlet tarafından meşru otorite olarak tanınmıştır. Bununla birlikte Suriye'de birçok muhalif grup ortaya çıkmış, bir kısmı Esad'ın yönetimi bırakması yönünde ısrarını sürdürürken

¹¹⁹⁷ Wheeler, 2003: 34.

bir kısmı da ateşkesten yana tavır sergilemiştir. Dolayısıyla Suriye muhalefетinin dağınk yapısu ve bazı konularda fikir birliği sağlayamaması çatışmaların sona ermesi için başlatılan diplomatik faaliyetlerde ve karar alma süreçlerinde etkili olmuştur.

Kaddafi ve Esad'ın söylemlerinde de farklılık gözlemlenmiştir. Halkın demokratik isteklerini karşılamak için herhangi bir adım atmayan Kaddafi, protestoculardan hamamböcekleri olarak söz etmiş ve halkı onlarla mücadeleye çağırmış, her birine inlerinde saldıracağını duyurmuştur. Esad ise protestoların başlamasından kısa bir süre sonra, talepleri karşılamasa da, reform paketi sunmuş, protestocuların reform talebiyle hareket eden barışçıl göstericiler olduğunu ancak dışarıdan gelen provokatörlerin etkisiyle olayların seyrinin değiştiğini söylemiştir. Ayrıca kendisine yönelik suçlamalara değinmeden, Suriye güvenlik güçlerinin belirli olaylarda yetkisini aştığını ve insan hakları ihlallerine neden olduğunu dile getirerek özeleştiri yapmış, ülke içinde yalnızca teröristlerle mücadele edildiğini vurgulamış, ancak kimyasal silah kullanmaktan çekinmemiştir.

Kaddafi ve Esad'ın siyasi bağları ve bölgedeki etkinlikleri bir diğer farklılıktır. Libya'da çok hızlı hareket eden, uluslararası topluma çağrı yapan, uçuşa yasak bölge uygulamasını destekleyen Arap Ligi,¹¹⁹⁸ Suriye'de daha yavaş hareket etmiş ve zamanla politikasını değiştirmiştir. Aralık 2018'de Birleşik Arap Emirlikleri ve ardından Bahreyn Şam'daki elçiliklerini yeniden faaliyete geçirmiştir.¹¹⁹⁹ Esad'ın yönetimi bırakması konusunda ısrarcı olan bazı üyeler de zamanla Suriye'nin Arap Ligi'ne geri dönmesi üzerinde görüşmelere başlamıştır.¹²⁰⁰ Suriye'nin İsrail, Lübnan, Ürdün, Türkiye ve Irak ile komşu olması, İran ve Hizbullah'ın bölgedeki etkisi Arap Ligi'nin politikalarını etkilemiştir. Bunun yanı sıra Suriye'de ortaya çıkan terör örgütlerinin bölgenin istikrarı için de risk oluşturması hem Arap Ligi'nin hem de büyük güçlerin Suriye politikasında değerlendirilmesi gereken noktalardan biridir. Suriye, bölgenin istikrarı açısından önemli bir ülkedir. Esad da Kaddafi'nin

¹¹⁹⁸ Arap devletleri koruma sorumluluğuna ilişkin BM Genel Kurul görüşmelerine düzenli ve yüksek katılım sağlamamıştır. Düzenli olarak oturumlara dahil olan ülkeler sırasıyla Fas (bir oturum eksik), Mısır (iki oturum eksik) ve (2012 yılı itibarıyla) Katar'dır. Bunların yanı sıra Suriye ve Lübnan da belirli aralıklarla oturumlarda yer almıştır. Arap devletleri genel olarak ilk iki sütun üzerinde fikir birliği sağlamıştır. Hatta Mısır, 2012 yılında (Libya müdahalesinin ardından) koruma sorumluluğu normunun müdahale veya rejim değişikliği için bir araç olarak kullanılabilieceğine ve suistimal edilebileceğine ilişkin kaygılarını dile getirmiştir. Cezayir, 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'ne koruma sorumluluğunun dahil edilmesine karşı çıkmış, ilk olarak 2009 tarihli BM Genel Sekreteri raporuyla ilgili tartışmalara dahil olmuştur. Libya'ya yönelik askerî müdahaleye ilişkin olarak Arap devletleri arasından Lübnan, koruma sorumluluğuna en az iki kez atıfta bulunmuştur. Mısır ve Katar da 2012 tarihli koruma sorumluluğuyla ilgili açıklamalarında Suriye'ye değinmiştir. Hatta Katar "uluslararası toplum, bu trajedileri durdurmak için etkili önlemler almadan önce daha ne kadar durup onları izleyecek?" sorusunu yöneltmiştir. Sonuç olarak Arap devletlerinin çoğu koruma sorumluluğunu, askerî müdahale için çok az alana sahip bir önleyici doktrin olarak görmektedir. Bununla birlikte, koruma sorumluluğunun insani amaçlardan çok siyasi amaçlar için seçici olarak uygulanacağı kaygısı da sürmektedir. Azzam ve Pison Hindawi, 2016: 452-457.

¹¹⁹⁹ "BAE'nin ardından Bahreyn de Şam'da elçiliğini açıyor", *Diken*, 17.12.2018.

¹²⁰⁰ "Suriye 2019'da Arap Birliği'ne geri dönecek", *Gazete Duvar*, 26.12.2018.

öldürülmesinin ardından bu konuya dikkat çekmiştir. Mısır, Yemen ve Tunus'tan farklı olan Suriye'nin bölgenin merkezi olduğunu, kendi yönetimine yönelik bir askerî operasyonun fay hattında kırılmaya ve bu durumun da bölgede onlarca Afganistan'a neden olabileceğini söylemiştir.¹²⁰¹

Libya ve Suriye arasındaki farklılar, büyük güçler olarak ele alınan ABD, Rusya, Çin ve AB'nin iki ülkede farklı politikalar izlemesini de etkilemiştir. Bunlara ek olarak büyük güçlerin ulusal çıkarları, Libya müdahalesinin olumsuz sonuçları, egemenliğe saygı ve müdahale etmeme ilkeleri Suriye'de fikir birliği sağlanamamasına neden olmuştur.

AB üye ülkeleri hem Libya hem de Suriye'de görüş ayrılıkları yaşamıştır. Libya'da ağırlıklı olarak müdahale desteklenirken Suriye'de tersi tavır sergilenmiştir. İngiltere ve Fransa'nın özellikle kimyasal silah kullanımı sonrasında ortaya çıkan müdahale yanlısı tutumuna diğer üyeler belirli seviyelerde itirazlarını dile getirmiştir. Avusturya, Belçika, Danimarka, Hollanda ve İsveç, Esad yönetiminin suçlu olduğu uluslararası soruşturmalar sonucunda kesinleşirse ve BM Güvenlik Konseyi yetki verirse askerî müdahaleyi destekleyeceklerini söylemiştir. İtalya bir adım daha ileri gidip diplomatik çözümün daha iyi olacağını, müdahalenin arkasındaki nedenlere ilişkin şüpheleri olduğunu; Almanya ise askerî olmayan bir uluslararası yanıt verilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²⁰² Bununla birlikte AB, Suriye'de insancıl yardımlarıyla ön plana çıkmıştır. Esad yönetiminin etkinliğini sınırlayacak bir dizi yaptırım kararı alınmış ve ülkeye toplam 10,8 milyar euro yardım yapılmıştır.¹²⁰³

Avrupa Parlamento Başkanı Jerzy Buzek 2011 yılında birçok kez “bizim sorumluluğumuz sivilleri ve demokrasiyi korumaktır” şeklinde açıklama yapmış ve Suriye hükümetinin birinci ve en önemli sorumluluğunun katliamı durdurmak olduğunu söylemiş, koruma sorumluluğuna doğrudan atıf yapmamıştır. Stavridis'e göre Libya'dakinden farklı hareket edilmesinde hem BM Güvenlik Konseyi uzlaşısının olmaması hem de başarı şansının düşüklüğü etkilidir. Suriye ordusunun düzenli ve güçlü olması, Suriye'nin Arap – İsrail çatışmasına dönüşme riski, İran'ın varlığı da sonucu etkileyen unsurlar arasındadır.¹²⁰⁴ Konuya ilişkin açıklamasında İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Justin Mark Lyall Grant, Libya'daki müdahalenin Suriye'ye müdahalenin önünü açmayacağını, Kaddafi'nin sevilmeyen bir lider olduğunu, Arap Ligi ve Afrika Birliği gibi bölgesel örgütlerin desteğini almadığını ve BM çerçevesinde atılan adımlarda Arap Ligi'nin isteklerinin göz önünde bulundurulduğunu fakat

¹²⁰¹ “Assad: challenge Syria at your peril”, *The Telegraph*, 29.10.2011.

¹²⁰² Tocci, 2014: 7-8.

¹²⁰³ The EU and the crisis in Syria. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/22664/eu-and-crisis-syria-factsheet_en (erişim tarihi: 09.12.2018). Bunun yanı sıra Suriye'de eğitim, sağlık, sivil toplumun desteklenmesi gibi alanlarda Avrupa Komşuluk Aracı çerçevesinde yardımlarına devam etmektedir.

¹²⁰⁴ Stavridis, 2016: 193

Suriye’de bunların tersinin geçerli olduğunu söylemiştir.¹²⁰⁵ Dönemin İngiltere Başbakanı Cameron da kendi halkına karşı şiddet uygulayan diktatörlere karşı her zaman doğru hareket edememelerinin açık bir izne ve ulusal çıkarlarına bağlı olduğunu dile getirmiştir.¹²⁰⁶ Ayrıca Suriye ile kıyaslandığında Libya’nın AB petrol ithalatında önemli bir yere sahip olduğu da göze çarpmaktadır. Libya petrolünün %85’i AB’ye ihraç edilmektedir. İtalya’nın petrol ihtiyacının %28’i, Fransa’nın %17’si ve İngiltere’nin %7’si Libya’dan temin edilmektedir.¹²⁰⁷ Sonuç olarak ulusal çıkarları Suriye’deki hareketlerini kısıtlarken Libya’da daha sert önlemler alabilmelerine yardımcı olmuştur.

ABD açısından bakıldığında Obama, Libya müdahalesi döneminde Kaddafi gibi kişilerin bölgenin istikrarını bozma ve kendi halkına zulmetme tehditleri karşısında harekete geçmenin, büyük güç olarak ABD’nin sorumluluğu olduğuna dikkat çekmiş ve bunun kendi ulusal çıkarları açısından önemli olduğunu söylemiştir.¹²⁰⁸ Libya’ya yönelik müdahale kararı alınmasında etkin rol oynayan ABD yönetimi, Suriye’de daha temkinli hareket etmiştir. Aslında Obama Suriye’de de kimyasal silah kullanımının kırmızı çizgisi olduğuna ve askerî müdahale seçeneğinin masaya yatırılabilmesine iki kez dikkat çekmiştir. Eylül 2013’te yaptığı konuşmada Obama, egemenlik ilkesinin uluslararası düzenin merkezinde yer aldığını ancak egemenliğin tiranlar için bir zırh olarak kullanılamayacağını ve uluslararası toplumun buna göz yummak için ileri süreceği herhangi bir neden olamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca Esad’ı destekleyenlerin egemenlik zırhını kullanarak yaptıklarını meşrulaştırmaya çalıştığını belirtmiştir.¹²⁰⁹ Fakat bu çıkışına rağmen Suriye’ye ilişkin karar almada, Libya’ya oranla, daha yavaş hareket etmiş ve Kongre’nin onayına başvurmuştur. Libya’da Kongre onayı olmadan müdahaleye karar veren Obama’nın Suriye’de farklı bir yöntem izlemesinin gerisinde sorumluluğu paylaşma isteğinin yattığı ve müdahale konusunda çok da istekli olmadığı söylenmektedir. Kongre’nin onayını alamadığı durumda sivil ölümlerin sayısındaki artıştan Esad yönetimiyle birlikte Kongre sorumlu olacak, onay aldığı ve operasyonda başarısız olduğu durumda ise sorumluluğu Kongre ile paylaşacaktır.¹²¹⁰ Esad görevi bıraktığı takdirde yerine kimin geçeceği ve bunun İsrail’i nasıl etkileyeceği konusundaki belirsizliğin de düşük başarı

¹²⁰⁵ House of Commons Defence Committee, 2012.

¹²⁰⁶ House of Commons Defence Committee, 2012.

¹²⁰⁷ Yoshida, 2013.

¹²⁰⁸ Weekly Address: President Obama Says the Mission in Libya is Succeeding. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/26/weekly-address-president-obama-says-mission-libya-succeeding> (erişim tarihi: 08.01.2019). Bunun yanı sıra Libya’nın bire

¹²⁰⁹ Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly> (erişim tarihi: 08.01.2019).

¹²¹⁰ “Obama is Only Making His War Powers Mightier”, *Slate*, 03.09.2013.

şansı gibi unsurlarla birleştiğinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İsrail, Esad'ın iktidarda kaldığı bir Suriye'yi tercih etmektedir.¹²¹¹

Rusya'nın Libya'da çekimser kalırken Suriye'de Esad yönetimine yönelik herhangi bir karar alınmamasında aktif rol oynamasının nedenleri olarak, Suriye ile silah ticareti ve Tartus limanının Rusya için önemine dikkat çekilmektedir. Ancak Rusya'nın Suriye ile yaptığı silah ticareti toplam ihracatının yalnızca %2'sini oluşturmaktadır. Tartus limanı ise Rusya'nın Akdeniz'deki tek limanı olarak büyük önem taşımakla birlikte Rusya Deniz Doktrini'nde Tartus limanından kısaca söz edilmesi ve farklı altı bölgeye odaklanması iddia edildiği kadar etkili unsur olmadığı eleştirilerine neden olmaktadır.¹²¹² Bununla birlikte Suriye'ye yönelik bir müdahale kararının Rusya'nın bölgedeki ilişkilerini (başta İran ile olmak üzere) olumsuz etkileyeceği de bir gerçektir. Rusya cephesinden olaya bakıldığında sıklıkla uluslararası hukuku koruma ve Libya müdahalesinin olumsuz sonuçları üzerinde durulduğu görülmektedir. Bellamy'e göre NATO liderliğindeki Libya operasyonu ve koruma sorumluluğu ile Rusya'nın veto kararları arasında ilişki olduğuna dair çok az delil bulunmaktadır. Bellamy, bu kararların ve Esad'a verilen desteğin arkasında ulusal çıkarları, Moskova ve Şam yönetimleri arasındaki dostluğun, Rusya'nın ekonomik ve stratejik çıkarları ile radikal İslamcılara ilişkin endişelerinin etkili olduğunu ifade etmiştir.¹²¹³ Lloyd Axworthy ve Allan Rock'a göre ise Libya müdahalesiyle Suriye arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır. NATO, BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesini aşım rejim değişikliği hedeflemiş ve bu süreçte birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Benzer şekilde Welsh de Suriye'de BM Güvenlik Konseyi'nin karar alamamasının 1973 sayılı karardan bağımsız açıklanmasının güç olduğunu söylemiştir.¹²¹⁴ Joshua Foust bir adım daha ileri giderek Suriye'nin, Libya müdahalesinin bedelini ödediğini, Libya müdahalesinin uluslararası toplumun Suriye'de harekete geçmemesinin temel nedeni olduğunu ileri sürmüştür.¹²¹⁵ Koruma sorumluluğu altında Suriye'ye yönelik bir askerî müdahalenin bundan sonraki her olayda başvurulabilecek bir yönteme dönüşeceği endişesinin Rusya ve Çin üzerindeki etkisi azımsanmamalıdır.

Rusya gibi Libya'da çekimser kalan Çin, Suriye'de Esad yönetimine yönelik altı kararı veto etmiştir. Çin'in Libya'da çekimser kalmasının, Ulusal Güvenlik Konseyi ile ilişkileri geç kurmasının olumsuz ekonomik sonuçları olmuştur. Suriye politikası ise kriz sona ermeden Çin'in ulusal çıkarı açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. 2017 yılında verdiği röportajda Esad, Çin ile olan ilişkilerin güçlendiğine; Suriye'nin yeniden inşasında her alanda Çin'in yer

¹²¹¹ "Does Israel want Syria's Bashar al-Assad in power?", *Al Jazeera*, 05.07.2018.

¹²¹² Akbarzadeh ve Saba, 2018: 8-9.

¹²¹³ Bellamy, 2014b: 37-42.

¹²¹⁴ Bellamy, 2014b: 24.

¹²¹⁵ "Syria and the Pernicious Consequences of Our Libya Intervention", *The Atlantic*, 06.02.2012.

alabileceğine; konut, altyapı, sanayi sektörlerinde Çin yatırımlarının kullanılabilmesine dikkat çekmiştir. Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye yönelik yaptırım kararlarını veto etmesinin uluslararası hukuku korumak anlamına geldiğini söyleyen Esad, Çin'in bu sayede Batı'ya karşı denge unsuru olarak küçük ve zayıf devletleri koruduğunu söylemiştir.¹²¹⁶ Koruma sorumluluğunun uygulanmasında bölgesel örgütlerin önemine vurgu yapan Çin, Libya'da Arap Ligi ve Afrika Birliği'nin çağrılarını dikkate almış ve 1973 sayılı kararı veto etmemiştir. Ancak Libya müdahalesi sonrasında Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa'nın Batı koalisyonunu çifte standartlı olmakla eleştirmesi,¹²¹⁷ Suriye'nin üyeliğinin askıya alınmasının ardından Katar Başbakanının Suriye'nin kendileri için önemli olduğunu ve sorunu Arap sistemi içinde çözmek istediklerini dile getirmesi¹²¹⁸ ve genel olarak Arap Ligi'nin Suriye'deki tutumu Çin'in politikasında etkili olmuştur. Çin, Suriye'de engelleyiciden ziyade yapıcı ve sorumlu olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Suriye'ye karşı önlemler alınmasını engellemesini ise hem uluslararası meşru ilkelere hem de pragmatik düşüncelere dayandırmış; sorunun, müzakere ve diyalog gibi barışçıl yöntemlerle çözülmesi konusunda ısrarcı olmuştur.¹²¹⁹ Libya müdahalesinin ardından Çin, koruma sorumluluğuna alternatif olmayan fakat kaygılarını giderecek olan sorumlu koruma yaklaşımını sunmuş ve koruma sorumluluğunun rejim değişikliği hedeflememesi, vaka bazlı düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹²²⁰ Bunun yanı sıra bölgesel örgütlerle işbirliğinin önemine, ülkelerin ekonomik büyümelerine destek olunarak ekonomi kaynaklı çatışmaların önüne geçilebileceğine, uluslararası toplumun zorlayıcı olmayan tedbirlerle (diyalog, iyi ilişkiler geliştirilmesi yoluyla) farklılıkların ve uyuşmazlıkların çözümünü teşvik etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.¹²²¹ Rusya ve Çin uluslararası düzenin başat ilkeleri olan egemenlik ve müdahale etmeme temelinde hareket etmeye özen göstermiştir.

Suriye'ye yönelik BM Güvenlik Konseyi kararlarını veto eden Rusya ve Çin dışında ABD ve AB'nin de isteksiz olmasını etkileyen Libya müdahalesi, koruma sorumluluğu yaklaşımının yorumlanmasında da değişikliklere neden olmuştur. Rusya ve Çin, koruma sorumluluğunun her olaya uygulanabilecek standart bir yaklaşım olmadığı ve belirli sınırları olduğu üzerinde durmuştur. Müdahaleye karar verecek otoritenin BM Güvenlik Konseyi ile sınırlandırılmasının da kavramın suistimalini engelleyemediği sıklıkla ifade edilmiştir. Ancak Thakur'un da belirttiği gibi koruma sorumluluğunun kabul edilip edilmemesi değil nasıl

¹²¹⁶ "Bashar al-Assad says relations between syria and China are on the rise", *The Washington Post*, 12.03.2017.

¹²¹⁷ Chen, 2016: 696.

¹²¹⁸ "Arab League Votes to Suspend Syria Over Crackdown", *The New York Times*, 12.11.2011.

¹²¹⁹ Garwood-Gowers, 2016: 90.

¹²²⁰ Tiewa ve Haibin, 2014: 420.

¹²²¹ BM Güvenlik Konseyi, 2014a.

uygulanacağı tartışma konusu olmuştur.¹²²² 1973 sayılı kararda müdahalenin ne şekilde yapılacağı ve sınırlarının ne olacağı net bir şekilde belirtilmemiş, rejim değişikliği ne yetkilendirilmiş ne de dışlanmış. Libya’da rejim değişikliğine gidilmesi ABD, İngiltere ve Fransa’nın kararı yanlış yorumlaması olarak ele alınmış ve itirazlar dile getirilmiştir. Koruma sorumluluğu yaklaşımını geliştiren ve destekleyen Thakur ve Evans da rejim değişikliğinin, koruma sorumluluğu kapsamında gerçekleştirilen askerî müdahalelerin parçası olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Evans müdahaleyi rejim değişikliğinden bütünüyle ayırmanın kolay olmadığını, Libya müdahalesini farklı bir şekilde gerçekleştirmenin zor olduğunu kabul etmiştir.¹²²³

Libya ve Suriye krizlerinde birçok kez koruma sorumluluğunun birinci ve ikinci sütunlarından söz edilmiştir. Koruma sorumluluğu yaklaşımında ilk iki sütun etrafında fikir birliği sağlanması alınan kararlarda da kendisini göstermiştir. 2006 yılında Kongo üzerine alınan 1653 sayılı karardan 1973 sayılı karara kadar altı, 1973 sayılı karardan Nisan 2018’e kadar 63 karar metninde koruma sorumluluğuna referans verilmiştir.¹²²⁴ Gelinek noktada Libya müdahalesini en çok eleştiren ülkelerden Rusya ve Çin de birçok kez koruma sorumluluğunun birinci ve ikinci sütunundan söz etmiş ancak askerî olmayan yöntemlere başvurularak, egemenlik ve müdahale etmeme ilkelerine saygı çerçevesinde çözüm aranması gerektiğini vurgulamıştır. Rusya’ya göre uluslararası toplum devletlere kendi kabiliyetlerini güçlendirmede ve önleyici diplomaside kapsamlı destek sunmaya odaklanmalıdır.¹²²⁵

Koruma sorumluluğu yaklaşımının kabul edilmesi ve benimsenmesi uluslararası toplumdaki normatif değişim konusundaki dayanışmacı iddialara ağırlık verirken¹²²⁶; hangi durumların insani çerçevede ele alınacağı, hangilerinin uluslararası yardım ve kapasite artırımını aşip müdahaleyle sonuçlanacağı büyük güçlerin üzerinde fikir birliği sağlayamadığı konular olmaya devam etmektedir. 1973 sayılı Libya kararının hemen ardından oybirliğiyle alınan 1975 sayılı Fildişi Sahili¹²²⁷, 1996 sayılı Güney Sudan, 2014 sayılı Yemen, 2085 sayılı

¹²²² “Find common ground with critics to work out norm for responsibility to protect operations”, *The Japan Times*, 27.02.2012.

¹²²³ Akbarzadeh ve Saba, 2018: 7. Thakur’a göre müdahalenin olumsuz sonuçlarına rağmen koruma sorumluluğu Libya’da uluslararası toplumun tepkisini şekillendirmiş ve oyun değiştirici rol oynamıştır. Thakur’dan akt. Eldem, 2015: 15. Francioni ise Libya’da NATO’nun yetkisini aşması; rejim değişikliğini hedeflenmesi; BM Güvenlik Konseyi’nin Suriye’deki şiddeti sonlandırmak için Libya’da yaptıklarını hayata geçirmemesi, insanlık adına güç kullanımının meşrulaştırılmasında gerçek bir ilerleme kaydedilemediğini göstermektedir. Francioni ve Bakker, 2013: 13.

¹²²⁴ Savaş Cazala, 2018: 73. 2006 tarihli 1674 sayılı karardan 2011 tarihli 1970 sayılı karara kadar BM Güvenlik Konseyi koruma sorumluluğuna atıf yapan yalnızca bir karar (1653 sayılı karar) kabul etmiştir. Bkz. Bellamy ve Dunne, 2016: 9.

¹²²⁵ Mateiko, 2014: 3.

¹²²⁶ Welsh, 2011b, 1199.

¹²²⁷ Fildişi Sahili’nde zamanında ve kararlı tepki verilmesinde uluslararası toplum sıkı bir uyum sağlamıştır. BM (BM Güvenlik Konseyi), Afrika Birliği, ECOWAS, ABD ve Fransa Fildişi Sahili’nin meşru hükümet liderinin

Mali ve 2121 sayılı Orta Afrika Cumhuriyeti kararlarında da koruma sorumluluğuna atıf yapılarak¹²²⁸ bu bakış açısı pekiştirilmiştir. Bellamy'nin bahsettiği gibi koruma sorumluluğunda BM Güvenlik Konseyi duruma göre hareket etmekte ve farklı araçlar kullanabilmektedir. Örneğin Kenya'da diplomasi; Gine'de ambargolarla desteklenen diplomasi; Fildişi Sahili'nde ambargo, diplomasi ve sınırlı güç kullanımı; Burundi'de barışı koruma ve çatışmayı önleme araçlarına başvurulmuştur.¹²²⁹ Libya'da da 1970 sayılı kararlar askerî olmayan seçenekler gündeme getirilmiş, Kaddafi'nin talepleri dikkate alınmaması üzerine askerî müdahale gerçekleştirilmiştir. Bellamy'ye göre Libya'da diplomasi, güç kullanımı, uçuşa yasak bölge, ekonomik yaptırımlar, soruşturma; Suriye'de ise diplomasi, soruşturma, gözlem, kimyasal silahların yok edilmesi, insancıl erişim araçları kullanılarak koruma sorumluluğu uygulanmıştır.¹²³⁰ Ancak Suriye'de binlerce kişinin ölmesine neden olan çatışmalara ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nin uzun süre herhangi bir karar almaması, BM çatısı altında askerî olmayan tüm yöntemlerin tüketilmemesi, koruma sorumluluğuna ilk olarak 22 Şubat 2014 tarihli 2139 sayılı kararda değinmesi Suriye'de yaşananların insani boyutunun göz ardı edildiğini de göstermektedir. Genel olarak bakıldığında Suriye'nin iç işlerinin, terör örgütleriyle mücadelenin ve var olan durumun bölgesel savaş riski taşımasının Libya benzeri bir karar alınmasını engellediği ortadadır. Ancak Esad yönetiminin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmede kabul edilmesine, Suriye'de savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlendiği tespit edilmesine, alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarının bir kısmına Esad yönetiminin uymamasına rağmen koruma sorumluluğunun üçüncü sütununun Suriye'de uygulanmamış olması, uluslararası toplumun asgari düzeyde fikir birliği sağlayabileceğini iddia eden çoğulcu yaklaşımın baskınlığını koruduğunu akla getirmektedir.

Libya ve Suriye'de çeşitli ulusal ve uluslararası kaygılarla farklı hareket edilmiştir. Rosemary Foot'un da söz ettiği gibi küresel adalete yönelik eğilimler, her ne kadar uluslararası

Ouattara olduğu konusunda fikir birliğine varmıştır. ECOWAS'ın Fildişi Sahili'nin üyeliğini askıya alması hem BM hem de Afrika Birliği tarafından desteklenmiştir. Hunt, 2016: 697. Fildişi Sahili'ne yönelik operasyon 1975 sayılı BM Güvenlik Kararıyla başlamış ancak operasyonun rejim değişikliğiyle sonuçlanması bir kez daha müdahalenin arkasındaki nedenler konusunda kuşku yaratmıştır. Fildişi Sahili'nde açıkça taraf tutulması Rusya ve Brezilya tarafından eleştirilmiştir. Ayrıntısı için bkz. Reçber, 2016. Hem 1973 hem de 1975 sayılı kararlarda barış ve güvenliğin tehdit edildiği vurgulanmış, kararlar BM Şartı'nın VII. Bölümündeki yetkiye dayandırılmıştır. Dolayısıyla koruma sorumluluğu terminolojisi bu iki kararda da normatif meşrulaştırma zemini olarak kullanılmıştır. Gözen Ercan, 2015: 175.

¹²²⁸ Bellamy, 2014b: 39. Bu kararların tartışmalı boyutu tezin konusunu aşmaktadır. Hem Libya hem de Fildişi Sahili'ne yönelik operasyon kararlarında olumsuz oy verilmemiş, sivillerin vahşet suçlarından korunması yönünde kararlar alınmıştır. Ancak iki olayda da NATO ve BM, yetkilerini aşarak rejim değişikliğini hedefledikleri için eleştirilmiştir. Her iki olay da Suriye'de zamanında ve kararlı bir tepki verilmesinde olumsuz etki yaratmıştır.

¹²²⁹ Bellamy ve Dunne, 2012.

¹²³⁰ Bellamy, 2015: 167.

siyasi düzenin çoğulcu doğasıyla sınırlanmış olsa da devletlerin eylemlerini kaçınılmaz olarak etkilemektedir.¹²³¹

Çalışmada Libya'ya müdahale edilirken Suriye'ye edilmemesi uluslararası toplumun kurumlarının işleyişi aracılığıyla incelenmiş; Libya ve Suriye'nin iç dinamiklerinin büyük güçlerle olan ilişkileri etkilediği fakat daha da önemlisi uluslararası toplumun çoğulculuktan uzaklaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Koruma sorumluluğunun kabul edilmesi ve Libya'da uygulanması uluslararası toplumun dayanışmacı olduğu yanılığını yaratmıştır. Ancak uluslararası toplum bir kez daha müdahale etmeme ve egemenliğe saygı ilkeleri temelinde hareket etmiş; koruma sorumluluğunun uluslararası düzeni bozmayacak noktalarının uygulanması konusunda fikir birliğine varmıştır. Libya müdahalesinin ardından yapılan görüşmelerde ve alınan kararlarda normun ilk iki sütununa (devletin koruma sorumluluğu ile uluslararası yardım ve kapasite artırımı) ağırlık verilmiş, her vakanın ayrı ayrı ele alınacağı vurgulanmıştır. BM'nin görevinin devletlerin sorumluluğunu yerine getirmek değil onların bu sorumluluklarını yerine getirmelerinde başarılı olmalarına yardım etmek olduğunun altı çizilmiştir.¹²³²

Çoğulcu yaklaşım, uluslararası düzenin korunması nedeniyle gerçekleştirilen müdahalelerle rızaya dayalı olanları meşru kabul ederken, insani gerekçelerle gerçekleştirilenlerin tartışmalı olduğunu ileri sürmektedir. Libya ve Suriye örnek olayları göstermektedir ki koruma sorumluluğunun kabul edilmesi müdahalenin tartışmalı boyutunu değiştirmemiştir. Jackson'a göre yüksek maliyetli, uzun süreli ve çıkmaza girme ihtimali olan ve eylemlerin sonuçlarının açıkça öngörülmesinde güçlük yaşanan durumlarda koruma sorumluluğunun müdahale ayağına kolaylıkla başvurulmayacaktır.¹²³³ Suriye'de yaşanan gelişmelerin bölgenin barış ve güvenliğini, büyük güçlerin ulusal çıkarlarını ve bölgedeki etkinliklerini tehdit etmesi, Suriye'ye yönelik olası askerî müdahalenin yüksek başarı şansı olmadığını göstermektedir. Jackson'ın üzerinde durduğu bir diğer konu da kurtarılan insanların müdahale edenlerin beklentilerinin dışında davranması riskidir. Buna göre insanların kendilerine zulmedenlerden intikam alma güdüsüyle hareket etme ihtimalleri bulunmakta, rejim değişikliği durumunda yeni iktidarın bir önceki gibi davranmayacağını garantisi bulunmamaktadır. Daha genel bir ifadeyle dışarıdan yapılan bir müdahaleyle kültür veya toplum değişmeyecek, yalnızca baskın taraf değişecektir.¹²³⁴ Libya'da yaşananlar Jackson'ı bu noktada da haklı çıkarmaktadır. Libya'da Kaddafi yönetimi gitmiş ancak çatışmalar sona

¹²³¹ Foot'tan akt. Averre ve Davies, 2015: 832.

¹²³² Bkz. 1.3. Bölüm.

¹²³³ Jackson, 2011.

¹²³⁴ Jackson, 2011.

ermemiştir. Libya'daki bu başarısızlık hem iç unsurlar hem de bölge açısından daha karışık olan Suriye'de de büyük bir risk olarak durmaktadır.

Libya müdahalesinin koruma sorumluluğuna zarar verdiği ve normun çöktüğü tartışması çalışmanın kapsamını aşmaktadır ancak Libya müdahalesinin ardından alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarında koruma sorumluluğuna atıfta bulunulması, Suriye'de ilk iki sütuna değinilmesi bu iddiaları tartışmalı kılmaktadır.¹²³⁵ Geline nokta, normatif bir oybirliğinin nasıl sağlanacağından ziyade nasıl hareket edileceğinin önemli olduğunu göstermektedir.¹²³⁶ Koruma sorumluluğuna ilişkin çekinceleri bulunan Rusya 2014 yılında BM Genel Kurulu'nda koruma sorumluluğunun önleyici tedbirler rolünü desteklediğini; her devletin farklı siyasi, hukuki, kültürel yapısı olduğunu; uluslararası hukuk çerçevesinde sağlanacak yardımın kopyala yapıştır şeklinde uygulanamayacağını belirtmiştir.¹²³⁷

Çalışmanın kapsamını aşan fakat çalışmanın sonucundan yola çıkarak geliştirilebilecek bir diğer konu da küresel siyasi düzendeki değişimlerdir. Tarihsel açıdan bakıldığında uluslararası sorunlara daha az katılım gösteren ve kendi ekonomik büyümesine odaklanan Çin, küresel ekonomideki etkinliğini ve kendi ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla bu sorunlara dahil olmaya başlamıştır.¹²³⁸ Ayrıca Rusya ve Çin, Suriye politikalarıyla hem koruma sorumluluğu hem de uluslararası düzenin korunması konusunda aktif rol alarak büyük güç olarak meşruiyetlerini de onaylatmıştır.¹²³⁹

İki örnek olayda da uluslararası toplumun kurumları işletilmiştir. Büyük güçler olarak ele alınan ABD, Rusya, Çin ve AB'nin yürüttüğü politika farklılıkları incelenmiş ve insani kaygıların yanı sıra bölgesel dinamiklerin ve ulusal çıkarların da etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte koruma sorumluluğu normunun geçirdiği değişim de gözler önüne serilmiştir. Libya müdahalesinin ardından üç sütun stratejinin yerini iki sütun stratejisine bıraktığını söylemek bu noktada yanlış olmayacaktır.¹²⁴⁰ Güç dengesi açısından incelendiğinde Libya örneğinde büyük güçlerin işbirliği, Suriye örneğinde ise caydırıcılık temelinde hareket ettikleri ve tek bir baskın gücün ortaya çıkmasının önüne geçildiği görülmüştür. İki olayda da diplomasi kurumu işletilmiş, çeşitli çözüm arayışları ile arabuluculuk faaliyetlerine

¹²³⁵ Koruma sorumluluğunun geleceği ve hukuki statüsüne ilişkin çalışmalardan bazıları için bkz. Evans, 2014; Gifkins, 2015.

¹²³⁶ Weiss, 2011: 291.

¹²³⁷ Russia's Statement at the 2014 UN General Assembly Dialogue on the Responsibility to Protect. [http://responsibilitytoprotect.org/Russia\(7\).pdf](http://responsibilitytoprotect.org/Russia(7).pdf) (erişim tarihi: 08.09.2018)

¹²³⁸ Russo, 2018: 8.

¹²³⁹ Duncombe ve Dunne, 2018: 29.

¹²⁴⁰ Evans'a göre koruma sorumluluğunun üç sütunu da varlığını korumaktadır ve hiçbiri kuşatma altında değildir. Üçüncü sütun üzerinde, diğer ikisine kıyasla daha az memnuniyet bulunmaktadır. Hangi vakada hangi eylemin uygulanacağına dair tartışmalar her zaman olacaktır fakat temel değerler tehdit altında değildir. Bkz. Evans, 2016: 914.

başvurularak sürecin barışçıl yöntemlerle atlatılması çabası güdülmüştür. Ancak Libya'da bu süreç daha kısa tutulmuş ve askerî müdahale gerçekleştirilmiştir. Uluslararası hukuk kurumu çeşitli yaptırımlar ve anlaşmalar yoluyla düzenin sürdürülmesine diğer kurumlarla ilişkisi çerçevesinde katkı sunmuştur.

Sonuç olarak Libya ve Suriye örnekleri göstermektedir ki uluslararası toplum bir kez daha seçici davranmış, koruma sorumluluğu normunu seçici şekilde uygulamış, hangi durumda hangi aracın işlevsel kılınacağına adalet değil düzen temelinde karar vermiş ve çoğulcu yapısını korumuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adams, S. (2016). "Libya". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press, Oxford, 768-785.
- Aquinas, T. (1947). *Summa Theologica*. (Çev. Fathers of the English Dominican Province), Benziger Brothers.
- Armaoğlu, F. (2000). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2*. Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Armstrong, D. (2006). "The Nature of Law in an Anarchical Society". R. Little ve J. Williams (Ed.). *The Anarchical Society in a Globalized World*. Palgrave Macmillan, New York, 121-140.
- Arsava, A. F. (2016). "Uluslararası Koruma Sorumluluğu ve Güvenlik Konseyi'nin Bu Çerçevadaki Yaklaşımı". F. Taşdemir (Ed.). *Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 45-61.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı: İsyandar, Devrimler ve Değişim*. MKM Yayınları, Bursa.
- Azzam, F. ve Pison Hindawi, C. (2016). "The Arab Region". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press, Oxford, 451-468.
- Baczko, A., Dorronsoro, G., Quesnay, A. (2018). *Suriye: Bir İç Savaşın Anatomisi*. (Çev. A. Meral). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Badescu, C. G. (2010). *Humanitarian Intervention and Responsibility to Protect: Security and Human Rights*. Taylor and Francis e-Library.
- Beccaro, A. (2017). "Russia: Looking for a Warm Sea". K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.). *Foreign Actors in Libya Crisis*. Ledizioni-Ledi Publishing, Milano, 73-89.
- Bellamy, A. J. (2005a). "International Society and the English School". A. J. Bellamy (Ed.). *International Society and its Critics*. Oxford University Press, Oxford, 1-26.
- Bellamy, A. J. (2005c). "Whither International Society". A. J. Bellamy (Ed.). *International Society and its Critics*. Oxford University Press, Oxford, 283-295.
- Bellamy, A. J. (2006). *Just Wars: From Cicero to Iraq*. Polity Press, Cambridge.
- Bellamy, A. J. (2014a). "The Responsibility to Protect: A Wide or Narrow Conception". P. Hilpold (Ed.). *The Responsibility to Protect (R2P): A New Paradigm of International Law*. Brill Nijhoff, Leiden ve Boston, 38-59.
- Bellamy, A. J. ve Dunne, T. (2016). "R2P in Theory and Practice". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press,

- Oxford, 3-16.
- Bellamy, A. J. ve Wheeler, N. J. (2016). "Humanitarian Intervention in World Politics". J. Baylis, S. Smith ve P. Owens (Ed.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford University Press, Oxford, 479-492.
- Booth, K. (2012). *Dünya Güvenliği Kuramı*. (Çev. Ç. Üngör). Küre Yayınları, İstanbul.
- Bozarslan, H. (2005). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Breau, S. (2016). *The Responsibility to Protect in International Law: An emerging paradigm shift*. Routledge, New York.
- Bull, H. (1966). "The Grotian conception of international society". H. Butterfield ve M. Wight (Ed.). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Harvard University Press, Cambridge ve Massachusetts, 51-73.
- Bull, H. (1992). "Martin Wight and the rheory of international relations". G. Wight ve B. Porter (Ed.). *International Theory: The Three Traditions, Holmes ve Meier*. New York, ix-xxiii.
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Palgrave, New York.
- Bull, H., Kingsbury, B. ve Roberts, A. (2016). *Hugo Grotius ve Uluslararası İlişkiler*. (Çev. B. Beşgül). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Buranelli, F. (2015). "The State of the Art of the English School". R. W. Murray (Ed.). *System, Society and the World*. E-International Relations Publishing, Bristol, 10-17.
- Butterfield, H. ve Wight, M. (Ed.). (1966). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Harvard University Press, Cambridge ve Massachusetts.
- Butterfield, H. (1966). "The Balance of Power". H. Butterfield ve M. Wight (Ed.). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Harvard University Press, Cambridge ve Massachusetts, 132-148.
- Buzan, B. (2004). *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalism*. Cambridge University Press, New York.
- Buzan, B. (2005). "International Political Economy and Globalization". A. J. Bellamy (Ed.). *International Society and its Critics*. Oxford University Press, Oxford, 115-133.
- Buzan, B. (2006). "Rethinking Hedley Bull on the Institutions of International Society". R. Little ve J. Williams (Ed.). *The Anarchical Society in a Globalized World*. Palgrave Macmillan, New York, 75-96.
- Buzan, B. (2014). *An Introduction to the English School of International Relations*. Polity Press, Cambridge.

- Buzan, B. (2015). *Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu*. (Çev. H. Özdemir). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Carr, C. L. (Ed.). (1994). *The Political Writings of Samuel Pufendorf*. Oxford University Press, New York ve Oxford.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. M. Harmancı). Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Collelo, T. (Ed.). (1988). *Syria: A Country Study*. Federal Research Division, Washington.
- Colonomos, A. (2013). "War in the face of doubt: early modern classics and the preventive use of force". S. Recchia ve J. M. Welsh (Ed.), *Just and Unjust Military Intervention: European Thinkers from Vitoria to Mill*. Cambridge University Press, New York, 48-69.
- Dalar, M. (2016). "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Suriye Krizindeki Tutumu". F. Taşdemir (Ed.). *Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 1-44.
- Deeb, M. K. ve Deeb, M. J. (1982). *Libya Since the Revolution: Aspects of Social and Political Development*. Praeger Publishers, New York.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Deng, F., Kimaro, S., Lyons, T., Rotchild, D. ve Zartmann, I. (1996). *Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa*. Brooking Institutions Press, Washington.
- Doyle, M. W. (2016). "The Politics of Global Humanitarianism: R2P Before and After Libya". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press, Oxford, 673-690.
- Dunne, T. (1998). *Inventing International Society: A History of the English School*. Palgrave Macmillan, Oxford.
- Dunne, T. (2013). "The English School". T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford University Press, Oxford, 132-152.
- Dunne, T. (2015). "The English School and Humanitarian Intervention". R. W. Murray (Ed.), *System, Society and the World*. E-International Relations Publishing, Bristol, 60-67.
- Evans, G. (2008). *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All*. Brooking Institutions Press, Washington.
- Evans, G. (2011). "Interview: The 'RtoP' Balance Sheet After Libya". T. Weiss vd. (Ed.), *The*

Responsibility to Protect: challenges and opportunities in light of the Libyan intervention. e-International Relations.

- Evans, G. (2014). "The Consequences of Non-Intervention in Syria: Does the Responsibility to Protect Have a Future?". R. W. Murray ve A. Mckay (Ed.), *Into the Eleventh Hour*. E-International Relations.
- Evans, G. (2016). "R2P: The Next Ten Years". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press, Oxford, 913-931.
- Finnis, J. (1998). *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford University Press, New York.
- Foot, R. (2016). "The State, Development and Humanitarianism: China's Shaping of the Trajectory of R2P". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press, Oxford, 932-947.
- Franck, T. (2004). *Recourse to Force: State Action Against Threats and Armed Attacks*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gözen Ercan, P. (2014). "Uluslararası Müdahale". Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. Küre Yayınları, İstanbul, 316-321.
- Grotius, H. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*. (Çev. S. L. Meray). Say Yayınları, İstanbul.
- Hadduri, M. (1999). *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*. Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Hilpold, P. (2014). "From Humanitarian Intervention to the Responsibility to Protect". P. Hilpold (Ed.), *The Responsibility to Protect (R2P): A New Paradigm of International Law*. Brill Nijhoff, Leiden ve Boston.
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan*. YKY Yayınları, İstanbul.
- Hunt, C. T. (2016). "Côte D'Ivoire". A. J. Bellamy ve T. Dunne (Ed.). *The Oxford Handbook of The Responsibility to Protect*. Oxford University Press, Oxford, 693-716.
- Jackson, R. (2003). *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*. Oxford University Press, Oxford.
- Jackson, R. (2015). "Uluslararası Toplumun Siyasal Kuramı". K. Booth ve S. Smith (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları*. (Çev. M. Aydın). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 110-128.
- Jones, C. A. (2006). "War in the Twenty-first Century: An Institution in Crisis". R. Little ve J. Williams (Ed.). *The Anarchical Society in a Globalized World*. Palgrave Macmillan, New York, 162-188.
- Keen, M. H. (2016). *The Laws of War in the Late Middle Ages*. Routledge, New York.
- Keskin, F. (1998). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş*

- Milletler*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton University Press, Princeton.
- Kreutz, A. (2007). *Russia in the Middle East: Friend or Foe?*. Praeger Security International, Connecticut.
- Linklater, A. (2005). "The English School". S. Burchill vd. (Ed.). *Theories of International Relations*. Palgrave Macmillan, New York, 84-109.
- Linklater, A. (2009). "İngiliz Okulu". S. Burchill vd. (Ed.). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Küre Yayınları, İstanbul, 119-150.
- Little, R. (2006). "The Balance of Power and Great Power Management". R. Little ve J. Williams (Ed.). *The Anarchical Society in a Globalized World*. Palgrave Macmillan, New York, 97-120.
- Lobmeyer, H. G. (2007). "Suriye: Leviathan'ın Diyarı". *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*. F. İbrahim ve H. Wedel (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lust, E. (Ed.). (2017). *The Middle East*. CQ Press, California.
- Navari, C. (2015). "World Society and English School Methods". R. W. Murray (Ed.). *System, Society and the World*. E-International Relations Publishing, Bristol, 18-23.
- Özkoç, Ö. (2008). *Suriye'de Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*. Mülkiyeliler Birliği Yayınları Tezler Dizisi 17, Ankara.
- Pinto, P. G. H. (2013). "Syria". P. Amar ve V. Prashad (Ed.). *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the New Middle East*. University of Minnesota Press, Minneapolis ve Londra.
- Platon. (2007). *Devlet*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Prados, A. B. (2008). "Syria: U.S. Relations and Bilateral Relations". R. N. Dralong (Ed.). *Economics and Geopolitics of the Middle East*. Nova Science Publishers, New York.
- Prashad, V. (2012). *Arap Baharı, Libya Kışı*. (Çev. Ş. Alpagut). Yordam Kitap, İstanbul.
- Reçber, S. (2016). *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Roberts, A. (2006). "The United Nations and Humanitarian Intervention". J. M. Welsh (Ed.). *Humanitarian Intervention and International Relations*. Oxford University Press, Oxford, 71-97.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. (Çev. E. Göztepe). Metis Yayınları, İstanbul.
- Shue, H. (2006). "Limiting Sovereignty". J. M. Welsh (Ed.). *Humanitarian Intervention and International Relations*. Oxford University Press, Oxford, 11-28.

- Suganami, H. (2005). "The English School and International Theory". A. J. Bellamy (Ed.). *International Society and its Critics*. Oxford University Press, Oxford, 29-44.
- Şen, S. (2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*. Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. USAK Yayınları, Ankara.
- Tuck, R. (2013). "Grotius, Hobbes and Pufendorf on humanitarian intervention". S. Recchia ve J. M. Welsh (Ed.). *Just and Unjust Military Intervention: European Thinkers from Vitoria to Mill*. Cambridge University Press, New York, 96-112.
- van Dam, N. (2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi*. (Çev. A. Falay Çalkıvık ve S. İdiz). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Vandewalle, D. (Ed.). (2008). *Libya Since 1969 Qadhafi's Revolution Revisited*. Palgrave Macmillan, New York.
- Vincent, R. J. (1974). *Nonintervention and International Order*. Princeton University Press, Princeton-New Jersey.
- Walzer, M. (2006). *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlakî Bir Tez*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Welsh, J. M. (2006). "Taking Consequences Seriously: Objections to Humanitarian Intervention". J. M. Welsh (Ed.). *Humanitarian Intervention and International Relations*. Oxford University Press, Oxford, 52-68.
- Wheeler, N. J. (2003). *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*. Oxford University Press, New York.
- Wight, M. (1966a). "Western values in international relations". H. Butterfield ve M. Wight (Ed.). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Harvard University Press, Cambridge ve Massachusetts, 89-131.
- Wight, M. (1966b). "The Balance of Power". H. Butterfield ve M. Wight (Ed.). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Harvard University Press, Cambridge ve Massachusetts, 149-175.
- Wight, M. (1977). *Systems of States*. Leicester University Press, New Jersey.
- Whigt, M. (1995). *Power Politics*. Leicester University Press, Londra ve New York.
- Wight, G. ve Porter, B. (Ed.). (1992). *International Theory: The Three Traditions*. Holmes ve Meier, New York.
- Taştekin, F. (2016). *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thakur, R. (2011). "R2P, Libya and International Politics as the Struggle for Competing

Normative Architectures". T. Weiss vd. (Ed.). *The Responsibility to Protect: challenges and opportunities in light of the Libyan intervention*. E-International Relations.

Yaman, A. (1998). *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Fecr Yayınevi, Ankara.

Yurdusev, N. (2011). "Uluslararası İlişkiler Öncesi". *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. A. Eralp (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul, 15-55.

Sürelî Yayınlar

Acar, H. (2013). "Suriye Halkının Beşar Esad'a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmecî Bakış". *Uluslararası İlişkiler*, 10(37), 117-144.

Agnaia, A. A. (1997). "Management training and development within its environment: the case of Libyan industrial companies". *Journal of European Industrial Training*, 21(3), 117-123.

Akbarzadeh, S. ve Saba, A. (2018). "UN paralysis over Syria: the responsibility to protect or regime change?". *International Politics*, 1-15.

Alpkaya, G. (2011). "BM'de İrksal Ayrımcılık Yasağı, Erken Uyarı ve Soykırım Suçunun Önlenmesi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2), 1-27.

Apuuli, K. P. (2012). "The African Union's notion of African solutions to African problems and the crisis in Côte d'Ivoire (2010-2011) and Libya (2011)". *African Journal of Conflict Resolution*, 12(2), 135-160.

Arsava, F. (2011). "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 101-124.

Atlıoğlu, Y. (2018). "Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 129-156.

Averre, D. ve Davies, L. (2015). "Russia, humanitarian intervention and the Responsibility to Protect: the case of Syria". *International Affairs*, 91(4), 813-834.

Ayhan, V. (2011a). "Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye'nin Konumu". *Ortadoğu Analiz*, 3(28), 8-18.

Ayoob, M. (2002). "Humanitarian Intervention and State Sovereignty". *The International Journal of Human Rights*, 6(1). 81-102.

Bağce, E. H. (2003). "Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak, Sürekli Barış için Savaş Gerekli mi?". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 6(24), 105-121.

Baranovsky, V. ve Mateiko, A. (2016). "Responsibility to Protect: Russia's Approaches". *The International Spectator*, 51(2), 49-69.

Bellamy, A. J. (2003). "Humanitarian Intervention and the Three Traditions". *Global Society*, 17(1), 3-20.

- Bellamy, A. J. (2005b). "Responsibility to Protect or Trojan Horse? The Crisis in Darfur and Humanitarian Intervention after Iraq". *Ethics and International Affairs*, 19(2), 31-54.
- Bellamy, A. J. (2008). "The Responsibility to Protect and the problem of military intervention". *International Affairs*, 84(4), 615-639.
- Bellamy, A. J. (2009). "Realizing the Responsibility to Protect". *International Studies Perspectives*, 10(2), 111-128.
- Bellamy, A. J. (2010). "The Responsibility to Protect – Five Years On". *Ethics and International Affairs*, 24(2), 143-169.
- Bellamy, A. J. ve McDonald, M. (2010). "Securing International Society: Towards an English School Discourse of Security". *Australian Journal of Political Science*, 39(2), 307-330.
- Bellamy, A. J. ve Williams, P. D. (2011). "The new politics of protection? Cote d'Ivoire, Libya and the responsibility to protect". *International Affairs*, 87(4), 825-850.
- Bellamy, A. J. (2011). "Libya and Responsibility to Protect: The Exception and the Norm". *Ethics and International Affairs*, 25(3), 263-269.
- Bellamy, A. J. ve Dunne, T. (2012). "Responsibility to Protect on Trial or Assad?". *Ethics and International Affairs*.
<https://www.ethicsandinternationalaffairs.org/2012/responsibility-to-protect-on-trial-or-assad-3/> (erişim tarihi: 03.12.2018).
- Bellamy, A. J. (2014b). "From Tripoli to Damascus? Lesson learning and the implementation of the Responsibility to Protect". *International Politics*, 51(1), 23-44.
- Bellamy, A. J. (2015). "The Responsibility to Protect Turns Ten". *Ethics and International Affairs*, 29(2), 161-185.
- Bernstein, J. M. (2010). "Between Rock and A Hard Place: Unauthorised Humanitarian Intervention and the Preservaion of International Law". *Potentia*, 23-38.
- Brockmeier, S. (2013). "Germany and the Intervention in Libya". *Survival*, 55(6), 63-90.
- Bull, H. (1971). "Order vs. Justice in International Society". *Political Studies*, 19(3), 269-283.
- Bull, H. (1979). "The State's Positive Role in World Affairs". *Daedalus*, 108(4), 111-123.
- Bull, H. (1980). "The Great Irresponsibles? The United States, The Soviet Union and the World Order". *International Journal*, 35(3), 437-447.
- Buzan, B. (2001). "The English School: An Underexploited Resource in IR". *Review of International Studies*, 27(3), 471-488.
- Calabrese, J. (2013). "China and the Arab Awaikening: The Cost of Doing Business". *China Report*, 49(1), 5-23.
- Chang, P. H. (2011). "China's Policy Toward Iran and the Middle East". *The Journal of East*

- Asian Affairs*, 25(1), 1-14.
- Charles, J. D. (2005). "Presumption against War or Presumption against Injustice?: The Just War Tradition Reconsidered". *Journal of Church and State*, 47(2), 335-369.
- Chen, Z. (2016). "China and the responsibility to protect". *Journal of Contemporary China*, 25(101), 686-700.
- Cihan, A. K. (2016). "Farabi'nin Savaş Teorisi". *Diyanet İlmî Dergi*, 52(1), 167-180.
- Cui, S. ve Buzan, B. (2016). "Great power management in international society". *The Chinese Journal of International Politics*, 9(2), 181-210.
- Çakmak, C. (2007). "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?". *Akademik Orta Doğu*, 2(1), 69-98.
- Çelik, Ü. (2013). "Soğuk Savaş'tan Libya Operasyonu'na NATO – Avrupa Birliği İlişkileri". *International Journal of History*, 5(5), 63-92.
- Davidson, J. W. (2013). "France, Britain and the intervention in Libya: an integrated analysis". *Cambridge Review of International Affairs*, 26(2), 310-329.
- Demirel, M. (2017). "Hedley Bull Perspektifinden 'Uluslararası Toplum' Kavramsallaştırması ve Kurumları". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 46-85.
- Demirel, N. (2013). "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 152-172.
- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2010). "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları". *Uluslararası İlişkiler*, 7(27), 43-68.
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 61-90.
- Dönmez, G. (2015). "Arap Birliği: Siyasi ve Hukuki Niteliği". *DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 171-208.
- Duncombe, C. ve Dunne, T. (2018). "After liberal World order". *International Affairs*, 94(1), 25-42.
- Dunne, T. ve Wheeler, N. J. (2004). "We the Peoples: Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice". *International Relations*, 18(1), 9-23.
- Dunne, T. ve Gelber, K. (2014). "Arguing Matters: The Responsibility to Protect and the Case of Libya". *Global Responsibility to Protect*, 6(3), 1-25.
- Dyner, A. M. (2017). "The Russian Federation's New Foreign Policy Concept". *The Polish Institute of International Affairs Bulletin*, 1(941), 1-2.

- Eldem, T. (2015). Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11(43), 1-38.
- Erdal, S. (2013). “Libya Operasyonu Örneğinde ‘Uçuşa Yasak Bölge’ Uygulaması ve Hukuki Dayanağı”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 55-75.
- Ereker, F. (2004). “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(3), 1-36.
- Erian, S. (2012). “China at the Libyan Endgame”. *Policy*, 28(1), 49-53.
- Erkiner, H. H. (2012). “Grotius Öncesinde İlk Modern Uluslararası Hukuk Düşüncesinin Oluştugu Tarihsel Koşullar ve Erken Klasik Dönemdeki Öğreti”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 51-146.
- Evans, G. (2008). “The Responsibility to Protect: An Idea Whose Time Has Come ... And Gone?”. *International Relations*, 22(3), 283-298.
- Fasanotti, F. (2016). “Russia and Libya: A brief history of an on-again-off-again friendship”. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/09/01/russia-and-libya-a-brief-history-of-an-on-again-off-again-friendship/> (erişim tarihi: 10.09.2018)
- Fixdal, M. ve Smith, D. (1998). “Humanitarian Intervention and Just War”. *Mershon International Studies Review*, 42(2), 283-312.
- Foot, R. (2011). “The Responsibility to Protect and its Evolution: Beijing’s Influence on Norm Creation in Humanitarian Areas”. *St Antony’s International Review*, 6(2), 47-66.
- Francioni, F. ve Bakker, C. (2013). “Responsibility to Protect, Humanitarian Intervention and Human Rights: Lessons from Libya to Mali”. *Transworld Working Paper* 15, 1-19.
- Garwood-Gowers, A. (2013). “The responsibility to protect and the Arab Spring: Libya as the exception, Syria as the norm?”. *University of New South Wales Law Journal*, 36(2), 594-618.
- Garwood-Gowers, A. (2016). “China’s ‘Responsible Protection’ Concept: Reinterpreting the Responsibility to Protect (R2P) and Military Intervention for Humanitarian Purposes”. *Asian Journal of International Law*, 6(1), 89-118.
- Gierycz, D. (2010). “From Humanitarian Intervention (HI) to Responsibility to Protect (R2P)”. *Criminal Justice Ethics*, 29(2), 110-128.
- Gifkins, J. (2012). “The UN Security Council Divided: Syria in Crisis”. *Global Responsibility to Protect*, 4(3), 377-393.
- Gifkins, J. (2015). “R2P in the UN Security Council: Darfur, Libya and Beyond”. *Cooperation and Conflict*, 51(2), 148-165.
- Gonzalez-Pelaez, A. ve Buzan, B. (2003). “Viable Project of Solidarity? The Neglected

- Contributions of John Vincent's Basic Rights Initiative". *International Relations*, 17(3), 321-339.
- Gözen Ercan, P. (2013). "Legitimacy, Legality and Lawfulness: Questioning Humanitarian Military Intervention in a Changing International Political Milieu". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 9-30.
- Gözen Ercan, P. (2015). "İkinci On Yılına Girerken Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P". *Hacettepe HFD*, 5(2), 165-182.
- Gündüz, Ş. (2016). "Din ve Şiddet Paradoksu". *Milel ve Nihal*, 13(2), 8-31.
- Gürpınar, B. (2014). "Sürgünde Örgüt: Suriye İhvanı". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 115-132.
- Gürpınar, B. (2018). "Toplumsal Hareketler ve Ortak Düşman Algısı: Suriye İhvanı ve Hamas". *Ege Akademik Bakış*, 18(3), 331-341.
- Halatçı Ulusoy, Ü. (2013). "Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu". *TAAD*, 4(14), 269-297.
- Hinnebuch, R. A. (1995). "The Political Economy of Economic Liberalization in Syria". *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), 305-320.
- Jackson, R. (2011). "R2P: Liberalizing War". *World Politics Review*. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/9308/r2p-liberalizing-war> (erişim tarihi: 05.02.2019).
- Johns, R. (1981). "The English school of international relations: a case for closure". *Review of International Studies*, 7(1), 1-13.
- Junbo, J. ve Mendez, A. (2015). "Change and Continuity in Chinese Foreign Policy: China's Engagement in the Libyan Civil War as a Case Study". *London School of Economics and Political Science*, Working Paper 5, 1-18.
- Junk, J. (2014). "The two-level politics of support – US foreign policy and the responsibility to protect". *Conflict, Security and Development*, 14(4), 535-564.
- Karabulut, B. (2007). "Karadeniz'den Ortadoğu'ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye – Rusya İlişkileri". *Karadeniz Araştırmaları*, 15, 67-88.
- Katz, M. N. (2008). "The Russian-Libyan Rapprochement: What Has Moscow Gained?". *Middle East Policy*, 15(3), 122-128.
- Keskin, F. (2006-2007). "İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum". *Uluslararası İlişkiler*, 3(12), 49-70.
- Kılıç, S. ve Altuncu, A. (2017). "Yahudilikte Savaş Kuralları ve Savaşla İlgili Yaklaşımlar". *Turkish Studies*, 12(20), 149-166.

- Koeing, N. (2011). "The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?". *Istituto Affari Internazionali, Working Papers* 11, 1-20.
- Kuperman, A. J. (2013). "A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya Campaign". *International Security*, 38(1), 105-136.
- Kuşoğlu, B. (2012). "Libya Arap Baharı'na NATO Katkısı". *Yasama Dergisi*, 22, 99-118.
- Lagan, J. (1984). "The Elements of the St. Augustine's Just War Theory". *The Journal of Religious Ethics*, 12(1), 19-38.
- Langland, E. (2016). "Germany's Vote to Strike ISIS in Syria Signals a Shift in its Approach to International Law". *DGAPkompakt*, 14, 1-5.
- Little, R. (2000). "The English School's Contribution to the Study of International Relations". *European Journal of International Relations*, 6(3), 395-422.
- Luck, E. (2009). "Sovereignty, Choice, and the Responsibility to Protect". *Global Responsibility to Protect*, 1, 10-21.
- MacFarlane, S. N., Thielking C. J., Weiss, T. G. (2007). "The responsibility to protect: is anyone interested in humanitarian intervention?". *Third World Quarterly*, 25(5), 977-992.
- Makarychev, A. (2011). "Russia's Libya Debate: Political Meanings and Repercussions". *PONARS Euroasia*, Memo No: 178, 1-4.
- Marston, G. (1993). "United Kingdom Materials on International Law 1992". *British Yearbook of International Law*, 63(1), 615-841.
- Massingham, E. (2009). "Military intervention for humanitarian purposes: does the Responsibility to Protect doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian purposes". *International Review of Red Cross*, 91(876), 803-831.
- Morini, D. (2011). "Did Diplomacy Succeed or Fail in Libya?". *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2011/04/12/did-diplomacy-succeed-or-fail-in-libya/> (erişim tarihi: 18.09.2018).
- Nardin, T. (2002). "The Moral Basis of Humanitarian Intervention". *Ethics and International Affairs*, 16(1), 57-70.
- Norooz, E. (2015). "Responsibility to Protect and its applicability in Libya and Syria". *Vienna Journal on International Constitutional Law*, 9(3), 1-50.
- Nuruzzaman, M. (2013). "The 'Responsibility to Protect' Doctrine: Revived in Libya, Buried in Syria". *Insight Turkey*, 15(2), 57-66.
- Ovalı, A. Ş. (2010). "Westfalyan Adaletten İnsan Merkezli Adalet: Uluslararası Adalet ve Adaletsizliğin Gündemi". *Ege Akademik Bakış*, 10(3), 911-931.

- Özgen, C. (2016). “Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası’nda İlk Çatlak: Libya Krizi”. *OÜSOBİAD*, 15, 143-176.
- Öztürk, Z. A. (2011). “İnsani Müdahalenin Koşulları: Sırada Suriye mi Var?”. *21. Yüzyıl*, 32, 57-64.
- Parekh, B. (1997). “Rethinking Humanitarian Intervention”. *International Political Science Review*, 18(1), 49-69.
- Payandeh, M. (2012). “The United Nations, Military Intervention and Regime Change in Libya”. *Virginia Journal of International Law*, 52(2), 355-403.
- Peltonen, H. (2011). “Sovereignty as Responsibility, Responsibility to Protect and International Order: On Responsibility, Communal Crime Prevention and International Law”. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28), 59-81.
- Perra, A. (2016). “From the Arab Spring to the Damascus Winter: The United States, Russia and the New Cold War”. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(4), 363-386.
- Peters, A. (2011). “The Security Council’s Responsibility to Protect”. *International Organisations Law Review*, 8(1), 1-40.
- Plachta, M. (2001). “The Lockerbie Case: The Role of the Security Council in Enforcing the Principle Aut Dedere Aut Judicare”. *European Journal of International Law*, 12(1), 125-140.
- Pyadushkin, M. (2018). “Prospects for the Export of Russian Arms to Libya after Cancellation of Embargo”. *Moscow Defense Brief*. <https://mdb.cast.ru/mdb/2-2001/at/peralace/> (erişim tarihi: 11.09.2018)
- Ren, M. (2014). “Interpreting China’s (Non-)Intervention Policy to the Syrian Crisis: A Neoclassical Realist Analysis”. *The Ritsumeikan Journal of International Studies*, 27(1), 259-282.
- Ronnfeldt, C. F. (1999). “Beyond a Pluralistic Conception of International Society? A Case Study on the International Response to the Conflict in Bosnia-Herzegovina”. *Cooperation and Conflict*, 34(2), 141-168.
- Sağlam, M. (2014). “İnadın Ötesinde: Rusya’nın Suriye Politikası”. *SBF Dergisi*, 68(4), 211-217.
- Sak, Y. (2015). “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”. *Uluslararası İlişkiler*, 11(44), 121-153.
- Sarıbeyoğlu, M. (2013). “Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifinden Vatandaşlık: Geleneksel Sonuçların Dönüşümü”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 1021-1049.

- Savaş Cazala, M. (2018). "Koruma Sorumluluğu'nun Normatif Statüsü". *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(50), 65-89.
- Saxon, Z. ve Pratt, L. (2015). "From Cause to Responsibility: R2P as a Modern Just War". *The University of Notre Dame Australia Law Review*, 17(7), 135-172.
- Schmitt, M. N. (2011). "Wings Over Libya: The No-Fly Zone in Legal Perspective". *Yale Journal of International Law Online*, 36, 45-58.
- Schumacher, T. ve Nitoiu, C. (2015). "Russia's Foreign Policy Towards North Africa in the Wake of the Arab Spring". *Mediterranean Politics*, 20(1), 97-104.
- Shareia, B. F. ve Irvine, H. (2014). "The Impact of Accounting Information in the Libyan Economy: A Qualitative Case Study Approach". *American International Journal of Contemporary Research*, 4(12), 61-81.
- Sharp, P. (2003). "Herbert Butterfield, the English School and the Civilizing Virtues of Diplomacy". *International Affairs*, 79(4), 855-878.
- Shaw, M. (2013). "The UK's vote against military action in Syria leaves EU foreign policy more divided than ever". <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2013/09/02/the-uks-vote-against-military-action-in-syria-leaves-eu-foreign-policy-more-divided-than-ever/> (erişim tarihi: 18.09.2018).
- Shesterinina, A. (2016). "Evolving norms of protection: China, Libya an the problem of intervention in armed conflict". *Cambridge Review International Affairs*, 29(3), 812-830.
- Simon, S. G. (1993). "The Contemporary Legality of Humanitarian Intervention". *California Western International Law Journal*, 24(1), 117-153.
- Stavridis, S. (2014). "EU incoherence nd inconsistency over Libya: evidence to the contrary". *Mediterranean Studies*, 89, 159-179.
- Stavridis, S. (2016). "The European Parliament's contribution to the R2P debate: lessons from the Libyan and Syrian conflicts". *Global Affairs*, 2(2), 187-201.
- Stent, A. (2016). "Putin's Power Play in Syria: How to Respond to Russia's Intervention". *Foreign Affairs*, 106-113.
- Suganami, H. (2003). "British Institutionalists, or the English School, 20 Years On". *International Relations*, 17(3), 253-272.
- Suganami, H. (2010). "The English School in a Nutshell". *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 9, 15-28.
- Süer, B. (2012). "Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi". *Akademik Orta Doğu*, 6(2), 1-20.

- Şahin, T. (2011). “Suriye’de Baas Yönetimi”. *Mülkiye Dergisi*, 35(272), 103-118.
- Tangör, B. ve Yalçinkaya, H. (2010). “Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel Askerî Şirketler”. *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), 127-154.
- Taşdemir, F. ve Özer, A. (2017). “Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu”. *Akademik Hassasiyetler*, 4(7), 53-70.
- Telli, A. (2012). “İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram”. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 206-220.
- Temperley, A. (2013). Hedley Bull: Constitutive or Reflective of International Society?. *E-International Relations Students*. <https://www.e-ir.info/2013/06/07/is-hedley-bulls-institution-of-diplomacy-constitutive-or-reflective-of-international-society/> (erişim tarihi: 13.06.2017).
- Tepeciklioğlu, A. O. ve Demirel, M. (2017). “İngiliz Okulu Perspektifinden Uluslararası Çevre Sorunları”. *Alternatif Politika*, Özel Sayı: 70-106.
- Terzioğlu, S. S. (2018). “Uluslararası Hukuk Açısından Fırat Kalkanı Harekâtının Meşruluğu Sorunu”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 134, 587-638.
- Teson, F. R. (2001). “The Liberal Case for Humanitarian Intervention”. *FSU College of Law, Public Law Research Paper 39*, 1-55.
- Tiewa, L. ve Haibin, Z. (2014). “Debates in China about the responsibility to protect as a developing international norm: a general assessment”. *Conflict, Security and Development*, 14(4), 403-427.
- Tocci, N. (2014). “Europe, the United States and Global Human Rights Governance: The Responsibility to Protect in Libya and Syria”. *Transworld*, Working Paper 42, 1-21.
- Uzun, E. (2010). “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(21): 19-33.
- Uzun, E. ve Uzun, E. (2009). “Uluslararası Hukukun Temelleri ve Francisco de Vitoria”. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5(18), 39-60.
- Walzer, M. (1995). “The Politics of Rescue”. *Social Research*, 62(1), 53-66.
- Weiss, T. (2004). “The Sunset of Humanitarian Intervention? The Responsibility to Protect in a Unipolar Era”. *Security Dialogue*, 35(2), 135-153.
- Weiss, T. (2011). “RtoP Alive and Well After Libya”. *Ethics and International Affairs*, 25(3), 287-292.
- Welsh, J. (2011a). “Civilian Protection in Libya: Putting Coercion and Controversy Back into RtoP”. *Ethics and International Affairs*, 25(3), 255-262.
- Welsh, J. (2011b). “A Normative Case for Pluralism: reassessing Vincent’s views on

- humanitarian intervention". *International Affairs*, 87(5), 1193-1204.
- Wheeler, N. J. (1992). Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention". *Millennium Journal of International Studies*, 21(3), 463-487.
- Wheeler, N. J. (1996). "Guardian Angel or Global Gangster: a Review of the Ethical Claims of International Society". *Political Studies*, 44(1), 123-135.
- Wheeler, N. J. (1997). "Agency, Humanitarianism and Intervention". *International Political Science Review*, 18(1), 9-25.
- Wight, M. (1987). "An anatomy of international thought". *Review of International Studies*, 13(3), 221-227.
- Yaman, A. (2015). "İslam'ın Temel Kaynakları ve Tarihi Tecrübe Işığında Gayri Müslimlerle Birlikte Yaşamın Hukukî Çerçevesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 9-36.
- Yalvaç, F. (2009). "Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler". *Uluslararası İlişkiler*, 6(21), 3-37.
- Yalvaç, F. (2011). "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi". *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 71-99.
- Yoshida, Y. (2013). "A Theoretical Assessment of Humanitarian Intervention and R2P". *E-International Relations Students*. <https://www.e-ir.info/2013/01/16/from-kosovo-to-libya-theoretical-assessment-of-humanitarian-intervention-and-the-responsibility-to-protect/> (erişim tarihi: 18.09.2011).
- Yücel, Z. (2011). "AB'nin Orta Doğu Perspektifinden Suriye Politikası". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 85-98.
- Zambelis, C. (2008). "The Geopolitics of Sino-Syrian Relations". *China Brief*, 8(20), <https://jamestown.org/program/the-geopolitics-of-sino-syrian-relations/> (erişim tarihi: 18.09.2011).
- Zoubir, Y. H. (2009). "Libya and Europe: Economic Realism at the Rescue of the Qaddafi Authoritarian Regime". *Journal of Contemporary European Studies*, 17(3), 401-415.
- Tezler**
- Jude, S. C. (2011-12). *Saving Strangers in Libya: Traditional and Alternative Discourses on Humanitarian Intervention*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. European Institute, Nice, Fransa.
- Tepeciklioğlu, A. O. (2009). *İngiliz Okulu'nun Uluslararası Toplumla Bakışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Vollerthun, U. (1992). *The Idea of International Society: A Study of the Via Media in the Theory of International Relations, With Special Reference to Erasmus, Vitoria, Gentili and Grotius*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. The Australian National University.

Kongre Bildirileri

Fisher, L. (2011). “Obama’s Military Commitment in Libya”. *Congress, the UN and the War Power: From Korea to Libya*, 16 Mayıs 2011, Washington, 1-13.

Knudsen, T. B. (2000). “International Society and International Solidarity: Recapturing the Solidarist Origins of the English School”. *28th Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research*, 14-19 April 2000, 1-48.

Mateiko, A. (2014). “Russia’s Stance on the Responsibility to Protect: Congruence, Sources of Scepticism and the Problem of Abuse”. *MGIMO Conference*, Aralık 2014, Moskova, 1-17.

Russo, J. (2018). “The politics of R2P and Inaction in Syria: US, Russian and Chinese Responses”. *MEMO – Harriman Institute Conference*, Ocak 2018, 1-14.

Gazete Haberleri

29 Mart 2011 Basın Özeti, *BBC*, 29.03.2011.

“5th Round of Astana Syria Peace Talks End Without Agreement”, *The Diplomat*, 07.07.2017.

A Chinese version of responsible protection, *Japan Times*, 01.11.2013.

“A Plea for Caution From Russia”, *The New York Times*, 11.09.2013.

“AB liderleri Libya krizi için toplandı”, *Bloomberg*, 11.03.2011.

“ABD, İngiltere ve Fransa Suriye’yi vurdu”, *Sputnik*, 14.04.2018.

“ABD: İran, Cenevre 2 Suriye barış görüşmelerine gelemmez”, *BBC*, 20.01.2014.

“ABD Libya’ya yaptırım kararı aldı”, *BBC*, 26.02.2011.

“ABD Suriye özel temsilcisi: Bu şartlarda finansal yardım sağlamamız imkânsız ve gülünç”, *Euronews*, 01.11.2018.

“African Union chief ask West for dialogue on Libya”, *Reuters*, 25.03.2011.

“All Eyes on Putin”, *60 Minutes*, 27.09.2015.

“Allies Open Air Assault on Qadafi’s Forces in Libya”, *The New York Times*, 19.03. 2018.

“Ankara’da Libya zirvesi”, *Hürriyet*, 05.07.2011.

“Arab League calls for Syria dialogue within 15 days”, *BBC*, 17.10.2011.

“Arab League calls on Syria to stop violence, security raids”, *Kuwait News Agency*, 07.08.2011.

“Arab League chief agrees reforms with Syrian leader”, *BBC*, 10.09.2011.

“Arab League condemns broad bombing campaign in Libya”, *The Washington Post*, 20.03.2011.

- “Arab League criticises Western strikes on Libya”, *Times of Malta*, 20.03.2011.
- “Arab League Floats Ambitious New Peace Plan for Syria”, *The New York Times*, 22.01.2012.
- “Arab League suspends Libya delegation”, *Reuters*, 22.02.2011.
- “Arab League presents Syria peace plan to Bashar al-Assad”, *The Telegraph*, 11.09.2011.
- “Arab League to reveal Syria peace plan”, *The Guardian*, 03.11.2011.
- “Arab League: Violence Against Protesters Must Come to End”, *Voa News*, 21.02.2011.
- “Arab League Votes to Suspend Syria Over Crackdown”, *The New York Times*, 12.11.2011.
- “Arabs seek UN support for Syria peace plan”, *Reuters*, 24.01.2012.
- “Arap Birliği Libya’ya Uçuş Yasağı İstiyor”, *Deutsche Welle*, 13.03.2011.
- “Arap Birliği, Suriye ve Yemen’i uyardı”, *Al Jazeera*, 21.09.2011.
- “Arap Birliği, Suriye’ye süre verdi”, *Al Jazeera*, 17.10.2011.
- “Arap Birliği’nden Suriye’ye yaptırım”, *Al Jazeera*, 13.11.2011.
- “Arap Ligi kınadı, BM strateji arayışında”, *BBC*, 22.02.2011.
- “Astana 11 Turu Bitiminde Deklarasyon Yayınlandı”, *SANA*, 29.11.2018.
- “Astana bildirgesinin tam metni”, *Al Jazeera*, 24.01.2017.
- “Astana görüşmelerinin yedinci turu sona erdi”, *Evrensel*, 01.11.2017.
- “Astana’da Suriye görüşmeleri başladı”, *Deutsch Welle*, 04.07.2017.
- “Assad: challenge Syria at your peril”, *The Telegraph*, 29.10.2011.
- “At least 2,660 killed in Syria since start of protests”, *The Telegraph*, 12.09.2011.
- “BAE’nin ardından Bahreyn de Şam’da elçiliğini açıyor”, *Diken*, 17.12.2018.
- “Bashar al-Assad says relations between syria and China are on the rise”, *The Washington Post*, 12.03.2017.
- “Barack Obama’s address on Libya”, *The Guardian*, 29.03.2011.
- “Barack Obama defends US military intervention in Libya”, *The Guardian*, 29.03.2011.
- “Berlin Ghosts”, *The New Republic*, 24.03.2011.
- “Bingazili isyancılar Afrika Birliği barış planını reddetti”, *BBC*, 11.04.2011.
- “BM Genel Sekreteri Guterres: İdlib anlaşması hayatları kurtaracak”, *Sputnik*, 21.09.2018.
- “BM kararı sonrasında Kaddafi geri adım attı”, *T24*, 18.03.2011.
- “BM Mısırata’da ateşkes istedi”, *Deutsche Welle*, 07.04.2011.
- “BM Suriye konusunda uzlaştı: Ateşkes ve müzakere yolu açıldı”, *BBC*, 19.12.2015.
- “BM Suriye’deki faaliyetlerini askıya aldı”, *Cumhuriyet*, 16.06.2012.
- “BMGK’nın onayının ardından Suriye’de ateşkes başladı”, *Sputnik*, 26.02.2016.
- “Bolton: US troops staying in Syria until Iran leaves”, *Defense News*, 24.09.2018.
- “Britain recognises Libyan rebels and expels Gaddafi’s London embassy staff”, *The Guardian*,

27.07.2011.

- “Bypass junta’s permission for aid, US and France urge”, *The Guardian*, 09.05.2008.
- “Cameron Doesn’t Rule Out Military Force in Libya”, *The Wall Street Journal*, 01.03.2011.
- “Cameron backtracks on Libya no-fly zone plan as US distances itself”, *The Guardian*, 01.03.2011.
- “Ceasefire brokered by US and Russia begins in Syria”, *Independent*, 09.07.2017.
- “Chavez’s Libya plan is short on detail”, *The Guardian*, 03.03.2011.
- “China and Reconstruction of Syria”, *The Diplomat*, 28.07.2018.
- “China appoints first special envoy for Syria crisis”, *Reuters*, 29.03.2016.
- “China believes Syria needs a peaceful solution”, *The Guardian*, 09.02.2012.
- “China defends Syria veto, doubts West’s intention”, *Reuters*, 06.02.2012.
- “China looks to Arab states for opportunities”, *China Daily*, 09.09.2011.
- “China looks to protect its assets in a post-Gaddafi Libya”, *The Guardian*, 23.11.2011.
- “China may be the biggest winner of all if Assad takes over Syria”, *Newsweek*, 19.01.2018.
- “China Moves Closer to Libyan Opposition”, *The New York Times*, 22.06.2011.
- “China said to sell parts for missiles”, *The New York Times*, 31.01.1992.
- “China: Syria veto won’t hurt cooperation with US”, *Firstpost*, 09.02.2012.
- “China to send envoy to Syria, urges reform”, *Reuters*, 25.10.2011.
- “China urges Libya to protect investments”, *Reuters*, 23.08.2011.
- “China urges Syria regime to deliver on promised reforms”, *The Guardian*, 11.10.2011.
- “China’s attitude on Libya: Give peace a chance”, *People’s Daily Online*, 31.03.2011.
- “China’s Role in the Syria Crisis, Revisited”, *The Diplomat*, 28.09.2015.
- “Chinese arms companies offered to sell weapons to Gaddafi regime”, *The Guardian*, 05.09.2011.
- “Coalition bombing may be in breach of UN resolution’s legal limits”, *The Guardian*, 28.03.2011.
- “Day of Rage for Syrians Fails to Draw Protests”, *The New York Times*, 04.02.2011.
- “Death of Qaddafi Revives Opposition, and Hope, in Syria”, *The New York Times*, 21.10.2011.
- “Divided EU foreign ministers meet to discuss Syria plan”, *Deutsche Welle*, 16.04.2018.
- “Does Israel want Syria’s Bashar al-Assad in power?”, *Al Jazeera*, 05.07.2018.
- “Esad: İran ile olan ilişkilerimizi, sadece İran ile tartışırız”, *Sputnik*, 14.06.2018.
- “Esad: Rusya ve İran, Şam’a yardım ederek kendi istikrarlarını savunuyor”, *Sputnik*, 01.07.2016.
- “Esad Telaşlandı: Suriye’de Demokratik Reformlar Yapılacak”, *Bianet*, 31.01.2011.

- “EU and Libya reach deal on illegal migrants”, *BBC*, 06.10.2010.
- “EU divided over approach to Syria conflict”, *Reuters*, 23.03.2013.
- “EU leaders shy away from new Russia sanctions”, *Politico*, 22.10.2016.
- “EU opens office in Benghazi”, *Politico*, 23.05.2011.
- “EU threatens new sanctions against Syria but not Russia”, *Reuters*, 16.04.2018.
- “Exclusive: Obama authorizes secret US support for Syrian rebels”, *Reuters*, 02.08.2012.
- “Find common ground with critics to work out norm for responsibility to protect operations”,
The Japan Times, 27.02.2012.
- “France air-dropped arms to rebels”, *BBC*, 29.06.2011.
- “France and China grapple with G20 agenda, Libya”, *Reuters*, 30.03.2011.
- “France funding Syrian rebels in new push to oust Assad”, *The Guardian*, 07.12.2012.
- “France recognises Syria opposition coalition”, *Al Jazeera*, 14.11.2012.
- “France recognises Syrian council, proposes military intervention”, *Euobserver*, 24.11.2011.
- “Fransız uçakları Libya’ya saldırdı”, *BBC*, 19.03.2011.
- “French oppose military intervention in Syria and don’t trust Francois Hollande to carry it out”,
The Telegraph, 31.08.2013.
- “Fresh violence rages in Libya”, *Al Jazeera*, 22.02.2011.
- “From the responsibility to protect to responsible civilian protection”, *The Daily Star*,
28.10.2013.
- “Full text of letter sent to EU leaders”, *The Telegraph*, 11.03.2011.
- “G20: Suriye’ye askerî müdahale tartışılıyor”, *BBC*, 05.09.2013.
- “Gaddafi accepts Chavez talks offer”, *Al Jazeera*, 04.03.2011.
- “Gaddafi regime offers conditional compromise”, *ABC News*, 05.04.2011.
- “Gaddafi taunts critics, dares them to get him”, *Reuters*, 16.03.2011.
- “GCC: Libya regime lost legitimacy”, *Al Jazeera*, 11.03.2011.
- “Germany blocks plans for Libya no-fly zone”, *The Guardian*, 15.03.2011.
- “Germany recognises Libya rebels as sole government”, *BBC*, 13.06.2011.
- “Germany won’t send forces to Libya, foreign minister declares”, *The Guardian*, 17.03.2011.
- “Golden opportunity lost as Syrian peace talks collapse”, *The Guardian*, 14.12.2017.
- “Guide to the Syrian opposition”, *BBC*, 17.10.2013.
- “Insecurity Drives China’s Syria Policy”, *The Diplomat*, 10.09.2013.
- “ISIS Used Chemical Arms at Least 52 Times in Syria and Iraq, Report Says”, *The New York Times*,
21.11.2016.
- “Isolating Syria, Arab League Imposes Broad Sanctions”, *The New York Times*, 27.11.2011.

- “İŞİD hilafet ilan etti”, *Al Jazeera*, 29.06.2014.
- “İŞİD Suriye’de”, *Bianet*, 03.07.2015
- “İdlib’de silahsız bölge: Soçi mutabakatı işliyor mu?”, *BBC*, 11.10.2018.
- “İdlib’te Türkiye’yi bekleyen zorlu görev”, *Gazete Duvar*, 18.09.2018.
- “İngiltere Meclisi: Suriye’ye müdahaleye ret”, *BBC*, 30.08.2013.
- “İsyancılar: Türkiye aracılık etsin”, *Hürriyet*, 14.04.2011.
- “Kaddafi ateşkes emri verdi”, *Dünya*, 20.03.2011.
- “Kaddafi görevinden ayrılmalı”, *BBC*, 13.04.2011
- “Kaddafi yokuş aşağı gidiyor”, *Bianet*, 28.02.2011.
- “Kaddafi’nin kendisi Moskova’da, akli Washington’da”, *Deutsche Welle*, 31.10.2008.
- “Kazakh MFA’s statement on outcomes of Third International Meeting on Syria”, *Kazinform*, 17.03.2017.
- “Latin American Chavez allies back Libya peace plan”, *Reuters*, 05.03.2011.
- “Lavrov: Esed’in devrilmesini öngören her kararı veto edeceğiz”, *Yakın Doğu Haber*, 13.09.2012.
- “Leaders meet in Paris for friends of Libya summit”, *Channel 4 News*, 01.09.2011.
- “Libya: France recognises rebels as government”, *BBC*, 10.03.2011.
- “Libya: Gaddafi forces attacking rebel-held Benghazi”, *BBC*, 19.03.2011.
- “Libya: Gaddafi government accepts truce plan, says Zuma”, *BBC*, 11.04.2011.
- “Libya: Text of Muammear Gaddafi’s letter to Barack Obama”, *BBC*, 07.04.2011.
- “Libya: Zuma says Gaddafi will not quit”, *BBC*, 31.05.2011.
- “Libya and Obama’s Doctrine: LEading from the Back”, *Time*, 21.03.2011.
- “Libya BM’den Gözlemci İstediyi”, *T24*, 19.03.2011.
- “Libya conflict: reactions around the world”, *The Guardian*, 30.03.2011.
- “Libya crisis as it happened: Friday 18 March”, *BBC*, 18.03.2011.
- “Libya crisis: Britain mulling no-fly zone and arms for rebels, says Cameron”, *The Guardian*, 28.02.2011.
- “Libya dominates Russian meetings with NATO, Zuma”, *Reuters*, 04.07.2011.
- “Libya krizi, NATO-Rusya işbirliğini engelliyor”, *BBC*, 04.07.2011.
- “Libya military action - Saturday 19 March part 1”, *The Guardian*, 19.03.2011.
- “Libya no-fly zone plan rejected by EU leaders”, *The Guardian*, 11.03.2011.
- “Libya protests: Defiant Gaddafi refuses to quit”, *BBC*, 22.02.2011.
- “Libya point of decision nears as Cameron aims to secure UN resolution”, *The Guardian*, 14.03.2011.

- “Libya rebels from council, oppose foreign intervention”, *Reuters*, 27.02.2011.
- “Libya Temas Grubu’nun İstanbul’daki Toplantısı Sona Erdi”, *Voa News*, 26.08.2011.
- “Libya’da uzlaşma arayışı”, *Deutsche Welle*, 30.05.2011.
- “Libya’dan orduya ateşkes emri”, *Habertürk*, 20.03.2011.
- “Libya’daki NATO operasyonu bu gece bitiyor”, *BBC*, 31.10.2011.
- “Libyan opposition leaders to get advice from UK military”, *The Guardian*, 04.03.2011.
- “Libyan rebels supplied with anti-tank weapons by Qatar”, *The Guardian*, 14.04.2011.
- “Libya: President Obama gives Gaddafi ultimatum”, *BBC*, 19.03.2011.
- “Libya’nın geçici yönetimi BM askerî istemiyor”, *BBC*, 31.08.2011.
- “Libya’s NTC gains Chinese Recognition”, *The Guardian*, 12.09.2011.
- “Libya’s Pathway to Peace”, *The New York Times*, 14.04.2011.
- “Libya’s UN Diplomats Break with Qaddafi”, *The New York Times*, 21.02.2011.
- “Libya’ya askerî müdahalenin önü açıldı”, *Deutsche Welle*, 18.03.2011.
- “Libya’ya askerî müdahale başladı”, *Deutsche Welle*, 19.03.2011.
- “Lockerbie plane bombing”, *The Guardian*, 20.05.2012.
- “Long reach of US sanctions hits Syria reconstruction”, *Reuters*, 02.09.2018.
- “Moscow demands forming of Libyan unified gov’t before resuming arms supplies: Russian envoy”, *New China*, 19.11.2017.
- “Moscow rejects Saudi offer to drop Assad for rich arms deal”, *RT*, 09.08.2013.
- “Moscow’s Historical Relationship with Damascus: Why it Matters Now”, *Huffington Post*, 25.01.2016.
- “Ninth round of Astana Process Syrian peace talks reaffirm previous agreements”, *The Astana Times*, 17.05.2018.
- “No-fly zone for Libya would require attack: Gates”, *Reuters*, 02.03.2011.
- “Obama approves arming Syrian rebels”, *USA Today*, 13.06.2013.
- “Obama explains is thinking on Syria and it is profoundly conservative”, *The Washington Post*, 21.01.2014.
- “Obama is Only Making His War Powers Mightier”, *Slate*, 03.09.2013.
- “Obama, Libya’ya askerî müdahale hakkında ilk defa konuştu”, *T24*, 29.03.2011.
- “Obama says Russian strategy in Syria is recipe for disaster”, *The Guardian*, 02.10.2015.
- “Obama’s Libya Speech: The Doctrine Is Clear, but the Mission Isn’t”, *Time*, 29.03.2011.
- “Obama’s Speech On Libya: ‘A Responsibility to Act’”, *NPR*, 28.03.2011.
- “Obama: Russia’s support for Assad a big mistake”, *The Hill*, 09.11.2015.
- “Obama Takes Hard Line With Libya After Shift by Clinton”, *The New York Times*,

18.03.2011.

- “Obama Warns Libya, but Attacks Go on”, *The New York Times*, 18.03.2011.
- “On regime change in Syria, the White House capitulates to Russia”, *The Washington Post*, 17.12.2015.
- “ÖSO temsilcileri, Cenevre-6’ya katılımı askıya aldı”, *Sputnik*, 19.05.2017.
- “Pentagon resumes training dozens of Syrian rebels”, *The Hill*, 04.01.2016.
- “Portre: Beşşar Esed”, *Al Jazeera*, 18.02.2014.
- “Pragmatic China goes to work in new Libya”, *South China Morning Post*, 27.10.2011.
- “President Trump on Syria Strikes”, *The New York Times*, 13.04.2018.
- “Push in UN for Criticism of Syria is Rejected”, *The New York Times*, 27.04.2011.
- “Putin urges Europe to help rebuild Syria so refugees can return”, *The Guardian*, 18.08.2018.
- “Putin Criticizes West for Libya Incursion”, *The New York Times*, 26.04.2011.
- “Qaddafi and Zuma Meet But Reach No Agreement”, *The New York Times*, 30.05.2011.
- “Rebel leader calls for immediate action on no-fly zone”, *CNN*, 10.03.2011.
- “Reports: Libyan Protesters fired on”, *Al Jazeera*, 21.02.2011.
- “Russia and the responsibility to protect”, *Los Angeles Times*, 31.08.2008.
- “Russia defends its military action in Syria, sees eye-to-eye with US on terrorist targets”, *US News*, 01.10.2015.
- “Russia Presses Europe to Break With Trump and Help Rebuild Syria”, *Bloomberg*, 12.10.2018.
- “Russia recognizes Libya’s National Transitional Council”, *RT*, 01.09.2011.
- “Russia relaunches Idlib bombing campaign”, *Deutsche Welle*, 04.09.2018.
- “Russia Says Its Airstrikes In Syria Are Perfectly Legal. Are They?”, *Huffington Post*, 03.01.2017.
- “Russia slams no-fly zone plan as cracks appear in Libya strategy”, *Independent*, 02.03.2011.
- “Russia to host Syria peace talks in July”, *Reuters*, 15.05.2018.
- “Russian banks strenghten ties with blacklisted Syrian Lenders”, *Reuters*, 31.10.2013.
- “Russian Foreign Minister Defends Airstrikes in Syria”, *The New York Times*, 01.10.2015.
- “Russian top diplomat comments on Astana process results”, *Kazinform*, 06.10.2017.
- “Russian top diplomat says Syria cannot repeat Libya’s fate”, *TASS Russian News Agency*, 02.12.2016.
- “Russia warns West over illegal Syria intervention”, *The Telegraph*, 26.08.2013.
- “Russia’s Putin predicts global chaos if West hits Syria again”, *Reuters*, 15.04.2018.
- “Russia’s response to the Libyan crisis: a paradigm shift?”, *Russia Beyond*, 25.03.2011.

- “Rusya – Libya flörtü ilerliyor”, *Deutsche Welle*, 31.10.2008.
- “Rusya: Hastaneleri bile vurdunuz, ABD: Ateşkesi tanımıyoruz”, *Bianet*, 21.03.2011.
- “Rusya, Suriye’de Ateşkes Katılan Grupların Listesini Yayınladı”, *Bianet*, 29.12.2016.
- “Rusya Suriye’de ilk kez hava saldırısı gerçekleştirdi”, *BBC*, 30.09.2015.
- “Rusya, Türkiye ve İran’ın ortak Suriye bildirisinin tam metnini yayınladı”, *Sputnik*, 21.12.2016.
- “Rusya, uçaklarının İdlib’teki köyü vurduğunu reddetti”, *Sputnik*, 08.06.2018.
- “Second Round of Astana Talks Yields Pact on Syria Ceasefire Monitoring”, *Sputnik*, 17.02.2017.
- “Senato komitesinden Suriye önermesine kabul”, *BBC*, 05.09.2013.
- “Sharp Rise in Violence Halts Monitoring by League in Syria”, *The New York Times*, 28.01.2012.
- “Silahlandırsak mı silahlandırmasak mı”, *Hürriyet*, 31.03.2011.
- “Some Syrian protesters are terrorist, says Dmitry Medvedev”, *The Telegraph*, 08.09.2011.
- “Statement from Paris summit on Libya”, *Reuters*, 19.03.2011.
- “Suriye 2019’da Arap Birliği’ne geri dönecek”, *Gazete Duvar*, 26.12.2018.
- “Suriye ajansı: İsyancılar kimyasal silah kullandı”, *BBC*, 19.03.2013.
- “Suriyeli bakanlar saldırıda öldü”, *Al Jazeera*, 18.07.2012.
- “Suriyeli muhalifler birleşiyor”, *BBC*, 02.10.2011.
- “Suriyeli muhalif yetkili: Cenevre-6 görüşmelerinde siyasi geçişi konuşuyoruz”, *Sputnik*, 18.05.2017.
- “Suriye’nin Dostları: Yenildik ama ...”, *Yakın Doğu Haber*, 02.04.2012.
- “Syria: 100 die in crackdown as Assad sends in his tanks”, *The Guardian*, 01.08.2011.
- “Syria accepts Arab League peace plan after Cairo talks”, *BBC*, 02.11.2011.
- “Syria accused of crimes against humanity as 23 die”, *The Telegraph*, 08.09.2011.
- “Syria and the Pernicious Consequences of Our Libya Intervention”, *The Atlantic*, 06.02.2012.
- “Syria: Assad must resign, says Obama”, *The Guardian*, 19.08.2011.
- “Syria: Cameron and Obama threaten serious response”, *BBC*, 25.08.2013.
- “Syria conflict: UN suspends peace talks in Geneva”, *BBC*, 03.02.2016.
- “Syria crisis: Cameron loses Commons vote on Syria action”, *BBC*, 30.08.2013.
- “Syria crisis: Russia and China step up warning over strike”, *BBC*, 27.08.2013.
- “Syria crisis: UK puts toward UN proposal”, *BBC*, 28.08.2013.
- “Syria government confirms Geneva peace talks attendance”, *BBC*, 27.11.2013.
- “Syria in civil war, UN official says”, *Reuters*, 12.06.2012.

- “Syria opposition rejects Russia-sponsored peace initiative”, *Reuters*, 01.11.2017.
- “Syria rejects Arab League call for peacekeeping mission”, *The Guardian*, 12.02.2012.
- “Syria suspended from Arab League”, *The Guardian*, 13.11.2011.
- “Syria talks led by Russia, Iran and Turkey revived in Sochi”, *Al Jazeera*, 30.07.2018.
- “Syria: The Cuba of the Middle East”, *Commentary*, Temmuz 1986.
- “Syria unrest: Arab League adopts sanctions in Cairo”, *BBC*, 27.11.2011.
- “Syria unrest: Twelve killed in Latakia protest”, *BBC*, 27.03.2011.
- “Syrian forces fire on protesters as tanks roll into Baniyas”, *The Guardian*, 07.05.2011.
- “Syrian government delegation says Turkey, rebels aim to disrupt Astana talks”, *Reuters*, 16.02.2017.
- “Syrian opposition moves towards setting up national council”, *The Guardian*, 23.08.2011.
- “Syrians join US in gun battle to defend embassy”, *The Guardian*, 13.09.2006.
- “Syria’s relations with Russia”, *SBS News*, 26.08.2013.
- “Şafak Yolculuğu’nda ikinci dalga”, *Dünya*, 20.03.2011.
- “Şam protokolü imzalandı”, *Al Jazeera*, 19.12.2011.
- “The consensus on intervention in Libya has shattered”, *The Guardian*, 23.03.2011.
- “Trump ile görüşen Macron yineledi: Esad’ın gitmesi önceliğimiz değil”, *Sputnik*, 13.07.2017.
- “Trump on Syria: Get Ready Russia Because Missiles Will Be Coming”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 11.07.2018.
- “Trump’s Stunning About-Face on Syria”, *Foreign Policy*, 19.12.2018.
- “Türk gemileri Libya açıklarında”, *Hürriyet*, 23.03.2011.
- “Türkiye Libya için devrede”, *Deutsche Welle*, 08.04.2011.
- “Türkiye’den Libya’da arabuluculuk teklifi”, *BBC*, 28.03.2011.
- “Türkiye’nin idealist dış politikasının savrulması”, *Yakın Doğu Haber*, 29.06.2011.
- “UCM’den Kaddafi’ye İnsanlık Suçu Soruşturması”, *Bianet*, 04.03.2011.
- “UK could join Syria airstrikes before Christmas, Osborne suggests”, *The Guardian*, 22.11.2015.
- “Uluslararası Ceza Mahkemesi Libya’yı soruşturacak”, *BBC*, 03.03.2011.
- “Uluslararası Libya konferansı Londra’da başladı”, *Habertürk*, 29.03.2011.
- “UN fails to agree on condemning Syria”, *The Guardian*, 28.04.2011.
- “UN human rights commissioner attacks security council for failure over Syria”, *The Guardian*, 22.08.2014.
- “UN implicates Bashar al-Assad in Syria war crimes”, *BBC*, 02.12.2013.
- “UN says Astana meeting on Syria a missed opportunity, no progress”, *Reuters*, 29.11.2018.

- “UN Security Council middle powers’ Arab spring dilemma”, *BBC*, 08.11.2011.
- “UN targets Libya with pinpoint accuracy”, *The Sydney Morning Herald*, 24.03.2011.
- “US, Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack”, *The New York Times*, 13.04.2018.
- “US fire sone time shot at Syria after chlorine attack”, *Reuters*, 14.04.2018.
- “US recognises Syrian opposition coalition”, *Al Jazeera*, 12.11.2012.
- “US says it will give military aid to Syria rebels”, *BBC*, 14.06.2013.
- “US to send ambassador back to Syria”, *CNN*, 23.06.2009.
- “Venezuela’s Chavez talks up Libya peace plan”, *Reuters*, 04.03.2011.
- Vostok 2018: Rusya ve Çin’den Soğuk Savaş sonrası en kapsamlı tatbikatı”, *BBC*, 28.08.2018.
- “Washington in Fierce Debate on Arming Libyan Rebels”, *The New York Times*, 29.03.2011.
- “West mobilises for Libya air strikes”, *Mail & Guardian*, 18.03.2011.
- “West mobilises for Libya air strikes”, *ABC News*, 19.03.2011.
- “What is the Geneva II conference on Syria?”, *BBC*, 22.01.2014.
- “Why an end to the war in Syria gives China an opportunity to extend ist influence”, *South China Morning Post*, 14.10.2018.
- “Why Washington is at a loss over Syria”, *BBC*, 02.04.2011.

Ansiklopedi

Miller, D. (Ed.). (1991). *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought*. Blackwell Publishers, Oxford.

İnternet Kaynakları

- 5 Things to Know About the Fight Against ISIS in Syria. <https://www.defense.gov/explore/story/Article/1718356/5-things-to-know-about-the-fight-against-isis-in-syria/> (erişim tarihi: 23.12.2018).
- 7 April 2016. <http://www.libya-watanona.com/libya/7apr76c.htm> (14.03.2018).
- AB Konseyi, Libya’daki insani yardım operasyonlarına destek vermek amacıyla askerî operasyon kararı aldı. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/ab-konseyi-libyadaki-insani-yardim-operasyonlarina-destek-vermek-amaciyla-askerî> (erişim tarihi: 09.09.2018).
- AB silah ambargosu ve yaptırım uyguluyor. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/libya-ab-silah-ambargosu-ve-yaptirim-uyguluyor-5210> (erişim tarihi: 18.09.2018).
- Action Group for Syria, Final Communique. <http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf>

(erişim tarihi: 03.12.2018).

African Union Press Release. <http://allafrica.com/stories/201103150970.html> (erişim tarihi: 11.04.2018).

Astana Süreci Kapsamında Suriye’de Gözaltında Tutulanların Karşılıklı Olarak Serbest Bırakılması Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-320_-astana-sureci-kapsaminda-suriye-de-gozaaltinda-tutulanlarin-karsilikli-olarak-serbest-birakilmasi-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 09.01.2019).

Bahrain / Libya: UN experts urge authorities to guarantee right to protest without fear of being injured or killed. <http://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10737&LangID=E> (erişim tarihi: 07.03.2018).

Birinci Dünya Savaşı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi> (erişim tarihi: 03.12.2018)

BM Antlaşması. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (erişim tarihi: 09.09.2017).

BM Güvenlik Konseyi Libya’ya Karşı Bir Operasyon Başlattı. https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=1372&id=2310 (erişim tarihi: 15.09.2018).

BRICS Summit in China. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10937> (erişim tarihi: 21.09.2018).

Cenevre Görüşmeleri Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-240_-cenevre-gorushmeleri-hk-11-9-18.tr.mfa (erişim tarihi: 09.01.2019).

China expresses regret for military strike against Libya. http://www.gov.cn/misc/2011-03/20/content_1828081.htm (erişim tarihi: 07.08.2018).

China’s future in Africa, after Libya. <https://uyghuramerican.org/article/chinas-future-africa-after-libya.html> (erişim tarihi: 09.11.2018).

China’s Position Paper at the 63rd Session of the UN General Assembly. <http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t512988.htm> (erişim tarihi: 22.04.2018).

China’s Relations with the World at a New Starting Point. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t925181.shtml (erişim tarihi: 09.08.2018).

Coalition Operation Takes Aim at Libyan Air Defences. <https://geneva.usmission.gov/2011/03/20/coalition-operation-takes-aim-at-libyan-air-defenses/> (erişim tarihi: 09.11.2018).

Comment by the Foreign Ministry’s Information and Press Department on the chemical attack

- in Aleppo.
http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/3421029 (erişim tarihi: 04.01.2019).
- Council declaration on Syria, 27 May 2013
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/137315.pdf (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Council of the European Union, Press Release. http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-11-66_en.htm (erişim tarihi: 09.09.2018).
- Daily Press Briefing by the Office of the Spokesperson for the Secretary-General. <https://www.un.org/press/en/2011/db110218.doc.htm> (erişim tarihi: 07.03.2018).
- Death Toll. <http://www.iamsyria.org/death-tolls.html> (erişim tarihi: 11.01.2019).
- Declaration by the High Representative, Catherine Ashton, on behalf of the European Union on events in Libya.
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/119397.pdf (erişim tarihi: 17.07.2018).
- Department of Defense Press Briefing. <https://dod.defense.gov/News/Transcripts/Transcript-View/Article/1493749/department-of-defense-press-briefing-by-pentagon-chief-spokesperson-dana-w-whit/> (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Department Press Briefing. <https://www.state.gov/r/pa/prs/dpb/2018/12/288024.htm> (erişim tarihi: 04.01.2019).
- Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun Şekilde Dostane Münasebetler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin_ant1.pdf (erişim tarihi: 17.01.2018).
- Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Sayın Cumhurbaşkanımıza refakatle Soçi'ye ziyareti. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-sayin-cumhurbaskanimiza-refakatle-sociyi-ziyareti.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.09.2018).
- Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç'in Basın Bilgilendirme Toplantısı. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic_in-haftalik-olagan-basin-bilgilendirme-toplantisi_-15-subat-2016_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi: 27.12.2018).
- Dörtlü Zirve Ortak Bildirisi: "BM'nin kolaylaştırıcılığında, Suriyelilerin öncülüğünde yürütülecek kapsayıcı bir siyasi süreç desteklenecektir". <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99421/dortlu-zirve-ortak-bildirisi-bm-nin-kolaylastiriciliginda-suriyelilerin-onculugunde-yurutulecek-kapsayici-bir-siyasi-surec>

desteklenecektir- (erişim tarihi: 09.01.2019).

Eruption of Crisis Drives Home Need to Implement (...) Security Council Told.
<https://www.un.org/press/en/2011/sc10245.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018).

EU arms embargo on Libya.
https://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/libya/libya-1986
 (erişim tarihi: 09.09.2018).

EU Bilateral Trade. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113451.pdf
 (erişim tarihi: 08.08.2018).

EU Sanctions Map.
<https://www.sanctionsmap.eu/#/main/details/43/?search=%7B%22value%22:%22libya%22,%22searchType%22:%7B%22id%22:1,%22title%22:%22regimes,%20persons,%20entities%22%7D%7D> (erişim tarihi: 07.09.2018).

Executive order 13572. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/04/29/executive-order-13572-blocking-property-certain-persons-respect-human-ri> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Experts discuss post-conflict reconstruction policies after political agreement in Syria.
<https://www.unescwa.org/news/syrian-experts-discuss-post-conflict-reconstruction-policies-after-political-agreement-syria> (erişim tarihi: 13.12.2018).

Fact-Finding Mission. <https://www.opcw.org/fact-finding-mission> (erişim tarihi: 26.12.2018).

Fetial. <https://www.britannica.com/topic/fetial> (erişim tarihi: 03.02.2017).

Final Communique Issued by the Emergency Meeting of the Committee of Permanent Representatives to the Organization of the Islamic Conference on the Alarming Developments in Libyan Jamahiriya. https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=5022&ref=2110&lan=en (erişim tarihi: 11.04.2018).

Final Communique Issued by the Emergency Open Ended Ministerial Meeting of the OIC Executive Committee on the Alarming Developments in Libyan Jamahiriya.
https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=5057&ref=2125&lan=en (erişim tarihi: 15.09.2018).

Final declaration on the results of the Syria Talks in Vienna agreed by participants.
https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5960_en (erişim tarihi: 23.12.2018).

Foreign Ministry Spokesperson Hong Lei's Regular Press Conference on January 20, 2014.
<http://tt.chineseembassy.org/eng/zt/fyrth/t1120778.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Foreign Ministry Spokesperson Hong Lei's Regular Press Conference on May 3, 2016.

- <http://frankfurt.china-consulate.org/det/fyrth/t1360346.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Foreign Ministry Spokesperson Jiang Yu's Regular Press Conference on March 22, 2011.
<http://www.china-embassy.org/eng/fyrth/t809578.htm> (erişim tarihi: 07.08.2018).
- Foreign Minister Spokesperson Ma Zhaoxu's Remarks on China's Recognition of the Libyan National Transitional Council. <http://ke.china-embassy.org/eng/fyrth/t858833.htm> (erişim tarihi: 07.08.2018).
- Foreign Minister Yang Jiechi Holds Telephone Conversation with UN Secretary General Ban Ki-moon over the Libyan Situation. <http://www.china-embassy.org/eng/zgyw/t851854.htm> (erişim tarihi: 07.08.2018).
- France and allies strike Syrian chemical weapons Arsenal. <https://uk.ambafrance.org/France-and-allies-strike-Syrian-chemical-weapons-arsenal> (erişim tarihi: 04.01.2019).
- France to consider humanitarian relief for Syrians. <https://uk.ambafrance.org/Syria-military-option-not-on-the> (erişim tarihi: 02.01.2019).
- Fridlund, S. (2015). "Was NATO's intervention in Libya Justified? Was it Successful? What criteria are you using to judge this?". https://www.academia.edu/24403156/Was_NATOs_intervention_in_Libya_justified_Was_it_successful_What_criteria_are_you_using_to_judge_this (erişim tarihi: 08.09.2018).
- Friends of Libya Conference. <https://ca.ambafrance.org/Friends-of-Libya-conference> (erişim tarihi: 18.09.2011).
- Friends of Syria Core Group – Final Communique. <https://www.gov.uk/government/news/friends-of-syria-core-group-final-communicue> (erişim tarihi: 19.12.2018).
- General Assembly, in Resolution, Demands All in Syria "Immediately and Visibly" Commit to Ending Violence that Secretary-General Says Is Ripping Country Apart. <https://www.un.org/press/en/2012/ga11266Rev1.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018).
- Geneva II Talks on Syria. <https://www.brookings.edu/blog/education-plus-development/2014/01/22/geneva-ii-talks-on-syria-not-just-ceasefire-and-humanitarian-access-committing-to-education/> (erişim tarihi: 21.12.2019).
- Group of Friends of the Syrian People: 1st Conference. <http://carnegie-mec.org/syriaincrisis/?fa=48418> (erişim tarihi: 19.12.2018).
- Haşimiler. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasimiler--hasan> (erişim tarihi: 03.12.2018)
- Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IICISyria/Pages/AboutCoI.aspx> (erişim

tarihi: 19.08.2018).

Interview by Dmitry Medvedev. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/12204> (erişim tarihi: 04.04.2018).

Interview to German newspaper Bild. Part 2. <http://en.special.kremlin.ru/events/president/transcripts/51155> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Interview with Kim Ghattas of British Broadcasting Corporation. <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/02/157435.htm> (erişim tarihi: 03.10.2018).

Joint statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana 30-31 October 2017. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2927578 (erişim tarihi: 09.09.2018).

Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3224470 (erişim tarihi: 15.12.2018).

Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana 28-29 November 2018. <http://mfa.gov.kz/en/content-view/joint-statement-by-iran-russia-and-turkey-on-the-international-meeting-on-syria-in-astana-28-29-november-2018> (erişim tarihi: 09.01.2019).

Kofi Annan Appointed Joint Special Envoy of United Nations, League of Arab States on Syrian Crisis. <https://www.un.org/press/en/2012/sgsm14124.doc.htm> (erişim tarihi: 19.12.2018).

Kofi Annan resigns as UN-Arab League Joint Special Envoy for Syrian Crisis. <https://news.un.org/en/story/2012/08/416872-kofi-annan-resigns-un-arab-league-joint-special-envoy-syrian-crisis> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Libya. <http://www.gazprom-international.com/en/operations/country/libya> (erişim Tarihi: 10.09.2018).

Libya. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/libya/> (erişim tarihi: 09.09.18).

Libya: Arrests, Assaults in Advance of Planned Protests. <https://www.hrw.org/news/2011/02/16/libya-arrests-assaults-advance-planned-protests> (erişim tarihi: 01.03.2018).

Libya: Commanders Should Face Justice for Killings. <https://www.hrw.org/news/2011/02/22/libya-commanders-should-face-justice-killings>

(erişim tarihi: 23.03.2018).

Libya Contact Group Chair's Statement.

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_04/20110926_110413-Libya-Contact_Group-Doha.pdf (erişim tarihi: 29.09.2018).

Libya: Governments Should Demand End to Unlawful Killings.

<https://www.hrw.org/news/2011/02/20/libya-governments-should-demand-end-unlawful-killings> (erişim tarihi: 23.03.2018).

Libya ile ilgili olarak Yüksek Temsilci Catherine Ashton tarafından Avrupa Birliği adına yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/libya-ile-ilgili-olarak-yuksektemsilci-catherine-ashton-tarafindan-avrupa-birligi-adina> (erişim tarihi: 24.03.2018).

Libya: June 1996 Killings at Abu Salim Prison. <https://www.hrw.org/news/2006/06/27/libya-june-1996-killings-abu-salim-prison> (erişim tarihi: 01.03.2018).

Libya konulu Londra Konferansını müteakip Yüksek Temsilci tarafından yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/libya-konulu-londra-konferansini-muteakip-yuksektemsilci-tarafindan-yapilan-aciklama> (erişim tarihi: 18.09.2018).

Libya Revolt of 2011. <https://www.britannica.com/event/Libya-Revolt-of-2011> (erişim tarihi: 01.03.2018).

Libya: Security Forces Fire on Protesters in Western City.

<https://www.hrw.org/news/2011/02/26/libya-security-forces-fire-protesters-western-city> (erişim tarihi: 02.04.2018).

Libya: "Stop the massacre" – UN experts.

<https://newsarchive.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10747&LangID=E> (erişim tarihi: 22.03.2018).

Libya: Wake-up Call to Misrata's Leaders. <https://www.hrw.org/news/2012/04/08/libya-wake-call-misratas-leaders> (erişim tarihi: 09.10.2018).

Libya: What Happened and When?. <http://www.libya-watanona.com/libya/libyans.htm> (erişim tarihi: 14.03.2018).

Libyan Crisis. http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/libya_factsheet.pdf (erişim tarihi: 17.07.2018).

Libyan Islamic Fighting Group. <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/lifg.htm> (erişim tarihi: 20.03.2018)

Libyan Tribal Map: Network of loyalties that will determine Gaddafi's fate. <https://eng-archive.aawsat.com/theaawsat/features/libyan-tribal-map-network-of-loyalties-that-will-determine-gaddafis-fate> (erişim tarihi: 14.03.2018).

- Meeting of the Valdai International Discussion Club.
<http://en.kremlin.ru/events/president/news/50548> (erişim tarihi: 03.07.2011).
- Members of the International Syrian Support Group. <http://sn4hr.org/blog/2017/03/22/37858/>
 (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Military intervention in Libya: where is ESDP?. <http://www.nouvelle-europe.eu/en/military-intervention-libya-where-esdp> (erişim tarihi: 09.09.2018).
- Milletler Cemiyeti Misakı. <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc> (erişim tarihi: 03.02.2017).
- Moscow's Perspective on War in Libya. <https://carnegieendowment.org/2011/03/31/moscow-s-perspectives-on-war-in-libya-pub-43371> (erişim tarihi: 10.09.2018).
- National Transitional Council. <http://ntclibya.org/> (erişim tarihi: 02.04.2018).
- NATO and Libya. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_71652.htm (erişim tarihi: 23.09.2018).
- NATO Secretary General's statement on Libya no-fly zone
https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71763.htm (erişim tarihi: 23.09.2018).
- NATO Secretary General's statement on no-fly zone over Libya
https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71722.htm (erişim tarihi: 23.09.2018).
- NATO Secretary General's statement on end of Libya mission.
https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_80052.htm (erişim tarihi: 01.10.2018).
- Note to Correspondents: Remarks by Staffan de Mistura, Special Envoy of the Secretary-General on Syria, to the Security Council. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2018-04-09/note-correspondents-remarks-staffan-de-mistura-special>
 (erişim tarihi: 26.12.2018).
- On Russia's Position at the 68th Session of the UN General Assembly.
http://www.mid.ru/en/web/guest/general_assembly/-/asset_publisher/lrzZMhfoYRUj/content/id/1293432 (erişim tarihi 25.09.17).
- OPCW Will Deploy Fact-Finding Mission to Douma, Syria. <https://www.opcw.org/media-centre/news/2018/04/opcw-will-deploy-fact-finding-mission-douma-syria>
 (03.01.2019).
- Outraged Secretary-General Calls for Immediate End to Violence in Libya.
<https://www.un.org/press/en/2011/sgsm13408.doc.htm> (erişim tarihi: 22.03.2018).
- Overview of United States Activities in Libya. <https://fas.org/man/eprint/wh-libya.pdf> (erişim tarihi: 29.09.2018).
- Paris Summit for the support to the Libyan people. <https://ca.ambafrance.org/Paris-Summit->

for-the-support-to (erişim tarihi: 15.09.2018).

Pillay calls for international inquiry into Libyan violence and justice for victims. <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=10743&L> (erişim tarihi: 22.03.2018).

Pillay denounces escalation of Government crackdown in Syria, calls for immediate end to killings. <https://m.reliefweb.int/report/398234> (erişim tarihi: 19.12.2018).

Policy Paper. <https://www.gov.uk/government/publications/chemical-weapon-use-by-syrian-regime-uk-government-legal-position/chemical-weapon-use-by-syrian-regime-uk-government-legal-position-html-version> (erişim tarihi: 29.08.2018).

President Obama: “The Future of Syria must be determined by its people, but President Bashar al-Assad is standing in their way”. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/08/18/president-obama-future-syria-must-be-determined-its-people-president-bashar-al-assad> (erişim tarihi: 19.12.2018).

Press Release. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/20/european-council-conclusions-external-relations/pdf> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Relations Between Syria and USSR. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00353R000100290001-4.pdf> (07.04.2018).

Remarks by President Obama in a Press Conference at the G20. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/06/remarks-president-obama-press-conference-g20> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly> (erişim tarihi: 08.01.2019).

Remarks by President Trump and Heads of the Baltic States in Joint Press Conference. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-heads-baltic-states-joint-press-conference/> (erişim tarihi: 05.01.2019).

Remarks by the President to the White House Press Corps. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/08/20/remarks-president-white-house-press-corps> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Russia on the military intervention in Libya. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2011-03-23/russia-military-intervention-libya> (erişim tarihi: 11.10.2018).

Remarks on The Way Forward for the United States Regarding Syria. <https://tr.usembassy.gov/remarks-way-forward-united-states-regarding-syria/> (erişim

tarihi: 08.08.2018).

Russia/Syria: War Crimes in Month of Bombing Aleppo
<https://www.hrw.org/news/2016/12/01/russia/syria-war-crimes-month-bombing-aleppo> (erişim tarihi: 26.12.2018).

Russia's Approach to the Notion of Responsibility to Protect. <https://www.rusemb.org.uk/in3a/> (erişim tarihi: 01.10.2018).

Russia's Statement at the 2014 UN General Assembly Dialogue on the Responsibility to Protect. [http://responsibilitytoprotect.org/Russia\(7\).pdf](http://responsibilitytoprotect.org/Russia(7).pdf) (erişim tarihi: 08.09.2018).

Secretary-General Appoints Staffan de Mistura Special Envoy for Syria, Ramzy Ezzeldin Ramzy Deputy Special Envoy for Syria.
<https://www.un.org/press/en/2014/sga1480.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Secretary General Describes Appalling Catalogue of Violence Inflicted on Civilians in Conflict, Says "We Must Do More to Save Innocent Lives", in Security Council.
<https://www.un.org/press/en/2012/sc10683.doc.htm> (erişim tarihi: 03.12.2018).

Secretary General's Press Release. <http://www.un.org/press/en/2008/sgsm11701.doc.htm> (erişim tarihi 09.03.2017).

Secretary-General's remarks to General Assembly Informal Interactive Dialogue on "The Responsibility to Protect: Timely and Decisive Response".
<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2012-09-05/secretary-generals-remarks-general-assembly-informal-interactive> (erişim tarihi: 13.12.2018).

Secretary-General Tells Security Council Time to Consider Concrete Action in Libya, as Loss of Time Means More Loss of Lives.
<https://www.un.org/press/en/2011/sgsm13418.doc.htm> (erişim tarihi: 05.04.2018).

Security Council Declares Support for Free (...).
<https://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Security Council Fails to Adopt Draft Resolution Condemning Syria's Crackdown on Anti-Government Protestors, Owing to Veto by Russian Federation, China.
<https://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Security Council Fails to Adopt Two Draft Resolutions on Syria.
<https://www.un.org/press/en/2016/sc12545.doc.htm> (erişim tarihi: 25.12.2018).

Security Council Pledges Strengthened UN Effectiveness in Preventing Conflict, Including Through Use of Early Warning, Preventive Deployment, Mediation.
<https://www.un.org/press/en/2011/sc10392.doc.htm> (erişim tarihi: 08.01.2019).

Security Council Press Statement on Libya.

- <https://www.un.org/press/en/2011/sc10180.doc.htm> (erişim tarihi: 24.03.2018).
- Security Council Public Debate on the Protection of civilians in armed conflicts.
[http://www.responsibilitytoprotect.org/files/France_\(FR\)\(EN\).pdf](http://www.responsibilitytoprotect.org/files/France_(FR)(EN).pdf) (erişim tarihi: 09.09.2017).
- Security ‘Unequivocally’ Condemns ISIL Terrorist Attacks, Unanimously Adopting Text That Determines Extremist Group Poses ‘Unprecedented’ Threat.
<https://www.un.org/press/en/2015/sc12132.doc.htm> (erişim tarihi: 23.12.2018).
- Sekizinci Yüksek Düzeyli Astana Toplantısının Sonuçları Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-396_-sekizinci-yuksek-duzeyli-astana-toplantisinin-sonuclari-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 09.09.2018).
- Siyer. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer> (erişim tarihi: 03.02.2017).
- Soçi’deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi’nin Sonuçları Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-30_-socideki-suriye-ulusal-diyalog-kongresinin-sonuclari-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 09.09.2018).
- Special Envoy of the Chinese Government on Syrian Issue Xie Xiaoyan Visits Syria.
https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/t1358513.shtml (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Special Envoy of the Chinese Government on Syrian Issue Xie Xiaoyan Attends International Symposium on the Syrian Issue.
https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/xybfs_663590/xwlb_663592/t1559820.shtml (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Staffan de Mistura, United Nations Special Envoy for Syria Briefing to the Security Council on the outcomes of Geneva 4.
[https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/027728F00D254082C12580DE00485108?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/027728F00D254082C12580DE00485108?OpenDocument) (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Statement by Ambassador Liu Zhenmin at the Plenary Session of the General Assembly on the Question of “Responsibility to Protect”. <http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t575682.htm> (erişim tarihi: 23.04.2017).
- Statement by Ambassador MA Zhaoxu at the Security Council Briefing on Syria.
<http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t1555285.htm> (erişim tarihi: 04.01.2019).
- Statement by the Delegation of the United States of America.
<https://geneva.usmission.gov/2012/06/19/the-u-s-strong-supporter-of-the-concept-of-responsibility-to-protect-r2p/> (erişim tarihi: 09.09.2017).
- Statement by Dmitry Medvedev on the Situation in Libya.
<http://en.kremlin.ru/events/president/news/10701> (erişim tarihi: 09.11.2018).

Statement by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs of the United Kingdom. <http://www.responsibilitytoprotect.org/files/unitedkingdom-e.pdf> (erişim tarihi: 09.09.2017).

Statement delivered on behalf of the Permanent Mission of the Russian Federation to the United Nations. http://responsibilitytoprotect.org/Russia%20Statement%20_Transcribed_.pdf (erişim tarihi 25.09.17).

Statement of Special Envoy for Syria, Mr. Staffan de Mistura, at the conclusion of the special round 9 meeting of the UN-convened intra-Syrian talks in Vienna. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpNewsByYear_en\)/C9487D320F70CD89C12582240046D6F5?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpNewsByYear_en)/C9487D320F70CD89C12582240046D6F5?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.09.2018).

Statement on Libya. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-03-17/statement-libya> (erişim tarihi: 13.04.2018).

Suriye için Uluslararası Destek Grubu tarafından yapılan açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriye-icin-uluslararasi-destek-grubu-issg-tarafindan-yapilan-aciklama-5885> (erişim tarihi: 23.12.2018).

Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Nihai Bildirisi. <http://www.mfa.gov.tr/suriye-ulusal-diyalog-kongresi-nihai-bildirisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.09.2018).

Suriye: Yüksek Temsilci Mogherini'nin AB adına yaptığı açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriye-yukse-temsilci-mogherininin-ab-adina-yaptigi-aciklama-7505> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Suriye'de Çatışmasızlık Bölgelerinin Oluşturulmasına Dair Muhtıranın İmzalanması Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-139_-suriye_de-catismasizlik-bolgelerinin-olusturulmasına-dair-muhtiranin-imzalanması-hk_.tr.mfa (erişim tarihi: 08.08.2018).

Suriye'ye ilişkin Konsey kararları 3142. Dış İşleri Konseyi Toplantısı. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriyeye-iliskin-konsey-kararlari-3142-dis-isleri-konseyi-toplantisi-6415> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Syria. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/syria_en (erişim tarihi: 08.08.2018).

Syria. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/syria/> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Syria and the International Criminal Court. <https://www.hrw.org/news/2013/09/17/qa-syria-and-international-criminal-court> (erişim tarihi: 10.12.2018).

Syria: Aerial Attacks Strike Civilians. <https://www.hrw.org/news/2013/04/10/syria-aerial-attacks-strike-civilians> (erişim tarihi: 13.12.2018).

- Syria Sanctions. <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/syria/> (erişim tarihi: 19.12.2018).
- Syria: UN General Assembly Adopts Resolution on War Crimes Investigations. <https://www.hrw.org/news/2016/12/21/syria-un-general-assembly-adopts-resolution-war-crimes-investigations> (erişim tarihi: 26.12.2018).
- Syria – USSR Relations. <https://www.globalsecurity.org/military/world/syria/forrel-ussr.htm> (erişim tarihi: 07.04.2018).
- TATNEFT Received First Oil in Libya. <http://www.tatneft.ru/press-center/press-releases/more/1725/?lang=en> (erişim Tarihi: 10.09.2018).
- The Economic Development of Libya, World Bank, 1960, s. 44. <http://documents.worldbank.org/curated/en/573751468757209997/pdf/multi-page.pdf> (erişim tarihi: 01.04.2018).
- The EU and the crisis in Syria. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/22664/eu-and-crisis-syria-factsheet_en (erişim tarihi: 09.12.2018).
- The Global Coalition to Defeat ISIS. <https://www.state.gov/s/seci/> (erişim tarihi: 23.12.2018).
- The International Syria Support Group. <http://syriainstitute.org/wp-content/uploads/2016/06/ISSG-Cheat-Sheet-Secure.pdf> (erişim tarihi: 23.12.2018).
- The National Conference of the Libyan Opposition. <http://www.hotels-rimini-it.com/en/libya-nclo.html> (erişim tarihi: 20.03.2018).
- The Syrian National Council. <http://carnegie-mec.org/diwan/48334?lang=en> (erişim tarihi: 13.12.2018).
- Those guilty of chemical weapons attacks in Syria must be held accountable – Ban. <https://news.un.org/en/story/2013/12/457832-those-guilty-chemical-weapons-attacks-syria-must-be-held-accountable-ban> (erişim tarihi: 21.12.2018).
- Timeline: US Policy on ISIS. <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-us-policy-isis> (erişim tarihi: 27.12.2018).
- Top UN Human Rights Official Says Member States “Must Act Now” to Protect Syrian People, as Violent Crackdown Continues, Briefing to General Assembly. <https://www.un.org/press/en/2012/ga11206.doc.htm> (erişim tarihi: 09.12.2018).
- Transcript of press stakeout by the United Nations Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura – End of the Fifth Round of the Intra-Syrian Talks. [https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/1DC82541A3B3849FC12580F50074E4BE?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/1DC82541A3B3849FC12580F50074E4BE?OpenDocument) (erişim tarihi: 08.08.2018).
- Transcript of Press Conference by UN Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura Conclusion of the 6th round of Intra-Syrian talks.

[https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/9FAAE694CE0CA9F3C12581260037109D?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/9FAAE694CE0CA9F3C12581260037109D?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.08.2018).

Transcript of Press Conference by UN Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura Conclusion of the 7th round of Intra-Syrian talks.
[https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpPages\)/22B97E792150668AC125815F002DB370?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpPages)/22B97E792150668AC125815F002DB370?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.08.2018).

Transcript of Press Conference by UN Special Envoy for Syria, Staffan de Mistura.
[https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/\(httpNewsByYear_en\)/CB030AA3D9D07157C12581F7002F92A3?OpenDocument](https://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/(httpNewsByYear_en)/CB030AA3D9D07157C12581F7002F92A3?OpenDocument) (erişim tarihi: 09.09.2018).

Treaty of friendship and cooperation.
<https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201222/volume-1222-i-19728-english.pdf> (erişim tarihi: 07.04.2018).

“Tribe” in Extremists’ Strategies. <https://eng-archive.aawsat.com/hani-nasira/features/tribe-extremists-strategies> (erişim tarihi: 14.03.2018).

Türkiye – Suriye Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.08.2018).

Ukhurgunashvili, G. (2014). “Order vs Justice: The Responsibility to Protect and the duality of the English School”.
https://www.academia.edu/13334148/Order_vs_Justice_The_Responsibility_to_Protect_R2P_and_the_English_School (erişim tarihi: 31.01.2017).

UN, Annan receive Nobel Peace Prize at award’s centennial ceremony in Oslo.
<https://news.un.org/en/story/2001/12/22622-un-annan-receive-nobel-peace-prize-awards-centennial-ceremony-oslo#.WKXGCPKEydg> (erişim tarihi: 03.09.2017).

UN, Arab League appoint veteran diplomat to take over Annan’s role on Syrian crisis.
<https://news.un.org/en/story/2012/08/417782-un-arab-league-appoint-veteran-diplomat-take-over-annans-role-syrian-crisis> (erişim tarihi: 09.12.2018).

UN-Arab League envoy Brahimi resigns <https://news.un.org/en/story/2014/05/468162-syria-un-arab-league-envoy-brahimi-resigns> (erişim tarihi: 09.12.2018).

UN-Arab League envoy calls on Security Council to agree on resolution to help end crisis.
<https://news.un.org/en/story/2012/11/424862-syria-un-arab-league-envoy-calls-security-council-agree-resolution-help-end> (erişim tarihi: 13.12.2018).

UN Press Release
<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2012/English/2012-03-15-Statement%20on%20Syria%2015%20March%20FINAL%20EN.pdf>

(erişim tarihi: 12.12.2018).

UN Press Release

<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2012/English/2012-06-14-Statement%20-%20English.pdf> (erişim tarihi: 03.12.2018).

UN Press Release.

<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2012/English/2012-02-10-Statement%20on%20Syria%2010%20Feb%202012%20-%20ENGLISH.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

UN Press Release.

<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2011/English/2011-07-21-OSAPG%20statement%20Syria%2022%20July%202011%20FINAL.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

UN Press Release.

<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2011/English/2011-06-02-OSAPG%20statement%20Syria%202%20June%202011%20FINAL%20ENGLISH.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

UN Press Release

<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2011/English/2011-02-22-OSAPG,%20Special%20Advisers%20Statement%20on%20Libya,%2022%20February%202011.pdf> (erişim tarihi: 22.03.2018).

UN Press Release

http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2015/English/2015-04-09_%20Special%20Advisers'%20statement%20on%20the%20situation%20in%20Yarmouk%20-%20Syria.pdf (erişim tarihi: 23.12.2018).

UN Press Release

http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2016/English/2016-12-02_Statement%20Special%20Advisers%20Dieng%20and%20Simonovic%20on%20the%20Situation%20in%20Aleppo.pdf (erişim tarihi: 24.12.2018).

UN Press Release

<http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/media/statements/2016/English/>

2016-05-09%20OSAPG%20statement%20on%20the%20situation%20in%20Syria.pdf
(erişim tarihi: 24.12.2018).

US Relations with Syria. <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3580.htm> (erişim tarihi: 13.12.2018).

Wading through maze of Libyan tribes <http://sandraoffthestrip.com/2011/02/22/nearly-impossible-to-wade-through-maze-of-libyan-tribes/> (erişim tarihi: 07.03.2018).

Wang Y: Counter-terrorism, Dialogue and Reconstruction Are Three Key Points For Solving Syrian Issue at New Stage. <http://sc.china-embassy.org/eng/zgyw/t1514519.htm> (erişim tarihi: 08.08.2018).

Watson, A. (1998). "The British Committee for the Theory of International Politics". <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/watson98.pdf> (erişim tarihi: 08.12.2017).

Weekly Address: President Obama Says the Mission in Libya is Succeeding. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/26/weekly-address-president-obama-says-mission-libya-succeeding> (erişim tarihi: 08.01.2019).

Where does Libya expert to? https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/lby/show/all/2016/ (erişim tarihi: 17.07.2018).

Will Syria follow Libya?. <https://www.cfr.org/interview/will-syria-follow-libya> (erişim tarihi: 18.10.2018).

Raporlar

Afrika Birliği. (2011). *Communique of the Meeting of the AU High-Level Ad Hoc Committee on Libya*. Moritanya. <http://www.dirco.gov.za/docs/2011/au0322.pdf> (erişim tarihi: 16.09.2011).

Ahmida, A. A. (2011). *The Libyan National Transitional Council: Social Bases, Membership and Political Trends*. Al Jazeera Centre for Studies, Katar.

Amnesty International. (2012). *Libya: The Forgotten Victims of NATO Strikes*. Amnesty International Publications. Londra.

Annan, K. (2000). *We the Peoples: The Role of United Nations in the 21st Century*. Report of the Secretary General. New York.

Annan, K. (2004). *A more secure World: Our Shared Responsibility*. Secretary General's Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change. New York.

Annan, K. (2005). *In larger freedom: towards development, security and human rights for all*. UN General Assembly. New York.

- Annan, K. (2012). *Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the United Nations and the League of Arab States*.
https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SY_120414_SixPointPlan.pdf
 (erişim tarihi: 03.12.2018).
- Arap Ligi. (2011). *The outcome of the Council of the League of Arab States meeting at the Ministerial level in its extraordinary session on The implications of the current events in Libya and the Arab position*. Kahire.
[http://responsibilitytoprotect.org/Arab%20League%20Ministerial%20level%20statement%2012%20march%202011%20-%20english\(1\).pdf](http://responsibilitytoprotect.org/Arab%20League%20Ministerial%20level%20statement%2012%20march%202011%20-%20english(1).pdf) (erişim tarihi: 11.04.2011).
- Arap Ligi. (2012). *Follow up the developments in the critical situation in Syria. The Council of the League of Arab States*.
https://ahlabauer.files.wordpress.com/2016/02/20120212_enclosure-followuptodevelopmentsinthecriticalsituationisyriadoc.doc (erişim tarihi: 10.12.2018).
- Avrupa Birliği Konseyi. (1999). *EU Common Position 1999/261/CFSP*.
<https://www.sipri.org/sites/default/files/2016-03/EU-Common-Position-1999261.pdf>
 (erişim tarihi: 16.09.2018).
- Avrupa Birliği Konseyi. (2011a). *Extraordinary European Council Declaration*. Brüksel.
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/119780.pdf
 (erişim tarihi: 11.04.2018).
- Avrupa Birliği Konseyi. (2011b). *Conclusions*. Brüksel.
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/123075.pdf
 (erişim tarihi: 16.09.2018).
- Avrupa Birliği Konseyi. (2011c). *Libya: EU imposes arms embargo and targeted sanctions*. Brüksel. http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-11-41_en.htm (erişim tarihi: 16.09.2018).
- Avrupa Birliği Konseyi. (2012). *The European Council in 2011*. Publications Office of the European Union, Lüksemburg.
<https://www.consilium.europa.eu/media/21347/qcao11001enc.pdf> (erişim tarihi: 16.09.2018).
- Avrupa Komisyonu. (2011). *What has the EU been doing to support the Libyan people?*. (MEMO/11/565). Brüksel.
- Ayhan, V. (2011b). *Türkiye ve Arap Birliği'nin Suriye'ye Yaptırım Kararları ve Olası Sonuçları*. ORSAM, Ankara.
- Asia-Pacific Centre for the Responsibility to Protect. (2008). *Cyclone Nargis and the*

- Responsibility to Protect, Myanmar/Burma Briefing (No:2)*. The University of Queensland.
- Blanchard, C. M. (2010). *Libya: Background and U.S. Relations*. Congressional Research Service Report for Congress. Washington.
- Blanchard, C. M. (2011). *Libya: Unrest and U.S. Policy*. Congressional Research Service Report for Congress. Washington.
- BM Genel Kurulu. (2005). *Resolution Adopted by the General Assembly on 16 September 2005 (A/RES/60/1)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2009). *Implementing the responsibility to protect, Report of the Secretary General (A/63/677)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2010). *Early warning, assessment and the responsibility to protect. Report of the Secretary General (A/64/864)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011a). *The role of regional and subregional arrangements in implementing the responsibility to protect*. Report of the Secretary General (A/65/877). BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011b). *Suspension of the rights of membership of the Libyan Arab Jamahiriya in the Human Rights Council (A/RES/65/265)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011c). *76th plenary meeting (A/65/PV.76)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011d). *Letter dated 9 November 2011 from the Permanent Representative of Brazil to the United Nations addressed to the Secretary-General (A/66/551-S/2011/701)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011e). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/S-17/2/Add.1)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011f). *The current human rights situation in the Syrian Arab Republic in the context of recent vents (A/HRC/RES/S-16/1)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2011g). *The human rights situation in the Syrian Arab Republic (A/HRC/RES/S-18/1)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2012a). *Responsibility to protect: timely and decisive response. Report of the Secretary General (A/RES/66/874-S/RES/2012/578)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2012b). *Situation of human rights in the Syrian Arab Republic (A/RES/66/176)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2012c). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/19/69)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2012d). *Report of the independent international commission of inquiry on*

- the Syrian Arab Republic (A/HRC/21/50)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2012e). *The situation in the Syrian Arab Republic (S/RES/66/253)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2012f). *6826th meeting (S/PV.6826)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2013a). *Responsibility to protect: State responsibility and prevention. Report of the Secretary General (A/67/929-S/2013/399)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2013b). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/22/59)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2013c). *The Situation in the Syrian Arab Republic (S/RES/67/262)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2013d). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/23/58)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2013e). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/24/46)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2013f). *Report of the United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in Syrian Arab Republic on the alleged use of chemical weapons in the Ghouta area of Damascus on 21 August 2013 (A/67/997-S/2013/553)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2014a). *Fulfilling our collective responsibility: international assistance and the responsibility to protect. Report of the Secretary General (A/68/947-S/2014/449)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2014b). *Report of the International Commission of Inquiry in Libya. (A/HRC/19/68)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2014c). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/25/65)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2014d). *Report of the International Commission of Inquiry in Libya. (A/HRC/27/60)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2014e). *Report of the International Commission of Inquiry in Libya. (A/HRC/28/69)*. BM. New York.
- BM Genel Kurulu. (2017a). *Report of the International Commission of Inquiry in Libya. (A/HRC/36/55)*. BM. New York
- BM Genel Kurulu. (2018a). *Report of the International Commission of Inquiry in Libya. (A/HRC/37/72)*. BM. New York
- BM Genel Kurulu. (2018b). *Resolution by the Human Rights Council on 23 March 2018*

(A/HRC/RES/37/29). BM. New York

BM Güvenlik Konseyi. (1992a). *S/RES/731*. BM, New York.

BM Güvenlik Konseyi. (1992b). *S/RES/748*. BM, New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2005). *5319th meeting (S/PV.5319)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2006a). *Resolution 1674 (S/RES/1674)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2006b). *5476th meeting (S/PV.5476)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2007). *5703th meeting (S/PV.5703)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011a). *Resolution 1970 (S/RES/1970)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011b). *Resolution 1973 (S/RES/1973)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011c). *6531th meeting (S/PV.6531)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011d). *Resolution 2009 (S/RES/2009)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011e). *Resolution 2917 (S/RES/2017)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011f). *Resolution 2022 (S/RES/2022)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011g). *6498th meeting (S/PV.6498)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011h). *6491th meeting (S/PV.6491)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011i). *6524th meeting (S/PV.6524)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011j). *6520th meeting (S/PV.6520)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011k). *Statement by the President of the Security Council (S/PRST/2011/16)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011l). *France, Germany, Portugal and United Kingdom of Northern Ireland, draft resolution (S/2011/612)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011m). *6627th meeting (S/PV.6627)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2011n). *6650th meeting (S/PV.6650)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012a). *6710th meeting (S/PV.6710)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012b). *Draft resolution (S/2012/77)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012c). *6711th meeting (S/PV.6711)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012d). *Statement by the President of the Security Council (S/PRST/2012/10)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012e). *Resolution 2042 (S/RES/2042)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012f). *Resolution 2043 (S/RES/2043)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012g). *Draft resolution (S/2012/538)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012h). *6810th meeting (S/PV.6810)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2012i). *Resolution 2059 (S/RES/2059)*. BM. New York.

BM Güvenlik Konseyi. (2013a). *6906th meeting (S/PV.6906)*. BM. New York.

- BM Güvenlik Konseyi. (2013b). *6950th meeting (S/PV.6950)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2013c). *Resolution 2118 (S/RES/2118)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2013d). *Statement by the President of the Security Council (S/PRST/2013/15)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014a). *7155th meeting (S/PV.7155)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014b). *Resolution 2139 (S/RES/2139)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014c). *Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2139 (S/2014/208)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014d). *Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2139 (S/2014/295)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014e). *Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2139 (S/2014/365)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014f). *Draft Resolution (S/2014/348)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014g). *7180th meeting (S/PV.7180)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014h). *Resolution 2165 (S/RES/2165)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014i). *Resolution 2191 (S/RES/2191)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014j). *Resolution 2170 (S/RES/2170)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014k). *Resolution 2175 (S/RES/2175)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2014l). *Resolution 2178 (S/RES/2178)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015a). *Resolution 2199 (S/RES/2199)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015b). *Resolution 2209 (S/RES/2209)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015c). *Resolution 2235 (S/RES/2235)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015d). *Resolution 2249 (S/RES/2249)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015e). *Resolution 2253 (S/RES/2253)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015f). *Resolution 2254 (S/RES/2254)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2015g). *Resolution 2258 (S/RES/2258)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016a). *Resolution 2268 (S/RES/2268)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016b). *Resolution 2286 (S/RES/2286)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016c). *Resolution 2314 (S/RES/2314)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016d). *Resolution 2319 (S/RES/2319)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016e). *7825th meeting (S/PV.7825)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016f). *Resolution 2328 (S/RES/2328)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016g). *Resolution 2332 (S/RES/2332)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2016h). *Resolution 2336 (S/RES/2336)*. BM. New York.

- BM Güvenlik Konseyi. (2017a). *7893th meeting (S/PV.7893)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2017b). *7922th meeting (S/PV.7922)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2017c). *8073th meeting (S/PV.8073)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2017d). *8105th meeting (S/PV.8105)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2017e). *8107th meeting (S/PV.8107)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2017f). *Resolution 2393 (S/RES/2393)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018a). *Resolution 2401 (S/RES/2401)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018b). *Draft resolution (S/2018/321)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018c). *8228th meeting (S/PV.8228)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018d). *Draft resolution (S/2018/175)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018e). *Draft resolution (S/2018/322)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018f). *Draft resolution (S/2018/355)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018g). *Resolution 2449 (S/RES/2449)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018h). *8228th meeting (S/PV.8228)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018i). *Identical letters dated 20 January 2018 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council (S/2018/53)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2018j). *Identical letters dated 20 January 2018 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of the Syrian Arab Republic to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council (S/2018/82)*. BM. New York.
- BM Güvenlik Konseyi. (2012-2013). *Repertoire of the Practice of the Security Council 18th Supplement*. BM. New York.
- BM İnsan Hakları Konseyi. (2016a). *"They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis (A/HRC/32/CRP.2)*. BM. New York.
- BM İnsan Hakları Konseyi. (2016b). *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/31/68)*. BM. New York.
- BM İnsan Hakları Konseyi. (2016c). *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic (A/HRC/33/55)*. BM. New York.
- Department of the Treasury. (2018). *OFAC Advisory to the Maritime Petroleum Shipping Community*. Washington. https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/syria_shipping_advisory_11202018.pdf (erişim tarihi: 11.12.2018).

- Brookings Doha Center. (2011). *Where Does the Organization of Islamic Cooperation Stand on the Arab Uprisings?*. Anderson Court Reporting.
- Derruder, B., Liu, X. Kunaka, C. (2018). *Connectivity Along Overland Corridors of the Belt and Road Initiative, MTI Global Practice Discussion Paper 6*. The World Bank, Washington.
- EU External Service. (2016). *EU-Syria relations, factsheet*. EU External Action.
- EU External Service. (2019). *The EU and Syrian Crisis, factsheet*. EU External Action.
- Freeman, C. W. ve Yuan, W. J. (2011). *China's Investment in the United States: National Initiatives, Corporate Goals, and Public Opinion. A Freeman Briefing Report*. Washinton.
- Global Centre for the Responsibility to Protect. (2018a). *R2P Monitor – 15 November 2018*. GCR2P. http://www.globalr2p.org/media/files/r2p_monitor_nov2018_final.pdf (erişim tarihi: 13.01.2019).
- Global Centre for the Responsibility to Protect. (2018b). *R2P Monitor – 15 September 2018*. GCR2P. http://www.globalr2p.org/media/files/r2p_monitor_nov2018_final.pdf (erişim tarihi: 13.01.2019).
- House of Commons Defence Committee. (2012). *Operations in Libya, Ninth Report of Session 2010-12, House of Commons Defence Committee*. House of Commons, Londra.
- Humud, C. E., Blanchard, C. M., Nikitin, M. B. D. (2019). *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*. CRS Report, Washington.
- Human Rights Watch. (2011a). *Syria: Events of 2009*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2011b). *“By All Means Necessary”: Individual and Command Responsibility for Crimes against Humanity in Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2012a). *Unacknowledge Deaths: Civilian Casualties in NATO's Air Campaign in Libya*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2012b). *World Report 2012: Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2013). *World Report 2013: Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2014). *World Report 2014: Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2015). *World Report 2015: Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2016). *World Report 2016: Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2017). *World Report 2017: Syria*. HRW. New York.
- Human Rights Watch. (2018). *World Report 2018: Syria*. HRW. New York.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). (2001). *The Responsibility to Protect: The Report of the International Commission on Intervention*

- and State Sovereignty*. The International Development Research Centre. Ottawa.
- Kasapoğlu, C. ve Ülgen, S. (2017). *Fırat Kalkanı Harekâtı ve El-Bab Operasyonu: Stratejik Bir Değerlendirme*. EDAM Dış Politika ve Güvenlik Kağıtları Serisi 1, İstanbul.
- Kimball, D. ve Davenport, K. (2019). *Timeline of Syrian Chemical Weapons Activity, 2012-2019*. Arms Control Association. Washington.
- O'Brien, E. ve Sinclair, A. (2011). *The Libyan War: A Diplomatic History*. New York University Center on International Cooperation, New York.
- Official Journal. (2013a). *Council Decision 2013/255/CFSP of 31 May 2013 concerning restrictive against Syria*. Council of European Union.
- Official Journal. (2013b). *Council Decision 2013/760/CFSP of 13 December 2013 amending Decision 2013/255/CFSP concerning restrictive measures against Syria*. Council of European Union.
- Official Journal. (2014). *Council Decision 2014/901/CFSP of 12 December 2014 amending Decision 2013/255/CFSP concerning restrictive measures against Syria*. Council of European Union.
- Official Journal. (2015). *Council Decision (CFSP) 2015/837 of 28 May 2015 amending Decision 2013/255/CFSP concerning restrictive measures against Syria*. Council of European Union.
- Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (2018). *Progress in the Elimination of the Syrian Chemical Weapons Programme*. OPCW. Lahey.
- G8. (2013). *G8 Lough Erne Leaders Communiqué*. Kuzey İrlanda. <https://www.mofa.go.jp/files/000006559.pdf> (erişim tarihi: 19.12.2018).
- Orhan, O. (2011). *Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi*. ORSAM. Ankara.
- Sharp, J. M. (2010). *Syria: Background and U.S. Relations*. (26.04.10). Congressional Research Service Report for Congress. Washington.
- Sharp, J. M. (2011). *Syria: Issues for the 112th Congress and Background on U.S. Sanctions*. Congressional Research Service Report for Congress. Washington.
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. (2011). *İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları*. SETA. Ankara.
- Syrian Network for Human Rights. (2019). *Documenting the Death of 6,964 Civilians in Syria in 2018*. SNHR. http://sn4hr.org/wp-content/pdf/english/Documenting_the_Death_of_6964_Civilians_in_Syria_in_2018_en.pdf (erişim tarihi: 11.01.2019).

- Thakur, R. (2012). *Emerging Powers and the Responsibility to Protect after Libya*. NUPI Policy Brief, Oslo.
- The Friends of the Syrian People International Working Group. (2013). *Communique by the Friends of the Syrian People International Working Group on Sanctions*. The Friends of The Syrian People. Sofya.
- The International Bank for Restruction and Development. (1960). *The Economic Development of Libya*. The John Hopkins Press, Baltimore. <http://documents.worldbank.org/curated/en/573751468757209997/pdf/multi-page.pdf> (erişim tarihi: 01.04.2018)
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2017). *Memorandum on the creation of de-escalation areas in the Syrian Arab Republic*. <https://peacemaker.un.org/node/2951> (erişim tarihi: 11.12.2018).
- The Senate of the United States. (2011). *Resolution 85 (S.Res.85)*. Washington. <https://www.congress.gov/bill/112th-congress/senate-resolution/85/text> (erişim tarihi: 04.04.2018)
- The Senate of the United States. (2018). *H.R. 4681*. Washington. <https://www.congress.gov/115/bills/hr4681/BILLS-115hr4681rfs.pdf> (erişim tarihi: 11.12.2018).
- Witter, D. (2011). *Libyan Islamic Fighting Group*. Institute for the Study of War, 1-2.
- Zongze, R. (2012). *Responsible Protection: Building a Safer World*. China Institute of International Studies. http://www.ciis.org.cn/english/2012-06/15/content_5090912.htm (erişim tarihi: 10.07.2017)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL

Doğum Yeri - Tarihi Mersin / 08.11.1985

EĞİTİM DURUMU

Mezun Olduğu Lise Mehmet Adnan Özçelik Anadolu Lisesi

Lisans Diploması Ege Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans Diploması Akdeniz Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler ABD

Tez Konusu Çok Partili Hayata Geçişten 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesine Türkiye’de Haber Dergileri ve Türk Dış Politikası

Yabancı Dil / Diller İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLER

Bildiriler

Akgül Durakçay, F. ve Güneş A. G. (2016). Croatia and the Process of Europeanization. Romanian Association of Young Scholars (Özet Bildiri/Poster).

Güneş, A. G. (2015). Türkiye’de Kültürel Şiddet ve LGBT’ler. II. Siyasal Psikoloji Çalıştayı. (Özet Bildiri/Sözlü Sunum).

Güneş, A. G. ve Akgül Durakçay, F. (2013). LGBT Identity and Politics in Turkey. INSEP2013 The Value(s) of Sexual Diversity. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum).

Akgül Durakçay, F. ve Güneş A. G. (2012). The Dilemma of Humanitarian Intervention: The Cases of Libya and Syria. 2nd İstanbul Human Security Conference (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum).

Kitap Bölümleri

Güneş, A. G. (2017). “Asya Pasifik’te Koruma Sorumluluğu: Myanmar Örneği”. S. Özer, S. Atvur, R. İzol (Ed.). *21. Yüzyılda Asya-Pasifik*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 215-236.

Güneş, A. G. (2015). “Malta’nın Avrupa Birliği’ne Katılım Süreci”. E. Tezcan, İ. Aras, A. Günar (Ed.). *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi AB36 Mümkün mü?*. Sentez Yayıncılık, Bursa, 160-178.

Güneş, A. G. (2014). “İngiliz Okulu ve Güvenlik”. O. Şen ve E. Çıtak (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler*. Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 67-80.

Makaleler

Akgül Durakçay, F. ve Güneş A. G. (2018). “Avrupa Birliği’nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki”. *Ekonomi, Politika Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 289-310.

Akgül Durakçay, F. ve Güneş A. G. (2018). “Demokrasi-Kalkınma İlişkisi Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Demokrasi Teşviki Gündemi: Demokrasi mi, İstikrar mı?”. *DEMIS Association for Development, Migration and Social Policies. Working Paper Series III*, 1-31.

Güneş, A. G. (2017). “Malta’da Din ve Devlet İlişkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(28), 313-324.

Akgül Durakçay, F. ve Güneş A. G. (2017). “Fransa’da Yükselen Nefret Söylemi ve Nefret Suçu: Tematik Bir Çözümleme”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 126-145.

Diğer Bilimsel Faaliyetler

Akdeniz Üniversitesi 4. Uluslararası, Uluslararası İlişkiler Kongresi, Kongre Düzenleme Kurulu Üyesi ve Bildiri Kitabı Editörü, Mayıs 2017, Antalya.

Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu, Sempozyum Düzenleme ve Yayın Kurulu Üyesi, Aralık 2013, Antalya.

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, 2011 – 2019.

E-Posta a.gungunes@gmail.com